

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YAKINÇAĞ BİLİM DALI**

**19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN GÜNÜMÜZE
SURIYE, LÜBNAN VE FİLİSTİN ÜÇGENİNDE
PROTESTAN MİSYONLARIN NÜFUZ MÜCADELESİ**

(DOKTORA TEZİ)

Celal ÖNEY

**Danışman:
Prof. Dr. Nuri ÇEVİKEL**

ŞANLIURFA - 2016

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı 115268101 numaralı Celal Öney'in hazırladığı "19. Yüzyılın İkinci Yarısından Günümüze Suriye, Lübnan ve Filistin Üçgeninde Protestan Misyolların Nüfuz Mücadelesi" konulu doktora tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 11/05/2016 tarihinde, saat 11:00'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

Danışman
Prof. Dr. Nuri ÇEVİKEL

Üye
Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKEMEN

Üye
Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir GÜZEL

11/05/2016
Üye
Yrd. Doç. Dr. İlhan PALALI

Üye
Yrd. Doç. Dr. Tekin İDEM

Bu tezin Tarih Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

15.06/2016
Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılar, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı: Celal ÖNEY
Öğrenci Numarası: 115268101
Enstitü Anabilim Dalı: Tarih
Programı: Doktora
Başlık (Türkçe): "19. Yüzyılın İkinci Yarısından Günümüze Suriye, Lübnan ve Filistin Üçgeninde Protestan Misyonların Nüfuz Mücadelesi"

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Doktora Tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 420 sayfalık kısmının Ekler hariç 377 sayfalık kısmana ilişkin, 26/03/2016 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 8'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları dahil,
- 2- Kaynakça dahil
- 3- Alıntılar dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları dahil

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntılar bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

29/03/2016
Celal ÖNEY
Hazırlayan Öğrencinin
İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 29/03/2016

Prof. Dr. Nuri ÇEVİKEL
(İmzası)

ÖNSÖZ

Misyonerlik faaliyetleri, Hristiyanlığın dünyaya yayılmasında kullanılan en önemli araçtır. Hz. İsa'nın ölümünden hemen sonra başlayan bu faaliyet, kilisenin görevi üstlenerek hem bu dinin taraflarını kendisine bağlamak hem de yetki sahasını genişletmek amacıyla Hristiyanlığı yayma görevi yüklediği misyonerleri dünyanın çeşitli bölgelerine göndermesi ile günümüze kadar devam etmektedir. On dokuzuncu yüzyılda emperyalizmin aracı olarak Batılı yayılmacı devletler tarafından sömürülmek istenilen alanlara öncü kuvvetler amacıyla gönderilen misyoner gurupları, bir yandan siyasi ve maddi destek aldıkları ülkeler için nüfuz alanları meydana getirirken diğer taraftan mensubu oldukları kilisenin hâkimiyet sahasını genişleterek taraftar sayısını artırmaya çalışmaktaydılar.

Osmanlı Devleti, sahip olduğu kozmopolit nüfus yapısı, stratejik konumu, Hristiyanlık için kutsal sayılan yerleri ve batı kiliseleri tarafından ele geçirilmek istenilen doğu (Şark) kiliseleri ile dünya üzerinde misyonerlik faaliyetlerine en fazla maruz kalan alanlardan biridir. Katolik, Protestan, Mormon, Ortodoks misyonerlerini on dokuzuncu yüzyılda yoğun bir şekilde ağırlayan Osmanlı toprakları, aynı zamanda bu misyoner gurupların kendi aralarında süregelen rekabet mücadelesine de tanık olmuştur. Araştırmamda bu mücadelede önemli bir aktör olan Protestan misyonerlerin Osmanlı Suriyesi olarak tanımlanan Filistin, Lübnan ve bugünkü Suriye sahalarındaki faaliyetleri on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından günümüze incelenmeye çalışıldı. Osmanlı Suriyesi'nde faaliyette bulunan Protestan misyonerler genel olarak ABD, İngiltere ve Almanya'dan bölgeye intikal etmekteydi. Bu nedenle araştırmamızda üç farklı ülkeden gelen Protestan misyoner gurupların çalışmalarına odaklanarak özellikle Osmanlı Suriyesi olarak kabul edilen coğrafyanın on dokuzuncu yüzyılda ne tür bir değişim geçirdiğini ve bu değişimde Protestan misyonerlik faaliyetlerinin rolünün ne olduğu ortaya çıkartılmaya çalışıldı. Eğitim başta olmak üzere sağlık, kimlik oluşumu, milliyetçilik, kız çocuklarının eğitime verilen önem, dil öğrenimi ve mezheplerin bölünmesi gibi toplumsal ayrıştırıcı elementlerle ilgilenen Protestan misyonerlerin, Osmanlı Devleti'nin toplumsal

birliğinin parçalanmasında üstlendiği görevi nasıl icra ettikleri sorusuna bu çalışmada cevap arandı. Çalışmada, Osmanlı Suriyesi'nin mirasını paylaşan ülkelerin günümüzde yaşadığı sorunlara misyonerlik penceresinden atıfta bulunarak tarihte yaşanan ve halen etkisi kasten de sürdürölmek istenilen misyonerlik faaliyetlerinin etkisini azaltmak için önerilerde de bulunuldu.

Tezin hazırlanması sırasında hiçbir zaman yardım ve tavsiyelerini esirgemeyen, tezimi tekrar okumalar yaparak düzeltmelerde bulunan danışman hocam Prof. Dr. Nuri Çevikel'e teşekkür ederim. Tezimin nihai halini almasında tezimi okuduktan sonra öneri ve eleştirileri ile beni yönlendiren Yrd. Doç. Dr. Gülşah Eser'e ve Dr. Ayşe Aksu'ya içten teşekkürlerimi sunuyorum. Konuya olan bakış açımın şekillenmesinde ve tezin kapsamının ne olması gerektiği konusunda mail yolu ile fikirlerini benden esirgemeyen Prof. Dr. Ruth Kark'a, Prof. Dr. Helen Murre-van der Berg'e ve Assit. Prof. Deanna Ferree Womack'a teşekkür ederim.

Kütüphanelerinden yararlanmamı sağlayan ve her ziyaretimde beni odalarında ağırlayıp bilgi ve tecrübelerini paylaşma zahmeti göstererek cesaretimi artıran başta Yrd. Doç. Dr. Efe Durmuş olmak üzere Araştırma Göv. Türker Uygur hocalarıma da teşekkürlerimi borç biliyorum. Son olarak, bu çalışmanın her aşamasında bana manevi desteklerini sunan eşim ve çocuklarıma sonsuz teşekkür ediyorum.

Şanhurfa 2016

Celal Öney

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
KISALTMALAR	ix
TABLolar LİSTESİ.....	xi
RESİMLER LİSTESİ.....	xii
ÖZET.....	xiv
ABSTRACT	xv
GİRİŞ	1
Tezin Konusu	13
Tezin Amacı	16
Varsayımlar Ve Sınırlılıklar	20
Kavramlar	23
Misyona, Misyonaer ve Misyonaerlik.....	23
İstasyon	23
Evangelizm	24
Millenianizm.....	24
Proselytizm	25
Kaynaklar Ve İlgili Araştırmalar	25

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MİSYONERLİK FAALİYETLERİNİN OSMANLI TOPRAKLARINDA YAYILMASINA ZEMİN HAZIRLAYAN NEDENLER	40
1.1 Osmanlı Suriyesi Hakkında	40
1.2 Neden Hıristiyan Misyonaer Örgütler Kutsal Topraklardan Başlarlar?..	42
1.3 Batılı Devletlerin Doğuya Yönelmesi	45
1.4 Kapitülasyonlar, Berat ve Himaye (Protecé) Sistemi	47
1.5 Kırım Savaşı ve Kutsal Yerler Meselesi (1853–1856)	51
1.6 Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Suriye İşgali ve Misyonaer Örgütlerin Durumu	55
1.7 Osmanlı Topraklarında Protestanlığın Yayılışı	61
1.8 Protestan Misyonaerlerin Motivasyonunu Sağlayan Nedenler	64

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI SURIYESİ'NDE PROTESTAN AMERİKAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİ	70
2.1 Amerika'da Protestan Misyoner Örgütlerin Kurulum Süreci	70
2.2 Monroe Doktrini ve ABD'li Misyonerler	75
2.3 American Board'ın Osmanlı Topraklarına Girişi.....	78
2.4 Yerel Kiliselerin Protestan Misyonerlere Karşı Mücadelesi.....	81
2.5 Protestan Amerikan Misyonerlerinin İzledikleri Yöntemler	85
2.5.1 Eğitim Misyonu.....	92
2.5.1.1 Misyon Sahasındaki Kız Çocuklarının Eğitimi	99
2.5.1.1.1 Beyrut'ta Kız Eğitiminin Başlaması.....	103
2.5.1.1.2 Okula Devamın Sağlanması.....	106
2.5.1.1.3 Ev Okulları (Home Schools).....	107
2.5.1.1.4 Müslüman Ailelerin Protestan Misyoner Kız Okullarına Yaklaşımı	107
2.5.1.2 Yüksek Öğretim.....	108
2.5.1.2.1 Suriye Protestan Koleji	109
2.5.1.2.1.1 Kolejin Kuruluşu	111
2.5.1.2.1.2 Kolejin Hazırlık Bölümü.....	112
2.5.1.2.1.3 Kolejin Eğitim Dili.....	113
2.5.1.2.1.4 Kolejin Tıp Bölümü	115
2.5.1.2.1.5 Kolejin Genişlemesi	116
2.5.2 Sağlık Misyonu	118
2.5.3 Bayan Misyonerler	120
2.5.3.1 Protestan Bayan Misyonerlerin Propaganda için İzledikleri Yöntemler	127
2.5.4 Basın Yayın.....	128
2.5.5 Yerel Eğitimcilerin Yetiştirilmesi	132
2.6 ABD'li Protestan Misyonerlerin Katolik Misyonerler ile Çatışması..	137
2.7 American Quaker (Kuveykır) Misyonu	139
2.8 American Board'un Suriye Misyonundan Geri Çekilişi	142

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. OSMANLI SURİYESİ'NDE PROTESTAN İNGİLİZ MİSYONERLİK FAALİYETLERİ	147
3.1 İngiliz Protestan Misyonerlik Faaliyetlerinin Amacı.....	147
3.2 İngiltere Protestanlığı ile Filistin Arasındaki İlişki.....	148
3.3 Filistin Bölgesinde Etkin Olan İngiliz Misyoner Örgütler	151
3.4 Filistin'deki Yahudiler ve İngiliz Misyonerleri	153
3.4.1 Filistin'de Yahudilerin Protestan Misyonerlere Karşı Aldığı Tedbirler ..	162
3.5 Filistin Bölgesinde İngiliz Misyonerlik Faaliyetleri ve Katolik Misyonlar ile Mücadeleleri	164
3.6 Protestan İngiliz ve Alman Misyonların İşbirliği.....	172
3.6.1 Protestan Misyoner Samuel Gobat'ın Katolik Misyonerler ile Mücadelesi	174
3.7 Arkeolojik Kazıların Filistin Bölgesindeki Protestan Varlığına Katkısı .	177
3.8 İngiliz-Amerikan Misyonlarının Anlaşmazlığı.....	179

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. OSMANLI SURİYESİ'NDE PROTESTAN ALMAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİ	182
4.1 Almanya'nın Ortadoğu'ya Yönelmesi.....	182
4.1.1 Alman Misyonun Ortadoğu'ya Girişi.....	184
4.2 Almanya – Osmanlı İlişkisinin Başlaması.....	185
4.2.1 Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya Yakınlaşması	188
4.2.2 Almanya'nın Osmanlı Devletine Yakınlaşmasının Nedenleri.....	189
4.3 Almanya'nın Filistin'e Girişi.....	191
4.3.1 Filistin'e Prusya Destekli Alman Misyonerlerin Gelişi.....	192
4.3.2 Alman Misyonerlerinin Eğitilmesi.....	193
4.3.3 Filistin'de Alman Misyoner Kuruluşları	194
4.3.4 Alman Misyon Alanlarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Etkenler	196
4.3.5 Alman Misyonerlerin Misyon Alanlarını Genişletme Girişimleri.....	197
4.3.6 Alman Misyonerlik Faaliyetlerinde Yazılı Basın	198
4.3.7 Alman Teknolojisinin Filistin'e Girişi	199

4.3.8	Alman Misyonlarının Kız Eğitim Stratejisi	200
4.4	Katolik Alman Misyonerlik Faaliyetleri	201
4.5	Filistin’de Protestan - Katolik Misyonlarının Çatışması.....	203
4.6	Osmanlı Suriyesi’nde Ortodoks Rus Misyonunun Faaliyetleri ve Protestan Misyonerler ile Mücadelesi	211

BEŞİNCİ BÖLÜM

5.	OSMANLI TOPRAKLARINDA MORMON MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE PROTESTAN MİSYONLAR	220
5.1	Mormon Misyonerler Osmanlı Coğrafyasında	222
5.2	Mormon Misyonerlerin Ermenilere Yönelimi.....	223
5.3	Mormon Misyonerler Ve Ermeniler	224
5.4	Mormon Misyonerlerin Başarısız Olmalarında Rol Oynayan Etkenler..	229
5.4.1	Mormon Bayan Misyonerlerin Gelişi	231
5.4.2	Mormon Misyonunun Eğitim Ve Sağlık Boyutu.....	233
5.4.3	Mormon Misyonerler ile ABD’li Protestan Misyonerlerin Karşılaşması	235
5.5	Mormon Misyonunun Osmanlı Suriyesi’ne Yönelimi	237

ALTINCI BÖLÜM

6.	OSMANLI DEVLETİ’NİN PROTESTAN MİSYONLAR İLE MÜCADELESİ VE NUSAYRİLER ÖRNEĞİ	241
6.1	American Board’un Suriye Misyonunu Başlatması.....	241
6.1.1	Suriye Misyonunun Amacı	242
6.1.2	Yunan İsyanı’nın American Board’un Suriye Misyonu’na Etkisi.....	243
6.1.3	İbrahim Paşa’nın Suriye Valiliğinin Protestan Misyonerlere Sağladığı Avantajlar.....	244
6.2	American Board’un Nusayrilere Yönelmesi.....	246
6.3	Nusayriler Arasında Misyon Oluşturmaya Çalışan Diğer Misyoner Grupları.....	247
6.4	Nusayrilerin American Board Örgütünün Okullarını Tercih Etmelerinin Nedenleri.....	250
6.5	Osmanlı Devleti’nin Nusayriler Arasındaki Misyonerlik Faaliyetlerini Önlemeye Çalışması	252

6.5.1	Osmanlı Suriye'sinde Görev Yapan Devlet Adamlarının Bölgedeki Yabancı Okullara Yaklaşımı.....	255
6.5.2	Osmanlı Devleti'nin American Board'a Karşı Stratejisi	259
6.5.3	Sultan II. Abdülhamid'in Protestan Misyoner Okulları ile Mücadelesi	261
6.5.4	Osmanlı Devleti'nin Suriye'deki American Board'un Okullarını Kapatma Girişimi.....	263
6.6	Osmanlı Suriyesi'nde Amerikan Okullarının Kapanması	265
6.7	American Board'un Nusayriler Arasında Sürdüğü Misyonun Sonucu	269

YEDİNCİ BÖLÜM

7.	SURİYE BÖLGESİNİN OSMANLI TOPRAKLARINDAN AYRILMASINDA PROTESTAN MİSYONLARININ ROLÜ	274
7.1	Ortadoğu'dan Batıya Göç ve Protestan Eğitimi.....	274
7.2	Yabancı Dil Eğitiminin Osmanlı Suriyesi'nde Toplumları Ayrıştırması.	275
7.3	Osmanlı Suriyesi'nde Arap Milliyetçiliğinin Oluşumunda Protestan Misyonerlerinin Rolü.....	278
7.4	Osmanlı Devleti'nin Protestan Misyoner ile Mücadelesi.....	289
7.5	Büyük Suriye'nin Osmanlı Yönetiminden Ayrılmasında Protestan Misyonerlerinin Rolü	294

SEKİZİNCİ BÖLÜM

8.	OSMANLI SURİYESİ'NDEN GÜNÜMÜZE BÖLGEDEKİ PROTESTAN MİSYONLARININ GELİŞİMİ	298
8.1	Birinci Dünya Savaşı ve Protestan Misyonerlerinin Durumu	298
8.2	Manda Dönemi ve Protestan Misyonerlerinin Durumu.....	300
8.2.1	Amerikan Mandası Tasarısı ve Protestan Misyonerler	300
8.2.2	İngiltere'nin Filistin Mandası ve Protestan Anglikan Misyonu	303
8.2.2.1	Protestan İngiliz Misyonu ve Balfour Deklarasyonu Arasındaki İlişki	309
8.3	Ortadoğu'daki Protestan Kiliselerinin Gruplaşmaları.....	311
8.4	Günümüz Teknolojisinin Protestan Misyonerlik Hareketinde Kullanımı.....	315

8.5	Günümüz Suriye Sivil Savaşı ve Protestan Misyonerlik Faaliyetleri.	317
SONUÇ	322
KAYNAKÇA	329
EKLER	362
Tablolar	362
Resimler	369
Belgeler	395
ÖZGEÇMİŞ	405

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
ABCFM	:	American Board of Commisioners for Foreign Missions
ABS	:	American Bible Society
ABMU	:	American Baptist Missionary Union
AUB	:	American University of Beirut
ACS	:	African Colonization Society
AMA	:	American Missionary Association
ATS	:	American Tract Society
bkz.	:	Bakınız
B.O.A	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CMS	:	Church Missionary Society
C.M.S	:	Connecticut Missionary Society
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
DH. MKT	:	Dâhiliye Mektubî Kalemi
D.İ.B.	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
Fak.	:	Fakültesi
FCI	:	Female Cent Institution
FSMP	:	Female Society for Missionary Purposes
GCV	:	General Convention of Vermont
Haz.	:	Hazırlayan
HFMS	:	Home and Foreign Missions Society
HR. SYS	:	Hariciye Nezareti Siyasi Kısım
HR. TO	:	Hariciye Nezareti Tercüme Odası
IOPS	:	The Imperial Orthodox Palestine Society
LJS	:	London Jews Society
LMS	:	London Missionary Society

MEMS	:	Methodist Episcopal Missionary Society
MMS	:	Massachusetts Missionary Society
Neş.	:	Neşriyat
NHMS	:	New Hampshire Missionary Society
NMS	:	New York Missionary Society
OSAV	:	Osmanlı Araştırmaları Vakfı
P.A.B.C.F.M	:	Papers of American Board of Commisioners for Foreign Missions
P.B.C.F.M	:	Presbeterien Board of Commisioners for Foreign Missions
S.	:	Sayı
SPFEF	:	The Society for Promoting Female Education in the East
T.T.K.	:	Türk Tarih Kurumu
trc.	:	Tercüme eden
t.y.	:	Tarih yok
Üniv.	:	Üniversitesi
v.b.	:	ve benzeri
Y. A. HUS	:	Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Odası
Yay.	:	Yayınları
Y. MTV	:	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y. PRK. AZJ	:	Yıldız Perakende Arzuhal Jurnal
Y. PRK. BŞK	:	Yıldız Perakende Mâbeyn Başkitabeti
Y. PRK. EŞA	:	Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik Ataşemiliterlik Maruzatı

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1 Nablus'taki İngiliz okulları	362
Tablo 2 Halep'teki İngiliz Anglikan okulları	362
Tablo 3 Beyrut Amerikan Üniversitesinin tıp bölümü.....	363
Tablo 4 Beyrut'taki İngiliz okulları	363
Tablo 5 Akka'daki İngiliz cemiyetlere bağlı okullar.....	364
Tablo 6 Şam'da çeşitli Anglikan misyon örgütlere bağlı okullar.....	365
Tablo 7 Filistin bölgesindeki Protestan misyonların açtıkları okullar.	366
Tablo 8 Osmanlı Suriyesi'nde faaliyet gösteren Alman misyon kurumları.....	367
Tablo 9 Filistin'de bulunan İngiliz okulları.....	368

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1 Katie Gabriel ve Quaker Misyonu	369
Resim 2 Amerikan Quaker (Kuveykır) misyonuna bağlı bir okul,	369
Resim 3 Amerikan Quaker misyon okulu ve kız öğrencileri	370
Resim 4 Ramallah'taki Quaker misyonuna bağlı bir diğer kız okulu,	370
Resim 5 Kudüs'ü ziyaret eden Rus hacı adayları	371
Resim 6 Imperial Orthodox Palestine Society	371
Resim 7 Imperial Orthodox Palestine Society örgütünün Suriye Homs	372
Resim 8 Tripoli'deki Ortodoks Rus Misyonuna bağlı erkek okulu,	372
Resim 9 Filistin'deki Rus misyonuna bağlı bir erkek okulu,	373
Resim 10 Kudüs'teki Rus Konsülü	373
Resim 11 Kudüs'te Ortodoks Rus Misyonu	374
Resim 12 Kudüs'teki Russian Ecclesiastical Mission Binası	374
Resim 13 Russian Ecclesiastical Mission in Jerusalem	375
Resim 14 Filistin Rus Misyonu Kurucusu Uspenski	375
Resim 15 Kudüs'te yer alan İncil'de bahsedildiği tahmin edilen tarihi kalıntıları ...	376
Resim 16 Suriye Protestan Koleji	376
Resim 17 Kudüs'te Talitha Kız Okulu	377
Resim 18 Amerikan Quaker Misyonunun	377
Resim 19 Osmanlı Rüşdiyesi, Şam-i Şerif Rüşdiye-i Askeri-i, Şam,	378
Resim 20 Şam-i Şerif Mekteb-i İdadi-i, Şam	378
Resim 21 Beyrut'ta görevli American Board misyonerleri	379
Resim 22 American Board'un 1914 yılında Osmanlı Ssuriyesi	379
Resim 23 Levi Parson	380
Resim 24 Pliny Fisk	380
Resim 25 American Board'un Suriye Misyonu	381
Resim 26 İngiliz Anglikan Aziz George Erkek Okulu	382
Resim 27 Ortodoks Hristiyan Kız Okulu,	382
Resim 28 Desturiye Okulu (Constitutional School)	383
Resim 29 Kudüs Kız Koleji (Jarusalem Girls Collage),	383
Resim 30 Kudüs Fereres Koleji (Colalge des Freres in Jarusalem)	384
Resim 31 Almanya'nın Ortadoğu toprakları.	384

Resim 32 Antep'teki Mormon Cemaati, 1909 Kaynak:(Charles, 2001).....	385
Resim 33 Halep Mormon Cemaatinin Dokuma Çalışmaları	385
Resim 34 Ermeniler için Mormon misyonerler tarafından hazırlanmış "Sabah Yıldızı" adlı gazete.....	386
Resim 35 Mormon Ermenilerin Antep'ten Halep'e Göçü.....	386
Resim 36 Osmanlı Türkiyesi'nde Mormon misyonerlerin misyon merkezleri	387
Resim 37 Mormon misyonunun Osmanlı topraklarında	387
Resim 38 Joseph Wilford Booth,	388
Resim 39 Rebecca (Reba) Moyle Booth,.....	388
Resim 40 Joseph M. Tanner.....	389
Resim 41 Thomas P. Page Kudüs'te görev alan Amerikalı Mormon misyoner.....	389
Resim 42 Ferdinand Hintze.....	389
Resim 43 Antep'teki Mormon Cemaati üyeleri.....	390
Resim 44 Antep'te görev yapan ve daha sonra Mormon misyonu.....	390
Resim 45 Şam Mekteb-i Tıbbiyesi'nin yeni binasında resmi kürşad günü	391
Resim 46 Beyrut Osmanlı Tıp Fakültesi	391
Resim 47 Beyrut Osmanlı Tıp Fakültesi öğrenci ve öğretmenler.....	392
Resim 48 Şam Hamidiye Gureba Hastanesi cerrahi aletler, 1900 yılları,.....	392
Resim 49 Osmanlı haritası	393
Resim 50 Osmanlı Suriyesi:.....	393
Resim 51 1914 Osmanlı İmparatorluğu sınırları	394

ÖZET

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN GÜNÜMÜZE SURİYE, FİLİSTİN VE LÜBNAN ÜÇGENİNDE PROTESTAN MİSYONLARIN NÜFUZ MÜCADELESİ

Bu çalışmada, Bilâd-ı Şam olarak bilinen Osmanlı Suriye'sinde 19. yüzyıldan itibaren Protestanlık propagandası içinde olan misyoner örgütlerin hem kendi aralarında hem de bölgedeki Katolik ve Rus varlığına karşı verdikleri mücadele konu alınmıştır. Araştırmada, Suriye'nin kaybedilmesinde rol oynayan misyonerlerin faaliyetlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Arap milliyetçilik hareketinin ortaya çıkışı ve yayılışında, Protestan misyonerlerin kullandıkları araçların ortaya çıkarılması çalışmanın en önemli hedefidir.

Çalışma, dil, kimlik ve din üzerinde etkili olan Protestan misyonerlerin Bilâd-ı Şam'da Arap milliyetçiliğinin başlamasında etkili bir rol oynadığını ortaya çıkarmıştır. Protestan varlığının oluşumunda İngiliz, Alman ve Amerikan misyonerlerinin işbirliği içinde olduğu belirlenmiştir. Bayan misyonerlerin Protestan propagandasında aktif rol aldıklarına dikkat çekilmiştir. Ayrıca, misyonerlerin kız çocuklarının eğitimi üzerinde hassasiyet gösterdikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Protestan, Misyonerlik, Kız Eğitimi, Osmanlı Suriyesi, Bilâd-ı Şam

ABSTRACT

THE STRUGGLE FOR INFLUENCE OF PROTESTANT MISSIONS IN THE TRIANGLE OF SYRIA, PALESTINE AND LEBANON FROM THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY TO THE PRESENT DAY

This research examines the struggle of missionary organizations which were in Protestant propaganda since the 19th century in Ottoman Syria, known as *Bilad-i Sham*, among themselves and also against Catholic and Russian presence in the region. The research aims to find out the missionary activities which played a role in the loss of Syria. The most important objective of the research is to discover the tools which were used by the Protestant missionaries, at the emergence and spread of the Arab nationalist movement.

The research has revealed that the Protestant missionaries who were influential on language, identity and religion, played an effective role in the initiation of Arab nationalism in Bilad-i Sham. It has also been determined that British, German and American missionaries were in cooperation in the formation of the Protestant presence. It has also been underlined that the female missionaries had an active role in the Protestant propaganda. In addition, it has been found out that the missionaries were sensitive on the training of girls.

Keywords: Protestant, Missionary, Training of Girls, Ottoman Syria, Bilad-i Sham

GİRİŞ

XIX. yüzyıla girerken, dünya siyasetine yön verebilecek stratejik öneme sahip Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki toprakları olan Lübnan, Filistin ve bugünkü Suriye'yi içeren Büyük Suriye ve Mısır, Batılı devletlerin ilgisini üzerine çeken önemli alanlardı. Bu ilgi, Napolyon'un 1798–1799 Mısır seferinden sonra giderek artmıştı. Batılı devletlerin “Hasta Adam” (Sick Man) diye nitelendirdiği Osmanlı Devleti, bu yüzyıla girerken yapmış olduğu savaşlar, antlaşmalar ve koalisyonlar nedeniyle oldukça yıpranmış ve devletin devamında önemli rol oynayan ordu ve donanma bu süreçten olumsuz etkilenmişti. Avrupa kıtasına hâkim olma mücadelesini kendi aralarında bitiren Batılı devletlerin yeni mücadele alanı ise yıkılması muhtemel olan Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu topraklar olmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin yönetim erki üzerinde nüfuz oluşturarak, devletin iç ve dış siyasetine dışarıdan müdahale edip, Osmanlı siyasi hayatını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebilme mücadelesi, bu dönemde Batılı devletler arasında bir eğilim meydana getirmişti. Ele geçirdikleri her fırsatı değerlendiren Batılı devletler, Osmanlı gayri-Müslim milletlerini himaye ederek bu yolla Osmanlı Devleti üzerinde baskı yapmanın yolunu bulmuşlardı (Sonyel, 1993:29/33).

1744 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya, Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoks milletinin siyasi koruyuculuk hakkını elde etti. Fransa, Rusya'dan önce 1740 yılında, Osmanlı Devleti'nden elde ettiği kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı Katolik milletlerinden olan Marunîler ve Katolik Ermenilerin himayesini elde ederek Kutsal Topraklar olarak bilinen Kudüs merkezli Filistin bölgesinde etkin bir güç haline geldi. İngiltere ve Prusya benzer bir ayrıcalık elde etmek için Osmanlı halkları arasında dini bir unsur meydana getirdiler. Osmanlı İmparatorluğu'nda Protestan milletinin temelleri, İngiltere ve Prusya tarafından oluşturuldu (Ortaylı, 1982:90/94).

XIX. yüzyılda Batılı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki etkisi yüzyılın sonlarına doğru en üst noktasına ulaşacaktı. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumun değerlendirmesini yaparak, kendi siyasi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'nden ödün koparma yolunun, devletin izlemiş olduğu denge politikasında

Osmanlı'ya, destek veren bir unsurmuş gibi davranmaktan geçtiğini benimseyen Batılı devletlerin, Ortadoğu'ya ilgisi, bu yüzyılın başından itibaren kendisini göstermeye başlamıştı (Rogers, 2011:17/22). Holy Land, diğer ismiyle Kutsal Topraklar diye nitelendirilen İmparatorluğun Filistin toprakları, on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarından itibaren Avrupa ve ABD'den bölgeye akın eden misyoner örgütlerin faaliyetlerine sahne olmaya başlamıştı. Filistin bölgesine gösterilen aşırı dini ilginin kaynağı ise Avrupa ve ABD'de gerçekleşen (Dinde Uyanış) dönemleri sonunda ortaya çıkan Protestanlığı tüm dünyaya yayma eğilimi idi. Özellikle Amerika'da Büyük Uyanış (Great Awakenings) dönemi sonrası birçok Protestan misyoner örgüt kurulmuştu (Yetkiner, 2010:24/28). Bu örgütler, ABD kıtası içerisinde Protestanlığı yaymakla yetinmeyip kıta dışına da misyonerler gönderdiler.

Osmanlı Suriyesi'ne dâhil olan Filistin bölgesinin ise Protestan misyoner örgütler açısından önemli bir yeri vardı. Hıristiyanlığın çıkış merkezi olması, kutsal mekânlara sahip olması ve Hz. İsa'nın gönderildiği topluluk olan Yahudilerin bu bölgede yoğunlukta olması nedeniyle, ABD'li Protestan misyoner örgütlerden birçoğu, faaliyetlerini bu bölgeden başlatmak istemekteydiler. Protestanlığı gerçek Hıristiyanlık olarak gören Protestan misyonerler, Katolikliğe ve Doğu Hıristiyanlığına karşı savaş açmış edasıyla hareket etmekteydiler. Başta Yahudilerin dini kurtuluşa (Salvation) ermelerini sağlamak için Filistin bölgesindeki misyonerlik faaliyetlerine İngiliz Protestan misyoner örgütler ile işbirliği yaparak giriş yapan ABD'li misyonerlerin, en önemli rakibi Katolik Fransız ve İtalyan misyonerlerdi (Spagnolo, 1961:45/61). Filistin bölgesinde Katolik-Protestan mücadelesinde Protestanların safına dâhil olan bir diğer devlet ise Prusya idi.

1830'lu yıllarda Büyük Suriye'nin, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından ele geçirilmesi ve sonrasında İbrahim Paşa tarafından bölgede yapılan reform hareketleri, Suriye'yi Batılı devletlerin etkisine açtı. Osmanlı Suriyesi'nin Filistin bölgesinde aktif olan Katolik ve Protestan misyoner örgütler, yapılan bu reformlar sayesinde bölgedeki yayılım alanlarını genişletmekle kalmayıp aynı zamanda oluşturmuş oldukları misyon kurumlarının fiziksel olarak büyümesini de gerçekleştirdiler. Osmanlı yönetimi altındaki Filistin topraklarında bu tür imkânlara kavuşturulmayan misyoner örgütler, İbrahim Paşa'nın hâkimiyeti

döneminde bünyelerinde daha fazla bayan ve erkek misyonerler istihdam ederek, misyonların etki sahalarını artırarak ve bu sahalarda hedeflenen yerel halklara daha fazla nüfuz etme olanağına kavuştular. Bu dönem, aynı zamanda bölgeye Avrupa'nın farklı ülkelerinde örgütlenen Protestan misyoner örgütlerinin de Osmanlı Suriye'sine intikal etmesinde büyük rol oynayacaktı.

Osmanlı Devleti, yönetimi altında bulunan gayri-Müslimleri, oluşturmuş olduğu *Millet Sistemi* içerisinde yönetmekteydi. Zimmî olarak nitelendirdiği gayri-Müslim vatandaşlarını etnik değil de dini özelliklerine göre ayırım yaparak Rum Ortodoks, Gregoryen Ermeni ve Yahudi milletleri şeklinde hiyerarşik bir sınıflandırma içinde gruplandıran Osmanlı Devleti, bu milletlerin özgür bir şekilde yaşamlarını ve dini ibadetlerini serbestçe yerine getirebilmek için kendilerine siyasi, dini ve sosyal özgürlükler tanıdı.

Osmanlı Devleti içinde yaşayan ve millet olarak devlet tarafından resmen kabul edilip kendilerine bir defter açılan her millet, kendi liderlerini seçmekte özgürdü. Genellikle bu liderler milletin ait olduğu dinin, ruhban sınıfının en üst kademesinde bulunan kişilerden seçilirdi. Patrik olarak nitelendirilen bu kişi, milleti tarafından seçildikten sonra Osmanlı Devleti tarafından resmen onanır ve atanırdı. Yahudilerde ise ruhban sınıfı olmadığından dolayı hahamlık makamında bulunan en üst rütbeli din adamı Yahudi milletinden Osmanlı Devleti'ne karşı sorumlu olarak millet başı sıfatı ile atanırdı (Abu Jaber, Kamel S., 1967:214/216). Osmanlı Devleti, daima milletlerle muhatap olmaksızın bu milletleri temsil eden millet başları ile muhatap olmayı tercih ederdi. Milletlerin her türlü sorunları ve vergilerin toplanıp devlete aktarılmasından bu millet başları sorumluydu. Millet başları, devlete sadık kaldıkları sürece ve devletin onlara duyduğu güvenin devam etmesi halinde, istedikleri gibi sorumlu oldukları milletleri idare etme yetkileri vardı (Braude, 1982:104/107). Osmanlı Devleti tarafından sorumlu tutulduğu milletin, dini vecibelerini yerine getirme, okul, kilise ve hayır kurumları oluşturma, evlilik ve boşanma gibi bir takım hukuksal yetkilerle de donatılmış olan millet başları, milletin devlete vermesi gereken vergileri toplayıp devletin yetkili makamlarına intikal ettirilmesinde de önemli rol oynamaktaydı (Kenanoğlu, 2004).

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Osmanlı topraklarında yaşayan gayri-Müslimlerin büyük bir bölümü, dünyanın diğer birçok bölgesinde olduğu gibi Osmanlı ülkesinde de altın çağını yaşayan misyonerlik faaliyetlerine maruz kalmaktaydı. Özellikle Gregoryen Ermeni milletinin büyük oranda olumsuz etkilenecek cemaatinin Protestan ve Katolik olarak ta bölünmesi bu misyonerlik faaliyetlerinin bir sonucuydu (Küçük, 2009:154/164). Osmanlı Devleti'nin millet sistemi içerisindeki milletlerin sayısı, misyonerlik faaliyetleri ile Katolik Rum milleti, Katolik Ermeni Milleti ve Protestan Milleti şeklinde giderek artmıştı. Osmanlı Devleti, millet sisteminin devam etmesi ve özellikle Batılı devletlerden gelen telkinler doğrultusunda Ermeni Katolik Milletini 1831 yılında Rum Katolik Milletini 1848 yılında ve 1850 yılında ise İmparatorluk sınırları içindeki Protestanları, Protestan Milleti olarak tanımak zorunda kalmıştı (Yorulmaz, 2000:749/753). 1914 yılına gelindiğinde ise Osmanlı Millet Sistemi içerisinde ondan fazla millet, Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda gayri-Müslim milletlerin Batılı devletler tarafından korunması (Protectorate) Fransa ile başlamıştı. XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Batılı birçok devlet tarafından Osmanlı azınlıklarına sağlanan himaye uygulaması en üst seviyeye ulaşarak Osmanlı millet birliğinin bozulmasında ve dolayısıyla devletin yıkılmasında büyük rol oynamıştı. XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin batı ile yakın ilişkiler kurma gayreti, birçok Batılı devlete kapitülasyon verilmesine, bazı devletler ile koalisyonlarda yer alınmasına ve birtakım Batılı devletler ile de ikili anlaşmalar yapılmasına zemin hazırladı. Bu durum zamanla daha da genişleyerek Osmanlı Devleti'nin aleyhine işlemeye başladı. Batılı emperyalist devletlerin XIX. yüzyıla girerken nüfuz mücadelesi Avrupa kıtası üzerinden Ortadoğu'ya kayması, Batılı devletlerin gözlerini Hasta Adam (Sick Man) diye nitelendirdikleri Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerine kaydırmasına neden oldu. Böylelikle Osmanlı gayri-Müslim tebaasının siyasi korunması, Osmanlı Devleti'ne politik müdahalelerde bulunmak için Batılı devletlerce açık bir kapı olarak değerlendirildi.

Osmanlı Devleti'nin 1535 yılında birçok alanda ayrıcalık içeren kapitülasyonları verdiği ilk Batılı devlet, Fransa idi. 1535 yılında Kanuni Sultan Süleyman (1494–1547) ile Fransa Kralı I. Francis arasında gerçekleşen (Dostluk ve Ticaret) antlaşması içeriğinde Fransa'ya verilen kapitülasyonlar ile Osmanlı Devleti, Fransa'yı, kendisine karşı Avrupa'da meydana gelebilecek koalisyonlardan alıkoymanın yanında Akdeniz havzasındaki ticareti canlandırmayı da istiyordu. Bu antlaşma sonrasında verilen kapitülasyonlar, Batılı devletlerin, gelecekte Osmanlı ile yapacağı antlaşmalardan elde edeceği kapitülasyonlara da örnek teşkil etti. Fransa, bu anlaşma ile elde ettiği ayrıcalıklar sayesinde Osmanlı topraklarında yaşayan Fransa Kralı'nın Katolik kullarının dini vecibelerini özgür bir şekilde yerine getirebilme hakkını elde etti. Aynı zamanda kendileri istemedikçe bu kişilerin İslam'a kazandırılmamasının da garantisini aldı (Bozkurt, 2012:126/132). Fransa tahtına geçen XVIII. Louis (1601–1643) döneminde İstanbul'da bulunan Fransa Büyükelçisi, Osmanlı Devleti'nden bir talimatname elde ederek, sadece İmparatorlukta yaşayan Batılı Katoliklerin korumasını değil aynı zamanda Osmanlı milletleri arasında bulunan Hıristiyanların da korumasının Fransa tarafından üstlenme hakkını elde etti. Fransa ile Osmanlı arasında yapılan bu antlaşma yıllar geçtikçe her Osmanlı Padişahı ve her Fransa Kralı tarafından yenilendi. Fransa'ya verilen kapitülasyonlar her seferinde daha da genişletildi ta ki 28 Mayıs 1740 yılına kadar sadece Osmanlı İmparatorluğunda bulunan Avrupa kökenli Katoliklerin koruyucusu olarak hareket eden Roma Katolikliğini destekleyen Fransa, bu dönemden sonra İmparatorluğun diğer Katolik Hıristiyan olan unsurlarına da el atarak onların da korunma görevini üstlendi (Spagnolo, 1961:42/62). Katolik Rum, Katolik Ermeni ve Katolik Marunîlerin daha doğrusu İmparatorluk sınırları içerisinde yaşayan tüm Katoliklerin resmi koruyucusu olarak kendisinin görevli olduğunu belirten Fransa, bu yolla Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmeyi Katolikler üzerinden yürütmeyi adet edindi.

Rusya, Fransa'nın başlatmış olduğu koruma modelini benimseyerek bir an önce Osmanlı sınırları içinde bulunan Ortodoks Rum, Ermeni ve Slav milletlerinin koruyuculuğunu üstlenmek için girişimlerde bulundu. Bu imkânı Osmanlı Devleti ile yaptığı 6 yıl süren savaştan (1768–1774) sonra 1774 yılında Osmanlı-Rusya arasında gerçekleşen Küçük Kaynarca Antlaşması ile elde etti. Bu antlaşmada Osmanlı

Devleti, tabiiyeti altında bulunan bütün Hıristiyanları ve Hıristiyan kiliseleri korumaya söz verdi. Ayrıca İstanbul'da yeni bir Rum Ortodoks Kilisesi'nin kurulmasına da izin verdi (Peri, 2001:48/50). Yeni kurulacak bu kilise daima Rusya'nın koruması altında olacak baskı ve zulümden korunacaktı. Böylelikle Osmanlı Ortodoksları adına Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahil olmayı başaran Rusya, bu avantajı değerlendirmek gayesi ile nüfuz oluşturmak istediği Osmanlı Devleti'nin Filistin topraklarına misyonerlerini kullanarak sızmayı başardı (Hopwood, 1969:27/29).

XIX. yüzyıl devam ederken Osmanlı Devleti, 1850 yılında toprakları üzerinde yaşayan Protestanları bir ayrı bir millet olarak kabul etmek zorunda kaldı. Osmanlı Devleti, 1830 yılından önce tabiiyeti altında hiç Protestan yoktu diyecek kadar bir Protestan nüfusa sahipti. Osmanlı topraklarında Protestan nüfusun oluşumunda özellikle ABD ve İngiltere'den gelen misyonerlerin kısa sürede ne kadar etkili olduğunu ve ne derece faal çalıştıklarını, meydana getirmiş oldukları Protestan nüfusun Osmanlı Devleti tarafından 1850 yılında millet olarak tanınmasından anlayabiliriz. Osmanlı Protestan Milleti de Batılı devletlerin korumacılık politikasından payını aldı. İngiltere, Prusya (sonrasında Almanya) ve ABD, Osmanlı Protestanlarının koruyucusu olarak ortaya çıktılar. İngiltere, korumacılık anlayışını diğer Batılı devletlerden daha geniş bir perspektife kavuşturarak, Protestanların yanında Osmanlı Yahudilerinin bir kısmını ve kısacası İngiltere'den koruma talebinde bulunan herkese siyasi imtiyazını sağladı. Yahudilerin geri kalan kısmı ise Rusya, Fransa, Almanya ve Avusturya tarafından korundu. Osmanlı gayri-Müslim milletlerini koruma bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahil olarak devletin kendi istekleri doğrultusunda siyaset üretmesini hedefleyen Batılı güçler, aynı zamanda korumaya aldıkları milletin diğer milletler ile yaşadığı mezhepsel problemlere de dâhil olmaktan kendilerini alıkoyamadılar. Osmanlı Devleti, söz konusu olan bu dış müdahaleyi bertaraf etmekte çok zorlandı.

Ortodoks Rum Kilisesi ile Katolik Latin Kilisesi arasında Kudüs'teki kutsal yerlerin onarımı, bakımı ve temizliği konusunda meydana gelen kavga yüzyıllardır süregelmekteydi. Osmanlı Devleti, bu tarihsel kavganın çözümünü, bu milletlerin ruhani kesimlerine dönüşümlü iş bölümleri sağlama sayesinde sağlamıştı. Fakat

olaya dış devletlerin müdahil olması, Osmanlı Devleti'ni 1850 yılında Rusya'ya karşı Kırım Savaşı'na sürükledi.

XIX. yüzyılda Filistin bölgesinde meydana gelen bir takım olaylar bölgedeki yerleşik konumda bulunan Hıristiyan nüfusun yapısını ve sahip olduğu konumu derinden etkiledi. Bölgede gelişen bu olaylar, bölgenin Batılı devletlerin etkisi altına girmesine neden olarak öncelikle bu devletlerden bölgeye savundukları Hıristiyanlığı yaymak için gelen misyonerlerin istediklerine kolay bir şekilde erişmesini sağladı. Bu olaylardan bir tanesi ise Büyük Suriye bölgesinin 1831 yılından 1840 yılına kadar süren Mısır hâkimiyeti altında kalmasıydı. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa (1769–1849)'nın oğlu İbrahim Paşa (1789–1848), 1831 yılında Filistin topraklarını içine alan Osmanlı Suriyesi'ni işgal etti. İbrahim Paşa, babası Mehmet Ali Paşa tarafından Suriye ve Filistin valiliğine atandı. Şam'da ikamet eden İbrahim Paşa, her iki bölgenin kontrolünü, bu bölgelerin merkezine göndermiş olduğu sivil iki yönetici ile sağlamaktaydı. Mısır hâkimiyeti altında bulunan Filistin bölgesinde, İbrahim Paşa bir takım sosyal içerikli reformlar gerçekleştirerek Mısır'da edinilen tecrübenin ürünü olan Batılılaşma hareketini bu bölgede de uygulamak istedi. Yapılan reformlar, bölgenin sosyal yapısında değişikliklere neden oldu. İbrahim Paşa, bölgede yerleşik olan Hıristiyanların bölgedeki diğer unsurlar ile olan durumunu, eşitlemek amacıyla liberal bir politika izleyerek reformlarını bu yönde gerçekleştirmeye çalıştı. Böylelikle Filistin'de, yerel Hıristiyanlar, Müslümanların haklarına sahip oldu. O ana kadar Osmanlı yönetimi altında bulunan Filistin topraklarında yaşayan gayri-Müslimler, ikinci sınıf vatandaşlıktan birinci sınıf vatandaşlığa terfi ettirilerek Müslümanlar ile eşit haklara nail oldular. Bu durum, bölgedeki gayri-Müslimlerin ibadet yeri açma, onarma, genişletme, halka açık alanda toplu ibadet yapma ve yerel halk meclislerine katılma gibi Osmanlı yönetimi tarafından konulan kısıtlamaları da gayri-Müslimlerin üzerinden kaldırdı.

Osmanlı Suriyesi'nin Mısır işgali altında kaldığı on yıllık süre içerisinde, bölge Avrupa'nın etkisine açık hale getirildi. Birçok Avrupalı ülke özellikle başta Kudüs olmak üzere bölgenin birçok alanında konsolosluklar, elçilikler ve büyükelçilikler açtı. Bu süreçte bölgeye ki özellikle Kudüs merkezli Filistin bölgesine, Avrupa ve ABD'de kurulan birçok misyoner örgüt, Protestanlığın

propagandası için misyoner gönderdi. Misyonerlik faaliyetleri içinde yabancı misyonerler tarafından oluşturulan kilise, okul, yetimhane ve hastane gibi kurumları bölge için birer yatırım şeklinde gören Mısır yönetimi, Filistin bölgesinde misyonerlik faaliyetlerine pek fazla müdahalede bulunmadılar. Kudüs'te 1838 yılında konsolosluk açan İngiltere, Mısır yönetimi tarafından Kudüs'te temsilcilik açma yetkisi verilen ülkelerden ilkiydi. Suriye bölgesinde Mısır hâkimiyetinin son bulmasıyla İngiltere'yi örnek edinen diğer Batılı devletler birer birer Kudüs'te konsolosluklarını oluşturdular. 1842 yılında Prusya, 1843 yılında Fransa ve 1844 yılında ABD, Kudüs'te ilk konsolosluklarını açan Batılı devletlerdi. 1849 yılında Avusturya da Kudüs'te konsolosluk açan devletlere katıldı. Rusya ise Kudüs'teki konsolosluğunu 1858 yılında açmasına rağmen 1840 yılından itibaren zaten bölgede resmi bir temsilci bulundurmaktaydı. Kudüs'te Batılı devletler tarafından oluşturulan konsül, bölgenin Osmanlı hâkimiyetine tekrar geçtiğinin sanki farkında değilmiş gibi bağımsız bir şekilde hareket ederek özellikle bölgede yaşayan yerel Hıristiyanları ve Yahudileri ilgilendiren her türlü meselede rol oynamayı kendilerine görev saymaktaydılar. Hukuki, ekonomik ve siyasi her türlü meselede Osmanlı Devleti'nin bölgedeki yönetsel gücüne müdahale eden Batılı devletler, aynı zamanda maddi ve siyasi destek verdikleri misyoner örgütlerin bölgeye göndermiş olduğu misyonerlere rahat bir çalışma ortamı meydana getirmek için de çalışmaktaydılar. Batılı devletlerin, Filistin bölgesindeki nüfuz mücadelesi, bu devletleri sadece Osmanlı Devleti'ni siyasi nüfuz altına alma ile sınırlı olmayıp aynı zamanda korumaları altında bulunan Hıristiyan ve Yahudilerin kendi içlerindeki dini sorunların içine çekilerek bu defa da diğer devletler ile rekabet yaşamasına da neden olmaktaydı.

Osmanlı Suriyesi'nin Mısır işgali altında olduğu on yıllık süreçte, bölgede uygulanan liberal rejim, bölgenin demografik yapısından sosyo-kültürel yapısına kadar birçok alanda değişikliklere neden oldu. Özellikle bölgedeki gayri-Müslim nüfus lehine yapılan reformlar, bölgede Osmanlı Devleti tarafından uygulanmakta olan millet sistemini büyük ölçüde tahribata uğratarak bölgedeki Müslüman olan Arapların toplum içindeki birinci sınıf statüsünü ortadan kaldırdı. Mısır hâkimiyetinin 1840'ta son bulmasıyla Suriye Vilayetinin yönetimi tekrar Osmanlı Devleti'ne geçti. Filistin bölgesinde yoğunlukta yaşayan Hıristiyan ve Yahudilerin toplum içindeki durumu, bu dönemden sonra Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği iki

reform hareketi olan Tanzimat ve Islahat fermanları ile yeniden şekillendi. Bu şekillenme geriye dönük olmayıp var olan durumu koruma ve daha da ilerletme şeklinde gerçekleşti. Osmanlı Devleti, giriştiği bu geniş çaplı reform hareketleriyle hem ordunun yeniden organizasyonunu sağlamak hem de toplumun batı normları çerçevesinde modernleşmesini mümkün kılmayı hedeflemekteydi. Yapılacak olan bu reformlar sayesinde Osmanlı Devleti'nin hedeflediği bir diğer önemli unsur ise Batılı devletlerin azınlık haklarını bahane ederek devletin iç ve dış siyasetine baskı yoluyla yön vermeyi engellemek ve millet birliğini sağlayarak devletin ömrünü uzun tutmaktı.

Osmanlı Devleti, İngiliz Büyükelçisi Redcliff'in baskıları sonucu 1844'te II. Mahmut tarafından kanunlaştırılan Hıristiyanların mezhep değiştirme yasağını da kaldırdı. Böylelikle Osmanlı gayri-Müslimleri misyonerlerin açık hedefi konumuna geldi. 1846 yılında I. Abdülmecit, din ve mezhep ayrılığının tebaanın şahsi işi olduğunu, vatandaşlık hakları ile ilgisinin olmadığını belirterek, siyasal haklar ile dini hakların birbirinden ayrı olduğunu ilk kez bir İslam ülkesinde dile getiriyordu. Müslüman olanlarla olmayanların eşit haklara sahip olduğu Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmeye başlanmıştı. Tanzimat Fermanı'nın 1839 yılında ilan edilmesinden sonra geçen dönem içerisinde yapılan reform hareketleri Kırım Savaşı'nın patlak vermesiyle bir süre kesintiye uğradı. 1856 yılında ilan edilecek Islahat Fermanı ile artık yeni bir safhaya geçilecekti.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti, Tanzimat ve sonrasında yayınladığı Islahat Fermanları ile devletin durağanlığına ve Batılı devletlerden gelen siyasi dış müdahale girişimlerine, bir son vermek istedi. Padişahın yetkileri, bu reform sürecinde yapılan kanunlar ile kısıtlanmasına ve İslam şeriatının devletin yönetim mekanizmasındaki rolünün giderek azalmasına rağmen Osmanlı Devleti, millet sisteminden ödün vererek nüfusunun tüm unsurlarını Osmanlıcılık anlayışı içinde devlet karşısında eşit bir konuma getirdi. Bu süreç, İmparatorluktaki gayri-Müslimlerin, çoğunluğu Müslüman olan toplum içinde geleneksel sosyal ve demografik yapının değişimine neden oldu. Osmanlı Devleti, reform süreci sonrasında umduğu gelişmelere nail olamadı, aksine Avrupa'dan gelen milliyetçilik cereyanları sayesinde gayri-Müslimler milli bilinçlerine kavuşarak ayrılıkçı hareketlere yüzyılın sonuna doğru

yoğun bir şekilde başladılar. Bu süreçte, en aza indirilmek istenen siyasi dış müdahale, İmparatorluğun diğer dönemleri göz önünde bulundurulursa müthiş derecede arttı. İmparatorluktaki Hıristiyan nüfus ile diğer gayri-Müslim unsurlar, XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar devlet katında birinci sınıf halk olarak kabul edilen Müslüman komşuları ile aynı siyasi haklara sahip oldular.

Tanzimat ve Islahat reformları ile bir anda Müslümanlar ile eşit haklara sahip olan başta Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan nüfusu ve diğer Müslüman olmayan unsurlar, dini kimliklerini daha fazla ön plana çıkartarak İmparatorluk içinde etnik ve dini problemlerin yaşanmasına neden oldular. Bazen farklı mezheplerden olan bireylerin kendi aralarında yaşadığı dini anlaşmazlıklar bazen de kiliselerin yetki alanları ile ilgili çıkan uyuşmazlıklar ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasında büyük rol oynadı.

Reformlar ile birlikte Osmanlı Devleti, millet sisteminin Batılı devletler tarafından kendisine karşı kullanılabilecek bir siyasi müdahale aracı olarak kullanılma olasılığını kısma amacı gütmekteydi. Özellikle imparatorluğun Hıristiyan unsurlarını ilgilendiren alanlarda reform yapılmasını telkinlerle Osmanlı Devleti'ne bildiren Batılı devletler, üyesi oldukları dinin Osmanlı topraklarındaki uzantılarının durumlarını iyileştirme adı altında Osmanlı topraklarında nüfuz alanı oluşturma mücadelesi içindeydiler (Masters, 2001:138). Bu mücadeleyi kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek isteyen Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan milletlerinden olan bazı guruplar, Batılı devletlerden gördükleri bu siyasi destekle cesaretlenerek tebaası altında oldukları Osmanlı Devleti'nden farklı haklar istemeye başladılar (Tibawi, 1961:115/116). İstenen bu hakların sağlanması veya var olan hakların düzeltilmesi için Osmanlı Devleti'ne dış baskı uygulayan Batılı devletler, Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan halklarının bağlı oldukları mezhepleri birer dini kimlik içine sokarak politığe etmeye başladılar. Hıristiyanlığın bu mezheplerine bağlı olan insanların sayısını artırmak için de Osmanlı topraklarına misyoner akışının önünü açtılar ve Osmanlı sahasında faaliyet gösteren misyoner örgütleri ve bu örgütlere bağlı misyonerleri hem siyasi yönden korudular hem de misyonların etkisinin yayılması için gizliden finansal teşviklerde bulundular (Masters, 2001:146). Osmanlı coğrafi sahası üzerinde nüfuz mücadelesi içinde bulunan Batılı devletler için ne tür

bir öneme sahip olduklarının farkına varan Osmanlı gayri-Müslim milletleri, bu mücadeleden kazançlı çıkmak için kendilerine destek sunma önerisi içinde olan Batılı devletleri rekabet içine soktular (Masters, 2001:152). Tanzimat ve Islahat Fermanlarının bileşimi olan Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma yönündeki reform süreci, devletin hâkim nüfus unsuru olan Müslümanlardan çok azınlık olan Hıristiyanlara yarar sağladı. Kilise açma, okul açma, mülkiyet edinme, yerel meclislerde üye sıfatıyla görev alma gibi hakları bu süreçte edinen gayri-Müslim Osmanlı halkları, kapitülasyonlar sayesinde de Batılı devletlerden, Osmanlı Devleti'ne karşı siyasi korunma taleplerine her zaman olumlu cevap alabiliyorlardı. Böylelikle, gayri-Müslim Osmanlı vatandaşları arasında yabancılaşma sevdası başlayarak ikamet ettikleri bölgelerdeki Müslüman nüfus ile din ve arazi temelli anlaşmazlıklar yaşamaya başladılar.

XIX. yüzyıl, Avrupalı sömürgeci devletlerin ve aynı zamanda bu yüzyılda sömürgeci bir devlet olmaya aday olan ülkelerin, ilgisini Ortadoğu'ya yönlendirdiği bir zaman dilimidir. Filistin bölgesi, sahip olduğu stratejik konumu ile sınırları içerisinde barındırdığı Kudüs gibi Hıristiyanlığın tüm mezhepleri için önemli sayılan kutsal mekânlara ev sahipliği yapması, Batılı sömürgeci devletlerin en fazla ilgisini üzerine çeken bir bölgeydi. Kudüs merkezli Filistin toprakları, XIX. yüzyılın başından itibaren büyük bir ziyaretçi akınına sahne olmaktaydı. Bölgenin sahip olduğu kutsal mekânlar, bu yüzyılın başına kadar Hıristiyanlık dininde aydınlanma geçirmiş birçok Avrupa ülkesi başta olmak üzere ABD'de yaşayan özellikle Protestan nüfusun dinsel hayallerini süslemeye başlamıştı. Bölgeye karşı gösterilen bu ilgi, bu tür ülkelerden Filistin bölgesindeki kutsal mekânlara düzenlenen hac organizasyonlarına, araştırma gezilerine, bölgenin İncil'deki topografyasının hazırlanmasına ve bölgede, Protestan İncil'inde geçen menkıbelerin gerçekleştiği alanlarda arkeolojik kazıların yapılmasına neden oldu. Hz. İsa'nın doğup, yaşadığı ve öldürüldüğü yerleri görmek isteyen Protestan Hacılar, Osmanlı Devleti'nin reform dönemine girmesiyle birlikte oluşan atmosferden yararlanarak Filistin bölgesine yoğun bir şekilde seyahatler gerçekleştirdiler. Bu seyahatler sırasında kaydedilen bilgiler, yazılan raporlar, gönderilen mektuplar ve çekilen fotoğraflar, batı dünyasındaki Hıristiyan toplumların düşüncelerindeki Filistin'in ve Kudüs'ün halk arasında anlatıldığı gibi gerçek olduğunu kanıtlamaya çalışmaktaydı.

Hristiyan toplumlarda, XIX. yüzyılın başından itibaren oluşan, kutsal topraklara duyulan özlem, Avrupa ve ABD’de kurulan Protestan misyoner örgütlerin Filistin topraklarında kalıcı misyonlar oluşturmasında itici bir güç oldu. 1810 yılından itibaren Filistin’i değişik ülkelerden birçok Protestan misyoner ziyaret etmeye başladı. Bölgeye gelen ilk Protestan misyonerlerin amacı, araştırma gezileri yaparak çevreyi ve bu çevrede yaşayan halkların dini ve etnik özelliklerini tespit etmek ve bölgede oluşturulması düşünülen kalıcı Protestan misyonlar için seçeneklerin neler olabileceğini rapor etmektir. Kutsal Topraklar olarak ta bilinen Holy Land’a özellikle 1800’lü yıllardan itibaren Protestan misyoner örgütlerin ve bu örgütlerin kurulduğu ülkelerde bu örgütleri destekleyen Protestan cemaatlerin ilgisinin artmasında yatan en önemli neden ise Avrupa ve ABD’de dinde gerçekleşen Evangelik Uyanış dönemleriydi. Özellikle ABD’de İkinci Büyük Uyanış (Second Great Awakening) döneminden sonra Protestanlığın tüm dünyaya yayılması için birçok misyoner örgüt kuruldu ki bunlar arasında en ünlüsü ise 1810 yılında kurulan kısa adı ABCFM olan (American Board of Commissioners for Foreign Missions) örgüttü (Alan, 2001:154/155).

Dinde uyanış dönemleri sadece ABD’de etkili olmadı, İngiltere ve diğer İngilizce konuşan ülkelerde de etkisini göstermesinin yanında Almanya’da ve İsviçre’de *Erweckungsbewegung*, Fransa ve Hollanda’da *Reveil* diye adlandırılan dönemler, Protestanlığın yayılımında ivme kazanmasına neden oldu. Protestan akım, bu dönemde ülkeden ülkeye yayılarak kıtalar arası bir yayılım göstermeye başladı (Doğan, 2013:23/28). Protestanlığın, özellikle Amerika ve Avrupa kıtasından dünyanın diğer bölgelerine ulaştırılması hedeflendiği zaman misyonerlik faaliyetlerinin önemi arttı. Bu nedenle bu dönemde kurulan Protestan misyoner örgütler arasında yakın bir dayanışma ve örgütler arası bilgi aktarımını sağlayacak bir ağ oluşturuldu. Protestan misyoner örgütler belli zaman aralıklarında toplanarak, hangi ülkenin Protestan misyoner örgütlerinin dünyanın hangi bölgesinde faaliyet göstereceği belli hususlar çerçevesinde istişare edilerek tespit edilmeye başlandı. Ayrıca ABD’de ve Avrupa’da Protestan misyoner örgütler tarafından istihdam edilecek misyonerlerin eğitimi için merkezler oluşturuldu. Örneğin İsviçre’nin Basel kentinde tecrübeli Protestan misyonerler tarafından oluşturulan ve bu misyonerlerin

ders verdiği Enstitü, Hollanda'nın Hollandalılar Misyon Topluluğu (Netherlands Missionary Society) ve İngiltere'nin Kilise Misyon Topluluğu (Church Missionary Society) adlı Protestan misyoner örgütlerin kıta dışındaki misyonerlik faaliyetlerinde istihdam edilecek misyonerlerin yetiştirilmesi görevini üstlenmişti (Leest, 2008:16/19). Amerika'da gerçekleşen dinde uyanış dönemleri sonucunda ortaya çıkan Protestanlık akımı, Avrupa ülkelerinden İngiltere ile benzerlik göstermesine rağmen diğer Avrupa ülkeleri olan Almanya, Hollanda, İsviçre ve diğer İskandinav ülkeleri arasında farklılık göstermekteydi. Fakat hepsinin ortak noktası, Protestan İncili'nin dünya üzerindeki diğer ülkelere yayılmasının arkasında yatan arzuydu. Bu arzu, bu ülkelerde kurulan Protestan misyoner örgütlerin kuruluşunda rol oynayan en önemli unsurdu (Lipman, 1989:49/54).

Tezin Konusu

Hristiyanlık tarihinde Doğu Hristiyanlığının merkezi olarak kabul görülen Osmanlı Suriyesi özellikle XIX. yüzyılda oldukça fazla misyonerlik propagandasına maruz kalmıştı. Bu propagandanın en önemli aktörlerinden biri olan Katolik misyoner gurupları, XVI. yüzyıldan beri Osmanlı Suriyesi'ni hedef alarak bölgede yaşayan Doğu Hristiyanlarını Roma kökenli Papalığın egemenliği altına almak için Katolik kilise ağını genişletme yolunda çaba sarf etmekteydi. Marunîler üzerindeki başarısını Osmanlı Suriyesi'nin nerdeyse her bölgesine yayılmış çoğunluğu Ortodoks Rumlardan oluşan Doğu ya da diğer bir ifadeyle Şark Hristiyanlarını Katolikleştirmek niyetinde olan Fransa destekli bu misyoner guruplar, XIX. yüzyıla gelindiğinde misyonerlik faaliyetleri sayesinde kolay bir şekilde Katolik propagandası yaptıkları bu coğrafyada tek aktör olmadıklarını fark etmeye başladılar. Hristiyanlığın Protestan mezhebini propaganda etmeye çalışan misyonerler ise XIX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Katolik misyonerlerin sahadaki en önemli rakipleri olmaya başladı. Osmanlı toprakları üzerinde ilk Protestan misyonerlik faaliyeti üstelenen İngiltere, bu yüzyılda iyice belirginleşen Osmanlı azınlıklarını himaye etme savaşında, Fransa ve Rusya'ya karşı pozisyonunu korumak için himayesini üslenebileceği bir azınlık gurubu arayışı içerisine girmişti.

Osmanlı Devleti, milletlerinin ayırımında kullandığı din vurgusu bu milletlerin çoğunluğunun Katolik ve Ortodoks olmasından dolayı daha çok Fransa ve Rusya'nın işine yaramıştı. Oysaki Protestan dininin önemli bir temsilcisi olan İngiltere'nin Osmanlı ülkesinde himayesini üstlenebileceği Protestan dinine mensup bir azınlık gurubu bulunmamaktaydı. Bu durum İngiltere'nin hem rakiplerine karşı elini zayıflatmaktaydı hem de İngiltere'nin istediği gibi Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etme nedenlerini kısıtlamaktaydı. Kısa sürede Osmanlı topraklarında Protestan bir milletin oluşturulması ve bu milletin Osmanlı Devleti tarafından resmen kabul edilmesi fikri XIX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren İngiltere'nin en önemli hedefleri arasında yer almaya başladı. İngiltere, Anglikan Kilisesine mensup misyonerlerin özellikle Osmanlı Filistinindeki faaliyetlerini ve bu misyonerlerin bölgedeki yayılım isteklerini görünce misyonerlik faaliyetleri ile kendi hedefinin uyduğuna gördü. Böylelikle kendi ülkesinde gelişen Protestan misyoner örgütlerin daha geniş alanlara yayılmasında ve bu örgütlerin Osmanlı topraklarında misyon ağı kurma amacına destek veren İngiltere, bölge üzerindeki emperyalist hedeflerinin gerçek dışı olmadığını görmeye başladı. İngiltere'nin bu hedefinin gerçekleşmesinde ona yardımcı olacak diğer bir güç olarak ortaya çıkan ABD de aynı yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Suriyesi'ne Protestan misyonerler göndermeye başlayan diğer bir Protestan devletti.

Amerikan Devleti'nin gizli desteğini alan ABD'li Protestan misyonerler, kendilerinden önce Osmanlı Filistininde Protestan varlığını oluşturmaya çalışan Protestan İngiliz misyonerlerinin tecrübesinden ve İngiltere'nin siyasi şemsiyesinin sunmuş olduğu korumadan yararlanarak özellikle bölgedeki Katolik direncini yıkmak için İngiliz meslektaşları ile birlikte ortak bir cephe meydana getirdiler. Bu cepheye daha sonra Alman Protestan misyonerleri de destek sunarak Osmanlı milletleri arasında Protestan milletin oluşmasını sağlamaya çalıştılar. Çok kısa sürede ve özellikle de ABD'li misyonerlerin üstün gayretleri sayesinde Osmanlı Devleti'nin Hristiyan milletlerinden kopartılarak Protestanlığa kazandırılan insanların meydana getirmiş olduğu cemaatlerin oluşturduğu Protestan milleti İngiltere'nin baskıları sonucu Osmanlı Devleti tarafından 1850 yılında resmen tanındı. Protestan milletin tanınması, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kapitülasyonlar, Berat Sistemi, Osmanlı aleyhine gelişen siyasi konjüktür ve himaye yarışı XIX. yüzyılda

Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki toprakları üzerindeki hâkimiyetini kaybetmesinde önemli rol oynadı.

Araştırma konumuzun temel problemi, Osmanlı Suriyesi'nin kaybedilmesinde her ne kadar Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşında aldığı yenilgi ve sonrasında oluşan siyasi ortam etkili olduysa da bölgede XIX. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar geçen dönemde Protestan propagandasını yoğun bir şekilde gerçekleştiren misyoner gurupların içinde bulunduğu nüfuz mücadelesinin bu ayrılışın arka planındaki rollerinin ne olduğudur.

Araştırmamızın konusu 1917 yılına kadar Osmanlı Suriyesi olarak kabul edilen günümüz Suriye toprakları, Lübnan ve bugünkü Filistin topraklarını içine alan İsrail bölgesinde XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren günümüze kadar geçen süreçte Protestan mezhebini yayma amacı adı altında hem dini hem de siyasi faaliyetler gösteren Protestan misyoner örgütlerin nüfuz alanı oluşturma mücadelesinin nasıl geliştiğidir. Bu mücadelenin ana aktörleri olan İngiliz, Amerikan ve Alman misyoner örgütlerin başta bölgedeki Katolik varlığının gelişimini durdurma daha sonra da kendi aralarındaki üstünlük mücadelesinin nasıl geliştiği araştırma konumuzun temelini oluşturmaktadır. Osmanlı Suriyesi'nde Protestanlığın yayılışı ve bu yayılmayı sağlayan misyoner örgütlerin ne tür yöntemler kullandıkları, hangi misyon kurumlarını oluşturduklarını ve bu kurumlar sayesinde hedefledikleri toplumları nasıl etki altına aldıkları araştırma konumuzun temel direklerinden birini oluşturmaktadır. Bahsedilmesi gereken diğer bir önemli husus ise Osmanlı Suriyesi'nde misyonerlik faaliyetinde bulunan diğer misyoner gurupların kimler olduğu, aralarında nasıl bir iletişim ve kendi içlerinde nasıl bir örgütlenme şaması oluşturdukları araştırma konumuzun önemli bir bölümünü teşkil etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Sünni toplulukları arasında kabul edilen Nusayri, Durzi ve diğer heteredoks olarak addedilen bu toplulukların merkezi yönetime karşı hareket etmeleri, Arap aydınlarının yetiştirilmesi ve bu aydınların Arap milliyetçilik hareketinin lideri konuma getirilip yine Osmanlı Devleti'nin merkez idaresine baş kaldırarak Osmanlı Suriyesi'nin kaybedilmesinde özellikle Protestan misyonerlerin

takip ettiği misyon çalışmalarının ne derecede etkili olduğu bu araştırmamızın ana konusunu oluşturmaktadır.

Tezin Amacı

Araştırmamızın en önemli amacı Osmanlı Suriyesi olarak bilinen ve Batılıların da Levant olarak adlandırdıkları sahada XIX. yzyıl boyunca seregelen Protestan misyonerlik faaliyetlerinin bölgede meydana getirdiği etkinin bölgenin parçalanması ve manda altına alınması hususundaki rolünü ortaya çıkarmaktır. Osmanlı Suriyesi'ndeki millet birliğinin mevcudiyetini bozan ve din unsuruyla birbirlerinden ayrılan fakat Osmanlılık benliği ile hep bir arada olan Osmanlı azınlıklarının milliyetçilik cereyanına kapılmasında önemli bir paya sahip olan Protestan misyonerlerin bu hareket ile ne amaçladıklarını öğrenmeye çalışmak araştırmamızın ikincil önemli amacıdır. Arap isyanlarının temelini oluşturan zümrenin nasıl oluşturulduğunu ve bu zümrenin Osmanlı'ya karşı Protestan misyonerler tarafından nasıl bir tavır içerisine çekilerek bölge üzerinde yaşayan halkların Osmanlı Devleti'ne ne şekilde kstürüldüğünü öğrenmek bir diğer amacımızdır. Osmanlı Suriyesi'nde Protestan mezhebinin propagandasını yapan misyoner örgütleri destekleyen başta İngiltere olmak üzere ABD ve Almanya'nın XIX. yzyılda Ortadoğu bölgesinde nüfuz sahaları meydana getirmek için misyonerleri nasıl bir araç haline getirerek emellerine ulaşmak için kullandıklarını ortaya çıkararak bu uygulamanın günümüzde de nasıl değerlendirildiğinin altını çizmek araştırmamızın amaçları arasında yer almaktadır.

XIX. yzyılın sonlarına doğru Osmanlı Suriyesi'nden Amerika'ya ve Avrupa devletlerine doğru yaşanan göçün oluşmasında misyonerlerin faaliyetleri süresince vurgulamaya çalıştıkları Batı Medeniyeti özentiliğinin ne ölçüde bir rol oynadığını vurgulamak ve bu göç hareketinin geçmişten günümüze bölgenin demografik yapısı üzerinde ne tür bir şekillenmeye gittiğini belirtmek araştırmamızın hedeflerinden bir diğeridir.

Osmanlı Suriyesi'nin özellikle Filistin bölümü sahip olduğu dini değerler nedeniyle belki de bu coğrafyada misyoner örgütlerin birbirleri ile karşılaştığı ve

aynı zamanda üzerinde çatıştığı bir alan olması hasebiyle misyonerlik faaliyetlerine en fazla maruz olması bakımından önemlidir. XIX. yüzyılda Mormon misyonerler bile dâhil Protestan ve Katolik mezhebine ve hatta bu mezheplerin alt türevleri olan Katolik Cizvit, Fransisken, Kapuçin gibi Protestan Baptist, Kongregesyonalist, Evangelist gibi birçok mezhebe bağlı bağımsız misyoner guruplar Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine Filistin'den başlamasının nedenini bulmak araştırmamızın bir diğer amacıdır.

Osmanlı Devleti'nin 400 yıl hâkim güç olduğu Lübnan, günümüz Suriyesi, Filistin ve Ürdün'ün kuzey bölümünü içine alan Osmanlı Suriyesi diye nitelendirilen bölgenin sahip olduğu demografisinin XIX. yüzyılda şekillenmesinde rol oynayan Protestan misyonların;

hangilerinin olduğu,

hangi amaçlar ile bölgeye intikal ettiklerini,

hangi ortak paydalarda buluşup nasıl bir ortak strateji izlediklerini,

bölgedeki Katolik misyonlara karşı nasıl bir cephe oluşturduklarını,

Osmanlı Millet Sistemini kendi çıkarları gereği nasıl kullandıklarını,

bölge üzerinde emperyalist emelleri olan devletlerin bölgedeki nüfuz mücadelesinde ne tür bir rol üstlendiklerini,

bölgede milliyetçilik cereyanının parlamasını ve yayılmasını nasıl sağladıklarını,

bölgedeki eğitim ve sağlık alanında Protestan misyoner gurupların faaliyetlerinin neler olduğunu,

yerel misyonerlerin yetiştirilmesindeki amacın ne olduğu ve bu yerel misyonerleri nasıl kullandıklarını,

bölgede yüksek okulların açılmasının arkasında yatan hedefin ne olduğu,

neden kız çocukların eğitimine çok fazla önem verildiğini,

yerel kiliseler ile ne tür bir çatışma içine girildiğini,

bölgenin aydınlanmasında ve kalkınmasında nasıl bir rol üstlendiklerini,

bölgeye gelen diğer Protestan guruplar ile nasıl ortak hareket ettiklerini,

Birinci Dünya Savaşı sırasında nasıl bir pozisyon aldıklarını,

Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan ortamdan nasıl yararlandıklarını,

bölgede himaye sisteminin kurulmasını hedefleyen devletlere nasıl kılavuzluk yaptıklarını,

bölgede Osmanlı Devleti'nin Protestan misyonlar ile mücadelesinin nasıl geliştiğini,

II. Abdülhamit'in Osmanlı millet birliğini korumak için Protestan misyonlara karşı nasıl bir yol izlediği gibi sorulara araştırmamızda cevap arayarak temel sorunsalımız olan Osmanlı Suriyesi'nin kaybedilmesinde Protestan misyonların faaliyetlerinin ne tür bir rol oynadığını ortaya çıkarmak bu araştırmamızın amaçlarıdır.

Protestan misyonerlik konusunun işlendiği araştırmamızda her ne kadar geçmişteki bir durumu incelemeye çalıştıksa da aslında gördük ki halen aynı coğrafyada aynı aktörler tarafından ve nerdeyse aynı temel yöntemler ile misyonerlik faaliyetleri sürdürülmektedir. Geçmişte olduğu gibi şimdi de bu faaliyetler nedeniyle toplumlar birbirlerine yabancılaştırılmakta, kadim kiliseler cemaatlerinden ayrılmakta, bölgedeki dini dengenin hasar alması sağlanarak bölgenin günümüzde içinde bulunduğu durumdan yararlanılmaktadır. Misyonerlerin hep özlem duydukları amaçlarından biri olan Müslümanları Hıristiyanlaştırmak daha da ötesi Protestanlaştırmak, bugün bölgeden iç savaş nedeniyle ayrılmak ve ufkunu Avrupa'ya çevirmiş birçok Müslümanın bu uğurda ilerlerken karşılaştığı dini yardım kisvesi görünümlü tuzaklar ile oldukça mümkün hale gelmiştir. Araştırma konumuzun önemi burada kendini hissettirerek tarihin sadece geçmiş ile ilgili olmadığı aynı zamanda günümüzü de şekillendirdiğini geçmişte Osmanlı Suriyesi'nde günümüzde ise komşumuz Suriye'de tecrübe etmekteyiz.

Araştırma konumuz, ülkemizde son yıllarda önemli bir ivme kazanan misyonerlik çalışmalarına her ne kadar değerli bir katkı sağladıysa da asıl katkısını bu alanda çalışan kıymetli araştırmacıların üzerinde yoğunlaştığı Türkiye coğrafyasına nazaran Osmanlı Devleti'nin Suriye Vilayetindeki Protestan misyonerlik faaliyetlerini irdeleyerek sunmaya çalışmıştır. Araştırma konumuz tespit edilirken Osmanlı Suriyesi'ni tümüyle ya da büyük bir bölümünü içine alan ve içine aldığı sahada faaliyet gösteren Protestan misyonerlik faaliyetlerini konusu olarak tespit edilmiş bir çalışmanın olmadığı daha ziyade çok az sayıda ve daha belirli

alanlarda makale olarak bir takım eserlerin üretilmesi, araştırma için tespit edilen sahada özellikle Protestan misyonerlik faaliyetleri ilgili doyurucu ve belli bir kronolojik sıra ile işlenmiş bir bilgi sunmamaktaydı. Bu nedenle araştırmamız sonucunda ürettiğimiz tez bu alandaki eksikliği giderme konusunda ortaya koyduğu sentez ile bu eksiliği doldurma gayesine sahip olması bakımından önemlidir. Diğer taraftan araştırma konumuzun Batılı bir çok araştırmacı tarafından çalışıldığı yaptığımız literatür taraması sonucu tespit edilmiş fakat tarama sonrası gerçekleşen okuma aşamasında ise yabancı araştırmacıların çoğunlukla misyoner yayın ve arşiv kaynaklarını kullanmayı tercih ettiğini Osmanlı arşiv kaynakları başta olmak üzere bu konuda eser üreten yerli araştırmacılarımızın ortaya koyduğu makale ve telif eserlere pek yaklaşmadıkları ve üretimlerinde kullanmadıkları görülmüştür. Oysaki Osmanlı Devleti'nin 400 yıl hâkimiyet sürdürdüğü Suriye Vilayeti hakkında Osmanlı arşivinde her türlü belgeye günümüzde ulaşımın kolay olmasına rağmen nedense yabancı araştırmacıların bu imkândan yeterince yararlanmak istemedikleri daha çok tekdüze bir anlatım içinde olarak genellikle misyoner anı, biyografi, otobiyografi, misyoner magazinlerinde yayınlanan makalelere atıflar gerçekleştirerek sınırlı bir pencereden bakmaya çalışmaları araştırma tezimizi bu yönüyle de farklı kılmaktadır.

Araştırma tezimizin önemli bölümlerinde hem misyoner yayınlarından hem de Osmanlı arşiv belgelerimizden yararlanmamız hazırladığımız bu tezi farklı kılarak incelediğimiz konuya farklı perspektiflerden bakmamızı da sağladığından dolayı önemini daha da artırmaktadır. Araştırma sonucunda elde ettiğimiz sentezin sağlamış olduğu öngörüler ile araştırma tezimizin sonuç bölümünde Osmanlı Suriyesi'ni miras alan ülkeler ile ülkemiz Türkiye'nin nasıl bir ilişki kurması gerektiğini ve Türkiye'nin, Osmanlı Devleti'nin II. Abdülhamid döneminde bölgede başlattığı modern atılımlarının devamının sağlanmasında üstleneceği rolün bölge ile en fazla ayrı kaldığımız bu yirminci yüzyılda ne kadar önemli olduğunu vurgulaması bakımından da önem arz etmektedir.

Varsayımlar Ve Sınırlılıklar

Araştırma konumuzun incelenmesi sürecinde aşağıdaki varsayımlardan yararlanılmıştır.

- Misyonerlik faaliyetlerinin amacı olan istenilen dini veya mezhebi, bu dinin dışında bulunan insanlara anlatma, tanıtma ve gerekirse savunulan dinin kabullenilmesinde yardımcı olma gibi asli görev zamanla amacının dışına çıkarak bazı devletlerin siyasi bir uzantısı halini aldığı
- Kozmopolit bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar korumaya çalıştığı bu yapının bozulmasında misyonerlik faaliyetleri sonucu din ile birbirlerinden ayrılmış bu toplumlar bütünlüğünün parçalanmasında önemli rol oynadığı
- Osmanlı Suriyesi olarak bilinen coğrafyada Hristiyanlık dinine ait önemli yer ve eserlerin bulunması bu dinin değişik mezheplerine mensup birçok misyoner örgüt tarafından özellikle bu coğrafyanın dâhilinde bulunan Kudüs merkezli Filistin topraklarına önem vermesi ve bu bölgede bir varlık meydana getirmeye çalışması
- Osmanlı Suriyesi'nde gelişen Arap milliyetçilik hareketinde bölgede açılan Amerikan misyoner okullarının etkili olduğu
- Osmanlı Suriyesi'nde eğitim alanında belli bir ivmenin kazanılmasında XIX. Yüzyılın sonlarına doğru açılan Osmanlı ve misyoner okullarının önemli rol oynadığı
- XX. Yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Suriyesi olarak bilinen sahadan Amerika başta olmak üzere diğer Batılı ülkelere yapılan göçün nedenlerinden birinin de bölgede açılan misyoner okullarında verilen eğitim sonucu öğrencilerde oluşturulmak istenilen Batı özentisinin önemli rol oynadığı
- Birinci Dünya Savaşı sonrası bölgede oluşturulmak istenilen manda sisteminin en önemli destekçilerinin ve manda himayesi kurmak isteyen devletlere kılavuzluk görevi üstlenen misyoner örgütlerin olduğu

Araştırma konumuzu sınırlandırırken üç temel sınırlandırma unsuru üzerinde durularak zaman, mekân ve konu olarak sınırlandırmaya gidilmiştir.

Osmanlı Suriyesi'nde misyonerlik faaliyetleri çok yönlü ve birden fazla misyoner örgüt tarafından gerçekleştirilmekteydi. Bu misyoner Hristiyanlığın Katolik, Protestan ve Ortodoks mezheplerine bağlı olmakla birlikte Mormonluk gibi günümüz Hristiyanlığından farklı olduğu iddia edilen dinin bu bölgede yaygınlaşması için propaganda mücadelesi içinde olan misyoner örgütler de bulunmaktaydı. Araştırma konumuz Osmanlı Suriyesi'nde Protestanlığı yayma amacı içerisinde olan İngiliz, Amerikan ve Alman Protestan misyonerlerinin faaliyetleri ile sınırlandırılmıştır. Protestanlığın dışında bölgedeki diğer misyoner örgütlerin faaliyetleri araştırma konusunun dışında bırakılmasına rağmen önemli görülen bölümlerde Protestan misyonerler ile rakipleri olan başta Katolik misyoner gurupları olmak üzere diğer misyoner örgütler ile olan ilişkileri de incelenmeye çalışılmıştır. Araştırma konusunun tespiti sürecinde yapılan literatür taraması ve sonrasındaki okuma aşamalarında Osmanlı Suriyesi'nde görülmüştür ki birden fazla Batılı devlet bu bölgede misyonerlik faaliyeti yürütmüş, araştırma konumuzu sınırlarken sadece İngiltere, ABD ve Almanya'nın destek sunduğu misyoner örgütlerin faaliyetlerinin incelenmesi üstünde karar kılınmış olup etkili olan bu üç devletin dışında bölgede Protestan misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Hollanda, İrlanda ve diğer İskandinav ülkelerinin desteklediği misyoner örgütlerin faaliyetleri araştırma konumuzun dışında tutulmuştur.

Araştırma konumuzun merkezinde bulunan Protestan misyonerlik faaliyetleri, Osmanlı topraklarının önemli derecede geniş sayılabilecek bir alanında vuku buldu. XIX. yüzyılın başından Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı topraklarında yoğun bir şekilde Protestan propagandası yapan misyoner örgütlerden Amerika merkezli American Board, Filistin, Lübnan, kuzey Suriye, Anadolu ve Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını kendisine faaliyet sahası olarak belirlerken, İngiltere destekli Protestan örgütler, Filistin, Irak ve Lübnan'da ve Almanya destekli Protestan misyonerler ise İmparatorluğun Filistin, Suriye, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde etkili oldu. Araştırma konusunun tespitinde irdelenme çalışılacak alan Osmanlı Suriyesi olarak kararlaştırıldıktan sonra bu alan içinde Protestan misyonların nerelerde yoğun bir şekilde faaliyet gösterdikleri belirlenmeye çalışıldı. Elde edilen kaynakların değerlendirmesi ile Protestan misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nin Suriye Eyaletinde Filistin, Lübnan ve günümüz

Suriyesi'nin belli alanlarında Protestan varlığı oluşturma içinde oldukları görüldü. Bu nedenden dolayı araştırma konumuz mekân olarak Filistin, Lübnan ve Suriye üçgeni arasında kalan bölge ile sınırlandırıldı. Protestan misyonerlik faaliyetlerinin gerçekleştirildiği diğer alanlardan olan Irak ve Anadolu sahaları araştırma konumuzun dışında bırakılmıştır.

Osmanlı topraklarında Protestan misyonerlik faaliyetlerinin başlaması her ne kadar İngiliz misyonerlerinin Osmanlı Devleti'nin Filistin topraklarında XVIII. yüzyılın sonlarına doğru propaganda faaliyetlerine girmesiyle geliştirse de bu hareketin asıl ivmesini kazanması, 1820 yılında Osmanlı topraklarına intikal eden ilk Amerikalı Protestan misyonerlerin fizibilite çalışmalarına başlamasıyla gelişti. 1840 yılından itibaren de Prusya'nın İngiliz Anglikan kilisesiyle Kudüs'te ilk Protestan Piskoposluğu açma amacıyla bölgeye Alman misyoner göndermesi Prusya -İngiltere işbirliğinin Filistin topraklarında Protestanlığı yayma amacı altında gerçekleşmesini sağladı. Bu sırada ABD'li misyonerler Filistin'in kuzeyinde bulunan Beyrut merkezli Lübnan bölgesine çekilerek 1823 yılından sonra misyonerlik faaliyetlerini kuzey Suriye bölgesine yönelttiler. 1871 yılından itibaren de Prusya yerine yeni kurulan Alman İmparatorluğu bölgeye yönelerek, bölgedeki Alman misyonerlik faaliyetlerini destekleri ile kendi başına hareket edebilecek bir pozisyona taşıdı. Birinci Dünya savaşının başlangıcına kadar geçen süreçte Protestan misyonlar, kendilerini destekleyen devletlerin Ortadoğu bölgesinde çıkar elde etmek istemeleriyle birlikte daha fazla popüler oldular ve bu popülerliklerini korumak içinde bu devletlerin siyasal arzularına göre hareket ettiler. Savaş sonrası oluşacak siyasi ortamdan dini beklentileri karşılayabilmek için manda sistemini bu bölgede kurmayı planlayan İngiltere ve ABD için özellikle Fransa'ya karşı klavuzluk yapmaya yeltenerek misyonerlerin bu devletler için ne kadar önemli olduğunu göstermeye çalıştılar. Bu nedenle konunun daha iyi anlaşılabilmesi için zaman aralığını biraz geniş tutarak söz konusu olan bölgenin tarihinde Protestan misyonerlik faaliyetlerinin nasıl bir role sahip olduğunu ortaya çıkarmak amacıyla araştırma konumuzu XIX. yüzyılın ikinci yarısından günümüze olarak belirledik.

Kavramlar

Misyon, Misyoner ve Misyonerlik

Misyon; bir şahıs veya heyete verilen hususi görev, geçici ve belirli vazife, dinî, diplomatik vb. vazifelerin tamamı, heyet anlamlarında kullanılmaktadır. Misyoner; kendini bir fikrin yayılmasına adanmış kimse, Hıristiyanlığı yaymayı vazife edinmiş kimse anlamında kullanılmaktadır. Misyonerlik ise; Hıristiyanlığı yayma yönündeki sistemli faaliyet ve teşkilat, misyonerin yaptığı iş anlamlarında kullanılmaktadır.

İstasyon

Gerçek anlamda durak yada istasyon (Station) olarak kullanılan bu kelime, Protestan misyonerlik faaliyetleri içerisinde ana misyon merkezinin bulunduğu saha olarak kullanılmıştır. Protestan misyoner örgütlerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri sırasında yapılan coğrafi taksimatta belirli dönemlerde Osmanlı toprakları misyon bölgelerine ayrılmış ve bu bölgelerin merkezi konumunda bulunan yerleşim sahasında da misyonunun merkez istasyonu kurularak misyonun ilerleyişi sağlanmıştır. Örnek vermek gerekirse Osmanlı topraklarında Protestan misyonerlik faaliyetlerinde önemli bir örgüt olan American Board, Osmanlı Türkiye'si'ni üç idari taksimatta bölerek doğu, batı ve merkezi Türkiye misyonları adı altında misyon bölgeleri oluşturmuştur. Doğu Türkiye Misyonu merkez istasyonu Harput, Batı Türkiye Misyonu merkez istasyonu İzmir ve Merkezi Türkiye misyonu merkez istasyonu olarak da Antep belirlenmiştir.

Dış istasyon, Protestan örgütlerin teşkilatlanması bakımından önemli olan taksimat ve misyon merkez istasyonunun belirlenmesi sonrasında merkez istasyonun çevresinde bulunan büyük yerleşim alanlarında örneğin sancaklarda kurulmaya çalışılan Protestan misyon merkezine de dış istasyon ismi verilmektedir. Dış istasyonlar, merkezi istasyonlar tarafından görevlendirilen bir komisyon tarafından

idare edilir. Örneğin American Board'un Merkezi Türkiye Misyonunun merkez istasyonu olarak kabul edilen Antep'e bağlı dış istasyonlardan biri Urfa şehriydi.

Uç İstasyon, Protestan misyonların ki özellikle ABD'li misyoner örgütlerin meydana getirmiş olduğu merkez istasyonlara bağlı dış istasyonların çevresinde bulunan nahiye, köy ve mezralarda oluşturulan okul, yetimhane ve sağlık kabini gibi misyon kuruluşlarına da uç istasyon denilmekteydi. Bu istasyonların idaresi ya merkezden ya da dış istasyonlardan gönderilen misyonerler tarafından gerçekleştirilmekteydi.

Evangelizm

Grekçe “Evangelismos” isminden türeyen ve çoğunluğu Pavlus’un mektuplarında olmak üzere Yeni Ahit’te 72 kez geçen “evanjelizm” terimi, “iyi haberleri duyurmak ve paylaşmak” anlamına gelir. Özellikle misyonerlik teriminin Hıristiyan olmayan insanlar arasında oluşturduğu olumsuz imajı değiştirmek amacıyla kullanılmaya başlanmış bir terimdir. Misyonerlik terimi sömürgeci ve emperyalist bir anlam ihtiva ederken evanjelizasyon daha yumuşak bir kavramdır. Evanjelizm teriminin kullanımı, özellikle Protestan çevrelerde tercih edilmekle birlikte Katolik kesimde de bu terimin kullanıldığı görülmektedir. Evanjelizmin muhatabı yalnızca Hıristiyanlık dışı diğer din mensupları değil, dine karşı ilgisiz kalan Hıristiyan halklar da dâhil, tüm insanlar olarak görülür. Dolayısıyla evanjelizm, misyonerlikten farklı olarak hem Hıristiyanlara hem de Hıristiyan olmayanlara, İncil mesajının sunulması amacına yöneliktir.

Millenianizm

Millenianizm, Hıristiyanlık inancında Hz. İsa’nın yeryüzüne ilk gelişinden iki bin yıl sonra ikinci gelişine olan inançtır. Hz. İsa, yeryüzüne ikinci gelişinde Tanrının Krallığını yeryüzünde kurarak tüm Hıristiyanların (Hıristiyanlığı kabul ederek dini kurtuluşlarını sağlamış herkes) mutlu bir yaşam sürmesini sağlayacağına duyulan inanç. Binyılcılık, İkinci Binyılcılık, Mesihçilik gibi değişik isimler de bu doktrini

tarif etmek içinde kullanılmaktadır. Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam'ın Şiilik kolunda da var olan bir inanıştır.

Proselytizm

Proselytizm; insanları Hristiyanlığa ısındırmak için çeşitli maddî ve kültürel araçları devreye sokma anlamında kullanılmaktadır. İlk dönem Hristiyanlarında olumlu bir anlamı çağrıştıran dine kazandırma, sonraki yüzyıllarda içeriğinin, motivasyonunun ve evanjelizm metotlarının değişmesi nedeniyle olumsuz bir anlam kazanmıştır. Günümüzde “bir kiliseye bağlı olan kişinin, bulunduğu kiliseyi değiştirmesine teşvik etmek” olarak anlaşılmaktadır.

Kaynaklar Ve İlgili Araştırmalar

Ortadoğu bölgesi geçmişte olduğu gibi günümüzde dahi dünya üzerinde Hristiyan misyonerlik faaliyetlerine en fazla sahne olan alanların başında gelmektedir. Hristiyan dininin nerdeyse tüm mezheplerine bağlı misyoner gruplar, Osmanlı Devleti'nin Suriye Vilayeti mirası üzerinde kurulan günümüz devletlerin içinde buldukları siyasi ortamdan yararlanarak tarihsel doktrinlerine sadık bir şekilde hareket ederek üstlendikleri görevi yerine getirmek için nerdeyse çağın tüm imkânlarını kullanmaktadırlar. Araştırmamızda bu bölgede 1800'lü yılların başından itibaren İngiltere ile başlatılan ABD ve Almanya ile devam ettirilen Protestan misyonerlik faaliyetlerini inceledik. Osmanlı Devleti'nin Suriye Vilayetinin kapsadığı alan içerisinde yukarıda belirttiğimiz bu üç devletin desteklediği misyoner grupların bölgede kendilerini destekleyen devletler için nüfuz sahası meydana getirirken bölgedeki rakip misyonların başında bulunan Katolik ve Ortodoks misyoner örgütlere karşı verdikleri mücadeleyi genel çerçevenin içine oturttuk. Osmanlı Suriyesi'nde Protestan varlığının oluşumunda görev alan misyoner örgütler özellikle Katolik misyoner grupların bölgede uzun yıllardan beri sahip oldukları hâkimiyete son vermek ve Protestan dininin de Katolikliğe alternatif bir din olduğunu bölgede vurgulamak niyetindeydiler. Bu amaçla okul, hastane, yetimhane ve kilise gibi kurumları bir araç olarak kullanan Protestan misyoner örgütler,

Osmanlı Suriyesi'nde yaşayan başta Yahudi ve Müslümanları hedef aldı. Fakat bu iki gurup üzerinde bir başarı elde edemeyeceğini anlayan Protestan misyonerler bölgede bir diğer önemli gurubu oluşturan Ortodoks Arapları hedef almaya başladı. Ortodoksların koruyucusu konumunda bulunan Rusya, Katoliklerin himayesi rolünü üstlenen Fransa ve Protestanların haklarını korumayı hedef alan İngiltere arasında böylelikle başka bir alanda rekabet söz konusu oldu.

Araştırmamızın genel çerçevesini oluşturan Protestan misyoner guruplarının Osmanlı Devleti'nin Suriye Vilayetindeki faaliyetleri arasında eğitim, sağlık ve dini alanda ne tür bir strateji izledikleri ve nasıl bir sonuca ulaştıklarını belirlemek bu araştırmamızda temel hedefimizdir. Bu hedef doğrultusunda bölgede etkili olan Protestan misyoner örgütlerin hangileri olduğunu ortaya çıkarmak ve bu örgütlerin maddi ve siyasi destek aldıkları ülkelere ne tür bir vaatte bulduklarını ve bu vaatlerin ne kadarını gerçekleştirdiklerini tespit etmek araştırmamızın ana çerçevesini oluşturmaktadır.

Son yıllarda ülkemizde tarih alanında Hıristiyan misyonerlik konusu üzerine önemli çalışmalara imza atılmaya başlandı. Genellikle misyonerlik konusu işlenirken Ermeni Sorunu ile birleştirme yolu benimsenerek yayınlanan kitaplar ve hazırlatılan tez çalışmalarında Ermeni Sorunu ile misyonerlik faaliyetleri arasındaki ilişki irdelenmeye çalışıldı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin son dönemlerde özellikle XIX. yüzyıla ait vesikalar hakkında yaptığı başarılı tasnif çalışmalarının yanında başta ABD olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde bu konu hakkında açılan misyon arşivleri, araştırmacıların konu üzerine yoğunlaşmasını sağladı. Batı'da önemli bir tarih alanı ve disiplini olarak kabul edilen Misyoloji ve bu alanda çalışan Misyologlar, multi-disipliner çalışmayı gerekli kılan bu alanın ülkemizde de benimsenmesinde önemli rol oynadılar.

Başta Bilkent Üniversitesi olmak üzere birçok üniversite bu alan ile ilgili arşiv kaynaklarını ve telif eserleri bünyesine dâhil ederek araştırmacılara önemli olanaklar sağlamaya çalıştılar. Araştırma konumuzun temel coğrafi alanı olan Osmanlı Suriyesi'nde gerçekleşen misyonerlik faaliyetleri hakkında önemli kabul edilebilecek bir sayıda telif eser vücuda getirilmiş olmakla birlikte ne yazık ki yerli eserlerin sayısı yabancı eserler ile karşılaştırıldığında oldukça düşük bir sayıda seyir

ettiğini de görmekteyiz.

Araştırma konunun tespiti sırasında bu konu hakkındaki eksikliği giderme arzusu, konunun ve alt başlıkların belirlenmesine önemli katkı sağladı. Osmanlı topraklarında Protestan misyoner örgütlerin faaliyetlerini inceleyen birçok yerli araştırmacı, genellikle Osmanlı Türkiyesi'nin yani Anadolu sınırlarının içinde kalmayı tercih ederek Protestan misyonların, İmparatorluğun geri kalanında nasıl bir etkiye sahip olduğu hakkında eser üretmeyi pek tercih etmemekteydi. Anadolu sınırları dışındaki örneğin Balkanlarda ve Osmanlı Suriye'sinde vuku bulan Protestan misyonerlik faaliyetlerinin incelenmeye başlanması çok yakın zamanda oluşmaya başladı.

Literatür taraması sonrasında başlanılan eser okuma sürecinde, yabancı kaynakların çoğunluğunda, Osmanlı arşiv belgelerinin ya da Türkçe eserlerin kullanımı, araştırmacılar tarafından pek tercih edilmeyip işlenen konuların daha çok yine yabancı telif eserlerden yararlanıldığı gözlemlenmiştir. Osmanlı Suriyesi'nde misyonerlik faaliyetleri sorunsal ile oluşturmaya çalıştığımız bibliografyadan aşağıda verdiğimiz yabancı örneklerde de bu durum genellikle söz konusu olması itibariyle ortaya konulan eserleri bir mertebe eksik olarak yansıtmaktadır. Diğer taraftan, Osmanlı coğrafyasının Suriye bölümünün tarihi hakkında yazılan eserler arasında özellikle bölgedeki misyonerlik faaliyetleri hakkındaki yerel ve Türkçe yazılmış çalışmalar genellikle spesifik konuların incelendiği makalelerden öteye geçememiştir. Bu nedenle araştırmamızın yazım aşamasında, belirtilen bu noktalar göz önünde bulundurularak bu alanda doyurucu bir çalışma ortaya çıkarma hedeflenmiştir.

Araştırmamızın literatür taraması ve sonrasında okuma aşamasında değerlendirilen eserlerden bahsetmek gerekirse Osmanlı topraklarındaki Protestan misyoner örgütlerin en kıdemlisi olan American Board örgütünün Osmanlı topraklarında teşkilatlanması ve yayılması hakkında Uygur Kocabaşoğlu'nun kaleme aldığı ve bu alanda temel kaynak görevi üstlenen "**Kendi Belgeleri Işığında Anadolu'daki Amerika**" adlı eseri anmamız gereken eserlerden ilki olacaktır. Kocabaşoğlu, eserde American Board Protestan misyoner örgütün Protestanlığı

yaymak amacıyla başta Osmanlı topraklarının Suriye bölümünde nasıl bir örgütlenme gittiğinin üzerinde durarak bu örgütün Anadolu'ya yönelmesinin sürecini çoğunlukla ABD'den elde edilen arşiv kaynaklarına dayandırarak incelemektedir. American Board örgütünün Anadolu'daki okullaşma ve hastane ağını derinlemesine inceleyen Kocabaşoğlu, örgütün özellikle orta ve doğu Anadolu'da devlet denetiminden uzaklaşarak genişlemesi hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Osmanlı'da İki Amerikalı Misyoner:Levi Parsons ve Pliny Fisk'in Anadolu ve Kudüs Seyehat Raporları adlı eseri hazırlayan ve bu alanda ülkemizin sayılı araştırmacı yazarlarından olan Ayşe Aksu, 1820 yılında Osmanlı topraklarına adım atan ilk Amerikalı Protestan misyonerlerin Anadolu ve Kudüs bölgelerindeki serüvenlerinin yayınlandığı *Missionary Heralds* adlı misyoner dergisinden derleyerek dilimize kazandırmıştır. Aksu, eserinde derinlemesine tahlillerde bulunarak misyonerlerin özellikle Filistin bölgesini içine alan Osmanlı Suriyesi'nde ve Anadolu'da Protestanlığı yaymanın ötesinde çok farklı hedeflerin gerçekleştirilmesinde rol oynadıklarını tespit etmeye çalışmıştır. Eser, yayımcı Amerikan Protestanlığının vaizliği görevini üstlenen misyonerlerin gerçek görevlerinin ne olduğunu, Protestanlık ile Yahudilerin Filistin'e tekrar yerleştirilmesi arasında nasıl bir bağlantının var olduğunu anlamamız için önem arz etmektedir.

Yvette Talhamy'nin kaleme aldığı "**American Protestant Missionary Activity among the Nusayris (Alawis) in Syria in the Nineteenth Century**" adlı çalışmada Osmanlı Suriye'sinin Latakia (Lazkiye) bölgesinde yoğun bir şekilde yaşayan Arap Alevi'si olarak bilinen Nusayriler arasında Protestan misyoner örgütlerin faaliyetleri değerlendirmeye alınmaktadır. American Board örgütünün Nusayriler arasındaki okullaşma faaliyetleri, eserde incelenirken Osmanlı Devleti'nin yine aynı bölgede okullaşma serüveni de göz önünde bulundurularak farklı bir perspektiften Osmanlı Devleti'nin toplum bütünlüğünü koruma amacıyla misyoner gurupları ile girdiği mücadele, sadece Batılı kaynaklarla değil aynı zamanda Osmanlı arşiv kaynaklarından da incelenmeye çalışması, ortaya çıkan eseri konumuz açısından bir hayli değerli kılmaktadır.

Seçil Karal Akgün'ün İş Bankası Kültür Yayınları'ndan 2015 yılında çıkan “**Osmanlı İmparatorluğu'nda Mormon Misyonerler**” adlı eseri her ne kadar Mormon misyonerlerin Osmanlı Suriyesi ve Anadolu'daki var olma mücadelesi hakkında bilgi verse de eserin önemli bir bölümü de Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyeti yürüten diğer Amerikalı misyoner gurup olan Protestan misyonerler hakkında oldukça kapsayıcı bilgiler vermesi açısından çalışmamız için önem arz etmektedir. Akgün, eserinde American Board misyonerlerinin Osmanlı topraklarındaki yayılış maceralarını baştan sona irdeleyerek bu örgütün üyesi olan misyonerlerin özellikle Anadolu coğrafyasında Ermeniler ile nasıl bir ilişki kurduğu hakkında dikkate değer bilgiler vermektedir.

Osmanlı Devleti'nin Kudüs merkezli Filistin bölgesindeki varlığı hakkında önemli eserleri bulunan Ruth Kark'ın Filistin bölgesindeki Alman varlığı hakkında yazmış olduğu “**The Impact of Early German Missionary Enterprise in Palestine on Modernization and Environmental and Technological Change, 1820-1914**” adlı çalışmada, yazar sadece batı kaynaklarını kullanarak başta Prusya devletinin ve sonrasında (1871 sonrası) Almanya'nın bölgede kendi varlığını oluşturmak amacıyla misyonerlik faaliyetlerine ne şekilde destek sağladığı konusunda bilgi vermektedir. Kark, eserinde ayrıca Alman yerleşimcilerin özellikle Kudüs'te nasıl bir yol izleyerek kolonileşme faaliyetinde bulunduğunu vurgulayarak araştırmamızın baş aktörlerinden olan Protestan Alman misyonerlik faaliyetlerinin tespiti ve işleniş konusunda araştırmamız açısından yol gösterici bir görev üstlenmiştir.

Osmanlı Suriye'sinde kız çocuklarının eğitimi konusunda önemli çalışmalara imza atan ve bu çalışmalardan biri olan “**Preparing the Mothers of Tomorrow**” adlı eserin yazarı tarihçi Ela Greenberg, Osmanlı Suriye'sinin birçok alanında açılan Protestan misyoner okullarının bölgede oluşturulması planlanan Protestan varlığının şekillenmesinde kız çocuklarının eğitimine Protestan misyoner örgütlerin verdiği önem üzerinde durmaktadır. Eserde, Osmanlı Devleti'nin bu alandaki eksikliklerini kısa sürede fark etmesi ve önlem almaya çalışmasını da vurgulayan yazar, misyonerlerin kendi aralarındaki öğrenci kapma mücadelesine de değinmektedir. Greenberg, II. Abdülhamit ve İttihat Terraki dönemlerinde Osmanlı Suriye'sinde uygulanan yönetim anlayışının bölgedeki toplumun yabancı etkisine nasıl açık hale

getirildiğinin üzerinde durarak araştırmamızın özellikle Protestan eğitimi alanındaki misyon çalışmalarının iyi okunmasında önemli bir paya sahiptir. “**1820-1950 Yılları Arasında Suriye ve Lübnan’da Protestan Misyonerlerin Kadınlara Yönelik Faaliyetleri**” adlı çalışmasında Ramazan Işık, Osmanlı belgelerine dayanarak özellikle Lübnan bölgesinde Amerikalı misyonerlerin kız eğitimi ile bölgede Protestan bir neslin yetiştirilmesi için açılan okulların üstlendikleri misyona değinerek bayanların Batılı bir kimliğe bürünmesini incelemektedir. Diğer bir yerli araştırmacı olan Ş. Tufan Buzpınar, “**Suriye ve Filistin’de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri**” adı makalesinde özellikle Protestan İngiliz misyoner örgütlerinden biri olup ve Ortadoğu’daki İngiliz varlığının oluşumunda önemli rol oynayan kısaca CMS olarak bilinen Church Missionary Society adlı örgütün Suriye ve Filistin bölgelerindeki misyonerlik faaliyetleri hakkında bilgi vererek oluşturulan Protestan toplulukların İngiltere tarafından ne amaçla himaye edildiğini ortaya koymasından dolayı araştırma konumuz için başvurulması gereken bir eser olma özelliğini korumaktadır.

Laura Robson, “**Archeology and Mission: The British Presence in Nineteenth-Century Jerusalem**” ve “**Colonialism and Christianity in Mandate Palestine**” adlı değerli eserleri özellikle Osmanlı Suriye’sinin önemli bir bölümü olan Filistin’de Anglikan Protestanlığının savunucusu konumunda bulunan Protestan İngiliz misyoner örgütlerin ABD’li, Alman ve bölgeye sonradan intikal eden diğer Avrupalı misyoner gurupları ile olan işbirliğine değinerek, İngiltere’nin çıkarları doğrultusunda bölge hâkimiyeti için Protestan misyoner örgütlerin nasıl yönlendirildikleri hakkında önemli bilgiler sunması bakımından araştırma konum için önem arz etmektedir. Şark Hıristiyanları tarihi hakkında önemli çalışmalar üretmiş olan Hollandalı tarihçi **Helen Murre Van Der Berg**’in değerli birçok çalışmasından mümkün mertebe istifade edilmeye çalışıldı. Bu çalışmalardan biri olan “**The Study Western Mission in the Middle East (1820-1920)**” Ortadoğu bölgesinde Hristiyan misyonerlik faaliyetinde bulunmak amacıyla bölgeye gelen Batılı misyonerlerin bağlı oldukları örgütlerin çalışmalarını incelemiş olan araştırmacıların yayınladıkları eserleri kategorize eden bir çalışma olmasından dolayı bibliografik bir özellik göstererek başvurulması gereken temel kaynaklardan biri olma özelliğini korumaktadır. Her ne kadar Batılı araştırmacı Ortadoğu bölgesinde

varlığını günümüzde de koruyan misyonerlik faaliyetleri hakkında eser vermişse de çoğunluğu Hristiyan Arap kökenli olan birçok araştırmacı da bu alanda eserleri ile varlıklarını hissettirmişlerdir.

Abdul Latif Tibawi, Ortadoğu bölgesindeki batı varlığının oluşum sürecini ve bölgedeki yerel halka etkilerini eserlerinde işlemiş önemli bir tarihçidir. Yazdığı eserlerden biri olan “**American Interest in Syria:1800-1901:A Study of Educational, Literary and Religious Work**” adlı çalışmasında ABD’li Protestan misyonerlerin özellikle Lübnan bölgesindeki eğitim faaliyetleri ile Protestan kilise oluşumlarına değinerek bölgede Arap Milliyetçiliğinin ortaya çıkması konusunda batı eğitiminin misyonerler sayesinde nasıl kullanıldığı hakkında önemli noktalara temas etmesi açısından önemlidir. Üzerinde durulması gereken bir diğer önemli araştırmacı ise yine Hristiyan Arap kökenli olan **Albert Hourani**, özellikle Arap tarihi hakkında verdiği eserler ile oldukça tanınan bir araştırmacıdır. “**A history of the Arab Peoples**” adlı eseri başlangıcından günümüze Arap coğrafyasında meydana gelen olayları incelediğinden dolayı bu konuda kaynak bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Arap Milliyetçiliğinin oluşumu ve bu oluşumdaki yabancı etkisi aşama aşama eserde incelenmektedir. Bu nedenle Protestan misyoner örgütlerin Arapçılığın gelişmesi ve bağımsızlığa giden yolda ortaya koydukları yönlendirmeleri tespit etmek için başvurulan önemli bir eserdir. “**Arap Milliyetçiliği**” adlı eserinde Protestan misyonerlik faaliyetlerine önemli bir kısım ayıran **Bessam Tibi**, bu hareketin önlenmesinde Osmanlı Devleti’nin aldığı tedbirleri inceleyerek özellikler Protestan misyoner hareketin önlenmesi için Osmanlı Devleti’nin bölgede izlemiş olduğu siyasetin değişmesi sürecine ışık tutması bakımından araştırmamızda yararlanılmaya çalışılan önemli tarihçilerdendir.

Samir Khalaf’in “**Protestant Missionaries in the Levant:Ungodly Puritans, 1820-1860**” adlı eseri Lübnan ve Filistin bölgelerindeki Protestan misyonların yayılım gösterdiği yıllarda izledikleri yöntemlerden bahsederek özellikle Protestan misyonların okul ağlarını nasıl genişlettikleri üzerinde durarak bu okullarda çalışan Protestan misyonerlerin yaptıkları tercümelemler ile Arap dilinin gelişmesine ne tür bir katkı sağladığını inceleyen eser, bölgedeki yeni kimlik oluşumlarının nasıl bir ikilem yarattığının altını da çizmektedir. Eleanor Harvey Tejirian ve Reeve Spector

Simon'un birlikte kaleme aldığı "**Conflict, Conquest, and Conversion:Two Thousand Years of Christian Missions in the Middle East**" adlı eser, Ortadoğu bölgesindeki Hristiyan misyonerlik faaliyetleri ile emperyalizmin birleşmesine tanıklık ederek özellikle bölgenin hem coğrafi sınırlar açısından hem dini açıdan hem de toplumsal kimlik açısından Batılı devletler tarafından nasıl parçalandığı konusunda önemli bilgiler verdiğinden dolayı araştırmamız için önem arz etmektedir.

Osmanlı Suriyesi'nde kız çocuklarının eğitimi ve bu eğitim sonrasında bölgede kadınının toplum içinde statü kazanmasında Protestan misyonerlerin rollerini inceleyen **Christine B. Lindner**'in bu konudaki başlıca çalışması olan **Negotiating the Field:American Protestant Missionaries in Ottoman Syria, 1823-1860** adlı doktora tezi ve bu konuda bir diğer önemli araştırmacı olan **Ellen Fleischmann**'in **Our Moslem Sisters':Women of Greater Syria in the Eyes of American Protestant Missionary Women** adlı çalışması Osmanlı Suriyesi'nde Protestan misyonerler tarafından hayal edilen Protestan nesillerin oluşturulmasında girişim ruhuna sahip ve ev idaresi konusunda bilgi sahibi kız çocuklarının misyoner okullarında nasıl yetiştirildiği hakkında verdikleri bilgiler araştırmamızın hedefine ulaşmasına yardımcı olması bakımından önemlidir.

Araştırmamızda geçmişte ya da halen var olan bir durumlar olduğu şekliyle tanımlamayı amaçlayan araştırma yaklaşımı olan tarama modeli kullanılmıştır. Bu model çerçevesinde, konu ile ilgili olaylar kendi koşulları içinde olduğu gibi tanımlanmaya çalışılmış ve çalışmanın amaçları genellikle soru cümleleri ile ifade edilmiştir. Tarama modelinin araştırma yaklaşımına uygun olarak konu hakkındaki bilgiler önceden tutulmuş çeşitli yazılı belgelere başvurarak elde edilmiş ve elde edilen dağınık bilgiler kendi gözlemlerimiz ile bir sistem içerisinde bütünleştirilerek yorumlanmıştır. Araştırma probleminin belirlenmesinden sonra araştırma konusu hakkında literatür taraması yapılmış ve tarama işlemi bir yıl sürmüştür. Literatür taraması gerçekleştirilirken geleneksel fişleme metodu tercih edilmeyip gelişen bilgisayar teknolojisinin ürettiği modern programlar kullanılarak literatür taraması sürecinde elde edilen kaynakların tasnifi bu programlar sayesinde oluşturulmuş olup kaynaklar arasında arama, ilişki kurma ve kaynakların tam künye bilgilerine doğru

bir şekilde ulaşma mümkün hale getirilmiştir. Araştırma konusu için uygulanan literatür taramasına telif eserlerden başlanarak başta kütüphaneler olmak üzere bünyesinde telif eser veya telif eser künyesi barındıran online veri tabanları taranarak konu ile ilgili kaynaklar bilgisayar ortamında konularına ve zamanlarına göre fişlendi. Diğer taraftan yerli ve yabancı hakemli dergiler taranarak konu ile ilgili makale başta olmak üzere röportaj, kitap incelemesi çeviri eserler tarama sonucu elde edilerek künyeleri ve mümkünse pdf dosyaları ile birlikte fişlendi. Araştırma konusu ile ilgili Osmanlı arşiv belgelerinin oldukça fazla olduğu düşünülerek uzun bir süre arşivde zaman harcanarak önemli olduğu tespit edilen belgelerin elde edilmesi sağlatıldı. Elde edilen Osmanlı arşiv belgelerin ilk okuması gerçekleştirilerek fişlenmesi için hazır hale getirildi. Fişlenen belgeler daha sonra transkript edilerek araştırma konusunun başlıklarına göre kategorize edilerek yazım aşamasında kullanılması için hazır hale getirildi. Diğer ülkelerden, internet ve posta yolu ile elde edilen arşiv belgeleri de aynı şekilde yazım aşaması için kategorize edilerek fişlendi. Konu ile ilgili görülen resim dosyaları da fişlenerek önemli bulunan resimler araştırma tezinin ekler bölümüne eklendi.

Araştırma konumuz hakkında yaptığımız literatür taramasından elde ettiğimiz çeşitli kaynaklar arasında bulunan yabancı telif eserlerin büyük bir bölümünün İngilizce dilinde yazıldığı tespit edilmesine rağmen Almanca dilinde de önemli ölçüde konumuzla ilgili eser üretildiği gözlemlenmiştir. İngilizce dilinde üretilen eserlerin önemli bir bölümünün aslen Osmanlı Suriyesi'nin mirası üzerinde kurulan ülkelerde doğup büyüyen ve batı eğitimi ile yetişen ve genellikle Hristiyan Araplar tarafından kaleme alındığın gözlemlenmesi bölgenin tarihine farklı bir pencereden bakma imkânı sağlaması yönünde oldukça önemlidir. Diğer taraftan Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde bulunan üniversitelerin Misyoloji kürsülerinde görevli birçok akademisyen doğu Hristiyanlığı konusunu işlerken misyonerlik konusunu göz ardı etmeyerek ve hatta bu konu ile ilgili ayrı kürsüler açarak daha derinlemesine incelemeler gerçekleştirmeye çalıştıkları bu alanda ortaya konulan eserler ile vurgulandığı gözlemlenmiştir. Ortaya konulan telif eserlerin büyük bir bölümü genel itibariyle bölgede propaganda faaliyetlerinde görevli misyonerler tarafından üretilen yazışmalar, raporlar, misyoner gazete ve dergilerinde yayınlanan mektup ve

makaleler gibi arşiv kabul edilen kaynaklardan yararlandığı gibi bölgede etkin olan kiliselerin arşivlerinden de yararlanıldığı görülmüştür. Misyonerlerin şahsi fikirleri referans olarak kabul edilmesi ve savunulan varsayımların bu referansların temel alınarak oluşturulması bu konuda bir gelenek halini alarak özellikle Batılı araştırmacılar arasında yaygın olduğu belirlenmiştir.

Son yıllarda Ermeni Meselesi konusunda hem Batılı hem de Ermeni tarihçiler Osmanlı Devleti aleyhine kaleme aldıkları eserlerde veya savlarında bu misyoner kaynaklarına atıfta bulunarak bir takım iddialarda bulunmaktadırlar. Oysaki misyoner kaynaklarının önemli bir şekilde iç ve dış tenkite uğratılmadan meydana getirilen bu eserler gerçeği yansıtmaktan öte daha çok yazarın etkisi altında kaldığı misyonerlerin ve ya misyoner örgütlerin düşüncesini yansıtmaktan öteye geçememektedir. Örneğin günümüzde arşiv kayıtlarına çevrimiçi olarak rahatlıkla ulaşabildiğimiz New York Times gazetesinden elde ettiğimiz belgelerde ve yine Library Congress kütüphanesinin çevrimiçi versiyonundan ulaştığımız Missioanary Herald dergisinde yayınlanan makalelerde yazarının belli olmadığı yazılar çoğunlukla yer alırken yazarı belli olan fakat üçüncü bir şahıstan olayı duymuş gibi nakleden yazıların bir hayli fazla olması bu tür kaynaklara dikkatli bir şekilde yaklaşılmasını zaruri kılmıştır. Bu nedenle araştırmamızın okuma sürecinde çapraz okumalar yaparak tam kesin bilgilere ulaşmaya çalıştık.

Osmanlı arşivinden elde ettiğimiz belgelerin yorumlanması sürecinde gördük ki Osmanlı Devleti, Suriye vilayetinde oldukça etkin bir yönetim sergilemiş ve savaşta olmadığı dönemlerde de bölgeye gerekli yatırımların yapılması konusunda elinden geleni yapmıştır. Misyoner kaynaklarında bu durum tam tersi bir şekilde zuhur ederek yapılan iddialarda bölge halkının cahil bırakılmasında Osmanlı yöneticilerinin kasten uyguladığı yönetim anlayışının neden olduğu iddia edilmekte olduğunu gördük. Böylelikle araştırmamızda Osmanlı arşiv belgelerinden olabildiğince yararlanmaya çalıştık. Osmanlı Suriyesi'nde açılan modern misyoner okul ve hastanelere karşılık Osmanlı Devleti'nin de boş durmadığını en az Protestan misyoner kurumları kadar kaliteli ve modern okulların ve hastanelerin ve hatta

yüksekokulların Osmanlı döneminde de gerçekleştirildiğine şahit olduk. Osmanlı arşiv belgelerinden elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda şunu iddia edebiliriz ki Osmanlı Suriyesi üzerinde kurulan günümüz devletlerin gelişmesinde rol oynayan şahsiyetlerin aldıkları eğitimde Osmanlı Devleti'nin ki özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde açılan okulların önemli bir rolü vardır. İttihat Terakki döneminde de Suriye Vilayetine önem verilmiş ve Cemal Paşa'nın Valiliği sırasında da önemli Alman mühendisler kullanılarak bölgenin ihtiyaç duyduğu alt ve üst yapı hizmetlerinin karşılanması yanında bölgede tıp fakültesinin kurulmasının da sağlandığını biliyoruz.

Araştırmamız için elde ettiğimiz arşiv belgelerini daha spesifik bir bölümde kullanarak Osmanlı Devleti'nin misyonerler ile nasıl mücadele ettiğini, millet birliğini korumak amacıyla himaye sistemi içerisinde yer almaya yüz tutmuş misyonerlik faaliyetlerini bu sistemin dışına nasıl itmeye çalıştığını, bölgede misyonerlerin kullanmaya çalıştıkları kamu hizmeti alanlarında nasıl yeni bir yapılanma içerisine girildiğini, bölge halkının temel ihtiyacı olan okulların açılmasını ve kız çocuklarının bu okullara gönderilmesi sorununa nasıl cevap aradığını görmeye çalıştık.

Araştırmamızda kullanmak isteyip de Suriye'deki iç savaşın uzun sürmesi nedeniyle ulaşamadığımız bölgedeki kiliselerin arşivleri ve Suriye devlet arşivi, araştırmamızı bir yönüyle eksik bırakmıştır. Bilindiği gibi Osmanlı Suriyesi Ortodoks dünyasına mensup önemli bir nüfus barındırmaktaydı. Bu nüfusun ait olduğu Rum kiliselerin din adamları, bölgede Protestanlığın propagandasını yaparak bu kiliselerden adam kapma mücadelesi içine giren Protestan misyonerler ile çatışma yaşayarak misyonerlerin Ortodoks cemaatini bölme girişimlerine engel olmaya çalışmışlardı. Yerel kiliselerin, hâkimiyet sahaları içerisinde misyonerlik faaliyetinde bulunan Protestan misyonerler ile yerel kilise mensupları arasındaki mücadele bu nedenle pek fazla değinilemedi. Savaş sonrası bu arşivlerin açılması ile bu konuda araştırma yapmak dileklerimiz arasındadır. Çalışmamızda, bu arzunun Osmanlı Suriyesi'nde Protestan varlığı oluşturma hayalinin nasıl gerçeğe dönüştürüldüğünü sekiz bölümde incelemeye çalıştık.

Birinci Bölüm: On dokuzuncu yüzyılda Hıristiyan misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı topraklarında yayılmasına zemin hazırlayan nedenler üzerinde duruldu. Batılı devletlerin Ortadoğu'ya yönelmeleri ile önem kazanan misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı topraklarına giriş yollarının incelendiği bu bölümde Osmanlı Devleti'nin bu yüzyılda karşılaştığı Mısır Sorunu ve yabancı devletlerin Osmanlı azınlıklarını himaye etme çabaları incelenerek misyonların nasıl bir emperyalist araca dönüştüğü incelendi.

İkinci Bölüm: Bu bölümde Osmanlı Suriyesi olarak bilinen coğrafyada ABD'li Protestan misyonerlerin faaliyetleri araştırıldı. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ABD'de gerçekleşen dinde uyanış süreçlerinin Protestanlığın Amerika kıtası ve dışında yayılmasına yol açacak olan misyoner gurupların oluşmasında ne tür bir rol oynadığı ve misyonerlerin nasıl motive edildiği bu bölümde ele alındı. 1820 yılından itibaren Osmanlı topraklarına yönelmeye başlayan ABD'li Protestan misyonerlerin başta Kudüs merkezli Filistin bölgesinde ve sonrasında Lübnan en son olarak bugünkü Suriye'nin kuzey bölgelerinde yer alan önemli yerleşim alanlarında eğitim, kilise ve sağlık alanlarındaki kurumsallaşması vurgulandı. Bu kurumlar sayesinde ABD'li Protestan misyonerlerin üyesi bulunduğu American Board adlı Protestan misyoner örgütün hedeflediği Protestan varlığının Osmanlı Suriyesi'nde oluşturma hedefinin nasıl gerçekleştirilmeye çalışıldığı bu bölümde ayrıntısıyla incelenmeye çalışıldı. Bölümde ayrıca Amerikan yüksek eğitim anlayışının yerel halk üzerindeki etkisi irdelenerek bölgenin hem erkek hem de bayan entelektüel topluluklarının nasıl vücuda getirildiği hakkında bilgi verildi.

Üçüncü Bölüm: Osmanlı Suriyesi'nde ile Protestan misyonerlik faaliyetlerini başlatan İngiliz misyonerlerin bu faaliyetler ile neyi hedefledikleri ve İngiltere'nin bu misyonerleri hangi amaçla kullanmaya çalıştığı bu bölümümüzde ele alınarak bölgedeki Protestan misyonerlik faaliyetlerinde İngiltere'nin hegemonyasını nasıl koruduğu vurgulanmaya çalışıldı. Osmanlı Filistini'nde yaşayan Yahudileri Anglikan Protestanlığına dahil etmeyi ve bu yolla da misyonerlerin Milenyanist hayallerini gerçekleştirmek için Yahudileri nasıl hedef aldıkları bu bölümde incelendi. Ayrıca Osmanlı Suriyesi'nde faaliyet gösteren Anglikan İngiliz misyoner örgütlerinin hangilerinin olduğu ve hangi bölgelerde faal oldukları da bu bölümde vurgulandı.

Dördüncü Bölüm: Osmanlı topraklarında 1848 yılından itibaren Prusya Devleti tarafından başlatılan misyonerlik faaliyetlerinde ilk dönem İngiliz Protestan misyonerleri ile ortak hareket edilerek özellikle Osmanlı Devleti'nin Filistin topraklarında Alman Protestan varlığının nasıl oluştuğu bu bölümde incelendi. Katolik Alman misyonerlik faaliyetlerinin de II. Kaiser Wilhelm döneminde nasıl bir ivme kazandığı konusu irdelenerek yine bu bölümde Protestan Alman misyonerlerin faaliyetlerini hangi araçlar ile yoğunlaştırdıkları incelendi. Alman misyonerlik anlayışının Osmanlı Suriyesi'ndeki diğer Protestan misyoner grupların sahip olduğu anlayış ile benzerlikleri ve farklılıkları üzerinde durularak bölgede meydana getirilmek istenen Alman kolonilerinin oluşmasında Alman misyonerlerinin üstlendikleri görevler tartışıldı.

Beşinci Bölüm: Bu bölümde, Osmanlı topraklarında 1884 yılından itibaren kendi misyonunu başlatan Mormon misyonerlerin Osmanlı ülkesinde hem Mormon inancını yayma hem de Mormonluğa kazandırılacak insanlar ile ABD'den gönderilmesi planlanan Mormonların dinlerini özgür bir şekilde yaşamaları için uygun koloniler meydana getirme arzusu incelenmeye çalışıldı. Her ne kadar araştırma konumunuzun dışında olmasına rağmen Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetinde bulunan Mormon misyonerlerin ABD'li Protestan misyonerleri ile yaşadığı mücadele önem arz etmektedir. Protestan ABD'li meslektaşlarının izlediği rotanın zıt istikametini takip eden Mormon misyonerler, Osmanlı topraklarına direkt İstanbul'da kurdukları misyon ile başlamış daha sonraki yıllarda ise misyonun rotası İmparatorluğun Filistin bölgesine yönelmişti. Kırk yıl Osmanlı Türkiyesi'nde Mormon dinini yaymaya çalışan Mormon misyonerler başarılı olmayınca misyon merkezlerini öncelikle Suriye ve sonrasında Filistin bölgesine kaydırıldılar. Bu süreçte gerek Anadolu ve gerekse Osmanlı Devleti'nin Suriye Vilayetinde Mormon misyonerler ile Protestan misyonerler ki özellikle ABD'li Protestan misyonerlerin karşılaşmaları ve Mormon misyonunun gelişmesinin önündeki engeller bu bölümde incelenmeye çalışılarak Mormonların Osmanlı coğrafyasındaki Mormon dinini propaganda etme faaliyetlerini ABD'li misyonerler ile karşılaştırarak duruma farklı bir pencereden bakmaya çalıştık.

Altıncı Bölüm: Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin Protestan misyonlar ile mücadelesi ele alınarak Osmanlı Devleti'nin, millet bütünlüğünü koruyabilmek amacıyla Suriye'de izlediği reform ve kısıtlamaları içeren politikası incelendi. Konunun daha iyi irdelenmesini sağlamak amacıyla bölgedeki en yaygın Protestan örgüt olan American Board'un Suriye Nusayrieleri arasındaki faaliyetleri belirtilerek Osmanlı Devleti'nin bu faaliyetleri kısıtlama ve özellikle bölgedeki heteredoks olarak kabul edilen topluluklar üzerindeki yabancı etkisini en aza indirme çalışmaları, vurgulanmaya çalışıldı.

Yedinci Bölüm: Büyük Suriye'nin Osmanlı Devleti'nden ayrılmasında Protestan misyonların oynadığı rol üzerinde durularak özellikle Arap Milliyetçiliğinin oluşumu incelenerek Osmanlı Devleti'nin bu harekete karşı tepkisinin ne olduğu bu bölümde ortaya konulmaya çalışıldı. Protestan misyonlarının eğitim kurumlarında verilen eğitimin bölgedeki yerel insanlar üzerinde meydana getirdiği yeni kimlik oluşumu, Batı özentisi ve yabancı dil öğreniminin bölgedeki toplumun ayrıştırılmasındaki önemi incelenerek bölgeden Batıya yapılan göç üzerinde duruldu.

Sekizinci Bölüm: Araştırmamızın son bölümünü meydana getiren bu bölümde Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı mirası olarak üzerinde Suriye, Lübnan ve Filistin devletlerinin kurulduğu topraklarda 1914 yılından günümüze bölgede kalmaya devam eden Protestan misyonların nasıl şekillendiğini incelemeye çalıştık. Bölgenin İngiliz ve Fransız mandası altına girmesi ve ABD'nin kuzey Suriye ile beraber Doğu Anadolu bölgesinde Ermeni mandası kurma tasarısı ve bu tasarının neden gerçekleştirilemediği bu bölümün üzerinde durduğu konulardır. Ayrıca Yahudi devleti olan İsrail'in kuruluşunda önemli rol oynayan Balfour Deklarasyonu'nun ardındaki Protestan misyonu ile İngiliz Devleti arasındaki ilişkinin nedeni yine bu bölümde tartışılan önemli bir konudur. Çağın ilerlemesi ile birlikte gelişen teknolojinin Ortadoğu'daki Protestan misyonlar tarafından nasıl özümsemişi ve kullanıldığına yönelik bilgi bu bölümde ele alındı. Diğer taraftan gündemin önemli bir kısmını meşgul eden Suriye iç savaşının 2011 yılından beri bölgede meydana getirdiği güvensizlik ortamından bölgede halen aktif olan fakat kiliselerin yardım

organizasyonları şemsiyesi altına gizlenen Protestan misyonerlerin nasıl yararlanmayı sürdürdüklerini ortaya çıkarılması bu bölümün önemli bir diğer konusudur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MİSYONERLİK FAALİYETLERİNİN OSMANLI TOPRAKLARINDA YAYILMASINA ZEMİN HAZIRLAYAN NEDENLER

1.1 Osmanlı Suriyesi Hakkında

Osmanlı'nın hiçbir dönemi yoktur ki içinde Suriye olmasın. Ayrıca Suriye'yi, Lübnan Filistin ve Suriye çizgisini bilmeyenlerin Türkiye'nin yakın tarihini anlaması kavraması mümkün değildir. Suriye, tarihin hiçbir döneminde bir etnik kimliğin (Identitii) karşılığı olmamıştır. Tarihte, bir Suriyeliler Devleti veya Suriye İmparatorluğu gibi bir oluşum hiçbir zaman vücuda gelmemiştir. Suriye, daha çok coğrafi bir alanı belirten bir isimdir. Günümüzdeki Suriye, Osmanlı dönemindeki Büyük Suriye (Great Syria) Vilayetinin kapsadığı alanı kapsamaz. Osmanlı Suriyesi, bugünkü Suriye topraklarını, Lübnan'ın tamamını, Türkiye'nin Hatay ilinin tamamını, Ürdün'ün kuzey bölümünü ve bugünkü İsrail topraklarını kapsayan alana verilen addı (Ortaylı, 1984:90). Kuzeyinde Toros Dağları ve Anadolu, batısında Akdeniz, güneyinde Sina Çölü, doğusunda ise Mezopotamya'nın önemli nehri Fırat'ın meydana getirmiş olduğu vadi ile çevrili olan Osmanlı Suriyesi, bir ucu Dicle ve Fırat nehirlerinin birleşerek denize döküldükleri yerden başlayan diğer ucu Akdeniz'e ulaşan bir hilalin kapsadığı bereketli topraklara sahipti. Hilal-i Bereket diye adlandırılan bu alan insanlığın beşiği olarak tarımın ve dolayısıyla yerleşik hayat denemelerinin ilk sahnelendiği alan olarak birçok ilkleri bünyesinde barındırmaktadır. İlk devlet oluşumları yine bu bölgede gerçekleşmişti. İlk şehirler ve ticaret yolları bu coğrafyada inşa edilmişti (Antakly, 1976:26).

Bugünkü Suriye, Lübnan ve Filistin'i içine alan bölge olarak kabul edilen Osmanlı Suriyesi'ne (Bilad-ı Şam), Suriye adını Osmanlı Devleti kazandırdı. Anadolu gibi Büyük Suriye toprakları da tarih boyunca birçok kavimin üzerinde medeniyet oluşturduğu bir sahne olmuştu. Sahip olduğu coğrafi özelliklerin birçok

kavimin iştahını kabartması, bölgenin düzensiz aralıklar ile istila edilmesine yol açmıştı (Ortaylı, 1984:90). Bu topraklar üzerinde barınan her millet kendisinden önceki toprak sahiplerinin meydana getirmiş olduğu ortak mirasa katkı sağlayarak gelecek nesillerin devamlı olarak geçmişle bağlantı kurmasını sağlamıştı. İstilaların sık bir şekilde yaşanması, bölge egemenliğinin farklı milletler tarafından ele geçirilmesini ve bu durumun bölgede oldukça kozmopolit bir demografik yapının oluşmasına yol açmıştı. Türkler, Persler, Yunanlılar, Asurlular, Aramiler, Romalılar ve Müslümanlar tarafından devamlı olarak Suriye üzerindeki hâkimiyetin el değıştirmesi beraberinde bölgede farklı dinlerin de egemen olmasını sağlayarak kültürel ve dini zenginlik açısından da Büyük Suriye olarak kast edilen alan en son Osmanlı ve Fransız egemenliğinde kalmıştı. Kültürel ve dini zenginliğin fazla olmasına rağmen bölgenin yerel halkları, değışime karşı açık olmuş ve esnek bir yapı sergileyerek her kavimin bölgede bıraktığı izleri kolayca sahiplenmişti.

Arap Milliyetçiliğinin de doğum yeri olan Osmanlı Suriyesi, Osmanlı devlet merkezinden atanan valiler tarafından yönetilmekteydi. Fakat bölgenin kendisine has coğrafi özellikleri ve bölge içinde yaşayan toplumların kabile ve aşiret şeklinde örgütlenmesi sonucu bölgedeki barış ortamını oluşturmak ve devamlılığını sağlamak için Osmanlı Devleti, toplumların kendi kendilerini idare etmesine izin vermişti¹. Meydana getirilen bu yarı otonom yönetim anlayışı, Osmanlı Devleti'nin bölgede askeri operasyonlar yapmaması ve asker alımlarında isteksiz davranması bölgedeki merkezi otoriteye duyulan bağlılığı korumuş ve nesillere aktarılmasını sağlamıştı (Soy, 2004:175/178). Fakat bu durum Osmanlı Suriyesi'nde feodalitenin de gelişmesine neden olmuştu. Suriye'deki feodalite düzeninden çıkar elde etmeyi bilen Osmanlı Devleti, Suriye'deki yönetim anlayışını bölgedeki yönetici zümreyi destekleyerek sürdürmekteydi. Bu yönetim anlayışına alışık bir şekilde yaşayan bölge halkları, Osmanlı Devleti'nin uygulamaya koyduğu serbestlik ortamından memnun bir şekilde hareket ederek Osmanlı Devleti'nden hem ayrılmayı düşünmemekte ve hem de devletin koruyuculuğu altında olarak kendilerini güvende hissetmekteydiler (Ortaylı, 1984:92).

Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine girmesi ve bu dönemin uzun bir zaman dilimini kapsamaması, İmparatorluk sınırları içinde batı varlığının oluşumuna

zemin hazırlamasının yanında Osmanlı iç ve dış politikasının dış müdahalelere de maruz kalmasına neden oldu. Kırım Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin, üzerindeki batı baskısını azaltmak için yayınladığı Islahat Fermanı ve diğer yabancı devletlere tanıdığı kapitülasyonlar, beklenen sonuca ulaşılması yönünde olumlu etkiden çok olumsuz bir etkiye bulunarak Batılı devletlerin daha fazla bir şekilde Osmanlı Devleti'nin iç işlerine yoğunlaşmasına neden oldu (Hitti, 1967:48/51). Fransa ve Rusya'nın elde ettiği ayrıcalıklar, bu devletlerin Osmanlı Suriye'si üzerinde daha geniş haklar elde etmesini sağladı. Tanzimat Fermanı, Kırım Savaşı, Islahat Fermanı, Mısır Sorunu, Suriye'nin Mısır ordusu tarafından işgali ve Kapitülasyonlar, Osmanlı Suriye'sini Osmanlı yönetiminden fiilen uzaklaştırdı (McCarthy, 2001:74/78).

1.2 Neden Hıristiyan Misyoner Örgütler Kutsal Topraklardan Başlarlar?

Akdeniz'in doğusunda yer alan Ortadoğu bölgesi, yüzyıllardır araştırmacı, gezgin, misyoner, din adamı, tüccar, maceracı ve savaşçıların uğrak yeri olarak adından sıkça söz ettirmektedir. Üç kitaplı dinin merkezi ve aynı zamanda bu dinlerin peygamberlerinin vatanı olarak Ortadoğu, üç din içinde kutsal sayılan bir alan. Nesiller boyu Ortadoğu bölgesi, Batı'dan gelen misafirlerini ağırladı. Batı'dan Doğu'ya doğru hareket eden bu insanların bir kısmı için Ortadoğu ki özellikle Kutsal Topraklar, mutlaka ziyaret edilmesi, orda yaşanılması ve hatta gerekirse orada ölünmesi kadar önem arz etmekteydi. Batı'dan gelen insanlar aynı zamanda Kutsal Topraklar'da yaşayan Yahudi, Doğu Hıristiyanları ve Müslümanları da bölgeye getirdikleri kültür, din, ekonomik alışkanlıklar ve yazınsal hayat birikimleri ile de etkilediler (Peri, 2001:36/38). Elbetteki Ortadoğu'da zaman geçiren Batılılar elde ettikleri deneyimleri de Batı'daki yaşam alanlarında bulunan insanlar ile de paylaştılar. Her paylaşım Doğu'nun bu ilginç bölgesine olan merakı daha da artırmaktaydı. Hıristiyan dünyası için önemli olan Kutsal Topraklar, Batı'nın her daim ilgisini çekmeyi başarmış ve bu bölgenin bir gün Müslümanların elinden sessiz bir Haçlı Seferi ile tekrar alınacağı ümidininin her Batılı Hıristiyan'da canlı kalmasını sağlamıştı (Schölch, 1982:44).

Coğrafi keşifler sonrası dünya üzerinde keşfedilen yeni yaşam alanlarının XVI. yüzyıldan itibaren Katolik Hıristiyanlık ile tanıştırılması ve bu mezhebin dünyanın bu bölgelerinde yayılmasında önemli rol oynayan İspanyol Katolik misyonerler gibi dünyanın doğusunu da Fransız misyonerler Katolikliğe kazandırmak için çabalıyorlardı (Fieldhouse, 2006:56/58). XVII. yüzyıla gelindiğinde dünya insanının büyük bir bölümü Katolikliğe kazandırılmış, fakat doğu Hıristiyanlarının büyük bir bölümü halen Katolikliğin merkezi olan Vatikan'a bağlanmayı reddetmekteydi (Van Den Berg, 2011 a:1486). Fransız Katolik misyonerlerin bu görevi üstlenerek doğu Kiliselerini benimsedikleri yoldan döndürüp dünya dini olan Katolikliğe kazandırmak için Osmanlı topraklarına yayılmaları gerekti (Van Den Berg, 2011 b:2305). Katolik Hıristiyanlığının ruhani liderliğini yapan Vatikan, yetki alanını Ortadoğu'yu da içine alacak bir şekilde genişletme ve dünyanın bu bölgesinde bulunan insanların kurtuluşlarının sağlanmasını istiyor görünerek Fransız Katolik misyonerlik faaliyetlerine destek sunmaktaydı. XVII. yüzyılın ilk dönemlerinde, dünyanın birçok farklı alanında Katolik misyonerlik faaliyetinde bulunan misyonerler, birbirinden farklı ve aralarında iletişim birliği olmayan Roma ve Fransız misyon geleneklerini benimsemiş misyoner örgütler tarafından gönderilmekteydi (Birsell, 2014:209). 1622 yılının 14 Ocak'ta Papa XV. Gregory, bu bağımsız hareket eden Katolik misyoner teşkilatlanmaları bir organizasyon dâhilinde biraraya getirip tek merkezden idare edilmesini sağladı. Bu organizasyonun adı İncanın Propaganda Edilmesini Sağlayan Gizli Cemaatler (*Congregatio de Propaganda Fide*) olarak benimsenmişti. Bu örgütün amacı, Katolikliği dinsizler arasında yaymak ve doğu Kiliselerini Papalığın hâkimiyeti altına almaktı (Frazee, 2006:88).

Osmanlı Suriye'si, Katolik, Protestan ve Ortodoks Hıristiyan misyoner örgütler için en önemli faaliyet sahalarının başında gelmekteydi. Bunun en önemli nedeni, bölgenin bünyesinde barındırdığı kutsal alanlar, Kudüs ve çevresi, üç büyük din için önemli tapınma alanlarına sahip bölgenin Osmanlı merkezine uzak olması ve ulaşım yönünden de birçok yolun kesişme noktası olması, bölgenin misyonerlerin faaliyette bulunmak istedikleri alanların başında gelmesinde önemli rol oynamaktaydı. Misyonerler için bir diğer önemli rol oynayan neden ise bölgenin farklı inançlara sahip birçok insanın birlikte yaşadığı bir alan olmasıydı. Bu durum

Osmanlı Suriye'sinin, misyonerler için birçok avantaja sahip bir alan olduğunu gösteren iyi bir işaretti (Çelik, 2014:141).

Protestan ve Katolik dünyası için bu bölgenin önemi daha farklı anlamlar da içermekteydi. Hristiyanlığın bu iki mezhebi olarak ya da her birini farklı bir din olarak niteleyebileceğimiz bu iki gurubun sahip olduğu *Messianik* ve *Milenyumcu* doktrinlerin neden olduğu yayılmacı ve Hz. İsa'nın tekrar gelişinden evvel evrendeki insanları bu geliş hazırlama düşüncesinin mutlaka kutsal topraklardan başlaması koşulu, bu bölgenin Katolik ve Protestan misyonlarının uzun yıllar süren bir nüfuz mücadelesi içine çekmişti. Milenianizm² (Millenarism) (İkinci Binyılcılık) Hristiyanlar tarafından Hz. İsa'nın yeryüzüne ikinci defa geleceğine (Second Coming of Christ) dair bir inanıştır (Doğan, 2011:6/7). Hz. İsa'nın dünya krallığının ikinci binyılı (2000'den sonra) başlamadan evvel Hristiyan misyoner örgütler, dünya sahasının bu geliş hazır olabilmesi için XIX. yüzyıldan itibaren büyük bir enerji ile kendilerince doğru bildikleri Hristiyan mezhebini yaymaya çalıştılar (Naili, 2012:37/39). Avrupalı ve Amerikalı, Protestan ve Katolik birçok misyoner oluşum faaliyetlerine Hz. İsa'nın ve onun getirdiği din olan Hristiyanlığın doğum yeri olan Kudüs'ten başlamayı tercih ettiler (Kark, 1983:48/49). Ayrıca Hz. İsa'nın da Hristiyanlığa kazandırmaya çalıştığı ilk topluluk olan Yahudileri hedef aldılar. Böylelikle Osmanlı Suriye'sinin bir bölümünü oluşturan Filistin ve onun içerdiği Kudüs, XIX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Hristiyanlığın çeşitli mezheplerini savunan birçok farklı misyoner gurubun mücadele sahası oldu. Hz. İsa'nın yeryüzünde ikinci binyıllık krallığının başlamasından önce Yahudilerin tekrar Hristiyanlığa kazandırılması, bu krallığın başlaması için en önemli şartlardan biri olarak misyonerlerce kabul edilmekteydi (Kark, 2008:17/18). Bu nedenle Hristiyan dünyası birçok kurum meydana getirdi. Bu kurumların büyük bir bölümünü ise misyoner teşkilatlanmaları oluşturmaktaydı. Meydana getirilen misyoner örgütler, Hz. İsa'nın geleceği konusunu buldukları ülkede bir devlet meselesi haline getirmek için önemli derecede çaba sarf ettiler ve farklı farklı projeler meydana getirdiler (Naili, 2012:37/38).

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Katolik ve Protestan başta olmak üzere birçok Hristiyan misyoner örgüt, yüzlerce misyoner üyesini Filistin bölgesine

sevk etti. Misyoner örgütlerin bölgeye olan ilgisinin günümüze kadar varlığını koruması, bölgeye misyoner akışının günümüzde de devam etmesinin en önemli sebeplerinden biridir. Bu ilginin en önemli kaynağı her ne kadar başlangıçta dini bir nedenden vücuda gelse de sonraları bölgenin sahip olduğu stratejik konumun, emperyalist konjüktürün şekillenmesinde oynadığı rolün fark edilmesi ile ilginin kaynağı dinden siyasete kaydı. Hz. İsa'nın yeryüzüne ikinci gelişinden evvel dünya sahnesinin hazırlanması rolünü üstlenen Hıristiyan misyonerler, bu düşüncüyü içeren Milenyalizm akımından beslenerek görevlerini yerine getirmek için Kutsal Topraklar'da (Holy Lands) okul, yetimhane, hastane ve hayır kurumları meydana getirdiler (Kieser, 2005:47). Bu tarihten itibaren bölgeye intikal etmeye başlayan Katolik misyonerlerin büyük çoğunluğu Fransız misyoner örgütlerin üyeleri olmalarının yanında özellikle de 1789 Fransız İhtilal'ı sonrasında Fransa'da Papalığa karşı gelişen anti Roma akımının destekçileriydiler. 1830 Kırım Savaşı sonrası, Batılı devletlerin Filistin'e ki özellikle de Kudüs'e olan ilgisi, giderek arttı. Bu ilgi beraberinde Batılı devletlerarasında bölgeye hâkim olma ve nüfuz alanını genişletme mücadelesini de daha çetin bir hale soktu. Dini, kültürel, eğitim ve siyasi unsurların kullanılmaya başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin politika belirleyen zümresi üzerinde etki sahibi olan devletlerin de bizzat gayri Müslimleri himaye etmeye başlayarak Filistin bölgesine sızması, mücadelenin farklı boyutlarda gerçekleştirildiğinin de kanıtıydı (Kildani, 2010:79/80).

1.3 Batılı Devletlerin Doğuya Yönelmesi

Osmanlı Suriyesi'ne özellikle de kutsal toprakları barındıran Filistin bölgesine sahip olmak veya bu bölgeyi yönetimi altına alma konusunda Avrupalı devletlerarasında gerçekleşen tartışmalar, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra eyleme geçti. 1830-1840 yılları arası gerçekleşen Mısır sorunu sırasında ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin yaşadığı buhranlar özellikle Rusya, Fransa ve İngiltere arasında mücadele konusu olarak Doğu Akdeniz olarak kabul edilen Levant bölgesinde etkili olabilmek için alternatifler üretmeye başladılar (Cleveland, 2008:59/61). Mısır ordusunun Suriye'yi işgalini fırsat bilen İngiltere, desteklediği Anglikan Protestan misyoner örgütlerine, oluşan bu altın fırsatı kaçırmamalarını ve tüm kuvvetleri ile Osmanlı'nın bu bölgesini bir ağ gibi kaplamaları telkininde

bulundu (Schölch, 1992:38). Bu sırada Avrupa Hıristiyan dünyasında temel bir düşünce belirmeye başladı. Holy Land olarak bilinen Osmanlı Filistin'inin Hıristiyan devletlere tesliminin Osmanlı Sultanına sunulması ve bu bölgenin Hıristiyan bir konsül tarafından idare edilmesinin önerisi, bir çok misyon kuruluşu tarafından dile getirildi (Schölch, 1992:38/39). Nasıl olsa son günlerini yaşayan Osmanlı Devleti'nin Mısır sorununu Hıristiyan dünyasının yardımı olmadan çözememe düşüncesi ile hareket eden Batı dünyası, Filistin'de kurulacak olan bir Hıristiyan devleti, emperyalist emeller peşinde koşan Mısır Hidivi'ne karşı Osmanlı Devleti'ni koruyacak bir tampon görevi üstlenecekti (Gılbar, 1990:28). Osmanlı Sultanına yapılacak bu teklifin Sultan tarafından reddedilemeyecek kadar çekicilik içerdiğini düşünen misyonlar, kendi ülkelerinin emperyalist politikalarını bu teklifte göz ardı etmişlerdi (Schölch, 1992:43).

1850'den sonra, Batılı devletlerin Osmanlı Suriye'sine ve Yakındoğu'ya yönelik emperyalist politikaları daha düzenli bir hal almaya başladı. Batılı devletler, sadece siyasi yönden amaçlarına ulaşmayıp aynı zamanda bölgeye ekonomik, kültürel, sosyal ve dini alanlarda yatırımlarda bulunarak politikalarının sonraki aşamaları için zemin hazırladılar. Yatırımların düzenli bir şekilde gelişmesinin ve sürdürülebilir olmasının altında yatan neden ise daha çok Avrupa kamuoyunda yükselen "Kutsal topraklara yeniden sahip olma" (Recounquest) ülküsüydü (Ma'oz, 1999:102). Bu ülkü, 1856 Islahat Fermanı ile birlikte gelişen serbestlik ve Osmanlı milletlerinin eşitliği sayesinde daha da gerçekçilik kazanarak Kutsal Toprakların yeniden Hıristiyan dünyasına kazandırılması ümidini kuvvetlendirdi. 1870-1880 yılları arasında Kutsal Toprakların gelecekte ne olacağı konusundaki tartışmalar ağırlık kazandı. Gelişen şartlar doğrultusunda İngiltere ve Fransa Osmanlı Suriye'sine direkt müdahalelerde bulunmaya başladılar. 1882 de İngiltere Mısır'ı işgal etti. Fransa, Marunî-Dürzi çatışmasını bahane ederek Beyrut'u işgal etti ve Lübnan'ın yönetiminde değişiklikler meydana getirdi (Tibawi, 1969:98/102). Fakat Osmanlı Devleti halen bölgedeki varlığını korumaktaydı. Filistin bölgesinde faaliyette bulunan misyonlar arasında da bu tür tartışmalar süregelmekte, bölgede yapılan dini amaçlı arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen bulguları, Mesihçilik ya da Binyılcılık gibi akımların doktrinleri ile değerlendiren misyonerler Kudüs ve çevresinde bir takım yerlerin kendilerine yani Hıristiyan dünyasına ait olduğunu idda

etmekteydiler (Schölch, 1992:43; Makdisi, 1997:688).

1.4 Kapitülasyonlar, Berat ve Himaye (Protecé) Sistemi

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletleri ile olan ilişkilerini resmi bir düzeye taşıması Kanuni Sultan Süleyman döneminde Fransızlara 1535 yılında verilen kapitülasyonlar ile başlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü döneminde sadece Akdeniz ticaretini canlı tutmak ve Avrupa'da gerçekleşebilecek karşı ittifak girişimlerini önleyebilmek amacıyla verilen kapitülasyonlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma sürecinde hızlandırıcı bir etkiye mahzar olmuştu (Ortaylı, 1984:92/93). Başta ticari amaçların gerçekleştirilmesi için Fransa'ya verilen kapitülasyonlar sonraki dönemlerde İngiltere, Rusya, Almanya ve Amerika olmak üzere birçok Batılı devlete de sağlanmıştı. Kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı İmparatorluğu Batılı tüccar, gezgin, diplomat, maceracı ve hac görevini yerine getirmek isteyen birçok Batılı tarafından ziyaret edilmeye başlanmıştı. Kapitülasyonların Batılı devletlere sağladığı imkânlar her ne kadar Osmanlı topraklarına adım atmayı kolaylaştırırsa da öyle tahmin edildiği gibi ilk dönemlerde yabancı akınından söz etmek mümkün değildi (İnalçık, Quataert, 1994:112/115).

XIX. yüzyılda dağılma dönemine giren imparatorluk, en büyük hüsranı bu döneme kadar sorunsuzca getirdiği millet sisteminin, kapitülasyonlar ile bu sisteme kendi çıkarları doğrultusunda müdahale etme hakkı elde eden Batılı devletlerin uygulayacağı korumacılık siyaseti ile yaşayacaktı. Bu sistemi ilk başlatan Fransa, Osmanlı İmparatorluk topraklarında yaşayan Katolik Milleti'nin korumacılığını üstlenerek nüfuz oluşturmak istediği Ortadoğu bölgesinde özellikle Marunîleri himaye etmeye çalışarak bu bölgede bir Fransız varlığı oluşturma işine birçok Batılı devletten evvel başladı (Bozkurt, 1996:143/145). Fransızlar, 1673 ve 1740 yıllarında imzalanan kapitülasyonlar gereği Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyanların dinsel koruyucuları olduğunu iddia ettiler. Diğer taraftan 1699 Karlofça, 1718 Pasarofça ve 1739 Belgrat Antlaşmaları ile Avusturya da aynı haklardan yararlandığını iddia ederek Osmanlı milletleri içerisindeki Katoliklerin dinen koruyucusu olduğunu iddia etmeye başlamıştı. İngiltere ile imzalanan kapitülasyonların 16. maddesi bu ülkeyi ve 1680 yılında imzalanan

kapitülasyonların 40. maddesi ise Hollanda'yı mazhara layık devletler statüsüne koyarak Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etme hakkını veriyordu.

1774 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile Rusya, Osmanlı topraklarında yaşayan Rum Ortodoksların siyasi ve hukuksal korumacılığını üstlenerek Osmanlı'dan bu yönde birtakım kapitülasyon elde etmeyi başarmıştı (Thayer, 1923:210). Fransa ve Rusya'nın Osmanlı iç ve dış siyasetini kendi çıkarsal stratejilerine göre şekillendirme yöntemini benimseyen İngiltere ise Osmanlı gayri Müslim milletleri arasında siyasi koruyuculuğu istenen en favori devletti (Hourani, 1974:64/67). Bu durumu fırsat bilen İngiltere gelen her türlü korunma talebine cevap vererek hem içte hem de dışta Osmanlı Devleti'nin elini kolunu bağlayan bir unsur olma yolunda ilerliyordu. Ayrıca Osmanlı milletlerinin paylaşılması konusunda eli zayıf kalan İngiltere, kendisine bahaneler üretebilecek bir millete ihtiyaç duyuyordu (Kedourie, 1956:69/70). Protestan olan İngiltere, Doğu Hıristiyanlığının cenneti kabul edilen Osmanlı topraklarında Protestanlığın temellerini XVIII. yüzyılın son yıllarında atmaya başlamıştı. XIX. yüzyıla girerken başka bir Protestan devlet olan ABD, 1836 yılından itibaren ilk kapitülasyonlarını resmen Osmanlı'dan almaya çalışmıştı (Çağrı, 2001:33/34). Kapitülasyonlar sayesinde elde edilen ayrıcalıkların uygulanmasını gerçekleştirmek amacıyla Batılı devletlerin büyük bir bölümü, temsilciliklerini Osmanlı ülkesinde sırasıyla açmaya başladılar. Bu temsilcilikler, öncelikle karşılaştıkları dil sorununu çözümlenmek amacıyla yabancı dil bilen yerel gayri-Müslimlerden yararlanma yoluna giderek *Dragomanlar* yani çevirmenler istihdam etmeye başladılar. Osmanlı Devleti, yabancı ülke temsilciliklerine belli bir sayıda Berat³ (Patent, Senet) üretme hakkı vererek bu belgelerin ancak yerel personellerden yararlanılırken kullanılmasını gerekli kıldı (Bozkurt, 2012:133/135; Konan, 2009:192). Yabancı temsilcilikler, çevirmenler ile yetinmeyip, yardımcı ve diğer aşağı kademedeki işlerde kullanılmak üzere genellikle Hristiyan ve Musevi sınıftan yerel personel işe alarak bu guruba berat tahsis etti. Aldıkları beratlar sayesinde siyasi dokunulmazlık, ceza yasasından muaf tutulma, ek ticari ayrıcalık hakları ve gümrük resminin önemli bir kısmından hariç bırakılma gibi haklara kavuşan Osmanlı uyrukları, korunan kişi statüsü kazanmaktaydı (Berkes, 2002:161). Beratların sağladığı imkânlarla kavuşmak isteyen tüccar kesimi, elçiliklerden berat elde etmek için yüksek meblağlarda harcama yaptılar. Çoğunluğu

gayri Müslim olan bu tüccarlar, beratın sağladığı vergi indirimi sayesinde mallarını rakiplerine oranla daha az bir fiyattan satarak imparatorluk içerisindeki ticareti toptan ele geçirmektedirler. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin iç ve dış ticareti, beratlı denilen bu zümrenin eline geçmeye başlamıştı (Sonyel, 1991:360).

Batılı devletler, Osmanlı Devleti üzerinde etkili olabilmek için yürürlüğe koyduğu bir diğer uygulama ise Koruma (*Protégé*)⁴ yani Osmanlı gayri gayri-Müslimlerini himaye etme sistemiydi. III. Selim döneminde Osmanlı Devleti, Batılı ülkeler ile siyasi ilişkilerini resmi bir düzeyde gerçekleştirmek için Avrupa'da belirli ülkelerin başkentlerinde siyasi elçilikler açtı. Aynı durum yabancı devletler içinde geçerlilik arz ederek İmparatorluğun başta başkenti olmak üzere diğer önemli şehirlerinde konsolosluk ve elçilikler hızlı bir şekilde hizmete girmeye başladı.

III. Selim'e kadar yabancı tüccarlara verilen kapitülasyonlar, bu dönemde daha fazla genişletilmiş bir şekilde yabancı elçiliklere de tanınmaya başlandı. Kapitülasyonların meydana getirmiş olduğu olumsuz etkinin Osmanlı ticari hayatına zarar vermesine engel olunamadığı gibi bu dönemle birlikte bu ayrıcalıklar Osmanlı siyasi hayatını Batılı devletlerin etkisine açmaya neden olacaktı (Yetişkin, 2007:137/139). Kısa bir sürede imparatorluk topraklarını bir ağ gibi kaplamaya başlayan yabancı elçilik ve konsolosluklara tanınan, Osmanlı tebaasından yerel tercüman ve hizmetli kullanma hakkı, yabancı dil bilen gayri Müslimlerin bu kurumlarda toplanmasına neden oldu (Lewis, 2013:263/266). Yabancı elçiliklerde çalıştırılan yerel gayri Müslimler, bu temsilcilikler tarafından birer casus ve ajan olarak da kullanıldılar. Elde ettikleri siyasi ayrıcalıkları, istihdamları altında görev yapan veya görev yapıyor gibi gösterilen personeli de kapsamasını sağlayan yabancı temsilcilikler, berat, sertifika veya patent gibi belgelerle himayesi altına aldıkları kesimleri, devletin kanun ve takibinden kayırmaya başladılar (McCarthy, 2001:154/157). Osmanlı Devleti tarafından onanmış beratlarla sahip olan grup, vergi vermemeye hakkı olduğu gibi beratı aldığı devletin sahip olduğu ayrıcalıklara da sahip olarak imtiyazlı bir vatandaş statüsüne bürünüyordu. Yabancı elçilikler kendilerine devlet tarafından tanınan kısıtlı berat üretme hakkını kötüye kullanarak birçok kişiye bu belgelerden sattı ve önemli bir gelir elde etti. Berat satışının yaygın olması aynı zamanda imparatorlukta beratlı bir sınıfın oluşmasında önemli bir rol

oynadı (Bozkurt, 1996:139/143).

Osmanlı Devleti'nde III. Selim'den itibaren oluşmaya başlayan beratlı sınıf, kendisine sağlanan bağışıklık sayesinde istediği gibi ticaret yapıyor ve gayrimenkul alım satımları gerçekleştiriyordu. Bu durum Niyazi Berkes'e göre, Anadolu'nun Rumlaştırılmasında da önemli rol oynamaktaydı (Berkes, 2002:162). Öte yandan sadece yerli bir tercümana yabancı elçilikler tarafından berat tanınabileceğini belirten Osmanlı Devleti, bu elçiliklerin kendilerine verilen bu hakkı kötüye kullanarak Osmanlı topraklarında yaşayan gayri Müslimleri etkilemesinin önünü alamamıştı. Halep'te açılan Rus, İngiliz, Avusturya ve Fransız elçiliklerinin sadece birer tercüman kullanması gerekirken bu bölgede 1500'e yakın beratlı bir sınıf meydana getirilmişti (Şişman, 2006:43/45). Beratlılar arasında, öyle berat sahibi kişiler vardı ki beratı aldıkları konsoloslüğün veya elçiliğin bulunduğu bölgeye hiç gitmemişlerdi. Filistin topraklarında da bu yetki bölgede sınırlı sayıda yabancı diplomata verilmişti. Fakat Kudüs'teki İngiliz diplomatları, Osmanlı Devleti tarafından kendilerine verilen Berat sertifikalarını Britanya İmparatorluğu ile hiç ilgisi olmayan Filistin'deki Yahudilere de vererek bir şekilde bu zümreyi kayırmaya himaye etmeye başladı (Quataert, 2008:186/188). Berat Sistemi'nin bu şekilde yanlış ve başka amaçlar için kullanılması sonucunda elde edilen haklar ki özellikle de beratlıların Osmanlı Mahkemelerinde yargılanamaması gibi haklar, bu tür berat tedarik eden yabancı devlet temsilcilerinin genellikle Osmanlı azınlıkları arasında popülerleşmesine neden oldu (Leest, 2008:82).

Yabancı temsilcilikler tarafından verilen Beratlar, bir süreliğine büyük rağbet görerek beratı veren Batılı devletlerin sahip olduğu ayrıcalıklardan yararlandı. Fakat Osmanlı Devleti'nin durumu fark edip önlem alması gecikmedi. Ayrıca yabancı ayrıcalıklı sınıf sahip olduğu hakların Osmanlı uyrukları tarafından kullanılmasını pek istemiyordu. Fakat değişen siyasi konjüktür, Batılı devletlerin Osmanlı toprakları üzerinde nüfuz sahası meydana getirme mücadelesi içerisine girmesine neden oldu (Fromkin, 2009:58/59). Beratlı sınıf, avantajlarını gördüğü ayrıcalığı devam ettirmek istiyordu. Bu sırada Batılı devletlerin sunmaya çalıştığı siyasi koruma imkânından yararlanmak isteyenler, uyruk değişikliği yoluna başvurmaya başlamıştı. Ruslar, ilk yıllarda Ortodoks Rumlar üzerinde sonrasında

da Ermeniler üzerinde koruyuculuk hakkı öne sürerken Fransızlar Katolikler üzerinde İngilizler ve Prusyalılar da Protestan toplulukları, Yahudiler ve Dürziler üzerinde siyasi koruma sağlama haklarının olduğunu belirterek Osmanlı topraklarındaki temsilciliklerine gelen taleplerin değerlendirilmesi yönünde direktifler vermekteydiler (Douwes, 2000:122/123).

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti için dış etkilerden çok kendi iç sorunlarının devletin devamlılığını tehlikeye atmasının önüne geçmek için harcanan çabanın en yüksek olduğu bir dönemi kapsamaktaydı. Berat ve Himaye (Protégé) sorunlarının önünü kesemeyen devlet, yabancı devletlerin bu konuyu istismar edip, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetindeki özgürce hareket etmesini kısıtlamasıyla daha dar bir hareket alanına sahip olmaya başlamıştı. Yapılan Islahatlar, hem umulanı vermemiş hem de yerel Müslüman halkı devlete karşı küstürmüştü. Osmanlı topraklarında bu yüzyıl dâhilinde gelişmeye başlayan Protestan misyonerlik faaliyetleri ve sonrasında oluşan Protestan - Katolik misyonlarının mücadelesi ile imparatorluğun neredeyse tüm alanına yayılan misyonerler de konsoloslar gibi hareket ederek siyasi sığınma ihtiyacı olan herkese bu imkânı tanımak için hareket etmeye başladılar (Sonyel, 1991:360/361).

1.5 Kırım Savaşı ve Kutsal Yerler Meselesi (1853–1856)

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1853 yılında gerçekleşen Kırım Harbi'nin en önemli nedeni, Osmanlı gayri-Müslim uyrukları arasında yıllardan beri sürmekte olan mezhep içerikli iç çekişmeler ve bu çekişmelere Osmanlı gayri-Müslimlerini himayesi altına aldıklarını iddia eden Batılı devletlerin dâhil olmasıydı. Kırım Harbi'nin başlamasına neden olan bu çekişmelerden biri ise Osmanlı Devleti'nin Rum Ortodoks Milleti'nin ruhani sınıfı ile Roma Katolik Milleti'nin ruhban sınıfı arasında Filistin'de kutsal yerler üzerindeki yetki çatışmasıydı (Clark, 2013:293). Bu çatışmaya Katoliklerin koruyucusu olan Fransa ve Rum Ortodoksların koruyucusu olan Rusya'nın da dâhil olmasıyla uluslararası bir sorun haline gelmişti (White, Daughton, 2012:73). 1847 yılının son günlerinde giderek ateşlenen bu iki mezhebin temsilcileri arasındaki sorunun başlangıcını ise Bethlehem'deki İsa Kilisesi'nde kaybolan gümüş bir yıldızdı. Kutsal topraklardaki Roma Katolik hâkimiyetini

sembolize eden bu yıldız, kiliseden çalınmıştı (Masters, 2001:61). Katolikler, gümüş yıldızın Rum Ortodokslar tarafından çalındığını iddia etti. Daha da ötesi, Katolikler bu olaydan önce de Kudüs'teki kutsal mekânların idaresi ve diğer hizmetleri konusunda Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu yetki dağılımından pek hoşnut değildi. Bu hoşnutsuzluğunu özellikle Ortodokslara karşı her fırsatta dile getiren Katolik sınıf, Rum Ortodokslar ve Ermeniler gibi bu kilisenin ana kapısına ait olan anahtara sahip olmadığını ve her seferinde kiliseye girişlerini diğer yan kapıdan gerçekleştirmek zorunda olduklarını belirtmekteydiler (Peri, 2001:89/93). İsa Kilisesi'ndeki Katoliklere ait gümüş yıldızın çalınmasıyla birlikte, Katolikler tekrar bu bölgedeki kutsal yerler üzerinde Osmanlı Devleti'nden kapitülasyonlar aracılığıyla almış oldukları ayrıcalıkları sorgulamaya başladılar. Bu konuda Osmanlı Katolik Ruhani liderler Fransa'ya başvurarak yardım istediler (Tibawi, 1969:94).

1849 yılında Fransa, kendisine yöneltilen talepler doğrultusunda hareket etmeye başladı. Böylelikle Fransa, İstanbul'daki Büyükelçisine, 1740 yılında Osmanlı Devleti tarafından Fransa'ya verilen kapitülasyonlarda geçen Kutsal Yerler ile ilgili hakların tekrar gözden geçirilerek Fransa'ya verilmesi için Osmanlı yetkilileri ile görüşmesi yönünde talimat gönderdi (Lindner, 2010:158). Fransa'nın bu konuda görevlendirildiği İstanbul Fransız Büyükelçisi, aynı zamanda diğer Katolik devletlerin (İspanya, Portekiz, İtalya ve Belçika) İstanbul'daki elçi ve konsolosları tarafından da destek gördü. Osmanlı Devleti'nden şu isteklerde bulundu:"Beyt'ül-Lahim'in büyük kilisesi içine yeni bir yıldız konulması, mağaranın mefruşatının yenilenmesi, İsa'nın içinde doğmuş olduğu kilisede serbestçe hareket edilmesi, Meryem'in mezar ve türbesinde, kutsal taşta, İsa'nın mezarında Katolik haklarının tanınması, bundan başka, Frenk rahiplerinin Kamame Kilisesi'nin kubbesini tamir ettirmek haklarına sahip olması ve bu kilisede mevcut eşyanın 1808 yılında çıkan evvelki hale konulması (Frazee, 1983:306). Fransa'nın bu isteğine karşılık, Kudüs'teki Rum Ortodoks Patriği olan Cyrill (1845-1872) de Kudüs'te bulunan Kamame Kilisesi'nin kubbesini onarmak için Osmanlı Devleti'nden izin istedi. Rusya, Rum Ortodoks kilisesinin bu talebini haklı bularak destekledi (Lee, 2000:38). Sorun, Osmanlı Devleti'nin çözüm önerilerinin Fransa ve Rusya tarafından kabul edilmemesi ile Osmanlı sorunu olmaktan çıkıp Rusya ve Fransa arasında bir rekabet unsuru haline dönüşerek uluslararası bir boyut kazandı (Leest, 2008:37/42).

Fransa'nın Katolikler adına hareket ederek Osmanlı Devleti üzerindeki baskısını artırması sonucunda Osmanlı Devleti 9 Şubat 1852 tarihinde bir ferman yayınlayarak Fransa ve Katoliklerin, kutsal alanlardaki yetkilerini daha da genişletti. Sorunun çözümlenmesi için Osmanlı Devleti tarafından hazırlanan bu fermanın Katoliklerin ve Fransa'nın lehine sonuçlar doğurması bu defada Rum Ortodoks Patriği ile Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı tavır almasına neden oldu (Masters, 2001:135/136).

1853 yılında Rus Çarı I. Nikola (1796–1855), Amiral Menshikov'u İstanbul'a göndererek, Kudüs'te bulunan kutsal yerler üzerindeki sorun ve bölgede bulunan Ortodoks Kilisesi'nin statüsünün ne olacağı hakkında bilgi almasını istedi. Bu görüşme sırasında Menshikov, Osmanlı Devleti'nden Fransa'ya verilen ayrıcalıkların geri alınmasını ve Katoliklere verilen kilise anahtarının da tekrar iade edilmesini talep ederek Kutsal Yerler üzerindeki Rum Ortodoks Patrikhanesinin haklarının yenilenecek Osmanlı Devleti tarafından onaylanmasını istedi. Ayrıca Menshikov, son söz olarak ta Osmanlı topraklarında yaşayan tüm Ortodoksların da resmen koruyucu olarak Osmanlı tarafından Rusya'nın gösterilmesi gerektiğini belirtti. Rusya'nın bu son isteği, kendisi için çok önemliydi, çünkü İmparatorluk nüfusunun üçüncü büyük kesimini oluşturan Ortodokslar sayesinde Osmanlı Devleti'nin politik hayatına müdahale etmesi oldukça kolaylaşacaktı (Badem, 2012:49/53; Schölch, 1982:24/26). Rusya, bu isteklerine karşılık Osmanlı Devleti'ne ise her türlü tehlikeye karşı ki özellikle Fransa'dan gelebilecek tehditlere karşı, ittifak önerdi. Ne yazık ki iki aydan fazla süren görüşmeler neticesinde Rusya, Osmanlı Devleti'nden istediği ayrıcalıklara kavuşmamıştı (Peri, 2001:83/85). Çar I. Nikola, Osmanlı Devletine bir ultiatom göndererek taleplerinin karşılanmasını istedi. Aksi takdirde, Rusya'nın Moldovya, Lehistan ve Eflak-Boğdan bölgelerini işgal edebileceği tehdidinde bulundu. Sonuç olarak Osmanlı Devleti, Rusya'nın bu isteklerini geri çevirdi ve Rusya Eflak-Boğdan'ı işgal etti. Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki sert geçen ilişkilerin düzeltilebilmesi için İngiltere, Fransa, Avusturya ve Almanya'nın devreye girmesi bir sonuç getirmedi. Nihayet mesele Fransız-Rus mücadelesi haline dönüştüğü gibi 19 Mayıs 1853'de Osmanlı-Rus münasebetlerinin kesilmesine de sebep oldu. Osmanlı Devleti bir taraftan savaş için hazırlık yaparken diğer taraftan manevi bir hava yaratmayı da ihmal etmedi. Aslında Kutsal Yerler, bir problem

olarak çıktığından beri Avrupa basını, Osmanlılar lehinde ve Ruslar aleyhinde yazılar yazmaya başlamıştı. Avrupa'nın koyu Katolik âlemi, ilk defa düşünce olarak Müslümanlarla, Ortodoks Rusya aleyhine birleşmiş oluyordu. Temmuz 1853'de Osmanlı Devleti ile Rusya'nın arasını bulmak için Viyana'da kongre toplandı. Kongreye Prusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya katıldı. Ancak kongreden olumlu sonuç alınmayınca Osmanlı-Rus savaşı başlamış oldu. 27 Mart 1854'de de İngiltere ile Fransa Rusya'ya savaş ilan etti (Badem, 2012:54/63).

Eylül 1854'de savaş Kırım'a sıçradı. Bu savaşta Rusya'nın tek başarısı Kars'ı alması oldu. Müttefiklerin başarıları, Çar Nikola'nın ölümü ve yerine II. Aleksandr'ın geçmesi üzerine Ruslar, savaşı bitiremeyeceklerini anladılar. Barış kongresi Paris'te 25 Şubat 1856'da toplandı, 30 Mart 1856'da da imzalandı. Batılı devletlerin Osmanlı'nın yanında Kırım Savaşı'na dâhil olmasının arkasında yatan neden sadece Kutsal Yerler sorunu ile ilgili değildi⁵. İngiltere'nin soruna müdahil olmasının ana nedeni, Rusya'nın savaştan galip çıkarak özellikle Osmanlı'nın Ortadoğu topraklarında güçlenip İngiltere'nin doğudaki sömürgelerine ki özellikle Hindistan'a giden yolu engellemesinin ihtimaliydi. Ayrıca XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere'nin ticari hayatında önemli bir role sahipti. Çünkü Osmanlı, büyük bir tüketici nüfusuyla İngiltere'nin en önemli açık pazarlarından biriydi (Carmel, 1985 b:47/49).

Fransa, Osmanlı Devleti ile ilk resmi ilişki kuran Avrupalı devletti. Osmanlı topraklarının stratejik öneminin farkında olduğu XVI. yüzyıldan beri her fırsatta Osmanlı üzerinde bir baskı unsuru meydana getirme peşindeydi. Fransa'nın Osmanlı coğrafyasına duymuş olduğu ilgi 1798–1799 yılları arasında Fransa Kırallığı I. Napolyon'un Mısır'ı işgal etme girişiminde kendisini göstermekteydi. III. Napolyon'un Fransa'da 1848 yılında iktidara gelmesinden sonra Fransa'nın milli politikası, Roma Katolik Kilisesi'nin varlığı çerçevesinde yeniden oluşarak III. Napolyon'un ilgisini kutsal mekânların bulunduğu Filistin bölgesine çekti. Kutsal Yerler sorununun baş aktörlerinden biri olan Fransa, oynadığı bu diplomatik rolle Osmanlı Devleti'nin siyasi mekanizması üzerinde baskı oluşturarak kendi çıkarları doğrultusunda bu mekanizmanın siyaset üretebileceğinin farkına vardı.

Kırım Savaşı öncesi ve sırasında bu konjüktürel durumun değerlendirmesiyle İngiltere ve Fransa 1854 yılının Mart ayının sonunda Osmanlı Devleti'nin safında Rusya'ya karşı savaşa katıldılar. Avusturya, Rusya'nın XVIII. yüzyıldan beri Balkanlar üzerindeki politikasını idrak etmesine rağmen savaş sonrası gelişebilecek antlaşmalar neticesinde Orta Avrupa'nın kaderinin nasıl olacağı konusunda bir takım çekincelere sahipti. Özellikle İngiltere ile yakın ilişkilerde bulunan Avusturya, İngiltere ile yaptığı anlaşma gereği savaşa katılmayıp ama gerektiğinde asker yardımında bulunmayı kabul ederek Kırım Savaşı'na katılmadı. Diğer taraftan Prusya IV. Friedrich William'ın Filistin toprakları içinde bulunan kutsal mekânlarda Protestan Alman varlığı meydana getirebilmek için İngiltere ile ortak girişimleri söz konusuydu. Bu durum Prusya'nın da savaş dışı kalmasında etkili oldu. 1855 yılına girerken Kırım Savaşı sonrasında siyasi birliğini kuracak olan İtalya (Sardinya – Piemonte Krallığı) ise İngiltere, Fransa ve Osmanlı'nın safında Rusya'ya karşı savaşa katılan bir diğer Avrupa devletiydi. 25 Şubat 1856 yılında barış şartlarını görüşmek üzere Paris'te toplanan taraflar arasında İngiltere, Osmanlı Devleti, Fransa, Sardinya, Rusya, Avusturya ve Prusya devletleri vardı. Kırım Savaşı sonrasında Paris'te yapılacak olan toplantının tarihinden bir hafta önce Osmanlı Devleti, Islahat Fermanı'nı yayınladı.

1.6 Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Suriye İşgali ve Misyoner Örgütlerin Durumu

XIX. yüzyılın başlangıcından itibaren dünyada emperyalist yayılma amacı güden devletlerin çatışma alanı Ortadoğu olmaya başladı. Bu nedenle elindeki sömürge bölgelerini korumak veya daha da geliştirmek niyetinde olan İngiltere ve Fransa, bu çatışmanın baş aktörleri olma konumuna geldiler. Ebetteki gelişen diğer süper güçlerden olan başta ABD olmak üzere Osmanlı Devleti'nin ezeli rakibi Rusya ve birliğini tamamlayıp bu çatışmada mevki edinen Almanya ve İtalya, bölgedeki nüfuz mücadelesinde bende varım demekteydiler (Fromkin, 2009:88/89).

Fransa, dış politikasının ana temasını oluşturan rakibi İngiltere'nin büyümesini engellemek ve etkili olduğu coğrafyada nüfuz sahibi olabilmek için her fırsatta İngiltere'nin özellikle Hindistan yolunu ele geçirmeyi planlamaktaydı (Hitti,

1951:143). Böyle bir planın ürünü olan Napolyon'unun Mısır işgali sonrasında Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu toprakları üzerinde daima kendisinin yönlendirebileceği bir uydu devleti kurma hayali içinde olan Fransa, bu emeline Mehmet Ali Paşa'nın Suriye işgali sonrasında kavuşacaktı. İngiltere ise sömürgelerine giden yol üzerinde kendisine engel teşkil edebilecek güçlü bir devlet istememekteydi (Hourani, 1974:73). Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin güçlenmesi hâkim olduğu sahada yenilmez bir konumda olması İngiltere'nin hiçbir zaman istemediği bir durumdu. Bu amaç çerçevesinde İngiltere, her zaman Osmanlı Devleti'nin yönlendirilebilir bir konumda tutulması için gayret sarf etmekteydi (Gencer, 2014:304/305). İngiltere ve Fransa'nın menfaatleri arasında oluşan farklılıklardan kaynaklanan her devletin Ortadoğu'ya yaklaşım politikaları, Mehmet Ali Paşa İsyanı'na verdikleri tepkinin de değişmesini gerekli kılmaktaydı. Fransa, Mısır sorununda Mehmet Ali Paşa'nın safında bulunurken İngiltere ise Osmanlı politikasını desteklemekte olduğunu bildirmekteydi (Douwes, 2000:77/78).

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın görevde kaldığı süre içerisinde gerçekleştirdiği Batı tarzlı reform hareketleri, Mısır'ı Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetleri arasında modernleşme anlamında hızlı bir şekilde ileriye taşıdı. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da kurduğu yönetim anlayışı despotizmden izler taşımaya rağmen Osmanlı Devleti ile ortak bir şekilde bağlı olduğu İslami akidelere uygun hareket ederek daha seküler bir yönetim benimsedi. Osmanlı ile Arabistan Yarımadası'nda yayılan Vahabi Hareketi arasında gelişen anlaşmazlıklardan yararlanarak kendi gelişimi için stratejiler geliştiren Mehmet Ali Paşa, bu sorunu hal ettikten sonra Sudan ve Suriye bölgelerini de yönetimine katmayı başardı (Altundağ, 1988:37-43). Güçlü bir Mısır Devleti'nin oluşumunu geniş ve bereketli topraklara sahip olmaktan geçtiğini gören Mehmet Ali Paşa, bu nedenle yayılcılığını Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesine karşı geliştirmeyi sürdürdü (Antonius, 2001:63/65). Osmanlı Devleti'nin yaşadığı bir diğer sorun olan Yunan İsyanını da kendi stratejik analizi çerçevesinden değerlendiren Mehmet Ali Paşa, bu sorunun Osmanlı lehine göre çözümlenmesi sonucunda Suriye Valiliğinin de kendisine verilmesini daha doğrusu bu şekilde ödüllendirilmesi gerektiğini tahmin etmekteydi. Fakat durum kendi beklentisi doğrusunda meydana gelmedi. Mehmet Ali Paşa, elindeki düzenli ordunun kendisine sağladığı güven duygusuyla Fransa ve Suriye

ileri gelenlerinin telkinleri ile Suriye'yi 1831 yılında işgal etti (Tibi, 1998:128/129).

Napolyon'un Mısır seferi ile başlayan Batılı devletlerin doğuya yönelik süreci, Osmanlı Devleti'nin Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın (1769-1848) Osmanlı Suriyesi'ni işgal etmesi ile asıl ivmesini kazanarak başta İngiltere ve Fransa olmak üzere diğer Avrupa devletlerinin yanında ABD ve Rusya gibi farklı kıta oyuncularının da Osmanlı Suriyesi ile ilgilenmesine neden olmuştu (Khalaf, 2012:112). Osmanlı Sultanı II. Mahmud döneminde, Osmanlı ordusunun Mısır ordusuna Anadolu'da yenilmesi ve Mısır ordusunun, İmparatorluğun merkezine yönelerek Osmanlı Devleti'nin varlığı için büyük bir tehdit oluşturmaya başlaması, Osmanlı Devleti'ni dış yardım arayışına itti. Mehmet Ali Paşa ise gerçekleştirdiği işgali Batı dünyasında meşru kılmak ve işgale karşı gösterilebilecek tepkileri etkisiz kılmak veya en aza indirmek amacıyla işgal ettiği bölge olan Osmanlı Suriyesi'nde yaşayan azınlıklara Batının arzusu içinde olduğu reformları yaparak bölgeyi adeta yabancı etkisine açık bir hale getirdi. Fransa'nın desteğini çok önceden elde eden Mehmet Ali Paşa, İngiltere'nin göstereceği tepkiden endişe etmekteydi. Bu sırada İngiltere, dünyanın bu bölgesinin kendisi için ne kadar stratejik bir öneme sahip olduğunun farkındalığı içinde hareket ederek bir ara bulucu rolü üstlenmiş gibi görünerek hem Osmanlı tarafından hem de Mısır'daki yönetimden elde edebildiği ayrıcalıkları çoğaltma peşine düşmüştü (Altundağ, 1988:39/43). Bu dönemde, Osmanlı topraklarının Suriye bölümünde farklı bir mücadele de başlamıştı. Misyonerlik faaliyetleri artık din değiştirme faaliyetlerinden sıyrılarak emperyalizmin yayılma araçlarından biri haline gelmişti. Misyonerlerin istenilen alanlarda elde ettikleri başarı sonucunda neler yapılabileceğini gören yayılmacı Hristiyan devletler, misyonerlik faaliyetlerine destek sunarak istedikleri alanlarda nüfuz oluşturma imkânına kavuştular. Böyle bir amaç güden Fransa, Mısır İsyanı sürecinde Katolik Fransız misyon teşkilatını özellikle Lübnan ve Suriye bölgesinde bulunan Hristiyan Araplar arasında Fransız varlığı oluşturmak için görevlendirdi (Tejirian v.d., 2013:59/65). Osmanlı Suriye'sinde sadece Fransız misyonerler bulunmamaktaydı. Aynı zamanda ABD'li Protestan misyoner gurupların yanısıra Rus Ortodoks misyonerler de bölgede nüfuz sahaları meydana getirmek için mücadele vermekteydi (Grabill, 1971:186/188). Bölgede faaliyet gösteren her misyoner örgüt, kendisini destekleyen ve kendisine koruma sağlayan devletin de istediği şekilde

faaliyette bulunabilmekteydi (Tibi, 1998:128).

1834 yılında Suriye, Lübnan ve Filistin toraklarının yönetiminin İbrahim Paşa'ya verilmesi, bu bölgelerde aktif misyonerlik faaliyetinde bulunan tüm misyoner guruplar için, hareket serbestliği kazandıran bir yönetim anlayışının benimsenmesi ümidini doğurdu (Antakly, 1976:73/76). 1834 yılında İbrahim Paşa'nın Suriye Valiliğinin başlaması, beraberinde bölgede sosyal ve eğitim alanlarında meydana getirilecek bir takım reformların da yapılacağına müjdesini vermektedir. İbrahim Paşa, valilik görevi altında sorumlu olduğu bugünkü Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün'ün kuzey bölümünde yaşamakta olan değişik mezheplere mensup halklara kanun önünde eşit olma hakkı tanıdı. Ayrıca önemli şehirlerde hem Müslüman hem de Hıristiyan öğrencilerin birlikte eğitim alabileceği askeri teknik okulları meydana getirdi (Hitti, 1951:98/104).

İbrahim Paşa, Suriye işgali sırasında bölgedeki halkların eğitimde ne ölçüde geri kaldığının farkındaydı. Ayrıca bölge için hedeflediği reformların da doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için bölge insanının da modern eğitim ile tanışmış olması gerekliliğinin inanmaktaydı. Fakat var olan durum bu yönde bir belirti göstermemekteydi. Bu nedenle okullaşma ve modern eğitim sisteminin bölgede uygulanması yolu benimsendi (Kieser, 2010:66/69). Osmanlı Suriye'sinde bu dönemde giderek artan Hıristiyan misyonerlik faaliyetleri yürüten misyon kuruluşları ise kendilerine rahat hareket edebileceklerini sağlayacak olan kanunsal bir altyapının oluşmasını beklemekteydiler (Hourani, 1992:176). İbrahim Paşa, benimsediği modern eğitim anlayışının bölgede yaygınlaşmasını etkin kılmak için misyoner örgütlerden de yararlanmak istedi bu amaç doğrultusunda misyon kuruluşlarına okullaşma izni vererek başta Amerikan misyonunun yaygınlaşmasına olanak sağladı (Anderson, 1869:98/100). Katolik Cizvit misyonerler kendilerine ait okullar kurmaya başladığı bu dönemde ABD'li Protestan misyonerler ise Malta adasında bulunan misyon matbaasını Beyrut'ta getirdiler (Doğan, 2013:56/57).

İbrahim Paşa, Osmanlı Suriye'sinde misyonerlik faaliyetlerinde bulunan misyoner örgütleri cesaretlendirerek bölgede meydana getirmekte oldukları eğitim, sağlık ve yetimhane alanındaki hizmetlerinin devam etmesi konusunda teşviklerini

sundu. Ayrıca bölgenin modernleşmesi konusunda misyonerlerin, yapılan reformlara önemli bir katkı sağlayabileceğini belirterek misyoner örgütlere hareket sahaları içinde özgür olabilme sinyali verdi (Doğan, 2013:58). American Board örgütüne bağlı ABD’li misyonerler, İbrahim Paşa’nın kendilerine sağlamış olduğu serbestliği bir avantaj olarak kullanarak okul ağlarını daha da genişletmeye çalıştılar. George Antonius, bu konu üzerinde durarak özellikle İbrahim Paşa’nın valiliği döneminde Suriye bölgesinde yapılan eğitim alanındaki reformlar sayesinde misyoner örgütler, misyonerlik faaliyetlerinde olumlu yönde bir ivme kazandıklarını belirtmektedir. Antonius, “Eğer bu dönem söz konusu olmasaydı özellikle Protestan ABD’li misyonerlerin Suriye halklarının dinsel farklılığının şekillenmesinde bu kadar etkili olamayacağını” iddia etmekteydi (Antonius, 2001:105).

İbrahim Paşa’nın Suriye işgali sırasında ABD’li Protestan misyonerler, bölgede nüfuz ettikleri sahanın genişlemesine olumlu katkı sağlayabilecek her türlü fırsatı değerlendirmeye çalıştılar. Özellikle misyon sahalarında bulunan okul binalarının genişletilmesi ve yeni okul binalarının inşa edilmesi, bu dönemde çözümlenmeye çalışıldı. Çünkü Osmanlı Devleti, bu konuda misyonerlere aşılması güç bir takım bürokratik engeller çıkarmakta ve bu durumda misyonerler, kurumlarını ya illegal yolla büyümesine ya da büyümemesine neden olmaktadır (Douwes, 2000:143). ABD’li misyonerlerin eğitim aktivitelerinde faal oldukları işgal dönemi pek uzun sürmedi. Mısır işgalinden sonra Suriye, yeni sorunlar ile karşılaşmaya başladı. 1841 yılında Marunîler ile Dürzîler arasında meydana gelen sivil savaşlar sürecinde ABD’li misyonerlerin faaliyetleri, durma noktasına kadar geldi (Antakly, 1976:66). Tanzimat Fermanı’nın Osmanlı Devleti tarafından yayınlanması, Suriye bölgesinde Osmanlı azınlıkları dâhil tüm halkların kanun önünde eşit olduğunun bir kez daha kabul edilmesi, ABD’li misyonerleri umutlandırarak daha etkin bir çalışma içinde olmalarını sağladı (Grabill, 1971:107).

1840 yılında Osmanlı Devleti’nin Mısır sorununu çözmesiyle meydana gelen barış ortamından yararlanan misyoner örgütler özellikle Suriye bölgesindeki okullaşma ve eğitim faaliyetlerinde en fazla artışı sağladılar. ABD’li Protestan misyonerlerin bağlı olduğu American Board misyoner örgütü, etki sahasını bu dönem

içinde en fazla geliştiren örgüttü. American Board, Suriye Misyonu'nun gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan misyoner ihtiyacını, bölgeye gönderdiği Nathaniel Keyes, Leander Thomphson, Samuel Wolcott ve Cornelius Van Dyck isimli misyonerler ile gidermeye çalıştı (Taylor, 1957:84/85). Suriye Misyonu'na katılan ABD'li yeni misyonerler, görev sahasına gelmeden önce aldıkları eğitimde Arapça, zorunlu bir ders olarak misyoner eğitim müfredatında yerini almıştı. American Board'un Suriye'deki misyon sahasına gönderilen yeni misyonerlerin tek bir hedefi vardı. Bu hedef, örgütün bölgedeki okul ağını genişletmek için dış istasyon, istasyon ve merkez istasyon şeklinde örgütlenip özellikle merkez istasyonların bulunacağı şehir merkezlerinde yüksek eğitim verecek olan kolej ve seminerlere öğrenci hazırlamaktı (Yücel, 2005:47/63). Bu amaç doğrultusunda şehir ve köylerde ilk ve orta dereceli Amerikan okulları açılmaya başlandı. Lübnan'ın dağlık alanlarında yerleşik olarak yaşamakta olan Dürzîler, çocuklarını Ortodoks ve Katolik okullarına göndermek istemediklerinden dolayı ABD'li misyonerlerden kendi yaşadıkları dağlık alanlarda okul açmalarını istediler. 1859 yılına gelindiğinde ABD'li Protestan misyonerlerin Beyrut, Sidon ve Tripoli'de 32 misyon okulu vardı ve bu okullardan 13'ü dağ köylerinde meydana getirilmişti (Antakly, 1976:83/85).

İbrahim Paşa, 1842 yılında Avrupalı devletler tarafından Suriye'den çıkarıldı. Fakat valiliği sırasında birçok alanda yaptığı Batılı reformlar, hem kendisinden sonra bile etkisini sürdürdü hem de bölgenin Batılı devletlerin etkisi altına girmesini kolaylaştırdı (Lewis, 2013:68/69). İbrahim Paşa'nın valilik görevinin sona ermesiyle birlikte Osmanlı Suriyesi, Avrupa siyasetinin birinci ana gündem maddesi olamaya başladı. Mısır Sorunu ve dolayısıyla İbrahim Paşa'nın Suriye'den çıkartılarak bölgede tekrar Osmanlı hâkimiyetinin sağlanmasına rağmen sorunun çözümünde Osmanlı Devleti'ne askeri yardımda bulunan devletler, bu yardımın karşılığını almaya çalıştılar (Cleveland, 2008:113/114). Direkt olarak Osmanlı Devleti'nden bir karşılık beklemeyen özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya, Suriye bölgesinde kendileri için nüfuz alanları meydana getirmek amacıyla bölgede bulunan Hıristiyan azınlıkları koruma bahanesi ile Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmeye başladılar. Suriye nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan Rum Ortodoks kilisesine bağlı Hıristiyan Araplar, Rusya tarafından, Latin Katolik kilisesine bağlı Marunîler, Fransa Hükümeti tarafından, Dürzîler ve Müslüman Araplar ise İngiltere tarafından himaye

edilmeye çalışıldı. Bununla birlikte, İbrahim Paşa yönetimindeki Mısır ordusunun on yılı aşkın bir süre Suriye topraklarında kalması, Suriye halkını büyük ölçüde cesaretlendirmişti (Douwes, 2000:114/116; Masters, 2001:65/69). Çünkü yüzyıllardır bu halk, ilk kez Arap olduğundan dolayı kendisiyle gurur duymaya başlamıştı.

Yenilenen anlamıyla Arapçılık, Arap gençleri arasında popüler olmaya doğru ilerliyordu (Tibawi, 1955:17/18). İbrahim Paşa döneminde açılan okullarda uygulanan reformlar ve bu okullardaki öğrencilere gösterilen tolerans sayesinde eğitim dilinin Arapça olması için genç Arap öğrenciler, her türlü fırsatı değerlendirerek kendi ana dillerinde eğitim almanın Arap Milliyetçiliğinin gelişimindeki rolünü anlamaya başlamışlardı (Tibawi, 1957:358). Suriye bölgesinde etkin misyoner örgütlerden olan American Board'a ve Fransız kökenli Katolik misyoner örgütlere bağlı misyonerler, Arap Milliyetçiliğinin giderek gençler arasında revaçta olmaya başlaması ile misyon okullarında verilen dil ve tarih eğitiminin bu yönde şekillenmesini sağlayıp okullaşma oranını, yeni okullar açarak artırmaya çalıştılar (Antakly, 1976:81/83).

1.7 Osmanlı Topraklarında Protestanlığın Yayılışı

Osmanlı Suriyesi'nde misyonerlik faaliyetlerinin geçmişi oldukça eskilere dayanmaktadır. XVI. yüzyılda başlayan Katolik Latin misyonerlik faaliyetleri özellikle Cizvit ve Fransiskan örgütüne bağlı rahiplerin misyonerlik faaliyetlerinde bulunması ile Osmanlı Suriyesi'nde bulunan doğu kiliselerine mensup Hıristiyan toplulukların Katolikliğe kazandırılması hedef alınmıştı. Bölgeye XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde gelemeye başlayan Protestan misyonerler, hızlı ve organizasyonu güçlü bir strateji ile meydana getirdikleri okul, yetimhane ve hastane gibi misyon kuruluşları sayesinde bölgedeki Müslüman ve Hıristiyan halklar arasında yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerinde Katolikleri geride bırakmayı başardılar (Ortaylı, 1982:92). Osmanlı Suriyesi'nde misyonerlik faaliyetlerinin çok eski ve köklü olmasının nedeni bölgede faaliyet gösteren misyoner örgütlerin başarısından kaynaklanmamakta aksine Osmanlı Devleti'nin uyguladığı demokrasi ve oluşturduğu özgürlük ortamından kaynaklanmaktaydı (Marshall, Thomas William M., 1863:213). Bölgede, Almanya, ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya ve diğer İskandinav

devletlerin desteklediği misyoner örgütlerin açmış oldukları eğitim kurumları bölge halklarının çağdaştırılması ve cahillikten kurtarılması için yapılmamış daha çok misyoner örgütlerin destek aldığı devlete nüfuz sahası meydana getirmek için o devlete taraftar yetiştirme görevinde bulunmuşlardı (Grabill, 1971:28; Early, 1929:408).

Ortadoğu'da Protestan varlığının oluşumunda rol oynayan önemli bir unsur ise bölgenin değişik alanlarında açılan Protestan kiliselerinde, kilisenin hizmet verdiği topluluğun dilinin ibadet dili olarak benimsenmesiydi. Bu durum özellikle Ermeni örneğinde daha iyi açıklana bilinir. Ermeni Protestan kiliselerinde ibadetin Ermenice yapılması, Ermenilerin Protestanlığa sıcak bakmasında önemli rol oynadı (Küçük, 2009). Protestanlık, ibadetin anadilde yapılmasını benimseyerek, Ortadoğu'da kadim kiliseler olan Koptik, Rum Ortodoks, Latin Katolik ve Süryani kiliselerinde kullanılan ve ruhban sınıfı dışında kimsenin anlamadığı antik dillerin kullanılmasından ötürü halka gittikçe yabancılaşan kiliselerin dışında kalmayı bildi. Osmanlı topraklarında Protestan Hıristiyanlığının yayılmasında her ne kadar İngiliz ve Amerikan misyonerlerin rolü varsa da İngiltere Devleti'nin bu misyonerlere sağlamış olduğu siyasi koruma, misyonerlerin hareket alanını genişleterek Osmanlı Devleti ile karşılaştıkları birçok siyasi krizin aşılmasında rol oynayarak Protestanlığın Yakın ve Ortadoğu'da yayılmasını mümkün kılmıştı (Robson, 2011 a:459/461). Suriye, Lübnan ve Filistin bölgelerinde artan Protestan nüfusa Anadolu'daki Protestanlaştırılan Ermenilerin sayısı da eklenince, Osmanlı Devleti bu yeni milleti mezhebinin farklı olması ve İngiltere'nin baskıları sonucu 1847'de ayrı bir millet olarak tanımak zorunda kaldı. Sultan Adülmecid tarafından ilan edilen bir fermanla Osmanlı Protestanlarının ayrı bir millet olarak resmen tanınması, bu mezhebin veya dinin daha fazla taraftar kazanmasına neden oldu (Işık, 2010:172).

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın ikinci yarısında topraklarındaki Protestanları ayrı bir mezhebe bağlı millet olarak kabul etmesi ve dolayısı ile Protestanlığı da ayrı bir din olarak resmen tanınması, Ortadoğu coğrafyasında Protestan varlığının oluşumuna katkı sağlayan bir diğer önemli unsurdu (Aydın, 1999:54). Osmanlı millet sistemi içerisinde azınlıkların sahip olduğu her türlü

ayrıcalıklara sahip olan Protestanlar, dini ve sosyal vazifelerini yerine getirmek için okul, hastane ve kilise yapımına önem verdiler. Kısa zamanda bu tür kurumlar özellikle Anadolu coğrafyasının nerdeyse tüm alanına yayıldı. Başta eğitim alanında ilkokuldan yüksek eğitim veren kolejlere kadar okullaşma atağında bulunan Protestan topluluklar ve bunlara önderlik eden misyonerler, Filistin'den Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki şehirlerine kadar her derecede okul açmayı başladılar. Bu eğitim yuvalarına Protestan toplulukların oluşturdukları yardım fonlarıyla finansal destek sağladılar. 1864'te İstanbul'da kurulan Robert Koleji, 1868 yılında Beyrut'ta kurulan Suriye Protestan Koleji (daha sonra Beyrut Amerikan Üniversitesi olacak) gibi yüksek eğitim veren okulların sadece başlıca olanlarıydı (Badr, 2000:62/63).

1859 Islahat Fermanı, Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Protestan, Katolik ve Ortodoks misyoner örgütlerin yanı sıra diğer bağımsız misyonlarının çalışmalarını da olumlu yönde etkiledi. Osmanlı topraklarında görev yapan misyonerlerin önündeki birçok engeli kaldıran Islahat Fermanı, misyonerlik faaliyetlerinde önemi bir artışa neden oldu. Misyonerlerin kendi aralarındaki rekabetlerini daha da kızıştıran bu ferman, Osmanlı gayri Müslim azınlıklarının daha fazla siyasi malzeme yapılmasının önüne geçilmesinde rol oynayamadı. Aksine, Batılı devletler bu azınlıkları daha fazla kullanmaya çalıştılar (Danacıoğlu, 2000:135; Bozkurt, 1996:87/90). Osmanlı topraklarında yaşayan Katoliklerin Fransa tarafından ve Ortodoksların ise Rusya tarafından desteklenmesi ve siyasi himaye sağlanması, bu dönemden sonra giderek arttı. İngiliz misyoner örgütleri tarafından oluşturulmaya çalışılan Protestan nüvesinin sayıca gelişiminde önemli rol oynayan ABD'li misyonerler, ferman yayınlandıktan sonra faaliyetlerini daha da artırarak özellikle Osmanlı Suriyesi'nin kuzey bölümlerinde etkili olarak giderek Anadolu coğrafyasında etkin bir misyoner gurup olarak kendisini iyice hissettirmeye başladı. İngiltere'nin desteklediği misyoner örgütler ise Islahat Fermanı'ndan yeterince yararlanamadı. Gün geçtikçe güç kaybeden İngiliz örgütler, Osmanlı Suriye'sinin güney kesimlerinde etkili olmaya çalıştılar (Salt, 1993:68/72).

Günümüzde Ortadoğu bölgesinde önemli bir oranda Protestan Nüfus yaşamaktadır (Badr, 2000:62). Bu nüfusun yayıldığı alan ise Sudan ile Mısır

arasındaki Afrika toprakları ile Akdeniz'in doğusunda yer alan Ortadoğu ülkeleridir. Bu nüfusun büyük çoğunluğu günlük hayatında ve dini ibadetinde Arapçayı kullanmaktadır. Ortadoğu bölgesinde yaşayan Müslümanlar, Hıristiyanlığın Protestan mezhebini benimsemiş halkları nitelerek için Arapça bir kelime olan 'İncili' kelimesini kullanır. Bölgede, Lutheran, Baptist, Metodist ve Avendist gibi hemen hemen Protestanlığın tüm alt mezheplerine mensup topluluklar bulmak mümkündür (Badr, 2000:64).

1.8 Protestan Misyonerlerin Motivasyonunu Sağlayan Nedenler

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Protestan misyonerlerin İslam dinine olan bakışlarında iyileşme belirtisi gösteren birtakım gelişmeler olsa da özellikle XX. yüzyıla girerken yeni nesil genç misyonerlerin düşünce yapısında yer edinmiş olan geleneksel İslam dini karşıtlığı halen devam etmekteydi (Antakly, 1976:43). İslam'ın bireye günahlarından sonsuza kadar arınma imkânı (Eternal Salvation) vermediği gibi toplumların modernleşmesinde de bir engel olduğu savını benimsemiş olan Protestan misyoner klişesi, genç misyonerler tarafından da devam ettirildi (Antakly, 1976:44; Kieser, 2010:33). Her iki dönemde de Müslümanlar arasında sürdürülmeye çalışılan Protestanlık propagandası, misyonerler tarafından İslam toplumları ve bu toplumların ayrıştığı İslami mezhepler hakkında yapılan araştırma ve değerlendirme sonrası dikkatli bir şekilde yürütülmekteydi. Temel inançlara olan saygı, İslam dininin aşağılanmaması, diğer mezheplerin sahip olduğu değer yargıları ve toplumların geleneksel yapısı, Protestan misyonerlerin üzerinde titiz oldukları önemli unsurlardı (Makdisi, 2009:66/67).

Ortadoğu bölgesinde Müslümanlar arasında yürütülecek Protestan misyonerlik faaliyetlerine bölgede önemli güç konumunda bulunan Osmanlı ve İran olmak üzere diğer devletlerin ve de yerel yönetimlerin karşı çıkacağı, misyonun başlangıcından itibaren misyonerlerce tahmin edilmekteydi. Diğer taraftan Protestan misyonerler, Müslümanların oldukça bağınaz olduklarını ve Hıristiyan öğretisinin kendilerine özellikle bir yabancı tarafından sunulmasını istemeyecek kadar bencil olduklarını vurgulayarak Müslümanların, Hıristiyanlığa kazandırılmamasındaki başarısızlığın nedenlerini sıralamaktaydılar (Pikkert, 2008:132/133). Bu nedenleri

yetersiz gören misyonerler, Müslümanların, Hıristiyanlığı seçmemelerinin nedenlerinden birinin de Doğu Hıristiyanlarının ve Doğu kiliselerinin içinde bulunduğu yozlaşmış durumu da göstermekteydiler. Doğu kiliselerinin reforme edilmesi ve bu kiliselerin sahip olduğu cemaatlere üye olan bireylerin ruhlarının yeniden uyandırılması (Spirital Awakening) Protestan misyonunun asıl hedefi olan Müslümanların Protestanlaştırılması için gerçekleşmesi gereken başat şartlardan biri olarak misyonerlerce kabul edilmekteydi (Kocabaşoğlu, 1991:56/57). Bu neden doğrultusunda Protestan misyonerlik faaliyetleri Ortadoğu'nun değişik bölgelerinde yaşayan Hıristiyan toplulukların bulunduğu alanlarda sıklaşmaya başladı.

Ortadoğu bölgesinin neredeyse tümünde yer alan Doğu kiliselerinin inanç konusunda mutlaka restore edilmesini savunan Protestan misyonerler bu restorasyon ile neyi amaçlamaktaydılar? Protestan misyonerlere göre doğu kiliseleri neredeyse hiçbir özelliği ile Protestanların savundukları gerçek kiliseyi (True Church) yansıtmamaktaydı. Protestan misyonerler, Doğu kiliselerinin cemaatlerini resimlere, Hz. Meryem'e ve sayısız azize inanmakla bozulduğunu dile getirmekteydi. Bu kiliselerin ruhban sınıfının, ritüellere çok fazla önem vermesi bu ritüellerin kilise cemaati tarafından yerine getirilmesinde aşırılıklara kaçınılması, para karşılığında toplu vaftiz ve evlenme törenleri gerçekleştirmeleri, konuşma yöntemiyle günah çıkarma (Oral Confession) ve son olarak ta kilisedeki ayinleri yöneten papaz ve rahip sınıfının oldukça cahil oluşları, doğu kiliselerinin restorasyonunu Protestan misyonerlerce gerekli kılmaktaydı (Van der Berg, 2000:100/101; Tejirian, v.d., 2013:87/88). Daha da ötesi, doğu kiliseleri için kişinin vaftiz edilmesi Hıristiyan olarak kabul görmesi için yeterli sayılması Protestan misyonerlerin kabullenemediği bir durumdu.

Protestan misyonerler, Doğu kiliselerinin ruhban sınıfını, Hıristiyanlığın gerçek doktrinini bilmemeleri konusunda suçlayarak Doğu Hıristiyanlarını gerçek birer Hıristiyan olarak görmemekteydi (Khalaf, 2012:123). Protestan misyonerler için bu bölgede yaşayan doğu kiliselerinin cemaatleri gerçek Hıristiyanlık hakkında bir bilgiye sahip değildi. Protestan misyonerler, Doğu Hıristiyanları ile kurdukları

iletişim fırsatlarında kendi Hıristiyanlık inancının Ortadoğu bölgesindeki Hıristiyanlık inancı ile arasındaki farkı dile getirmeye çalışarak Protestanlığın ruhani (Spiritual), Doğu Hıristiyanlığının ise materyal (Material:Nesnelere ve şekillere önem veren) bir görünüm sergilediğini vurgulamaktaydılar (Pikkert, 2008:134). Gerçek Hıristiyanlığın yani Protestanlığın insanın içindeki saf sevginin bağımsız bir yol ile direkt olarak aktarılmasını gerekli gördüğünü oysaki Doğu Hıristiyanlığının, icona, ritüel, maddiyat, kilise hiyerarşisi, doğmalar, batıl inançlar ve cahillik ile farklı ve yanlış bir şekil aldığını iddia etmekteydiler (Robson, 2000:8/9).

Ortadoğu bölgesinde Protestanlığın yayılmaya başladığı ilk toplumlarda Protestan kilise ve misyonlarının ortaya koymaya çalıştıkları basım yayın faaliyetlerinde Protestan Hıristiyanlığının İslam'a karşı ne derecede üstün olduğunu kanıtlanmaya çalışılmıştı. Protestan misyonerlerin özellikle Müslümanları da hedef skalasına yerleştirmeleri sonrasında bu tür yazınsal faaliyetler epeyce arttı. Protestan misyon yöneticileri ve misyonerler, Hıristiyanlığın, İslam karşısında bir elde insanlara sonsuz affedilme imkânını garanti ettiğini diğer elde ise toplumların modernleştirilmesi için gerekli olan fikir özgürlüğü ve sosyal yaşamın birtakım kurullarla kısıtlanmamasını sağladığına ve İslam dininin bu iki seçenekten de yoksun olduğuna inanmaktaydılar (Makdisi, 1997:688). Bu nedenle Müslümanların Protestanlığa kazandırılması, misyonerler için dünyanın diğer bölgelerindeki putperestleri (Pagans) Protestanlaştırmak kadar önemliydi (Hutchison, 1993:76).

Ortadoğu'nun Protestanlığa kazandırılması konusunda önemli bir motivasyona sahip olan misyoner örgütleri güdüleyen bir diğer unsur ise bu bölgede yaşayan insanların içinde yaşadığı koşulları iyileştirme isteğiydi. XIX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Ortadoğu bölgesine intikal etmeye başlayan Protestan misyonerler, bu coğrafyaya sadece Protestanlığı yaymak için değil aynı zamanda bölgede hakim olan cahilliği yenmek, toplumları eğitim ile modernleştirerek hijyen ve ev işlerinin idaresi konusunda çağdaş normlara sahip bireylerin sayısını artırmayı da planlamaktaydı (Oren, 2007:102/103). Bunun yanında kadının evden çıkarılıp sosyal hayatın içine çekilmesi ve köleciliğin engellenerek insana saygı duyan yerel

yönetimlerin yaygınlaşması da hedeflenmekteydi (Salt, 1993:67/68). Kısacası asıl amaç Protestanlığı yaymaktı. Oluşacak olan Protestan nüfusun Avrupa ve ABD'de ki gibi çağdaş bir seviyede olması gerekmekteydi. Bu sebeple toplumların modernleştirilmesi konusu ise misyonerlerin sonraki amacı idi. Bu konuda ABD'li misyonerlerin çok istekli görünmelerine karşılık Avrupalı Protestan misyonerler biraz daha muhafazakâr bir tavır sergilemekteydi (Anderson, 1869:89/92). Diğer taraftan Ortadoğu coğrafyasında bir başka misyon gücü ise Katolik misyonlardı. Katolik misyonerler, rakipleri olan Protestanlar kadar faaliyette buldukları toplulukların modernleşmesine ve batı medeniyetinin yaygınlık kazanması konusunda istekli olmayıp daha çok destek aldığı ülke olan Fransa'nın bölgedeki emperyalist çıkarları doğrultusunda hareket etmekteydi. Ancak Protestan misyonerlerin bölgede Protestan nesillerin yetiştirilmesi için geleceğin eş ve anneleri olacak kız çocuklarının eğitime verdiği önem kadar da değer vererek bu alanda rakipleri ile başa baş gitmekteydiler (Greenberg, 2010:18/19).

Ortadoğu'nun üçüncü önemli dini gurubu Yahudilerdi. Yahudilerin Protestanlığa kazandırılması konusunda Protestan misyon örgütlerin sahip olduğu istek ve motive beklenildiğinden çok daha az bir seviyedeydi (Masters, 2001:33/35). Ortadoğu coğrafyasına gelen ilk Protestan misyonerlerin sahip olduğu Millenianizm akımının birlikte getirdiği doktrinler doğrultusunda bu bölgedeki paganların ve kâfirlerin (Heaten) Hz. İsa'nın dünya sahnesine ikinci defa gelip tanrının krallığını kurmasından önce Protestanlığa kazandırılması bu misyonerlerin en önemli hedefiydi (Doğan, 2013:58/59; Kieser, 2010:78). Bu konuda özellikle Yahudilerin Protestanlaştırılmasına büyük bir önem verilmekteydi. Fakat XIX. yüzyılın birinci yarısının sonuna doğru Protestan misyoner gruplar, Milenialist fikirlerden uzaklaşmaya başladılar. Sadece belli bir azınlık misyoner gurubu Yahudiler arasında Protestanlık propagandasını yürütmeyi ısrarlı bir şekilde sürdürmeye çalıştı. Bu gurubun temennilerinden biri Filistin dışında bulunan Yahudilerin kutsal topraklara tekrar geri dönmeleri ve bu bölgede bağımsız bir devlet yahut devletçikler kurmasını ve nihayetinde ise Protestanlığı seçmelerini ümit etmekteydi (Gurock, 2014:123/126). Bu grup, üyelerinin büyük bir bölümünün aynı fikriyatı taşımamasına rağmen milenyalist hedeflerini kararlılıkla sürdürmekte olan London

Jews Society (LJS) adlı İngiliz kökenli Protestan misyoner örgüttü. LJS, genel itibariyle Avrupa'da yaşayan Yahudiler üzerinde misyonerlik faaliyeti gerçekleştirirken pek fazla başarılı olamadığı Ortadoğu coğrafyasında yaşayan Yahudiler arasında da faaliyet yürütmekteydi (Pikkert, 2008:145; Khalaf, 2012:126). Avrupa'nın farklı ülkelerinde örgütlenmiş olan Protestan misyoner guruplardan bazıları da İngiliz misyoner örgütler gibi Yahudilerin kurtuluşa erdirilmesinde rol oynamak istiyorlardı. Fakat Yahudi toplumunu bir arada tutan Rabbilerin üstlendikleri kanaat önderi rolü ve meydana getirdikleri sistem, Protestan misyonerlerin Yahudiler arasına sızmasına engel oldu. Bu sistemin canlı tutulmaya çalışılması ve Yahudi toplum önderlerinin Protestan misyonerlere karşı aldığı tedbirler, Protestan misyonerleri doğu Hıristiyanlarının daha fazla ümit verici olduğunu düşünmeye itti. Böylelikle Protestan misyonerler, Ortadoğu'da daha çok doğu kiliselerine mensup Hıristiyanları hedef almayı tercih etti (Campos, 2011:134).

1820'li yıllarda oldukça popüler olan Pre-Millennialist beklentiler, Avrupa ve ABD'nin Protestan nüfusu tarafından oldukça benimsenmiş bu benimsenmeyi kıta dışı misyonerlik faaliyetleri ile birleştiren Protestan kiliseleri bu durumu bir avantaja dönüştürerek misyon örgütlenmelerine ülke dışı faaliyetlerinde destek sunmuştu. Ortadoğu coğrafyasında yaşayan Doğu Hıristiyanlarının Protestan yapılması, önemli bir Protestan nüfusa sahip olan ülkelerdeki Protestan cemaatler arasında Popüler olmaya başlamıştı. XIX. yüzyılın en güçlü ve en yaygın misyoner ağına sahip ABD'li American Board adlı misyoner örgüt sadece Türkiye ve İran'daki Protestan misyonerlik faaliyetlerine gelirinin yüzde 45'ni harcamıştı (Kocabaşoğlu, 1991:48). XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Milenianizm kavramı yerini Holy Lands ya da Bible Lands terimine bıraktı. Bu dönemde misyonerler tarafından yayınlanan eserlerin büyük bir bölümünde Holy Lands terimi büyük ölçüde vurgulanarak bu bölgenin tekrar Hristiyan dünyasına kazandırılmasına vurgu yapıldı. Bu yayınların en önemlilerinden biri olan *The Land and the Book*, Willaim McClure Thomson tarafından kaleme alınarak hazırlanan kitaptı. Bu tür yayınlar sayesinde Kutsal Topraklar olarak nitelendirilen alanının özellikle Protestan İncili'nde anlatılan olaylar ile doğru bir şekilde bağdaştığı vurgulanarak bölgenin Protestanlık açısından elde edilmesine vurgu yapılmaktaydı (Vogel, 1993:80/84).

SON NOTLAR

¹ Osmanlı Devleti'nin Bilad-ı Şam olarak kabul ettiği bölgede uyguladığı yönetim anlayışı hakkında daha fazla bilgi için Bkz.: (Hourani, 1974:61-79)

² Milenianizm, Hristiyanlık inancında Hz. İsa'nın yeryüzüne ilk gelişinden iki bin yıl sonra ikinci gelişine olan inançtır. Hz. İsa, yeryüzüne ikinci gelişinde Tanrının Krallığını yeryüzünde kurarak tüm Hristiyanların (Hristiyanlığı kabul ederek dini kurtuluşlarını sağlamış herkes) mutlu bir yaşam sürmesini sağlayacağına duyulan inanç. Binyılcılık, İkinci Binyılcılık, Mesihçilik gibi değişik isimler de bu doktrini tarif etmek içinde kullanılmaktadır. Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam'ın Şiilik kolunda var olan bir inanıştır. Hristiyanlıktaki Millenianizm hakkında daha fazla bilgi için Bkz.: (Kark, 1983:47/62; Kieser, 2010)

³ Berat, bir tayini, bir vazife veya muafiyetin verildiğini gösteren üzerinde padişahın tuğrası bulunan belgedir. Beratlı, berat sahibi olan kişi demektir. Daha fazla bilgi için Bkz.: (Kütükoğlu, 1992:472/473; Sonyel, 1993:109/111)

⁴ Protégé (Himaye Sistemi), Batılı devletlerin, Osmanlı Hristiyan veya Müslüman vatandaşlarından talepte bulunana, temsilcilikleri sayesinde pasaport kazandırıp kendi uyuşuna dâhil ederek sahip olduğu kapütüler haklardan yararlandırılması girişimi ile oluşan koruma sistemi. Daha fazla bilgi için Bkz.:(Sonyel, 1991; Konan, 2009; Kark, 1994:63/65; Sonyel, 1993:109/111)

⁵ Kutsal Yerler Sorunu ile ilgili daha geniş bilgi içiniz Bkz.: (Satış, 2015; Peri, 2001)

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI SURIYESİ'NDE PROTESTAN AMERİKAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

2.1 Amerika'da Protestan Misyoner Örgütlerin Kurulum Süreci

Amerika'da XIX. yüzyılın ilk yarısında doruğa ulaşan Protestan misyonerlik hareketi, XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında Amerika'nın kuzey doğu eyaletlerinde başlayan ve üç aşamada gerçekleşen dini uyanış olarak nitelendirilen (Great Awakenings) dönemlerinin ikinci aşamasının bir ürünüydü. I. ve II. Dinde Uyanış (Great Awakenings) süreçleri, ABD'nin kuruluş yıllarında yaşandığından dolayı bu süreçlerin etkileri ülkedeki toplumun dini anlayışını ve değer yargılarını önemli ölçüde etkiledi (Yetkiner, 2010:22; William, 1910:68/69). 1730'lu yıllar ile 1740'lı yıllar arasında gerçekleşen I. Uyanış, ülkede milli değerlerin ön plana çıkarılmasına yardımcı olarak ülke sınırları içerisinde yer alan koloniler arasındaki soğukluğun erimesini kolaylaştırarak Amerikan tarihinde koloni döneminin (Colonial Period) kapanmasını sağladı (Lindner, 2009:92/93). 1800 ile 1850 yılları arasında gerçekleşen II. Uyanış ise Amerika'ya göç etmiş insanların her ne kadar farklı ırk, dil, din ve kültür özellikleri taşırsalar bile önce Amerikalı olduklarının benimsetilmesinde rol oynadı. XIX. yüzyıl ve hatta günümüzde bile Amerikan milliyetçiliğinin ana iskeletini oluşturan Amerikalılık bilinci ve bu bilincin ülkedeki diğer unsurları kapsayan bir üst kimlik olduğunun farkındalığı bu sürecin ortaya koymuş olduğu bir üründür (Richter, 1910:124).

XIX. yüzyılda Amerika'da gerçekleşen uyanış süreçlerinin meydana gelmesinde tetik rolü üstlenen ana olgu dindi (Doğan, 2011:8/9). Bir göçmenler ülkesi olan ABD'de yaşayan insanların belli bir paydada birleşebilecekleri ortak bir noktaları bulunmamaktaydı. Toplumları birbirine kenetleyecek ve ortak bir hedef doğrultusunda hareket ettirecek bir unsura ihtiyaç vardı. Özellikle İngiltere'den ABD'ye göç edenlerin bu kıtaya getirdikleri Protestanlık, Amerikan toplumlarını birleştiren bir maya görevi üstlenebilirdi (Doğan, 2013:47). Amerika'da gerçekleşen dinde uyanış süreçleri, dünyanın birçok bölgesinden Amerika kıtasına göç etmiş farklı milletlere mensup ve farklı dilleri konuşan insanların, Amerikan milleti olarak bir bütünlük oluşturmaya katkı sağlayacak Protestanlığı, ön plana çıkararak bu mezhebin Amerika kıtasının tümüne nüfuz etmesine yardımcı olacak misyoner örgütlerin ortaya çıkmasına neden oldu (Leest, 2008:168).

Misyoner örgütlenmelerin ilk hedefleri ABD'de yaşanan dini çöküşün önüne geçmek için başta bireylerin sahip olduğu inancın, II. Uyanış sürecinden sonra ortaya çıkan Evangelik Protestanlıkla yer değiştirmesi ve sonrasında toplumların bu yönde dini farkındalığa varmalarını sağlamak için mücadele etmektir (Lindner, 2009:88/89). Bu amaç doğrultusunda Protestanlığı kıta içerisinde yayma fikrinde olan topluluklar, ilk olarak ev misyonları (Home Missions) oluşturmaya başladılar. Süreç içerisinde ABD'nin farklı bölgelerinde Protestanlığı yaymayı hedefleyen birçok misyoner örgüt kuruldu. Bu örgütlerin hedeflerinde sadece ABD içerisinde misyonerlik faaliyeti yürütmek değil dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan insanların Protestanlaştırılması ve Protestan İncili ile tanıştırılmasını planlayan örgütler de mevcuttu (Anderson, 1869:201/203). Protestan olmayanları, putperest veya dinsiz (Heathen) olarak gören bu örgütler, istihdam etkileri misyonerlerini dünyanın geri kalmış bölgelerinin en uç kesimlerine bile göndermekten çekinmeyeceklerdi.

II. Büyük Uyanış süreci ile birlikte ABD'de ilahiyat alanında yaşanan canlanma ve aydınlanma Evangelizm'min yani Amerikan Protestanlığının benimsenmesi ve benimsetilmesi trendi, ABD'nin New England bölgesinde İlahiyat alanında eğitim almakta olan birçok öğrencinin arasında rağbet görerek bu öğrencilerin misyoner örgütlere katılmasını sağladı (Taylor, 1957:134). Amerika

kıtası içinde ve dışındaki diğer ülkelerde köleciliğe ve emperyalizme karşı halkların barışını desteklediklerini doktrinlerine harmanlayan bu örgütler, kısa sürede üye sayılarını artırmayı bildiler.

Bu dönemde ABD’de misyoner örgüt kurucularının, ilahiyat toplulukların ve misyonerlerin sahip olduğu görüş dünyadaki ahlaki çöküntüye son vermek ve Protestanlığın yayılması ile birlikte dünya insanı için yeni bir kurtuluş kapısı açmak idi. 1795-1817 yılları arasında Yale Koleji’nin müdürlüğünü yapmış Timothy Dwight’a göre “artık dünyanın her tarafında sinagog, cami ve Katolik katedralinin hakim olduğu devir New England Protestanlığının yayılması ile birlikte sona erecekti” (Dennis, 1872:66). Dünya çapında bir misyoner ağı kurarak dünyanın en ücra köşelerine bile nüfuz edip Protestanlık mesajının yayılmasını sağlamak için önemli savaşların verilmesi gerekmekteydi. Önlerindeki zorlu mücadeleyi idrak eden ABD’de II. Uyanıştan sonra kurulan misyoner örgütler için dünya üzerinde her ailenin bir Protestan İncili olmalı ve okuyup dua etmesini bilmeli, bunun için her cemaatin kilisesi ve çocukların eğitimi için okullara sahip olması gerektiğini bilen misyonerler, kendi eğitimlerini de bu ihtiyaçlara cevap verecek şekilde tamamlıyorlardı (William, 1910:243/244).

Misyonerlerin bu tutku ve hayalinin gerçekleşmesi ABD’de kurulan misyoner örgütlerin hem kıta içerisinde hem de ABD dışındaki diğer ülkelerdeki faaliyetlerinin II. Uyanış sürecinde ortaya çıkan Protestanlığı yayma arzusunun devam ettirilmesine bağlıydı. Bu amaç doğrultusunda ABD’nin New England bölgesinde bir gurup papaz tarafından 1787 yılında kurulan *American Society for Promoting the Gospel among the Indians and Others*, modern misyonerlik anlayışına yeni bir bölüm kazandırdı (Elsbree, 1928:196/198). Bu misyoner örgüte bağlı misyonerler, hem Amerika kıtasında hem de dünyanın diğer ülkelerinde dinsiz veya putperest olarak kabul ettiği toplulukları Protestanlığa kazandırmak için örgütün etkin olduğu kiliselerin üyeleri arasında ve bu kiliselere dini ibadetlerini yerine getirmek için giden topluluklara, verdikleri vaazlar ile Protestanlığın yayılması ve aralarında bir tutkunun oluşumu için çaba sarf ettiler (Brown, 1937:68). Yürütülen çalışmalar kısa sürede meyvesini vererek misyoner örgütler ve bu örgütleri destekleyecek olan cemaat yapılanmaları ortaya çıktı. Fakat ABD’de ortaya çıkan misyoner örgütlerin özellikle kıta dışındaki

faaliyetlerini engelleyecek olan bir durum söz konusuydu (Philips, 1969:132).

Protestan misyonerlik faaliyetleri sadece ABD’de oluşan misyoner örgütlerin tekelinde olan bir faaliyet değildi. Londra kökenli Anglikan Protestanlığının yayılması için çalışmalarda bulunan ve İngiltere tarafından desteklenen İngiliz misyoner örgütlerin misyonerleri, ABD’li meslektaşlarından çok daha önce dünyaya açılmışlardı (Richter, 1910:132). Bu nedenle ABD’li örgütler Amerika kıtası dışında faaliyet alanlarını seçerken çok dikkatli olmalıydı. Sömürgeci bir faaliyet yürüten İngiltere, sömürgelerini elinde tutmak ve yeni sömürge alanlarının temelini oluşturmak için misyonerlik faaliyetlerine büyük bir önem vermekteydi. Bu sorun ile yüz yüze kalmak zorunda olan ABD’li örgütler, İngiltere’den bağımsızlıklarını yeni elde etmiş kendi devletlerinin dış işlerinde bir sorununun oluşmasına yol açmamak için misyonerlik faaliyetlerini bir süre kıta içerisinde yürütmek zorunda kalmışlardı (Grabill, 1971:49/53). ABD’nin kuzey bölgelerinde yaşayan Kızılderililer ve Aborjinler, kıta içerisinde kalmak zorunda kalan bu örgütlerin hedef kitleleri durumuna düşmüşlerdi. 1796 yılında kurulan New York Missionary Society (NMS), 1799 yılında Boston’da kurulan Massachusetts Missionary Society (MMS), 1803 yılında Connecticut’ta kurulan Connecticut Missionary Society (CMS) (Yetkiner, 2010:56) ve 1810 yılında yine Boston’da kurulan American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) gibi misyoner örgütler belli bir süre misyonerlik faaliyetlerini Amerika kıtası içinde sürdürmek zorunda kalan örgütlerdi (Öztürk, 2007:65/67).

ABD’deki II. Uyanış süreci, böylelikle dinde yeni bir canlanma akımına neden olarak çok kısa bir sürede ABD’de misyonerlik hareketinin yayılmasına neden oldu. Yukarıda bahsettiğimiz misyoner örgütlere ek olarak 1801 yılında New Hampshire Missionary Society (NHMS), 1807 yılında kurulan General Convention of Vermont (GCV) misyoner organizasyonları olarak bu hareketin içinde yer alamaya başladılar (Zachs, 2001:152). Bu akım, aynı zamanda ABD’de başta New England ve Boston olmak üzere diğer birçok eyalette ilahiyat eğitimi alan bayan öğrenciler ile kiliselere devam etmekte olan kadınlar arasında da misyonerlik faaliyetlerine karşı bir özentinin ortaya çıkmasına neden olarak kadınlarında bu konu hakkında örgütlenmelerini sağladı. 1800 yılında Female Society for Missionary

Purposes (FSMP), bayanların da misyonerlik faaliyetleri içerisinde görev üstlenebileceğini kanıtlamak için kuruldu ve hemen akabinde 4 yıl sonra ismini “Haftada bir Cent” yardım organizasyonları ile duyuran Female Cent Institution (FCI), New Hampshire’da organizasyonunu oluşturdu (Daniel, 1970:78; Farah, 1986:321).

ABD’de sayıca önemli bir kitle olan Kongregesyonalistler, misyonerlik faaliyetlerine destek veren tek cemaat değildi. Toplumun değişik guruplarından destek gören misyonerler, özellikle kilise cemaatlerinden büyük ölçüde yardım alıyordu. Baptistler, Metodistler, Presbiteryenler, misyoner örgütlere destek sunan diğer cemaatlere de (Handy, 1981:39/44). XIX. yüzyılın ilk çeyreğine doğru, ABD’de artan misyoner örgütlere paralel olarak bu örgütlerin maddi ihtiyaçlarını karşılayacak organizasyonların da ortaya çıkması kaçınılmaz oldu. Böylelikle 1812 yılında Home and Foreign Missions Society (HFMS), 1816 yılında American Bible Society (ABS), 1817 yılında African Colonization Society (ACS), 1826 yılında American Tract Society (ATS), American Temperance Society organizasyonları kuruluşlarını tamamladılar (Elsbree, 1928:298/303). Buna ek olarak, Amerika dışında misyonerlik faaliyetleri yürütmeyi hedefleyen organizasyonlar da bu guruba dâhil olmaya başladı. İçlerinde, Amerika kıtası dışında en büyük Protestan misyoner ağına sahip American Board of Comisioners for Foreign Missions (ABCFM), 1810 yılında Boston’da faaliyetlerine başladı (Kocabaşoğlu, 1989:49; Öztürk, 2007:65/69). American Baptist Missionary Union (ABMU) 1814 yılında, Methodist Episcopal Missionary Society (MEMS) ise 1819 yılında kuruldu. Ayrıca American Missionary Association (AMA), American Church Missionary Society örgütleri Amerika dışında etkin olan diğer misyoner kuruluşlardı. 1860 yılına kadar geçen süre içerisinde yurt dışında şubelerini açan 15 örgüt oluşumu meydana geldi (Fildis, 2012:740/742). Bu misyoner teşkilatlanmaları kısa süre sonra faaliyet sahalarını Amerika kıtasının dışına taşımaya başladılar. Özellikle Hıristiyan dininin yayılmaya başladığı saha olan Filistin topraklarından başlanarak gerçek Hıristiyan dini olarak kabul ettikleri Protestanlığı, başta bu bölgede yaşayan Yahudilere benimsetip bu bölgeden başlanarak dünyanın geri kalan kısımlarına ulaşmayı hedeflediler (Early, 1929:399/401).

Amerikalı Protestan misyonerler, bağlı buldukları örgütün uygun gördüğü dünyanın çeşitli bölgelerindeki misyon alanlarına gönderildiklerinde, yanlarında sadece Protestan İncili bulunmuyordu. Zihinlerinde, faaliyet gösterecekleri alanlarda Amerikan kültürü ve hayat tarzının yanı sıra Protestanlığın gerçek dini kurtuluş olduğunu içeren mesajı, misyon alanlarında yaşayan yerel halka benimsetmek için hangi yolların kullanılması gerektiğinin sorunsalı da yer almaktaydı. Kısa bir süre içerisinde, misyonerlerinin dirayetli ve aktif bir şekilde çalışmasından dolayı örgüt ağını dünyanın birçok farklı ülkesine yayabilmiş olan American Board misyoner örgütü, ilk misyonerlerini Protestanlığı yaymak için Seylan ülkesine bağlı Sandviç Adaları'na gönderdi. Daha sonraki dönemlerde ise doğu Hindistan'dan Çin'e ve Afrika'dan Osmanlı topraklarına kadar uzanan geniş bir alana uzanarak bu alanlarda yaşayan yerel halkların ruhlarını kurtarmak için Protestanlaştırma faaliyetlerine girişti (Philips, 1969:76).

Amerika'nın New England bölgesinden Osmanlı topraklarına gönderilen ilk American Board (American Board of Commissioners for Foreign Missions) misyonerlerinin Osmanlı sınırından girişi 1820 yılında gerçekleşmişti. Yahudilerin ve mümkünse de bölgede yaşayan Müslümanların da Protestanlaştırılarak dini kurtuluşlarının (Salvation) sağlanması için Pliny Fisk ve Levy Parsons adlı iki misyoner, kilise tarafından görevlendirilerek Amerika'dan Kudüs'e yani İncil Ülkesi (Bible Land)'ne doğru hareket ettiler (Eddy, 1913:49/53).

2.2 Monroe Doktrini ve ABD'li Misyonerler

ABD başkanı James Monroe'nin 2 Aralık 1823 yılında Amerikan kongresine sunduğu doktrin olarak kabul edilen Monroe Doktrini, Amerika Amerikalıdır deyiminin ABD'nin bir dış politika unsuru olarak görülmesine neden olmuş bir doktrindir. Resmi kuruluşunu 4 Temmuz 1776 tarihinde gerçekleştiren ABD, bu dönem dâhil süregelen Avrupa yayılcılığını önlemek amacıyla bu doktrine işlerlik kazandırmış ve bağımsızlık sonrası dönemde de bu doktrini bağımsızlığın bir güvencesi olarak görmeye başlamıştır. Avrupalı sömürgeci devletleri, kıtasından uzak tutmayı hedefleyen ABD hükümetleri aynı zamanda dünyanın diğer alanlarında meydana gelen olaylardan da haberdar olmak amacıyla da misyonerlerini de

kullanmaktan geri kalmamıştır. ABD hükümetleri, dünyanın dört bir yanına yayılan misyonerlerini siyasete alet ederek açık kapı bir emperyalizm siyaseti de geliştiriyordu. Misyonerleri desteklemek, onların yönlendirmesi ile yatırım ve diplomat atamak, misyonerlere arka çıkmak gibi uygulamaları bir devlet politikası haline getiren ABD, misyonerler sayesinde de Monroe Doktrinini delmeden ve diğer emperyalist devletlere sezdirmeden Osmanlı toprakları dâhil dünyanın diğer alanlarında Amerikan varlığının oluşumunu gerçekleştirmişlerdi (Akgün, 2015:87).

Amerikalı misyonerler Osmanlı topraklarına 1820 yılından itibaren gelmeye başladılar. Misyonerlerin gelişleri tamda bu sırada patlak veren Yunan isyanına denk gelmekteydi. Acaba bu bir rastlantı mı yoksa ABD’li misyonerler Osmanlı Devleti topraklarına girmek için uygun bir an mı bekliyorlardı? Yunan isyanı sırasında meydana gelen huzursuzluk ortamından yararlanmayı düşünen misyonerler, ilk eğitim faaliyetlerine yine bu dönemde başlayarak zarar gören halklara ulaşmayı deneyerek 1830 yılından itibaren de Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine sağlık hizmetlerini de eklemeye başlayacaklardı. 1820 yılına kadar ABD, Osmanlı Devleti topraklarında neler olup bittiği hakkındaki haberleri bu ülke ile ticaret yapan tüccarlarından elde etmekteydi. Sonra misyonerler bu görevi üstlendi. Osmanlı topraklarının hemen her yerinde bir misyon istasyonu kurmayı başaran Protestan ABD’li misyonerler aynı zamanda satın aldıkları arazi ve binalar ile de Amerikan varlığının Osmanlı topraklarına yayılmasına da neden olmaktadır (Akgün, 2015:87-88).

Monroe Doktrini ile şekillenmeye başlayan ABD dış politikası belli bir zaman sonra ABD’yi kendi içine hapsederek dış politikada hem ABD’yi yalnızlaştırmaya hem de diğer Batılı devletlerin özellikle Ortadoğu’da paylaşım hesaplarının dışında kalmaya itti. Bu dönemde ABD’li misyonerler, ABD’nin uluslararası arenada yalnızlaşmasının engellenmesinde bir çözüm aracı olarak görüldü. ABD, misyonerlerini gittikleri her yerde bazen açıktan bazen de gizlice sezdirmeden destekledi. Hatta ABD, enformasyon almak istediği bölgelere bile misyonerlerini yönelterek o bölgede oynan dış politika savaşlarının içinde yer edinmek için fırsat kollamaya çalıştı.

Monroe Doktrini ile Ortadoğu üzerinde oynan emperyalist oyunların dışında kalmayı kendisine yediremeyen ABD, doktrini delebilecek her türlü askeri operasyonlardan kaçınarak daha çok yardım cemiyetleri (Relief Organizations), misyonerler ve çeşitli organizasyonlar ile Osmanlı Devleti'nin paylaşımında söz sahibi olmaya çalıştı. Misyonerler, uzun yıllar boyunca ABD'nin haber kaynağı görevini yerine getirdi. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında bile Ermeni sorunundaki ABD'li misyoner parmağının ifşa edilerek Osmanlı ABD ilişkisinin zarar görmesini bile riske eden ABD, misyonerlerini sahipsiz bırakmayacak her fırsatta misyonerlerinin arkasında olduğunu belirtecekti. Ebetteki misyonerler de ABD'nin bu coğrafyada bir uydusu olmaya devam edecekti.

ABD'nin koruyucu bir zırh gibi kendisini dış tehditlerden koruması için Başkan Monreo'nun kaleme aldığı doktrinin öğretisi neydi? 1789 Fransız ihtilali sonrası yayılan milliyetçilik hareketi Avrupa ve Asya kıtalarını etkilediği gibi Amerika kıtasında da yankı bulmaya başlamıştı. Özellikle Latin Amerika ülkelerinde meydana gelen isyanlar ve bu isyanları bastırmak için Avrupa devletlerinin Latin Amerika'ya kuvvet sevk ederek sömürgeci faaliyetlerine devam etmek istemeleri yeni kurulmuş olan ABD için de bir tehdit unsuru meydana getirmekte olduğu kanısının ABD'de yaygınlaşmasına neden oldu.

Atlantik ötesinden kendisi için de bir kuvvetin geleceğini tahmin eden ABD, bu tehdidi bertaraf etmenin yollarını aramaya başlamıştı. Bu dönemde de gündemde olan İngiltere Fransa arasındaki rekabet giderek tırmanıyordu. İngiltere, Amerika kıtasında Avrupalı devletlerin sömürgecilik faaliyetinde bulunmasına karşı olduğunu göstermeye çalışarak ABD'nin desteğini yanına almak istiyordu. ABD ise bu fırsatı değerlendirerek genç bir devlet olmanın verdiği cesaretle 5. ABD başkanı James Monreo'nun 23 Aralıkta Amerikan Kongresine sunduğu bildiriye Monroe Doktrini denilmektedir. Bu doktrinine göre Amerika kıtasında Avrupalı devletler kolonizasyon faaliyetinde bulunamayacaktı. ABD de Avrupalı devletlerin dünyanın diğer bölgelerinde oluşturabilecekleri kolonizasyon faaliyetine müdahale edemeyecekti.

Monroe Doktrini, ulusal güvenlik stratejisi olarak benimsenip yıllarca uygulandı. Monroe Doktrini, bir taraftan ABD'yi güney ve kuzey Amerika'da serbestçe hareket etmesini ve özellikle güney Amerika ülkeleri üzerinde bir hegemonya oluşturmasını sağlarken diğer taraftan ABD'yi uluslararası ilişkilerde ve Avrupalı devletlerin sömürge paylaşımlarında yalnızlaştırdı. ABD, yalnızlaşacağı pahasına doktrini kararlılıkla sürdürmeyi göze aldı ve aynı zamanda dünyanın diğer bölgelerinde meydana gelen emperyalist hareketin içinde de yer almayı ve çeşitli toprak paylaşımlarına da diğer Batılı devletlere ortak olmanın yollarını aramaya başlamıştı (Akgün, 2015:89).

Misyonerlik faaliyetleri, ABD'nin de keşfettiği önemli bir açık kapı emperyalizm aracıydı. Emperyalizm faaliyetini Avrupalı devletler gibi direkt olarak askeri operasyonlar kullanarak gerçekleştirmekten çok kültürel ve yardım cemiyetlerinin şemsiyesi altında gerçekleştirecekti. Birer sivil kuruluş girişimi sayesinde meydana gelen bu cemiyetleri destekler gibi görünerek dünyanın istediği bir alanında sömürge bölgeleri oluşturabilmek için alt yapı çalışmalarını başlatan ABD, özellikle Protestan misyoner örgütlerin kıta dışı faaliyetlerinin gelişmesini sabırla bekledi. Monroe doktrinini delmeden Avrupalı devletlerin özellikle Ortadoğu'daki emperyalist faaliyetlerinin yanında yer alıp gelişen konjüktürde çıkar elde etme hareketine giren ABD, misyonerlerin bu bölgeye hareketini ve yer edinmesini diğer devletlere sezdirmeden yürütmeye çalıştı.

2.3 American Board'ın Osmanlı Topraklarına Girişi

Osmanlı Devleti'nin Suriye toprakları olarak bildiğimiz Lübnan, Filistin ve bugünkü Suriye topraklarında Protestan misyonerlik faaliyetlerinde bulunan misyonerler arasında önemli bir konumda bulunan gurup Amerikalı misyonerlerdir. 1820 yılında ilk misyonerlerini Osmanlı topraklarına gönderen American Board 1810 yılında çoğunluğu Kalvinist ve Presbeteriyen kilise mensuplarının oluşturduğu bir gurup misyoner tarafından ABD'nin Boston kentinde kuruldu (İskefiyeli, 2013:283; Richter, 1910:23/25). Kendilerini Allah'ın İnsanları (God's People) olarak nitelendiren American Board misyonerlerinin, dünyanın geri kalanındaki insanların ruhlarını yenilemek (Spiritual Renovation) amacıyla Amerika kıtası dışına

düzenlediği ilk misyon girişimi 1812 yılında Hindistan'a gerçekleştirildi (Anderson, 1872:48-49). Daha sonra Osmanlı toprakları, American Board örgütünün misyonerlerini gönderdiği ikinci önemli misyon sahası olarak belirlendi. American Board yönetim komitesi, Osmanlı ülkesine gönderdiği ilk misyonerlerinden ülkenin siyasi ve sosyal değerlerine saygı göstererek araştırma yapıp bilgi toplamalarını istedi. Elde edilecek bu bilgiler bir havuzda toplanarak Osmanlı topraklarının hangi alanları Hıristiyan misyonerlik faaliyetlerinin başlangıcı için uygun olacağı tespit edilecekti (Makdisi, 2009:63; Grabill, 1971:49/51).

On dokuzuncu yüzyıl, tüm dünya genelinde misyonerlik faaliyeti yürüten misyonların, yayılma sahalarını genişletme yönündeki başarılarından dolayı, altın çağı olmuştu. Bu dönemde baskın olan misyonlar genellikle Katolik ve Protestan dinlerine ait misyoner örgütler tarafından desteklenmiş ve organize edilmişti. Dünyanın bir çok bölgesine misyoner gönderen başta Protestan misyonlar olmak üzere Katolik misyon kuruluşları da daha tecrübeli olmasından dolayı faaliyet sahalarını Protestanlara kaptırmamak için her zaman mücadele içinde olmuşlardı. Bu yüzyılda dünya genelinde sürdürülen Protestan misyonerlik faaliyetlerinin büyük bir bölümü ABD'li misyon kuruluşları tarafından gerçekleştirilmekteydi (Taylor, 1957:126).

American Board, ABD'de gerçekleşen Dinde Uyanış (Great Awakenings) evrelerinin sonucunda Protestanlığı, Amerika kıtasında yaşayan insanları bir arada tutan yegane kudret olarak gören misyoner örgütlerden biriydi. Örgütün, kuruluşundan sonraki ilk hedefi Amerika'nın yerel halkı olan Kızılderilerin ve kıtanın diğer alanlarında ki özellikle Güney Amerika'da yaşayan Katoliklerin, Protestanlaştırılması idi (Anderson, 1872:88/89; Lindner, 2009:61/63). Bu hedefinde pek fazla başarı elde edemeyen örgüt, kıta dışındaki *Kâfir* (Heaten) olarak değerlendirdiği insanları Protestanlığa kazandırarak dini kurtuluşlarının gerçekleştirilmesi için dünyanın diğer ülkelerinde misyonerlik faaliyeti yürütme kararı aldı (Gurock, 2014:11/13). Amerika kıtası dışında misyonerlik faaliyetleri yürütmesi bakımından en etkin Protestan örgütlerden biri haline gelen American Board örgütün amacını, örgüt misyonerlerden George White şöyle dile getirmekteydi; "*tek ve ana gaye Hristiyan erkek ve kadınlarına Mukaddes kitabın ve*

İsa'nın anlattıklarını öğretmek ve bu ümit vaat eden genç insanların kendi insanları ve akrabaları arasında bu eğitimin sonuçlarını faydalı ve kabul edilebilir bir şekilde yaymalarını sağlamak” (Fildis, 2012:738). 1820 yılından itibaren Osmanlı topraklarına ABD'den gönderilmeye başlayan Protestan misyonerler, ilk önce İzmir'e vararak buradan kutsal topraklar olarak bilinen Filistin bölgesine geçmenin yollarını aramaya başlamışlardı.

American Board tarafından Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman, Yahudi ve doğu kiliseleri mensuplarının doğru yol olan Protestanlığa kazandırılması için gerekli olan ön çalışmayı gerçekleştirmek amacıyla Osmanlı ülkesine gelen ilk misyonerler, hem pek fazla başarı elde edemediler hem de bir takım hastalıklardan dolayı kısa sürede vefat ettiler (Doğan, 2011:6/8; Yetkiner, 2010:45/48). Fakat bu durum bölgeye sonradan gelecek olan misyonerleri ürkütmeyip misyonun devamı ve gelişmesinden yana ısrarcı bir tavır takınmayı sürdüren örgütün, ilk misyonerlerden elde ettiği istek artırıcı telkinler sayesinde bölgeye yeni misyonerler göndermeye devam etti.

Osmanlı ticaret yollarına paralel bir şekilde araştırmalarını gerçekleştiren misyoner gurup Beyrut, Hayfa, Yafa, Trablus, Kudüs ve Lâzkîye şehirlerinde araştırmalarda bulundular. Suriye ve Lübnan bölgelerinin misyonun gelişimi için uygun alanlara sahip olduğunu tespit eden misyonerler, mensubu buldukları American Board'un bölgeye yatırım yapması konusunda telkinlerde bulundu (Kennedy, 2008:19/23). Osmanlı Devletinin bu geniş coğrafyada uygulamaya çalıştığı yönetim anlayışı, İmparatorluğun bütün bölgelerinde aynı değildi. Osmanlı Sultanının gücü, devletin Asya topraklarında tam anlamıyla hissedilirken Balkan bölgesindeki eyaletlerde kısmen, Arap nüfusunun hâkim olduğu Ortadoğu bölgesindeki eyaletlerde ise sadece merkezden atanmış bir vali ile göstermelik bir şekilde hissedilmekteydi (Oren, 2007:36/41). Osmanlı Devletinin Ortadoğu yani Levant denilen bölgedeki yönetimi, bu bölgede yaşamakta olan yerel aşiretlerin ileri gelenleri ile sağlanmaktaydı. Bu durum misyonerlerin daha özgür bir şekilde hareket etmesine ortam hazırladı. American Board'un Filistin Misyonu'nun ilk dönemlerinde bölgeye genellikle bekâr erkek misyonerler gönderilmekteydi. Misyonun gelecek vadetmesi ve misyonun bölgedeki bayanları da kapsamı talepleri, örgütün bölgeye

evli misyoner çiftlerin gönderilmesini ve sonrasında da bekâr bayan misyonerlerin de gönderilmesini sağladı (Dalyan, 2011:344/346).

1823 yılında ilk Amerikalı Protestan misyoner, Osmanlı Suriye'sinin kıyı kesiminde önemli bir liman kenti olup nüfusu 6000 civarında olan Beyrut'a ulaştı. Amerikalı misyonerlere, daha sonraki yıllarda, ortak misyonerlik faaliyeti yürütmek amacıyla Avrupa'nın değişik Protestan örgütlerinden Reformed mezhebine mensup birçok misyoner eşlik etmek için Amerikalı meslektaşlarına katıldı (Kocabaşoğlu, 1989:36/38; Kieser, 2010:44). Çok kısa bir zaman zarfında ABD'li misyonerler ve Avrupalı diğer meslektaşları, bölgedeki Katolik varlığının yayılma alanını daraltmak ve Protestanlığın yayılması için kalıcı misyon alanları tespit ederek bu alanlar üzerinde okul ve yetimhane gibi misyonerlik faaliyeti yürütebilecekleri merkezler vücuda getirerek organizasyon ağını kurmayı başardılar (Barton, 2010:67/68). Daha sonraki yıllarda ise misyonerlik faaliyetleri neticesinde bölgede artan Protestan nüfusun dini gereksinimleri, yerel Protestan kiliselerinin ortaya çıkmasına neden oldu (Masters, 2001:134/136). Bölgedeki yerel halktan seçilen belirli kişiler, kendilerine sağlanan dini eğitim sayesinde misyonerler tarafından oluşturulan Protestan cemaatlerin dini ve eğitimsel ihtiyaçların karşılanmasının yanı sıra kilisesinin idaresinin sağlanmasında önemli görevler üstlenerek Protestan misyonerlerin üzerindeki görev yükünü oldukça hafifletti (Philips, 1969:187).

2.4 Yerel Kiliselerin Protestan Misyonerlere Karşı Mücadelesi

Osmanlı topraklarına 1820 yılında ilk misyonerlerini gönderen American Board örgütünün temel hedefi, İmparatorluğun Filistin topraklarında yaşayan Osmanlı vatandaşı olan Yahudileri Protestanlığa kazandırmaktı. Örgüt, planlanan Protestan misyonerlik faaliyetlerinin merkezine her ne kadar Osmanlı Yahudilerini oturtmuşsa da hedefini sadece Yahudiler ile sınırlamayarak başta bölgede sayıca üstün konumda bulunan Müslümanlar olmak üzere özellikle Doğu Akdeniz olarak bilinen Levant bölgesinde yaşayan Ermeni, Keldani, Kıpti, Ortodoks Rum ve Arap milletlerini de Protestanlığı kazandırmayı hedeflemekteydi. Neredeyse tümü doğu kiliseleri mensubu olan bu Hıristiyanların Protestan yapılmaları için açılacak misyon alanları, American Board örgütünün bir sonraki aşamada düşündüğü misyonerlik faaliyeti idi.

(Philips, 1969:136).

Protestan misyonerlerin, Ortadoğu'daki Müslüman nüfusun yaygın olduğu bölgelerde ki özellikle Osmanlı sınırları içerisinde gerçekleştirmeye çalıştığı faaliyetlerinde başarısız olması, bölgedeki doğu Hristiyanlarına yönelmesine neden oldu. American Board'un Ortadoğu bölgesindeki yapılanması her ne kadar geniş bir coğrafya ve farklı dini gurupları hedef alan bir hareket olsa da bu örgütün de başarı elde etmeye başladığı gurup doğu kiliseleri mensubu Hristiyanlar olmaya başlamıştı. Ermeni ve Nesturî kiliseleri ABD'li Protestan misyonerlerin olumlu cevap aldıkları kiliselerdi. Bu kiliseler, ABD'li misyonerlerin başlatmak istedikleri eğitim hareketine destek sunmayı amaçlayarak cemaatlerinin misyonerler tarafından verilecek eğitim hizmetlerinden yararlanmasını istediler. Bu nedenle misyonerlerin cemaatleriyle iletişim kurmalarına ilk dönemlerde pek fazla ses çıkarmadılar.

Osmanlı Devleti'nin Suriye bölgesinde Müslüman halkın erkek çocukları cami kenarlarında Küttab adı altında oluşturulmuş olan ve sadece Kuran okumayı öğreten okulların dışında bir eğitim faaliyeti pek yoktu. İmparatorluktaki millet sisteminin uygulanmasından dolayı her millet kendi okulunu açmakta serbestti. Bu bölgede yaşayan Yahudi ve Hristiyan halkların ise kendi kilise ve sinagogların desteği ve özel girişimcilerinin sayesinde oluşturulan millet mektepleri vardı. Eğitim sorunun büyük bir bölümünü vakıflar sayesinde çözümlenen Osmanlı Devleti'nin bu döneme kadar stabil bir eğitim politikası yoktu. Eğitim sayesinde misyonerlik faaliyetlerine yeni bir anlayış kazandıran ABD'li misyonerlerin bu sayede hangi tür imkânlarla kavuştuğunu belirten Amerikalı Protestan misyoner James Barton aşağıdaki maddeleri sıralamaktaydı.

- Eğitim verilen çocuklar sayesinde misyonerler aileler ile kolay bir iletişim kurabildiler.
- Açılan okullarda yerel halktan personel istihdam edilmesi ve ayrıca yerel öğretmenlerin yetiştirilmesi, misyonerlerin halk arasına sızmasını mümkün kıldı ve de halkın misyonerlere karşı olan ön yargıları yıkılmaya çalışıldı.
- Çocuklarının modern bir eğitim almasını isteyen ailelerin talepleri Osmanlı Devleti tarafından kısa sürede karşılanamayacağı için Protestan misyoner

okullarının bu ihtiyaca kısa sürede cevap verebilecek bir potansiyele sahip olması misyonun birçok sahada etkinliğini artırdı.

ABD'li misyonerlerin, bölgedeki diğer kiliselere mensup ailelerin çocuklarını ikna ederek Amerikan okullarına kayıt ettirilmesi yönündeki başarıları, Maruni kiliselerinin dikkatini çekti. Maruni kilisesi ruhban sınıfı ABD'li misyonerlerin faaliyette buldukları sahada Maruni cemaatini parçalama yönündeki davranışlarına, şiddetle karşılık vermeye başladı. Cemaatini korumak için yasaklar yayınlayan Marunî kilisesi, cemaat üyelerinin Protestan misyonerler ile ilişki kurması sonucunda çok sert cezalara maruz kalacağı duyurusunda bulunarak ABD'li misyonerlerin bu alanda başarısız olmasına zemin hazırladı. Amerikan misyonerlerine karşı gelen bir diğer yapılanma ise Ortodoks Rum kilisesi idi. Bu kilisenin ruhani sınıfı cemaatinden hiç kimsenin misyonerler ile görüşmemesini kendilerine misyonerler tarafından dağıtılan İncillerin kiliseye teslim edilmesini ve kimsenin Protestan okullarına öğrenci göndermemesini emretti. Aksi takdirde bu telkinlere uymayanların aforoz cezasına çarptırılacağını bildirerek kilisede toplanan tüm İncilleri, halkında görebileceği açık bir alanda yaktı.

Yerel kiliseler ile misyonerler arasındaki tartışma ve gerilim 1830'lu yıllarda giderek arttı. Beyrut'taki Amerikan misyonuna sonradan katılan misyoner Jonas King, kaleme aldığı bir yazıda bölgedeki Katolik yapılanmadan olumsuzca bahsederek var olan gerilimi daha da yükseltti. Eli Smith'in çalışmaları sonucu misyon faaliyetlerine bir süreliğine ara verildi fakat bu ara bile yerel kiliseler ile olan memnuniyetsizliği gideremedi (Badr, 1992:119/125). Diğer taraftan bölgedeki Rum Ortodoks kiliselerine mensup aileler üzerinde etkili olan ABD'li misyonerler, okullarına en fazla öğrenciyi bu guruptan elde etmeye başlamıştı. Fakat Ortodoks Antakya Patrikliğinin, cemaati mensubu çocukların Protestan okullarına gitmesini yasaklaması ve bu konuyu içeren bir bildiri yayınlaması, ABD'li misyonerleri engelleyen bir diğer unsurdu (Antakly, 1976:78/81). Bu sırada, Maruni Patrikliğinin eski bir Maruni Papaz olup sonrasında Protestanlığı kabul eden ve Protestan misyonerlerce de kazanılmış bir zafer olarak kabul edilen Esad Es Şıdyak'ın, yakalanıp hapsedilmesi ve bu hapis sırasında ölmesi, problemin daha da büyümesine neden oldu (Kawerau, 1958:488/491). Bu olay bölgedeki Protestan misyonerlerini

Protestan kiliselerinin kurulması konusunda ikna etmeye başladı.

American Board misyonerlerinin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinin başlangıcında ayrı bir kilise yapılanması içine girmek, eğitim ve sağlık hizmeti başlatmak gibi yatırımlar söz konusu değildi. Fakat Protestanlığı kabul eden bireylerin eski kiliseleri tarafından aforoz cezasına çarptırılarak yalnızlaştırılması, misyonerler tarafından kazanılan bireyin tekrar kaybedilmesine neden oluyordu. Protestanlığı kabul edenler aforoza uğruyor işini, evini, toplum içindeki statü ve saygınlıklarını aniden kaybediyor, adeta yaşayan birer ölüye dönüyorlardı. Cesetleri bile ırkdaşları arasına gömülüyordu. Kiliselerin bu konudaki sert tavrı Protestanlığa sempati duyan veya kilise hiyerarşisi ile sıkıntı yaşayan kişilerin mezheplerinden ayrılmasını güçleştiriyordu.

American Board misyonerleri bu duruma çözüm bulmak için arayışlara girdi. Bu dönemde Protestanlar halen bir millet olarak Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmamaktaydı. Amerikalı misyonerler, örgütün sekreteri olan Rufus Anderson ile görüşerek bu konu hakkında Protestan kilisesinin oluşturulmasının kaçınılmaz olduğu konusunda fikir birliğine vardılar. Beyrut'ta ilk Protestan kilisesi 1848 yılında kurulmasına rağmen American Board misyonerleri kendileri için ilk Protestan Kilisesini bu tarihten çok önce kurdu. Bu durum, kendisi de bir misyoner Julias Richter tarafından Ortadoğu'da Protestan kilisesinin kurulmasına neden olan gelişme olarak algılandı (Richter, 1910:188/189). Protestan kilisesinin, bu coğrafyadaki anlamı Hıristiyanlar arasında yeni bir bölünme ve kiliselerin daha da farklılaşması ve sonuç olarak gerilimli bir ortamın gerilimini yükseltmesi anlamına geliyordu. Doğu kiliselerinde reform yaparak bu kiliselerin mensuplarını Protestanlığa kazandırıp doğu kiliselerini ortadan kaldırmayı hedefleyen American Board misyonerleri bu hedeflerini bir kenara bırakarak kendi yapılanmalarını planlamaya başladılar (Badr, 1992:167; Van der Berg 2000, 98/103) Ayrıca bu kiliselerin rahip ve papaz sınıfı, Protestan misyonerlere kilisenin kapılarını da açarak misyonerlerin cemaatle birlikte dua etmelerini de sağladı. Misyonerlere verilen bu izinler sayesinde doğu Hıristiyanları arasında küçük Protestan nüveler oluşmaya başladığını gören kiliselerin ruhban sınıfı derhâl misyonerlerin gerçek niyetlerini anlayarak misyonerleri cemaatlerinden uzaklaştırmaya çalışacaklardı.

Protestan misyonerler bu süreçte Protestanlığa kazandırdıkları yetişkinleri bir misyoner gibi yetiştirerek kendi toplulukları arasında Protestanlığın yayılmasında misyonerlere yardımcı olmaları sağlandı. ABD'li misyonerler tarafından elde edilen bu başarı özellikle Gregoryan Ermeni Kiliseleri tarafından dikkate alınarak geçmişte Katolik misyonerlerce Gregoryan cemaatinin parçalanması konusunda yaşanan kötü tecrübenin tekrar zuhur etmesini engellemek amacıyla cemaatlerinin Protestan misyonerler ile bir arada bulunmalarını yasakladı. Bu dönemde Protestanlığı tercih eden doğu Hıristiyanları veya üyesi olduğu kilise tarafından aforoz edilip cemaat dışına çıkarılan yahut cemaatinden ayrılmak isteyip ama bağlanabileceği bir kilise yapılanması olmamasından dolayı Protestanlığı tercih etmek istemeyenlerin sayısının giderek artması bölgede ayrı Protestan kiliselerinin meydana gelmesine neden oldu.

2.5 Protestan Amerikan Misyonerlerinin İzledikleri Yöntemler

XIX. yüzyılda Ortadoğu bölgesinde Protestan misyonerlik faaliyeti yürüten misyoner örgütler uyguladıkları geleneksel sistem olan çekirdek kilise oluşum modelini terketmişlerdi (Anderson, 1872:144/147). Kalıcı, etkin ve daha fazla kitlelere ulaşmak amacıyla Protestan misyonerler farklı metodlar geliştirme yolunu benimseyerek faaliyetlerine yeni ve modern anlayışlar kazandırdılar. Bu anlayışların oluşum sürecinde, misyonerlerin bölgede karşılaştıkları problemler önemli rol oynadı. Bölgede, Protestan misyonerlerin temel hedef kitlesi olan Müslümanlar, yerel Hıristiyanlar ve Yahudiler'in sahip oldukları dini, kültürel ve sosyo ekonomik özellikleri, misyonerleri bu halklar arasından Protestanlığa birey kazandırmak için farklı arayışlara iten en önemli nedenlerdi (Dennis, 1872:56/60). Bu durum sadece Protestan misyoner örgütler için geçerli olmayıp ayrıca bölgede Protestan misyonerlerden yüzyıl önce misyonerlik faaliyetleri başlatmış olan Katolik ve Ortadoks misyoner örgütler için de geçerliydi. Protestan misyoner örgütlerin, bölgede Protestanlığı yaymak için uyguladıkları değişik metodlar, bu örgütleri Ortadoğu coğrafyasında özellikle Katolik misyoner örgütlerden daha fazla yaygın ve etkin bir konuma taşıdı (Kawerau, 1958:168/170; Eddy, 1913:49). Bu durum aynı zamanda dünyanın diğer alanlarında Protestanlaştırma faaliyeti yürüten başta Amerikalı misyonerler olmak üzere diğer Batılı Protestan misyonerler tarafından da

benimsendi (Richter, 1910:189; Eddy, 1913:72). Özellikle XIX. yüzyılda Anadolu coğrafyasında faaliyet yürüten Amerikalı Protestan misyonerlerin meydana getirmiş oldukları misyoner kurumları, bu anlayışın bir örneğidir (Haydaroğlu, 1990:632).

XIX. yüzyılda Protestan misyonerlik faaliyetlerinin hangi çeşitlilikte gerçekleştiğini incelenirse 6 kategori altında yapılan faaliyetler dikkat çeker. Bu kategori başlıkları ise sırasıyla şöyledir.

1. Eğitim alanında yapılan faaliyetler
2. Sağlık alanında yapılan faaliyetler
3. Çeviri ve basım alanında yapılan faaliyetler
4. Yerel halkın çocukları ile ilgilenme
5. Kilise ve misyon okullarında yapılan dua faaliyetleri (Formal Preaching)
6. Halk arasında yapılan gelişmiş güzel dua okuma faaliyetleri (Informal Preaching) (Van Den Berg, 2005:107/111).

Ayrıca bu kategoriye ek olarak Protestan misyonerlerin faaliyette buldukları toplumlar içindeki diğer görevleri ise şu şekildeydi: Protestanlığı seçen kişilere Protestan yaşam tarzını benimsetmek, kadınların eğitimine önem vermek ve Protestanlığa kazandırılan her bir genç kızın ileride bir anne olacağı düşünüldüğünden Protestan yaşam tarzını ailesine kazandırması için bir Protestan annenin nasıl olabileceğini (Evangelic Motherhood) öğretmek (bayan misyonerlerin görevleri arasında) Protestan ailenin temelini oluşturmak için erkek ve kadını bu konuda bilgilendirmek ve toplumun medenileşmesini sağlamak (Van Den Berg, 2005:109/111). Protestan misyonerlerin dünyanın bu bölgesinde uyguladıkları yöntemler, diğer misyon alanlarında uygulanan yöntemlerden farklılık göstermekteydi. Çünkü bölgenin sahip olduğu coğrafik ve etnik özellikler, misyonerleri faaliyetlerinin ilk yıllarında başarısızlığa uğramalarına neden olmuş ve onları yeni yöntemler geliştirmeye yöneltmişti (Antakly, 1976:56/59). Öncelikle misyonerler bölgede ulaşmaya çalıştıkları halklar ile düzgün ve etkili bir iletişim yolu meydana getirmek zorundaydılar ancak bu yolla hedef kitlenin için nüfuz edilebilirdi. Bu yol, misyonerlerin bölgedeki halkların kullandığı yerel dil olan

Arapçanın öğrenilmesi idi. Yabancılar tarafından kendi dillerinin kullanılarak kendilerine hitap edilmesine büyük bir ilgi gösteren yerel halk, göstermiş olduğu sıcak tepki ve misafirperverlik ile misyonierlerin doğru yolda olduklarını kanıtlamaktaydılar (Laurie, 1862:87). Diğer önemli bir yöntem ise misyonierlik faaliyetlerinden bazıları olan İncil okuma, hemşirelik ve öğretmenlik gibi alanlarda yerel Arap kadın öğreticilerinden yararlanmaktı.

Beyrut bölgesinde sekiz yıldan kısa bir süre Protestanlığı yaymak için çaba sarf eden ABD'li Protestan misyonierler, 1827 yılında, Yunan İsyanı nedeniyle kendileri için güvenli olarak gördükleri Malta adasına geçici olarak çekildiler. Amerikan Bord'un Suriye Misyonu'nun da faaliyette bulunmakta olan misyonierler, adada kaldıkları süre içerisinde durum değerlendirmesi yaparak misyonun açık olduğu süre içerisinde temel amaç olan Müslümanları ve bölgedeki doğru kiliselerine mensup yerel Hıristiyanları, Protestanlığa kazandırma konusunda başarısız oldukları gerçeğiyle karşılaştılar (Makdisi, 2009:68/69). ABD'li misyonierler, bu durumun nedeni olarak misyonun izlenmiş olduğu Protestanlaştırma stratejisinin uygulanması konusunda, izlenen yolun yanlış olmasında görmekteydiler. Misyonun hedefine ulaşması için belirlenecek yolun, ne olması gerektiği hakkında, misyonierler arasında tartışmalar süregelirken Suriye Misyonu'na ABD'den yeni misyonierler gelmeye başlamıştı. John Wartabed gibi Protestanlığı kabul ederek ABD'li misyonierlerin en önemli yardımcıları konumuna gelen yerel Hıristiyanların yanında, bölgedeki ilk ABD'li misyonierler olan Eli Smith, Willam Goodell ve Isaack Bird gibi misyonierlere Homan Hallock ve George Whitting adlı ABD'li misyonierler, eşleri ile birlikte katıldılar (Richter, 1910:148; Antakly, 1976:63).

Suriye, Lübnan ve Filistin üçgeninde Protestanlaştırma faaliyetine başlayan Amerikalı misyonierler, uyguladıkları geleneksel yöntemleri değiştirmek zorunda kaldılar. Bölgenin sahip olduğu coğrafi zorluklar ve sosyo kültürel farklılıkların yanında çeşitli etnik kimlikleri barındırması, misyonierlerin başarılı olabilmesi için farklı stratejiler denemesine neden oldu (Daniel, 1964:76/78). Büyük Suriye topraklarında başlatılan Protestanlaştırma akımının ana hedefi, misyonierlerin mensubu olduğu American Board örgütünün sekreteri tarafından *Protestanlığa insan kazandırmak* olarak belirlenmişti. Fakat misyonierlerin bölgedeki yerel Hıristiyan

ruhban sınıflar tarafından engellenmesi, kiliselerden kovulması ve bu kiliselerin üyesi olan topluluklar ile ilişki kurma imkânının giderek azalması üzerine *okullaşma stratejisinin* Protestan misyonerlerce benimsenmesine yol açtı. Protestanlaştırma stratejisini yeniden gözden geçiren ABD’li Protestan misyonerler, kilise çalışmalarını bir tarafa bırakarak kendilerine yerel halk ile ilişki kurma fırsatı tanıyan misyon okullarının yaygınlaşması yönünde fikir birliğine vardılar (Dennis, 1872:56/61). Belirlenen yeni stratejinin hedefi ise Osmanlı Suriyesi’nin kapsadığı alanda, bölgeye has bir Protestan akımı meydana getirmek ve bölgedeki yerel halkların bu akımı benimsemesini sağlamaktı. Anadolu coğrafyasını da hedef alan örgüt misyonerleri, aynı stratejinin Osmanlı’nın bu bölgesinde uygulanması için ileriki yıllarda Osmanlı Ermenileri arasında ünü yayılacak olan Willam Goodell adlı misyoneri ve Eli Smith’i Türkiye Misyonu’nun başlatılması için Anadolu’ya gönderdi (Yetkiner, 2010:163). Isaac Bird ve George Whiting isimli ABD’li misyonerler, American Board tarafından Beyrut’ta önceden var olan misyon yatırımlarını daha fazla geliştirmek görevi ile yönlendirilerek 1830 yılında Beyrut’a doğru yola çıktılar. Misyon içindeki tartışma yeni strateji önerileri ile devam ederken John Wartabed, bölgede Protestan kilisesinin oluşturulmasının gerekliliği üzerinde durarak Amerikan okullarının bölgede birer çekim merkezi haline getirilmesi için kilise ve eğitim faaliyetlerinin, birlikte hareket etmek zorunda olduğunu belirtmekteydi. Ayrıca, Malta’da bulunan ABD’li misyonerlere ait matbaanın da Beyrut’a nakledilmesinin gerçekleşmesi ile eğitim stratejisinin daha da güçlenebileceği vurgulanmaktaydı (Yetkiner, 2010:142/151).

Bölgede yaşayan yerel halk ile kolay bir şekilde ilişki kurma yollarını arayan misyonerler, Osmanlı Devleti’nin kamu hizmetlerinden en önemli alanları olan eğitim ve sağlık alanında yetersiz kaldığını keşfetmişti. Özellikle Osmanlı Suriyesi denilen bölgede hiçbir devlet okulu bulunmaması misyonerler için bir açık kapı vazifesi görerek misyonerlere bölgede kalıcı olmanın eğitim faaliyetlerinden geçeceğini fark ettirmişti (Barton, 2010:132). American Board örgütü, bölgedeki misyonerlerin uzun süre gerçekleştirilen Protestanlaştırma faaliyetleri sonucunda kazanılan insan sayısının çok az olduğunu görünce misyonerlerin strateji değişikliğini kabul etmek zorunda kaldığını bir şartla belirtmekteydi. Bu şart ise misyonerlerin asıl amaçlarının Protestanlaştırma olduğu ve eğitim faaliyetleri bu amaca hizmet etmeli öte yandan bir toplumu medenileştirmek, hiçbir zaman

misyunun amacı olmaması yönündeydi (Anderson, 1872:142; Laurie, 1862:69). Amerikalı misyonerler, bölgenin belirlenen alanlarında okullar kurmaya başladılar. Açılan her okul, bölgeye yeni erkek ve bayan misyonerlerin gelmesi, bölgede Amerikan varlığının her geçen gün güçlenmesi demektir (Eddy, 1913:124/128). Açılan okullarda, yetiştirilen ilk öğrenciler, misyonun eğitici, belletici ve din adamı ihtiyacını karşılamak üzere kullanılmaya başlandı. Beyrut'ta görev yapan William Goodell ve George Whitting adlı misyonerlerin eşleri ise özellikle kız çocukları için eğitim vermek amacıyla misyoner eşleriyle yaşadıkları evin bir bölümünü okul olarak değerlendirerek hizmet vermeye başladılar (Greenberg, 2004:4/6).

Osmanlı Devleti'nin Suriye Vilayeti'nde Protestanlaştırma faaliyeti yürüten Amerikalı misyonerler, bu bölgede yaygın dil olan Arapça dilinin misyonerler arasında öğrenilmesini dikkat ettiler. Dil öğreniminin misyonerlik faaliyetleri için bir elzem olduğunu idrak eden misyonerler, yerel halk ile kolay bir iletişim kurmak için Arapça öğrenerek açtıkları okullarda da bu dil ile eğitim vermeye başladılar. Farklı uygulanan bir diğer stratejik unsur ise misyonerlik faaliyetlerinde yerel bayan eğitimci, belletici, İncil okuyucusu ve misyon hizmetlerinin devamında kullanılan hizmetçilerin kullanılmasıydı (Greenberg, 2004:5/11). Elbette, misyonunun değişik basamaklarında kullanılan bu kişiler, daha önceden misyonerlerin sağladığı bir eğitimden geçmiş ve Protestanlığı kabul etmiş olan kişilerden seçilmesine özen gösterilmekteydi. Uygulanmaya çalışılan bu yöntemler, Amerikan Bord'un bu bölgedeki misyonerlerini diğer bölgelerde faaliyet gösteren misyonerlerinden farklı kılmaktaydı. Ayrıca Suriye bölgesindeki Protestan misyonerler, bu tür uygulamalar sayesinde yerel halk ile arasındaki iletişimi devamlı geliştirmiş, yerel halkın misyonerleri yabancı görmemesine ortam hazırlamıştı (Lindner, 2009:168).

Doğrudan Protestanlaştırma faaliyetlerine son veren American Board misyonerleri, kız çocukları ve kadınların eğitime önem vererek, bölgedeki toplumun her kesimine ulaşmayı hedeflemekteydi. Böylelikle misyonunun asıl amacı olan Protestanlığı yayma emelini bu okullar sayesinde kapı gerisinden yapabildiler. Bu okullarda bayan misyonerlerin çalıştırılmasına özen gösteren misyon, ABD'de bu yıllarda gelişmekte olan Feminist hareketin etkisinde olan bayanların misyonerliği seçerek kendilerini kanıtlama ihtiyacı içinde olduğunu biliyordu (Van Den Berg,

2005:113/116). Akımın etkisinde bulunan genç kızların büyük bir bölümü kıta dışı misyonerlik faaliyetinde yer almak istiyordu. Kutsal topraklarda bulunan Amerikan misyonunun sahip olduğu okul, yetimhane ve hastane ağı bu bayanlar arasında en fazla tercih edilen görev alanlarının başında gelmekteydi. Bayan misyonerlerin sayıca artması, misyonun sahip olduğu erkek egemenliğine son vermeye başlamıştı (Farah, 1986:77). Kız çocuklarına sağlanan eğitimin asıl amacı misyonerlik faaliyetlerinin bireylerden çok toplumun temelini oluşturan ailenin Protestanlığa kazandırılması idi. Bu nedenle kız çocuklarına sağlanan eğitim müfredatı da buna göre düzenlenmişti (Greenberg, 2004:9).

Ortadoğu'da Protestan misyonerlik faaliyetlerinin dayandığı temel yöntemlerden biri halk arasında gerçekleştirilen dua okuma ve halk ile yapılan söyleşilerdi. Misyonerlerin devamlı gerçekleştirmeye çalıştıkları bu buluşmalarda, yerel Müslüman ve Hıristiyan topluluklara Protestan Hristiyanlığının gerçekleri aktarılmaya çalışılırdı. American Board örgütünün genel sekreteri Rufus Anderson, Ortadoğu'ya gönderilen misyonerlerinin devamlı halk arasında olmasını istiyor ve özellikle toplu dua ayinlerinin önemine vurgu yaparak bu görevi gerçekleştirmeyen misyon guruplarına da merkezden gelen yardımın kesileceği yönünde uyarılarda bulunmaktaydı (Anderson, 1869:78/82). Ortadoğu'da görev yapan Protestan misyonerlerin önemli bir gurubu olan ABD'li misyonerleri etkisi altına alan Evangelizm, dünyanın bu bölgesinde misyonerlere eğitim, sağlık ve basın yayın alanında önemli görevler atfederek yayılma alanını genişletmeye çalışmaktaydı.

Fakirlik, Filistin kentlerinin önemli bir olgusu haline gelmişti. Bulaşıcı hastalıklar ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği her şehir ve kasabada kendisini önemli ölçüde hissettirmekteydi. Ailelerin ekonomik durumları, çocukların temel eğitimi dahi almasını engelleyen en önemli faktördü. Katolik ve Protestan veya diğer devletlerin desteklediği misyon kuruluşları için bölge halklarının fakir oluşu ve özellikle sağlık hizmeti verecek kurumların eksiklikleri misyonun etki sahsını genişletmesinde önemli bir avantaj haline dönüşmekteydi. Misyonerler tarafından açılan okullara öğrenci kazandırmak isteyen misyonerler, fakir aileleri özellikle seçerek kız çocuklarına ücretsiz eğitim, elbise, okul araç ve gereçleri vaat etmekteydiler. Bu durum aileler tarafından çocuklarının geleceklerini etkileyebilecek

olumlu bir gelişme şeklinde algılandığı için özellikle yabancı okulların halk arasında popüler olmasına neden olmaktadır. Bir diğer önemli durum ise misyonerlerce açılan okullara oluşan talep, bu tür okulların yasal bir zemine oturtulmasını da mümkün kılmaktaydı (Greenberg, 2010:27).

Amerikan Bord'un Filistin Misyonu' nu başlatması ile birlikte örgütün misyonerlik faaliyetlerini uygularken izlediği metotlara, bir yenisini daha eklendi. Bu döneme kadar genellikle örgüt ve misyoner gurupları içerisinde erkek egemen bir hiyerarşi izlenmekteydi. Fakat Filistin bölgesinde ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde kısacası İslam dininin egemen olduğu coğrafyalarda faaliyet gösteren ABD'li Protestan misyonerler, hedef alınan halkların arasına sızmak için bayan misyonerlerin mutlaka sahada olmaları gerektiğini artık belirtmeye başlamışlardı (Friedman, 2010:142). Bu sırada ABD'de eğitilmiş bir bayan nesil yetişmekteydi. Özgürlük ve Feminizm gibi kavramların hâkim olduğu bu dönemde, çoğunlukla İlahiyat eğitimini tamamlamış birçok genç kız, kendilerini ispatlama ihtiyacı içerisinde misyoner kurumlarına başvurarak görev talebinde bulunmaktaydılar (Dalyan, 2011:355). Filistin Misyonunun ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran Amerikan Bord, bölgeye ilk önce evli misyonerlerin gönderilmesi yolunu benimsemişti. Fakat örgüt, Filistin Misyonunu askıya alarak bu bölgede bulunan misyon kurumlarını kuzeye Suriye bölgesine çekip bu bölgede Suriye Misyonunu kurduktan sonra bekar bayan misyonerlerinde bölgeye gönderilmesine başladı. Eğitim ve sağlık alanlarının, misyonerlikte bir araç olarak kullanılmaya başlanması, bayan misyonerlere olan ihtiyaç artıran bir başka neden olması açısından önemlidir (Malki, 2012:570). Kız eğitimine verilen önem, misyon bölgelerinde misyonun isteği doğrultusunda öğrenciler tarafından örnek alınması için model olabilecek bayan misyonerlere duyulan ihtiyaç, kız öğrencilerin aileleri ile devamlı ilişki içinde olmalarını sağlayacak kişilere olan ihtiyaç, bayan misyonerlerin misyona katılmasını gerekli kılan diğer etkenlerdi.

Filistin bölgesindeki Yahudiler arasında Protestanlığı yaymayı hedefleyen Protestan misyonerlerin izlediği birkaç metot bulunmaktaydı. Bu metotlardan en önemlisi Protestanlığa kazandırılmış Yahudilerin, Protestanlığa kazandırılmak istenen diğer Yahudi yerleşim alanlarına gönderilip Protestanlığın yayılmasını

sağlamaktı. Bir diğere önemli metot ise Yahudiler arasındaki düşük gelir seviyesine sahip ve diğere toplumların sahip olduğu avantajlara sahip olmayan Yahudi toplumlarını hedef alıp bunlar arasına Protestanlığı yaymaktı. Formal ve İnfomal eğitim verilerek Yahudi toplumunun eğitim yöntemiyle etki altına alınmasına çalışıldı. Bu nedenle yetişkin eğitimi, kız çocuklarının eğitimi, anaokulu, ev kadınlarının eğitimi ve yüksek eğitim veren okullar Filistin'deki Yahudi toplumunun yaşadığı alanlarda başta İngiliz olmak üzere Amerikan ve Alman Protestan misyonerler tarafından açıldı (Kark, v.d., 2008:72). Misyona sahası içerisinde yaşayan Yahudilerin bir diğere eğitim merkezi ise workshop denilen küçük atölyelerdi. Bu atölyelerde, halkın belirlenen bir bölümü misyonerler tarafından uygulamalı bir şekilde eğitilmekteydi. Ekonomi alanında, Yahudilerin ev yönetiminden tarladaki faaliyetlerinin şekillenmesi yönünde de Protestan misyonerler, çalışmalar gerçekleştirerek Protestanlaştırma faaliyetlerini de bu çalışmaların içinde eriterek Yahudilerin Protestanlığı benimsemeleri için çalıştılar (Kark, Langboim, :106/107).

2.5.1 Eğitim Misyona

1820 yılında Osmanlı Suriyesi'nde yürüttükleri Protestanlık faaliyetleri sırasında önemli problemler ile karşılaşan ABD'li misyonerler, Protestanlığın hedefledikleri kitleler tarafından benimsenmemesinin nedenini misyonun halka karşı direkt olarak din propagandası yapmasında gördüler (Antakly, 1976:88). Bu nedenle bölgede sürdürdükleri misyonerlik faaliyetlerine kısa bir süre ara veren American Board misyonerleri, kullandıkları yöntemlere eğitim yolu ile din propagandasının yapılmasını da eklemeyi uygun gördüler (Talhamy, 2011 a:222).

Eğitim faaliyetlerinin, misyonerlik faaliyeti içindeki önemini idrak eden Protestan misyonerler, açtıkları her düzeydeki okul sayesinde kiliselerdeki faaliyetlerinden Protestanlaştırmayı başardıkları insanların birçok katı kadar birey kazanmayı başardılar (Bartlett, 1878:70/73). ABD'li misyonerler, okullaşma ağının ilk halkası olan İlkokulların (Primary Schools), misyonun istasyon ve dış istasyon alanlarında açılması ile eğitim faaliyetlerine başlamıştı. Bu okullarda, İncil okuma, İncilin ve Hristiyanlığın tarihini öğrenme gibi derslerin yanında doğa bilimleri, coğrafya ve tarih dersleri de verilmekteydi (Grant, 1841:86/93). Eğitim ağının diğere

bir ayağı olan İlahiyat (Seminary) okullarında ise daha yüksek kademedeki bir eğitim verilmeye çalışılarak özellikle teoloji alanında eğitim ve öğretim sunup misyonun devamlılığının sağlanmasında rol oynayacak olan yerel misyonerlerin yetiştirilmesi hedeflenmekteydi (Dodge, 1958:129/132).

Öğretmen, Pastör, kilise çalışanı ve misyoner yardımcısı gibi mevkilerde yerel insanların hizmet sunması hem misyonun yerel halk arasında benimsenmesine yardımcı olacaktı hem de misyonda görev alan yabancı misyonerlere yerel halk tarafından gösterilen tepkilerin azaltılmasında rol oynayarak açılacak okullara yerel halkın öğrenci göndermesi teşvik edilecekti. Ortadoğu bölgesinde kız eğitiminin önem kazanması ki özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu bölgede açılan okulların büyük bir bölümünün kız okulu olması Protestan misyonların bu konudaki faaliyetleri sonucu oluşan kamuoyunun gösterdiği önemden kaynaklanmaktaydı (Van Den Berg, 2006 b:468).

1823 yılında ilk misyoner Amerikan Kız Okulu Beyrut'ta açıldı. Eğitim sayesinde misyon sahasındaki halkı etki altına almak isteyen misyonerler, yerel halk ile kendi aralarındaki bariyerleri kaldırmayı ummaktaydılar. ABD'li misyonerler bu yöntemin yaygınlaştırılarak Suriye bölgesindeki misyonun etkin çalışmalar yürütebileceğine inanıyorlardı. Ayrıca bölgede kız çocuklarının eğitimi için Osmanlı Devleti'nin hiçbir faaliyetini görmeyen ABD'li misyonerler, devlet tarafından açık bırakılan bu kapıyı da kullanmaya başlayarak 1824 yılında ilk kız okulunu yine Beyrut'ta misyonerlerin eşleri vasıtasıyla hizmete açacaktı. 1820'li yıllardan sonra eğitim aracına daha fazla yoğunlaşan ABD'li misyonerler, yerel halka nüfuz etmenin bu yoldan geçeceğini tahmin ederek üyesi oldukları American Board örgütünün Boston'daki merkezine bu konuda raporlar sunmaya başlamıştı (Walker, 1976:217). 1825 yılından sonra eğitim misyonu (Educational Mission) ABD'li misyonerler arasında bir trend olmaya başladı. Protestan öğretisinin misyon sahasında bulunan her türlü etnik guruplar arasında yaygınlaşması için eğitim ABD'li misyonerler tarafından bir enstrüman olarak kullanılmaya çalışıldı (Fildis, 2012:739/742). Eğitim misyonunun yaygınlaşması beraberinde de bir sorun American Board'un Boston'da bulunan merkezinde görev yapan yüksek rütbeli misyonerlerin oluşturmuş oldukları tasarılar ve öngörüler cevap olmaya başladı. Okullaşmanın ilk yıllarında İncil

kaynaklı okuma yazma etkinliklerinin gerçekleştirilmesi talebi tüm Amerikan misyonerlerine merkezden iletildi (William, 1910:116). Okullara her ne kadar yerel Hıristiyan öğrenciler kabul edilse bile Müslüman ailelerden gelen talepler doğrultusunda Müslüman öğrenciler de kabul ediliyordu. Okullaşma sayesinde Protestanlık propagandası için özgür ortama kavuşan ABD'li misyonerler, gelecekte Protestan bir neslin yetiştirilebilmesi için büyük umutlar besliyorlardı. Protestanlaştırma faaliyetlerine bu okullarda istihdam ettikleri yerel personel ve öğretmenlerden başlayarak misyonun asıl amacı olan Protestanlığa insan kazandırma faaliyetlerini tüm öğrencileri hedef alarak uygulamaya koydular (Talhamy, 2011 a:217).

1831 yılında American Board misyonerleri, Yunan İsyanı'ndan dolayı Beyrut'ta yarım bıraktıkları görevi tamamlamak için yeni misyonerlerin katılımıyla güçlenmiş bir şekilde Malta'dan Beyrut'taki misyon sahasına geri dönmeye başladılar. Jonias Bird ve Goerge Whitting adlı iki yeni misyoner bu gurubun içinde yer alarak aynı yıl Beyrut'a ulaştı. Yunan isyanı nedeniyle Beyrut'ta ABD'li misyonerler tarafından kapatılmak zorunda kalan okullar, tekrar açıldı (Anderson, 1861:98/102). Ayrıca Malta adasında kalan süre boyunca misyonerler arasında yapılan değerlendirmeler sonucunda misyonun, eğitim ve sonrasında okullaşma yönünde karar alması sonucu özellikle Beyrut'ta ve civarlarında yeni misyon okullarının açılmasına başlandı. 1834 yılına gelindiğinde 6 adet Amerikan misyoner okulu hizmete sokulmuştu (William, 1910:118; Bartlett, 1878:103). Bu okullardan dördü daha önce ABD'li misyonerler tarafından eğitilmiş olan yerel eğitici ve belletmenler tarafından idare edilmekte ve eğitim verilmekteydi. Diğer iki okul ise direkt olarak ABD'li misyonerler tarafından idare edilmekteydi. ABD'li Misyonerler tarafından idare edilen iki okul Beyrut merkezde yer almakla birlikte yerel eğitimciler tarafından idare edilen diğer dört Amerikan Okulu ise Beyrut dışındaki alanlarda oluşturulmuştu. Bu okullardan en önemlisi Beyrut merkezde bulunan okullardı. "İngilizce Okulu" olarak adlandırdıkları okulların eğitim dili İngilizce idi (Tibawi, 1966 b:148). ABD'li misyonerler bu okulları açmak ile kendilerine, Suriye bölgesinde yaşayan halklar ile kolay bir şekilde ilişki kurma imkânını sağlayacak olan yerel Protestan misyonerleri yetiştirmeyi hedeflemekteydiler.

American Board, Suriye Misyonu'nun gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan misyoner ihtiyacını, bölgeye gönderdiği Nathaniel Keyes, Leander Thomphson, Samuel Wolcott ve Cornelius Van Dyck isimli misyonerler ile gidermeye çalıştı. Suriye Misyonu'na katılan ABD'li yeni misyonerler, görev sahasına gelmeden önce aldıkları eğitimde Arapça, zorunlu bir ders olarak misyoner eğitim müfredatında yerini almıştı (Anderson, 1861:123). Amerikan Bord'un Suriye'deki misyon sahasına gönderilen yeni misyonerlerin tek bir hedefi vardı. Bu hedef, örgütün bölgedeki okul ağını genişletmek için dış istasyon, istasyon ve merkez istasyon şeklinde örgütlenip özellikle merkez istasyonların bulunacağı şehir merkezlerinde yüksek eğitim verecek olan kolej ve seminerlere öğrenci hazırlamaktı (Bond, 1828:121; Anderson, 1841:133). Bu amaç doğrultusunda şehir ve köylerde ilk ve orta dereceli Amerikan okulları açılmaya başlandı. Lübnan'ın dağlık alanlarında yerleşik olarak yaşamakta olan Dürzîler, çocuklarını Ortodoks ve Katolik okullarına göndermek istemediklerinden dolayı ABD'li misyonerlerden kendi yaşadıkları dağlık alanlarda okul açmalarını istediler (Talhamy, 2012:982/983). 1859 yılına gelindiğinde ABD'li Protestan misyonerlerin Beyrut, Sidon ve Tripoli'de 32 misyon okulu vardı ve bu okullardan 13'ü dağ köylerinde meydana getirilmişti (Antakly, 1976:83/85). Okul ağının kurulmasıyla birlikte ortaya çıkan bir diğer ihtiyaç ise bu okullarda kullanılacak yazınsal basın yayın ürünlerinin nasıl hazırlanacağı sorunuydu. Öncelikle Protestan misyonerler işe çeviriler yaparak başladı. Arapça, Türkçe, Ermenice, Kürtçe İnciller ve İncil metinleri hazırlandı. Ders kitapları, okullara kabul edilen öğrencilerin ana dillerine çevirilerek müfredatlarda kullanılacak dillerde hazırlandı (Grabill, 1971:147). Protestan misyonerlik faaliyetlerinin yapıldığı alanların taksiminde önemli merkez istasyonlara matbaa kazandırıldı. Bu matbaalarda basılan eserler özellikle Arap ve Ermeni dillerinin tekrar canlanmasına ve sonraki aşama olan milliyetçilik duygularının tekrar canlanmasında büyük rol oynayacaktı.

ABD'li misyonerlerin mücadele ettiği bir diğer alan ise bölge halkları üzerinde yüzyıllardır etkili olup misyonerlerin faaliyetlerinde olumsuz bir durum oluşturan gelenek ve göreneklerdi. ABD'li misyonerler, kız ve erkek öğrencilerini gelenek baskısı altından kurtarmak için yatılı okullar (Board Schools) açmaya başladılar (Tibawi, 1966 b:143/146). Çünkü öğrenci davranışlarının şekillenmesinde

büyük rol oynayan gelenekler daha çok okul dışındaki sahada gerçekleşiyor ve bu durum misyonerlerin öğrenciler üzerindeki kontrolünü azaltıyordu. Günün büyük bir kısmının öğrenciler arasında geçirilerek istenilen davranışların gerçekleşebileceğini savunan misyonerler bu konuda yatılı okulların açılmasını daha yararlı olacağını savunmaktaydılar (Talhamy, 2011 a:219; Zachs, 2001:153). Fakat öğrenci aileleri de bu duruma karşı çıkarak çocuklarının evde veya gün içinde belli saatlerde eğitim alıp tekrar eve dönmesini istiyordu. Bu dönemde ABD’li misyonerlerin tek isteği kendilerine okul hastane ve yetimhanelerde yardımcı olabilecek yerel öğretmen, belletmen, okutman, yardımcı, duacı ve çevirmen gibi birçok alanda ara eleman yetiştirmektir (Greenberg, 2004:9/12). ABD’li misyonerler, bu amacı gerçekleştirebilmek için öğrenciler üzerinde tam anlamıyla bir hâkimiyet kurmak zorunda olduklarını anladılar. Böylelikle de ilk yatılı okul (Boarding School), ABD’li misyonerlerin denetimi altında 1836 yılında Beyrut’ta açıldı (Barton, 2010:144). Bu okullar sayesinde misyonerler, bölgede hâkim olan geleneklere de savaş açmış olduklarının farkındaydılar. Bu okullarda eğitim dilinin İngilizce olması ve öğrencilerin bu dili iyi şekilde öğrenmesine rağmen Arapçanın okul müfredatındaki ağırlığı hissedilir bir seviyedeydi (Khalaf, 2012:165). Ayrıca ABD’li misyonerler, yatılı okullarda eğitim alan öğrencilerin sahip oldukları geleneğin bir göstergesi olan giyim tarzına ve oruç ibadetine izin vererek öğrencilerin zor duruma sokulmasından kaçınmaktaydılar (Greenberg, 2010:29/33).

Osmanlı Suriye’sinde görev yapan American Board misyonerlerinin 1830’lu yıllarda meydana getirdikleri okullaşma faaliyetlerinin nihai sonucu, sonraki yıllarda Suriye bölgesinin bir çok alanında meydana getirilecek misyon yatırımlarında kullanılacak olan kadın ve erkek personelin eğitilmesiydi. Abdüllatif Tibawi, 1840’tan önce, Beyrut merkezinde ve Suriye bölgesinin diğer alanlarında açılan Amerikan okullarının genel anlamda birer misyoner okulu olarak kabul edilmesinin anlamsız olduğunu iddia ederek bu okullara misyoner okulu gözüyle bakmaktan çok misyoner eğitim okulu olarak görmenin daha doğru olacağına vurgu yapmaktadır (Tibawi, 1955:19). Ancak bu okulları önemsiz bir şekilde görmek yanlış olur çünkü Arap dilinin misyonerlerce öğrenilmesi gerekliliğinin önemi, müfredatın bölgenin sahip olduğu değerler ekseninde şekillenmesinin gerekliliği ve misyon sahasında daha etkili olabilmeyi kolaylaştıran bir çok kreatif fikrin vücuda gelmesi bu okullar

sayesinde olmuştur. 1820–1830 ve hatta 1840 yılları arasında Protestanlığın, Suriye bölgesinde yaygınlaşmasının başarısız bir şekilde sonuçlanması ABD'li misyonerleri önlemler almaya itmiş ve misyonun başarıya ulaşması için misyonerlerin, yerel okutman ve din adamlarının Protestan okul ve kiliselerinde istihdam etmelerine bağlı olduğunu anlamalarını sağlamıştı (Jessup, 1873:78/88). Diğer taraftan Osmanlı Suriye'sinin giderek Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde gündeme gelmesi ve açık bir şekilde özellikle emperyalist devletlerin Suriye bölgesinde nüfuz oluşturma mücadelesi içinde bulunması, Suriye bölgesinde görev yapan ABD'li misyonerleri daha akılcı bir şekilde hareket etmelerine sevk etmekteydi. Avrupalı devletlerin ki özellikle İngiltere'nin Suriye söz konusu olunca veya bu bölgede İslam dışındaki dinlere mensup grupların devlet otoritesiyle bir problem yaşaması durumunda Osmanlı Devletinin iç işlerine müdahale etmesi, ABD'li misyonerlere, faaliyetleri konusunda önemli ölçüde cesaret kazandırmaktaydı. Bir diğer önemli konu ise ABD'li misyonerlerin, bölgedeki okullarında uygulanan genişletilmiş ve etkisi artırılmış müfredat programının içerdiği derslerin kitaplarını, Arapça olarak basması da ABD'li misyonerleri başarıya ulaşma yolunda epey ümitlendirmekteydi (Malki, 2012:570). Misyon okullarında yerel öğretmenlerin istihdam edilmesi ve Arapçanın eğitim dili olarak kullanılması bölgedeki ailelerin çocuklarını bu okullara kayıt ettirmesinde büyük rol oynamaktaydı (Antonius, 2001:76). Bu okulları ve okulların eğitici kadrosunu birer yabancı unsur olarak görmekten vazgeçip, onları kucaklamaya başlayan Suriye halkının Müslümanlar dâhil her kesimi, bu okullara öğrenci göndermeye başladı. Bu durum, ABD'li misyonerleri cesaretlendirerek Suriye'nin diğer bölgelerinde de eğitim yatırımında bulunmalarını teşvik etti (Zachs, 2001:157/159).

1866 yılına gelindiğinde Osmanlı Suriyesi'nde yaşayan Arap gençliği içinde, bölgedeki yabancı okullarda okuma trendi, büyük bir ivme kazanarak artmaya başladı. Bu trendin gençler arasında giderek revaçta olmasının nedenlerine baktığımızda; yabancı bir dil öğrenme arzusu ki özellikle İngilizce, Suriye Protestan Koleji'ne kabul edilme, bir yabancı okulda özellikle de Amerikan Kolejinde okuyarak toplum içinde yüksek bir statüye kavuşma, arzularını sayabiliriz. Durumun farkında olan ABD'li misyonerler, Suriyeli gençlerin bu taleplerini sevindirici ve cesaret verici bularak özellikle ortaokul seviyesinde okullar açmaya başladılar. Bu

okulların kuruluş amacı ise Suriye Protestan Koleji'ne öğrenci yetiştirmektir. Ayrıca birçok değişik meslek dalında öğrencilere eğitim sunmak için günümüz Suriye ve Lübnan'ın değişik alanlarına meslek okulları da açıldı (Antakly, 1976:98). Bu okullarda genişletilmiş bir müfredat yürürlüğe konuldu. ABD'li misyoner Henry Jessup, görev yeri olan Sidon'da, yeni bir eğitim programı başlatarak mesleki eğitimin önemine vurgu yaptı. Bu nedenle ABD'li misyonerler Sidon Akademisinin yerleşkesi içinde bir yetimhane düzenlenerek, bakımı üstlenilen çocuklara mesleki eğitim vermeye başlandı. Bu eğitim, marangozluk, çiftçilik, bahçecilik, duvar örümü, terzicilik ve nalbantçılık gibi çeşitli alanlarda verilen dersleri kapsamaktaydı. ABD'den aldığı finansal yardım sayesinde yetimhanede görev yapan misyonerler, verdikleri eğitimin uygulama aşamasında kullanılmak üzere bir tarla satın aldılar. Ayrıca diğer mesleki bilgilerin verilmesi içinde bölgedeki meslek ustalarının kiralanması yoluna gidildi. ABD'li misyonerler, meslek okulları açarak misyonerlik faaliyetlerinde buldukları alanlarda, öğrencilere kazandırılan mesleki bilgilerin öğrencinin gelecekteki yaşamını nasıl etkileyeceği konusunda bir duyarlılığın oluşmasını sağlayarak, halkın mesleki eğitime verdiği değerin artmasını sağladılar (Antakly, 1976:89/93).

ABD'li misyonerler Suriye Misyonu'nun gelişmesi için bir taraftan çeşitli seviyelerde okullar açmaya çalışırken bir taraftan da bu okullarda kullanılacak ders kitaplarının Arapçaya çevrilmesi ve basılı hale getirilmesi konusunda uğraş vermektedir. Suriye'deki Amerikan misyonunda görevli misyonerlerden biri olan Simon Calhoun, coğrafya, matematik, geometri ve logaritma gibi alanlarda hazırlanmış ders kitaplarının Arapçaya çevrilmesi konusunda önemli girişimlerde bulunarak kitapların Amerikan okullarındaki derslerde kullanılmasını sağladı (Lindsay, 1965:175). Bir diğer ABD'li misyoner olan Van Dyck, Kimya, Patoloji ve Astronomi alanlarında birçok kitabı Arapçaya çevirerek kitapların okullarında kullanılması için yayınladı ve çoğalttırdı. Ayrıca Van Dyck, hayatının son günlerine kadar çeşitli bilim dallarındaki araştırma eserlerini Arap diline çevirerek sunmaya devam etti (Antakly, 1976:90/92).

American Board misyonerleri için Suriye'de meydana getirdikleri okullaşma ağının başarılı bir şekilde yaygınlaşması ve okulların sahip olduğu öğrenci sayısının

hem aynı ölçüde artması ve hem de bu sayının toplumun farklı dinlerine mensup öğrencilerden oluşması, bu okulların Protestanlaştırma faaliyetinde vazgeçilmez bir unsur olduğu anlamı taşımaktaydı. Okullar sayesinde toplumun birçok kesimine ulaşmayı hedefleyen ABD'li misyonerler, başta öğrencilerinin de birer üyesi olduğu Suriye gençliği ve akabinde bu öğrencilerin aileleri arasında Protestanlığı yaymayı umarak gelecek olan nesillerin, bölgenin inanç çeşitliliği ve eğitim seviyesinde önemli değişikliklere neden olacağını tahmin etmekteydiler. Amerikan okullarında eğitilmiş misyonerler gözetiminde eğitilen öğrencilerin, sorgulayıcı bir anlayış ile hareket etme alışkanlığı kazanmaları sağlanmaktaydı. Mensubu oldukları dinleri zamanla sorgulayacaklarını ve kıyaslama yaparak eski dinlerini terk edip Protestanlığa daha kolay bir şekilde yönlenebileceğini ve bu suretle eski kiliselerindeki papazların artık bu insanlar üzerinde bir etkiye sahip olamayacağı misyonerler tarafından vurgulanmaktaydı.

2.5.1.1 Misyon Sahasındaki Kız Çocuklarının Eğitimi

Misyonerlik faaliyetlerinin genelinde hâkim olan düşünce propagandası yapılan dinin veya mezhebin, insanlar tarafından kabul görülüp benimsenmesinde yararlı olabilecek her türlü yolun mübah olarak sayılmasıdır. Eğitim faaliyetlerinin bu yollardan biri olarak sıklıkla kullanılmaya başlandığı yüzyıl olan on dokuzuncu yüzyılda kız çocuklarının eğitimine özellikle Protestan misyoner örgütleri tarafından ayrı bir değer verilmiştir. Protestan öğretisi altında yetiştirilecek bir kız çocuğunun ileride toplumun temel parçası olan ailenin oluşumunda oynayacağı rol, göz önünde bulundurulurken bölgede Protestan nesillerin yetiştirilmesi sürecinde kullanılması, misyonerlerin kullandığı bir yöntem haline almıştı. Kız çocuklarının misyonerlik faaliyetlerindeki yerini keşfetmeye başlayan Protestan misyonerler, eğitilmiş bir kadının ileride hem bir eş hem de bir anne olacağından Protestanlığın gelecek nesillere aktarılmasında bir genç kızın, birkaç misyonerden daha fazla görev üstlenebileceğini tahmin etmekteydiler (Richard, 1878:103). Bu nedenle Ortadoğu bölgesinde uygulanan misyonerlik yöntemleri dünyanın diğer bölgelerinde görev yapan misyonerin izlemiş olduğu yöntemlerden farklı bir özellik taşımaya başlayarak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kız çocuklarının eğitimine büyük önem verildi (Greenberg, 2004:11). ABD'li Protestan misyonerler bu konuda daha da

ileriye giderek erkek çocuklardan çok, kız çocuklarının eğitime alınmasını gelecekte Osmanlı Suriyesi'nde oluşturulması planlanan Protestan nesil için gerekli görmekteydiler (Kennedy, 2008:53/55; Okkenhaug, 2010:5/6).

ABD'li misyonerler, bağlı oldukları American Board'a baskı yaparak Suriye Misyonu'nda kız eğitimi için yatırım yapılmasını ve bu doğrultuda Amerika'dan kadın misyonerlerin gönderilmesi yönünde baskı yapmaktaydılar. Misyonerlik faaliyetlerinde genelde eğitim yöntemini benimseyen ve bunu etkili bir şekilde faaliyet sahasında uygulayan ABD'li misyonerler bu konuda çıtayı diğer misyoner örgütler ile karşılaştırılınca daha yükseğe taşımışlardı. Özellikle Ortadoğu ve Anadolu bölgesinde etkin olan Amerikan Protestan misyoner örgütü olan American Board (ABCFM), faaliyet sahasının her alanını etkileyecek bir eğitim ağı meydana getirmişti (Yücel, 2005:140/148).

Formal eğitim prensibi ile hareket eden bu örgüt başta Anadolu olmak üzere Suriye ve Lübnan bölgelerinde ilkokuldan koleje kadar yaygın bir eğitim veriyordu. Kız çocuklarının eğitimine önem veren bu örgüt, sadece kızların eğitim alacağı ilkokul, meslek okulu, ilahiyat okulu ve bu tür okullardan mezun olanların gidebileceği kız kolejleri meydana getirmişti (Tejirian, v.d., 2013:169). Belirli bir sistem çerçevesinde hareket ederek bu okulların birbirleri ile olan ilişkileri her dönem aktif hale getirilerek özellikle kolej öncesi okullardan mezun olan kız çocuklarının eğitiminin devam etmesi için her türlü girişimde bulunuluyordu. Kız eğitiminin vazgeçilmez unsurlarından biri olan kadın eğitimci istihdamı, American Board tarafından Amerika'daki ilahiyat okullarından mezun olan genç ve bekâr bayan misyonerlerden karşılanıyordu. Ayrıca bölgede erkek çocukları için eğitim veren misyon kuruluşlarında çalışan erkek misyonerlerin hanımları da kız okullarında örgüt tarafından istihdam ediliyordu (Hutchison, 1993:212). Kız çocuklarının iyi bir eğitim almasını hedefleyen American Board, bu sayede misyonerlerinin faaliyette bulunduğu bölgede gelecek nesillerin Protestan olmasını hedefliyordu. Çünkü iyi bir eğitim almış kız çocuğu hem Protestan yaşam tarzını benimsemiş olacak hem de Protestan İncil'ine yabancı olmayacaktı.

Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Protestan misyonerler, Ortadoğu bölgesindeki faaliyetlerinde de eğitim aracını iyi kullanarak hedefledikleri kitlelerin Protestanlığa kazandırılmasında meydana getirdikleri okullaşma ağını, faaliyet sahasının her alanına yayılması için çalışmalarda bulunmuşlardı. Misyonerlik faaliyetinde buldukları Ortadoğu ülkelerinin özellikle eğitim ve sağlık gibi halkı doğrudan ilgilendiren kurumsallaşmada yetersiz kalması, misyonerler için Protestanlaştırma amacıyla ulaşmak istedikleri halk ile iletişim kurup nüfuz etmesini kolaylaştırmaktaydı. Temel eğitimden yüksek eğitime kadar, her düzeyde okul ağını geliştiren ABD’li misyonerlerin, başta Osmanlı toprakları olmak üzere Ortadoğu’nun hemen her şehir ve kasabasında eğitim veren bir kurumu mevcuttu.

Osmanlı Suriye’inde faaliyet gösteren diğer Protestan misyonerler, özellikle Filistin bölgesinde kalıcı olabilmenin en önemli basamağının sağlıklı, yerel Protestan aileler oluşumunu sağlamak olduğunu anladılar. Kız çocuklarının eğitimi ve öğretimi, bu nedenden dolayı çok önemliydi. Okul ve halka hizmet veren tıbbi çalışmaların gerçekleştirildiği hastane ve küçük klinikler, misyonerlerin halk ile temasını sağlayan önemli araçlardı. Bu misyon projesinde, okul ve yetimhane, misyonerlik faaliyetinin iki önemli eklentisi rolü üstlenerek kız çocuklarının istenilen kabiliyette yetişebilmesi için küçük yaşlardan itibaren misyonerlerin gözetimi altında bulunmasını sağlayacaktı. Fleischmann; özellikle öğrencisinin büyük çoğunluğunu kızların oluşturduğu okullarda verilen eğitimin kız öğrencilerinin üyesi olduğu Arap kültürüne yabancılaştırıldıklarını, yüksekokul duvarlarının öğrencilerin dış dünya ile ilişki kurmasını engellediğini ve bu öğrenciler için Batılılaşmanın sadece okul duvarları içinde geçerli olduğunu belirtmektedir (Fleischmann, 2002:417/419; Greenberg, 2010:19).

Yunan İsyanı sırasında Malta adasında beklemede olan ABD’li misyonerler, Malta’da düzenlenen istişare toplantısından döner dönmez eşleri ile birlikte Suriye’nin değişik alanlarında kız okulları açmak ve kız çocuklarının eğitimini yaygınlaştırmak için çalışma başlattılar. 1828-1835 yılları arasında misyoner eşlerinin özverili çalışmaları sonucu Suriye’de kız çocuklarına eğitim verecek okullar açılmaya başlandı. Bu okulların öncüllerini ise Martha Dodge, Aleih’de, Rebecca

Whitting, Kudüs'te ve Sarah Smith gibi Osmanlı topraklarına ilk ayak basan ABD'li Protestan misyonerlerin eşleri gözetiminde Beyrut'ta açılan kız okulları oluşturmaktaydı.

Ortadoğu'da kız çocuklarının bölgedeki gelenek ve göreneklere olan bağlılıktan dolayı genellikle ailelerinin tercih ettiği bir şekilde zamanın çoğunu evde geçirmesi ve erken yaşta evlendirilmesi adeta bu insanları toplumdan uzaklaştırmaktaydı. Misyoner okulları sayesinde sosyalleşme imkânı bularak gerçek potansiyellerini ortaya çıkarmaya çalışan kız öğrencilerin, misyona ne gibi bir avantaj sağlayabileceğini tespit eden ABD'li misyonerler, kendilerini hedefe ulaştıracak yolun bu kız çocuklarını okula kazandırarak aileleri ile iletişim kurup evlerine sızdırmaktan geçtiğini gördüler.

Kız okulu yöneticisi olan ABD'li bayan misyoner Sarah Smith, kız okullarının Suriye bölgesindeki yetişkin bayan nüfusun aydınlatılmasında önemli bir başlangıç olduğunu vurgulamaktaydı. Misyoner eşleri, arta kalan zamanlarında kız öğrencilerinin velileri ile tanışmak için ev ziyaretlerinde bulunarak şimdiye kadar misyonerlik faaliyeti dışında kalmış ama misyonerlerin her zaman nüfuz etmek istediği öğrencilerin ailelerine ulaşmaya başlamışlardı. Bu ziyaretler daha sonra önceden belirlenen zaman aralıklarında düzenlenen sohbetlere dönüştürüldü. Sohbetlere katılan öğrenci velilerine ki bunların tümü öğrencilerin annelerinden oluşmaktaydı, yapılan yiyecek ve içecek ikramından sonra Protestanlık propagandası ile bu insanların sözde aydınlatılmasına çalışılmaktaydı.

1834 yılında, ABD'li bayan misyoner Rebecca Williams, American Board örgütünün Suriye Misyonu'na atadığı ilk bayan misyoner öğretmendi. Kız okulunda takip edilen eğitim müfredatını genişleten bu misyoner, coğrafya, aritmetik, İngilizce müzik ve İncil pasajlarının okunuşu gibi dersleri de müfredata ekleyerek, kız çocuklarının sözde modern bir eğitimden geçirilmesine çalışıldı. ABD'li misyonerler, Ev İdaresi derslerinin yanında dikiş ve nakış dersleri ile de kız öğrencilerin yarının eğitilmiş **Protestan eş ve annelerini daha üretken** hale getirmeyi hedeflediler. Rebecca Williams'in öğretmen olduğu okul çok kısa sürede elde ettiği başarılar sayesinde yerel halk arasında üne kavuştu (Bartlett, 1872:98).

1836 yılında bu okulun öğrencilerinin, yerleşim yerinde diğer okulların öğrencilerini de kapsayan bir sınavdan oldukça başarılı ayrılması, bu okulun ünlenmesine yardımcı olan önemli bir sebepti. Böylelikle Suriye bölgesinde bulunan ABD’li misyonerlere ait kız okullarına devam eden öğrenci sayısı giderek artmaya başlamıştı. 1840 yılına gelindiğinde bölgedeki Amerikan okullarında okuyan öğrenci sayısı 436’ya ulaşmış ve bu sayının üçte biri kız öğrencilerden meydana gelmişti (Greenberg, 2004:13/15).

2.5.1.1.1 Beyrut'ta Kız Eğitiminin Başlaması

Lübnan ve Suriye bölgelerinde Protestanlaştırma faaliyetlerini yoğunlaştıran American Board misyonerleri, özellikle Beyrut’ta kadın ve kız eğitimi için girişimlerde bulunmaya 1823 yılından itibaren başlamış bulunmaktaydı. Bölgeye eşleri ile birlikte gelen erkek misyonerler, misyonun ilk dönemlerinde bölgede bulunan yerel kiliselere ziyaretlerde bulunarak ilk Protestan nüvenin oluşturulabilmesi için araştırmalarda bulunmakta idi. Bu sırada misyoner eşleri olan bayan misyonerler de ikamet ettikleri alanın içinde yaşamakta olan halk ile iletişim kurabilmek için kendi evlerinde sohbet toplantıları düzenleme çabası içindeydiler (Womack, 2014:3/6). Bu tür sohbetlere davet edilen yerel kadınlara eğitimin önemi hakkında sohbet sırasında görüş bildirilmekle birlikte belli bir müddet de İncil’den pasajlar okunmaktaydı. Halk eğitim merkezi atmosferi içinde gerçekleştirilen bu sohbetler, bayan misyonerlere bölgede gerçekleştirilmesi zor olan kız eğitiminin başlatılmasına olanak tanıdı (Işık, 2010:179). İlk kız okulunu 1824 yılında Beyrut’ta açan Bayan Goodell ve Bayan Bird eğitime 7 öğrenci ile birlikte başlamıştı. Daha sonra okula devam eden öğrenci sayısı giderek artarak 90 öğrenciye ulaşmıştı (Anderson, 2011:134/138).

1827 yılına gelindiğinde Beyrut’ta açılan Amerikan Protestan Okulu 5 adet olmakla birlikte bu okullardan 2 tanesi ise kız öğrencilere hizmet vermekteydi. Öğrenci sayısının artışı okul sayısının artışına da olumlu katkı yapmaya başlamıştı. Bu dönemde öğrenci sayısı ise 120’isi kız öğrenci olmak üzere toplam 600’e yaklaşmıştı (Barton, 2010:178; William, 1910:234). 1835 yılına gelindiğinde ise misyoner ABD’li misyoner Sarah Lahnman, ilk büyük kız okulunu hizmete açtı. Bu

durum Amerikalı misyonerlerin, Suriye Vilayeti'nde faaliyet göstermekte olan diğer misyoner örgütler göz önünde bulundurulursa, önemli bir başarıya imza attıklarının kanıtıydı. Çünkü bölgenin sosyal ve kültürel özellikleri özellikle kız çocuklarının eğitim almasına pek müsait değildi (Greenberg, 2010:38).

Kız çocukları, Amerikalı Protestan misyonerlerin yeni keşfettiği bir kesimdi. Erkek misyonerler ancak kısıtlı bir alanda misyonerlik faaliyetinde bulunmaktaydı. Oysaki kız çocuklarına eğitim veren bayan misyonerler, bu öğrencilerin evlerine kadar girebiliyor öğrencilerin ebeveynleri ile kısa sürede iletişim kurabiliyordu. Kız öğrencilere verilecek iyi bir eğitim ve bu eğitim sürecinde Protestan değerlerinin bu öğrencilere kazandırılması, bölgede gelecek Protestan neslin meydana getirilmesinde büyük rol oynayacağı, kız öğrenciler için açılan okul sayısını birden artırdı. Toplumunu meydana getiren ailenin temeli olan anne ve eş adayı olan bu kız öğrenciler, kendilerine verilecek dini eğitim sayesinde Protestanlığın bölgede kalıcı bir varlık oluşturmasını sağlayacaktı. Bu dinin bölgede gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir araç olacağı vurgulanan kız eğitimi, bölgedeki Amerikalı bayan misyoner sayısını da artırdı (Işık, 2010:173).

American Board'un Suriye Misyonu'nunda görev yapan misyonerler, Suriye bölgesindeki diğer misyoner guruplar arasında kız çocuklarının eğitimine en fazla önem gösteren misyoner guruptu. 1842 yılında Beyrut Kız İlahiyat Okulu (Beirut Female Seminary)'nu kuran misyonerler, bu okulda kız öğrencilerin Protestan İncil'ini öğrenmelerini, Pazar günleri kilisede yapılan ayinlere katılmalarını, günlük dua aktivitelerinde yerlerini almalarını ve okulun İncil sınıflarına da kayıt yaptırmalarını gerekli kılmaktaydı. Böylelikle öğrencinin okulda iyi bir dini eğitim alması sağlanmaktaydı. Bölgede açılan diğer iki önemli kız okulu ise Sidon Kız Okulu (Sidon Girls School) ve Tripoli Kız Okulu (Tripoli Girls School)'du (Bowen, 1872:89/93). Her iki Amerikan kız okulu, misyon okullarında görev yapacak yerli öğretmenleri yetiştirme programına sahipti. Bu okullardan mezun olan kız öğrenciler, Beyrut ve çevresindeki köylerde bulunan Amerikan okullarında öğretmenlik yapmak için misyonerler tarafından staj programına dâhil edilmekteydi (Farah, 1986:321). Amerikan misyonuna katılan bu genç bayan öğretmenler, okullara yerel halk tarafından yapılan bağışların toplanması ve merkeze aktarılması konusunda birer

gözlemci rolü de üstlenmekteydiler. Bir diğer önemli husus ise yerli bayan öğretmenlerin sahip olduğu İngilizce bilgisi sayesinde diğer misyonerler ile devamlı iletişim halinde olmaları, misyonun gelişmesi açısından da önemli bir unsurdur (Anderson, 1841:131).

Beyrut Amerikan Lisesi (Beirut American High School), 1842 yılında, American Board'un bu yıllarda yaşamakta olduğu mali kriz nedeniyle kapatıldı. Ancak 1846 yılında Abeih İlahiyat Okulu (Abeih Seminer), Amerikan misyonunda görev yapan misyoner yerel yardımcı Butrus Al Bustani, ve Beyrut'taki Amerikan misyonerlerine kısa bir süre önce katılan bir diğer Van Dyck, öncülüğünde bölgedeki eski Amerikan Lisesi'ni temsilen yeni bir okul olarak açıldı (Antakly, 1976:56/59). Abeih İlahiyat Okulu'nun açılışından hemen sonra kız yatılı okulunun açılışı gerçekleşti. Açılan yatılı okulda misyoner aileleri ile aynı çatı altında barınmalarına izin verilen kız öğrencilerin eğitimi, ailelerinin tavsiyeleri üzerine bayan misyonerler tarafından sıkı bir şekilde denetlenmekteydi. 1847 yılında Henry De Forest ve eşi, kendilerinin ve önemli bir sayıda yatılı kız öğrencilerinin, rahatça barınabilecekleri bir bina kiraladılar (Antakly, 1976:65). Henry De Forest, kız yatılı okulunda verdiği eğitim sayesinde Suriyeli kız çocuklarının iyi bir ortamda yetiştirildikleri zaman ne kadar başarılı olabileceklerinin altını çizmekteydi. Okuldan mezun olan kız çocuklarının Suriye'nin en tanınmış ailelerine eş olarak seçildiklerine ve yüksek bir kültür birikimine sahip olan bu öğrencilerin ev hayatlarında bir Protestan olarak ne kadar dindar bir şekilde yaşadığına dikkat çeken Henry De Forest, eğitimin neler yapabileceğini bu örneğiyle kanıtlamaya çalışmaktaydı (Tibawi, 1966b:126/133; Lindsay, 1965:189/195). Ayrıca okulda İngilizcenin öğretilmesi üzerinde ısrarla duran ABD'li misyoner Henry De Forest, bu dilin, genç kız öğrenciler tarafından iyi bir şekilde öğrenilmesini istemekteydi. Çünkü öğrencilerin İngiliz edebiyatı dünyasını keşfetmesini istiyordu. De Forest'in öğretmenlik yaptığı yatılı kız okulundan mezun olan öğrencilerin çoğu, ABD'li misyonerler ile birlikte görev yapmaya başladılar. Abeih İlahiyat Okulu'nun yatılı kız bölümünde, İngilizce derslerinin yanısıra öğrencilere farklı alanlarda da dersler verilerek öğrencilerin sahip oldukları yetenek çeşitliliği artırılmaktaydı.

Amerikan okulunun kız öğrenciler üzerindeki etkisi, kısa sürede olumlu sonuç verince, öğrenci velilerinin büyük çoğunluğu okulu benimsemeye başlayarak kız çocuklarının eğitim alması yönünde olumlu görüş belirtmeye başladılar. Amerikan okullarının, veliler arasında en fazla tercih edilen okullar arasında olması nedeniyle bu okullar bölgede şöhret kazanmaya başladı (Speer, 1898:182). 1852 yılına gelindiğinde Abeih İlahiyat Okulu'nun kız bölümü, 19 öğrencinin kaydını alma başarısı gösterdi. Suriye bölgesinde ABD'li misyonerler tarafından açılan kız yatılı okullarının asıl amacı misyonerlere yardımcı olabilecek yerel eğitmen ve misyoner yardımcı yetiştirmek olmasına rağmen bu tür okullardan mezun olan bazı öğrencilerin misyonerlerin hizmetine girmeyip başka alanlara da yönelmekteydi (Antakly, 1976:78).

2.5.1.1.2 Okula Devamın Sağlanması

Ortadoğu bölgesinde misyonerlik faaliyeti içinde olan Protestan örgütler, bölgede hâkim olan geleneksel toplum yapılarına uygun bir şekillenme benimsemek zorunda kalmışlardı. Kız çocuklarının eğitimini, misyonun devamı için bir elzem olarak görmeye başlayan örgüt misyonerleri ki özellikle de American Board misyonerleri, bu çocukları gündüz okullarından çok yatılı okullarda eğitmeyi uygun görmekteydiler. Eğitimde sürekliliğin önemi hakkında bilgi sahibi olan bu misyonerler, yerel halkların kız çocuklarını, açmış oldukları gündüz okullarına devam etmesini pek fazla sağlayamamaktaydı. Sürekli bir devamsızlık durumu kız öğrencileri arasında mevcuttü. Bu durumun en önemli nedeni ailelerin, kız çocuklarını, ev bakımı, hayvan bakımı ve kardeş bakımı gibi işlerde kullanmasıydı.

Bir diğer önemli konu ise yerel halkların karma eğitime karşı olmalarıydı. Öncelikle yatılı okullar meydana getirilerek bekâr bayan misyonerler tarafından bu okulların idaresi sağlandı. Yerel bayan misyoner adaylarının da istihdam edilmesi ile birlikte az da olsa yabancılık konusu ötelenmeye çalışıldı. Çocukların okula devamlılıkları konusunda da öğrenci ailelerine maddi yardımlar yapılması uygun görüldü (Buzpınar, 2003:112/115).

2.5.1.1.3 Ev Okulları (Home Schools)

Kız çocuklarının eğitimi için gerçekleştirilen bir diğer girişim ise ev okulları idi. Bu tür okullar genellikle tek bayan öğretmene sahip ve misyonerlerin kendi yaşadığı evlerin bir bölümünü bu tür faaliyetler için tahsis ettikleri okullardı. Bu okulların öğretmeni ise çoğunlukla misyoner eşlerinden oluşurdu. Birinci ve ikinci kademe diye adlandırılan bu okulların birinci kademesinde kız öğrencilere okuma ve yazma eğitimi verilirdi. İkinci kademeye alınan kız öğrencilere ise coğrafya, İngilizce, tarih, felsefe, ahlak ve müzik derslerinin yanında dikiş ve nakış dersleri de veriliyordu. Amerikalı misyonerlerin izlediği bu metot, Amerika'da birçok bayan misyoner yetiştiren enstitülerin kurucusu olan Mt. Holyoke tarafından geliştirilmişti (Greenberg, 2004:44/48). Bu tür eğitimin iki ana hedefi vardı. Birinci amaç eğitim verilen kız çocuklarının Protestanlığa kazandırılması idi. İkinci amaç ise bu kız çocuklarının aldıkları eğitim sayesinde geleceğin ev hanımı ve anneleri olacağından sonraki Protestan nesillerin hazırlanması idi.

1860 yılında açılan İstanbul Kız İlahiyat Okulu ve 1873 yılında Tripoli'de açılan Kız Okulu (Girls School) bu ekolün birer ürünüydü. Kız eğitiminde önemli bir başarı elde eden Protestan misyonerler bu yönde çalışmalarını genişleterek ve sonrasında halktan gelen olumlu tepki sayesinde örgüt merkezi olan Boston'dan kız okullarının açılması için yatırım yapma isteğinde bulundular.

2.5.1.1.4 Müslüman Ailelerin Protestan Misyoner Kız Okullarına Yaklaşımı

Kudüs merkezi ve çevresindeki yerleşim alanlarında yaşayan Hıristiyan ailelerden üst sınıfta olanları arasında bir yarış ve birbirlerine devamlı rakip olma durumu söz konusuydu. XIX. yüzyılın son yıllarına girerken, Hıristiyan elit tabakadaki ailelerin rekabet konusu, çocuklarının hangi yabancı okulda eğitim aldığıydı. Ailelerin birbirlerine rakip olma durumu bölgede yaşayan Müslüman

aileleri de aynı konu üzerinde etkilemekteydi. Üst tabakadaki Müslüman aileler, kız çocuklarına evlerinde aldıkları eğitimi ve dini müfredata daha fazla yer ayıran Osmanlı Devleti okullarında verilen eğitimi artık yetersiz görmekteydiler. Bu dönemde genellikle üst tabakadaki Müslüman aileler, kız çocuklarının eğitiminde Fransız Katolik okullarını tercih etmekteydiler. Bu tercihin oluşmasında her ne kadar Fransız dilinin bu okullarda öğretilmesi önemli bir neden olsa da asıl önemli olan neden ise Katolik okullarında uygulanan katı disiplin anlayışı idi (Greenberg, 2010:25).

Kız çocuklarının eğitimine büyük önem veren Protestan misyoner örgütler, ilk kız eğitim faaliyetini 1823-25 yıllarında Beyrut'ta görev yapan ABCFM'li misyonerlerin eşleri tarafından hazırlanan ev okullarında başlattılar. Müslüman ailelerin kızlarını da hedef alan Protestan misyonerler bu yolla Müslüman toplumuna nüfuz etmeyi hedefleyerek gelecekte bu halktan Protestan bir neslin vücuda getirilmesi için geleceğin anneleri ve eşleri olmaya aday kız öğrencilerin iyi bir eğitimle yetiştirilmesine önem verdiler. Bu dönemde kız çocuklarının eğitilmesine karşı çıkılması ve birtakım önyargılar, misyonerlerin önünde aşılması gereken en büyük engellerdi. Müslüman halk, kız çocuklarının bu tür okullarda eğitilmesine, öğrencilerde yaşanan değişikliği görünce karşı gelmekten vazgeçti ve önyargının değişebileceği anlaşıldı (Badr, 2000:61/62).

2.5.1.2 Yüksek Öğretim

Osmanlı topraklarında Protestanlığın yayılması için çaba sarf eden Protestan misyoner örgütlerin en önemli yöntemi eğitimdi. Protestan nesil yetiştirme görevini üstlenen okullar, genellikle ABD ve İngiltere kökenli misyoner örgütler tarafından açılmaktaydı. İngiltere ya da diğer adıyla Britanya İmparatorluğu, Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetlerini daha çok Filistin ve Mısır üzerinde yoğunlaştırmıştı. Bu bölgenin İngiltere için sömürgelerine giden yol üzerinde önemli bir stratejik nokta oluşturması ve Fransa'nın da bölgeye hâkim olma isteği, İngiltere'yi bu bölgeye yatırım yapıp bölgede nüfuz sahası meydana getirmeyi zorunlu kılmaktaydı. Bu nedenle İngiltere'nin Osmanlı topraklarındaki eğitim yatırımları genellikle Osmanlı Suriyesi'nin Filistin bölgesinde ve Mısır'da

yoğunlaşmıştı. Bir diğer Protestan güç olan ABD ise Osmanlı topraklarını hedefi içine alan American Board örgütünü destekleyerek Monroe Doktrinini¹ delmeden bu bölgede etki alanı oluşturma peşindeydi.

Filistin misyonunu 1820-23 yıllarında askıya alıp kuzeye Lübnan bölgesine çekilen American Board misyonerleri bu bölgede okullaşma ağını hızlı bir şekilde oluşturdular. Özellikle kız çocuklarının hedeflenen Protestan neslin bölgede yetiştirilmesinde oynayacak rolün önemini anlamaya başlayan ABD'li misyonerler okullaşmaya önem verdiler. Gündüz okulları (Day Schools), yatılı okullar (Board Schools), bölgenin ulaşılması en zor bölümlerinde bile açılmaya başlandı. Hıristiyan Arap kesim yanında Müslümanların da zamanla büyük ilgi göstereceği orta seviyeye kadar olup İncil okuma alışkanlığı kazandırmayı hedef olan bu okullar zamanla eğitilmiş bir zümrenin ortaya çıkmasına neden oldu. Misyoner eğitiminin devam etmesini destekleyen bölge halkının yanında kendisine okul, hastane ve yetimhane gibi diğer misyon alanlarında yardımcı olarak görev yapacak yerel misyonerlerin yetiştirilmesini isteyen misyonerlerin de bu duruma destek sunması, bölgede yüksek okulların ve ilahiyat okullarının oluşumunda büyük rol oynadı.

Yüksek eğitim sonrası bölgede oluşacak elit kesimin, ABD güdümünde ve kontrolünde olması hedeflenerek bölgenin geleceğinde rol oynayabilecek politikacı, entelektüel ve sanatçı bir sınıfın oluşumu, yükseköğretim sonrası misyonerlerin hedeflediği bir amaçtı. Bu amaç doğrultusunda açılan yüksekokullar çok fonksiyonlu ve çok dilli bir eğitim öğretim üreterek adeta Amerikan yükseköğretim sisteminin bölgeye yansması şeklinde gelişti. Suriye Protestan Koleji (Beyrut Amerikan Üniversitesi) bu düşüncenin bir ürünü olmasından dolayı önemlidir². Bu kolejin genel özelliklerini incelemeye devam edelim.

2.5.1.2.1 Suriye Protestan Koleji

American Board'un Suriye Misyonu'nda görev alan ABD'li Protestan misyonerler, bölgede misyon dahilinde ilk ve orta eğitim veren okullar meydana getirdikleri gibi, Beyrut'ta da Suriye Protestan Koleji'ni de açtılar. ABD'de verilen kolej eğitimine eş değer bir öğretim anlayışı ile hizmet veren bu okul sayesinde

ABD’li misyonerler bölgede yüksek eğitim de verebileceklerini kanıtlamaktaydılar (Vahapoğlu, 1990:213).

Osmanlı Suriyesi’nin öncelikli ihtiyacı olan kalifiyeli elemanları yetiştirebilecek ve toplumun cahillikten kurtarılması için bölgenin eğitim alanındaki eksikliklerini giderebilecek özelliklere sahip olan Amerikan misyoner okulları, Osmanlı Suriyesi’nin eğitim hayatında önemli bir rol oynamaya başlamıştı. Kolejin işlevi, bölgenin ihtiyaçlarına göre şekillenerek kolej müfredatı da bu yönde hazırlanmaktaydı. Ayrıca kolej, hizmet verdiği çevrede, entelektüel bir sınıf meydana getirerek bu sınıfın merkezine de kendisini yerleştirmekteydi. Kolejden mezun olan öğrencilerin büyük bir bölümü meydana getirdikleri faaliyetlerde başarılı olarak üyesi oldukları toplumu yönlendirici bir etkide bulunmaya başladılar. Bunun yanında bu öğrenciler, kolej eğitimi sırasında edindikleri tecrübeler doğrultusunda bir takım gizli cemiyetler oluşturarak bu cemiyetlerin ülkenin siyasetinde rol alabilmeleri için nasıl ve ne tür bir yol izlemesi gerektiği konusunda da liderlik görevinde bulundular. Bu cemiyetlerin bir bölümü Suriye’deki eğitim sorununa çözüm ararken bir bölümü de ülkede Arap milliyetçiliğinin uyanışının nasıl gerçekleştirilebileceği konusunda fikir yürütmekteydiler (Antonius, 2001:212).

Suriye Protestan Koleji’nin oluşumunda görev alan misyonerler, Suriye’de bir çok gencin modern bir eğitim almasını sağlamalarıyla kolejin açılışının arkasında yatan hedeflerin gerçekleştirildiğini öne sürerek, üstlendikleri görevi hakkıyla yerine getirdiklerini belirtmekteydiler. Kolejde verilen akademik eğitimin yanı sıra öğrencilere Protestanlık hakkında dini bilgilerin de verilmesinin, Suriye bölgesinde var olan Hristiyanlığın sorgulanmasına neden olduğunu belirten ABD’li misyonerler, bu değişimde kolejin etkisinin rol oynadığının da altını çizmekteydiler (Bashshur, 1966:456).

1922 yılında Daniel Bliss’in emekliye ayrıldığı dönemde, Suriye Protestan Koleji, 1000 öğrenciye yakın bir sayıda mezun vermişti. 364 öğrenci kolejin tıp bölümünden, 195 öğrenci kolejin eczacılık bölümünden ve 320 öğrenci ise kolejin fen edebiyat bölümünden mezun olmuştu. Ayrıca yine bu dönemde kolejin eğitim

kadrosu da aynı paralellikte artarak 30'u devamlı kolej lojmanlarında yaşayan, toplam 82 öğretmene sahipti (Makdisi, 1997:705).

2.5.1.2.1.1 Kolej Kuruluşu

Daniel Bliss³, kolej kuruluş aşamasında kullanılması için oluşturmuş olduğu fon hesabına para toplamak amacıyla ABD'ye yapmış olduğu geziden Beyrut'a 1866 yılının Mart ayının sonunda dönebildi. Fakat kolej açılışı, Daniel Bliss, Beyrut'ta ulaşmadan aynı yılın Aralık ayında gerçekleştirildi. Kolej mütevelli heyeti tarafından okul müdürlüğüne atanan Daniel Bliss, 16 öğrenci ve kendisi hariç diğer 3 eğitimci arkadaşı ile birlikte kolej eğitim öğretim hayatını başlattı (Bliss, 1920:178). Kolejde, Daniel Bliss dışında, İngilizce eğitimi veren Sturt Dodge, Arapça derslerini veren Nazif Al Yazıcı ve matematik derslerini veren Esat Şadudi eğitmen olarak görev yapmaya başlamışlardı (Antakly, 1976:105).

Kolejin üzerinde açıldığı arazi, ABD'li misyonerler tarafından kiralanmıştı. Fakat 1870 yılında, okul arazisinin misyonerler tarafından satın alındığını ve bu nedenle araziye ait bir takım vergilerden muaf tutulması gerektiğini gösteren tapu yetkili makamlardan elde edildi. 1873 yılında, ABD ve İngiliz bağışçıların katkıları sayesinde, kolej ilk binasına sahip oldu. Daniel Bliss, kolejde verilecek eğitimin içinde dinin yani Protestanlığın önemli bir yer edineceğini belirterek, kolejde okuma şansı elde edecek olan öğrencilerin araştırmacı bir karaktere kavuşturulması için çaba sarf edileceğinden bahsetmekteydi (Tibawi, 1967:78). Aynı zamanda, Suriye Protestan Koleji'nin hizmet ettiği bölgede refah seviyesinin artacağını kaydeden Bliss, kolejden mezun olacak öğrencilerin gelecekte kendilerine ait özgür bir ülkede yaşamak için verecekleri mücadelede kolej yol gösterici bir görev üstleneceğini de vurgulanmaktaydı (Penrose, 1970:112).

Suriye Protestan Koleji'nin mütevelli heyeti, kolej eğitim hayatına başladığı ilk yıllarda, kolej kuruluş amacının daha çok bölgede faaliyette bulunan okul, kilise ve hastane gibi Amerikan misyon kurumlarının işleyişinde görev alacak veya yöneticilik üstlenerek bu kurumların devam ettirilmesini sağlayacak yerel

misyonerlerin yetiştirilmesi olduğunu bilmekteydiler. Fakat zaman ilerledikçe, kolejin etkili olduğu coğrafyada yaşayan toplulukların eğitim sayesinde modernleşebileceğini gören mütevellî heyeti ve okul öğretmenleri, batı biliminin bu coğrafyaya nüfuz etmesi için açtıkları kolejin ne denli gerekli olduğunu altını çizmekteydiler (Dodge, 1958:63/66).

Okulun kurucusu olan Daniel Bliss, bu konuda farklı düşünceler içerisindeydi. Osmanlı Devleti'nin kısa bir süre içerisinde yıkılacağını öngören Bliss, bu nedenle okulun farklı bir görev üstlenmesi gerektiğine kanaat getirerek bu yıkılma gerçekleşmeden, bölge halkı olan Arapların milliyetçilik kavramını tanıması ve Osmanlı Devleti'ne karşı ayrılıkçı hareketlerde bulunması için gerekli olan ortamın meydana getirilmesinde kolejin kullanılabilmesini düşünmekteydi. Daniel Bliss, zihnindeki projeyi gerçekleştirmek için açmış olduğu Suriye Protestan Koleji'nin Arap dilinde eğitim vermesini gerekli görerek yine Arap kültür ve tarihinin kolejin müfredatına yaygınlaştırılması konusunda gerekli adımların atılmasını hedefleyen reformist bir eğitimciydi. Kolejın açılış töreninde yaptığı konuşmada kolejın hedef ve vizyonu hakkında konuşan Daniel Bliss şunları söyledi,

“Bu kolej, renk, ırk, dil, millet ve din ayırımı yapmadan her türlü şarta sahip ve sınıf ayırımı yapmadan erkek öğrenci kabul etmektedir. Beyaz bir adam, siyah veya sarışın hiç fark etmez, Hıristiyan veya Yahudi veya Müslüman ve hatta dinsiz olabilir, kolejde öğrenci olma hakkına sahiptir. Kolejın kendisine sunduğu avantajlar ve ayrıcalıklardan 3 yıl veya 4 yıl veya 8 yıllık eğitim programlarına katılımından sonra yararlanabilir. İsterse tek tanrıya inansın isterse birden fazla tanrıya ya da isterse tanrı tanımaz olsun, her kim koleje öğrenci olarak kabul edilirse, bizim inançlarımızı mutlaka tanıyacak, neden burada olduğumuzu ve neye inandığımızı anlayacaktır” (Bliss, 1920:134).

2.5.1.2.1.2 Kolejın Hazırlık Bölümü

1866 yılında Suriye Protestan Kolejine ilk kayıt yaptıran 16 öğrenci tümüyle kolejın Fen Edebiyat bölümünü seçmişlerdi. Kolejın fen edebiyat bölümü, ABD'deki kolejlerde var olan benzer bölümlerde uygulanan zaman periyodunu kullanmaktaydı. Fakat bölümün dil dersleri olan Yunanca, Latince, Fransızca, Türkçe ve İngilizce dersleri farklı bir zaman diliminde başlayıp ve sona erdiğinden dolayı ABD'den

alınan örnek uygulamalar ile benzerlik içinde değildi. Kolejin Fen Edebiyat bölümü, matematik, psikoloji, Arapça, İngilizce, Fransızca, Türkçe ve din derslerine sahipti (Antakly, 1976:109; Haydaroglu, 1990:634/638). Kolejin ilk yıllarında, kolej yönetimi, ABD’li misyonerler tarafından yetiştirilerek Protestanlığa kazandırılan yerel yardımcı Butrus Al Bostani ile temaslarda bulunarak koleje alınacak öğrencilerin örgün eğitime başlamadan önce hazırlayıcı bir eğitimden geçmesi ve bu eğitimin Bustani’nin yönetiminde olan yerel bir okulda verilmesini kararlaştırdı. Fakat bu okulda bulunan lise çağındaki öğrenciler ile koleje alınması planlanan öğrenciler arasındaki yaş farkından doğan disiplin sorunları nedeniyle bu uygulama yürümedi ve uygulamadan vazgeçildi (Bashshur, 1966:455).

1868 ile 1872 yılları arasında Suriye Protestan Koleji, hazırlık sınıfı olmadan devam ettirildi. Fakat eğitimin her aşamasında ve özellikle akademik bilginin yüksek olduğu derslerde bu eksiklik hissedildi. 1887 yılında Brown Üniversitesi mezunu Joshua Crane, kolejın eğitim kadrosuna dâhil olarak kolejın İngilizce hazırlık sınıfı uygulamasını başlattı ve bu alanda önemli başarılar imza attı (Bliss, 1920:88/92). Hazırlık sınıfı uygulaması, koleje kabul edilen öğrencilerin okula adaptasyonunu kolaylaştırdı.

2.5.1.2.1.3 Kolejin Eğitim Dili

Suriye Protestan Koleji’nin eğitim dili ne olacaktı? Kolejin kurucuları başlangıçta bu soruya cevap olarak Arapçanın mutlaka eğitim dili olması konusunda hemfikirdiler. Çünkü bölgede Arapçılığın uyandırılmasını planlayan Daniel Bliss, Arap edebiyatı, matematik, türkçe, İslam hukuku, hukuk ve tıp gibi önemli dersleri kapsayan okul müfredatının uygulanmasında Arapça dilini kullanabileceğini tahmin ederek bu dilin kullanılmasında ısrar etmekteydi (Bliss, 1920:137). Ancak Arapçanın, kolejın eğitim dili olarak seçilmesi yönündeki girişimler, soruna gerçekçi yaklaşmadığını göstermekteydi. Önemli bilim dallarını eğitim müfredatına alan kolej yönetimi, bu alanlarda hedeflediği çağdaş eğitimi öğrencilerine kazandırmak için uzun yıllardır bir gelişme içinde olmayan Arapçayı kullanarak, batıda yayınlanmış birçok bilimsel yayını ders materyali olarak bu dile çevirip kullanmak gerektiği sorunu ile karşılaşmaya başlayan kolej yönetimi, bu konuda fikir

değiştirmek zorunda kaldı (Antonius, 2001:111). Kolejin eğitim müfredatında kullanılmak istenen yeteri sayıda Batılı kaynak kitapların ve diğer yazınsal ürünlerin, Arapçaya kazandırılmasını uzun soluklu bir iş olarak görmeye başlayan ABD’li misyonerler, kolejde görev alacak yabancı öğretmenler arasında da bu dilin en ince ayrıntısına kadar bilinmesini de gerekli olarak görmekteydiler (Mutlu, 2009:113/115).

Kolejde eğitim dilinin Arapça olarak kabul edilip uygulamaya konulmasından kısa bir süre sonra, ders konularının ilerlemesi ve bu doğrultuda zorluk seviyesinin artışı kolej öğretmenlerinin Arap diline olan hâkimiyetlerini sınamaya başlamıştı (Penrose, 1970:88/92). Derslerin zorluk derecesinin artmasıyla birlikte öğretmenlerin başarısız olmaya başladıklarını gözlemleyen Daniel Bliss, kolejin eğitim dilini Arapçadan İngilizceye kaydırma yönünde girişimlerde bulunmaya başladı. Kolejin bazı bölümlerinde eğitim zaten İngilizce dilinde yapılmaktaydı. Bu bölümlerde elde edilen başarı, Daniel Bliss’in yaşamakta olduğu ikilemi sonlandırarak, 1879 yılında kolejin eğitim dilinin, kolejin tıp bölümü hariç, İngilizce olması kararlaştırıldı (Dodge, 1958:67). İngilizcenin eğitim dili olarak Beyrut’ta kurulan Suriye Protestan Koleji tarafından seçilmesi konusu, İngiltere’nin Rusya’ya karşı Kıbrıs’ı Osmanlı Devleti’nden elde edip Akdeniz havzasında giderek güçlenmeye başladığı döneme rastlaması ise ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur.

Kolejin eğitim dili olan İngilizce sayesinde İngiltere de bu bölgede dilinin yaygınlığından meydana gelecek olan avantajı kullanarak nüfuz sahasını genişletecekti. Ayrıca İngilizcenin öğrenilmesi ile birlikte bölgede batı tarzında düşünen ve batı dilini kullanarak kendilerini kolay bir şekilde batıya entegre edebilme yeteneğine sahip olabilecek bir çok entelektüel topluluk, uzun bir zaman aralığında meydana gelecekti (Antakly, 1976:106/108). Suriye Protestan Koleji, öğrencileri üzerinde direkt olarak Arap milliyetçiliğinin gelişimi için propaganda yapmamıştı. Fakat müfredatında bulunan birçok dersin Arapça olarak verilmesinin yanında Arap halklarının kültür, tarih ve edebiyatlarının derslerde sıklıkla işlenmesi Arap milliyetçiliğinin doğup ve büyümesine de katkı sağlamaktaydı (March, 2006:76/79).

Suriye Protestan koleji, Suriye'nin entelektüel hayatının oluşmasına verdiği katkı başta olmak üzere, bölgenin ekonomik ve sosyal alanlarında önemli rol oynayan bireylerin, yetiştirilmesinde sunduğu imkânlar sayesinde Suriye için önemli bir kurum kimliğine sahipti. 1870 yılına gelindiğinde kolejin Fen Edebiyat bölümünden sadece 5 öğrenci mezun olabildi: İbrahim Khairallah, Kaysar Ghurayyib, Elias Musawwir, İbrahim Mughabghab ve Yakup Sarruf. Kolejden mezun olan bu öğrenciler, Beyrut'ta eğitim gerektiren değişik alanlarda öncü birer kişilik olarak ünlendiler. Örneğin *Al-Muqattamand Al-Muqtataf* adlı dergiyi yayınlayarak Arap yazınsal hayatına kazandıran Yakup Sarruf, öne çıkan önemli kolej mezunlarından biriydi (Antakly, 1976:109/110). Ayrıca kolej, ABD'nin Ortadoğu'nun bu bölgesinde etkin bir devlet olabilmesi için de göstermiş olduğu gayret ile de ABD için de vazgeçilmezdi (Antakly, 1976:112/117).

2.5.1.2.1.4 Kolejin Tıp Bölümü

Kolejin Tıp bölümünde eğitim alan öğrenciler, anatomi, kimya, psikoloji, pratik klinik bilgisi, salgın hastalıklar ve eczacılık alanlarında dersler almaktaydılar. 1871 yılında kolejin tıp bölümü ilk mezunlarını verdi: Selim Furaci, Nair Hatim, Yusuf Hacir, Raşid Şükrallah ve Shibly Şimayil, Selim Furaci gibi isimlerin edebiyat alanında vermiş olduğu eserler sayesinde Arap milliyetçiliğinin doğuşunda ün kazanmış şahsiyetlerin başında gelmekteydi (Bliss, 1920:122). Suriye Protestan Koleji'nin bu altı genç doktoru Suriye'de profesyonel doktor olarak çalışmaya başlamış ve 1875 yılına ait kolejin raporlarında da bu mezunlardan bahsedilerek, mezunların çalışma hayatlarında mesleklerinden dolayı ciddi bir şekilde zenginleştiklerini ve toplum içinde saygı görmeye başladıklarını belirtilmekteydi. Kolejin tıp bölümü, John Vartabed, Cornelius Van Dyck ve George Edward Post gibi alanında birer uzman olan eğitimcileri bünyesinde barındırdığından dolayı kolejin eğitim hayatında çok özel bir yere sahipti. John Vartabed, American Board'un Suriye Misyonu'nun da çok uzun süre yardımcılık görevi yapmış olan bir Ermeni idi. Ailesi ilk İngilizce-Arapça sözlülüğünü hazırlayan kimseler olduğundan dolayı oldukça tanınmış ve entelektüel bir aileydi. Cornelius Van Dyck, devamlı kendisini geliştiren bir insan olmasının yanında American Board örgütünün Abeih bölgesindeki

faaliyetlerinden sorumlu misyonerdi. Ayrıca bölgede gerçekleştirmiş olduğu Abeih İlahiyat Okulu (Abeih Seminary)'nin başarı kazanıp tanınmasında büyük emeği vardı (Antakly, 1976:98/102).

İç hastalıklar, patoloji ve psikoloji alanında uzman olan Van Dyck, Arap diline olan hâkimiyeti sayesinde bu dilde de kolejin eğitiminde kullanılan birçok yararlı materyalin Arapça'ya çevrilmesinde katkı sunmuştu. Suriye Protestan Koleji'nin Tıp Bölümü'nde görev yapan bir diğer ABD'li misyoner ise bir öğretmenden çok bir din adamı görünümünde olan George Post idi. ABD'de kolej eğitimi alıp doktor olan George Post, aynı zamanda bir botanikçi, bir dişçi ve bir editör olma yetilerine sahipti. Suriye Protestan Koleji'nde öğretmenlik görevini ifşa ettiği sıralarda kolejin bulunduğu coğrafyaya ait olan florayı tespit edip yayınladı. Aynı zamanda kolejin tıp bölümünde okuyan öğrencilerin kendi alanlarındaki literatürü sağlıklı bir şekilde takip edebilmeleri açısından *Al Tabib* adı altında periyodik bir yayının editörlüğü görevinde de bulundu (Dodge, 1958:67/69).

Kolejin tıp bölümü, öğrencilerinin sistemli bir şekilde modern tıp bilgilerinin içinde barındırıldığı eğitimi aldığı sürece bölge için vazgeçilmez bir kurum olma özelliğini, mevcudiyeti boyunca sürdürdü. Kolejin tıp bölümünden mezun olan öğrenciler, staj eğitimlerini bölgede tıp alanında bir diğer önemli kurum olan 33 yataklı Alman hastanesinde yerine getirmekteydiler. Tıp bölümünde verilen eğitim 4 yılı kapsamaktaydı. O dönemde ABD'deki birçok kolejin tıp bölümünde 3 yıllık bir eğitim verilmekteydi (Antakly, 1976:110/111; Çelik, 2014:152). Beyrut Amerikan Tıp Fakültesi öğrencilerine haftada iki gün akşam saatinde Protestanlık mezhebinin kaideleri anlatılır ve ayinler yapılırdı. Öğrencilerin bunlara katılması zorunlu olduğu gibi bunlara katılmayanlar okulda ne kadar başarılı olursa olsun sınıf geçmede çeşitli zorluklar çıkarılarak mezun edilmiyordu. Bu yolla pek çok öğrenci Protestanlığa seçmek zorunda kalmıştı (Çelik, 2014:154).

2.5.1.2.1.5 Kolejin Genişlemesi

Suriye Protestan Koleji'nin yönetimi, okulun akademik dünyada meydana

gelen gelişmeleri takip etmesi konusunda önemle durmaktaydı. Bu nedenle kolejin ve Tıp bölümünde verilen eğitimi güncel tutmak, ortaya çıkan değişik disiplinleri koleje kazandırmak için devamlı araştırmalarda bulunarak bu yönde kolejin kapasitesinin geliştirilmesi için adımlar atılmaktaydı. 1870'li yıllarda ilaç tedariki konusunda meydana gelen bir takım aksaklıklar ve bu aksaklıkların yol açtığı ilaç yoksunluğu, kolejin eczacılık alanında atılım yapmasını gerekli kılarak koleje yeni bir bölüm eklenmesi konusunda yatırım yapılmasını sağladı (Antakly, 1976:87/88).

Öncelikle kolejin tıp bölümünde kullanılan ilaçların elde edilmesi konusunda ve sonrasında bölge ihtiyacının karşılanması için eczacı ve ilaç gereksinimini tedarik edecek olan 2 yıllık eğitim programı hazırlatılarak kolejin müfredatında yerini aldı. Böylelikle Suriye Protestan Koleji, bölgenin önemli bir ihtiyacına cevap verebilmek için genişlemeye başladı (Shamir, 1968:18). Suriye Protestan Koleji'nin genişlemeye başladığı bir diğer önemli alan ise mühendislikti. Kolejın açıldığı bölge olan Suriye'de birçok yerleşim alanı önemli sayılabilecek altyapı hizmetlerinden yoksundu. Bu yerleşim alanlarının büyük çoğunluğunu Beyrut ve Şam gibi önemli şehirler oluşturmaktaydı. Şehirlerin bu eksikliğini gören kolejin sayısal dersler veren kadrosu, iki yıllık hızlandırılmış bir kurs eğitiminden mezun olan öğrencilerin bölgedeki bu sorunlara kalıcı çözümler üretebilecek mesleki kalifiye ve kapasiteye sahip olabileceğini öngörmeye başladılar. Kolej bünyesinde açılacak olan kurs sayesinde hem koleje olan ilgi artacak hem de kolejin bulunduğu sahada mühendislik ve inşaat alanında bilgili bir zümre yetiştirilecekti (Tibawi, 1967:76/82; Bliss, 1920:137). Kolej yönetimi bu yönde adım atarak kolejin farklı bir alanda büyümesini de sağladı. Kolejın yönetim koltuğunda oturan ABD'li misyoner Daniel Bliss, teknik ve ticaret alanlarının kolejın eğitim müfredatından uzak tutulamayacağı düşüncesi ile hareket ederek pozisyonunun kendisine sağladığı ayrıcalığı da kullanarak kolejın bu alanlarda etkili olabilmesi için iki yıllık bir kurs müfredatı hazırlattı. Kolejın Tıp bölümünde ders veren bir diğer misyoner Van Dyck ise kolej alanı içinde meşgul olduğu gökyüzü gözlem faaliyetleri sonucunda elde ettiği bilgileri belli bir program dâhilinde öğrencilere kazandırmak amacıyla müfredata astronomi derslerini de eklettirdi.

1890 yıllarında dünyada teknik, ticaret, ulaşım ve endüstri alanlarında meydana gelen gelişmelerin etkilediği alan giderek büyümekle birlikte Suriye Protestan Koleji de bu etkiden nasibini alan bir misyoner kurum olma yönünde ilerliyordu. Dünyada meydana gelen gelişmelere yabancı kalmamayı temel ilke olarak benimseyen kolej yönetimi, öğrencilerini farklı alanlarda yetiştirmek amacıyla fiziksel ve niteliksel olarak büyümeyi gerekli görmekteydi. Bu nedenle mevcut kolej binalarına yeni laboratuvarlar, deney ve gözlem odaları, derslikler ve kilise binaları inşa ederek fiziksel genişlemeyi 1890'dan sonra başlatmıştı (Antakly, 1976:90). Suriye Protestan Kolejinde müdürlük görevinde bulunan Daniel Bliss, 1922 yılında emekli olduğu zaman, kolejde okuyan öğrenci sayısı 610'a ulaşmıştı. Ayrıca kolejin sahip olduğu gayrimenkullerin değeri ise 645,000 dolara kadar çıkmış ve kolejin kasasına bağışlanan para 327 000 dolara ulaşmıştı (Penrose, 1970:56/57).

Suriye Protestan Koleji, verdiği yüksek eğitim ve sahip olduğu kozmopolit öğrenci yapısı ile faaliyette olduğu bölgede giderek ün kazanmaya başladı. Akademik alanda kazanılan başarılar ve mezun ettiği öğrencilerin bölgede önemli mevkilerde bulunmaya başlaması Osmanlı Devleti'nin de bu okul üzerine dikkatini yoğunlaştırmasına neden oldu. Bu döneme kadar okulun gereksiz olduğuna dair hâkim olan kanı ve okulu kapatma girişimleri, giderek azalmaya yüz tuttu (Antakly, 1976:109/110).

2.5.2 Sağlık Misyonu

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ortadoğu coğrafyasında eğitimden sonra popüler olan misyon yöntemi ise sağlık alanında oluşturulan misyon hastanelerinde uygulanan propaganda yöntemiydi. Bölgede Protestan misyonerlik faaliyetlerinin önemli rakibi konumunda bulunan Katolik misyonu da özellikle eğitim alanda Protestanlardan geri kalmadı. Protestan misyonerlerin, kilise dışına çıkıp, eğitim ve sağlık alanındaki eksiklikleri birer avantaja dönüştürüp propaganda için okul ve hastanelerin uygun merkezler olarak belirlenmesi yöntemini kısa sürede benimseyerek bu yönde girişimlerde bulundu. Diğer taraftan bölgeye gönderilen

bayan misyoner gurupları misyon sahasında aktif görev alır almaz örgütlenme faaliyeti içine girerek bayan misyoner hareketini yine bu yüzyılın ortalarından itibaren başlatarak özellikle okul ve hastane gibi alanlarda önemli işlere imza attılar (Van Den Berg, 2006 b:468/469).

Osmanlı İmparatorluğu topraklarını misyonerlik faaliyeti için seçen misyoner örgütler, özellikle adam kapma uygulamalarına sağlık sektöründe de hizmet vererek katkı sağlamaya çalıştılar. Başlangıçta, Hz. İsa'nın iyileştirici rolünü kendilerine referans edinen misyonerler, faaliyette buldukları sahada Osmanlı Devleti'nin sağlık alanındaki yatırımlarının ihtiyacı tam anlamıyla karşılayamamasını kendileri için açık bir kapı olarak değerlendirmekteydiler. Misyonerler için önemli bir avantaj meydana getiren bu durum, misyonerlerin bölgedeki topluluklara sızması için hastane, klinik, dispanser ve Cüzzam evi gibi sağlık kuruluşlarının meydana getirilmesini neden olmuştur.

Misyonerlerin sunduğu sağlık hizmeti hem halkın misyonerlere bakışını değiştirdi hem de misyonerlerin halkın arasına daha fazla nüfuz etmesini sağladı. ABD'li misyonerlerin başarılı olduğu alanlardan biri olan sağlık sektörü, misyonerlerin Osmanlı topraklarının önemli yerleşim alanlarına hastaneler kurmasını sağladı. Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi halklara ücretsiz hizmet veren bu kuruluşlar, yerleşim alanlarına dağılarak yerel personel istihdam etmeye başladı. Misyonerlere önyargı ile yaklaşan halk, sağlık alanında aldığı hizmetten yararlanarak ya da bu yararlanmayı daha uzun yıllara yaymak için misyonerleri tanımaya başladı. Bu durum misyonerlerin de hizmette buldukları halkları tanımalarına yardımcı oldu.

Osmanlı topraklarında ilk kez sağlık hizmeti veren misyonerler American Board adlı ABD'li Protestan misyoner örgütünün üyeleri idi. Beyrut'ta sağlık çalışmalarını başlatan kişi yine bir ABD'li misyoner olan Asa Dodge, 1833 yılında faaliyetlerine başlamıştı. Bunun dışında Dr. Cornelius Van Dyke, Dr. Azariah Smith, Dr. Asakel Grant, Dr. Henry Lobdell ve Dr. George E. Post American Board adına Osmanlı topraklarında sağlık hizmetlerinde bulunmuş misyonerlerden bazıları idiler.

Suriye sağlık misyonunun merkezi, Medrese-i Külliye en-Necile ismiyle Osmanlı Devleti'nde bilinen ve günümüzde Beyrut Amerikan niversitesi olarak tanınan kurum idi. Beyrut'ta 1865'de idadî, alî ve tıbbî olmak üzere üç kısım olmak üzere *Res'i Beyrut* mahallesinde kurulmuştı. Sağlık misyonunda görevli misyonerler, sağlık kurumunun bulunduğu sahada yer alan misyon okullarında sağlık bölümü açmaya başladılar. Misyon okullarında açılan tıp fakültelerinde yetiştirilen yerel doktorlar misyonun devamının sağlanmasıda büyük rol oynamaktaydılar. Misyon okulları ve bu okulların tıp bölümleri, misyonerler için yerel yardımcılarının yetiştirilmesinde kullanılmaktaydı. Yerel personelin yetiştirilmesine dikkat eden ki özellikle Protestan ABD'li misyonerler, bu yolla faaliyette buldukları saha içerisinde yaşayan halklar ile iyi ilişkiler kurmak ve bu halkların kendilerini yabancı olarak görmesini engellemekti.

2.5.3 Bayan Misyonerler

Ortadoğu bölgesinde XIX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren başlayan Protestan misyonerlik faaliyetleri, misyoner örgütlerin bölgeye gönderdikleri en az iki bekar erkek misyonerden oluşan gruplar tarafından başlatılmıştı. Bölgenin misyon açısından vaat edici özelliklere sahip olduğuna kanaat getirilmesi ile birlikte 1840'lı yıllardan sonra tümüyle bölgeye bekar erkek misyoner yerine eşi de misyoner olan evli misyonerler gönderilmeye başlandı (Van Den Berg, 2005:106).

Bayan misyonerlerin görevlendirilmesinin en önemli nedenlerinden biri Ortadoğu coğrafyasında okullaşma ağını genişleten Protestan misyonların kız eğitimine giderek daha fazla önem vermesiydi (Işık, 2010:173). Misyoner eşlerinin çoğunluğu, genellikle ABD'li misyonerlerin açmış oldukları kız yatılı okullarında eğitmenlik görevi üstlenmelerinin yanında kız öğrencilerin aileleri ile ilişki kurulup Protestanlık propagandasının yapılmasında da görev almaktaydılar (Kark, v.d., 2008:59).

1830-1840 yılları arasında bekâr erkek veya evli misyoner görmeye alışık olan Ortadoğu coğrafyası bu sefer de bekâr bayan misyonerlerin görev amaçlı ziyaretlerine sahne olmaktaydı. Evli bayan misyonerlere, misyonerlik faaliyetlerinde

yardımcı olarak üzerlerindeki sorumlulukları bir ölçüde azaltan bekâr bayan misyonerler aynı zamanda Protestan İncili'nin yerel bayanlar arasında okunmasında ve bayan öğrenci velilerinin bir araya getirilerek sohbet havası içinde propaganda çalışmalarında etkili olmaktadır (Robert, 1996:49; Lindsay, 1965:79/83). Bekar bayan misyonerlerin daha sonraki yıllarda etkili olduğu bir diğer misyon alanı ise sağlık hizmeti olacaktır. Hemşire ve doktor olarak misyon hastanelerinde görev alan Protestan bayan misyonerler, misyonun halk ile kaynaşmasında büyük rol oynadılar (Van Den Berg, 2006 b:469).

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ortadoğu bölgesine, hem Katolik hem de Protestan misyon sahalarında aktif görev üstlenen bayan misyonerlerin sayısında büyük bir artış yaşanmaya başlandı (Dalyan, 2011:344). 1860 yılından sonra özellikle bölgedeki Amerikan misyonlarında çalışan bayan misyoner sayısı yüzyılın son yıllarında erkek misyonerlerin sayısını geçti (Malki, 2012:571). Bayan misyonerlerin kutsal topraklarda sıklıkla görülmeye başlanmasının altında yatan neden ise bu yüzyılda misyonların kadın ve kız çocuklarının eğitime büyük önem vermesiydi. Avrupa ve Amerika'da kendisini Hz. İsa'ya adanmış her kadın, dış misyonlarda görev almak ve kendini ispatlamak için başta Filistin toprakları olmak üzere dünyanın birçok farklı yerine gönderildiler (Greenberg, 2010:19).

Bayan misyonerlerin sayıca artmasında bir takım faktörler rol oynadı. Erkekler gibi bayan misyonerler de kendilerini tanrının hizmetçisi (Servants of God) olarak görmekteydiler ve hedefleri tüm dünyanın Protestanlaştırılmasıydı (Reeves, Ellington, 2011:193/197). Misyonerliği seçen bayanların çoğu Amerikan toplumunun orta sınıf kesimine ait olmakla birlikte günlük hayatlarının büyük bir bölümünü, kilise ve kilise çevresinde gerçekleştirilen hayır etkinliklerinde yer alarak geçirmekteydi (Reeves, Ellington, 2011:194). Bir diğer önemli faktör ise misyon alanlarından gönderilen mektupların, orta sınıf mensubu yirmili yaş bayan okuyucu kitlelerini hedef alan süreli misyoner yayınlarında yayınlanması idi. Bu mektuplar, misyon sahasında görev yapan bayan misyonerlerin tecrübelerini, karşılaştıkları sorunları nasıl çözdüklerini ve misyon sahalarının kendileri için ne kadar ilginç olduğunu belirtmesi yönünden bu mesleğe yakınlık duyan bayanların kolayca

etkilenmesine neden olmuştu (Greenberg, 2010:19).

Kuzey Amerika'da ve Avrupa'da kadınların yüksek eğitime dâhil olması, toplumun bu kesiminde bir aydınlanma yaşamasına neden olarak misyonerlik faaliyetlerinde kadının paydaş konumuna yükselmesine katkı sağlamıştı. Teoloji kolejlerinin, özellikle kuzey Amerika eyaletlerinde yaygınlaşmaya başlaması ve kız öğrencilerin bu okullara ilgi göstermesi sonucu okyanus ötesi misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Amerikan misyoner örgütlerinin ihtiyacı olan bayan misyoner karşılanmasında büyük rol oynadı (Rogers, 2011:53/56). Örneğin ABD'nin New England bölgesinde, Mt. Holyoke Female Seminary, kurulan ilk kolejlerden biridir ve aynı zamanda Amerika dışındaki Protestan misyonlara bayan misyoner hazırlamasıyla da ün kazanmıştı (Greenberg, 2010:19/20).

Feminizm hareketinin, dünyanın diğer ülkelerine kıyasla ABD'de daha erken başlaması ve ABD toplumunun orta sınıfı içinde seyahat etme eğiliminin yayılması, bayan misyonerlerin sayısını artıran bir diğer neden olarak karşımıza çıkmaktadır (Van Den Berg, 2010 a:193). ABD'li Protestan bayan misyonerler arasında, misyonerliğin Feminist duyguların bir dışa vurumu olarak görülmesi, bu dönemde yaygınlaşmıştı (Greenberg, 2010:20).

Bayan misyonerlerin Protestan misyon alanlarında sayıca artmasına rağmen misyon istasyonlarında erkek misyonerlerin egemenliği devam etmekteydi. Ancak erkek misyonerlerin Protestanlaştırma faaliyeti yürüttüğü alanda sadece erkek nüfusa hitap etmek zorunda kalınması, misyonunun hedeflerinin tam anlamıyla gerçekleştirilmesini engellemekteydi (Reeves, v.d., 2009:101/104). Bayan misyonerlerin bölgedeki kız çocuklarının eğitimi ve sonrasında Protestanlığa kazandırılmasında oynadığı rol, erkek misyonerler tarafından artık yadsınamıyordu (Greenberg, 2010:19/21).

Filistin bölgesine gönderilen bayan misyonerlerin sayıca artması, misyon sahasında meydana getirilmiş olan hastane, okul ve yetimhane gibi kurumların yönetim ve hizmet sahasında kadınların etkin rol oynamasını sağladı. fakat bazı

Protestan misyon alanlarında beklenen başarı elde edilemedi. Misyonerlik görev alanı içinde erkek misyonerleri ile fikinsel ayrılığa düşen bayan misyonerler, örgütten ayrılarak kendi bağımsız misyonerlik girişimlerinde bulundular (Greenberg, 2010:20).

On dokuzuncu yüzyılın başından itibaren misyonerlik faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı bir alan olan Ortadoğu bölgesinde etkin olan misyoner örgütler genellikle Katolik ve Protestan mezheplerine bağlı olan örgütlerdi. Bölgenin kendine has bir takım özellikleri, dünyanın diğer bölgelerinde uygulanan misyonerlik yöntemlerinden farklı uygulamaları gerekli kılmaktaydı (Van Den Berg, 2005:110/112). Eğitim ve sağlık alanında bölgenin içinde bulunduğu ihtiyaç, misyoner örgütlerin kiliseler oluşturma ve bu kiliselerin cemaatlerini dini telkinler kullanarak genişletme yönteminden eğitim ve sağlık alanına kaymalarına neden oldu (Antonius, 2001:34/37). Bölgede etkin olan devletlerden biri olan Osmanlı Devleti'nin eğitim ve sağlık alanlarındaki yatırımları konusunda yetersiz kalması ve bu durumun misyonerlerin halkı kazanmasında önemli bir avantaj olarak görülmesi, bölgedeki Protestan ve Katolik misyonların eğitim ve sağlık alanlarında misyon kuruluşları oluşturmaya itti. Bu alanlarda bölgeye gönderilen erkek misyonerlerin sadece okul ve erkek egemen bölgelerde faaliyet gösterip toplumun diğer alanlarına nüfuz edememeleri bölgeye evli misyonerlerin başlatılmasını ve bekar misyonerlere eş gönderilmesi yolu benimsendi (Dalyan, 2011:349).

Erkek misyonerler ile aynı misyon görevini paylaşan ve görevin kutsallığının farkında olan bayan misyonerlerin, her şeyden önce örgütün hedefi olan Protestanlığı yayma ve Protestan İncili'nin benimsenmesini sağlama görevine hizmet etme amacıyla olmaları fikri benimsetilmekteydi. Bu görev bilincinde olan bayan misyonerlere misyon sahasına gitmeden önce çeşitli basit fakat elzem eğitimler hem uygulamalı hem de teorik olarak verilmekteydi. Başta hizmet insanı görevi üstlenen bu bayanlar, eşlerine misyon görevinde yardım, ev idaresi, kadınlık görevi, öğretmenlik ve araç gereç kullanma eğitimleri yanı sıra misyon sahasında halk tarafından ortaya konulacak olumsuz davranışlara karşı psikolojik olarak etkilenmeme dersleri bile verilmekteydi (Reeves, Ellington, 2011:202).

ABD'nin değişik kentlerinde bayan misyoner adayı yetiştiren pek çok okul açılmıştı bu okullardan bazıları Mount Holyoke, Utica Female Seminary, Abbott Female Seminary, Boston Female Society gibi kurumlardı (Reeves, v.d., 2009:116; Van Den Berg, 2005:117). Bayan misyonerlerin yetiştirilmesi konusunda üzerinde durulması gereken bir diğer önemli husus ise yabancı dil eğitimiydi. Misyonerlerin faaliyette buldukları ölkelerde konuşulan resmi dilin yanında birkaç yerel dilde, konuşma ve yazma seviyesinde akıcı dil bilmesi, misyonun başarısı ve misyonerin deşifre olmaması için önemli bir etkendi. Elbette bir misyonerin başarılı olabilmesi için kendisini topluma kabul ettirebilmesi şartına bağlıydı.

Toplumun misyonerleri yabancı görmeyip entegrelerine izin vermesi başta dil ve sonrasında yerel personellerin işe alınmasıyla aşılacaktı ama misyonun ilk dönemlerinde bayan misyonerler toplumun kendilerine karşı ön yargılarını bu yabancı dil bilgileriyle büyük oranda kırmayı başarmıştı. Yabancı dil bilen bayan misyonerlere örnek olarak bu kadınlardan İran'a gönderilen Judith Grant, bir dilci olarak Süryanice, Rumca, Latince ve Fransızca dahil dört dil bilmekteydi (White, 1988:25/26; Dalyan, 2011:343). Grant, İran'da kaldığı süre içerisinde Türkçe ve Süryanicenin diğer versiyonlarını da öğrenmişti. Osmanlı topraklarına ilk ayak basan ABD'li misyonerlerden olan Eli Smith'in karısı Sarah Smith, kendi dili dışında Fransızca İtalyanca ve Arapça biliyordu. Örneğin American Board'un Merzifon'daki kolejinde Bayan Riggs, Rumca, Ermenice, Türkçe, Ermeniler arasında uzun yıllar Protestanlığı yayma görevinde bulunan William Goodell'in eşi Bayan Goodell, İtalyanca, Arapça, Rumca, Ermenice ve Türkçe bilmekteydi. Erkek misyonerlerin eşi seçimini de örgüt organize etmekteydi.

Aynı görev ve sorumluluk bilincine sahip bekar bayan misyonerler örgütün belirlediği erkek misyonerler ile hayatlarını birleştirmekte ve ikisi birlikte sözde bu kutsal görevi icra etmekteydiler (Dalyan, 2011:343/344). Bayan misyonerlerin eğitim alanında kullanılmasının büyük yararlılıklarını gören misyoner örgütler, kısa sürede okul ağlarını genişleterek faaliyet bölgelerindeki öğrenci aileleri ile de iletişim kurup toplumunun temel yapı taşı olan aileyi etkilemeye başlamışlardı. Protestan misyonerlerin bu konudaki başarısı rakibi olan Katolik misyonerlerin kendilerini yenilemesi fikrini ortaya çıkardı. Aslında bayan misyonerler bakımından Katolik

misyonlar hem daha güçlü hem de bu konuda önemli kaynaklara sahipti. Ancak Katolik misyonların faaliyet alanını kendileri sınırlı tutmaları ve girişimcilik konusunda fazla istekli olmamalarının yanında misyon hiyerarşisi içinde erkek egemen otoritesi korunmak istenmekteydi. Bu durum Katolik misyonların bu alanda başarısız değil de Protestanlara oranla daha geride olmalarına neden oldu (Lindsay, 1965:59/65).

Filistin bölgesinde Protestan misyon alanlarında görev yapan erkek ve bayan misyonerler arasında yer yer birbirlerine rakip olma ve angarya işlerle görevlendirme söz konusu olabiliyordu. Ayrıca misyon içerisinde ayrımcılık yahut ötekileştirme durumları da yaşanılmaktaydı. Bu tür sorunlar bölgede bir diğer önemli misyoner örgüt olan Katoliklerin misyon alanlarında yaşanmamaktaydı. Katolik bayan misyonerler daha çok erkek misyonerlerin karşısına bir rakip olarak çıkmıyor Katolikliğin bölgede yaygınlaşması ve Katolik kilisesinin etki sahasının genişlemesi için adeta erkek misyonerlerin bir hizmetçisi pozisyonunda çalışmaktaydılar (Greenberg, 2010:24/25).

Kız çocuklarının eğitime önem verilmesiyle birlikte gelişen yarının Protestan nesillerini yetiştirme umudu, bayan misyonerlerin daha etkin çalışmasını sağlayarak yine bayan misyonerlere ihtiyaç duyulan sağlık alanında da bayan misyonerlerin istihdam edilmesi üzerinde duruldu. Misyon hastaneleri, klinik ve dispanserlerde görev almaya başlayan bayan misyonerler, özellikle Müslümanlar arasında gerçekleştirilen misyon çalışmalarında önemli başarılar elde ettiler (Hummel, 2005:217/218).

Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile birlikte devletin özellikle Ortadoğu'daki topraklarında yaşayan halkların sağlık ve eğitim alanındaki ihtiyaçlarını karşılama yönündeki yaşanan sıkıntılar bölgede bir boşluğun oluşmasına neden oldu. Osmanlı Devleti, savaş şartlarının oluşması ve de bölgede öncelikli güvenlik sorunlarına çözüm üretmeye odaklanması nedeniyle kendisinin dolduramadığı boşluğu misyoner kurumlarının doldurmasına engel olamadı (Mutlu, 2005:34/38). Protestan misyon sahasında etki altına alınan halklar, misyoner örgütlerin ortaya koymuş olduğu misyon kurumlarından aldığı hizmetin batı karakterinde olması, misyoner kurumları

destekleyen Batılı devletlerin himaye desteğiyle de birleşince halkı cezbeden bir ortam meydana getirmekteydi.

Sağlık alanında ebe, bayan doktor, hemşire, bayan dişçi ve bayan hasta bakıcı alanlarında öğrenci yetiştiren American Board'u destekleyen ABD'deki kurumlar, bu konudaki açığın kapatılması için çalışmalarına hız vermektedir (Makdisi, 1997:692/693). Sağlık kurumlarında bayan misyonerler tarafından gerçekleştirilen din propagandasının insanlar üzerinde daha etkili olduğunu gören bayan misyonerler bu yolla halkın tepkisini çekmeden, aksine halkın sevgisini ve güvenini kazanarak misyonun asıl amacını yerini getirdiklerini görmeye başladılar.

American Board'un, uygulamasında başarılı olduğu bu alanda örgüt tarafından Osmanlı topraklarının diğer bölümlerinde açılan yeni istasyon, dış istasyonlardaki misyon kurumlarının devam edilmesi için gerekli personeli yerel bayan misyonerlerin yetiştirilmesinde gören örgüt, bir çok yerde kız hemşirelik okullarının açılmasını sağladı (Dalyan, 2011:345/346). Bayan misyonerlerden en fazla yararlanan misyon teşkilatları genellikle Protestan misyon örgütleriydi. Bu örgütlerin özellikle ABD'de kurulmuş olanları, bayan misyoner istihdamına büyük önem vermektedir. Bu dönemde hem Türkiye misyonunda hem de Suriye misyonunda en fazla bayan misyoner personel barındıran örgüt ise American Board idi (Reeves, v.d., 2009:78). Bayan misyonerlerin ki özellikle de bekar olanların misyon sahasında göstermiş olduğu başarı, misyon örgütlerinin her daim çalışmalarında bu unsuru kullanmayı gerekli kılmıştı. Fakat bayan misyoner istihdam etme isteği ve istihdam edilen bayan misyonerlerin artan sayısına rağmen, ne yazık ki bu misyonerlerin aynı paralellikte özlük haklarında bir değişik sağlamadı.

Erkek misyonerler ile eşit hak ve ücrete tabii olmak isteyen bayan misyonerler, faaliyette buldukları misyon sahasında kendilerine duyulan ihtiyacın farkında olmaya başlamışlardı. Bu farkındalık özellikle bekar bayan misyonerler arasında örgütlenmeyi tetikleyerek özellikle başta Ortadoğu olmak üzere dünyanın bir çok farklı yerindeki misyon sahasında bulunan kadın ve kız çocuklarına ulaşmayı ve onların kurtuluşlarına giden yolda rol oynamayı hedeflediler (Van Den Berg, 2005:118). Bu hedef, kurucusu ve üyeleri bayan olan birçok Protestan misyoner

örgütün ABD'de kurulmasını sağladı. Bu kurumların neler olduğunu anlamaya çalıştığımızda karşımıza; Women's Foreign Missionary Society, Women's Board of Mission, Women's Union Missionary Society, Congregation Women's Board of Mission, Women's Christians Temperance Union gibi bazı örgütlerin çıktığını görürüz (Dalyan, 2011:350/352). Murre Van der Berg'in de belirttiği gibi Protestan misyonerlik faaliyetlerinde kullanılan yerel kadınlar, bazı alanlarda misyonerlerden çok daha etkili olmalarına rağmen bu faaliyetlerinin büyük bir bölümü kayıt altına alınmamıştı. Misyoner raporlarında elde edilen ilerlemelerde bu kadınlar hakkında pek fazla ayrıntılı bilgi verilmeyerek daha çok misyon merkezlerinde görev alan Amerikalı veya İngiliz misyonerlerden bahsedilmekteydi (Van Den Berg, 2005:118).

2.5.3.1 Protestan Bayan Misyonerlerin Propaganda için İzledikleri Yöntemler

Ortadoğu bölgesinde misyonerlik faaliyetinde bulunan birçok misyoner örgütün başvurduğu *dine adam kazandırma* yöntemlerinden bir diğeri ise dua etmek amacıyla yapılan toplantılar ve aile ziyaretleriydi (Greenberg, 2010:48). Informal Preaching diye adlandırılan bu yöntem daha çok kadın misyonerler tarafından uygulanmıştı (Van der Berg, 2000:102). Bu yöntem, bölgede hem Katolik hem de Protestan misyoner gruplar tarafından benimsenerek özellikle misyon sahasındaki aileler üzerinde bir etki meydana getirmek için uygulanmaktaydı (Jessup, 2002:112). İngiliz ve Amerikan Protestan misyoner örgütler, bünyelerinde istihdam ettikleri bayan misyonerler sayesinde Katolik misyoner guruplardan daha etkin çalışmaktaydı. Dini sohbetlerin gerçekleştirildiği toplantılar, yerel halkın bayan ve erkek gurupları arasında düzenli zaman aralıkları içinde düzenlenmesine rağmen bu tür toplanmalara hedeflenen erkek gurubunun kadın guruplarına oranla ilgisi pek azdı (Makdisi, 2009:118/122; Greenberg, 2010:48/53).

ABD'li Protestan bayan misyonerin örgün eğitim görevleri süresinden arta kalan zamanlarda gerçekleştirilen ev ziyaretleri, bu coğrafyada belirli kültürel nedenlerden ve geleneklerden dolayı zamanının çoğunu evde geçiren kadınların oldukça ilgisini çekmekteydi (Zachs, 2005:263/264). Bu ziyaretlerde Protestan İncili'nin okunmasına ve Protestan mezhebinin tanıtılmasına büyük önem gösteren bayan misyonerler, toplantıya katılan kadınlar ile iyi ilişkiler kurup halk arasında

misyonerlere karşı duyulan önyargıyı ve antipatiyi azaltmak için girişimlerde bulunmaktaydı. İncil okuma görevini üstlenen bayan misyonerler (Bible Woman) sadece ev ziyaretleri yapmıyor aynı zamanda misyon sahasının her alanını ziyaret ederek, kadınların bir arada olduğu ortamlara girip onlardan talep gelmeden bu insanlara İncil okumaya çalışıyorlardı (White, 1988:24; Işık, 2010:177). Yerel Hıristiyan kadınlar arasında Protestanlığın yayılmasında bu iki metodun önemli bir rolü vardı. Örneğin American Board'un Urmiye misyonunda görevli olan bayan misyoner Fidelia Fiske yapmış olduğu ev ziyaretleri sayesinde bölgedeki kadınlar arasında İncil mesajını yayabildiğini ve bu sayede yerel kadınlardan oluşan geniş bir çevre oluşturabildiğini belirtmekteydi (Robert, 1996:149). Bir diğer örnek ise 1845-1863 yılları arasında Kudüs'te İngiliz büyükelçisi eşi olan Elizabeth McCoul Finn, misyoner olmamasına rağmen evinde sohbet düzenliyor ve diğer misyoner bayanlar tarafından düzenlenen sohbetlere iştirak ederek İncil okumanın yaygınlaşması için elinden geleni yapıyordu. Bu yöntemlerin uygulanması, bölgede Protestanlığı kabul edenlerin sayısında bir artış yaşanmasına doğrudan bir etki etmiyordu. Fakat bu tür faaliyetlerde bulunan misyonerler, insanlarda Protestanlığa karşı bir sempatinin oluşması için bir potansiyel meydana getirme uğraşısı olduğunu belirtmekteydiler (Tibawi, 1966 b:76/78).

XIX. yüzyılın sonlarına doğru bu yöntem Müslüman guruplar arasında da denenmeye başlandı. Özellikle Müslüman toplumların dışı kapalılık özelliğinin tespitini yapan Amerikalı misyonerler, bu yöntemler sayesinde Müslüman kadınların toplum ve ekonomi hayatında birer statü kazandırılarak kadın toplumu içinde önder olma imkânını sağlayabileceklerini ümit ediyorlardı (Dalyan, 2011:349/352; Van der Berg, 2000:103/107).

2.5.4 Basın Yayın

Osmanlı Suriyesi'nde meydana gelen Protestan misyonerlik faaliyetlerinde hakkında bahsedilmesi gereken en önemli konulardan biri ise Protestan misyonunun basın yayın faaliyeti idi. Başta eğitim olmak üzere diğer birçok alanda Protestan misyonlar, yazılı basın ihtiyacı içerisindeydiler. Bu ihtiyacın giderek artması ve

misyunun her hareketinde kendisini hissettirmesi özellikle ABD'li misyonerlerin bu alanda ilk adımları atmasını mecbur kılarak misyonun matbaa ve çeviri merkezlerinin oluşturulmasını neden oldu. İnciller, Protestan okullarında okutulan ders kitapları, okullardaki bazı kulüpler tarafından hazırlanan Arapça yayın yapan gazete ve dergiler, Hıristiyan edebiyatının baş yapıtları, misyon matbaalarında basılan önemli yazınsal materyallerdi (Jessup, 2002:79/85).

Malta, İzmir, Beyrut, İstanbul ve Urmiye, Protestan misyonların önemli basın merkezleriydi. Malta daha çok İngiliz Protestan misyoner örgütü olan *Church Missionary Society* adlı örgütün basın merkezi olmasının yanında ABD'li misyoner örgütlerin de yararlandığı bir basın yayın merkezi idi (Antonius, 2001:165). American Board'un Doğu Akdeniz olarak bilinen Levant'taki misyon merkezi, İngiliz toprağı olan Malta adasıydı. Adanın İngilizlere ait olması kutsal topraklara ve Lübnan bölgesine olan yakınlığı nedeniyle her türlü yaşanabilecek bir tehlike karşısında ilk aşamada sığınabilecek liman olarak görülmesi, American Board misyonerlerinin merkez istasyon olarak Malta'yı benimsemesinde önemli rol oynadı.

Yunan İsyanı sırasında Osmanlı Devleti'nin savaş durumuna geçmesi, American Board misyonerlerinin Lübnan'daki misyon istasyonlarını terk ederek Malta'da, ortamın sakinleşmesine kadar kayıp vermeden bekleme imkanına sahip olması bu seçimin doğru olduğunun kanıtıydı (Kocabaşoğlu, 1991:63/65). Malta, American Board misyonerleri için güvenli bir liman olsa da aynı zamanda misyonun basın ve yayın merkezi idi. Amerika'dan getirilen misyon matbaası, bölgedeki yerel dillerin yazınsal özelliklerine kısa sürede adapte ettirilerek misyonun ihtiyacı olan materyallerin üretildiğı tek mevkiydi.

Okul ağının kurulmasıyla birlikte ortaya çıkan bir diğer ihtiyaç ise bu okullarda kullanılacak yazınsal basın yayın ürünlerinin nasıl hazırlanacağı sorunuuydu. Öncelikle Protestan misyonerler işe çeviriler yaparak başladı. Arapça, Türkçe, Ermenice, Kürtçe İnciller ve İncil metinleri hazırlandı (Doğan, 2011:13/19). Ders kitapları, okullara kabul edilen öğrencilerin ana dillerine çevirtilerek müfredatlarda kullanılacak dillerde hazırlandı. Protestan misyonerlik faaliyetlerinin yapıldığı alanların taksiminde önemli merkez istasyonlara matbaa kazandırıldı. Bu

matbaalarda basılan eserler özellikle Arap ve Ermeni dillerinin tekrar canlanmasına ve sonraki aşama olan milliyetçilik duygularının uyanmasında büyük rol oynadı.

Malta aynı zamanda, ABD'den misyonda görev almak için gönderilen misyonerlerin ilk toplanma ve dil öğrenme merkeziydi. Gelen misyonerler, Osmanlı topraklarında yaşayan özellikle doğu Hıristiyanları olarak tabir edilen kesimlerin dillerini bu ada da öğrenmeye başlamaktaydılar. Misyonun hedef aldığı kesimlerin dillerini konuşmak, yazmak ve okumak bir misyoner için çok önemli olmakla birlikte, yaygınlaştırılması planlanan Protestan İncil'inin de bu yerel dillere çevrilmesi de aynı derecede önem arz etmekteydi. Bu nedenle bir kısım misyonerler dil öğrenimine devam ederken daha tecrübeli olanlar hemen dini pasajların çevirisi işine girilerek misyon sahasındaki halklara dağıtılacak olan tercümesi yapılmış İncillerin hazırlanmasında görev almaktaydılar.

Amerikan Protestanlığının en önemli özelliklerinden biri ibadetin ana dilde yapılmasıydı. Bu neden, İncilin yerel dillere mutlaka çevrilmesi gerektiği inancını doğurarak misyonerlerin bu ayrıntıya dikkat etmelerini gerekli kılmaktaydı (Kark, 2004:216/219). Bu durum misyonun, daha sonraki yıllarda bölgede açacağı misyon okullarında yerel dilin eğitim ve öğretim dili olması tercihinde de misyonerlerin etkileneceği dayanak noktasıydı. Bir İngiliz mülkü olan Malta'nın doğu Akdeniz limanlarına yakın olması ve İngiliz Protestan misyonunun da bu adada bulunması Protestan Amerikalı misyonerlere büyük avantaj sağlamaktaydı. Beyrut ve Türkiye'de oluşturulmaya çalışılan okullaşma faaliyetlerinin ilk dönemlerinde ihtiyaç duyulan yazınsal materyalin nerdeyse tümü Malta'dan dağıtılmaktaydı.

1822 yılında Malta'da kurulan ilk matbaa, misyonun genişlemesi ile birlikte sayıca da arttı. Sonraki dönemlerde adadaki matbaalar, belirlenen misyon merkezlerine gönderilmeye başlandı. Malta'daki matbaalardan biri Balkanlara (Yunanistan) diğer ikisi ise Osmanlı Türkiye'si'ne gönderildi. Malta'daki Amerikan misyonuna ait matbaa, 1822'den 1828'e kadar geçen sürede 106 kitap bastı. Bu kitaplardan 62 tanesi Yunanca, 43 tanesi İtalyanca ve 1 tanesi de Yunan harfli Türkçe idi (Greenberg, 2010:43/45; Kocabaşoğlu, 1991:65). Bu rakamlar Amerikan

misyununun başlangıç devresine aitti. Sonraki yıllarda Ermeni harfli Türkçe materyalin basılmasına hız verilecek özellikle Osmanlı Türkiyesi'nde açılan okulların ders materyalleri karşılanmaya başlanacaktı. 1830 yılında, Malta'daki misyon matbaası, Ermeni harfli Türkçe Protestan İncilini bastı. Bu sırada Malta'daki matbaa, Arapça konuşulan sahada yer alan Amerikan misyonerlerinin faaliyetleri için gerekli yazılı basının üretimini de yapıyordu.

1831 yılında, Beyrut'ta görev yapan ABD'li misyoner William Goodell, örgütün Boston'daki merkezinden yeni direktifler alarak İstanbul'a doğru hareket ederek Ermeni misyonunun oluşturulması için ilk adımların atılmasında görev üstlendi (Vahapoğlu, 1990:98/103). ABD-Osmanlı siyasi ilişkisi ise bu süreçte gelişmeye başlamıştı. Amerikan elçiliğinin İstanbul'da açılması ile birlikte iki ülke arasındaki resmi ilişkiler gelişme yoluna girmişti. Bu durum Amerikan misyonerlerini çok yakından ilgilendirmekteydi. ABD'nin sağlayacağı siyasi koruma ve misyonerlerin açmakta olduğu okulların resmi bir zemine kavuşturulması, Amerikan misyonerlerin Osmanlı topraklarında faaliyetlerine kalıcılık katması yönünden önemliydi. Beyrut'ta görev yapan Amerikan misyonerleri, misyonerlik faaliyetlerini bölgede bulunan İngiliz diplomatlarının ve diğer misyon kuruluşlarının sağladığı siyasi koruma altında gerçekleştirmekteydi. Fakat Osmanlı Türkiye'sinde bu durum farklılaşmakta, özellikle siyasi korunma için yeni bir güce ihtiyaç duyulmaktaydı.

Amerikan elçiliğinin İstanbul'da açılması ile birlikte American Board misyonerleri Osmanlı başkentinde diplomatik bir büroya kavuşmuş olmaktadır. Siyasi yönden eli güçlenen American Board örgütü, misyon çalışmalarında kullanılmak üzere Malta'daki misyon matbaasını Osmanlı Türkiye'sine taşıma kararı aldı. 1833'te İzmir'e taşınan matbaa daha sonra 1853 yılında İstanbul'a taşındı. Osmanlı Devleti'nin diğer misyonerlere olduğu gibi Amerikan misyonerlerine de takındığı tavır ilk dönemlerde pek fazla müdahale içermemekteydi. Müslüman Sünni halkların din değiştirmesi faaliyetinden genellikle uzak olan misyonerler sadece belli bir sahada ve belli bir dini topluluk üzerine odaklandıklarından dolayı devlet merkezi ile pek fazla sorun yaşamamaktaydı. Fakat din değiştirme faaliyetleri her ne zaman millet başları tarafından şikâyet edilebildiği düzeye ulaşıncaya Osmanlı Devleti bu

misyonerlerin faaliyetlerini yakın takip altına almaya başlamıştı.

American Board misyonerlerinin ürettikleri yayınlar yahut onlar sayesinde ülkeye sokulan eğitim materyali, Osmanlı Devleti'nin bu konuda hassas olmasının gerekliliği konusunda haklı olduğunu göstermekteydi. 1822 yılından misyonunun matbaayı İzmir'e taşıdığı tarihe kadar geçen süreçte 300,000 kitap kopyası ve Yunanca, Türkçe, Ermeni harfli Türkçe (Armeno-Turkish) Yunan harfli Türkçe (Greco-Turkish) dillerinde 3 milyon sayfa baskı, misyonun Malta'daki matbaasında basılarak misyonunun faaliyette olduğu doğu Akdeniz bölgesinde dağıtılmıştı (William, 1910:234).

Osmanlı topraklarının büyük bölümünde Protestanlığın yaygınlaşmasında önemli rol oynayan American Board, misyon kurduğu her bölgede irili ufaklı basın merkezlerinin kurulmasını organize ederek misyonerlerin ihtiyaçlarının kısa sürede sağlanmasına çalıştı. Okul ağının kurulmasıyla birlikte ortaya çıkan bir diğer ihtiyaç ise bu okullarda kullanılacak yazınsal basın yayın ürünlerinin nasıl hazırlanacağı sorunu idi. Öncelikle Protestan misyonerler işe çeviriler yaparak başladı. Arapça, Türkçe, Ermenice, Kürtçe İnciller ve İncil metinleri hazırlandı. Ders kitapları, okullara kabul edilen öğrencilerin ana dillerine çevirtilerek müfredatlarda kullanılacak dillerde hazırlandı. Protestan misyonerlik faaliyetlerinin yapıldığı alanların taksiminde önemli merkez istasyonlara matbaa kazandırıldı. Bu matbaalarda basılan eserler özellikle Arap ve Ermeni dillerinin tekrar canlanmasına ve sonraki aşama olan milliyetçilik duygularının tekrar yeşermesinde büyük rol oynadı.

2.5.5 Yerel Eğitimcilerin Yetiştirilmesi

Ortadoğu bölgesindeki Protestan misyonerlik faaliyetlerinin yaygınlaşmasında rol oynayan unsurlardan biri de Protestan misyon kurumlarında öğretmen, misyoner yardımcısı, hastabakıcı ve Pastör gibi görevler üstlenen yerel Hıristiyanların, misyonerler tarafından Protestan misyonunun ilk yıllarından itibaren kullanılmaya başlanmasıydı. Misyonun basın yayın faaliyetlerinde de görev alan

yetiştirilmiş yerel misyoner yardımcıları, çeviri ve misyonerlerin dil eğitimi konusunda da Protestan misyonerlere yardımcı olmaktaydılar. Yerel misyon çalışanlarının sayısı, yüzyılın sonuna doğru bölgedeki yabancı misyoner sayısını aşmaya başlamıştı. Okulda öğretmen, kilisede Pastör, misyoner evlerinde yardımcı olarak yetiştirilen yerel personellerden aynı zamanda diğer insanlara İncil okuma görevi üstlenen *İncil Adamı* (Bible Man) ve *İncil Kadını* (Bible Woman) vasfında da yararlanıldı. Görevlendirilen bu yerel misyon elemanlarından Protestanlığın diğer bölgelerde de propaganda edilmesi için misyon sahasından komşu bölgelere gönderilerek te Protestan propagandası yapıldı. (Hummel, 2005:213; Fleischmann, 2003:176/179).

Protestan misyon ağının, Yakındoğu ve Ortadoğu coğrafyalarında genişlemesi ile birlikte doğu kiliselerine paralel olarak Protestan kiliseleri de inşa edildi (Holtrop, McLeod, 2000:58). Bu kiliselerde görev yapacak iyi yetişmiş rahip ve Pastörlere ihtiyaç duyuldu. Bu ihtiyacın karşılanması ve Protestanlığın bu coğrafyada devam ettirilmesi için yüksek eğitim vererek din adamı ve rahibe yetiştiren Teoloji (Seminary Schools) okulları meydana getirildi. Bu tür okullar Osmanlı Devleti'nin İstanbul, Beyrut, Antep, Maraş ve Harput şehirlerinde genellikle diğer yüksek eğitim veren kolejlerin kampüs alanlarında inşa edildi. 1932 yılına gelindiğinde Ortadoğu'daki Protestan nüfusa hizmet veren kiliselerde görev yapacak yetişmiş din adamı ihtiyacının karşılanması amacıyla *Yakındoğu İlahiyat Okulu* (Near East School of Theology) kısa adı (NEST) kuruldu. Günümüzde bile bu kolej vermiş olduğu eğitim sayesinde hem kuzey Afrika ülkelerine hem de Ortadoğu ülkelerinde bu ihtiyaca cevap veren tanınmış, Protestan ilahiyatı eğitimi veren okullarının başında gelmektedir. Eğitim dili İngilizce olan bu okul, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Avrupa ve Amerika'dan öğrenci kabul etmektedir (Schölch, 1982:33/38).

Ortadoğu bölgesinde Protestanlığın yaygınlaşmasında önemli bir rol üstlenen yerel Arap kadın eğitimci ve misyon kuruluşlarında bayan misyonerlerin yardımcısı olarak hizmet veren bayan belleticiler, aynı zamanda kafirlikten kurtarılmış bir insan olarak misyonerler tarafından bir model olarak bölgedeki insanlara da tanıtılmaktaydı. Misyonerlik faaliyetlerinde Arapçanın kullanılması ile eğitim ve sağlık alanlarında yerel halktan Protestanlığa kazandırılmış genellikle

kadın çalışanlardan yararlanması, Protestan misyonerleri bölgede yabancı bir unsur olmaktan çıkartmış daha çok bölgenin temel özelliklerini taşıyan yerel bir kurum olarak algılanmasına yardımcı olmuştu. American Board misyonerlerinin önemli başarılar kazanmasının arkasında yatan nedenlerin en önemlilerinden biri yerel unsurlardan yararlanmaktı.

Bölgede Protestan misyonerlik faaliyetleri içinde olan İngiltere çıkışlı misyoner örgütlerden Londra kökenli *Doğu'da Bayan Eğitimi Kalkındırma Topluluğu* (The Society For Promoting Female Education in the East) kısa adı (SPFEF) olan ve yine Londra kökenli *Kilise Misyonerlik Topluluğu* (Church Missionary Society) kısa adı (CMS) olan misyoner örgütler de faaliyetlerinde yerel bayan öğretici ve belleticilerden yararlanmaktaydılar. Sözü geçen bu örgütler bölgede meslektaşları olan Amerikalı misyonerlerden önce bir Protestan varlığı oluşturma çabası içindeydiler. Faaliyetlerinde kullandıkları yerel personelleri gelişmiş seçmeyip daha öncesinden misyonerler tarafından özenle yetiştirilmiş ve Protestanlığa kazandırılmış bireylerden seçim yapmaktaydılar (Greenberg, 2010:21). Murre Van der Berg'in de belirttiği gibi Protestan misyonerlik faaliyetlerinde kullanılan yerel kadınlar, bazı alanlarda misyonerlerden çok daha etkili olmalarına rağmen bu faaliyetlerinin büyük bir bölümü kayıt altına alınmamıştı (Van Den Berg, 2006b:467). Misyoner raporlarında elde edilen ilerlemelerde bu kadınlar hakkında pek fazla ayrıntılı bilgi verilmeyerek daha çok misyon merkezlerinde görev alan Amerikalı veya İngiliz misyonerlerden bahsedilmekteydi (Greenberg, 2010:22).

Yerel halklardan devşirilecek olan misyoner adayları, özellikle American Board örgütünün etki ve yetki sahasını önemli ölçüde genişletecek ve aynı zamanda misyonun sonraki yıllarda devamının sağlanmasında misyonerlerin üzerindeki yükü hafifletecekti. Osmanlı Suriyesi'ndeki Amerikan okullarında eğitimci olarak görev yapmak isteyen yerel misyoner adayları, misyon sahasında eğitilmesi hedeflenen öğrencilerin farklı alanlarda önemli bilgi ve beceriye sahip olması için sıkı bir şekilde eğitimden geçirilmekteydi. Bu eğitimde uygulanan müfredat, mümkün oldukça birçok akademik bilgiyi kapsayan dersler ile donatılmıştı. Yerel misyoner adaylarının eğitimi ile ilgilenen misyonerler ise misyona yeni katılan ve adaylara Astronomi dersi veren Stuart Dodge ile bölgeye gelen ilk ABD'li misyonerlerden

olan Eli Smith idi (Antakly, 1976:87/91).

Amerikan Suriye misyonunun kuruluş amacı olarak bu bölgede yaşayan halkların Protestanlığa kazandırılması olmasına rağmen bu amacın zamanla değişerek, bölgenin geleceğinin şekillenmesinde rol oynayabilecek ve topluma liderlik yapabilecek bireyler yetiştirmek, şeklinde kapsamı genişletilmişti. American Board örgütünün sekreteri ve örgütün dünyanın değişik alanlarındaki misyonlarının yönetiminde etkin bir isim olan *Rufus Anderson*, örgütün nizamnamesinde değişikliğe giderek, herhangi bir eğitim faaliyetinin veya eğitim aracının sadece Protestanlaştırma amacıyla kullanılması gerektiğini, istihdam ettiği tüm misyonerlere bildirdi. Böylelikle ABD'deki Protestan kiliselerinin cemaatleri tarafından oluşturulmuş fonlardan, maddi yardım alan Osmanlı Suriyesi'ndeki Amerikan okulları, sadece misyonerlere yardımcı personel ve bölgedeki Protestan kiliseleri için din adamı, yetiştirmekle yükümlüydüler (Obenzinger, 2003:257). Aksi taktirde bölgenin, misyon okullarında verilen eğitim ile modernleşmesi söz konusu olamazdı. Bu zorunluluk, örgütün merkezi olan Boston'dan tüm misyonerlere gönderilen broşürlerde açıklanmıştı.

Rufus Anderson'un eğitim kavramı karşısında takındığı tavır oldukça kısıtlıydı. Anderson, Amerikan okullarında İngilizce öğretilmesine de ayrıca karşıydı. Bu dilin, yerel halktan misyonerlere yardımcıları yetiştirilmesinde kullanılan okullarda öğretilmesini de tehlikeli bulan Anderson, Amerikan okullarında verilen dil eğitiminin hem batıya bir göç akını başlatacağını hem de yerel dillerin ihmal edileceğini savunmaktaydı (Anderson, 1869:112). Bu nedenle American Board'un Suriye misyonunda İngilizce dilinde eğitim yapan okullar kapatıldı. Bu okulların yerine ABD'li misyonerler, üyesi oldukları American Board örgütünün istekleri doğrultusunda sadece yerel papaz ve yerel misyoner yardımcılarının yetiştirilmesini hedef alan okulların meydana gelmesi için çaba sarf ettiler.

Abeih İlahiyat Okulu (Abeih Seminary), 1848 yılında yerel öğretmen ve Protestan din adamlarının yetiştirilmesi amacıyla açıldı. Bu nedenle okulun eğitim müfredatı ve programı çoğunlukla İncil eğitimini kapsamaktaydı. Okulda,

İngilizcenin öğretilmesi için yeteri kadar ders saati, ders programına eklenmemişti. Fakat buna karşın Abeih İlahiyat Okulu'nda okutulan coğrafya, cebir, geometri, fizik ve logaritma gibi dersler, okulun kurucularından ABD'li misyoner Van Dyck'in hazırlatmış olduğu Arapça ders kitaplarından verilmekteydi (Anderson, 1861:65; Anderson, 2011:78). Okulun eğitim dilinin Arapça olması, aynı zamanda okula yeni bir pozisyon kazandırmasına da sebep olarak bölgede Arapça yapılan her türlü eğitim faaliyetinin de merkezi olmaktaydı. Abeih İlahiyat Okulu'na kayıt yaptıran öğrencilerin büyük bir bölümü, Beyrut'taki ilkokul düzeyindeki yine Amerikan okullarından mezun olan öğrencilerdi. Diğer öğrenciler ise Beyrut civarındaki köylerde kurulmuş olan diğer Amerikan okullarından gelmekteydi.

ABD'li misyonerlerin, yerel personel ile meydana getirmiş oldukları iletişim ağının Suriye'nin büyük bir bölümünü kapsaması, misyonerlerin bölgedeki nüfuz sahalarını da aynı paralellikte genişletmekteydi. ABD'li Protestan misyonerler Suriye misyonunda her ne kadar kız çocuklarının eğitimine daha fazla önem verdiklerini iddia etseler de erkek çocukla için açılan okullarda verilen eğitime daha çok fazla vurgu yapmaktaydılar. Özellikle bu okullarda din adamı ve öğretmenlik için eğitilen öğrencilerin, misyonun istediği değerleri taşıyabilmesi için eğitim programı üzerinde oldukça durulmaktaydı (Greenberg, 2010:25/27).

1870 yılına gelindiğinde Abeih İlahiyat Okulu önemli bir sayıda misyoner yardımcısı, belletmen, öğretmen ve Protestan kiliselerinde görev yapacak yerel personel, mezun etmişti. Okul, aynı zamanda öğrencileri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu için Protestanlık propagandasını kolay bir şekilde yerine getirmekteydi. Okulda Protestanlığı kabul eden öğrencilerin sayısının her geçen gün artması, okulun kurucularını memnun eden bir diğer nedendi. Abeih İlahiyat Okulu adlı Amerikan okulundan mezun olan öğrenciler Osmanlı Suriyesi'nin değişik alanlarında kurulmuş olan Amerikan misyoner kurumlarında ABD'li misyonerler ile birlikte çalışma fırsatı bulmaktaydılar. Okulun mezunlarından birçoğu ise eğitimini aldıkları dini görev ve sorumluluklarını bir kenara bırakarak okulda aldıkları eğitimin kendileri için meydana getirdiği fırsatları değerlendirip iş hayatına atılmayı tercih etmekteydiler. Osmanlı Suriyesi'nde açılan Amerikan yatılı okulları, bölgede eğitim düzeyi yüksek, ekonomik alanda başarılı ve itibar sahibi bir elit kesimin geliştirilmesinde,

yetiştirdiği din adamları kadar başarılı olamadı. Abeih İlahiyat Okulu, 1849 yılında ABD’li misyoner Simaon Calhon’un yönetimine verildi. Bu okul, Suriye Protestan Kolejinin 1866 yılındaki kuruluşuna kadar, bölgede yüksek eğitim veren tek Amerikan okulu olma özelliğini korudu (Antakly, 1976:84/89).

2.6 ABD’li Protestan Misyonerlerin Katolik Misyonerler ile Çatışması

American Board adlı Protestan misyoner örgüt, Beyrut merkezli Suriye Misyonusunun oluşumu için girişimlerde bulunarak misyon merkezlerinde gerekli yatırımların yapılabilmesi için adım atmaya 1830’dan sonra başladı. Osmanlı Suriyesi’nde, tarihi XVI. yüzyıla kadar dayanan Katolik varlığı ve bu varlığın bir ürünü olan Marunî Kilisesi ve cemaati, Protestan misyonerlerin Ortodoks Rum ve Müslümanlar arasında sürdürmeye çalıştığı Protestanlaştırma faaliyetlerinin önünde engel olmaya başladı (Van Den Berg, 2006 a:66/68). Bölgede ABD’li misyonerler tarafından açılan Protestan eğitim kurumlarının, Marunîler dâhil yerel halkın büyük bir bölümü tarafından benimsenmesi ve ayrıca Katolik misyonerlerin Marunî Patriğini kendi çıkarları doğrultusunda bilgilendirmesi, Protestan misyonerlerin özellikle Marunî ruhban sınıfı tarafından uygulanan şiddet içerikli protestolarına maruz kalmasına neden oldu. Cemaatinden her kimsenin Protestan misyonerler ile ilişki kurmasını yasaklayan ve bu yasağa uymayanların şiddetli bir şekilde aforoza varabilecek şekilde cezalandırılmasını ön gören Marunî Patriği, Protestan misyonerlerin Maruni cemaatinin bütünlüğüne bir tehdit oluşturabileceğini iddia ederek Protestan misyonerlerin Marunîlerin yerleşim alanlarına girmesine engel oldu. Bölgede bulunan Roma Katolik kilisesi ise Protestan misyonerlerin din değiştirme faaliyetlerini Osmanlı Devleti’ne şikâyet ederek Protestan misyonerlerin ayrıca Müslümanlar arasında faaliyette bulduklarını belirterek Osmanlı Devleti’nin bu konudaki hassasiyetini tekrar gündeme getirmeye çalıştı. ABD’li misyoner *William Goodell* ve arkadaşları, ihtiyacı oldukları siyasi korunma ve bölgede hareket kabiliyetlerini artırabilecek ayrıcalıkları İngiltere Hükümeti’nden görmeye başlayarak rahat bir nefes alabilmişlerdi (Van Den Berg, 2006 b:463/465). Bu dönemde ABD’nin Osmanlı topraklarında siyasi bir temsilciliği yoktu. İngiltere, özellikle nüfuzunu artırmak istediği bu bölgede Protestanlaştırma faaliyetinde

bulunan her türlü faaliyete siyasi destek sunmaktan kaçınılmıyordu. Ayrıca İngiltere'nin Osmanlı devlet adamları üzerindeki siyasi nüfuzunu gören Amerikalı Protestan misyonerler, o dönemde ABD'nin siyasi bir temsilciliğinin bölgede bulunması halinde bile İngiliz korumacılığını seçeceklerini, çünkü İngiltere'nin karşılaşılabilecek her türlü siyasi sorunu kısa zamanda çözebilecek bir etkiye sahip oluşuna inanmaktaydılar (Daniel, 1964:98/103).

Ortadoğu bölgesindeki Müslüman ve Hıristiyan nüfusun Protestanlığa kazandırılması için on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren süregelen misyonerlik faaliyetlerin ardında yer alan nedenlerin biri de ABD'li misyonerlerin sahip olduğu dünya görüşüydü. Ortadoğu'da Protestanlardan en az yüzyıl önce misyonerlik faaliyeti yürüten Katolik misyonerlerin bölgede inşa ettiği Katolik varlığını en aza indirmek ve bölgedeki insanlar için Katolikliğin karşısında bir alternatif olduklarını benimsetmek, ABD'li misyonerlerin görüşünü oluşturan temel fikirdi (Richter, 1910:213). Doğu Hıristiyanları arasında uzun yıllar faaliyet gösteren Katolik misyoner örgütlerin meydana getirdikleri misyon ağıının genişliği ve bölge halkları üzerindeki etkisi, ABD'li misyonerleri oldukça endişeye sevk etmekte ve hatta Protestan misyonerler tarafından Ortadoğu'daki Hıristiyanların dini anlamda bozulmalarının sorumluluğu Katolik misyonerlere atfedilmekteydi. Protestan misyonerler aynı zamanda bölgedeki Katolik örgütlerin mensubu olan misyonerlerin, Protestan misyonunun gelişiminin karşısındaki en büyük engel olarak ta görmekteydiler (Taylor, 1957:127). ABD'li misyonerler, başarısızlıklarının en önemli nedenlerinden biri olarak gördükleri bölgedeki Katolik varlığı, Protestan misyonerlerin faaliyet alanının her yerinde ABD'li misyonerlerin karşısına çıkmakta ve özellikle Katolik misyonerlerin Osmanlı Devleti ile olan sıcak ilişkileri nedeniyle de Protestan misyonerlerden hep bir adım öndeydiler. Bu üstünlüğe son vermek amacıyla kullanılan araçlardan biri de Protestan misyonerlerin geldikleri ülkelerde Katolikliğe karşı yürüttükleri propaganda idi (Van der Berg, 2000:108). Kutsal toprakların sadece Katolik dünyası tarafından sahiplenilmesi ve Protestanlığı seçen bireylerin zor kullanılarak Katolikliği benimsemesi konusunda ABD'ye mektup, makale ve resim gönderen Ortadoğu'daki ABD'li misyonerler, geldikleri eyaletlerde propaganda yaparak cemaatlerinin bu konuda kendilerini desteklemelerini sağlamaya çalışmışlardı. Holy Land kelimesini yapıtlarında öne çıkarıp vurgulayarak bu

bölgenin özellikle ABD'deki Protestan nüfus arasındaki popülerliği ve çekiciliğinden yararlanan Protestan misyonerler, anti Katolik bir söylev meydana getirerek, kutsal topraklarda kutsal bir görev ile hareket eden kendilerinin hangi koşullarda ve hangi düşmanlara karşı faaliyette olduklarının altını çizmekteydiler.

Protestan misyonerlerin Ortadoğu halklarına ve batı Hıristiyan dünyasına Katolik misyonerler hakkında olumsuz bir şekilde fikir beyan etmesi, Katolik misyonerleri de harekete geçirerek Protestanlığın gereksiz oluşundan bahsetmeye başlamalarına neden olmuştu. Aslında her iki misyoner harekette Ortadoğu'da pek fazla başarı elde edemedi. Bu durumun kanıtı olarak bölgedeki Protestan ve Katolik nüfusun, bölgenin diğer bir Hıristiyan unsuru olan Rum Ortodokslara oranlanması ile gözlene bilir. Hem Katolik hem de Protestan misyoner gurupların Ortadoğu'da başarılı olamamasının bir diğer önemli nedeni ise bölgedeki Hıristiyan nüfusun çoğunlukla Ortodoks kiliselerine mensup olması ve bu kiliselerin ruhban sınıfının cemaatten ayrılmayı zorlaştırarak bu iki gurubun kazanımlarını önemli derecede azaltmasıydı (Van Den Berg, 2006 a:77/79).

2.7 American Quaker (Kuveykır) Misyonu

Filistin bölgesinde yaygın bir eğitim ve okullaşma ağına sahip olan CMS örgütü gibi yine Protestan ve İngiltere kökenli Amerikalı bir diğer örgüt olan Amerikan Kuveykırlar'ın (American Quakers) “Arkadaşlar Topluluğu” (Society Of Friends) (Kılıç, 2005:219/228) adlı örgüt de Kudüs çevresinde başarılı okulların oluşumunda önemli roller üstlendi (Othman, 2012:48). Ramallah'ta 1869'da kurulan Kuveykır kız okulu elde ettiği başarılar sayesinde bölgede önemli bir saygınlık kazandı. Bu okulun oluşturulmasında elde edilen tecrübe ve cesaret sayesinde Kuveykır misyonerleri, Ramallah çevresindeki köylere de uzanarak bu bölgelerde de kendi eğitim anlayışını ve hayat tarzını yansıtacak okulların açılmasını sağladılar (Tibawi, 1966 b:165/168).

1912 yılına gelindiğinde Filistin bölgesinin Ramallah kenti içinde ve civarındaki köylerde, etkin misyoner örgütlerden biri olan Amerikan Kuveykırlar, sunmuş oldukları eğitim kalitesi ve okullarında uyguladıkları disiplin sayesinde kısa

sürede başarı elde ederek bölgedeki halk tarafından da benimsendi (Jessup, 2002:164). Halkın rahatlıkla kız öğrencilerini gönderdikleri bu okullarda, kız öğrencilere başta temizlik, hijyen, hastalıktan korunma, ev temizliği, yemek yeme adabı gibi konularda bilgi verilerek, özellikle evde büyük sorumluluk üstlenen kız çocuklarının günlük yaşamlarında temizliğe önem vererek birçok yaygın hastalıktan korunabileceği öğretilmekteydi (Greenberg, 2010:20/21). Okulların faaliyette bulunduğu çevrede kısa sürede birtakım olumlu değişiklikler yaşanmaya başlandı. Örneğin bazı yaygın hastalıklar, okullarda verilen hijyen dersleri sayesinde kısa sürede zararsız bir şekilde atlatıldı (Othman, 2012:58). Bölge halkından gelen talep, Kuveykir okullarının sayıca artmasını, bölgeye Amerika'dan yeni misyonerlerin gelişini, öğrenci sayısının artmasını ve okulların yatılı-gündüz gibi çeşitlenmesini sağladı (Greenberg, 2010:22/23).

Amerikan Kuveykirlar, Ramallah bölgesinde açtıkları okullarda, kız öğrencilere eğitim vermekteydiler. Okullarda uyguladıkları eğitim müfredatında, öğrencilerin Hıristiyanlığa ait dini bilgiler öğretilmesinin yanında Protestanlığın Kuveykir mezhebinin öğretilerini de benimsetmekteydiler (Gallagher, 2007:22/23). Kuveykir (Quakers) yaşam tarzının da öğrencilere tanıştırılması hedeflenen bu okullarda daha çok kız öğretmenlerin yetiştirilmesi amaçlanmaktaydı. Okullarda ayrıca, öğrencilere Filistin coğrafyası ve tarihi dersleri de verilmekteydi (Othman, 2012:59). Amerikan Kuveykir misyonunun bölgedeki önemli kız okullarından biri olan *Kız Eğitimi Ev Okullu* (Girl's Training Home School), misyonerlerin önem verdiği yüksek eğitim veren bir okuldu. Okula giriş şartları oldukça ağırdı. Başarıyla bitirilen bir önceki okulun diploması, alınan derslerde öğrencinin ne derece başarılı olduğunu gösteren not çizelgesi ve okulun giriş sınavından başarılı olduğunu gösteren belge, okula kayıt yaptırılırken istenilen belgelerdi (Hummel, 2005:210/211). Amerikan *Kız Eğitimi Ev Okulu*'na öğrenci kabul şartlarının bu kadar ağırlaştırılmasının altında yatan neden ise zeki, girişken ve kolay öğrenebilen kız çocuklarını seçmekti (Greenberg, 2010:23). 1889-1909 yılları arasında Ramallah merkezinde 5 yıllık bir eğitim veren Amerikan Kuveykirları'na bağlı *Kız Eğitimi Ev Okullu* (Girl's Training Home School)'dan mezun edilen kız öğrenci sayısı 140'tı. Okula giriş şartlarının sert olması ve okulun Kudüs gibi nüfusu kalabalık bir yer olmayan Ramallah'ta kurulmuş olması, okula kayıt yaptıran öğrenci sayısını bir hayli

düşürmekteydi.

XIX. yüzyılın sonuna ve XX. yüzyılın başına doğru 140 mezun veren okulun mezun olan öğrencilerinden 45'i Ramallah'tan, 33'ü Kudüs'ten, 12'si Filistin dışından ve geri kalanı ise Filistin bölgesinin farklı alanlarından okula kayıt yaptırmışlardı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, Amerikan Kuveykır okullarında eğitim alan kız öğrencilerinin çoğu Protestan, Rum Ortodoks ve Katolik ailelerden gönderilmekteydi (Lee, 1912:68/72). Bu durum okulların öğrenci profili hakkında ve de okulların bulunduğu coğrafyanın barındırdığı din mozaigi hakkında bilgi sunmaktaydı. Köy okullarında görev yapan Kuveykır (Quaker) misyonerleri, yaptıkları ev ziyaretlerinde ve çevre incelemelerinde çocukların yalın ayak gezindiklerini, yemek yerken kaşık kullanmadıklarını ve evlerinde sadece bir hasırın üzerinde uyumaya çalıştıklarını belirterek verdikleri eğitim sayesinde bu tür alışkanlıkların zamanla yok olduğunu vurgulamaktaydılar. Ayrıca kendi Kuveykır (Quaker) okullarından mezun olan kız öğrencilerin, aldıkları eğitim sayesinde evlilikleri söz konusu olunca bir söz söyleme veya bir seçim yapma hakkına sahip olduğunu vurgulayarak, iyi bir Protestan eş ve anne olacağından emindiler (Lee, 1912:74). Filistin'in Ramallah bölgesinde *Amerikan Kuveykır Arkadaşları Misyonu* (American Quaker Friends Mission)'nun da çalışan Rose E. Lee, kadınlarını cahil ve eğitim almaktan yoksun bırakarak eve hapseden bir milletin kurtuluşu için bir ümidin artık bulunmadığını ve bu durumun üstesinden gelebilmek için kız çocuklarının sağlıklı Hıristiyan evlerine evlat olarak verilmesinin üzerinde de duruyordu (Lee, 1912:76).

XIX. yüzyılın sonlarına doğru, Amerikan Kuveykır misyonu Ramallah'ta çok başarılı çalışmalar yaparak okul ağını oldukça yaygınlaştırdı. Girls Training School'un başarısının ardından Ramallah'ın köylerinde de *Day School* denilen sadece gündüz eğitimi veren yarı zamanlı okullar açan Kuveykırlar, bu okullara öğretmen olarak misyonun yatılı okullarından mezun olan öğrencileri hazırlamaktaydılar (Jordan, 1995:37). Açılan bu köy okullarında eğitim dili Arapça kullanılmaktaydı. Örgütün Ramallah'taki merkez okullarında ise İngilizce, okulların eğitim müfredatının büyük bir bölümünde kullanılmaktaydı. Ramallah civarındaki köylerde açılan misyon okullarında sabahları temel okuma yazma dersinin yanında

temel matematik ve el yazı çalışmaları gibi dersler de verilirdi (Turtle, 1975:48/49). Öğleden sonra ise kız öğrencilere dikiş, nakış ve ev idaresi, erkek öğrencilere ise İngilizce dersi verilmekteydi. İngilizcenin bölgedeki öğrencilere öğretilmesi, yıllar sonra Ramallah merkezinden ve civarındaki köylerden Kuzey Amerika'ya yapılacak göçün de ana tetikleyicisi olacaktı (Lindsay, 1965:61/63).

1889 yılında, Filistin'deki Amerikan Kuveykırları, Ramallah'taki tüm Protestan okullarının tam sorumluluğunu alarak bölgedeki okulların yeniden düzenlenmesini kararlaştırdı. Ramallah'ta, kız öğrencilerin devam ettiği misyon okullarından bazıları yatılı okula bazıları da kız meslek okullarına dönüştürüldü (Greenberg, 2010:22) Amerikan Kuveykırların Ramallah civarındaki köylerde açtıkları okulların asıl amacı eğitimden çok okula devam eden başta kız öğrenciler olmak üzere tüm öğrencilere temizlik alışkanlığı kazandırmaktı. Bu nedenle bu okullarda görev yapmakta olan misyonerler ve yerel misyoner yardımcıları, kitaba dayalı formal bir eğitim vermeyi tercih etmeyip daha çok model alma yöntemiyle öğrencilere temizlik alışkanlığı ve ev idaresi konusunda dersler vermekteydi (Jones 1944:38/43). Düzenli hijyen alışkanlığının öğrenciler arasında yaygınlaşması başta göz enfeksiyonları olmak üzere birçok bulaşıcı hastalığın engellenmesi sağlandı.

2.8 American Board'un Suriye Misyonundan Geri Çekilişi

XIX yüzyılın son çeyreğine doğru yaklaşırken Ortadoğu bölgesindeki Protestan misyonerlik faaliyetlerinin devamı için bölgedeki misyon sahalarına ABD'den genç, yeni mezun olmuş, en son bilgi ve beceriler ile donatılmış ve aklında sadece Evangelizasyon olan misyonerler gelmeye başladı. Bu sırada Ortadoğu bölgesindeki en donanımlı ve en fazla misyoner sayısına sahip ve yatırımlarının büyük çoğunluğunu bu bölgeye harcamış olan American Board'un Osmanlı Suriyesi'ndeki misyon yetkisini diğer önemli bir misyon oluşumu olan American Presbyterian Board of Missions'a 1870 yılında bırakarak Osmanlı Türkiye'sine çekilmesi gerçekleşmekteydi. Bu görev değişikliğinin nedenleri ise Ortadoğu bölgesinin giderek Batılı devletlerin ilgi odağı olmaya başlaması ve bu devletlerin dünyanın bu bölgesinde kendileri için nüfuz sahası meydana getirme istemelerinden

doğan bir mücadelenin yanında Protestan misyonların Müslüman dünyasını da artık hedef kitle olarak görmeye başlaması idi. 1882'de İngiltere'nin Mısır'ı işgali bölgede dengelerin değişmesine neden olan bir diğer olaydı. Artık misyonların karar alma mekanizması sonlandırılarak bu misyonları destekleyen devletlerin Ortadoğu üzerindeki siyaset, misyonların yönünü belirlemekteydi.

Osmanlı Suriyesi'nde başta olmak üzere Osmanlı Türkiye'sinde yaşamakta olan gayri Müslim halkların yabancı desteği aramasına ek olarak bu bölgelerdeki belli bir Müslüman zümrenin özellikle yabancı okullara duymaya başladığı ilgi misyon kurumlarının hem fiziksel olarak hem de yayıldığı coğrafya bakımından yeniden yapılanmasına neden oldu. Bu süreç içinde sadece Müslümanların Protestanlaştırılması görevini üstlenen misyon istasyonları meydana getirildi. Örneğin, American Board örgütü İran'ın değişik şehirlerinde istasyonlarını kurmaya başladı (Makdisi, 2009:187/189). 1872'de Tahran'da, 1873'te Tebriz'de ve 1894 yılında Kirmanşah'ta misyoner yapılanmasını Müslüman nüfus içerisinde gerçekleştiren American Board'a ek olarak CMS örgütü de 1869 yılında İsfahan'da, 1886-7 yılında Aden'de, 1899 yılında Mısır'da ve 1882 yılında Bağdat'ta misyonlarını oluşturarak faaliyet göstermeye başladı (Farah, 1986:321). Yüzyılın son çeyreğinde Müslümanlar arasında Protestanlığı yaymayı hedefleyen Hollanda kökenli misyonerlerden oluşan bir diğer örgüt *Amerikalı Hollandalıların Reform Kilisesine Bağlı Misyonerleri* (Missionaries of American Dutch Reformed Church) 1891 yılında Basra'da ve 1892 yılında Bahreyn'de misyon merkezlerini kurarak propaganda faaliyetlerine başladı (Tejirian, v.d., 2013:203).

Ortadoğu bölgesinde uygulanan misyon hareketinin dayandığı temel ilkeler dünyanın diğer bölgelerinde uygulanan yöntemlerden oldukça farklıydı. Bölgenin coğrafik özellikleri ve içinde barındırdığı değişik unsurlara sahip topluluklar, bölgeyi misyon faaliyetleri açısından farklı kılmaktaydı. Protestan misyonerler, bölgedeki Müslüman kesime hitap edebilmek için en çok eğitim ve sağlık alanındaki hizmetlerini kullanmaktaydılar. Ortadoğu bölgesindeki devletlerinin bu alanlarda ihtiyaca cevap vermede yetersiz kalması, misyonların kullandığı bir avantaj olarak değerlendirmekte ve misyonerleri eğitim ve sağlık alanına yoğunlaştırmaya sevk etmekteydi.

Ortadoğu'da modern hastanelerin kurulmasının yanında yüksek eğitim veren üniversitelerin açılmaya başlaması Müslüman kesim tarafından oldukça samimi olarak karşılanmakta ve hatta bu kesim tarafından misyoner örgütlere yapacakları yatırımlar için toprak ve gayrimenkul bağışları bile yapılmaktaydı. Müslümanların bu şekilde misyoner örgütlere yaklaşması ve misyonerler ile yakın ilişki içinde olması misyonerlerin uzun zamandan beri özlediği bir durumdu (Rogers, 2011:67/72). Bu durum misyonerleri, Müslümanları Protestanlaştırma konusunda daha da ümitlendirmekte ve yeni yöntemlerin belirlenmesinde misyonerleri isteklendirmekteydi. Protestan misyonlarda hissedilen istek Müslümanların Protestanlığa kazandırılması için hastane okul, yüksek okul, yetimhane, dispanser ve halk okulları gibi önemli misyon kuruluşlarının meydana getirilmesinde büyük rol oynadı. Fakat öngörülen başarı bir türlü kazanılamadı, Müslüman kesimden Protestanlığa kazandırılan kişi sayısı çok sınırlı kaldı. Hristiyanlık, İslamiyet'i yenememişti. Bu yenilgi Protestan misyonerleri arasında büyük bir hayal kırıklığı meydana getirdi.

SON NOTLAR

¹ Osmanlı ABD ilişkisi resmi olmayan bir şekilde XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren ticaret alanında başlar. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren de Osmanlı topraklarına ABD'li Protestan misyonerler gelmeye başlar. 1830'da ABD ile Osmanlı arasında imzalanan Seyri Sefain anlaşmasına kadar, ABD'li tüccarlar ve misyonerler, İngiltere himayesi altında Osmanlı sularında ve karasında faaliyet göstermekteydi. 2 Aralık 1823 yılında ABD başkanı James Monroo'nun Amerikan kongresine sunduğu doktrin, kongre tarafından kabul edilerek bu tarihten itibaren ABD'nin dış ilişkilerinin şekillenmesinde büyük rol oynadı. Avrupa'nın ABD'nin iç işlerine karışmasını ve ABD'nin de Avrupa'nın işlerine müdahil olmasını engelleyen bu doktrin, ABD'yi kendi kıtasına hapsederek kendi imkânları ile kalkınmasını sağladı. Osmanlı ABD ilişkisinin şekillenmesinde temel rol oynayan Monroe doktrini, ABD'nin, sadece ticaret kolonileri ve misyoner örgütleri sayesinde dışa açılmasını sağladı. Çünkü bu unsurlar birer siyasi bir amaç taşımayıp sivil toplum girişimleri olarak görülmekle birlikte ABD'nin doktrininin içerdiği kuralları delmediğinin kanıtıydı. Ticaret ve misyonerlik giderek emperyalizmin kullandığı bir araca dönüşerek ABD'nin uygulamaya koyduğu açık kapı emperyalizm politikasının iki önemli argümanı haline geldi (Turan, 2010:480).

² Suriye Protestan Koleji hakkında daha fazla bilgi için Bkz.: (Mutlu, 2009), (Penrose, 1970), (Anderson, 2004), (Bayar, 1958)

³ Daniel Bliss, 1866 yılında Beyrut'ta kurulan Suriye Protestan Koleji'nin kurucusudur. 1823 yılında doğan Bliss, 29 yaşında ABD'deki Amherst Kolejden mezun olduktan sonra Andover İlahiyat (Seminary) okulunda eğitimine devam ederken American Board adlı Protestan misyoner örgütün misyoneri olarak dış misyonlarda görev alamaya başladı. Örgütün Suriye misyonuna gönderilen Bliss, Lübnan'daki Abeih Akademisi'nde öğretmenlik görevini üstlendi. Bu dönemde Bliss, Arapça dersleri de almaya başlamıştı. Suriye misyonununda yükseköğretime duyulan ihtiyaç, bölgede bu ihtiyacı karşılayabilecek bir okulun açılma fikrini ABD'li misyonerler arasında gündemde tutmaya başlamıştı. Bu görev örgüt tarafından Daniel Bliss'e verildi. Bliss, Beyrut'tan ABD'ye hareket ederek okul için meydana getirdiği fona para toplamaya çalıştı. Bliss, ABD'deki seyahati sırasında yapmış olduğu tanıtımlardan etkilenen William E. Dodge ile tanıştı. Dodge, Bliss ile

işbirliğinde bulunarak önemli bir maddi yardımda bulunmayı taahhüt etti ve kurulacak olan okulun mütevelli heyetinde yer aldı. Suriye Protestan Kolejinin yapımına 18 Nisan 1863 yılında New York Valiliğinden alınan sertifika ile başlandı. Kolej 3 Aralık 1866 yılında kapılarını öğrencilerine açtı. Daniel Bliss bu kolejde hem yönetici hem de öğretmenlik görevlerini yürütmekteydi. 1902 yılında emekliye ayrılan Bliss'in yerine oğlu Howard Bliss, okulun müdür koltuğuna oturdu. Daniell Bliss, 1916 yılında ölünceye kadar kolejin kampüs sahasındaki evinde hayatını devam ettirdi (Bashshur, 1966:451/461).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. OSMANLI SURIYESİ'NDE PROTESTAN İNGİLİZ MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

3.1 İngiliz Protestan Misyonerlik Faaliyetlerinin Amacı

XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başından itibaren Avrupalı devletlerden bazıları, dünyanın değişik bölgelerinde sömürge devletleri kurarak etkisi geniş ve uzak coğrafyalara ulaşan imparatorluklara dönüşmeye başladı. Britanya İmparatorluğu, sahip olduğu deniz kuvvetleri ve sömürgeleştirme tecrübesiyle zamanın en önemli sömürge imparatorluğuydu. Batılı emperyalist devletlerin kısa sürede dünyanın farklı alanlarında sömürebileceği ve yahut nüfuz sahaları meydana getirebilmeleri elbette kolay değildi. Fakat bu devletlerin kullandığı bir takım araçlar yayılmayı hem hızlandırmakta hem de genişleme için gerekli alt yapının oluşturulmasında önemli rol oynamaktaydı (Richter, 1910:117). Başta siyaset mekanizması olmak üzere, ekonomi, ticaret, din, misyonerlik hizmetleri, ulaşım, örgütlenme ve çeşitli alanlarda yatırım gibi girişimleri, bir bölgenin sömürülmesinde kullanmayı öğrenen Batılı devletler, özellikle misyonerlik faaliyetlerinin ülke çıkarlarına neler kazandırabileceğine bu dönem içerisinde tanık olmuşlardı (Schölch, 1981:23/25). Asya, Afrika'nın iç bölgeleri ve Ortadoğu, bu dönemde Katolik ve Protestan misyonlarının önemli yayılım sahaları olmaya başlamıştı. Hıristiyan misyonerlik hareketini siyasi ve finansal olarak destekleyen Batılı devletler, misyonerlerin faaliyette buldukları alanların daha sonra sömürgeleştirilmeye uygun hale getirilebileceğini bilmekteydiler (Bağış, 1999:47/48).

Dünyada Protestan misyonerlik faaliyetlerinin başlangıcı 1789'lu yıllara kadar uzanmaktadır. Baptist bir rahip olan İngiliz William Carey (1761-1834) bir misyoner

olarak Hindistan'da Protestanlığı yayma görevi üstlenmişti. Dünyadaki dinsizleri Protestanlığa kazandırmanın kutsal bir görev olduğunu belirten Carey'in yazmış olduğu eser olan Dinsizlerin Hıristiyanlığa Kazandırılması için Hıristiyanların Neler Yapmak Zorunda Olduğuna Dair bir Araştırma, (*An Enquiry into the Obligations of Christians to use Means for the Conversion of the Heathens*) adlı çalışması, İngiliz misyonerlik faaliyetlerinin temel kitabı haline gelmiş ve İngiliz Anglikan misyonerliğinin başlamasında büyük rol oynamıştı (Maughan, 2014:49; Çatalbaş, 2012:134). İngiliz misyoner hareketinin yazarlarından biri olan Stephen Neill, Cary'nin İngiliz Protestan misyon hareketinin daha büyük bir misyon değil daha geniş alanlara yayılmış bir misyon olması gerekliliğinin üzerinde durduğunu vurgulayarak Cary'e göre İngiliz misyonu aşağıdaki beş kurala göre şekillenmeliydi.

- Mümkün olan her türlü imkân dâhilinde Protestan İncili vaaz edilmeli
- Protestan İncili dağıtıldığı bölgedeki insan gruplarının kullandıkları dillerde olmalı
- Kilise meydana getirilmeli
- Yerel kilise çalışanlarının oluşturulabilmesi için eğitim verilmeli
- Hıristiyan olmayan grupların düşünce yapısı ve tarihleri hakkında araştırma yapılmalı (Lindner, 2010:783; Kark, 2008:17). Cary'nin çalışmaları sonucu İngiliz Protestan misyonerliğinin temeli atılarak ülke dışında misyon çalışmalarına başlandı. Kısa süre içinde Protestanlığın dünyanın tüm ülkelerinde yayılması için misyoner örgütler meydana gelip misyonerlerini Londra merkezinden dünyanın farklı bölgelerinde açılan misyon istasyonlarına göndermesini sağlatıldı (Löffler, 2008:58).

3.2 İngiltere Protestanlığı ile Filistin Arasındaki İlişki

XIX. yüzyılda Ortadoğu coğrafyası Avrupalı emperyalist devletlerin ve emperyalist olmaya aday olmak isteyen diğer devletlerin nüfuz mücadelesine sahne olmaya başlamıştı. Bu yüzyılda İngiltere, diğer devletlerin Ortadoğu'ya göstermiş olduğu ilgiden çok daha fazla ilgi duyuyor ve bölgede önemli bir güç odağı olmak için neredeyse her yolu deniyordu. Yine bu yüzyılda, Filistin bölgesine ilgi duyan kesimlerin çeşitliliği giderek artmaya başladı. Katolik, Ortodoks ve Protestan misyoner örgütlerin bölgede misyonerlik faaliyetinde bulunmaları ile beraber bu

örgütlerin geldikleri ülkelerde propaganda için bölgenin demografik, sosyo-kültürel ve arkeolojik yapısını tanıtıcı yazıların yer aldığı periyodiklerin yayınlanması ile bölgeyi ziyaret eden turist, hacı ve entelektüellerin sayısında önemli bir artış yaşandı (Ben-Arieh, v.d., 1997:78/83; Buzpınar, 2003:109/110). Ayrıca bu durum, diğer ülkelerde ki özellikle Amerika ve İskandinav ülkelerinde oluşan Protestan misyoner örgütlerin bölgeye intikal etmesini de hızlandırdı (Okkenhaug, 2010:4/5).

İngiltere'nin Filistin bölgesine karşı göstermiş olduğu ilgi hem siyasi hem de dini öğelerden oluşmasına rağmen İngiltere hükümetleri için asıl önemli olan Filistin bölgesinin sahip olduğu stratejik konumdu (Maughan, 2014:145/148; Robson, 2011 a:459). İngiltere hükümetleri, Filistin bölgesindeki demografik yapıyla pek fazla ilgilenme taraftarı olmayıp bölgedeki siyasi yapının kendi çıkarı doğrultusunda şekillenmesinde misyonerleri kullanarak devletin aleyhine bir kamuoyunun oluşumunu engellemeye çalışmıştı (Robson, 2011 b:49/52). İngiltere Dış İşleri Bakanlığı için Filistin, sahip olduğu konum gereği İngiltere'nin başta Hindistan olmak üzere diğer sömürgelerine giden yolun kontrolünün sağlanması için vazgeçilemez bir unsurdur. Filistin bölgesinde yerleşik olan Yahudiler ve diğer Hıristiyan unsurlar, İngiltere için sadece Osmanlı Devleti'nin etkin olduğu arenada politik çıkarlar elde edebilmek ve bu çıkarlar sayesinde sahip olduğu sömürge imparatorluğunu diğer Batılı devletlerden korumak ve genişletmek için bir bahane yaratılmasında kullanılabilirdi (Schneider, 2014:33/36). Bu nedenle İngiltere, Filistin topraklarını ele geçirmek ve elde tutmak uğruna kullanabileceği her aracı, araç olanlara sezdirmeden, onları yönlendirerek Osmanlı Devleti'ne müdahalede bulunabilmek için Protestanlığı kullandı (Van Den Berg, 2010 c:41/43).

XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ki özellikle Osmanlı Devleti'nin 1856 yılında ülkedeki Protestanları ayrı bir millet olarak resmen kabul edip millet sistemine dâhil ettikten sonra, ülkedeki Protestan örgütlerin bünyesinde bulunan yönetici zümresi ve misyonerler, Osmanlı Devleti ile İngiltere hükümetleri arasında arabulucu rolü üstlenmişlerdi (Leest, 2008:42/44). İngiltere'de Protestanlık dininin yayılmasını hedefleyen misyoner teşkilatlarının artması, bu teşkilatlarda görev alan misyonerlerin ve üyesi oldukları kiliselerin Filistin bölgesine olan ilgisini de artırdı (Buzpınar, 2002:19). Bu ilginin en önemli nedeni bölgenin merkezinde bulunan

Kudüs'ün Hıristiyanlığın ilk çıkış noktası olmasının yanında Protestan İncil'inin sahip olduğu tarihi olayların bu bölgede gerçekleşmesinin bölgeye vermiş olduğu kutsallık önemli rol oynamaktaydı (Luckhoff, 1998:89/90). Ayrıca bölgede ileriki dönemlerde vuku bulması tahmin edilen dinde yeniden canlanma (Restoration) hareketi, Yahudilerin Protestanlığı kabul ederek tekrar Hıristiyan olmalarını sağlayıp ve İncil'de belirtilen anavatanları olan Filistin topraklarına tekrar geri dönmelerinde etkili olabileceği ütopyası, bu ilginin bir diğer kaynağıydı (Masters, 2001:133; Crombie, 1991:156). Filistin bölgesinde, XIX. yüzyılın başından itibaren İngiliz misyonerlik faaliyetleri ile başlatılmış olan Protestanlaştırma hareketinin ilk yıllarındaki hedefi bölgede yaşayan Yahudilerdi (Stanley, 1990:69). Daha sonra bu hareket, sağlam adımlar ile kapsamak istediği toplulukları genişletmek amacıyla bölgedeki Müslüman ve Ortodoks Arap Hıristiyanlar arasında Protestan misyonerlik faaliyetlerini de içine aldı (Stanley, 1990:70; Kedourie, 1956:78/90).

İngiliz misyoner örgütlerin Filistin bölgesine göndermiş olduğu misyonerlerin sayısı artınca ve bu artışa bağlı olarak bölgede Protestan varlığının oluşmaya başlaması, Kudüs'te İngiliz Konsolosluğunun kurulması ile sonuçlandı (Kocabaşoğlu, 2004:23/25). İngiliz konsolosluğunun misyonerlere vermiş olduğu cesaret ve misyonerlerin bölge hakkında sahip olduğu bilgi birikimi ve tecrübe, zaten Osmanlı millet sistemi içerisinde yer alan Protestanları himayesi altına alan İngiltere'nin bölge hâkimiyetini güçlendiriyordu. Bu nedenle bölgede Protestan varlığının oluşumu İngiltere için gerekliydi ve misyonerlere gerekli yardım Protestanlığın yayılımı için değil İngiltere'nin hakimiyetinin genişlemesi için yapılmalıydı (Pittman, 1998:58).

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen akabinde Filistin bölgesinde manda sistemi kurmayı planlayan İngiltere, Avrupa kıtasında yaşayan Yahudiler için bölgede bağımsız bir devlet kurma vaadinde bulunmayı kendisine atfederek, Protestanlığı yayma amacıyla olan Evangeliklerin Kutsal Topraklar olarak bellediği Filistin bölgesinde, şartların kendisi için olgunlaşmasında önemli bir görev üstleneceğini bildiği Protestan misyonerlik faaliyetlerine daha fazla destek verdi (Robson, 2011 b:55/58). Fakat İngiltere'nin Filistin bölgesi üzerinde kurmayı planladığı manda yönetimi, birçok İngiliz misyoner tarafından olumlu karşılanmayacak ve hatta İngiliz

Protestan misyoner örgütler arasında bile bir takım görüş ayrılıkları oluşmasına zemin hazırlayacaktı.

3.3 Filistin Bölgesinde Etkin Olan İngiliz Misyoner Örgütler

Filistin bölgesindeki İngiliz misyonu XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar pek bir varlık gösteremedi. Bu döneme kadar Filistin'de sadece İngiltere'deki Protestan kilisesi dışında kalmış bazı toplulukların örgütlenmesi ve İngiltere sınırları dışında faaliyet gösteren misyonerlerin bir bölümünün faaliyetlerinden ibaretti. Osmanlı Devleti'nin Suriye topraklarına dahil olan Filistin bölgesinde örgütlü olarak Protestan misyonerliğinde bulunan ilk İngiliz örgüt *Kilise Misyon Topluluğu* olarak bilinen ve kısa adı CMS olan (Church Missionary Society) adlı misyoner yapılanmaydı (Cevizliler, 2014:123/126). İngiltere Kilisesi'nden emekli olmuş bir takım din adamlarının girişimleri sayesinde 1799 yılında Londra'da kuruldu (Church Mission Society, 2014). Bu örgüte üye misyonerlerin amacı sadece Protestanlığın tüm dünyaya benimsetilmesi değil ayrıca Protestanlığın götürüldüğü yerlerde sosyal reformların yapılması ve özellikle de köleliğin kaldırılmasında da rol oynamak gibi bir amaç da söz konusuydu (Robson, 2000:6/7). CMS misyonerleri sağlık alanında yapılan misyon yatırımlarının misyona ne gibi avantajlar sağladığını görerek bu alandaki çalışmalarını artırarak bölgedeki Hıristiyan Araplar arasında da faaliyette bulunmaya başladılar (Marten, 2006:173). Bu nedenle CMS, Nablus, Yaffa ve Gaza gibi önemli yerleşim alanlarında da hastaneler açmaya başladı (Cevizliler, 2014:135). Kız çocuklarının eğitimine önem veren CMS örgütü, Mısır, Filistin ve İran bölgelerinde etkin olan American Board'un eğitim sistemi ile benzer özellikler taşıyan bir sisteme sahipti (Malki, 2012:570). Bu bölgelerde meydana getirilen kız eğitim kurumları, belli kurallar çerçevesinde işletilerek taşradaki okullardan şehir merkezlerinde kurulmuş olan kolejlere öğrenci yetiştiriliyordu. Bu tür kolejler daha çok misyon teşkilatının ana istasyonlarına ev sahipliği yapan şehirlerde oluşturulmuştu (Çatalbaş, 2012:128). Eğer taşradaki misyon dış istasyonlarının çevresinde koleje sahip olan ana istasyonlar yok veya mesafe bakımından uzaksa kız öğrenciler bu defa bayan misyoner eğitimcilerle yönlendiriliyordu (Richter, 1910:194). Kız çocuklarının eğitim almasını istemeyen aileler için ise CMS misyonerlerinden olan Mary Whately'in uygulamaya koyduğu Halıcılık kursu

(Ragged Schools) yöntemi uygulanmaya çalışılıyordu (Southgate, 1842:182/183). Özellikle bu yöntem Kahire'nin yoksul bölgelerinde yaşayan ailelerin kız çocuklarına yönelik olarak bu çocukların örgün eğitime dâhil edilmesi sağlanıyordu. Bu tür kurslarda kız çocuklarına halı dokuma eğitiminin yanında temizlik alışkanlığının yanında İncil okuma alışkanlığı da kazandırılmaktaydı (Sharkey, 2002:66).

Filistin bölgesinde etkili olan bir diğer İngiliz Protestan misyoner örgüt ise Londra Yahudi Topluluğu (London Jews Society) olarak da bilinen, Yahudiler Arasında Hristiyanlığı Yayma Topluluğu (The Society for Promoting Christianity Among the Jews) kısaca LJS adlı örgüttü. Bu örgüt 1809 yılında Londra'da kuruldu (Gidney, 1908:133). LJS örgütü, Filistin bölgesindeki Yahudiler arasında da Protestanlığın ki özellikle de İngiliz Anglikan Protestanlığının yayılmasını sağlamak amacıyla 1833 yılında Filistin'de ilk misyon istasyonunu açtı (Stanley, 1990:122). LJS, Filistin bölgesindeki Yahudiler arasında Protestanlığı yaymaya çalışan diğer örgütler arasında en etkin ve en yaygın olanıydı. Kudüs'te ve sonrasında Hebron ve Safed'de ilk misyoner hastanelerini hizmete sokarak Yahudilerin sağlık alanındaki gereksinimlerini karşılamak için girişimde bulundu (Foerster, 1991:127). Sağlık alanındaki eksiklikler Yahudilerin misyoner hastanelerini tercih etmelerinde önemli bir rol oynayarak misyonerler için iyi bir avantaj oluşturmaktaydı (Nelson, 2013:68/71).

Protestan İngiliz misyonerlerinin Osmanlı Suriyesi'nde hizmete sundukları sağlık kuruluşlarından bazılarının kurulduğu yer ve hangi örgüt tarafından kurulduğu hakkında aşağıda bir liste bulunmaktadır.

Akka, Church Missionary Society, hastahâne ve dispanser.

Halep, Presbyterian Church of England's Mission to the Jews, Hastahane

Antalyas, dispanser.

Eşrefiyye, Lebanon Asylum for the Insane. Dr. H. Watson Smith.

Beytü'l-Lahim, Swedish Society. Dr. Ribbing.

Baaklin, Lebanon and Palestine Nurses Mission, Cottage Hastahânesi ve dispanser.

Beyrut, Hastahâne, Knights of the Johanniter Order of Germany and Deaconesses of Kaiserswerth. G. E. Post, Dr. Hams Graham, Dr. W. B. Adams, C. A. Webster, Dr. Franklin T. Moore, Dr. Harry G. Dorman,

Syrian Protestant College Hastahânesi, Kadın bölümü, Dr. Franklin T. Moore. Çocuk bölümü, Dr. H. G. Dorman. Göz ve Kulak bölümü, Dr. C. A. Webster. Hemşire eğitimi, Mr Gerald F. Dale ve Miss J. E. Van Zandt .

Şam, Edinburgh Medical Missionary Society, Victoria Hastahânesi ve dispanser. Dr. F.Mackinnon, Dr. Turnbull.

Gazze, Church Missionary Society.

Hayfa, Jerusalem and the East Mission, hastahâne ve dispanseri. Dr. Donald Cole

El-Halil (Hebron), United Free Church of Scotland Palestine Jewish Mission, hastahâne ve dispanser. Dr A. Paterson.

Yafa, Church Missionary Society, hastahâne ve dispanser. Dr. Melville Keith, Dr. Fuleihan.

Kudüs, The London Society for Promoting Christianity, hastahânesi ve dispanseri.

Knights of the Johanniter Order of Germany and Deaconesses of Kaiserswerth. Hastahâne ve dispanser. Dr. Gruwdori

Kerek, Curch Missionary Society.

Nablus, Ghoreh Mlaloawy Society, hastahâne ve dispanser.

Safed, United Free Church of Scotland Mission, dispanser.

Salt, Church Missionary Society Hospital, Dr. N. Kavar.

Taberiye, United Free Church of Scotland Mission, hastahâne ve dispanser. Dr. Torrance (Çelik, 2014:144).

3.4 Filistin'deki Yahudiler ve İngiliz Misyonerleri

Yirminci yüzyılın ilk yıllarında Filistin bölgesinde birçok yabancı örgüt misyonerlik faaliyetinde bulundu. Okul, hastane, yetimhane ve değişik dallardaki endüstri atölyeleri bu misyoner örgütler tarafından bölgenin değişik alanlarında misyonerlik amacı için meydana getirildi. Filistin bölgesinde yaşayan insanların dinlerini değiştirmek için faaliyette bulunan misyonerler kendi aralarında iş

paylaşımına giderek genellikle iki guruba ayrılmaktaydılar. İlk gurup Hıristiyan veya Müslüman Araplar ve Dürzü gibi heteredoks guruplar arasında faaliyet gösterirken ikinci gurup ise sadece Yahudiler arasında misyonerlik faaliyeti yürüten misyonerlerdi. Bölgedeki yerleşik Yahudiler arasında etkin olan misyonerlerin önemli bir bölümü İngiltere, ABD ve Almanya kökenli Protestan misyoner örgütlere bağlıydı. Filistin bölgesinde misyonerlik faaliyeti yürüten 25'e yakın Protestan örgüt ve topluluğun en azından 11'i Yahudiler arasında çalışmaktaydı (Kark, Langboim, 2010:101/102).

Protestan misyonerlerin Filistin bölgesindeki Yahudilerin Protestanlığa kazandırılması yönünde izlemiş olduğu yöntem ise Yahudilikten Protestanlığa önceden kazandırılmış, İbraniceyi düzgün kullanan ve Yahudi kutsal kitabı hakkında uzman olan misyonerleri bu topluluklar arasına göndermektir. Filistin'deki eski ve yeni Yişuv¹ (Yishuv) Yahudi toplulukları arasında Protestanlığı yaymayı hedefleyen misyonerler, maddi durumu zayıf, dini nedenlerden dolayı toplumdan dışlanmış ve genellikle kadın Yahudileri hedef almaktaydılar. Yahudi çocukları da unutulmayarak onlar için meydana getirilen okullarda da Protestanlık propagandası yapılmaya çalışılmaktaydı. Misyonerler propaganda faaliyetlerini yerine getirmeye çalışırken izlemiş oldukları 6 yöntemden yararlanmaktaydılar. Bu yöntemleri sırasıyla incelediğimizde;

- Formal ve Informal eğitim yönteminin uygulamada en fazla kullanılan yöntem olduğunu görmekteyiz. Başta yetişkinler için meydana getirilen yüksekokullar olmak üzere kız ve erkek çocukları için bölgenin değişik alanlarında açılan anaokulu, ilk ve ortaokulları propaganda yolunda kullanılan en önemli araçlardı.
- Sağlık alanında yapılan faaliyetler Protestan misyonerlerin uygulamaya koyduğu bir diğer önemli yöntemdi. Bu amaç doğrultusunda açılan hastaneler, klinikler, dispanserler ve Cüzam gibi toplumun büyük bir bölümünü etkisi altına alan hastalıklar ile mücadele eden küçük sağlık evleri gibi birçok sağlık kuruluşunda misyonerler Yahudilere hizmet vermeye çalışmaktaydılar (Kark, Langboim, 2010:103).

- Workshop olarak kabul görülen iş atölyeleri ise Protestanlığa kazandırılan Yahudilerin bir arada tutulmasında ve ekonomik gelir elde ederek eski cemaatlerinden uzakta ekonomik bağımsızlıklarını elde etmiş bir şekilde yaşamalarına yardımcı olmaktaydı.
- Tarımsal faaliyetlere özendirme ve tarım eğitiminin verilmesi yöntemi ise Protestanlığa kazandırılan Yahudilerden küçük tarım kolonileri meydana getirerek bölgedeki Protestan varlığını artırma hedeflenmekteydi.
- Yahudi yerleşim alanları meydana getirme faaliyeti de bir propaganda yöntemi olarak misyonerler tarafından kullanılarak, belirlenen alanlarda Yahudi yerleşimini sağlayarak daha sonrasında gerçekleştirilmesi planlanan misyonerlik faaliyetlerine zemin hazırlanmaktaydı.
- Yahudilere yapılan ekonomik yardım ve refah artırıcı desteklemelerde bulunma Protestan misyonerlerin başvurduğu diğer bir yöntemdi. Bu yöntem ile fakir, yardıma muhtaç ve dini yönden zayıf Yahudileri bu yardımlar sayesinde Protestan propagandasına maruz bırakmaktı (Kark, Langboim, 2010:103-104).

Batılı misyoner gurupların Filistin bölgesinde yürütmeye çalıştıkları Protestan misyonerlik faaliyetleri aynı zamanda farklı alanlarda da bölgeye yatırım yapılmasına neden olarak bölgenin modernleşmesinde rol oynadığı gibi bölgedeki insanların kimlik değişiminde de önemli bir role sahipti. Bölgenin sahip olduğu alt yapının iyileştirilmesi, bölgenin yeni teknolojik yöntem ve makinalar ile tanıştırılması, farklı ve yeni tarım yöntemlerinin denenmesi ve Avrupa tarzlı eğitim anlayışının ürünü olan okulların bölge insanı üzerindeki etkisi, Protestan misyonerlerin Filistin bölgesine kazandırdığı önemli değişim unsurlarıydı. Bu unsurlar zaman içerisinde Filistin bölgesine yapılacak yardımların hızlandırılmasında görev üstlenerek bölgede araç yollarının artmasına, iletişim ağının genişlemesine, enerji sorununun çözümünde ve sanayinin gelişiminde olumlu etkide bulunmayı hedeflemekteydi.

Üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise misyoner gurupların Filistin bölgesinde meydana getirmeye çalıştığı yatırımlar sadece bölgenin fiziki yapısında değişikliklere neden olmadı aynı zamanda bölgede demokrasi, insan haklarına saygı, sivil örgütlenmelerin yaygınlaşması, kitap okuma oranının artırılması gibi birtakım kültürel gelişmelerinde yaygınlaşmasında büyük rol oynaması misyonerlerce ümit edildi. Ayrıca misyoner matbaalarını ve bu matbaaların bir kısmının bulunduğu okullarda meydana getirilen cemiyetler, Filistin bölgesini kısa surede yazınsal materyal ile tanıştırmak üzere yayınların bölgede yaygınlaşmasını hızlandırdı. Tüm bu faaliyetler bölgede oluşturulması planlanan Batılı bir kimlik yaratma ya da *Batılılaştırılmış* bireylerin oluşturulması mücadelesinin unsurlarıydı.

Filistin bölgesindeki Yahudilerin Protestan misyonerlik faaliyetlerine karşı takındıkları tavrı tartışmadan önce birkaç örnek üzerinde durmanın faydası bulunmaktadır. 1809 yılında Londra kurulan Yahudiler Arasında Hıristiyanlığı Yayma Cemiyeti (The Society for Promoting Christianity among the Jews) kısaca LJS, Filistin'deki ilk misyon istasyonunu 1833 yılında açtı. Bu örgüt Filistin bölgesindeki Yahudiler arasında misyonerlik faaliyeti gösteren Protestan misyoner örgütler arasında en faal çalışan örgüttü. LJS, Filistin bölgesinde eski Yishuv Yahudilerinin yoğun bir şekilde yaşadığı *Safed* ve *Hebron* kentlerinde açmış olduğu misyoner hastanelerinden sonra Kudüs'te de ilk misyoner hastanesini açtı. LJS tarafından açılan bu hastaneler, yeterli ölçüde ve istenilen kalitede sağlık hizmeti alamayan ya da bu hizmetten yararlandırılmayan Yahudilerin ihtiyaçlarına cevap vererek bir çekim merkezi haline alması amaçlanmaktaydı (Kark, Langboim, 2010:106).

Kudüs'te LJS tarafından sunulan ilk sağlık hizmetinin tarihi 1838 yılıdır (Ben Arieh, 1984:117). Bu örgütün misyonerleri tarafından Yahudilikten Protestanlığa kazandırılan bir doktor bölgedeki Yahudilere sağlık hizmeti sunmak için görevlendirildi. LJS'nin Yahudiler arasındaki misyonerlik faaliyetleri Yahudi dini liderler gurubu olan rabbiler² tarafından engellenmeye çalışsada, devam ettirildi. Yahudi toplulukların bir arada cemaat içerisinde kalmalarını sağlamak ve misyoner gurupların Yahudiler ile iletişim kurup onları etkilemesinin önüne geçmek için dini

bir saygıya sahip olan rabbiler, belirli cezalar öne sürerek Yahudi topluluklarını misyonerlerden uzak tutmaya çalışmaktaydılar.

1842 yılında McGowen adındaki diğer bir doktor misyoner Yahudiler arasında faaliyet göstermek için bölgeye gönderildi. Fakat bu sefer doktoru gönderen örgüt LJS değil, bölgede etkin olan diğer önemli bir Protestan misyoner örgüt olan CMS idi. CMS örgütü tarafından satın alınan bir evden 20 yataklı bir sağlık merkezine dönüştürülen binada görevlendirilen doktor, aynı zamanda Yahudilerin Protestanlığa kazandırılması için de mücadele vermekteydi. 1844 yılında açılan bu hastaneye daha sonrada hastanenin ilaç ihtiyacını karşılamak amacıyla da ek bir bina kurularak eczacılık faaliyetlerine de başlanılmıştı. Bölgeyi ziyaret eden gezginlerin hatıralarında bu konuya değinilerek Yahudilerin yerleşim alanlarında kurulan misyoner hastanelerinin asıl amaçlarının sağlık hizmeti sunmaktan çok Protestan propagandasında bulunmak olduğu belirtilmekteydi. CMS misyoner örgütü, Arap ve Yahudilerin birlikte yoğunlukta yaşadıkları şehirlerden olan Nablus, Yafa ve Gazze da misyoner hastaneleri meydana getirdi. Diğer taraftan LJS misyoner örgütü 1890'li yıllarda bölgede eski şehir içinde kalan hastanelerini şehrin dışındaki yerleşim alanlarına taşımaya başlamıştı. (Carmel, 1983:124).

Kudüs'teki ilk Anglikan piskoposu olan Micheal Solomon Alexander aynı zamanda Protestanlığı kabul etmiş bir Yahudi idi. Alexander, 1843 yılında Piskoposluk görevi sırasında Protestanlığa kazandırılan Yahudi ailelerin çocukları için birinci ve ikinci kademe okullar açmaya çalıştı. Bu okulların asıl amaçları Protestanlığa kazandırılan Yahudi aileleri ve onların çocuklarını eğitmekten çok onları cesaretlendirerek daha üretken bir hale getirmektir. Ayrıca 1848 yılında bayan misyoner Miss Cooper tarafından Kudüs'te Yahudi ailelerin kız çocuklarına eğitim vermek amacıyla bir kız okulu da açıldı. Bu okul Protestan bayan misyonerlerin görev aldığı ve bölgeye yeni intikal etmiş bayan misyonerlerin sahaya çıkmadan evvel staj yaptıkları bir okul olarak Yahudi kızların eğitimi için hizmet vermekteydi. Okuldaki eğitim daha çok dikiş nakış üzerine yoğunlaşarak bu çocukların üretkenliklerini artırmayı hedeflemekteydi. 1850 yılına gelindiğinde bu okulda 100 kız öğrenci eğitim hizmeti almaktaydı ve yine aynı sayıda küçük yastaki kız öğrencilerde okula hazırlık bölümünde eğitim almaktaydı (Crombie, 2006:201/202).

Protestan bayan misyoner gurupları 1840 ile 1860 yılları arasında Filistin bölgesinin farklı alanlarında birçok hayır derneği meydana getirerek özellikle Yahudi kadın ve kız çocuklarının Protestanlığa kazandırılması hedef alındı. Bu örgütlerin büyük bir bölümü Kudüs merkezinde hizmet vermekteydi. Bu hayır derneklerine örnek vermek gerekirse 1849 yılında Kudüs'te kurulan Dorcas Topluluğu (The Dorcas Society), 1854 yılında yine Kudüs'te kurulan Sarah Topluluğu (Sarah Society) ve 1864 yılında kurulan Doğum Yapmış Fakir Yahudi Kadınlara Yardım Cemiyeti (Benevolent Society for the Relief of Poor Jewish Women in Child Birth) örgütleri gösterilebilir. Misyoner Sarah'ın Kızları (Sarah's Daughters) olarak da bilinen Sarah Topluluğu adlı misyoner örgütün kurucusu dönemin İngiliz Devleti'nin Kudüs'teki Büyükelçisinin eşi olan Elizabeth Ann Finn aynı zamanda doğu Avrupa'daki Yahudiler arasında Anglikan Protestanlığını yaymaya çalışan Alexander McCaul adlı İngiliz misyonerin de kızıydı. Elizabeth Ann Finn, eşinin görevi nedeniyle bulunduğu Kudüs'te İngiliz ve Amerikan misyonerleri ile ilgilenererek onlara her konuda yardımcı olmaya çalıştı (Kark, Langboim, 2010:107). Diğer taraftan Finn, bölgedeki yerel Yahudilerin de Protestanlığa kazandırılması için şahsi girişimlerden de kaçınmamaktaydı.

Osmanlı hâkimiyeti dönemindeki Filistin topraklarında yaşayan yerel Yahudilerin misyonerler tarafından hedef kitle olarak belirlenip Protestanlığa kazandırılması görevi misyonerlerin kendilerine addetmiş oldukları en kutsal görevlerin başında gelmekteydi. Millenyalist bir anlayış ile hareket eden Protestan misyonerler ki özellikle de İngiliz misyonerler, Yahudilere daha fazla önem göstererek onların Filistin bölgesinde bir yurt edinmesi gerekliliğini kendi Protestan perspektifinden baktıklarında uygun görmekteydiler.

1810–1894 yılları arasında yaşayan Avusturya Yahudilerinden biri olan ünlü şair Ludvig August Frankl bir yardımsever tarafından Filistin'e gönderilerek bölgedeki Yahudiler için ilk modern okulun açılması için çalışmada bulunmuştu. Bu okulun hedefi Yahudi çocuklarına verilen dini eğitimin yanında modern seküler derslerin de verilmesini sağlamaktı. Filistin'deki Yahudiler arasında bulunan muhafazakâr Ortodoks Yahudiler bu okulun açılmasına karşı çıktılar. Frankl, 1858

yılında yayınladığı kitabında Kudüs'teki İngiliz misyonerlik faaliyeti hakkında bilgi vermektedir. Kitabında karşı olduğu İngiliz misyonerlerden "Delegasyon" (Delegation) olarak bahseden Frankly, İngiliz misyonerlerin Yahudileri Protestanlaştırmak için her yolu sinsice kullandığını belirtmekle birlikte Protestanlığı kabul eden Yahudiler hakkında birtakım sayılar da vermektedir. Frankly, bölgede 130 ile 170 Yahudi'nin Protestanlığı kabul ettiğini ve bunların yarısının ise Rusya'dan bölgeye gelen Yahudiler olduğunu belirtmektedir. Frankly, eserinde daha da ileriye giderek Protestanlığı kabul eden 130 Yahudi'nin kimliği, işi, doğum yerlerini, kadın erkek ve çocuk sayılarını ve ayrıca Protestanlığa nerede geçtiklerini belirten ayrıntılı bir liste de vermektedir. Ayrıca Frankly, Kudüs'ün Protestan misyonerler için biçilmiş bir kaftan olduğunu belirterek bölgedeki Yahudiler arasında uyguladıkları propaganda yöntemlerinden birinin de para karşılığında Yahudileri Protestanlığa kazandırmaya çalıştıklarını vurgulamaktaydı (Frankly, 1859:188/191).

Fakir ve dini bir bütünlük içerisinde olmayarak inanç itibariyle zayıf olan bazı yerel Yahudilerin misyonerler tarafından belirlenerek bu kişilere yapılan para teklifi Protestanlığı kabul etmelerinde etkili olmaktadır. Bu durum öyle bir hal almıştı ki misyonerlerin para dağıttığını duyan Yahudilerin farklı bölgelerden Kudüs'e gelerek misyonerlere başvurmalarına neden olmuştu. Hatta bazı Yahudiler bir kaç defa din değiştirerek misyonerlerden daha fazla para koparmaya çalışmaktaydılar. Misyonerler, yeni doğum yapmış Yahudi kadınlarını belirleyerek onlara hediyeler götürmeyi, fakir Yahudi ailelere erzak ve yiyecek yardımı yaparak bu ailelerin çocuklarını İngiliz okullarına göndermelerinin zeminini hazırlanmaktaydı. Frankly, İngiliz misyonerlerinin bu şekilde davranarak Yahudi aile yapısına zarar vermesine eserinde karşı çıkmaktaydı. Her ne olursa olsun Yahudi aileler Protestanlığı seçen üyelerini tamamıyla toplum dışına atmayarak aynı çatı altında yaşamalarına izin vermektedir. Aile üyelerinin, din değiştiren üyesine böyle davranmasının altında yatan neden bu kişilerin tam anlamıyla din değiştirmediklerine olan inançtı. Her ne olursa olsun bu kişilerin bir gün mutlaka Musevilik inancına geri döneceği ümit edilmekteydi. Frankly, eserinde Müslümanların din değiştirmesine pek tanık olmadığını ve Protestan misyonerlerin Müslümanlar arasında misyonerlik faaliyeti yürütme konusunda istekli olmadıklarını belirtmektedir.

Kudüs'te 13 yıl kalan Frankly, Kudüs'teki İngiliz misyonunun 1856 yılında 36 yataklı bir hastaneyi hizmete sokarak bölgedeki her çeşit inanca mensup insanların bu hastaneden yararlandırılmasına çalışıldığını ayrıca 100 kadının eğitim aldığı bir dikiş okulunun da misyonerlerce Kudüs'e kazandırıldığını belirtmekteydi. Frankly, bölgeye göç ile gelen Yahudilerin çok fakir bir konumda olduklarının üzerinde durarak bu durumu misyonerlerin bir avantaj olarak değerlendirdiğini bu nedenle de misyonerlerin genellikle fakir olan bu Yahudi nüfusu misyona ait tarım sahalarında çalıştırarak etki altında tutmaya çalıştıklarını belirtmekteydi. Fakir Yahudiler, İngiliz misyonuna ait tarım arazilerinde ücret çok az olsa da ve her akşam iş bitimi misyonerlerden dini vaaz dinlemek zorunda olsalar da çalışmayı tercih etmekteydiler (Frankly, 1859:188/191).

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında İngiltere, ABD ve Almanya'daki misyoner örgütler arasında giderek bir ivme kazanan Millenyalist düşünceler, Yahudilerin anavatanlarına dönüşü ve Protestanlığı kabul etmeleri yönünde verilen uğraşları daha bir etkili hale getirmekteydi. Yahudilerin dini kurtuluşa ermeleriyle birlikte Hz. İsa'nın ikinci yeryüzü krallığının gerçekleşmesi arasındaki bağlantı ve şartı zihninde canlandıran Protestan misyonerler daha fazla motive edilmiş bir şekilde Yahudilerin Kudüs'e yerleşmesini istiyor ve aynı zamanda bölgeye gelen Yahudileri Protestan misyonların tarımsal faaliyetlerinde görevlendirerek Yahudileri etki altına almaya çalışmaktaydılar. Kudüs'teki İngiliz konsülünün başında bulunan James Finn ve eşi Elizabeth Ann Finn, Yahudilerin tarımsal faaliyetleri içinde yer alması konusu ile yakından ilgili idiler.

1850 yılında Kudüs'te Hz. İbrahim'in Üzüm Bağı (Abraham's Vineyard) adlı bir üzüm ekim alanı James Finn ve eşi Ann Finn tarafından bölgedeki İngiliz misyonu adına faaliyete sokularak Yahudilerin bu ekim alanında çalıştırılması sağlanmaya çalışıldı. Açılan bu tarım alanında en az 100 kadar fakir Yahudi'nin çalıştırılması planlanmaktaydı. Bunun yanında Finn ailesi Betlehem yakınlarındaki Artas bölgesinde bulunan ve bölgedeki Arap köyleri arasında kalan tarım arazilerinde de fakir Yahudileri kiralarak çalıştırmaktaydılar. Diğer bir taraftan Finn ailesi yüzyılın ortalarında satın aldıkları terk edilmiş bölgelerdeki arazilerini de

Yahudi yerleşimine açmaya karar vermişlerdi. Yahudilikten dönme bir Alman olan Chrisitan Wilhelm, Kudüs'te İngilizler tarafından açılan ve Yahudilerin çalıştırıldığı plantasyon tarım alanlarının ilk yöneticisi olarak ailesi ile birlikte uzun yıllar görev yaptı. Oğlu Edward'ın belirttiğine göre Yahudiler tarım alanlarının dışında patlayıcı madde kullanarak taş kırma işlerinde de çalıştırılmakta uzun taş duvarların örülmesi işlerinde kullanılmaktaydı. Ayrıca bölgedeki zeytin ekim alanlarında da Yahudi dönmeleri tarımsal faaliyet içerisindeydiler (Kark, Langboim, 2010:108).

Osmanlı Filistin'indeki Yahudilerin İngilizler tarafından Protestanlığa kazandırılması yönünde uygulanan yöntemlerden biri olan tarımsal faaliyetlere bir diğer örnek vermek gerekirse yine 1850 yılında Yafa 'da uygulanan modern sulu tarım projeleri gösterilebilir. Filistin'de Protestanlığı kabul eden Yahudilerin bu din içerisinde kalmalarını destekleyen misyoner ve Protestan din adamları, tarla olarak kullanılması planlanan arazilerin yanında modern su kuyuları açtırmaktaydılar. Daha sonra tarımda uygulanan bu sistem LJS misyoner örgütü ve 1866 yılında bir gurup Yahudi dönmesi tarafından kurulan Yahudi Hıristiyanların (Dönme) Ortak Yardım Topluluğu (Hebrew Christians Mutual Aid Society) tarafından Protestanlığa kazandırılan Yahudiler için toplanma merkezi olarak kullanılmaktaydı (Kark, Langboim, 2010:108/109; Kark, 1983:52/54).

1840 ile 1880 yılları arasında Filistin bölgesindeki eski Yishuv Yahudileri arasındaki Millenyalist misyonerlik faaliyetleri en yoğun dönemini yaşadı. LJS misyoner örgütü bölgeye göç yolu ile gelen Yahudilere ayrı bir ilgi göstermekteydi. Bu dönemde Rusya'da meydana gelen kıyımlardan kaçarak göç yolu ile Filistin'e ulaşmaya çalışan Yahudilerin yerleşimi için Yahudi Tepeleri (Judean Hills) denilen bölgede 1883 yılında Artuh isminde bir Yahudi yerleşim yeri kuruldu. Bu bölge Protestan misyonerin kontrolü altındaydı. Filistin'e gelen ilk Yahudiler 'den bir bölümü misyonerlerin kontrolü altında bulunan bu bölgeye yerleştirildi. Misyonerler tarafından oluşturulan bu alana rağbet, misyonerlerin beklediği ölçüde gerçekleşmedi. Ayrıca Artuf denilen yerleşim yerine yerleşen Yahudiler pek fazla kalmayı tercih etmeyerek kısa sürede bölgeden ayrılarak misyonerlere hayal kırıklığı yaşattılar. Yerleşim alanı olarak Yahudilere hizmet vermesi hedeflenen bölge daha sonra misyonerler için hafta sonunu geçirmek için bir alan olarak kullanıldı. LJS

örgütü, 1882–1903 yılları arasında Yahudilerin Filistin’e ilk göç hareketini içeren ilk Aliya’da Yafa ve Safed’de bürolar açarak gelen Yahudiler ile ilişkisini oldukça artırmaya çalıştı. Örgütün üyesi konumunda bulunan Anglikan misyonerler, Kudüs merkezli Filistin bölgesinde Yahudiler tarafından meydana getirilen ilk tarımsal toplulukların içine sızarak ya da onlar için yardım mahiyetinde oluşturulmuş tarım sahalarını ekonomik yardım altında Yahudilere sunmaya çalışarak Protestanlaştırma faaliyeti yürütmeyi hedeflediler.

3.4.1 Filistin’de Yahudilerin Protestan Misyonerlere Karşı Aldığı Tedbirler

Filistin’deki ilk Yahudi Yishuv’u (topluluğu), kendilerinden önce bölgede misyonerlik faaliyetleri yürüten Protestan örgütlerin misyonerleri aracılığı ile meydana getirmiş oldukları misyoner kurumlarına on dokuzuncu yüzyılın sonu ile yirminci yüzyılın ilk dönemleri arasında kalan zaman diliminde oldukça güvenmiş ya da güvenmek zorunda kalmıştı. Filistin bölgesindeki ilk yerleşimci Yahudilerin kendilerini misyonerlere karşı güven duyma zorunluluğu içerisinde hissetmelerinde Yahudilerin karşılaştığı açlık, parasızlık, işsizlik ve sahipsizlik gibi ekonomik sorunların meydana getirmiş olduğu ağır bir yükün yanında sağlık problemleri, ilaç ve doktor sıkıntısı Yahudileri misyonerlere karşı belli bir sürede olsa yaklaştırmış ve misyonerlerin Yahudiler arasına sızmasına zemin hazırlamıştı. Ayrıca Yahudilerin modern eğitim ihtiyacına cevap vermeye çalışan misyonerler, Yahudiler için aynı zamanda modern hastaneler kurma yoluna da giderek göçle gelen bu topluluğun eksikliklerinin farkında olarak bu zaafı misyonerler kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktan sakınmamışlardı. Bu dönemde Filistin’de bulunan Siyonist liderler özellikle Rusya’dan gelen fakir Yahudilerin bölgeye göç etmesinin pek taraftarı değillerdi. Gelen fakir Yahudiler kendilerine kucak açan Protestan misyonerlerin sunmaya çalıştıkları imkânlardan yararlanmak için bu tuzağa çabucak düşmekteydi (Kark, Langboim, 2010:111).

Filistin’e ilk Aliya ile gelen Yahudilerin Avrupa ülkelerinden gelenleri olan Seferad Yahudilerinin İngiliz misyonerleri ile olan iletişimleri Rusya’dan gelen Aşkenaz Yahudilerinkinden farklıydı. Seferad Yahudilerinin maddi durumu biraz daha iyiydi. Genellikle ticaret, sanat ve mücevher alanında Avrupa’da önemli bir

kariyere sahip olan bu Yahudiler, Filistin bölgesine geldiklerinde bölgedeki İngiliz misyonerleri ve İngiliz misyoner örgütlerinin kendilerini Osmanlı yöneticilerinin uyguladıkları yönetim anlayışının sertliğinden koruyabileceğini düşünerek bu örgütler ile bağlantı kurulmasına olanak tanımıştır. Filistin'deki Yahudi topluluğunun üyeleri, bölgedeki İngiliz Anglikan misyoner hastanelerinde tedavi oldu, çocuklarını misyoner okullarına kayıt ettirdi ve misyonerlere ait tarım sahalarında misyonerleri için çalıştı. Örneğin 1911-1899 yılları arasında Kudüs'te 16,845 Yahudi LJS'nin hastanelerine tedavi olmak için müracaatta bulunarak tedavi görmüştü. Her yıl 800-1000 arası Yahudi misyoner okullarında eğitim almaktaydı.

Filistin'deki Yahudiler, bölgedeki Protestan İngiliz misyonerlik faaliyetlerinin kendi üzerlerindeki etkisini azaltmak için örgütlü bir şekilde mücadele içerisinde olmaya başladılar. Langboim, ilk kez sistemli bir liste hazırlayarak hangi Yahudi topluluklarının, sendikaların, rabbilerin, medya temsilcilerinin ve yeni ile eski Yahudilerinden hangi gurupların İngiliz misyonerlik faaliyetlerine karşı mücadele içerisinde olduğunu belirtmektedir. Diğer taraftan Yahudilerin örgütlü mücadelesi içerisinde olmayan diğer Yahudiler de Yahudiliği yaşatmak ve Yahudi olanların dinlerinin değiştirilmesine mani olmak için her zaman koruyucu bir ruh hali içerisinde hareket etmekteydiler. Siyonistler ve dini inancı zayıf veya inançsız (Non-Religious) olan Yahudiler bile bu mücadelenin içerisinde yer alarak milliyetçi bir hareketlenme meydana getirerek Yahudiliğin yaşatılması yönünde adımlar atmaktaydılar. Langboim, çoğunluğu Kudüs'te olmak üzere 18 Yahudi gurubunun misyonerlere karşı mücadele için kurulduğunu çalışmasında belirtmektedir. Bu guruplardan en önemlisi "Ezrat Nihadim" adlı guruptur ki kurucusu olan Dov Frumkin adlı kişi Filistin'e gelen İlk Aliya göçmenlerine barınacak yer ve iş sağlamak için yardım etmekteydi (Langboim, 2007:84/89).

Filistin bölgesindeki yerel halklar üstünde etki sahibi olan misyoner örgütler her ne kadar kendi aralarında rekabet içerisinde olsalar bile okul, hastane, kilise ve farklı alanlardaki misyoner kurumları ile İngiliz misyoner örgütler, diğer misyoner örgütlerden daha fazla etki gücüne sahipti. İngiliz misyonerlerin elinde bulunan matbaalar, bölgedeki İngiliz misyonunu diğer örgütlere nazaran daha etkili bir konuma taşımaktaydı. Bu matbaalarda basılan kitapçıklar propaganda sürecinde

kullanılmakla birlikte kitapçıların içerisindeki bilgilerde de İngiliz devletine sıkça atıfta bulunarak özellikle Yahudilerin İngiltere koruması altında olduğu vurgulanmaktaydı. İngiliz misyonerlerin bu propagandasına karşı Yahudiler arasında 1840'lı yıllarda gelişen basın yayın faaliyetlerinin merkezinde ise misyonerlerin Yahudiler üzerindeki etkisini azaltmaya yönelikti.

Filistin bölgesindeki Yahudilerin Protestan misyonları ile olan mücadelelerinin farklı bir boyutu ise Yahudi zenginler tarafından açılan okul ve hastanelerin misyoner örgütler tarafından açılanlar ile rekabet etme düzeyine getirilmesi işiydi. Bu amaç doğrultusunda *Rothschild* ailesi ve *Sir Moses Montefiore* gibi zengin Yahudiler, Kudüs'te okul hastane ve diğer ihtiyaç duyulan kurumların açılmasında öncü roller oynayarak Yahudilerin dış yardım alma ihtiyaçlarını azaltma çalışmaları olmuştu.

Yahudi dini inancında bir ruhban sınıfının olmamasına rağmen rabbi denilen önemli din önderlerinin Yahudi cemaatleri üzerinde çok önemli etkileri bulunmaktaydı. Filistin'deki Sefarad ve Aşkenaz Yahudilerinin rabbileri ortak bir karar üzerinde durarak Yahudilerin misyonerler ile temaslarını azaltmak için açıklamalarda bulunmaya başladılar. Rabbiler kendilerini dinlemeyip misyonerler ile iletişimini sürdürmeye çalışan Yahudileri ise Herem³ cezası ile cezalandırılacağını ve hatta cesetlerinin bile Yahudi mezarlığına gömülmeyeceğini belirterek tehdit yolu ile Yahudileri uarmaya çalıştılar. Rabilerin uygulamaya koydukları yasaklar arasında başta misyon hastanelerini ve okullarını kullanmama ve misyonerlerden gelen yardım tekliflerini kabul etmeme gibi yasaklar da yer almaktaydı.

3.5 Filistin Bölgesinde İngiliz Misyonerlik Faaliyetleri ve Katolik Misyonlar ile Mücadeleleri

Filistin bölgesinde İngiliz misyonerlik faaliyetleri, bölgede daha önceden misyonerlik faaliyeti gösteren diğer Avrupalı devletler ile karşılaştırıldığında, XIX. yüzyılın ortalarında daha etkin bir şekilde başladığını görürüz. Bu tarihten önce bölgede İngiliz varlığından özellikle İngiliz misyonerlik faaliyetlerinden söz etmek pek mümkün değildi (Kedourie, 1956:87/90). Bölgeye ulaşan ilk İngiliz

misyonerleri, belli bir misyoner örgüt üyesi olmayan veya belli bir kiliseye bağımlı olmayan İngiltere'nin metropol kentlerinden gelmiş olan bağımsız Evangelik (Evangelic) Protestanlardan oluşmaktaydı (Porter, 1997:377/380; Bar-Yosef, 2001:90/92). Filistin bölgesine gönderilen ilk İngiliz Protestan misyonerler, *Clapham Sect* olarak bilinen İngiltere Kilisesine (*Church of England*) bağlı olan bir gurup Evangelik üye tarafından 1799 yılında kurulmuş olan CMS örgütünün temsilcileriydi (Khalaf, 2012:146). CMS'nin Filistin bölgesine gönderdiği misyonerlere, kendisinin ve başında bulunduğu misyoner gurubun asıl amacının sadece tüm dünya halklarının Protestanlaştırılması (*Global Evangelization*) değil aynı zamanda sosyal reformların uygulanması ile birlikte tüm dünyada köleliğin kaldırılmasını da hedeflediklerini belirten Josiah Pratt liderlik yapmaktaydı (Richter, 1910:177; Robson, 2000:9/10).

CMS, özellikle kendisini Katolikliğe karşı faaliyet gösteren bir örgüt olarak tanımlamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu topraklarında da Protestan misyonerlik faaliyeti yürütmeye başlayan İngiliz CMS misyoner örgütü, faaliyetlerinin ilk yıllarında süregelen tartışmalarda, amacının Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle Filistin topraklarında Protestan varlığını artırmak ve bu bölgede uzun yıllardan beri oluşmakta olan Katolik varlığına karşı mücadele içine girip, Katolik misyonerlerin bu bölgede Roma kökenli (*Popish*) din ritüellerini benimsetme çabalarına engel oluşturmak olduğunu açıkça belirtmekteydi (Buzpınar, 2003:109; Perry, 2003:133). 1812 yılında Filistin bölgesinde faaliyette bulunan CMS misyonerlerinin Londra'daki misyon merkezine göndermiş oldukları raporlarda Filistin bölgesinde bulunan Roma Kilisesinin aşamalı olarak dağılmaya yüz tuttuğunu bildirmekte ve bu kilisenin bölgede yayılmış olan misyoner ağında görev yapan Katolik misyonerlerin yerine İngiltere ve İrlanda Birleşik Kilisesi'ne (*United Church of England and Ireland*) bağlı olan Protestan misyonerlerin görev alabileceğini belirtilmekteydi (Stransky, 1997:142/144).

Filistin bölgesinde misyonerlik faaliyetlerini geliştirmeyi ve bu bölgedeki misyoner sayısını artırmayı planlayan CMS örgütünün Filistin'deki kadrosunun yönetiminde bulunan misyonerler, Katoliklerin bölgede hemen hemen tüm alana yayılmış olduklarını ve ticareti bir kılıç gibi kullanarak yeni alanlar fethetmeye

devam ettiklerini, eğer böyle giderse bölgede Katolik varlığına karşı hep yenik olacaklarını ve bu durumun da İngiltere ve Protestanlar için bir utanç kaynağı olabileceğini belirtmekle birlikte bölgede İngiliz varlığının artırılması için bölgeye Protestan misyonerlerin gönderilmesini istemekteydi (Tibawi, 1961:21/23; Robson, 2011a:468). CMS örgütü de Filistin bölgesinde misyonerlik faaliyetinde bulunan diğer Katolik ve Ortodoks misyoner örgütlerin faaliyetlerine benzer bir paralellikte bölgede bulunan doğu kiliselerinin cemaati olan Hıristiyanları kendilerine hedef kitle olarak seçmişlerdi (Frantzman, v.d., 2011:113/115). CMS'nin amacı bu Hıristiyanları *Evangelik Protestan* öğretisinin içine çekmekti. Bu amaç, CMS misyonerlerinin merkeze gönderdikleri raporlarda “uzun bir süredir kış uykusunda olan Rum Ortodoks Kiliseleri ile Antik Süryani Kiliselerinin gerçek Hıristiyanlığa kavuşabilmeleri için yardım etmek” olarak işlenmekteydi (Stransky, 1997:142/143; Robson, 2000:8/9). Aslında bölgeye misyonerlik amacıyla ilk gelen CMS üyelerinin idari kadrosunda bulunan misyonerlerin temel hedefi, bölgede yaşayan Müslümanlar dâhil tüm halkları putperest ve dinsiz (Heathen) olarak görmeleri nedeniyle, Protestanlığa kazandırmaktı. Bu amacın gerçekleşmesi için büyük bir isteğe sahip olmalarına rağmen faaliyetlerinin yoğunluğunu, bölgede Katolik misyonerlerin yanlış öğretilerinin etkisi altına girmiş doğu kiliselerine mensup Hıristiyanlar ile Katolik kiliselerinin artık birer mensubu olmuş yerel Hıristiyanlar arasında artırmaktı (Kark, 2008:16/18). İslam dini ve bu dinin mensubu olan Müslümanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok eyaletinde faaliyet gösteren CMS misyonerleri arasında çok fazla dile getirilmemekle birlikte örgütün projeleri arasında da Müslümanlara yönelik Protestanlaştırma faaliyetleri yer almamaktaydı.

Dikkatini Filistin bölgesine özellikle de Kudüs'e yönelten bir diğer İngiliz Protestan misyoner örgüt ise LJS örgütüydü (Buzpınar, 2002:19). Bu organizasyon, 1795 yılında bir gurup *Evangelik Anglinican* ve *Nonconformist* kilise üyeleri tarafından kurulan Londra Misyon Topluluğu (London Missionary Society) olarak bilinen ve kısa adı LMS olan misyoner örgütünün bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştı (Maughan, 2014:103). Filistin bölgesinde yaşamakta olan Yahudilerin refahını artırmak ve onları içinde buldukları bu geçici ıstırap durumundan kurtarmak amacıyla 1809 yılında LJS'yi kuran Protestan misyoner, LMS'nin ilk misyonerlerinden olan Yahudilikten dönme bir Alman'dı (Marten, 2006:143).

Bu örgüt yani *London Jews Society* (LJS), aynı zamanda İngiltere Kent Dükü'nün koruması altındaydı (Tibawi, 1961:7/8). Başlangıçta LJS misyoner örgütü Londra içinde ve civarında bulunan Yahudi topluluklarını hedef olarak bu topluluklar arasında Protestanlaştırma faaliyeti sürdürdü. LJS daha sonraki dönemde yüzünü Filistin bölgesine çevirdi. 1820 yılında Filistin bölgesine temsilcilerini göndererek bu bölgedeki Yahudi topluluklarının durumunu araştırdı (Leest, 2008:66/68). 1826 yılında LJS, Filistin bölgesinde Protestan misyonerlik faaliyetlerinin başlangıcı olacak adımı atarak Danimarka kökenli misyoneri olan John Nicolayson'u Kudüs'e temsilcisi sıfatıyla gönderdi (Robson, 2000:12). Kudüs'e varan Nicolayson, hiç vakit kaybetmeden şehirde Protestanlığın Yahudiler arasında yayılması için İbraniceyi kullanarak faaliyetlerine başladı. Bu faaliyetlerin ilk yıllarında Nicolayson ile Filistin bölgesini yönetimi altında tutan Mısır idarecileri ile arasında bir takım sorunların yol açmış olduğu gerginliğin bazen artmasına rağmen, Nicolayson Kudüs'te Protestan misyonunun ihtiyacı olan kurumların ki başta misyon kilisesinin oluşturulması için faaliyetlerine ara vermeden devam etti. 1839 yılına gelindiğinde ise Kudüs'te bir Protestan kilisesi kurulmuştu (Leest, 2008:69).

Filistin bölgesinde Protestan misyonerlik faaliyeti sürdüren İngiliz misyonerler, bölgedeki faaliyetlerinin ilk yıllarında genellikle İslam hakkında yorum yapmaktan ve Müslümanların dini ibadet ritüellerini eleştirmekten oldukça kaçınmışlardı (Burckhardt, 1822:98/103; Richter, 1910:166). Fakat kendilerinin bölgeye Protestanlaştırmak için geldikleri doğu kiliselerine mensup Hıristiyanları araştırırken, karşılaşmış oldukları doğu kiliselerini, bu kiliselerin kendi cemaatlerine karşı tutumlarını, cemaatlerine uygulamaya çalıştıkları eğitim sistemini ve dini ibadetleri sırasında sergilemiş oldukları ritüelleri görünce dehşete kapıldıklarını açıkça ifade etmekteydiler (Van Den Berg, 2010 b:69/71). Bölgedeki İngiliz Protestan misyonerlerin özellikle Ortodoksluğa karşı duymuş oldukları tiksinti kendisini, bu misyonerlerin Ortodoks kilisesini ve bu kilisenin çevresinde kutsal olarak kabul edilen mezarlıkta bulunan kabirleri tasvir ederken, oldukça göstermektedir (Robson, 2000:7/9). Ayrıca bölgeye gelen daha önceki misyonerler ve gezginler de bu tiksintiden bahsederek, iğrenç, saçmalık, doğmalarla dolu ve sanki kiliseden çok bir Çin Pazarı'na benziyor gibi sıfatlarda bulunmuşlardı (Tamcke,

2006:243/245). Hatta CMS ile birlikte ortak misyonerlik faaliyeti yürüten Alman bir misyoner olan *Ludwig Schneller* bile daha ileri giderek Müslümanların sessizce yaptıkları dini ibadetin bile çok daha onurlu olduğunu belirtmekteydi (Schellner, 1910:244).

Genel olarak Filistin bölgesinde yayılcı faaliyet gösteren İngiliz misyoner örgütler, faaliyetlerinin ilk yıllarında haklarında çok az bir bilgiye sahip oldukları Müslümanlar arasında Protestanlığın propaganda edilmesi görevini üstlenmediler. Bu durum bölgede etkin olan her iki İngiliz misyoner örgüt olan CMS ve LJS içinde geçerliydi (Lybarger, 2007:779). Bu her iki örgüt faaliyetlerini daha çok bölgenin birçok alanına yayılmış doğu Hıristiyanlarını Protestanlaştırma işine adanmışlardı. Özellikle CMS örgütü mensubu misyonerler, bölgede anti Katolik bir faaliyet yürütmekle birlikte Katolik misyonerlerin bölgede yayılımını ve etkinliğini azaltma amacı gütmekteydi (Silberman, 1982:112/125). Diğer taraftan LJS örgütü ise bölgede yaşayan Yahudiler arasında etkinlik yürütmekte, sadece bu bölgede değil dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan Yahudilerin Protestanlaştırılarak dini kurtuluşa erdirilmesini sağlamak niyetindeydi (Bar-Yosef, 2005:59/61). Her iki İngiliz misyoner örgütünün İslam dinine karşı bir umursamazlık sergilemesi örgütlerin bütün üye misyonerleri tarafından benimsenmiş ve bu misyonerlerin rapor ve ifadelerinde İslam hakkında “ne olduğu belirsiz bir şeytan” gibi nitelermelerde bulunarak İslam teolojisi hakkında bir bilgiye sahip olmadıklarını sezdirmektedirler (Bosworth, 1986:39/41). İngiliz misyonerleri Protestanlaştırdıkları insanları, daha çok ilişki kurdukları yerel Hıristiyan ve Yahudi topluluklarından kazanıyorlardı. Elbette Protestan İngiliz misyonerlerinin bölgede meydana getirmiş olduğu başta kilise ve okul gibi kurumlar bu kazanımın oluşmasında ve artmasında büyük rol oynuyordu. Kendilerini, bölgede yaşayan doğu Hıristiyanları ve Yahudiler için bölgedeki dini hiyerarşi ve ritüelleri ile kemikleşmiş Katolik varlığına bir alternatif olarak görmekteydiler (Leest, 2008:64/69). Fakat Protestanlığın, Hıristiyanlığın diğer bir mezhebi olan Katolikliğe bu bölgede yaşayanlar için alternatif olduğunu kabul eden Protestan misyonerler bu kapsama İslam dinini ve Müslümanları dâhil etmemekteydi. Yani Protestanlık, İslam dininin alternatifi değildi. Bu durum daha sonraki dönemlerde değişecekti.

İngiliz misyonerlerinin bölgedeki faaliyetlerinin ilk dönemlerinde yine bu dönemde Protestanlığı yaymak için bölgeye intikal eden Amerikalı misyonere karşı göstermiş oldukları sempatik yaklaşım, bölgedeki Fransız meslektaşlarına göstermiş oldukları sempatiden çok daha fazlaydı. Bu durum, Filistin bölgesine Protestanlığı yaymak için gelen diğer Avrupalı misyoner gurupları için de söz konusuydu. Filistin bölgesinde, başta İngiltere olmak üzere, Amerika, Prusya, İskoçya, Hollanda, İsveç, Norveç gibi ülkelerden gelen misyonerler Protestanlığı yaymak için ve bölgedeki Katolik varlığına karşı bir arada mücadele vermek için faaliyetlerinde iş birliği meydana getirmişlerdi (Kark, v.d., 2006:150/152; Carmel, 1985 b:48).

1839 tarihli bir raporda, Filistin bölgesinde yaşayan Yahudiler arasında Protestanlığı yaymak ve Kudüs'te bir İskoç Kilisesi (*Church of Scotland*) meydana getirmek için Filistin'e gelen iki İskoç misyonerinin bölgeye kendilerinden önce gelen İngiliz misyoner aileleri ve bölgede seyahat eden Amerikan gezginleri ile ortak hareket ederek bir iş bölümü vücuda getirdiklerinden bahsetmekteydi (Porter, 2002:7/8; Marten, 2006:25/33). Yine aynı raporda, Londra'da yeni kurulmuş olan London Jews Society (LJS)'nin Filistin bölgesine göndermiş olduğu George Dalton isimli misyoner, ki bu kişi Filistin'e vardıktan sonra geçirmiş olduğu hastalık nedeniyle kısa bir süre sonra ölmüştü, Osmanlı topraklarına gönderilen ilk Amerikalı misyonerlerden olan Jonas King ve Pliny Fisk ile bölgede ortak bir girişim sonucu Protestanlar için bir manastırın kiralanabilme olasılığını tartışmıştı. Bu duruma bir başka örnek ise şöyle gelişmişti; CMS'nin Kudüs'teki misyonerlerin lideri konumunda olan John Nicolayson, Kudüs' gelen Amerikalı misyonerler ile birlikte bir ev kiralamış ve 1835 yılında bölgeye American Board tarafından gönderilen Dr. Dodge ve Mr. Whiting isimli iki misyonerine bu evde ikamet etmeleri için öneride bulunmuştu (Robson, 2009:128). Özellikle Kudüs bölgesinde faaliyet gösteren Protestan misyonerler ve bu misyonerleri bu bölgeye gönderen misyon örgütlenmeleri, hedeflerini ortak bir paydada birleştirip bu hedefin gerçekleşmesi için işbirliğinin şart olduğunu yukarıdaki örnekler ile birlikte tahmin etmek güç olmasa gerek. Ancak, XIX. yüzyılın ilk yıllarında kendisini önemli ölçüde hissettiren Amerika'daki dini aydınlanma veya dinde reform (*Great Awakenings*) sonucu oluşan Protestanlığı yayma isteği ve bu istekle birlikte Amerika kıtasında misyoner

örgütlerin oluşumunun hızlanması, Filistin bölgesinde faaliyette bulunan İngiliz ve İskoç misyonierlerinin bu bölgede Protestanlığı yayma işini adeta Amerikalı misyonierlere yıkma düşüncesinde olduklarını da görüyoruz (Lipman, 1989:65/68). Bu durum özellikle İngiltere için çok daha yararlı ve karlı bir durum oluşturmaktaydı. Böyle bir iş birliğinin bölgede faaliyette bulunan Katolik ve Ortodokslar arasında oluşması söz konusu değildi. Bölgedeki misyonlar arasındaki rekabet özellikle bölgedeki Protestan varlığının artması ile doğru bir orantıda artıyordu.

Katolik misyonların Protestan misyonlar üzerindeki baskısı, araştırmamızın ileriki safhalarında da göreceğimiz gibi, zamanla şiddet içeren sataşmalara da dönüşebiliyordu. Bölgedeki Protestan misyonlar ve bu misyonlarda çalışan misyonierler, Katolik misyonierlerin kendilerini devamlı olarak baskı altına almaya çalıştıklarını özellikle bu baskıyı bölgenin yönetimini elinde bulunduran Osmanlı Devletine Protestan faaliyetlerini şikâyet etme ve bölgede Protestan varlığına son verme gibi tehditlerde bulunup bölgede Protestanlığın güç kazanmasını engellemek için büyük bir çaba içerisinde olduklarını Protestan misyonierlere hissettirmekteydiler. Filistin bölgesinde Protestan misyonierlik faaliyetleri yürüten İngiltere destekli misyonier örgütleri ile bölgede Katolikliğin yayılması için çalışan Fransa destekli misyonierler ve bölgedeki Ortodoks varlığını korumak ve geliştirmek amacı güden Rusya destekli Ortodoks misyonierler arasında çok ciddi şekilde bir rekabet söz konusuydu (Jessup, 1873:45/48).

Farklı ülkeler tarafından desteklenen bu örgütler her zaman birbirlerine kuşku dolu gözler ile bakmış ve birbirlerinin başarılarını kıskanarak bu başarının oluşmasını engellemek için var güçleri ile çalışmışlardı. Aslında bu örgütlerin tümü, bölgede genelde Hıristiyan varlığının kalıcı olması için mücadele etmekteydiler. Mücadeleleri Hıristiyanlık dışında başka bir din ile değildi, en azından Filistin bölgesindeki misyonierlik faaliyetlerinin ilk yıllarında, ama özele inildiğinde bu misyonier guruplar, savundukları ve yaymaya çalıştıkları Hıristiyanlık mezheplerinin her birini ayrı bir din olarak görmekteydiler. Elbette ki bu rekabetin iki ana unsuru vardı. Bunlardan biri ve en önemlisi, misyonierleri destekleyen bu devletlerin, XIX. yüzyıla girerken Hasta Adam olarak nitelendirilen Osmanlı İmparatorluğu'nun

Ortadoğu topraklarında kendileri için nüfuz alanları meydana getirmektir. Bu nedenle misyonerler bu devletler için önemli bir fırsattır. Çünkü asker kullanmadan ve silahlı bir mücadeleye girmeden daha da doğrusu masraf yapmadan sadece misyonerleri kullanarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun istenilen alanında kendileri için etki alanları meydana getirebiliyor ve misyonerleri, devletlerinin Osmanlı ülkesinde bir şubesi gibi çalıştırabiliyorlardı. Ayrıca himayelerine soyundukları Osmanlı azınlıklarının haklarını ve misyonerlerinin bu hakların kazanılması yönünde yaptıkları çalışmaların Osmanlı Devleti tarafından engellenmesini bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç ve dış işlerine istedikleri şekilde müdahale edebiliyorlardı (Kocabaşoğlu, 1991:51/53; Sonyel, 1993:51/53). Bu nedenle Filistin bölgesindeki misyonerler, Batılı emperyalist devletler için çok değerliydi ve hissettirilmeden destelenmekteydi.

Misyonerler arasındaki rekabetin en önemli nedenlerinden biri bölgede oluşan bu politik rekabettir. Diğer önemli rekabet alanı ise kendisini teolojik alanda göstermekteydi. Hıristiyanlığı mezheplere ayıran ve bağımsız doğu kiliselerinin oluşumuna zemin hazırlayan konsüller, reformlar, karşılıklı aforoz cezalandırmaları ve restleşmeler sonucu ruhban sınıfı önderliğinde oluşan Hıristiyan toplumunun parçalanması, tarihten beri süregelen bir olgudur (Eroğlu, 2000:310/311). Filistin bölgesinde Hıristiyan misyonerlerin, kendi mezheplerini yayma diğer mezheplerden adam çalma, kendi mezheplerinin diğerlerinden daha üstün ve kadim olduğunu savunma gibi bahanelerin yanında Hz. İsa'yı Hıristiyanlıkta bir yere oturtamama sonucu oluşan Monofizit – Diyofizit yaklaşım tartışmaları, bu bölgede misyonerler arasında oluşan dini rekabetin diğer nedenleriydi. (Eroğlu, 2000:311/313).

İngiliz misyonerleri, Filistin bölgesindeki ilk yıllarında faaliyetlerinin temelini savundukları Evangelik Protestanlığı oturtarak bu mezhebin bu bölgedeki Hıristiyanlar ve Yahudiler için hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadıkları İslam dinin sözde şeytani öğretilerinden çok doğu kiliselerinin saçma, çağdışı ve Hıristiyanlıkla ilgisi olmayan alışkanlığa dönüşmüş ritüellerinden sakınmak için sığınılacak bir liman ya da gizlenecek bir siper olarak görmekte ve bölge insanına bu şekilde yansıtmaktaydı. İngiliz misyonerlerinin bu teolojik düşüncesinin kökeni, bölgedeki hâkim nüfus olan Müslümanlar hariç tutularak Hıristiyan ve Yahudileri etki altına

alınacağından önceden belirlenmesinden ileri gelmekteydi. Ayrıca bu düşünce, bölgeye Protestanlığı yaymak için gelen diğer guruplar olan Amerikalı, Alman ve İskandinav ülkelerinden gelen misyoner örgütler tarafından da paylaşılmakta ve bölgedeki Fransa Katolikliğine ve Rus Ortodoksluğuna karşı ortak işbirliği çerçevesinde direnme ve mücadele etme amacı etrafında bir araya gelmelerinde de büyük rol oynamaktaydı.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Kudüs merkezli Filistin bölgesinde artan Evangelik Protestan misyonerlik faaliyetleri, bölgeye birçok ülkeden başta misyoner olmak üzere, araştırmacı, gezgin ve dini kanaat önderlerinin gelmesine neden olmuştu. Özellikle Kudüs'e karşı öteden beri sevgi ve ilgi duyan Avrupa ve Amerika'daki Protestan cemaatler bu bölgede Protestan varlığının artması ve gerçek Hıristiyanlık olarak kabul ettikleri Protestanlığın, Hıristiyanlığın bu ilk çıkış yeri olan Kudüs'e hâkim olmasını ve dünya halklarının dini kurtuluşlarının (*Salvation*) Kudüs'ten başlanarak sağlanmasını istiyorlardı (Tejirian, v.d., 2013:67/69; Rogers, 2011:38). XIX. yüzyılın başında kurulan birçok Protestan misyoner örgüt ki başta American Board olmak üzere Ortadoğu'daki faaliyetlerini Filistin bölgesinden başlatmışlardı.

3.6 Protestan İngiliz ve Alman Misyonların İşbirliği

1841 yılında Prusya Kırallığı IV. Frederic William, Kudüs'te Protestan Piskoposluğu'nun meydana getirilmesi için Evangelik Prusya Kilisesi ile İngiltere Anglikan Kilisesi'nin iş birliği içinde çalışabileceğini İngiltere'ye teklif etti (Kark, v.d., 2006:148/150). IV. Frederic William, Evangelik Protestanlığın hem kendi ülkesinde hem de ülkesinin dışındaki diğer ülkelerde gelişmesi için çaba sarf ediyor ve dünya Hıristiyan topluluklarının Protestanlık şemsiyesi altında toplanmasının umudunu içinde barındırdığını açıkça söylemlerinde dile getiriyordu (Kark, v.d., 2006:149; Carmel, 1985 b:193). Ayrıca, Protestan Alman Piskoposluğunun da restore edilerek, rakipleri olan Katolik, Ortodoks ve Anglikan kiliseleri gibi evrensel bir mahiyet içermesi için de çalışmalarda bulunmaktaydı. Prusya ve İngiltere devletlerinin Filistin bölgesinde Protestanlığın güç kazanması için meydana

getirdikleri ortaklık sonucu oluşan hedeflerin gerçekleşmesi doğrultusunda, eski bir Yahudi Hahamı olup sonrasında Protestanlığa geçmiş olan *Michael Solomon Alexander*, bu konsensüs tarafından Filistin bölgesindeki Yahudiler arasında Protestanlığın yayılması amacıyla Kudüs'e ilk Protestan Piskopos olarak atandı (Carmel, 1981:176). Bu atama, bölgede faaliyet gösteren Protestan İngiliz misyonerleri ve bölgedeki İngiliz kolonisi tarafından ilk dönemlerde benimsenmesine ve destek görmesine rağmen sonraki zaman dilimlerinde gerçekleşecek olan ortak faaliyetlerde yerini bir takım nedenlerden dolayı oluşacak anlaşmazlıklara bırakacaktı.

İngiliz ve Alman Evangelik Protestan misyonerleri arasında sağlanan iş birliği, başlangıcından kısa bir süre sonra çatırdamaya başladı. İngiltere'de bir takım Anglo-Katolik çevreler, Filistin bölgesindeki İngiliz Protestan misyonların böyle bir işbirliğinde yer almalarına, İngiltere Anglikan kilisesinin teolojik olarak Ortodoks ve Katolik kiliselerine halen dahi piskoposluğunu oluşturmamış Alman Protestan Kilisesi'nden daha yakın olduğunu ileri sürerek karşı çıkmaktaydılar (Archbishop of Canterbury, 2013; Richard, 1878:124). Diğer taraftan Alman Protestan misyonerler içerisindeki grup ise Filistin bölgesinde özellikle Kudüs'te Protestan Kilisesi'nin oluşum sürecinde İngilizler ile girilen bu işbirliği sürecinde kendilerini ikinci planda tutan İngiliz meslektaşlarına şiddetle itiraz etmekteydiler. Ayrıca oluşturulmakta olan piskoposluk hiyerarşisinde sadece Anglikan Kilisesi'nin onayını içererek yapılan atamaların ve alınan kararların kendilerine sorulmadan yapıldığını ileri süren Alman misyonerler, bu durumdan şikâyetçi olduklarını belirtmekteydiler (Robson, 2000:9/10). Daha da ötesi, İngiltere'de iktidara bu dönemlerde gelen Lord Robert Peel yönetimindeki hükümet, bu işin politik yönüyle ilgilenmeye başladı. Kudüs'te oluşturulmaya çalışılan Protestan Piskoposluğunun, bölgede Rusya, Fransa ve Osmanlı Devleti tarafından bir İngiliz tehdidi olarak algılanabileceği kanısını taşıyan İngiliz Hükümeti, bu durumun İngiltere'nin dış işlerini büyük oranda olumsuz etkileyeceğini düşünüyordu (Robson, 2011 a:472).

Din işlerinin, politik arenanın şekillenmesinde ne derecede önem arz ettiğini anlayan İngiltere, Filistin bölgesindeki varlığının sadece bölge halkı ile kurulacak dini ilişkinin şekillenmesinde rol oynamayacağı hükmüne vardı. Aynı zamanda bölge

üzerinde süregelen çağdaş Hıristiyan teolojik tartışmaların içinde yer edinmenin yanı sıra bölge üzerinde çıkar emelleri taşıyan büyük devletlerarasında mücadele etmesinin gerekliliğini de anlamıştı.

3.6.1 Protestan Misyoner Samuel Gobat'ın Katolik Misyonerler ile Mücadelesi

Kudüs'te oluşturulan Protestan Kilisesi'ne gönderilen ikinci Protestan Piskoposu, Filistin bölgesindeki Protestanlaştırma faaliyetlerine eğitim alanında yaptığı çağdaş yönelimler ile Protestan misyonerlik faaliyetlerine öncekilerden farklı bir faaliyet anlayışı kazandıran İsviçre doğumlu Almanca konuşan bir papaz olan Samuel Gobat idi (Leest, 2008:100/102). Onun piskoposluk makamında kaldığı süre (1846-1879) içerisinde Filistin bölgesinde yaşayan doğu Hıristiyanları için 42 Anglikan okulu açılmasının yanı sıra ilk kez Filistinli iki Arap, Protestanlığa kazandırılarak belli bir eğitim verildikten sonra misyon dahilinde papaz olarak görevlendirildi (Kark, 2004:213). Samuel Gobat'ın bölgeye atanmasından sonra Alman ve İngiliz misyonlarının işbirliği giderek güçlendi bu güç aynı zamanda bu misyonların bölgedeki faaliyetlerine de bir ivme kazandırarak bölgede başta okul olmak üzere klinik ve yetimhane gibi misyoner kurumlarının oluşmasında büyük rol oynadı. Kudüs'te daha önceden açılmış olan *Schneller School* gibi bölgenin değişik alanlarında ekümenik Protestan okullarının açılması için Alman ve İngiliz misyonerler birlikte çalıştılar. Ayrıca, bölgedeki Protestan piskoposluğunun üretmiş olduğu bir takım projeler içerisinde yer alan yetimhane ve kliniklerin oluşturulmasında yine bu iki devletin misyonerleri arasında büyük çapta bir yardımlaşma söz konusuydu (Moscrop, 2000:143).

Filistin bölgesindeki Protestan misyonerlik faaliyetlerine yeni bir anlayış kazandıran Samuel Gobat, Kudüs Protestan Kilisesi Piskoposu olduktan sonra, kendisinden önce bölgeye gelen Protestan misyonerler gibi belli bir alanda aynı yolu takip ederek idaresi altında bulunan Protestan misyonunun bölgede İslam'a karşı olmadığını kararlı bir şekilde belirleyerek asıl amaçlarının faaliyetlerinin karşısında bulunan bölgedeki Ortodoks ve Katolik kiliseler olduğunu vurgulamıştı. Protestan hareketin, kendisine Müslümanlardan çok bölgede doğu kiliselerine bağlı olan yerel Hıristiyan halklarla ilişki kurmasının bir diğer önemli nedeni ise bölgede hüküm

süren Osmanlı varlığının, Müslümanlar arasında hem din propagandasının yapılmasını hem de Müslümanların din değiştirmesini yasak kılması ve hatta ölümlerle cezalandırması idi. Fakat her ne kadar bu yasak Protestan hareketin Müslümanlar içinde yayılmasını, hareketin ilk yıllarında önlediyse de daha sonraki yıllarda özellikle Hıristiyan sağlık kuruluşlarının bir mantar gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok alanına yayılmasından sonra bu kuruluşlardan yararlanacak olan Müslümanları da kapsayacaktı. Asıl önemli olan, Filistin bölgesinde XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra kendisini daha da belirgin bir şekilde hissettiren Protestan-Katolik rekabetleşmesiydi. Protestan misyonerlerin, Müslümanlar ile ilgilenmemelerinin altında yatan asıl neden, bölgede Katolik Kilisesi başta olmak üzere diğer kuruluşları olan okul, yetimhane ve klinik gibi, kısacası Protestan misyonerlerin tabiriyle Filistin'de saçma öğretileri yaymaya ve dejenere olmuş kilise yapısını oluşturmaya çalışan Katolik varlığına son vermektir (Perry, 2003:154/156).

Samuel Gobat, bölgede nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslüman Araplar ile ilgilenmek yerine dikkatini daha çok bölgede yaşayan yerel Hıristiyan topluluklara yoğunlaştırdı. Bu topluluklar için Protestan kilisesinin bölgeye daha önceden yerleşmiş ve bütün yapılanmasını hali hazırda meydana getirmiş olan Ortodoks ve Katolik kiliselerine karşı bir alternatif olduğunun kanısını tasavvur ettirtmekti (Leest, 2008:100/105). Samuel Gobat'ın Filistin bölgesinde uygulamaya çalıştığı yeni Protestanlaştırma yaklaşımı, bölgede bulunan Ortodoks ve Katolik toplulukların, saha içerisinde etkin olan Protestan misyonerlere karşı önemsenecek derecede nefret duymasına neden oldu. Bu nefretin oluşmasında ve artmasında önemli rol oynayan Samuel Gobat'ın bölgede açmış olduğu Anglikan okullarına öğrenci kaydettirme sürecinde izlemiş olduğu taktikti. Bu taktik, Ortodoks ve Katolik misyonerler ve bu mezheplerin üyesi durumunda bulunan topluluklar tarafından protesto edildi ve hatta bu Protestolar zamanla yerini şiddet içeren saldırılara bırakmasına neden oldu (Leest, 2008:122; Robson, 2000:12/13). 1852 yılında Katoliklerden oluşmuş olan bir grup, Nazaret'e CMS tarafından açılmış olan bir Protestan okuluna saldırarak okulun binasını harabeye çevirip okulda çalışan misyonerlerden birini de ağır bir şekilde yaralamışlardı. Samuel Gobat'a karşı çıkan sadece Katolikler değildi, aynı zamanda bölgedeki Rum Ortodoks Patrikliği de bu kişi ile olan ilişkilerinde hızlı bir şekilde gelişen sert bir tutum izlemeye başlamıştı.

1853 yılında Nablus'ta bir Protestan misyon evine tam da ayin düzenlemek için evde toplanmış olan Protestanların hazır bulunduğu bir sırada, Ortodoks protestocular tarafından saldırı düzenlenmiş ve Protestanların panik içinde dağıtılmasına neden olmuştu (Robson, 2000:12).

Samuel Gobat'ın Anglikan misyoner okullarına Ortodoks cemaatinden öğrenci kaydetmesi ve bu öğrencilerin sayısının Goobat'ın izlemiş olduğu taktik ile giderek artması, yalnızca Ortodoks cemaatinin tepkisini çekmiyor aynı zamanda bölgedeki Hıristiyan birliğinin savunucusu olan Protestan İngiliz misyonerlerinin de bu konuda Gobat'ın izlemiş olduğu stratejiye karşı nefretlerini de göstermesine neden oluyordu (Leest, 2008:102). İngiliz meslektaşlarının kendisine göstermiş olduğu tepkiye rağmen, Samuel Gobat, Filistin bölgesinde Protestan misyonunun yayılması ve kök salması için vermiş olduğu uğraş ve bu konuda göstermiş olduğu azim, sanki bölgedeki Anglikan İngiliz varlığının diğer devletlerin misyonları ile bir savaş içinde olduğunun intibasını uyandırıyor (Porter, 2004:134/136). Fakat bu savaş, bölgedeki büyük çoğunluğu oluşturan Müslümanların bağlı olduğu İslam dinine karşı yapılması düşünülürken, özellikle İngiliz Protestan misyonları bölgedeki bozulmuş Hıristiyanlık olarak iddia ettikleri doğu kiliselerinin benimsediği Hıristiyanlık anlayışına mensup insanların bağlı buldukları kiliselere karşı yapılmaktaydı.

Filistin bölgesindeki Protestan İngiliz CMS misyonerleri ile işbirliğinde olan Alman misyoner Samuel Gobat, faaliyetlerinin büyük bir bölümünü bölgedeki Ortodoks Patrikhanesine ve onun bölgedeki var olan etkisini azaltma yönünde kullanırken, aynı dönemde CMS misyonerleri ise kendilerini daha çok bölgedeki batı destekli ki özellikle Fransa'nın desteklediği Katolik misyonerlere karşı bir mücadelenin içinde yer almaktaydılar (Okknehaug, 2005:53; Robson, 2000:12). Bu mücadele bazı dönemlerde şiddet içeren karşılıklı çatışmalara dönebilmekteydi. 1847 yılında Kudüs'te Latin kilisesinin kendisini yenilemesi ve misyona Fransa'dan gelen yeni rahip ve rahibelerin de katılması ile bölgede oluşan güç gösterisinde Fransız Katolik misyonunun bir adım kendisini önde göstermesi, CMS misyonerlerinde bir takım çekincelerin oluşmasına neden oldu. Misyoner kadrolarının daha da güçlendirilmesi için Londra'daki CMS merkezine düzenli rapor hazırlayan Protestan

misyonerler bu raporlarında ayrıca faaliyet alanları içerisi ve çevresinde etkin olan Katolik misyonerlerin, bölgede Protestanlığın yayılmasında en önemli engel olarak gördüklerini ve Protestan misyonerlerin, okul, hastane ve yetimhane gibi misyon kuruluşlarında çalışmalarını engellemek veya durdurmak için saldırı, tehdit, küfür, öğrenci velilerini korkutma, kilise basma, okula gelen öğrencileri taciz etme ve aleni yerlerde toplu Protestan İncil'i yakma faaliyetleri içinde olduklarını raporlarında belirtmekteydiler (Tibawi, 1961:173/174; Robson, 2000:11/12). Ne gariptir ki, Filistin bölgesini İslam dininin etkisinden kurtarmak ve Müslüman olan çoğunluğu Hıristiyanlaştırmak için bir haçlı zihniyetiyle bölgeye gelen misyoner örgütler, hedeflerindeki Müslüman kitleyi göz ardı ederek zaten Hıristiyan olan bölge halkını kâfir görüp yaymaya çalıştıkları Protestan, Katolik ve Ortodoks Hıristiyan mezheplerini bölgedeki kadim Hıristiyan ve Yahudi halklar arasında rağbet görmesi için adeta bir yarış edası içinde mücadele ettiler (Lybarger, 2007:781; Lindner, 2010:784).

3.7 Arkeolojik Kazıların Filistin Bölgesindeki Protestan Varlığına Katkısı

Filistin bölgesinin sahip olduğu tarih ve bu tarih doğrultusunda bölgede bulunan tarihsel kalıntılar bölgede misyonerlik faaliyeti sürdüren özellikle İngiliz misyonerlerin dikkatinden kaçmamıştı. Misyonerlik faaliyeti sırasında yapılan arkeolojik kazılar, çevre incelemeleri ve bölgenin tarihi ile ilgilenilmesi, bölgede yeni bir algının doğmasına neden oldu (Williams, 1849:38). Amerika ve çeşitli Avrupa ülkelerinde bulunan Protestan nüfus, Filistin bölgesinde yer alan antik çağdan kalma ve Hz. İsa döneminin izlerini taşıyan arkeolojik alanlar ile ilgilenmekte ve özellikle bu alanlarda yapılan kazılar sonucu elde edilen eserler ile Protestan İncilinin resimli bir şekilde tarihinin yazılmasına büyük oranda ilgi göstermekteydi (Burckhardt, 1822:72/78; Hallote, 2006:168).

Filistin bölgesinde, işbirlikleri zaman zaman sekteye uğramasına rağmen özellikle bölgedeki Katolik varlığına karşı ortak bir cephe oluşturan başta İngiliz olmak üzere Alman ve Amerikalı Protestan misyonerler bu konuda da ortak çalışma içine girerek bir tekel oluşturma yoluna gittiler (Robson, 2000:9/10; Ainsworth, 1842:223/226). Filistin bölgesinde, Protestan İncilinde geçen dini menkıbelerin

gerçekliğini kanıtlamak için misyonerler tarafından sürdürülen arkeolojik kazılara (*Biblical Archaeology*) olan ilgi giderek artmaktaydı (Loosley, 2005:593). Bu ilginin arkasında yatan en önemli neden, XIX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren İncil hakkında giderek uzmanlaşan ve bu konu hakkında otorite kabul edilen Protestan bir zümrenin, bu arkeolojik kazılar vasıtasıyla savdukları İncilin ne kadar bilimsel olduğuna bir cevap olarak dönemin bilim dünyasına sunmak istemelerinden ileri gelmekteydi (Nassar, 2006:83/84; Cooper, 1839:168/172). Bu niyet çerçevesinde bölgenin birçok yönüyle araştırılması için çeşitli birlikler meydana getirildi. 1804 yılında Londra’da kurulan Filistin Birliği (*Palestine Association*) kendisini bölgenin tarihi ve arkeolojisi başta olmak üzere, bölgenin topografisi ve coğrafyası hakkında çalışmalar yürütmeye adanmış örgütlerden sadece biriydi (Perry, 2003:166). Bu tür araştırmaların arkasında yatan temel düşünce ise Protestan İncilinin ne kadar gerçekçi olduğuna halka inandırmak ve bunu yaparken de sözde bilimsel araştırmalar sonucunda elde edilen verilerin ve arkeolojik kalıntıların İncil’de geçen sahnelerin doğruluğunu nasıl onayladığını göstererek, Protestan misyonerlerin bölgedeki rakipleri ile insan kazanma mücadelesinde kendilerine yardımcı olabilecek bir araç olarak kullanılmaktaydı (Silberman, 1982:63/67).

1840’ta yine Londra’da kurulan İncil Arkeolojisi Topluluğu (*The Biblical Archeological Society*), bu anlayışın devam etmesini sağlayarak, Protestan İncili’nde geçen Filistin bölgesi ile ilgili hikâyelerin doğru olduğunu açık bir şekilde kabul ederek bu iddiasını doğrulamak için bir takım çarpıtmalara bile başvurmuştu (Pittman, 1998:133/134). Bu tür örgütlerin Filistin bölgesine göndermiş olduğu misyoner, gezgin ve entelektüel üyelerinin bölgedeki faaliyetleri sırasında zihinlerini hep meşgul eden kendilerine atfedilen İncilin bilimsel olarak doğruluğunun ispatlanması misyonu, yine bölgeye Protestanlığı yaymak için gelen Amerikan misyoner ve gezginleri ile birlikte faaliyet göstermek için ortak bir zemininin oluşmasında da rol oynadı (Robson, 2000:10/11). Bu durum, bölgeye 1820’li yıllardan itibaren gelen Amerikalı misyoner, teolog, din adamı ve araştırmacı gurubundan olan misyoner Eli Smith ve Edward Robinson gibilerin 1830-1840 yılları arasında bölgede İngiliz meslektaşlarıyla birlikte Protestan İncilinin ortaya koymuş olduğu savların doğruluğunu kanıtlamak için yoğun bir şekilde kanıt elde etme sürecine dâhil olarak Amerikalıların da bu konuda ne kadar özverili olduğunu

ortaya koymaya çalışmışlardı (Richter, 1910:391/393; Rogers, 2011:46/47).

Edward Robinson, 1840 yılının sonuna yaklaşırken çalışmalarını ve bu konuda diğerleri tarafından ortaya konulan araştırma sonuçlarını, belli bir periyotla yayınlanacak olan *Biblical Repository* isimli dergide yayınlamaya başladı (Nassar, 2006:82/83). Derginin amacı, zengin içeriği ve illüstrasyonu ile bu konuya ilgi duyan insanların merakını gidermek, Protestan İncili'ne olan ilgiyi artırmak ve bilimsel bir yol ile Protestanlığın savunmasını yaparak diğer rakip misyonlardan bir adım önde olmaktı. Edward Robinson, çalışması sürecinde Kudüs'te bulunan Protestan CMS ve LJS misyonerlerinden önemli ölçüde maddi ve manevi yardım aldı. Londra'daki *The Royal Geographic Society* başkanı olup bir süre İstanbul'da da görev yapmış olan William Richard Hamilton, Edward Robinson'u bu çalışmasından dolayı onurlandırdı (Lipman, 1989:33/35). İngiliz ve Amerikan Protestan misyonerler gibi bu iki ülkenin arkeologları ve araştırmacıları da Evangelik Protestanlığın Filistin bölgesinde yayılmasını sağlamak, İncillerinin doruluğunu kanıtlamak ve ortak rakip olan Katoliklere karşı mücadele vermek için bir araya gelmişlerdi. Bu işbirliği Filistin bölgesinde özellikle Protestan İngiliz varlığının oluşumuna önemli bir katkı yapmıştı (Kark, Goren, 2011:272/275).

3.8 İngiliz-Amerikan Misyonlarının Anlaşmazlığı

İngiliz Anglikan kilisesinin öğretilerini benimsemiş ve bu öğretilerin Filistin bölgesinde yaygınlaşmasını gerçekleştirmeye çalışan CMS, LJS ve LMS gibi İngiliz Protestan örgütler ile birlikte hareket eden Amerikalı misyonerler, bölgede araştırma yaparak bu araştırmadan elde edilen sonuçları merkeze raporlama sürecinden sonra Filistin bölgesinde Amerikan varlığının oluşturulması için faaliyette bulunmaya başladılar. Fakat Amerikalılar ile işbirliğinde bulunmaya oldukça istekli olan İngiliz misyonerler, bölgede *Kongregesyonalist*⁴ Protestan inancını propaganda etmeye niyetli olan Amerikalı misyonerler ile kısa süre içinde anlaşmazlığa düştüler (Robson, 2000:12/13). Çünkü İngiliz misyonerler Anglikan geleneğinden geldiği için Protestanlığın farklı bir versiyonu olan *Anglikanizm'in*, *Kongregesyonalist* akıma üstün olduğunu savunarak, Filistin bölgesinde yapılacak Protestan misyonerlik faaliyetlerinin Anglikanizm'i savunduğunu belirtmekteydiler.

Protestan İngiliz misyonerler ile anlaşamayan Protestan Amerikalı misyonerler, bölgede pek fazla başarılı olamadı ve faaliyetlerinin büyük bölümünü Beyrut merkezli olmak üzere Lübnan bölgesinde sürdürmeye karar aldılar (Mutlu, 2009:107/109; Işık, 2010:170). Aynı durum İngilizler ile Almanlar arasında da yaşandı. Hali hazırda var olan uyuşmazlık özellikle Alman misyoner Samuel Gobat'ın piskoposluk döneminde daha da arttı. Öteden beri Gobat'ın Ortodoks Arap milleti arasında sürdürdüğü misyonerlik faaliyetlerini, bölgedeki Hıristiyan birliğini parçalamaya yönelik olarak gören İngiliz misyonerler, Almanlar ile olan iş birliğine son vererek İngiliz misyoner örgütlerinin Gobat'la birlikte sahip olduğu Filistin bölgesindeki Ortodokslara yönelik faaliyetlerini, hedefleri arasından çıkarttı. Bölgedeki Protestan piskoposluğunun ve bu piskoposluğa bağlı kiliselerin giderek Anglikan öğretiyi benimsemesi ve desteklemesi için İngiliz misyonerler misyonerlik faaliyetlerini tek başlarına yürütme kararı aldı. Bu karar bölgede hâkim Protestan misyoner guruplara sahip olan İngiliz misyoner örgütlerin, bölgede sadece İngiliz çıkarlarını koruma ve yeni nüfuz sahaları oluşturma ilkelerini edinmesini sağladı (Nassar, 2006:82/84; Tibawi, 1961:41/42).

SON NOTLAR

¹ 1948 yılında İsrail devletinin Filistin topraklarında kurulmasından önce Filistin'de yaşayan Yahudiler için kullanılan bir terimdir. Eski Yişuv ve Yeni Yişuv diye ikiye bir ayırım sözkonusudur. Eski Yişuv, Yahudilerin Filistin'e göçünün başlangıç tarihi olan 1881 yılından önce Filistin bölgesinde yaşayan Yahudiler için kullanılmakta Yeni Yişuv terimi ise 1881 yılından sonra Filistin'e göç eden Yahudileri belirtmek için kullanılmaktadır.

² İbranice'de Rabbi kelimesi "Efendi" ya da "Bilge" anlamında kullanılır. Yahudi dinini ve bu dinin kutsal kitabı ve kurallarını iyi bilen kişi olarak Yahudi halkı tarafından nitelendirilir ve saygı duyulur. Osmanlı'da bu kişiye Haham denir. Rabbi kelimesi Allah'ın isimlerinden biri olduğu için şirk koşmamak adına Osmanlı'da ve diğer Müslüman devletlerde eskiden olduğu gibi şimdi de kullanılmayıp Osmanlı'da ve günümüz Türkiye'sinde Haham olarak geçmektedir (The Jewish Outreach Institute).

³ Herem cezası Hıristiyanlık'ta olan "Aforoz" cezası ile benzerlik göstererek Yahudi dininin kanunlarına karşı gelen bir Yahudinin yaşadığı topluluktan atılmasına denir, daha fazla bilgi için Bkz.: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Aforoz>, 16 Mayıs 2015

⁴ Kongregasyonalizm, kilise düzen ve disiplinde Kutsal Kitap'ı şaşmaz, yanılmaz, tek rehber kabul eden bir kilise idare sistemidir. Kongregasyonalist kiliseler, her bircemaatin bağımsız ve özerk bir şekilde kendi meselelerini yürüttüğü, Kongregasyonalist Kilise yönetim şeklini uygulayan Protestan Hıristiyan kiliselerdir. Bu kiliseler; Tanrı'ya ibadet, dini törenleri yerine getirmek, yoldan çıkmış ve bozulmuş üyeleri terbiye etmek ve gerekli görevlileri seçmek için yetkili kılınmış; kendine özgü işleri yapma otoritesine ve yetkisine sahip olarak herhangi bir harici kişi veya kurulun kontrolünden bağımsız bir şekilde kendi istekleri ile bir araya gelmiş; Hıristiyan olduklarını da alenen ilan etmiş Hıristiyanların cemaati (birliği, topluluğu, kongregasyonu) dir. Daha fazla bilgi için Bkz.: (Erdem, 2009).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. OSMANLI SURİYESİ'NDE PROTESTAN ALMAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

4.1 Almanya'nın Ortadoğu'ya Yönelmesi

XX. yüzyıla girerken Alman İmparatorluğu, birliğini tamamlamış, İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu ve Afrika sahalarında öteden beri izlemiş oldukları emperyalist politikaları sonucu elde ettikleri ekonomik ve siyasi kazanımlara sahip olabilmek ve değişen stratejik konjonktürde söz söyleyebilmek için yüzünü doğuya daha doğrusu İslam dinin hâkim olduğu topraklara çevirdi (McKale, 1997:314). Almanya, diğer emperyalist devletler ile aynı dönemde sömürge elde etme yarışına giremeyip sonradan bu guruba dâhil olan ülkelere katılmış olsa dahi, sanayisinin gelişmiş olması ve yönetiminde saldırgan bir dış siyaset izlemek isteyen bir zümrenin iktidarda oluşması nedeniyle hızlı bir şekilde yayılmacı bir imparatorluk haline dönüşmesini bildi (Ortaylı, 2006:155/156). XX. yüzyılın başlarında İngiltere ve Fransa'nın sahip olduğu sömürge bölgelerindeki Müslüman varlığı, bu dönemde Almanya'nın etkin olduğu ve elde etmeye çalıştığı bölgelerde yaşayan Müslüman nüfusun sayısından oldukça fazlaydı.

Almanya, İslam topraklarına diğer Batılı devletler kadar olmasa da nüfuz etmeye başlamış ve bu topraklar üzerindeki sömürge yarışında ben de varım deme başarısını göstermişti (McKale, 1997:314/315). 1914 yılında, Hıristiyan devletlerin yönetimi altında yaşayan Müslüman nüfusun 96 milyonu İngiltere'nin, 19 milyonu Fransa'nın ve 2,9 milyonu ise Almanya'nın hâkim olduğu sömürge alanlarında yaşamaktaydı (McKale, 1997:312). Almanya, İslam dininin hâkim olduğu topraklarda sömürgeleştirme faaliyetlerinde başarı sağlayabildiğini gördü.

XX. yüzyıla girerken, güçlü bir dünya devleti olma düşüncesini ve isteğini gerçekleştirmek için, Bismarck döneminden beri gelenekselleşmiş Berlin merkezli devlet politikasını değiştirerek Arap ve Müslüman topraklarının ele geçirilmesi fikri, Almanya'nın dış politikasını şekillendirmeye başladı (Sinno, 1982:48/52). Emperyalizmin, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın ilk yıllarında önemli derecede bir ivme kazanıp özellikle Batılı devletlerarasında bir trende dönüşmesi ile birlikte bu devletlerin dış politikasında yayılmacı ve sömürgeci bir anlayışın hâkim olduğu bir sırada, Alman yönetim kademesindeki karar alıcı zümrede de diğer Batılı devletlerde olduğu gibi “*Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da bulunan her Müslüman devletin başında mutlaka bir Batılı devletin bulunması gereklidir, çünkü bu tanrının bir buyruğudur*” fikri hâkimdi (McKale, 1997:314; Stoecker, Nimschowsky, 1986:236).

1871 yılına kadar Alman İmparatorluğunun iktidarında bulunan Bismarck, iktidarda olduğu dönemin sonuna kadar Almanya, deniz aşırı emperyalist faaliyetlerde bulunma yanlısı değildi. Bu nedenle Avrupa kıtası dışında sömürge alanları elde etme girişimleri hep sınırlı kaldı. Bismarck döneminde Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişki ise durgun bir seyirde ilerliyordu. Bu dönemde Almanya, Osmanlı rejimini destekliyor, dağılma sürecine girmiş Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez yönetiminin etkisinin çok az hissedildiği Arap topraklarına bile emperyalist emeller içeren bir hisse kapılmıyordu (Kılıç, 2005:43/48; Gencer, 2006:37/42). Bismarck dönemindeki Almanya'nın dış siyasetindeki bu içe kapanık durumu, Osmanlı Devleti'nin önemli toprak alanları kaybetmeye başladığı Balkanlar'da ve Doğu Anadolu bölgesinde kendisi için nüfuz oluşturma ve yayılma alanları meydana getirebilme fırsatı vermesine rağmen bile Almanya, sadece Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerinde savaşımlardan dolayı hastalık ve fakirlik gibi nedenlerle bir takım olumsuzluklarla mücadele etmekte olan gayri Müslim halka yardım etmek için girişimlerde bulunuyordu (Sinno, 1982:53; McKale, 1997:313).

4.1.1 Alman Misyunun Ortadoğu'ya Girişi

Kutsal topraklara misyoner gönderen devletlerden biri de Almanya idi. 1830'lu yıllardan itibaren başta Prusya'nın girişim ve koruması altında gerçekleşmeye başlayan misyoner hareket, Protestan ve Katolik şeklinde misyonerlik faaliyetleri adı altında 1870'ten sonra da Almanya tarafından devam ettirildi (Van Den Berg, 2010 c:38/42). Almanya tarafından Filistin bölgesine misyoner gönderimi, genellikle bölgenin modernize edilmesinin gerekliliği hakkında başlatılan tartışmalar neticesinde Alman misyoner örgütlerin kendilerini bu görev ile yükümlendirerek başlamıştı (Löffler, 2008:87/89). Bu nedenle, yardım faaliyetlerinden bölgenin yeniden inşasına kadar birçok alanda Alman misyoner örgütler misyonerlerini Kudüs'e göndermeye başladılar.

Alman misyonerler dikkatlerini sadece Filistin bölgesine yoğunlaştırmadılar. Aynı zamanda dünyanın tüm bölgelerinde etkili olmak için bir çok değişik bölgede misyonerlik faaliyetleri için misyon istasyonları meydana getirdiler (Trumpener, 2005:112/116). Örneğin Anadolu, Kafkasya gibi bölgeler Alman misyonerler tarafından Alman yerleşimcilerin doğu bölgelerinde yerleşimlerini sağlamak için ortamın uygun hale getirilmesini sağlamaya çalıştılar (Turan, 2010:481). Bu tür faaliyetlerde bulunan Alman misyonerler, genellikle İngiliz *Church Missionary Society* kısaca CMS adlı örgüt ile İngiliz meslektaşlarıyla birlikte hareket etmekteydi (Kark, 2008:17). Doğu'ya doğru yönelen Alman misyonerler, Anadolu'daki Ermeni ve Müslümanlara yönelik misyon çalışmalarını da doğal olarak başlattılar ve yayılım alanları ise genellikle Alman demiryolu yatırımının çevrelediği bölgelerdi (McKale, 1997:318).

II. Wilhelm'in Osmanlı Devleti'ni 1889 yılında ziyareti sırasında Almanya tarafından elde edilen demiryolu imtiyazından çok daha evvel Almanya, Osmanlı Devleti'nin Filistin topraklarında Alman varlığını oluşturmaya başlamıştı. Alman Protestan misyonerleri, Katolik misyonerleri ve Alman Templar Cemiyeti'nin faaliyetleri sonucu ilk Alman kolonileri oluşturulmuştu (Carmel, 1981:148). 1869 yılında Alman Templar Cemiyeti, Filistin topraklarında Alman kolonilerinin oluşması görevini üstlenerek Alman misyonları ile ortak harekete başlamıştı (Turan,

2010:486). Fakat Osmanlı Devleti'nin gücendirilmemesi için Alman koloni faaliyetleri Templar Cemiyeti'nin direkt girişimleri ile değil de Alman Protestan misyonerleri tarafından gerçekleştirilmekteydi (Kark, v.d., 2006:158/161).

Kudüs Birliği *Jarusalem Verein* adlı Alman örgütü Beytullahim bölgesinde faaliyete geçerek bölgede Alman varlığının oluşmasına katkı sağlamaya başladı. Kutsal topraklar olarak kabul edilen Filistin ve Kudüs'te Hıristiyanlığın tekrar canlanması için faaliyet gösterdiğini sezdirmeye çalışan Alman Protestan misyonerleri, Milenyalizm düşünce akımının arkasına gizlenerek, Filistin topraklarında Alman nüfuz sahası meydana getirmeye çalışmaktaydı (Yazbak, 1999:44/45). Protestan Alman misyonerlik faaliyeti sırasında oluşturulan Alman misyon kuruluşları, bölgede Protestan misyonerlik faaliyetinde bulunan diğer devletlerin kurumları ile karşılaştırıldığında pek fazla bir yekûn tutmadığı görülmektedir. Fakat Almanya'nın bu bölgedeki yatırımı kendisi için bölge üzerindeki hâkimiyetinin şekillenmesinde önemli rol oynamaktaydı (Geldbach, 1991:163). II. Abdülhamit, Almanya'nın Filistin bölgesinde koloni çalışmalarından endişe duyarak 1878 yılında Hıristiyanların bölgeden toprak satın almasını engelleme yoluna başvurmasını gerekli kılmıştı.

4.2 Almanya – Osmanlı İlişkisinin Başlaması

1880'li yılların başından itibaren Almanya ile Osmanlı Devleti arasında gelişen ilişki askeri bir mahiyet kazanmaya başladı. Alman ordusuna bağlı bir gurup subay İstanbul'da bulunan Osmanlı ordusunun ıslahı ve modernizasyonu amacıyla davet edildi. Bismarck ve yönetim kadrosunun iktidardan çekilmesi sonrasında Alman İmparatoru olan II. Wilhelm döneminde Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki ekonomik ve askeri alanlarındaki etkisi en doruk noktasına tırmanmaya başladı. Dış siyasetinde emperyalist faktörler içermeyen ve çoğunlukla içe kapanık bir politika geliştirmiş olan Bismarck yönetiminin 1890'yılında iktidardan çekilmesiyle birlikte II. Wilhelm, bu politikayı terk ederek Almanya'nın dünya siyasetine yön veren emperyalist devletlerden biri olması için Alman dış siyasetinin saldırgan ve yayılcı bir karaktere sahip olması yönünde oluşturmuş olduğu dış

siyaset (Weltpolitik) politikasını açıkladı (Gencer, 2006:5/7; Trumpener, 2005:110/112).

Almanya'nın yeni belirlenen bu dış siyasetinde temel olarak hedef alınan ülke İngiltere idi. Sahip olduğu sömürge imparatorluğu ve dünya siyasetinin şekillenmesinde etkili olan hegemonyası, Almanya'nın belirlemiş olduğu dış siyasetinin hedefleri arasında yer alan globalleşmenin önündeki en büyük engeldi. Bu nedenle Almanya, İngiltere'yi en büyük rakibi olarak görmekte ve dış siyasetindeki hedefleri yakalamak için İngiltere'ye karşı verilecek mücadelede başarılı olunmasının yanında Londra'yı Berlin'in üstünlüğünü kabul etmeye zorlaması gerektiğinin de farkındaydı.

Berlin'in uygulamaya koyduğu dış siyaset politikası gereği 1898 yılında II. Wilhelm'in Osmanlı Devleti'ne yapmış olduğu gezinin başkent İstanbul durağından sonra hareket etmiş olduğu Şam şehrinde düzenlediği halka açık konuşmasında kendisinin dünya üzerinde yaşayan 300 milyon Müslüman'ın koruyucusu olduğunu iddia etmesi, Almanya'nın İngiltere'ye karşı mücadelesinde önemli bir başlangıç oluşturunuyordu (Ortaylı, 2006:84/87). Bu ziyaretten kısa bir süre sonra Almanya, özellikle II. Wilhelm'in Sultan II. Abdülhamit ile geliştirmiş olduğu kişisel yakınlaşma sonucunda elde ettiği Bağdat Demiryolu yapım imtiyazını, üzerinde hegemonyasını kuracağı topraklar olan Anadolu ve Mezopotamya'ya ya da Basra Körfezinin daha da ötesine yayabilmenin bir anahtarı olarak görmekte ve bu imtiyazı İngiltere'ye karşı kazanılmış ilk zafer olduğunu belirtmekteydi (Gencer, 2006:39/42).

Dağılma sürecine girmiş olan Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde emperyalist ideallerini gerçekleştirme kararı alan Alman İmparatorluğu, bu idealin hayat bulması için rol oynayabilecek enstrümanları belirlemede gecikmeyerek özellikle Osmanlı ordusunun ihtiyacı olan uzman subay, silah ve mühimmattın Almanya tarafından sağlanması için gerekli anlaşmaları Osmanlı hükümdarına imzalattı. Osmanlı Devleti'nin o gün ki mali durumunun bu hizmet ve silah ithalini karşılamayacağını bilen Almanya, bu duruma İstanbul'da bir banka ağı kurarak yüksek faiz ile Osmanlı Devleti'ni borçlandırarak çözüm buldu.

İngiltere'nin tüketim malı ihracatında önemli bir yer tutan ve rekabetçisi olmadığından dolayı da perakende fiyatlarında belli bir kartel oluşturduğu Osmanlı Devleti topraklarında, Almanya, kendi ticari mallarını daha düşük fiyata pazarlama stratejisi ile İngiltere'nin bu ülkedeki pazar payını daraltmak için Anadolu limanları başta olmak üzere Suriye ve Basra körfezindeki limanları ticari amaçla kullanmak için Osmanlı Devleti'nden yeni imtiyazlar elde etti (McKale, 1997:314). Bu imtiyazlar sayesinde Osmanlı topraklarının çeşitli sahalarında ve başkentte değişik iş kollarında faaliyet gösteren Alman mühendis, doktor, banker, misyoner ve askeri eğitimcilerin, imparatorlukta oluşturmaya çalıştıkları Berlin merkezli Alman varlığı, giderek güçlenmesine ve özellikle de Osmanlı yönetici eliti üzerinde oluşturmuş olduğu etkiye rağmen Almanya'nın bu dönemde, Osmanlı toprakları dışında bulunan Müslüman Arap hâkimiyetindeki ülkeler ile ilişkisi, çok zayıf kalmıştı. Bu durumun en önemli nedeni dağılma dönemine girmiş ve Batılı emperyalist devletler tarafından arzulan topraklara sahip ve Hasta Adam olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti'nin inatçı bir şekilde elinde tutmaya çalıştığı Kudüs merkezli Ortadoğu topraklarına Almanya'nın odaklanmış olmasında gizliydi (Denecke, 2003:188).

Araplar ile olan ilişkisini en az seviyede tutan Almanya bir bakıma Osmanlı devletini şüphelendirmek istemiyordu. Fakat Osmanlı topraklarında yaşayan her bir Alman'ı bir muhbir gibi kullanan Alman İmparatorluğu, hayalindeki nüfuz sahasının arka bahçesini hep merak etmiş ve bu nedenle Ortadoğu coğrafyasında bulunan Arap ülkeleri hakkında stratejik ve ekonomik bilgiler edinmek için Berlin, daima Alman entelektüellerini ve tüccarlarını bu bölgelere göndermişti (McKale, 1997:317). Örneğin 1893 yılında Alman arkeolog Baron Max von Oppenheim, Basra Körfezi'ni kapsayan bir seyahate çıkmış, ardından 3 yıl sonra Alman bir iş adamı olan Robert Wönckhaus, Alman hükümetinin yardımıyla körfezin İran topraklarında, bölgedeki Arap ve diğer halklar ile Almanya arasında ticari bir ilişkinin gelişmesi için ithalat ve ihracat firması meydana getirmişti (Schöllgen, 1984:168/169). Almanlar, bir diğer Arap ülkesi olan Fas'ta bile birçok iş alanında etkin olan Krupp, ve Mannesmann gibi şirketlerin uzantılarını kurarak özellikle demir çelik alanında hakimiyetlerini ellerinde tutup, bölgedeki Alman diplomatları ile birlikte hareket ederek Fas'taki yönetici Arap zümresine ve Berberi kabile reislerine, Almanya'nın, Fas'ın

Fransa'dan bağımsız olmasında ve bağımsızlığını korumasında bir garantör devlet rolünü üstlenebileceği izlenimi vermişti (McKale, 1997:317).

XX. yüzyıla girerken, Almanya, Osmanlı Devleti'nden elde etmiş olduğu imtiyazlardan dolayı özellikle Suriye bölgesine, Bağdat demiryolu ağının genişletilmesi ve Suriye'den Hicaz bölgesine bir demiryolu hattının inşası için birçok Alman mühendis göndermeye devam etmekteydi. Bu mühendislerden bir bölümü, bölgedeki yerel Arap kabileler arasına sızarak, bölgenin demografik, dini, ekonomik ve coğrafi özellikleri hakkında Berlin'e gizli bilgiler içeren düzenli raporlar hazırlamaktaydı (McKale, 1997:319). Alman mühendislerinin bu konudaki hassasiyetleri, aynı bölgede Almanlardan çok daha önce bir varlık meydana getirmiş olan İngilizlerin sahip olduğu gizli servis ağının, bölge hakkında bilgi toplama konusunda hali hazırda olan başarısızlığını daha da artırarak İngilizlerin daha farklı operasyonlar gerçekleştirmesini gerekli kılmıştı (Sinno, 1982:123/125).

1905 yılına girildiğinde Almanya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri, giderek aynı topraklar üzerinde nüfuz oluşturma mücadelesi içinde olan İngiltere ile var olan rekabetinin daha da artmasına neden olmakla birlikte yine Fas üzerinde Almanya'nın Fransa ile rekabete girmesi, Berlin'in dış politikasının yönünü tümüyle Müslüman dünyasına döndürmesine neden oldu (Schöllgen, 1984:113; Ortaylı, 2006:159). Alman İmparatoru II. Wilhelm, İngiltere ve Fransa ile sürdürülen bu rekabetin sonucunda veya rekabet sürecinde Almanya'nın muhtemelen bu devletlerden biriyle veya her ikisiyle birden bir savaşa gireceğini tahmin etmekteydi. Fakat II. Wilhelm, Müslüman dünyasından başta Osmanlı Devleti olmak üzere diğer Arap ve Berberi unsurlar ile sağlam bir şekilde oluşturulacak müttefiklik antlaşmalarının olmadığı sürece bu savaştan kesinlikle uzak durulması gerektiğini belirtmekteydi (Fieldhouse, 2006).

4.2.1 Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya Yakınlaşması

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın sonuna doğru toprakları üzerinde gittikçe yoğunlaşan Alman misyonerlik ve kolonizasyon faaliyetlerine pek fazla ses çıkarmadı. Almanlara karşı böyle bir tolerans tanıyan Osmanlı Devleti, aynı toleransı

diğer Batılı devletlerin misyoner örgütlerine tanımadı. Bu durumun en önemli nedeni Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin tümünü Batılı emperyalist devletlere karşı himaye etmeye çalışması ve sömürgeleri arasında Müslüman bir ülkenin olmamasıydı.

Almanya, Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan azınlıklardan birini himayesi altına almada oldukça geç kalmıştı. Bu nedenle Osmanlı topraklarında yaşayan tüm nüfus unsurlarına sahip çıkmaya çalışarak kendisi için çok önemli olan bu ülkenin topraklarına biran önce sahip olmayı hedefliyordu (McKale, 1997:318). Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yanaşmasının bir diğer nedeni ise Almanya dışındaki diğer Batılı devletlerin, özellikle Berlin Antlaşması sonrasında alınan kararlar doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin yapması gereken reformların hayata geçirilmesi konusunda uyguladıkları baskıda pay sahibi olmaması bilakis Osmanlı merkez yönetimini destekler bir tavır sergilemesi idi. Alman İmparator Bismark bile Osmanlı Devleti'ni ıslahatlar konusunda pek fazla sıkıştırmamıştı, bu politika aynı zamanda Bismark'tan sonra Alman imparatorluğu koltuğuna oturan II. Wilhelm tarafından da benimsendi (Denecke, 2003:189). Almanya, yüzyılın sonuna doğru Osmanlı Devleti'nin yaşadığı azınlık sorunlarında bile devamlı olarak Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştı. Sultan II. Abdülhamit her ne kadar Almanya'ya yanaşık görünse de Almanların Filistin bölgesinde toprak satın almasını ve Bağdat demiryolu projesinde demiryolu hattının iki yanına da Alman göçmenlerin yerleştirilmesine karşı çıkmıştı.

4.2.2 Almanya'nın Osmanlı Devletine Yakınlaşmasının Nedenleri

Almanya 1871 yılında siyasi birliğini kurduktan sonra Osmanlı Devleti ile olan ilişkisini geliştirmeye başladı. Almanya'nın böyle bir hamle yapmasının altında yatan neden, Rusya, İngiltere ve Fransa'ya karşı sürdürmekte olduğu rekabetti. Yakın bir zamanda çökeceği tahmin edilen Osmanlı Devleti'nin mirasının nasıl paylaşılacağı konusunda aralarında devamlı görüşmelerde bulunan bu devletler, Almanya'yı, bu paylaşımın dışında tutmak için her türlü önlemi almaya çalışmaktaydılar (Ortaylı, 2006:158). Almanya ise Osmanlı topraklarının bütünlük içerisinde kendisine kalmasının planlarını yaparak Osmanlı Devleti'nin yaşamasını

destekler bir görüntü içinde Osmanlı Devleti'nin yanında yer almaya çalıştı (Sinno, 1982:154). Siyasi, askeri, ekonomi ve dini alanlarda Almanya, siyasi arenada yalnız kalmaktan çekinen Osmanlı Devleti ile işbirliği içine girdi. Osmanlı Suriye'sinin önemli bir bölgesi olan Filistin, Almanya'nın Osmanlı toprakları arasında en fazla ilgilendiği bölgeydi. Bu bölge Alman yatırımından en fazla nasibini alan bir yerdi. Filistin bölgesiyle ilgilenen diğer Batılı devletler ile karşılaştırılınca bölgede en fazla iz bırakan devletin Almanya olduğu görülmekteydi (Mirbach, 1899:63/68; Ortaylı, 1984:94).

Almanya ile Osmanlı arasında Birinci Dünya Savaşı'nın arifesine kadar sürdürülen ilişki en fazla askeri ve ekonomik anlamda ön plana çıkmaktaydı. Halbuki gelecek planı içinde Osmanlı mirasına tek başına sahip çıkmayı hedefleyen Almanya, arkeoloji, maden arama, demiryolu gibi yatırım alanlarının yanında kendi din adamlarını da Osmanlı topraklarına göndererek Alman Protestanlığının bu topraklarda yayılmasını sağlamak için Alman misyonerlik faaliyetlerini de başlatmıştı (Kılıç, 2005:126). Tarihçi Ömer Turan, Osmanlı topraklarındaki Alman Misyonerlik faaliyetlerinin yerli araştırmacılar tarafından pek fazla çalışılmadığını belirterek Alman misyonerliğinin üç temel ayağı olduğunu vurgulamaktadır. Protestan, Katolik ve Tempels şeklinde sınıflandırmaya giden Turan, Alman Templeslerinin genellikle Filistin bölgesinde Alman kolonizasyonunu çalışmalarında yer aldığı üzerinde durmaktadır (Turan, 2010:482/485). Kudüs merkezli Filistin bölgesinde Alman varlığının oluşumunu gerçekleştirmek için Protestan ve Katolik misyon çalışmalarında bulunan Alman misyoner örgütler, bölgeye, Almanya'dan yapılan göçü de organize ederek Filistin topraklarına gelen Alman yerleşimcilerinin koloni olabilmesi için gerekli ihtiyaç ve arazi alımlarını gerçekleştirmeye çalışmaktaydılar. Kudüs, Beyrut ve Yafa gibi önemli şehirlerde okul hastane ve yetimhane açan Alman misyonerler, 1878 yılında sadece Kudüs'te 40'a yakın Alman kolonisinin oluşumunu sağlamışlardı (Turan, 2010:486).

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı öncesinde siyasi ittifak arayışını sürdürürken Almanya ile olan ilişkilerini geliştirmeye başladı. Önceleri Prusya ile temas kurmaya çalışan Osmanlı Devleti, 1871 yılından itibaren Prusya'nın yerine meydana gelen Almanya ile bağlantı kurdu. II. Wilhelm'in iktidara gelmesiyle

birlikte Bab-ı Ali ile William Strasse arasında iyi ilişkiler gelişmeye başladı. Bu dönemde Almanya'nın dünya sahnesinde şiddetli bir şekilde yer edinme çalışmaları Şarka Yöneliş politikasının oluşmasını sağlayarak II. Wilhelm'in Ortadoğu'daki birkaç başarısız denemesinden sonra Osmanlı topraklarına yönelmesine neden oldu (Trumpener, 2005:113/115). II. Abdülhamit ve II. Wilhelm arasında çıkarlara dayalı bir şekilde vücut bulan ikili ilişkiler, Almanya'nın Bağdat demiryolu imtiyazlarını elde etmesiyle sonuçlanarak Deutsche Bank'ın Osmanlı'ya sermaye desteği sunmasına olanak tanıdı (Ortaylı, 2006:159). Bu olanak Almanya için siyasi hedeflerine ulaşması için Osmanlı topraklarında nüfuz sahaları meydana getirmek için kullanılmaya çalışıldı. Almanya'nın yararlandığı bir diğer yayılım aracı ise misyonerlik ve yardım faaliyetleriydi. Katolik ve Protestan misyonerlik faaliyetleri gerçekleştirmek amacıyla 1840 yılından itibaren Osmanlı topraklarına gelmeye başlayan Alman misyonerler ilk yıllarda Kudüs ve çevresinde kümelenerek bu bölgede Alman Templar Cemiyeti'nin yardımıyla ilk kolonilerini kurmaya başlamıştı (Carmel, 1981:144). Almanlar, Osmanlı ülkesinde hastane, okul, dispanser, yetimhane, misafirhane ve cüzzam evi gibi çoğunluğu sağlık alanında birçok misyon ve yardım kurumlarını imparatorluğun dört bir yanına dağıttılar. Birinci Dünya Savaşı sonrasında bile ne Osmanlı Devleti ne de Berlin, Osmanlı topraklarında ne kadar Alman misyoner ve misyon kuruluşu olduğu hakkında kesin bir bilgiye sahip değildi (Yarcı, 2010:508/512).

4.3 Almanya'nın Filistin'e Girişi

Almanya'nın Filistin bölgesine ilgi duyması Prusya döneminde IV. Friedrich döneminde gerçekleşti. 1842 yılında Prusya, Kudüs'te ilk temsilciliğini açtı. Bu dönem Filistin'e ilk Alman misyonerlerinin de bölgeye girdiği dönemdi. Kudüs'te ABD, Rusya, Sardinya, Avusturya ve Fransa'nın temsilcilikleri vardı. Alman temsilciliği 1898 yılında II. Wilhelm'in bölgeyi ziyareti sırasında Başkonsolosluga yükseltildi. 1842 yılı ile 1880 yılları arasında Kudüs'te görev yapan Alman diplomatlar en faal dönemlerini yaşamaya çalışarak bölgede Alman kolonizasyonunun gelişmesine katkı sağladı (Gencer, 2006:78/80). Alman Yahudiliğinin bölgede yaygınlaşması amacıyla olan Almanya, Siyonizm'e karşı da faaliyetlerde bulunarak Alman varlığının Filistin bölgesinde oluşmaya başladığı ilk

yıllarda Alman Yahudileri Yardımlaşma Birliği *Hilfsverein der Deutschen Juden* adlı örgütü de faaliyete geçirerek, Alman dil ve kültürünün bölgede yaygınlaşması için çalıştı. Bölgedeki Arap yerleşimcilerin küstürülmeden Alman koloni faaliyetlerinin yürütülmesine Almanya büyük dikkat edilmekteydi. Almanya Filistin bölgesindeki Fransız kültürünün ve Katolikliğin baskınlığını kırmayı ilk hedefleri arasına koymuştu. Bu nedenle bölgede Alman kültürünün yerleşmesini sağlamak için özellikle okullaşma ağını her geçen gün genişleterek özellikle kız çocuklarının eğitimine de büyük önem verdi (Ortaylı, 2006:156).

4.3.1 Filistin'e Prusya Destekli Alman Misyonerlerin Gelişi

Filistin bölgesinde Alman misyonerlik faaliyetleri 1830'lu yıllarda Prusya Devleti döneminde başlamıştı. Katolik ve Protestan misyonerlik faaliyetleri içinde bulunan Prusya, bölgede kısa sürede yayılmak ve etki sahaları meydana getirebilmek için Katolik misyonerliğinden daha çok Protestan misyonerliğine soyunmuş ve faaliyetlerinde, bölgede kendisinden önce Protestan misyonerlik faaliyetlerinde tecrübe kazanmış olan İngiliz misyoner kuruluşları ile ortaklaşa hareket etmeyi tercih etmişti (Geldbach, 1991:162). Filistin bölgesinde Protestan misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Prusyalı misyonerler ve bu misyonerlere maddi ve manevi destek sağlayan Prusyalı topluluklar, genellikle bölgede yerleşik konumda olup doğu kiliseleri üyesi olan yerel Hıristiyanlar arasında faaliyette bulunmaktaydılar (Kark et al., 2006:166). 1840 yılına gelindiğinde Alman misyonerlik faaliyetleri, bölgede oluşturulan okul, hastane ve yetimhane gibi misyon kuruluşlarının meydana getirmiş olduğu etki, bölgede misyonerlik faaliyetlerine Prusya'dan önce başlamış olan Rusya, Fransa ve İngiltere devletlerinin desteklediği misyoner örgütlerin sahip olduğu etki ile karıştırılınca çok daha azdı (Richter, 1910:168; Kark, v.d., 2006:167).

1871 yılında birliğini tamamlayarak tarih sahnesine çıkan Almanya, Filistin bölgesine yatırımını artırarak bölgede Alman varlığının oluşturulması için Alman misyoner örgütlerine önemli bir destek sundu. Özellikle Alman İmparatoru II. Wilhelm döneminde Alman dış politikasında oluşturulan *Doğuya Yöneliş* (Drang nach Osten) stratejisi kapsamında maddi yardımlardan esirgenmeyen Filistin bölgesindeki Alman misyonları, oluşturdukları koloniler ile hem Alman nüfuzunun

bölgede yayılması için hem de Katolik ve Protestan misyonerlik faaliyetleri ile Alman kültür ve dilinin yerel halk tarafından benimsenmesi için mücadelede bulunuyordu (Kark, v.d., 2006:168/173). Bölgede oluşturulan Alman Protestan Piskoposluğu, dönemin Prusya Kralı *IV. Friedric Wilhelm*'in bölgede oluşturmayı planladığı Alman Protestan varlığı için ortaya koymuş olduğu başarılı girişimler ile dönemin önemli diplomatları ve entelektüelleri arasında kabul edilen *Carl Chrisiten Josias Von Bunsen*'in çabalarının bir meyvesi olarak ortaya çıkmıştı (Luckhoff, 1998:29). Prusya Kralı *IV. Friedric Wilhelm* ve *Bunsen*, Filistin bölgesinde Protestan Alman misyonerlik faaliyetlerinin temelini oluşturan çalışmalara kendisini adanmış, 1833 yılında *Kaiserwerth* Diyakozlarından yararlanma yolunun benimsenmesini de sağlayan *Kaiserwerth* pastörlerinden papaz *Teoder Fliedner*'in öncü çalışmalarının hep arkasında durmuş ve desteklerini hissettirmişlerdi (Carmel, 1985 a:194; Kaminsky, 2006:194). Teoder Fliedner, özellikle Prusya yönetiminden almış olduğu destek ile 1836 yılında Alman misyonerlik faaliyetlerinin dünya çapında yaygınlaşması için misyoner yetiştirecek *Rhenisch-Wetfalische Diakonissen Verein* isimli bir örgüt kurarak, Alman misyonerliğinin yaygınlaşması için dünyanın değişik ülkelerinde çeşitli Alman misyoner kuruluşları vücuda getirdi (Khalaf, 2012:168). 1851 yılında Teoder Fliedner, 4 Diyakoz ile birlikte Kudüs bölgesinde fakir Hıristiyan Arap kızlarının eğitilmesi amacıyla ve bölgede Alman eğitiminin sistematik bir şekilde yer edinmesini sağlama görevi ile Prusya *Kaiserwerth*'inden Kudüs'e doğru yola çıktı (Denecke, 2003:197). Almanya'daki Protestan hareketin genişlemesi ile birlikte 1894 yılında Almanya'da Protestan kiliseler, dünyanın değişik ülkelerinde ki özellikle Filistin bölgesinde bulunan Alman misyoner kuruluşları olan okul, hastane, yetimhane, klinik gibi misyon merkezlerinde çalıştırılmak üzere hemen hemen 8 bine yakın misyoner ve misyoner yardımcısı önceden eğitilmiş kişilere, misyon yükleyerek görev alanlarına atadı (Carmel, 1985 a:197).

4.3.2 Alman Misyonerlerinin Eğitilmesi

İsviçre'nin *Basel* kentinde yetişmiş olan *Christian Friedrich Spittler*, Filistin bölgesinde Alman misyoner varlığının oluşmasında öncü görevler üstlenen misyonerlerden bir diğeridir. Spittler, Basel kentinde Protestan misyonerlerin

yetiştirilebilmesi için birçok eğitim enstitüsü meydana getirmiş ve bu enstitülerin maddi olarak ta desteklenmesi için bağış sorununu çözümlenebilecek sivil toplulukları oluşturarak bu toplulukların kilisenin amaçları doğrultusunda örgütlenmelerini gerçekleştirmişti (Felgentreff, 1998:77/78). Bu kurumlarda eğitilen misyoner adayları Alman misyonlarının faal olduğu alanlara ve misyonerlere ihtiyaç duyulan okul ve hastane gibi kuruluşlara gönderiliyordu (Hauser, 2015:48; Carmel, 1981:126). Spittler, bunun yanında amacı sadece *Holy Land* diye nitelendirilen Kutsal Topraklar olarak kabul edilen Filistin bölgesi ve özellikle Kudüs'te görev yapacak misyonerlerin hazırlanması için yine Basel kentinde bir diğer misyoner eğitim merkezi olan *St. Chriscohona* Enstitüsünü hizmete koymuştu (Schmidt-Clausen, 1965:155/158; Sinno, 1982:87/89). İsviçre'nin Basel kenti böylelikle Alman misyonerlerinin eğitim merkezi haline dönüşmüştü. *Spittler* Enstitülerinde yetiştirilmiş olan Protestan Alman misyonerler, 1846 yılından itibaren düzenli bir şekilde başta Kudüs olmak üzere Alman misyonlarının kurulu olduğu Filistin bölgesinin diğer şehirlerine gönderilmeye başlanmıştır. Alman misyoner sayısının bölgede artması beraberinde bir takım misyonerlerin kendi aralarında örgütlenmelerine de zemin hazırladı. Bu örgütlenme faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan oluşumlardan en ünlüsü Brüderhause'tur. Bölgede artan Alman misyoner sayısı beraberinde bölgeye intikal eden Alman yerleşimcilerin çoğalmasına yol açarak Kudüs merkezli Alman *Kömunyonların* kalıcı yer edinmesini de sağlamaktaydı (Neill, 1986:143). Alman varlığının Filistin bölgesinde oluşmasını sağlayan bu öncü misyonerler, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede oluşmaya başlayan Alman yerleşimcileri arasında büyük bir saygıya sahiptiler. Ayrıca bu kişiler bölgedeki Alman toplulukların iskânlarında birer yönlendirici lider olarak anılmaktaydı.

4.3.3 Filistin'de Alman Misyoner Kuruluşları

1851 yılında Berlin'de kurulan *Kudüs Birliği* Der Jarusalems-Verein (Kark, v.d., 2006:167) adlı Alman Protestan misyoner örgütü, Kudüs, Bethlem, Beit Jala ve Beit Sahur'da bir çok misyon okulu açtı. Alman Protestan misyonerleri Filistin bölgesinde çoğunlukla doğu kiliselerine bağlı Hıristiyan Araplar ile Katolik ve Ortodoks kilisesine mensup guruplar arasında çalışmaktaydı (Foerster, 1991:215). Ayrıca bir

diğer Alman misyoner topluluğu olan *Doğu Hristiyanları Arasında Saf Evangelizmin Yaygınlaşması için Hazırlık Yapan Kilise Cemiyeti* Die Horchkirchliche Gesellschaft zur Vorbereitung der Reinen Lehre der Evangelismus unter den Orientlichen Christen, Kudüs'te 1850 ve 1854 yılları arasında 21 erkek çocuğun ve 14 kız çocuğun eğitim aldığı misyon okulunu hizmete soktu (Geldbach, 1991:152/154). Bu okullarda İngilizce, Arapça, Almanca Grameri, Coğrafya, Müzik ve Aritmetik ders olarak okutulmaktaydı (Geldbach, 1991:154). Eğer Filistin bölgesinde önemli sayılabilecek Alman misyon kuruluşlarının neler olduğundan bahsederek başta İsviçre'nin Basel kentindeki önemli misyoner yetiştirme merkezi olan *Aziz Chrischona Hac Misyonu* (Pilgrim Mission St. Chrischona)'dan adlı örgüt (Luckhoff, 1998:117/119) tarafından gönderilen misyonerlerin Schneller'in liderliğinde uygulama eğitimi aldıkları Kudüs'te 1855 yılında kurulan Suriye Yetimhanesi (Syrisches Waisenhaus) (Löffler, 2008:67)'tan başlamak gerekir.

Kudüs'te 1867 yılında yardıma muhtaç mülteciler için kurulan *Hızır İsa Yardımı* (Jesushilfe), 1851 yılında Kudüs'teki eski şehrin duvarları içinde inşa edilen Alman *Kaiserwerther Deaconesses* hastanesi (Kark, v.d., 2006:153), 1897 yılında Bethlehem'de kurulan Ermeni Yetimhanesi (Armenisches Waisenhaus) (Kark, v.d., 2006:153/154) , Ermeni çocuklarının eğitimi için açılan okul ve yine aynı şehirde oluşturulan Alman misyon istasyonu (Deutsche Mission). Nazereth'te 1867 yılında kurulan Margaret Yetimhanesi (Waisenhaus St. Margarethen) ve 1910 yılında oluşturulan Galilee Yetimhanesi (Galilee Waisenhaus) (Yarcı, 2010:512/516; Kaminsky, 2006:196). Bir Salem'de kurulan Schneller Yetimhanesi (Schneller Waisenhaus) ve bu yetimhaneye bağlı tarım okulu ve son olarak Tagba'da kurulan Katolik Alman misyonerleri tarafından oluşturulan misafirhane ve misyon istasyonu *Kutsal Toprakların Alman Birliği* (Der Deutsche Verein vom Hailigen Lande) (Kark, 2008:17/19). Yukarıda saydığımız Alman misyoner kuruluşları, Filistin bölgesinde etkili olan Alman misyonerlik faaliyetlerinin bölgede başladığı ilk dönemlerde oluşturulan yüzlerce misyon kuruluşlarından en göze çarpanlarıdır (Beşirli, 2010:103/114).

4.3.4 Alman Misyon Alanlarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Etkenler

Filistin bölgesinde oluşan Alman varlığı, misyoner ve Alman yerleşimciler sayesinde Kudüs merkezli bir yayılım göstermiş olup yayıldıkları alanlarda çoğunlukla toprak satın almışlardı (Foerster, 1991:152). Özellikle misyonerlik faaliyeti gerçekleştirme uğraşında olan Alman misyon topluluk ve kuruluşları, belirledikleri faaliyet sahalarında okul, yetimhane, hastane, mezarlık alanı, bahçe, tarım arazisi, Papaz evi, misafirhane ve kilise arazisi gibi ihtiyaç duyulan toprakları satın almış ve daha sonra üzerlerinde Osmanlı Devleti'nden izinsiz olarak inşa etmiş oldukları misyon kuruluşlarını yine devletten izinsiz şekilde bir takım bahaneler üreterek genişletmeyi başaramışlardı (Kark, v.d., 2006:163). Alman misyon kuruluşlarının, Filistin bölgesinde önemli derecede addolunacak genişlikte arazilere sahip olması, gelişi güzel bir planlamanın ürünü değildi. Bir takım belirleyici unsurlar toprak alımlarında önemli rol oynamaktaydı (Geldbach, 1991:158).

Kudüs, Bethlehem, Nazareth, Jaffa gibi merkezlerin dışında kalan yerleşim alanlarında, Alman misyonerleri, misyon alanı için gerekli arazilerin tespitini yaparken genellikle din faktöründen uzaklaşarak bölgenin, merkezi yönetimin etkisinden uzak, sonradan nüfuslanmaya uygun, alt ve üst yapının Alman teknolojisinin uygulanabilirliğine elverişli alanları tercih etmekteydiler (Geldbach, 1991:163; Carmel, 1981:96/98).

Kudüs ve Bethlehem gibi bölge nüfusunun yoğunlaştığı şehir merkezlerinde ise misyon alanının seçiminde din faktörü büyük önem arz etmekteydi (Kark, v.d., 2006:164). Özellikle bu tür merkezi yerleşim alanlarında kümelenen Katolik ve Ortodoks misyon kuruluşları, Almanların bu bölgelerde misyon istasyon ve kurumlarının yayıldığı haritanın şekillenmesinde büyük rol oynamaktaydı (Meyer, 1984:46). En büyük rolü misyonlar arasında süre gelen rekabet anlayışı üstlenmekle birlikte bölgede yaşayan Hıristiyan halkların demografik olarak yayıldığı coğrafyada Alman misyonlarının bölgeye dağılımında etkili bir pay sahibiydi (Löffler, 2008:121). Elbetteki bir diğer önemli faktör ise Filistin bölgesinde faaliyet gösteren misyoner örgütleri destekleyen Batılı devletlerin bölgede Osmanlı millet sisteminin

üyeyi olan Hıristiyan halkların bir nevi koruyuculuğunu üstlenen ve bölgenin birçok alanına mantar gibi yayılmış olan yabancı konsolosluklardı (Sonyel, 1993:106/109). Alman misyonunun oluşumunda, üzerinde misyon kuruluşlarının inşa edileceği alanların seçiminde bu faktör göz ardı edilmeyerek mümkün mertebe özellikle II. Abdülhamit dönemi içinde ve Kaiser II. Wilhelm'in bölgeyi ziyaretinden sonra açılan Alman konsolosluklarının etkili olduğu alanların tespit edilerek bu bölgelerde yerleşmeyi uygun bulup ilk misyon nüvelerini oluşturmayı başarmışlardı (Ortaylı, 2006:151; Kampffmeyer, 1934:17/18).

4.3.5 Alman Misyonerlerin Misyon Alanlarını Genişletme Girişimleri

Filistin bölgesinde Alman misyon alanlarının tespit edilmesi ve ilk misyon kuruluşlarının oluşturulmasından sonraki aşamada Alman misyonerlerinin karşılaştığı önemli bir sorun ise okul, yetimhane ve hastane gibi misyon kuruluşlarının gelişerek yeni ek binalara ihtiyaç duyulması idi. Bu ihtiyacın karşılanabilmesi için hem yeni arazilerin elde edilmesi hem de elde edilecek bu arazilerin imarına Osmanlı Devleti'nin ortaya koymuş olduğu izin alma zaruretinin oldukça müşakatkı bir yoldan geçtiğinin bilinmesiydi (Beşirli, 2010:108/109). Fakat bu sorun, Alman-Osmanlı yakınlaşmasının meydana getirmiş olduğu politik menfaat avantajları elde etme anlayışı ile Alman misyonerlerin faaliyet gösterdiği alanlarda, Osmanlı Devleti'ne gerekli bilgi iletmeden kaçak olarak yavaş bir şekilde misyon kuruluşlarına ek binalar inşa edilerek aşılmaya çalışılmıştı (Kark, 2008:17/18). Aynı strateji, bölgede Alman kolonilerinin yer seçiminde ve yerleştikleri alanlarda da uygulanmaktaydı. Aslında Filistin bölgesinde 1830'dan itibaren başlayan Alman misyonerlik faaliyetlerinin asıl niyetinde bölgede Protestanlığı veya Katolikliği yaymak değil bölgeyi Alman yerleşimcilerin iskânı için uygun hale getirmektir (Denecke, 2003:188/189). Bu savın geçerliliğini, Alman misyonlarının bölgede tarım, sulama, içme suyu elde etme, alt yapı, üst yapı telekomünikasyon, misyon okullarındaki mesleki eğitim atölyeleri, Alman dilinin yaygınlaştırılması ve Alman okullarında verdikleri Alman kültürünün, bölgenin Alman Kolonizasyonuna açık hale getirilmesinde birer araç olarak kullanıldığından dolayı anlıyoruz (Carmel, 1981:78/79). Ayrıca, Filistin bölgesine gönderilen Alman misyonerlerinin eğitim aldığı İsviçre'nin Basel kentindeki misyoner eğitim merkezlerinde misyonerlere

sadece teoloji bilgisi verilmekle yetinilmeyip her misyonerin başta notlarını merkeze düzenli bir şekilde rapor eden bir araştırmacı ve sonrasında tıp, gramer, İncil, harita, halkla ilişkiler ve el sanatları gibi ihtisas alanlarına hakim ve bu yeteneklerini Almanya'nın *Drang Nach Osten* dış politikası gereği başta Filistin bölgesi olmak üzere Alman çıkarları ve kolonizasyonu doğrultusunda dünya üzerinde bir çok farklı yerde oluşturulan Alman misyon alanlarında kullanan bir görev adamı olarak yetiştirilmesi bu amacın bir sonucuydu (Luckhoff, 1998:143; Holsten, 1954:212/216; Hauser, 2015:63/65).

4.3.6 Alman Misyonerlik Faaliyetlerinde Yazılı Basın

Her misyoner örgüt gibi Filistin bölgesinde misyonerlik faaliyetinde bulunan Alman misyoner gurupları da basın yayın organlarının gelişmesine büyük önem vermişlerdi. Verilen bu önemin en büyük nedeni ise misyonerlere hatırı sayılır bir maddi destek sağlayan Alman İmparatorluğu topraklarındaki Protestan ve Katolik kilise mensuplarının konuya ilgisini canlı tutmak ve Kutsal Topraklar hakkında bu topluluklar arasındaki merakın devamlı artırılmasını sağlayarak bu artışla birlikte elde edilen maddi bağışları doğru orantıda artırma umuduydu (Geldbach, 1991:158/161). Basılmamış bir çok raporun yanında sayısızca düzenli aralıklarla yayınlanan dergiler, misyoner günlükleri, bölgede görev yapan misyonerlerin Almanya'daki gazetelere göndermiş oldukları mektuplar, Almanaklar ve misyon örgütlerinin yayınladıkları yıllıklar bu kaynaklardan sadece bazılarıydı (Crawford, 1990:216). Aşağıda listesi verilen süreli yayınlar, belli yıl aralıklarında Alman İmparatorluğu'nun sınırları içinde yayınlanarak özellikle Filistin bölgesinde faaliyet gösteren Protestan ve Katolik Alman misyonerlerin yanında bölgedeki Alman Templers Cemiyetinin üyeleri tarafından gönderilen yazınsal ve görsel materyalleri yayınlamışlardı.

1845- Die Warte des Tempels

1853- Jahresbericht des Jerusalem-Vereins

1856- Das Heilige Land – Organ des Deutschen Vereins vom Heiligen Grabe

1895 – Verein vom Hl. Lande

1856/57- Neueste Nachrichten aus dem Morgenlande (Vereinsschrift des Jerusalem-

Vereins für Evangelisation des Heiligen Landes)

1862- Jahresbericht des Syrischen Waisenhauses in Jerusalem

1862- Mitteilungen aus der Korrespondenz der Pilgermission auf St. Chrischona bei Basel

1873- Jahresbericht des Deutschen Vereins zu Jerusalem

1875- Jahresbericht der Pilgermission St. Chrischona

1878- Der Glaubensbote und Mitteilungen aus der Pilgermission

1881- Jerusalem – Jahrbuch zur Beförderung einer wissenschaftlich genauen Kenntnis des jetzigen und des alten Palästinas

1886- Der Bote aus Zion= Der Schneller-Bote

1905- Jahrbuch des Österreich-ungarischen Pilgerhauses 'Zur Heiligen Familie in Jerusalem

1905- Palästina – Jahrbuch des Deutschen Evangelischen Instituts für Altertumswissenschaft des Heiligen Landes zu Jerusalem

1911- Deutsche Levante Zeitung

1926- Nachrichtenblatt für die Teilnehmer und Förderer des Deutschen Vereins vom Heiligen Lande

1969- Abhandlungen des Deutschen Palästina-Vereins (Kark, v.d., 2006:155/166).

4.3.7 Alman Teknolojisinin Filistin'e Girişi

Osmanlı İmparatorluğu topraklarına batı teknolojisi ve bilimi, imparatorluğun Rumeli olarak kabul ettiği Avrupa kıtasına yakın yahut bu kıtanın içindeki topraklarına nazaran Ortadoğu'daki topraklarına daha erken ulaşmıştı. Bu ulaşımın gerçekleşmesinde misyonerlerin birincil rolleri bulunmaktaydı. Misyon alanlarının ve misyonerlik faaliyetlerinin gelişmesi ve genişlemesi sürecinde misyonerlerin ihtiyaç duydukları malzemeler, teknik ve teknolojik ürünler misyonerlerin geldikleri ülkelerden tedarik edilmekteydi. Osmanlı İmparatorluğunun, batının misyonerlik faaliyetleri ile tanışan başta Filistin toprakları ve Ortadoğu'nun Batılılar tarafından hem stratejik hem de dini açıdan önemli gördükleri alanları, XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyılda misyonların hücumuna uğraması doğal olarak bu alanların batının bilim ve teknolojiyle ilk olarak buluşmasına da imkân tanımıştı.

Bölgede misyonerlik faaliyetinde bulunan devletlerarasında yer alan Almanya'da bu duruma uyum sağlayan devletlerden biriydi. Bölgedeki misyonlar arasındaki rekabet, Protestan Alman okullarının Hıristiyan bölge halkı için Katolik ve Ortodoks okullarına bir alternatif olarak benimsetilmesi yönündeki gayret ve bölgedeki alman yerleşimcilerinin gelecekte karşılaşılabilecekleri sorunları önceden tespit edip uygun çözümler sunarak planlı ve gelecek vaat edebilen bir kolonizasyon çalışması, Alman tekniğinin ve teknolojisinin bölgeye nüfuz etmesini sağladı (Ortaylı, 2006:155/158). Özellikle Kudüs ve çevresinde Almanlar tarafından inşa edilen devasa yetimhaneler, okul ve hastane binalarına Alman sivilî hâkim olmaya başlamıştı (Friedman, 1997:48/52) Alman yerleşimcilerinin oluşturmaya başladıkları Alman koloni sahalarında yer alan tarım arazilerinin ihtiyaç duyduğu su, Alman tekniği ile çözüme kavuşturularak sonraki Alman yerleşimcilerin aynı sorunlarla zaman kaybetmesi önlenmeye çalışıldı (Schöllgen, 1984:98/102).

Alman koloniler arasında iletişimin, ticaretin ve bilgi aktarımının yaygınlaşması için Alman misyonerler öncülüğünde bir takım örgütlenmiş topluluklar meydana getirildi. *Apostel Strasse*, *Brüderhaus* gibi örgütler bu toplulukların başında gelmekteydi (Geldbach, 1991:150/160). Bölgede Alman dil ve kültürünün yaygınlaştırılması için *Werte des Tempels*, *Verein von Heiligen Grabe*, *Commuzaute Eangelique*, *Jerusalem Verein*, *Das Heilige Lande Zionsverein*, *Deutscher Palaestine Verein* gibi misyoner kurumları meydana getirilmişti (Kark, v.d., 2006:170). Alman sağlık misyonu ise bölgede yaygın olan hastalıkların tespitini yaparak bu hastalıkların özellikle Alman yerleşim sahalarından uzak tutulması için bir takım önlemler almaya çalıştılar. Örneğin bölgede yaygın olan Cüzam hastalığını yenmek için sırf bu hastalıkla mücadele etmek niyetiyle birçok alanda Dom diye tabir edilen klinikler ve Cüzamla mücadele evleri (Leper Hause) meydana getirdiler (Cramer, 1956:96/103; Yarıcı, 2010:117).

4.3.8 Alman Misyonlarının Kız Eğitim Stratejisi

1830'lu yıllardan itibaren İngiliz misyoner örgütleri ile ortak hareket eden Kaiserwerth Deaconesses misyonerleri, Amerikalı ve İngiliz meslektaşları gibi kız

eğitimine faaliyetleri içinde yer verdiler. Fakat Alman misyonerlerin kız eğitiminde izlemiş olduğu metot diğer Protestan örgütlerin izlemiş olduğu metottan farklıydı. Alman misyonerler, kız öğrencilere daha çok endüstriyel bilgi vermeye çalışarak bu öğrencilerin ilk önce ailelerine finansal destekte bulunmalarını sağlamayı hedeflediler. Kız öğrencileri daha çok fakir ve taşrada yaşayan ailelerden seçmeye çalışan Alman misyonerler bu seçim yaparken misyonerlik yaptıkları bölgede mezhep ayrımına gitmemişlerdi. Ev işlerinde yardım, temizlik, çocuk bakımı, dikiş nakış ve çamaşır temizliği gibi pratik bilgilerin verildiği Alman kız okullarında ayrıca bu öğrencilere para kazandırmak için de bölgenin zenginlerinin evlerinde iş imkânı da sağlanıyordu.

Kudüs'te kurulan Talitha Kummi Enstitüsü bu konuda uzmanlaşmış bir Alman kurumudur. Alman modeline yakın bir sistem ise Filistin bölgesinde Yahudiler arasında Protestanlaştırma faaliyeti yürüten London Jews Society adlı misyoner örgüttü. Yahudi kız çocuklarının eğitiminde bu model, LJS örgütü tarafından kullanılmıştı. 1868 yılında Women's Board of Mission adlı Amerikan Protestan bayan misyoner örgütü İstanbul'da kızların eğitimi için çalışma başlattı, açmış oldukları okulda Alman modeline nazaran daha çok sağlık hizmetlerinde (Medical Care) çalışacak bayan ara eleman yetiştirmeyi hedefledi. Fakat bu okul Höhere Mädchenschule Lübnan'da yaşayan yüksek sınıfa mensup ailelerin kız çocuklarına hizmet vermekteydi. Kız yüksek okullarında verilen eğitim zamanla birincil amacı olan Protestanlaştırma faaliyetinden uzaklaşarak daha çok toplumun modernizasyonu görevini üstlenmişti (Kark, v.d., 2006:158).

4.4 Katolik Alman Misyonerlik Faaliyetleri

Alman Katolik Misyonunun Filistin bölgesindeki faaliyetleri, Protestan Alman misyonun bölgede varlığını 1855 yılından itibaren oluşturmasından sonra başlamıştı. Ancak Protestan Alman misyonerlik hareketi kadar yaygınlaşamadı (Goren, 1997:162). 1838 yılında Bavyera Prensini Hac ibadetini gerçekleştirmek için Kudüs ziyaretinden dönerken bölgede bulunan Katolik *Fransiskan* misyonuna bağış yapması, özellikle Kudüs'te daha sonra oluşacak Katolik Alman varlığının ilk kıvılcımını ateşlemişti (Kaminsky, 2006:195-16). Prens, Bavyera'ya dönüşünden

hemen sonra oluşturulan bir fon, kutsal topraklarda Katolik *Fransiskan* misyonlarının desteklenmesini hedeflemekteydi. 1855 yılında Köln’de kurulan Alman Kutsal Topraklar Derneği (Der Deutsche Verein vom Heiligen Lande) ve Kutsal Topraklarda Katolik Alman Çıkarlarını Gözetme Derneği (Förderung Katholischer Interessen im Heiligen Lande), Kudüs’teki *Fransiskan* tarikatı üyesi olan Katolik misyonerlere ve Kudüs’te 1847 yılında kurulmuş olan Katolik kilisesine maddi destek sağlamak amacıyla Almanya’daki Alman Katoliklerinin oluşturmuş olduğu cemaatlerden bağış toplamak ve cemaat üyelerinin hac vazifesini gerçekleştirmek için Kudüs seyahatini kapsayan organizasyonlar gerçekleştirmektir (Favreau, Lilie, 1995:333/335; Cramer, 1956:87/90). Prusya Almanya’sında gerçekleştirilen bu tür organizasyonlar Katolik misyonerlik faaliyetlerinin başta Filistin bölgesinde olmak üzere Mısır, Suriye ve Lübnan bölgelerinde de etkili olmasında büyük rol oynamaktaydı. Bu rol, sonraki dönemlerde Alman nüfuzunun bu bölgelerde de etkili olacağını bir göstergesiydi (Kark, v.d., 2006:155).

1870 yılına kadar Filistin bölgesinde Katolik Alman misyonerlik faaliyetlerini icra edecek bir misyon kuruluşundan söz edemeyiz. Fakat bu durum 1870’lerin ortalarında, bölgede 1833-1919 yılları arasında görev yapmış Katolik Alman Papazı Ladislaus Schneider’ın Kudüs’te Katolik Alman misyon istasyonunun kurulması için iki parsel arsa satın almasıyla bölgede Katolik Alman varlığının temeli atılmıştı (Heyer, 2000:250/253). 1885 yılında kurulan Katolik Alman misyon örgütü Katolik Almanlar Filistin Derneği (Der Palastina Verein der Katholiken Deutschlands) vizyonunu ve hedeflerini yayınlayarak faaliyetine başladı (Kark, v.d., 2006:168/269). Amaçları arasında kutsal topraklarda yaşayan Katolik Alman yerleşimcilerin ve misyonerlerin güvenliklerini sağlayarak haklarını korumak, Kudüs’te açılacak olan okul ve kilise alanında Alman milletinden olan hacıların seyahatleri sırasında konaklayabilecekleri bir misafirhane inşa etmek, bölgeye göç etmiş Alman yerleşimcilerin iskân sorunlarını çözmek, tavsiyelerde bulunarak liderlik yapmak ve Katolik inancının bölgedeki yerel Hıristiyanlar arasında benimsenmesi için mücadele vermektir. Kudüs, Tagba ve Hayfa’da faaliyetlerini yoğunlaştıran Alman Katolikleri, yeni araziler satın alarak, var olan misyon kuruluşlarına ek binalar inşa ederek genişlemeyi denediler (Das Katholische Deutschland und der Orient, 1903:30/34). 1890 yılında Filistin bölgesindeki Alman misyonunun yönetimi ve idaresinde

bulunan bir takım okul, hastane ve kilise gibi kuruluşlar Almanya'dan gönderilen Katolik Lazarist Alman misyonerlerine devredildi (Yarcı, 2010:510/512).

Filistin bölgesinde Katolik Alman misyonerlik faaliyetlerinin en etkin olduğu dönem, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Filistin bölgesini ziyaretinden on iki yıl sonra gerçekleşti. Bu ziyaret sırasında gerçekleşen iki olaydan biri olan II. Wilhelm'in Sultan II. Abdülhamit'ten Zeytin Dağında yapılacak köşk için kendi şahsı adına satın aldığı araziyi Alman Katolik misyonuna devretmesi ve Alman imparatorunun Meryem Ana Kilisesi (Church Mary) ile bir rahibe manastırının bölgede inşa edilmesi için misyona tavsiyede bulunması, Katolik Alman misyonunun faaliyetlerine önemli bir ivme kazandırdı (Freytag, 1927:398; Demiryürek, Ediz:192). Bu olaylar silsilesi akabinde hemen propaganda faaliyetlerine girişen Alman Katolik örgütü, II. Wilhelm tarafından kendilerine ihya edilen olanakları birer fırsata çevirerek tavsiye edilen misyon kuruluşlarını vücuda getirerek Filistin bölgesinde Alman Katolik misyonunun faaliyet merkezini Zeytin Dağı'na taşıdı. XX. yüzyılın başında ise Alman Katolikleri Zeytin Dağı bölgesinde ikinci büyük Alman yapısı olan Aziz Paul Misafirhanesi (St. Paul's Hospice)'nin inşa edileceği Şam Kapısı'nın karşısında bulunan araziyi satın aldılar (Demiryürek, Ediz, 2010:200). Filistin bölgesinde, günümüze kadar ulaşan ve halen çoğunlukla varlığını korumayı ve faaliyetlerini devam ettirmeyi başaran Alman Katolik misyoner örgütleri, Filistin bölgesinde açmış oldukları birçok okulda hem yerel Hıristiyan öğrencilere hem de bölgede yerleşimci konumda olan Alman çocuklarına eğitim vermekteydi. Katolik Alman misyoneri olan *Father Wilhelm Schmidt*, 1870'li yıllarda kız ve erkek çocukların eğitim alacağı iki okul hizmete sokmuştu. Galilee'de Katolik Alman okul ağı oluşturulmuş ve bu bölgenin kıyı kesiminde Tagba'daki Katolik merkezinin yönetimi altında bulunan 25 okul Birinci Dünya Savaşı'nın hemen arifesinde misyon çalışmalarına dahil edilmişti (Kark, v.d., 2006:173/175).

4.5 Filistin'de Protestan - Katolik Misyonlarının Çatışması

Fransa ve Osmanlı Devleti arasında XVI. yüzyılda gelişen siyasi ilişkiler sonucu Fransa'ya tanınan kapütüler hakları sonrası Fransa, Osmanlı topraklarında yaşayan Katolik ve Latinlerin himayesini yapmaya başladı. Bu himayecilik anlayışı

Katolik Kilisesinin Osmanlı topraklarında geniş bir yayılım alanı elde etmesini sağladı (Schlicht, 1891:89). Eğitim ve yardım kurumlarını kilise merkezli bir şekilde örgütleyen Fransız Katolik misyonerleri özellikle Osmanlı Suriye'sinin büyük bir bölümünde uzun yıllar rakipsiz bir şekilde Fransa Devleti için nüfuz alanları meydana getirmeye çalıştı (Petermann, 1860:62/65). Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Yahudileri, doğu Hıristiyanlarını ve hatta Müslümanları Katolik Hristiyanlığa kazandırmak için neredeyse dört yüzyılı aşkın bir süre hizmet veren Fransız Katolik misyon guruplarının en önemli hedeflerinden biri de Kudüs'tü (Frantzman, Kark, 2014:378; Birsell, 2014:212). Fransa, takip eden sonraki iki yüzyılda bile Osmanlı milletleri üzerinde en fazla kültürel, dini ve ekonomik etkiye sahip tek Batılı devlet olma konumunu korudu. Fransa Devleti, Osmanlı topraklarında diğer Batılı devletlerden daha fazla bir etki ve siyasi nüfuza sahip olmasını, Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerine yayılmış diplomat ve misyonerlerine borçluydu (Bozkurt, 2012:128/132). Fransız Katolik Misyonu ve Fransa diplomatlarının bu dönemdeki en önemli hayali, Katolik Hristiyanlığının Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm bölgelerine yayılması idi (Yorulmaz, 2000:752/755).

Fransız İhtilali'nin 1789 yılında patlak vermesi, Osmanlı sınırları içinde ve dünyanın farklı bölgelerinde aktif görevde bulunan Fransız Katolik misyonerler ile Fransız diplomatların, ihtilal dönemi ve sonrasında Fransa Devleti ile olan ilişkilerini gözden geçirmelerine neden oldu. Fransız İhtilali sonrasında iktidar olan Napolyon'un 1798 yılında Osmanlı toprağı olan Mısır'a asker çıkarması, aynı zamanda Osmanlı topraklarında görev yapan Fransız Katolik misyonerlerin Fransa Devleti'nin kendi hayatlarını hiçe saydığını ilk kez düşünmeye başlamalarına neden oldu (White, Daughton, 2012:153/156). Fransa'nın Mısır'ı işgali her ne kadar Fransa Devleti ile Osmanlı Devleti arasında son iki yüzyılda oluşturulan dostlukların olumsuz yönde etkilenmesine neden olduysa da aynı zamanda Osmanlı ülkesindeki Katolik misyonerlik faaliyetlerini de önemli ölçüde olumsuz etkiledi (Birsell, 2014:213; Kane, 2006:182). Fransız İhtilalinin hazırlıkları sürerken toplum, dini doktrinler, gelenekler ve semboller gibi toplumu şekillendiren bir takım değerleri tekrar yargılamaya başlayarak özellikle laikliğin ön plana çıkmasına neden oldu. Laikliğin, Fransız İhtilali sürecinde yaygınlaşması, Fransa Katolik Kilisesi ve

misyonerlerinin hareket alanlarını oldukça kısıtladı (Yetkiner, 2010:41). Yüzyıllarca süregelen dini anlayış ve bu anlayışın içine kök saldığı eğitim ve aile yaşamı gibi kurumlar kısa süre içerisinde dini geleneklerini ve ritüellerini terk ettiler. Bu durumdan Fransız Katolik Ruhani sınıfı ve misyoner guruplar büyük ölçüde yara aldı.¹

Fransız İhtilali öncesi ve sonrasında oluşan süreçte Fransız Devleti, ülkedeki dini kurumlara karşı bir hareket başlattı. Örneğin *İsa Cemiyeti* (Society of Jesus) adlı teşkilatın faaliyetleri, 1773 yılında askıya alındı. Reformcu Fransız İmparatoru *II. Joseph*, 1790 yılında ülkedeki dini kurumların mal varlıklarını millileştirdi. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun prensiplerini benimsemiş olan Fransız ruhani sınıfının ülke politikası üzerindeki hâkimiyetini bastırdı. En sonunda 1809 yılında Napolyon, Fransız misyoner cemiyetleri ortadan kaldırarak ülkedeki Katolik kilisesinin etkisini eritti. Katolik dinine ve onun toplum ve içerisindeki uzantılarına Fransız hükümetleri tarafından takınılan tavır neticesinde Fransız Katolik misyonu, büyük bir yara aldı ve bu yaranın iyileşmesi uzun yıllar sürdü (Gilley, 2006:1/9).

XVIII. yüzyıl Fransa'sında Laikliğe doğru bir yönelim yaşanırken Katolik kilisesinin bu tarihe kadar olan değerli birikimi bir kenara itildi (White, Daughton, 2012:158). Bütün bu olanlara rağmen Osmanlı topraklarında ve dünyanın diğer ülkelerinde misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Katolik Fransız misyonerler, çalışmalarına bölgelerindeki Fransız diplomatların ve Vatikan'ın himayesi altında gerçekleştirmeye çalıştılar. Bu dönemde Fransız Katolik misyonerlerin yoğun bir şekilde aktif olduğu alanlar Balkanlar, Anadolu, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgelerinden oluşmaktaydı (Kavas, 2004:11/13). Bu bölgelerde misyonerlik faaliyetinde bulunan bazı Katolik misyon gurupları *Fransiskanerler*, *Cizvitler*, *Dominikenler*, *Agustinler*, *Kapuçin* ve *Jesuitler* olarak adlandırılabilir (Gerber, 1985:84/87). Bu Katolik misyoner guruplar faaliyetlerini kendi ferdi şekilde gerçekleştirmeyerek belli bir ahenk ve işbirliği içinde Vatikan merkezinden yani *Sacred Congregation of Rome* denilen merkezden idare edilmekteydi (Van Den Berg, 2006 b:458/465).

Fransa destekli Katolik misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı topraklarındaki faaliyet amacının temelinde İmparatorluğun sınırları dâhilinde bulunan doğu Hristiyanları olarak bilinen Ortodoks Rum ve Arap, Gregoryen Ermeni, Süryani, Mısır Kıptileri ve Nesturileri kısacası Marunî ve Keldanilerden hariç bölgedeki tüm Hristiyanları, merkez olarak kabul edilen Vatikan'a, Papalığa bağlamaktı (Van Den Berg, 2006 a:67/70).

Kudüs, Şam, İstanbul, Halep, Beyrut gibi ana yerleşim yerleri ve çevresinde bulunan yaşam alanları özellikle Katolik misyonerlerin sayısının fazla olduğu alanlardı (Yetkiner, 2010:39/43). XVII ve XVIII. yüzyıllarda Halep ve diğer Osmanlı şehirlerinde Roma'dan gönderilen Katolik misyonerler, Osmanlı topraklarında bulunan doğu kiliselerini, Katolik itikadın ve Papa liderliğinin altına birleştirebilmek için misyonerlik faaliyetinde bulunmaktaydılar. Katolik misyonerlerin Osmanlı Suriye'sindeki etkin faaliyetlerine rağmen sadece Haçlı Seferleri döneminde Katolik Roma ile sıkı ilişkiler kurmuş olan Lübnan'daki *Marunî Kilisesi* Katolikliği kabul ederek Papa'nın egemenliğini tanıdı (Van Den Berg, 2006 a:68). Bölgedeki diğer doğu kiliseleri, Katolik misyonerlik faaliyetlerine tepki geliştirerek Papa'nın otoritesini kesinlikle ret etti (Van Den Berg, 2006 a:72/73).

Hristiyanlıkta tek kilise ve Papa'nın mutlak egemenliği altında Katolik mezhebinin tüm dünyaya yayılmasını hedefleyen anlayış, Ortadoğu'da etkisini pek fazla gösteremedi ve Katolik kilise hiyerarşisi ile doğu kiliselerinin ruhban sınıfı arasında bir mücadele ortaya çıkmasına sebebiyet verdi. Doğu Hristiyanlığının merkezi olan Ortadoğu, XIX. yüzyılın başından itibaren Batılı devletlerin nüfuz sahası olmaya başlaması ile birlikte batı Hristiyanlığının da bu bölgede üstünlük kurma ve mücadelesine sahne olmaya başladı. Batı Hristiyanlığının rakibi sadece doğu ve Protestanlık değil İslam ve Yahudilik de önemli köşe taşlarıydı (Van Den Berg, 2006 b:459/461).

XVIII. yüzyılda Osmanlı Suriye'sinde yavaş yavaş klasik ilişkilerde bozulmalar meydana gelmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin bölgeye, otoritesini yansıtmasında güçlük çekmesi bir yönetim boşluğunun oluşmasına zemin hazırlamıştı. Batılı devletlerin bölgeye olan ilgisinin artmaya başlamasıyla birlikte

bölgedeki halklar arasında da iç savaşa doğru sürtüşümler baş göstermişti. Marunîler ve Dürziler arasında gerçekleşen sürtüşmeler, bölgenin en önemli sorunu haline gelerek bölgedeki güven ortamını oldukça tehdit etmekteydi. Demografik ve dini nedenlerden dolayı bu iki gurup arasında gerçekleşen tartışma ileriki dönemde Lübnan'ı bir iç savaşa sürüklemekteydi. Bu dönemde Batılı devletler ve Rusya'nın ilgi alanı Ortadoğu'ya doğru yönelmişti. Rusya, Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Ortodoks milletini himaye etme yetkisini ele geçirmeden önce Fransa, 1700'lü yıllarda Osmanlı Katoliklerini himaye etmeye başlayarak Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatına yön verme manevralarına başlamıştı. Fakat Osmanlı başkentinde bulunan Katoliklerin sayısı azdı. Fransa bu dönemde Lübnan'daki Katolik Marunîler ile ticaret ilişkisi başlatmıştı. Marunîler, Osmanlı sınırları içinde bir arada yaşayan tek ve sayısı en fazla olan Katolik cemaatti (Schlicht, 1891:135/136). Zaten Fransa'nın Suriye'yi işgali sırasında bazı Marunî ileri gelenleri Napolyon'unun tarafında yer almıştı. Fransa, Osmanlı Marunî cemaatinin himayesini ele geçirerek bu bölgede nüfuzunu oluşturmak ve yaymak için Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatına Marunîlerin haklarını bahane ederek müdahale etmeye başladı (McCarthy, 2001:158).

Ortadoğu'da Protestan propagandası içinde olan misyonerler ki özellikle ABD'li Protestan misyonerler, bazı misyon sahalarında elde ettikleri olumlu tepkiler sayesinde doğuda bulunan tüm kiliselerin reforme edilip kısa sürede Protestanlaştırılmasını mümkün ve gerekli görmeye başlamışlardı. Bu durum karşısında Katolik misyoner guruplar hemen harekete geçerek Ortadoğu bölgesinde daha fazla örgütlenme yolunu benimsediler (Schneider, 1880:133/134). Protestan misyonerlerin başarısı, kısa sürede teşkilatlanma ve okullaşma konusunda hızlı adımlar atarak adeta mantar gibi her yerde belirmeye başlamaları, bölgedeki Katolik misyoner guruplarının yeni stratejiler benimsemesinde ve bölgeye *Jesuit - Lazarist* yeni misyon örgütlerin intikalinde önemli bir faktör olmaya başladı. 1830-1840 yılları arası Katolik misyonu, Ortadoğu bölgesinin birçok alanında önceden var olan misyon kurumlarını sağlamlaştırdı. Bu dönemde Katolik *Kapuçin* ve *Dominiken* misyoner guruplar Mezopotamya ve İran'da, *Fransiskan* ve *Carmelitler* Filistin'de, yenilenmiş bir şekilde faaliyetlerine devam ettiler (Bozkurt, 2012:135). 1860'lı yıllarda, Ortadoğu'daki Katolik Misyonu, tarihinin en geniş misyon ağına kavuştuğu

yıllardı (Bozkurt, 2012:135/139). Bu dönem aynı zamanda bayan cemaatlerinden oluşturulan misyon organizasyonlarının Ortadoğu başta olmak üzere dünyanın diğer bölgelerindeki Katolik misyonuna katıldığı süreci de kapsar. *Filles de la Charité* adlı örgüt bu konuda öncü bir rol üstlenerek 1840 yılında Beyrut'ta çalışmalarına başlamış ve daha sonra İran ve Mısır'da sürdürmüştü. Diğer guruplar ise Mısır ve Suriye bölgelerinde faaliyette bulunan *Souers de Saint Joseph de l'Apparition* ve Filistin'de etkili olan *Dames de Nazareth* adlı örgütlerdi (Tejirian, v.d., 2013:212). Ortadoğu'daki Katolik misyonunun amacı bölgede Roma'nın egemenliğini tanıyan *Uniate*² Kiliselerinin sayısını çoğaltmaktı. Fakat misyonun en üst amacına baktığımızda ise Papa'nın liderliğinde olan Roma Katolik Kilisesinin tek ve üstün kilise olduğunu bu bölgedeki kiliselere benimsetmek ve Roma'nın yetki sahasını Ortadoğu'yu da içine alacak şekilde genişletmektir. Bu amaç sadece bölgedeki doğu Hristiyanlarının Katolikliğe kazandırılmasını kapsamıyordu, Müslümanların da Katolikliği benimsemesi için kapı her zaman açık tutularak, Katolik misyonunun Müslümanlar arasında da faaliyet göstermesine neden olmaktadır (Van Den Berg, 2006 b:460/461).

ABD'li misyonerlerin Suriye Vilayetinin önemli bir şehri olan Beyrut'ta yüksek eğitim veren bir okul meydana getirmesi (Suriye Protestan Koleji), Protestan misyonerlerin bu bölgedeki rakipleri olan Katolik misyonerleri de tedirgin etmeye başladı. Katolik ilk ve ortaokullarında okuyan öğrencilerin sonraki yıllarda yüksek eğitim alma ihtiyaçlarını karşılamak için Protestan okullarına yönelmelerini istemeyen Katolik misyonerler, Amerikalıların kolejine karşılık kendileri de Beyrut'ta St. Josef Üniversitesini açtılar. Katolik misyonerler gibi ABD'li Protestan misyonerler de cemaatlerinin üyelerini, mücadele içinde oldukları karşı tarafın okuluna kaptırmak istememekteydi.³ ABD'li misyonerlerin Suriye Protestan Koleji'ni açması, endirekt bir etki meydana getirerek Beyrut'un yüksek eğitim veren iki önemli okula kavuşmasını sağladı (White, Daughton, 2012:169). Her iki misyoner destekli okul da zaman içerisinde önemli başarılar imza attı. Aralarındaki rekabet ortamından doğan ürünler ve yeni Batılı anlayışlar, bu okulların bulunduğu coğrafyaya farklı bir hava katmaktaydı. Fakat her iki okulda Suriye'ye farklı alanlarda kazanımlar sunmaktaydı (Baktıaya, 2008:29/33). Amerikan koleji, Arap kültürüne vurgu yaparak bölgede liberal bir ortamın oluşmasının yanında Arap

milliyetçiliğinin gelişimini de verdiği eğitimle desteklemekteydi. Oysaki Fransa destekli Katolik St. Joseph Üniversitesi, Fransız kültürü ve yaşam tarzının bölgede yayılması için gayret sarf etmekteydi. Ayrıca üniversitenin bulunduğu Lübnan bölgesinin bağımsız bir ülke haline dönüşmesi için Fransa Devleti ile birlikte ortak hareket eden üniversite yönetimi, milliyetçi Arap cemiyetleri tarafından da dışlanmaktaydı.

Osmanlı Suriye'sindeki eğitim faaliyetlerinin şekillenmesinde önemli rol oynayan ABD'li misyonerler, bölgenin aydınlatılmasında sağladıkları başarı aynı zamanda kendileri ile aynı alanda mücadele eden bir rakibin ortaya çıkmasına da neden oldu. Bölgedeki okullaşma mücadelesi içinde bulunan Protestan ve Katolik misyon yapılanmaları, bazen birbirlerinden öğrenci kapma suçlamaları ile şiddet içeren sataşmalar doğurmaktaydı. ABD'li Protestan misyonerlerin okul ağlarını genişletme konusunda elde ettikleri başarıya sessiz kalmayan Katolik misyonerler, Suriye'nin değişik alanlarında ve hatta Protestan okullarının karşısında bile okul açarak bu rekabette ABD'li misyonerlerin yalnız olmadıklarını belirtmekteydiler. Suriye bölgesinde Amerikan okullarına karşılık veren en örgütlü Katolik misyoner gurup ise Katolik Fransız *Jesuitler'di* (Antakly, 1976:133). Müslüman kız çocuklarının eğitimi, Katolik ve Protestan misyoner gurupları arasında rekabet konusu olan bir diğer önemli unsurdur. Aynı toplum üzerinde etkili olmaya çalışmak, bu iki misyoner organizasyonunu bazen karşı karşıya getirerek şiddet içeren ortamların oluşması engellenemiyordu (Greenberg, 2004:16/18).

Ortadoğu bölgesinde Protestanlığın yayılması için çaba sarf eden İngiliz ve ABD'li misyonerlerin bölgeye intikal eden ilk nesli, hiç kuşkusuz bölgeye gelmeden önce Katolik karşıtlığı (anti-Roman Catholic) ile iyi bir şekilde beslenmişti (Van Den Berg, 2006 a:76/77). Ortadoğu'daki Katolik misyonerlerine ve misyonerlik faaliyetleri için meslektaşları Protestan misyonerlerin hissettikleri nefret, kendi aralarında ve misyonunun merkez yapılanması ile gerçekleştirdikleri yazışmalara önemli ölçüde yansımıştı. Protestan misyonerler aynı zamanda bu nefretlerini hem İngilizce hem de faaliyette oldukları bölgelerin yerel dillerini kullanarak meydana getirdikleri yazınsal ürünlerde de kullanmaktaydılar. Her ne kadar Protestan misyonerler, Ortadoğu bölgesine gelmeden önce sahip oldukları anti Katolik görüş

beli bir seviyede olmasına rağmen bölgedeki misyonerlik faaliyetleri sürecinde karşılaşmış oldukları Katolik rekabet anlayışı, Protestan misyonerlerin Katolik misyonlara olan nefretinin bilinmesinde önemli rol oynamıştı.

Protestan misyonerlik faaliyetleri içerisinde önemli bir yer tutan yayın faaliyetleri, Protestan misyonerlerinin özellikle kendi aralarındaki Katolik karşıtlığını bir avantaja dönüştürdüğü önemli bir alandı. Protestan misyonunun devamı için gerekli paraların açılan fonlarda birikmesi için kutsal topraklarda Katoliklere karşı verilen mücadeleler basın yayın yolu ile özellikle ABD'deki *Presbiteryen* ve *Kongregasyonalist* cemaatlere yansıtılmakta ve bu cemaatlerin desteklerinin devamlılığı sağlanmaya çalışılmaktaydı. Katolik karşıtlığından Protestan misyonerlerin yararlandığı bir diğer alan ise siyasi korunma elde etmektir. ABD ile Osmanlı Devleti arasında ancak 1836'dan sonra resmileşmeye başlayan diplomatik ilişki, bu tarihten önce Osmanlı topraklarına gelen ABD'li Protestan misyoneri İngilizlerin himayesi altında faaliyet yürütmeye itmekteydi. Gerçi bu durumdan memnun olan ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi etkisinden son haddine kadar yararlanmasını bilen ABD'li Protestan misyonerler özellikle Katolik Roma karşıtı tavrı benimsemiş olan İngiliz konsolos ve elçilerinin Osmanlı topraklarındaki görevleri süresince bu hassasiyetlerine yönelik benzer bir tavır takındığını göstererek İngiltere'nin bölgedeki Protestan misyonlarına sahip çıkması sağlanmıştı (Kildani, 2010:148).

Ortadoğu bölgesindeki Protestan misyonerlik faaliyetlerinin yeşermeye başladığı dönem olan XIX. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda misyonun başarı gösterememesi bile bölgedeki Katolik misyonu ile ilişkilendirilerek, bu başarısızlıkta Protestan misyonların payının en aza çekilmeye çalışılması da Katolik karşıtlığının sağladığı bir diğer avantajdı. Doğu Hıristiyanlarını kazanmak amacıyla yayınlanan birçok eserde Protestan misyonerlerin Katolik inancını ve Katolik misyon faaliyetlerini yermesi, Protestan misyonerlerin birtakım amaçlarının gerçekleştirilmesinde de kullanılmıştır. Örneğin bu tür yayınlarda Katolik mezhebinin teolojik olarak bünyesinde yanlışlıklar barındırdığını ve buna karşılık Protestanlığın böyle bir sorununun olmadığını vurgulayarak bölgedeki özellikle Hıristiyan Arapları ve Marunîlerin kazanılması konusunda yayın yapılmaktaydı (Van

Den Berg, 2011 a:1488/1489).

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ortadoğu coğrafyasında eğitimden sonra popüler olan misyon yöntemi ise sağlık alanında oluşturulan misyon hastanelerinde uygulanan propaganda yöntemiydi. Bölgede Protestan misyonerlik faaliyetlerinin önemli rakibi konumunda bulunan Katolik misyonu da özellikle eğitim alanında Protestanlardan geri kalmadı. Protestan misyonerlerin, kilise dışına çıkıp eğitim ve sağlık alanındaki eksiklikleri birer avantaja dönüştürüp propaganda için okul ve hastanelerin uygun merkezler olarak belirlenmesi yöntemini kısa sürede benimseyerek bu yönde girişimlerde bulundu. Diğer taraftan bölgeye gönderilen bayan misyoner grupları misyon sahasında aktif görev alır almaz örgütlenme faaliyeti içine girerek bayan misyoner hareketini yine bu yüzyılın ortalarından itibaren başlatarak özellikle okul ve hastane gibi alanlarda önemli işlere imza attılar. (Van Den Berg, 2006 b:468/469)

4.6 Osmanlı Suriyesi'nde Ortodoks Rus Misyonunun Faaliyetleri ve Protestan Misyonerler ile Mücadelesi

Rusya, XIX. yüzyılda Doğu Akdeniz coğrafyasında dinsel misyon örgütlerini kurarak bölgedeki Hıristiyan Arap ve Rum Ortodokslar arasında faaliyet gösteren tek **Ortodoks** devletti. Rusya, Suriye bölgesindeki misyonerlik faaliyetlerini Kudüs Rus Ortodoks Hıristiyan Misyonu (Russian Orthodox Ecclesiastical Mission in Jerusalem)⁴ ve İmparatorluğun Filistin Ortodoks Cemiyeti (*The Imperial Orthodox Paletsine Society*)⁵ kısaca **IOPS** adlı misyoner örgütler tarafından yürütmekteydi (Kark, 2004:211/212). Rusya, Planslavist politikası gereği Osmanlı topraklarında yaşamakta olan Rum ve Arap Ortodoksları ile olan dini bağlantısını her zaman koruma ve geliştirmeye kendisini adanmıştı. XIX. yüzyıldan itibaren Rusya, Osmanlı Suriye'sinde artan Anglo-Amerikan Protestan misyonerlik faaliyetlerine karşı Osmanlı Devleti'nden resmen elde ettiği siyasi haklar sayesinde mücadele içine girerek Suriye bölgesindeki Ortodoks nüfusun Protestan misyonerler tarafından kandırılıp cemaatlerinden kopartılmasına müsaade etmemeye çalıştı.

Osmanlı Suriyesi, Rus hacılar ve hacı adayları için önemli bir ulaşım

güzergâhıydı (Womack, 2013:5/6). Hacı olmak için her yıl Kudüs'e doğru hareket eden Rus Hacılar, Suriye topraklarında bulunan kiliselerde molalar vererek ilerlemekteydiler. Rusya, bu nedenden dolayı Suriye politikası üzerinde önemle durarak bölgedeki Ortodoks varlığını kullanıp Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatına yön vermeyi ummaktaydı. Rusya bu dönemde *Kudüs, Rum Ortodoks hiyerarşisi, hac vazifesi nedeniyle seyahat eden Ruslar* gibi unsurlar sayesinde Ortadoğu bölgesinde yayılmakta olan nüfuz mücadelesi içerisinde olması gerektiğini fark etmeye başlamıştı (Kreutz, 2007:12/15). Dönemin Rus Çarları, dini meselelerin, siyasi konjüktürler ile nasıl harmanlanacağını öğrenmeye çalışmaktaydılar. Özellikle Orta ve Yakın Doğu'da din olgusunun ne kadar kırılğan bir unsur olduğunu gören Rus Çarları, her imkânı iyi kullanma ümidi ile hareket ederek ezeli düşman olan Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerdeki toprakları üzerinde etkili bir güç olmayı hedeflemekteydi (Stavrou, 1963:11/16).

Filistin bölgesinde 1800'lü yıllardan itibaren kendisini hissettiren Rus varlığı, bölgede eğitim faaliyetleri, Rusya'dan gelen hacı adaylarına konaklama ve güvenlik sağlama, adına yürütülen faaliyetler çerçevesinde gelişmekteydi. Bölgede bulunan Rum Ortodoks kiliselerin Araplaşması konusunda Rum dini liderlerden gelen şikâyet ve yardım taleplerini değerlendiren Rusya, Ortodoks dünyasının tümü üzerinde etkili olabilmek için bölgedeki kiliselerin yönetim kademesinde rol almaya çalışmaktaydı. Bölgede diğer bir yabancı misyon unsuru olan ABD'li ve İngiliz Protestan misyonerlerden çok daha önce kendi misyonerlik faaliyetlerini Ortodoks Hıristiyanlar arasında başlatan Rusya, bu dini faaliyetleri, rakiplerinden çok daha fazla siyasi amaçlarının şekillenmesi için kullanmaktaydı.

1830 yılında Rus Ortodoks Kilisesi, Kudüs'e gelen hacılarını korumak ve onların dinlenebileceği bir yer düzenlemek için girişimlerde bulunarak misafırhane olarak Rus hacıların kullanabileceği bir bina satın aldı. Rusya, Beyrut'taki konsoloslughunu bu işe atayarak Kudüs'te Rusya'nın gayrimenkul sahibi olabilmesi için gerekli adımların atılmasını sağladı. 1847 yılında Çar II. Alexander, Rusya'nın Kudüs'te dini görevde bulunan din adamlarından oluşan misyonunu resmen kabul etti. Filistin'deki *Russian Orthodox Ecclesiastical Mission*, ilk kez siyasi bir merci tarafından resmen tanındı. Filistin'deki Rus Misyonun yöneticisi olan *Archimandrite*

Porfiri Uspenski,⁶ Rus hacılarının Kudüs'teki ihtiyaçlarının karşılanacağı bahanesinin ardına sığınarak Rusya'nın bölgedeki etki alanını genişletmekteydi (Stavrou, 1961:33/35). Uspenski, Rum Ortodoks Patrikhanesi ile Rus Ortodoks Patrikhanesi arasında bir arabulucu görevi üstlenme kisvesi adı altında faaliyetlerini sürdürmekteydi. Rusya'nın başta Kudüs bölgesinde bulunan Ortodoks kiliseleri olmak üzere Suriye coğrafyasının değişik alanlarında yerleşik olan kiliselere yapmakta olduğu maddi yardımların denetimi görevini üstlenen Uspenski, bölgedeki Rum Ortodoks Patrikhanesinin etkisini azaltmak için gizliden çalışmaktaydı (Womack, 2013:6).

Suriye bölgesindeki Protestan ve Katolik misyonerlerin bölgenin Ortodoks hakları arasında faaliyet yürütmesine engel olmak için Rusya'nın siyasi gücünü kullanmaktan geri durmayan Uspenski, aynı zamanda bölgedeki Ortodoksların hamisinin Rusya olduğunu ön plana çıkarmak için her türlü yola başvuruyordu. Rusya, Osmanlı Devleti ve Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan Batılı devletlere karşı giriştiği Kırım Harbi sırasında Osmanlı Suriyesi ve dolayısıyla Kudüs'teki misyon faaliyetlerine gerekli ilgiyi gösteremeyerek bölgedeki Rus varlığının sönük kalmasına neden oldu. Fakat savaşın akabinde Rusya, 1858 yılından itibaren Filistin bölgesindeki misyonerlik faaliyetlerine hız vererek bölge üzerindeki etkisini tekrar canlandırıyor. Dönemin Rus Çarı İkinci Aleksandır'ın kardeşi Büyük Dük Konstantin Nikolaviç, **Filistin Komitesi** adlı bir misyon gurubu oluşturarak bu gurubun Filistin bölgesine intikal etmesini sağladı (Kreutz, 2007:26). Bölgeye gelen Filistin Komitesi, bölgede **Katolik ve Protestan Hıristiyanlığına karşı Ortodoks Hıristiyanlığının propagandasını** yapmaya başladı. Rus Filistin Komitesi aynı zamanda Rusya'dan Filistin'e göçü desteklediği gibi bölgeye gelen Rus hacı adaylarının da yolculuklarını Rus seyahat şirketleri tarafından organize bir şekilde gerçekleştirilmesi konusunda çalışma içine girmişti (Womack, 2013:7).

1882 yılında bir Rus bürokratı *Vasili Nikolaevich Khitrovo* tarafından kurulan **Rus Ortodoks Filistin Topluluğu**, kutsal topraklarda Ortodoks inancının yaygınlaştırılması için oluşturulan bir örgüttü. Örgüt, bölgedeki *Russian Orthodox Ecclesiastical Mission* örgütünün görevini üstlenerek özellikle Filistin Komitesi örgütünün başarısız olduğu alanlarda da faaliyet göstermeyi hedeflemekteydi.

Filistin bölgesine yapmış olduğu hac ziyareti sırasında bölgedeki diğer Hıristiyan misyon örgütlerine bağlı misyonerlerin faaliyetleri sırasında izledikleri yöntemleri gözlemleyen *Khitrovo*, Rus Ortodoks Filistin Topluluğu'na iki önemli amaca hizmet etmesi gerektiğini bildirmekteydi. Bu amaçlardan ilki Rus hacılarının bölgedeki şartlarının iyileştirilmesi ve diğeri ise bölgedeki Ortodoks varlığının Katolik, Protestan ve hatta Rum Ortodoks etkisinden uzak tutmak olduğunun altını çizmekteydi (Stavrou, 1963:63/72).

Ortodoks Rus misyonerlerinin Rusya'da yaşamakta olan Müslümanlar arasında Ortodoks inancının benimsenmesi yönündeki faaliyetlerine karşı, Rus misyonerlerin Filistin bölgesindeki Müslümanlar arasında hiçbir misyonerlik faaliyeti söz konusu değildi. Bu durum bölgedeki Yahudi unsuru içinde geçerliydi. Diğer yabancı misyonerler ki özellikle Protestan misyonerler, bölgedeki Yahudilerin Protestanlığa kazandırılması için çaba sarf edip Protestan misyonuna bağlı hastanelerde Yahudilerin tedavisine imkân tanımaktaydılar. Fakat bölgedeki *The Imperial Orthodox Palestine Society* misyonu, tam tersi bir uygulama içerisinde bulunarak Yahudilerin, Rus sağlık hizmetlerinden yararlanmalarına engel olmaktaydı. Diğer taraftan bölgedeki Hıristiyan Arap unsuruna bu yasak uygulanmamaktaydı (Hopwood, 1969:117; Kreutz, 2007:46/48).

Filistin bölgesinde misyonerlik faaliyeti içinde olan *The Imperial Orthodox Palestine Society*, faaliyetlerini üç ana hedef çerçevesinde gerçekleştirmekteydi. Örgütün hedeflerinden ilki, Filistin ve kutsal yerler hakkında yapılan bilimsel çalışmaları devamlı gündemde tutmak, ikincisi, Rus hacılarının dini görevlerini gerçekleştirmeleri sırasında karşılaşılabilecekleri siyasi, maddi ve moral sorunlarına kısa sürede çözüm üretmek ve son olarak örgütün üçüncü amacı ise Filistin bölgesindeki Ortodoks varlığını diğer misyoner örgütlere karşı koruyarak Rusya'nın sığınılacak bir liman olabileceğinin vurgusunu yapmaktı.

The Imperial Orthodox Palestine Society, XIX. yüzyılın son çeyreğine kadarki süreçte enerjisini Filistin bölgesine harcadı. Fakat Kudüs'teki Rum Ortodoks kiliselerinde görevli din adamları ve Antakya Patriğinin engelleyici çalışmaları Rusya'nın 1895'te faaliyetlerini Filistin'den Suriye'ye kaydırmasına neden oldu

(Stavrou, 1961:22/24). Suriye’de eğitim faaliyetlerine hız veren *The Imperial Orthodox Palestine Society* aynı zamanda Filistin bölgesinde bıraktıkları yatırımları da desteklemekten geri durmamaktaydı. 1899 yılına gelindiğinde Suriye’deki Rus varlığı, misyonun çalışmaları sonucu açılan Rus okulları sayesinde yaygınlaşmaya başlamıştı. Suriye’de misyonerlik faaliyeti içinde bulunan Rus misyonu, bölge hâkimiyeti için verilen mücadelede Suriye’nin Filistin’den daha fazla önemli bir merkez olduğunu fark etmeye başladıklarının altını çizmekteydi. Suriye’deki Rus misyonu, eğitim başta olmak üzere diğer alanlarda yürütmekte olduğu faaliyetlerini, Birinci Dünya Savaşı’na kadar sürdürdü. Bu zaman aralığında Rusya, misyon sahası içerisinde faaliyet gösteren diğer misyonlar ile yarışabilecek bir okul ağına sahip olabildi.

The Imperial Orthodox Palestine Society, Suriye bölgesindeki faaliyetlerine bölgedeki Rum Ortodoks kiliselerinin tamir edilmesi ve yeni kiliselerin yapılması amacıyla harekete geçti. Fakat bölgedeki Protestan misyonerlerin Ortodoks Hıristiyanları arasında propaganda yapması ve bu propaganda sonucu Protestan okullarının Ortodoks cemaatinden giderek daha fazla öğrenci elde etmesi, Rus misyonunun da eğitim faaliyetlerine odaklanmasını gerekli kıldı. Ayrıca bölgedeki Rum Ortodoks cemaatinin ve dini hiyerarşisi içinde yer alan yüksek rütbeli din adamlarının Rusya’nın bölgede Ortodoks cemaati üzerinde etkinliğini artırmasından korktukları için Rus misyonun bölgedeki kilise faaliyetlerini engellemeye çalışması da Rus misyonunun tamamen kendisini eğitim faaliyetlerine yönlendirmesine neden olan bir diğer önemli etkeni.

Küçük çocukları eğiterek etki altına almanın yetişkinleri kazanmaktan daha kolay olduğunu fark eden Rus misyonu, misyonerlik faaliyetlerine rakiplerinin izlediği strateji olan eğitim ve okullaşma stratejisini izleyerek devam etmeye başladı (Hopwood, 1969:115). Kudüs’teki Ortodoks Patrikhanesi’nin bölgede sahip olduğu gücü kendi eline almak için önemli girişimlerde bulunan (IOPS) bu konuda pek başarılı olamasa da Ortodoks Arap nüfusu için ayrı bir bağımsız bir Ortodoks kilisesi açmayı hiç düşünmedi. (Hopwood, 1969:115/116).

Suriye bölgesindeki Protestan misyoner guruplardan İngiliz CMS (Church

Missionary Society) ABD’li American Board misyoner örgütleri gibi Rus Ortodoks Filistin Topluluğu da bölgede, çocukların eğitimi için ilk ve orta sevide okullar açmasının yanında bu okullarda misyonerlere yardımcı olabilecek yerel öğretmen ve din adamlarının da yetiştirilmesi için eğitim enstitüleri kurdu. Amerikalı misyonerlerin kurduğu Suriye Protestan Koleji, İngilizlerin kurduğu İngiliz Koleji, Fransızların kurduğu Sen Josef Koleji gibi okullara karşılık Rus Ortodoks Filistin Topluluğu’nun Nazaret’te kurduğu İlahiyat okulu, Rus misyonun hangi aşamada olduğunu gösteren önemli bir etkendi. Bu dönemde, Rus misyonu kız çocuklarının eğitimi ile ilgilenemiyordu çünkü bölgedeki diğer misyoner grupların sahip olduğu rahibe veya misyoner hanımlarının sağladığı avantajlara sahip değildi. Fakat bu eksikliğini kısa sürede kapatan Rus misyonu, okullarında verdiği Arapça eğitim sayesinde bölgedeki halkın tercih ettiği okullar arasına girmesini sağladı. 1890 yılında Beit Jala’da Rus misyonunun açtığı Bayan Semineri (Female Seminar), bölgedeki Ortodoks Rus okullarında görev alacak bayan öğretmenlerin yetiştirilmesini hedefledi. Okulda iyi derecede öğretilen Arapça ve okulun eğitim dilinin Arapça olması, bu okullardan mezun olan öğrencilerin Müslüman çocuklarının eğitim gördüğü devlet okullarında bile görevlendirilmesini de sağladı (Sabra, 2009:162).

Rus misyonunun Suriye ve Filistin bölgelerinde açtıkları okullarda öğretilen müfredatın bir bölümü Rusça bir bölümü de Arapça olarak işlenmekteydi. Bu okullarda Arapçanın benimsenmesi ve öğretilmesi 1914 yılına kadar sürdü. Bu tarihten itibaren İngiltere ve Fransa’nın bölge üzerindeki siyasette önemli roller üstlenmesi beraberinde bu dillerin de halk arasında yaygınlaşmasını ve öğrenilmesinin gerekliliğine inanılmasına neden oldu. Bu durum Rus okullarında da kendisini göstermeye başlamasıyla birlikte Arap dilinin, öğrenciler arasında popüler olmaktan çıkmasına neden oldu (Hopwood, 1969:156).

Rus Ortodoks Filistin misyonunda görevli misyonerlerin okullarda verdikleri eğitim, bölgedeki diğer yabancı misyon okullarında verilen eğitimden daha laik özellikler içermekteydi. Rus misyonunun bölgedeki Ortodoks cemaatine yönelik eğitim faaliyetlerinde bir Ruslaştırma faaliyeti yer almaması bölge halkının Rus okullarını İngiliz ve Amerikan okullarına tercih etmesine neden olmaktaydı. Diğer

tarafından İngiliz ve Amerikan okullarında eğitilmiş yerel Protestan yardımcıların görev alması bu okulların yerel halka daha az yabancı gözükmesine neden olmakla birlikte uygulanan bu stratejiler bölgede misyoner örgütler arasında nüfuz mücadelesinin giderek insan kapma yarışına dönüşmesine yol açtı (Greenberg, 2010:21/23). Kendi matbaalarında misyonerler tarafından Arapçaya çevrilen Protestan İncil'inin dağıtılması, bölgedeki Amerikan misyonunun kısa sürede etkisini genişletmesine yardımcı oldu. İncil'in ABD'li misyonerler tarafından Arapçaya çevrilmesi, bölgedeki Hıristiyan misyonların Hıristiyanlaştırma faaliyetlerine önemli ölçüde katkı sağladı. Filistin'deki Rus misyonu, rakibi olan Amerikan misyonundan yardım alarak başta İncil'in Arapça çevirisini ve diğer okul yazılı materyallerini Amerikan misyonunun matbaasından elde etmekteydi (Tibawi, 1961:226/227).

Filistin bölgesindeki *The Imperial Orthodox Palestine Society*, özellikle bölgedeki Rum Ortodoks ve Ortodoks Arap Hıristiyanlarının sağlık ihtiyacını karşılamak için hastaneler ve sonrasında bölgeye hac ziyaretlerinde bulunan Rus hacı adaylarının sağlık ihtiyacına cevap verebilmek için ise güzergâh yolu üzerinde birçok klinik meydana getirdi. *The Imperial Orthodox Palestine Society*, meydana getirdiği hastanelerin kuruluş yerlerini tespit ederken daha çok Protestan misyonunun sağlık alanında başarılı olduğu bölgeleri seçmeye özen göstermekteydi. Bunun nedeni ise Protestan sağlık kuruluşlarının faaliyet sahası içinde bulunan Ortodoks Araplar ve Ortodoks hacı adayları üzerinde etkili Hıristiyanlaştırma faaliyeti içinde olmasıydı (Tibawi, 1966 a:96/98; Hopwood, 1969:117/118). *The Imperial Orthodox Palestine Society* örgütünün sağlık alanında yaptığı yatırımların dışında, bölgeye hac görevi için gelen Rus hacı adaylarına barınma, yemek, koruma ve rehberlik konularında da yatırımları bulunmaktaydı. Bu durum bölgeyi hac vazifesi için ziyaret eden hacı adaylarının sayısında önemli bir artışa neden olarak 1900 yılına gelindiğinde yıllık Rus hacı adayı sayısı 6000'e ulaşmıştı (Stavrou, 1963:150/153). Sayının bu kadar yüksek olması, Rusya'nın Suriye ve Filistin bölgelerinde gerçekleştirmekte olduğu misyon faaliyetlerinin, bilimsel çalışmaların ve hac organizasyonu konusunda ortaya koyduğu özverili çalışma, birçok Rus hacı tarafından Rusya'ya ulaştırılmakta ve ülkede misyona destek için kamuoyunun oluşumunu hızlandırmaktaydı (Stavrou, 1963:155). Rus Ortodoks Filistin Topluluğu örgütü, faaliyet sahasında görev yapan İngiliz ve Amerikan misyon örgütleri gibi en büyük maddi desteğini bireysel

başılarından elde etmekteydi. Ayrıca Rus Ortodoks Filistin Topluluğu, Rusya'nın değişik bölgelerinde yer alan Ortodoks kilise cemaatlerinden topluluğa üye alımları yaparak misyonun fon elde etmesini sağlamaktaydılar. Rus misyonu gibi Filistin de görev yapan diğer yabancı misyonlar kendi ülkelerinde cemaatleri tarafından sempati ile karşılanmak için Doğu Kiliseleri ve diğer rakip misyonlar ile içinde buldukları mücadeleyi bir propaganda aracı olarak kullanmaktaydı.

Filistin'deki Rus misyonunun üyeleri arasında Rus Çar'ının ailesinden olan kişilerde bulunmaktaydı. Misyonun zenginleşmesinin bir diğer nedeni de buydu. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Rus misyonu giderek zenginleşmeye başladı. Buna mukabil özellikle Protestan misyonu sahibi olan ABD'li misyonerler, ABD'de gerçeklemeye başlayan ekonomik kriz nedeniyle Filistin bölgesi dâhil olmak üzere Suriye misyonundaki birkaç oklunu kapatmak zorunda kaldı (Tibawi 1966:162). Dönemin misyoner raporları göz önüne alındığında, Osmanlı Suriye'sinde Ortodoks misyonerlik faaliyetleri içerisinde olan Rus Misyonu, bölgedeki Protestan misyoner guruplardan daha etkili bir çalışma yürüttüğü görülmektedir. Bu durumun en önemli nedeni ise Rus misyonun sadece tek bir unsur üzerine yani sadece Ortodokslar arasında faaliyet yürütmesiydi.

Rusya bütün enerjisini sadece bir alana yönlendirirken, diğer misyonlar ise bunun tam tersini yaparak bölgedeki her unsuru hedef seçerek enerjilerini bölmektedirler (Tibawi, 1966 a:173). Oysaki Rusya'nın Osmanlı Suriyesi'ndeki faaliyetlerini dikkate almayan Osmanlı Devleti, sınırları içerisindeki Ortodoks halklarının nasıl bir şekillenme içinde oldukları konusuna pek fazla bir ilgi göstermemekteydi. Rusya, her ne kadar din vurgusu yaparak Rum Ortodoks cemaatinin koruyucusu olduğunu belirtse de bu kisve altında, hedefi Rum Ortodoks kilise hiyerarşisi içinde yer alarak Rus Patrikliği cemaat içinde daha etkin bir vaziyete getirmektir. Tamimiyle siyasi amaçlar güden Rus misyon hareketi, Protestan misyon hareketi gibi Osmanlı Devleti'ni kanun yapma ve değiştirme gibi bir zorunluluk içine sokma amacı gütmemekteydi. Filistin Ortodoks Rus misyonu Rus Devleti'nden ve Kutsal Sinod'undan bağımsız bir dini hareket olmasına rağmen bölgedeki dini faaliyetleri Rus Devleti'nin siyasi amaçları ile örtüşmekteydi (Stavrou, 1963:169/174).

SON NOTLAR

¹ Fransız İhtilali ve toplumsal değişiklikler hakkında daha bilgi için Bkz.: (Lefebvre, 1967; Carmel, 1981; Hunt, 1984; Chartier, 1991)

² Hıristiyanlıkta kendi ayin biçimlerini, dillerini koruyan ama Papa'nın otoritesini kabul eden Ortodoks ve Doğu Ortodoks kiliselerine Doğu Katolik Kiliseleri veya Uniat Kiliseler denir. Daha fazla bilgi için Bkz.: (Fortescue, 2001:1/5)

³ Katolik – Protestan Mücadelesi hakkında daha fazla bilgi için Bkz.: (Etteldorf, 1959; Van Den Berg, 2006 a; Leest, 2008)

⁴ The Russian Ecclesiastical Mission in Jerusalem adlı örgüt, XIX. yüzyılın ortalarında Rus Kilisesi tarafından kurulmuştur. Örgütün amacı, Osmanlı Suriye'sinde yaşayan Ortodoks Hıristiyan halkların sorunlarına çözüm aramanın yanında Kutsal topraklara hac vazifesini yerine getirmek isteyen Rus hacılarının organizasyonu düzenlemek ve güzergâh üzerinde karşılaşılabilecekleri sorunlara çözüm üretmektir.

⁵ The Imperial Orthodox Paletsine Society örgütü 1882 yılında Rus İmparatoru III. Alexandr tarafından Petersburg'da kuruluyor. Örgütün isminin başında bulunan İmparatorluk (Imperial) kelimesi bu nedenden gelmektedir. Rus İmparatoru, bu örgütün maddi desteğini, korumasını ve örgütün planlarının şekillenmesinde önemli rol oynamıştı. Örgütün üyeleri hem aristokrasi çevresinden hem de Rus entelektüel kesiminden oluşmaktaydı. Örgüt, The Russian Ecclesiastical Mission in Jerusalem misyonunun görevini üstlenerek bu örgütün yerine geçmiştir.

⁶ Konstantin Aleksandrovich Uspenski, Osmanlı Suriye'sinde Ortodoks Rus misyonunun kurulmasında önemli rol oynayan bir misyoner, oryantalist, gezgin, din bilgini ve Bizans tarihi uzmanı. Kudüs'te The Russian Ecclesiastical Mission örgütünün kurucusudur (Hopwood, 1969:89)

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. OSMANLI TOPRAKLARINDA MORMON MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE PROTESTAN MİSYONLAR

XIX. yüzyıl Hristiyan misyoner gurupların altın çağı olarak anılmasının yanında Osmanlı İmparatorluğu toprakları da bu misyoner örgütlerin dünya üzerinde en fazla faal oldukları bir bölgeydi. Emperyalizmin bu yüzyılda Batılı devletlerarasında yaygınlaşması ile birlikte bir ivme kazanan misyonerlik faaliyetleri, Batılı devletlerin sömürge oluşturma planlarında bir aktör rol oynayarak nüfuz alanlarının meydana getirilmesinde öncü rol üstlenen bir araç olarak yine bu yüzyılda benimsenmeye başlanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu nüfusun başta dini olmak üzere dil ve ırk unsurlarında farklılık göstermesinin yanında Osmanlı Devleti'nin gayri Müslim toplulukları kendi kendilerini yönetme ve kendi ihtiyaçlarını kendilerinin karşılaması konusunda serbest bırakılması Osmanlı Devleti'ni etki altına almak isteyen Batılı devletlerin müdahalesine maruz kalmasına neden olmaktaydı. Bu yüzyılda Osmanlı topraklarında sadece Avrupalı emperyalist devletler değil aynı zamanda ABD de Osmanlı coğrafyasında meydana gelebilecek toprak paylaşımalarında söz sahibi olmak istiyordu. Bu nedenle çoğunlukla Osmanlı gayri Müslüm halklarının Batılı devletler tarafından himaye edilmesi geleneğine ABD'de dâhil olarak İngiltere ile birlikte Osmanlı Devleti'nin 1850 yılında ayrı bir millet olarak kabul etmek zorunda kalacağı Protestan milletini misyonerlerin oldukça gayretli faaliyetleri sonucu sağlayarak bu milletin haklarını bahane edip Osmanlı Devleti üzerinde baskı unsuru meydana getirmeye çalıştılar. Osmanlı topraklarında Katolik, Protestan ve Ortodoks gibi Hristiyanlığın ana mezheplerini yaymak

amacında olan misyoner örgütlerin yanında bu ana mezheplere bağlı bir takım alt veya bu mezheplerden bağımsız dini oluşumların misyoner örgütleri de Osmanlı ülkesinde faaliyet gösterdi. ABD’li Mormon cemaati de 1884 -1915 yılları arasında Osmanlı coğrafyasında inançlarını ve dini uygulamalarını serbestçe yaşayabilecekleri bir alan bir koloni meydana getirebilmek için Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetinde bulundu.

ABD’nin New York eyaletinde ortaya çıkan Mormonluk, kendine has bir Hristiyanlık yorumu ile günümüz Katolik, Ortodoks ve Protestan Hristiyanlık inançlarını reddederek kendi dininin doktrinlerinin gerçek Hristiyanlığı yansıttığına vurgu yaparak adeta ayrı bir din gibi ortaya çıkmaktadır. Mormonluk, Amerika Birleşik Devletleri'nin New York eyaletinde XIX. yüzyılın ilk yarısında doğmuş bir inanç biçimidir. Hristiyanlığı, Ortodoksluk ve Katoliklikle ilişkilendirmeden ve en yeni yorumu ile Amerikalılara sunmak üzere getirildiği öne sürülür (Akgün, 2014:1). Mormonlar inançlarını yeni ve çağdaş Hristiyanlık modeli olarak tanımlamış, kutsal kitapları ile kişilerin Eski ve Yeni Ahit ve Azizlerinden farklı olduklarını vurgulamak için de Ahir Zaman Azizleri (Latter Day Saints) adını benimsemişlerdir. Bu bağlamda inancını resmi adı Latter Day Saints (LDS) olmuş, Mormon Kilisesi bu kavrama uyumlu biçimde İsa Mesih Ahir Zaman Azizleri Kilisesi (Church of Jesus Christ of Latter Day Saints) ismini almış, Mormon Kitabı da Ahir Zaman Azizleri 'ne yol gösteren din kitabı olarak ta tanınmıştır (Akgün, 2014:14).

Diğer bir ifade ile Hristiyanlığın Amerika versiyonu olarak da algılanan Mormonluk, çok eşlilik, teokratik bir devlet olma arzusu gibi farklı dini doktrinler bünyesinde barındırarak laik Amerikan Devleti tarafından kabul görülmeyp Utah bölgesine sürgün olarak gönderilmeye çalışılmıştı. Misyonerlik faaliyetinin hedefine dünyadaki herkesi gerçek Hristiyanlık olarak kabul ettikleri Mormon dinine kazandırma ve bu dinin inanç ritüellerini özgür bir şekilde yaşamak için uygun bir yer bulmayı koyan Mormon misyonerler 1830 yılından itibaren ABD’de yedi yıl sonrada ABD dışında misyonerlik faaliyeti yürütmek için harekete geçtiler. Kanada, İngiltere ve İskandinav ülkeleri Mormon misyonerlerin ilk durakları olmaya başladı. 1842 yılında ise Liverpool Mormon Misyonu’nun Avrupa kıtasındaki genel merkezi haline dönüştü (Akgün, 2014:117). Avrupa’daki devletlerde Mormon dinini tanıtmak

amacıyla ABD'nin Utah eyaletinde gönderilen Mormon misyonerler, savundukları bu dini Hristiyan Avrupa'ya yaymaya çalıştılar. Avrupa'da Mormon dinine ve Mormon misyonerlerine karşı oluşan ön yargı Mormon misyonerleri yeni misyon alanları bulmaya itti (Lindsay, 1958:1/7). Bu dönemde Osmanlı Devleti'ne ağırlık vermeye başlayan Mormon misyonerler Osmanlı İmparatorluğu'nun Mormon dininin yayılımına elverişli olduğunu uygun görerek Osmanlı topraklarında Mormon Misyonu'nu başlatmak amacıyla 1884 yılından itibaren bu ülkeye gelmeye başlıyorlar (Smart, 2008:58).

5.1 Mormon Misyonerler Osmanlı Coğrafyasında

Mormon misyonerlerin Osmanlı Devleti'ni misyon alanı olarak uygun görmelerinin altında bir takım nedenler yatmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde dini kuralların uygulanması, çok eşliliğe sıcak bakılması, alkolün yasaklı olması, dini farklılıklara saygı duyulması ve bu farklılığı meydana getiren milletlerin bu devletin sınırları içerisinde dinlerini özgürce yaşamaları Mormon misyonerleri cezp eden unsurlardı. Bu nedenle Mormon misyonerler, özlem duydukları yaşam alanını Osmanlı topraklarında kurabileceklerini umarak Osmanlı ülkesine gelmeye başladılar (Bailey, 1976:78/79). Mormon misyonerlerin üç önemli amacı bulunmaktaydı. Millet olarak Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmak, misyonerlik faaliyetleri için yazınsal materyalleri basma, çoğaltma ve dağıtma izini almak ve son olarak da Mormon dinine kazandıracakları kişilerin dinlerini özgürce yaşayabilecek bir koloni meydana getirmektir. Osmanlı topraklarına gelen ilk Mormon misyoner olarak kabul edilen Orson Hyde, 1844 yılında İmparatorluğun Kudüs bölgesini ziyaret etmiş ve bir gün bu toprakların mutlaka Mormon dini ile tanıştırılması gerekliliğinin altını çizerek Mormon misyonerlik faaliyetlerinin bu bölgeyi faaliyet sahasına almasının temelini atmıştı. Bu ziyaretten ancak 40 yıl sonra Mormon misyonerler Osmanlı coğrafyasına adım atarak özlemini duydukları ve teokrasi ile yönetilecek Mormon ülkesini meydana getirecek koloniler oluşturma sürecini 1884 yılından itibaren başladılar (Işık, 2006:184).

Osmanlı Devleti'ne gelen ilk Mormon misyonerleri 1884 yılından itibaren İstanbul'a gelmeye başladılar. Genellikle ya deniz yolu ile ya da İngiltere'ye gelip

Liverpool¹'daki Avrupa Mormon Misyonu merkezinde konaklayıp gerekli ihtiyaçların giderilmesi ve misyoner eğitiminin alınmasından sonra Osmanlı başkentine doğru yola çıkmaktaydılar. Jacob Spori, Joseph M. Tanner, Ferdinand F. Hintze İstanbul'a gelen ilk Mormon misyonerlerdi (Smart, 2008:56/57). Bu misyonerlerin hepsi birlikte gelmeyip birbiri ardına gelerek İstanbul'da arzu edilen misyonun oluşumu için çalışmalar yürüttüler. Osmanlı ülkesine gelir gelmez dil sorununa yönelenler öncelikle iletişim sorununu çözmeye çalıştılar. Barınma ihtiyaçlarının giderilebilmesi için uygun evler kiralamaya çalışan Mormon misyonerler, Osmanlı Devleti yetkilileri ile görüşmelere hemen başlayarak kendileri için ayrı bir millet defterinin açılmasını, basım yapabilmeleri için gerekli izinlerin verilmesini, kilise ihtiyaçlarının karşılanabilmesi içinde arazi satın alma hakkının kendilerine verilmesini talep ettiler. Osmanlı Devleti, Mormon misyonerlerinin bu taleplerini belli bir müddet anlamaya çalışarak sürüncemede bıraktı². Fakat daha sonra Mormon misyonerlerinin gerçek isteklerini anlamaya başlayınca bu isteklerin gerçekleşmesi pek mümkün olmadı (Charles, 2001:240).

5.2 Mormon Misyonerlerin Ermenilere Yönelimi

İstanbul'da Mormon varlığının oluşumu hazırlıklarında önemli zorluklar ile karşılaşan Mormon misyonerler, bazı Ermenilerin kendilerine gösterdiği olumlu yaklaşımlardan dolayı Ermeni milletine yönelmeye karar verdiler³. Bu süreçte İmparatorluğun çeşitli alanlarına seyahatler düzenleyen Mormon misyonerler İstanbul dışında yeni misyon alanları meydana getirmek için arayışlarını sürdürürken bazı Ermenilerden davet alarak Anadolu'nun iç kesimlerine yöneldiler. Samsun, Sivas, Zara, Merzifon, Maraş, Elbistan ve en sonunda Antep'e doğru uzanan bir hat üzerinde Mormon dinini yaymaya çalışarak Zara ve Antep'te kiliseler oluşturdular (Charles, 2001:238). Bu hat üzerinde seyahat eden Mormon misyonerler sadece Ermenilere yönelerek onlardan bir kısmını Mormon dinine kazandırmayı başardılar. Ancak Mormon olan Ermenilerin sayısı çok az bir seviyede⁴ kaldı (Işık, 2006:185). 40 yıl süren Mormon misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinin başarısız olmasında çok farklı nedenler rol oynamaktaydı.

5.3 Mormon Misyonerler Ve Ermeniler

Osmanlı topraklarında Mormon propagandası yapmak için ziyaret ettikleri her bölgede ABD'li Protestan misyonerlik faaliyetlerinin gölgesinde kalan Mormon Misyonu, Ermeni milletinden Mormonluğa kazandırdığı kişileri Mormon dininde tutabilmek için bir takım önlemler almaya çalışmaktaydı (Gagosian, 2015). Afroz cezasına çarptırılan veya kilisesi ile ilişkisinin iyi gitmediği Ermenilerin ilgisine mazhar olan Mormon misyonerleri, Mormon dinine kazandırdıkları Ermenilerin ekonomik alanda sorunlarına çözüm bulmak amacıyla belirli bir stratejisi ve tecrübesi bulunmamaktaydı. Afroz cezası alan bir Ermenin ya da kilisesi tarafından ismi istenmeyenler arasında gösterilen kişilerin hayatlarında önemli değişiklikler meydana gelmekteydi. Cemaati tarafından yalnızlaştırılan bu Ermenilerin başta ekonomik hayatları olmak üzere sosyal ve ikili ilişkileri kısa zamanda alt üst olarak aniden kendi toplumuna yabancılaştırılıyordu. Ekonomik hayatı bir anda duran Ermenilerin cenazeleri bile kilise tarafından ayin yapılarak defnedilmiyor hatta eski cemaatine Osmanlı Devleti tarafından tahsis edilen mezar yerinden bile bu kişiye mezar alanı verilmeyerek cesedinin adeta sokakta çürümesine sebep olunmaktaydı⁵. Bu tür cezalar özellikle on dokuzuncu yüzyılda Gregoryen Ermeni Patrikliği tarafından sıklıkla verilerek Ermeni cemaatinin Katolik, Protestan ve Mormon misyonerleri ile iletişime geçmelerinin engellenmesi ve cemaatin bu guruplar tarafından parçalanmasına izin verilmek istenmemesi nedeniyle verildiği görülmektedir.

Mormon Misyonu'nun adeta merkezi konumuna yükselen Antep'te Mormon dinine kazandırılan Ermenilerin ekonomik olarak içinde buldukları zor durumdan kurtarılması ve eski dinlerine geri dönmelerini engellemek amacıyla LDS Misyonu'nun Utah ve İdiho'dan gönderdikleri maddi yardım ile Antep şehrinde bir dokuma atölyesinin kurulması gerçekleştirilmişti (Lindsay, 1958:64/66). Antep bölgesinde oldukça popüler olan Kutnu kumaşının üretimini yapan Mormon misyonerler ve Mormon dinini kabul eden Ermeni aileler bu atölyeden elde edilen gelir sayesinde eski kiliselerinin cezalarından kurtulmaya çalışmışlardı. Ayrıca atölyeyi hem ev hem de kilise gibi kullanarak gizli toplantılar gerçekleştirerek barınma gibi birçok kalem masraftan da kendilerini muaf tutmaya çalışmışlardı.

ABD'li Protestan misyonerler gibi maddi bir desteğe sahip olamayan Mormon misyonerlerin hedefi olan kendi kendine yeten Mormon kolonileri meydana getirme projesinin örneğini de Antep'te uygulamaya koymuşlardı (Charles, 2001:244; Akgün, 2014:145).

Mormon misyonerlerin Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyeti yürütmeye başladığı sırada Osmanlı Devleti'nde de bir takım değişiklikler yaşanmaktaydı. Örneğin 1876 yılında ilan edilen Birinci Meşrutiyet'in meydana getirdiği ortam Osmanlı ülkesinde başta Protestanlar olmak üzere diğer misyon kurumlarını da direkt olarak olumlu etkiledi. Protestan ve Katolik misyonerler meşrutiyetle birlikte iyi avantajlar elde ederek misyonlarının hem genişlemesini sağladılar hem de varlıklarını pekiştirdiler. Okul, hastane, yetimhane ve el işi atölyeleri bu süreçte daha fazla yaygınlaştı. Fakat diğer taraftan Osmanlı topraklarına 1876'dan sonra gelmeye başlayan Mormon misyonerler, İmparatorluk topraklarına yayılmış olan bu özgürlük ortamından yeteri derecede yararlanamadı. Sultan II. Abdülhamid'in meclisi tatil etmesi ve var olan kanunların askıya alınması ve uygulanmaya konulan sansür politikası Mormon misyonerleri de faaliyetlerinde olumsuz etkiledi. Bu nedenle Osmanlı başkentindeki misyon oluşumunu kısa sürede sonlandırarak hem Osmanlı Devleti'nin takibatına uğramamak hem de yeni misyon alanları keşfetmek için kendilerine yardımcı olan ve kılavuzluk görevi üstlenen Mormon olmuş Ermenilerin davetleri doğrultusunda Anadolu'ya açıldılar. Ancak II Abdülhamid'in uygulamaya çalıştığı İslamcı politika, sansür ve jurnalcilik faaliyetleri Mormon misyonerlerini Anadolu'daki faaliyetlerinde de rahat bırakmadı. Mormon misyonerlerinin devamlı seyahat halinde olması gittikleri bölgelerde toplantılarını gizli bir şekilde gerçekleştirmeleri bu misyonerlerin takibatına neden olmuştu. Mormon misyonerlerinin gidecekleri şehirler ve kazalarda devlet yetkilileri önceden uyarılarak Mormon misyonerlerinin faaliyetleri kasten kısıtlanıyordu (Akgün, 2014:261/262).

Anadolu'da on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru yoğun bir şekilde açılan Amerikan Konsolosluklarının açılma yerinin tespitinde ABD'li Protestan misyonerler önemli bir rol oynamaktaydılar. Bu yüzyılda ABD'nin kıta dışı ve açık kapı emperyalizm aracı görevi üstlenerek başta Ortadoğu'nun önemli bir devleti olan

Osmanlı Devleti olmak üzere Uzakdoğu'daki birçok ülkede Amerikan varlığını oluşturmaya çalışan ABD'li Protestan misyonerler bu bölgelerde Batılı diğer emperyalist devletlerin nüfuz oluşturma ve saha paylaşımlarında ABD'yi söz sahibi yapabilmek için çaba sarf etmekteydiler (Bailey, 1976:83/85). Bu nedenle ABD, misyonerleri hem maddi hem de siyasi olarak desteklemekteydi. ABD'li Protestan misyonerlerin faaliyette buldukları Osmanlı topraklarının birçok yerinde kendilerine siyasi koruma sağlaması için ABD'nin bu o bölgede konsolosluk faaliyetinde bulunmasını talep etmekteydiler. Bu durum Anadolu'da hiçbir Amerikalının bile hiçbir zaman ikamet etmediği alanlarda bile Amerikan konsolosluğu açılmasına neden oldu ve bu bölgelerde Amerikan varlığı meydana getirilerek ABD'nin Osmanlı iç ve dış siyasetinde söz sahibi olması sağlatılmaya çalışıldı. Osmanlı topraklarında bulunan Amerikan konsolosluklarında görevli diplomatlar ile Protestan misyonerler arasında gelişen birbirini kollayıcı ilişki bu diplomatlar ile Amerika'dan bölgeye intikal eden başka bir misyon gurubu olan Mormonlar arasında zuhur etmedi. Bu durumun en önemli nedeni Mormonların ABD'de uğramış olduğu ayrımcılığın Protestan misyonerler tarafından Osmanlı topraklarına taşınmasından ileri gelmekteydi. Mormon misyonerler, Anadolu'da seyahat ederken ilk zamanlarda pek fazla bir engelleme ile karşılaşmıyor hatta yabancıların Osmanlı ülkesinde nasıl bu kadar rahat bir şekilde seyahat ettiklerinden imrenerek bahsetmekte Avrupa'da bile yabancılara bu özgürlüğün tanınmadığını her fırsatta dile getirmekteydiler. Fakat Ermeni isyanlarının Anadolu'nun birçok şehrinde vuku bulmaya başlaması ve Osmanlı yetkililerin de bu isyanların sebeplerinin Ermenilerin aklını çelen misyonerlere ve onların Ermenilere sağladığı eğitim kurumlarında verilen eğitimin Ermenilerin milliyetçilik fikirlerini ateşleyip ayrılıkçı isyanların meydana gelmesinde rol oynadığına bağladığı bir dönemde Mormon misyonerler ABD konsoloslukları ile ilişkileri zayıf bir seviyede olsa da bu ilişkiyi hep korumaya çalıştılar çünkü siyasi bir himayenin bu topraklarda çok iş görebileceğine çok tanık olmuşlardı (Akgün, 2014:251-161).

Mormon misyonerlerin Osmanlı topraklarında başarısız olmasının nedenlerinden biri olan ABD'li Protestan misyonerler, okul, hastane ve yetimhane gibi önemli misyon kurumlarının bulunduğu yerleşim alanlarında meydana getirdikleri Protestan kiliselerinde cemaatlerinin kesinlikle Mormon misyonerler ile

iletişim kurmamaları yönünde telkinlerde bulunuyordu (Akgün, 2014:256/258). Bir zamanlar Ermeni Patrikliğinin ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bulunan Ermeni kiliselerinde görevli ruhban sınıfının Ermenilerin Protestan misyonerler ile bir yandan iletişim kurmamalarını tembihlerken diğer taraftan da misyonerlere kiliselerine dokunmamaları için tehditlerde bulunmaktaydı. ABD'li Protestan misyonerler kendilerine yapılan bu uygulamadan oldukça şikâyetçi olmalarına rağmen kendileri gibi aynı ülkeden gelen vatandaşlarına aynı şekilde davranmaktan geri kalmayarak Mormon misyonerlerinin gittikleri her yerde kapıların yüzlerine kapanmasında büyük bir rol oynadılar. Protestan kiliselerinde Mormon misyonerlerin uyguladıkları taktikler, Mormon dininin sapkın olduğu iddiaları, Mormonların birden fazla eşle evliliğe sıcak baktıkları gibi bir takım söylemler geliştirerek özellikle Anadolu'da Protestan misyonerlerin aktif olduğu Merzifon, Tokat, Zara, Elbistan, Maraş ve Antep gibi misyon merkezleri ve bu merkezlere bağlı uç istasyonlarda bulunan Protestan misyonerler önceden uyarılarak Mormon misyonerlere karşı her zaman propaganda içinde olması tembihlendi. Diğer taraftan Osmanlı yetkilileri ile Mormonlar hakkında görüşen ve fikir beyanında bulunan ABD'li Protestan misyonerler, Mormon dininin sapkın bir din olduğunu özellikle Amerika'da benimsenmediğini ve bu nedenle de Mormonların Amerika'nın iç bölümlerine sürüldüğünü belirterek Mormon misyonerlerin faaliyetleri sonucu Mormon dinine girmiş olan Ermenilerin kesinlikle ayrı bir millet statüsüne alınmaması gerekliliğini içeren açıklamalarda bulunarak Mormonların Osmanlı topraklarında ayrı bir millet olarak tanınmasına engel olmaktaydılar (Charles, 2000:113/115).

Mormon misyonerler ile Osmanlı yetkililer arasında gerçekleşen görüşmelerde belirtilen ayrı bir millet olarak tanınma talebi her defasında Osmanlı yetkilileri tarafından sürüncememde bırakılarak bu yeni topluluğun Protestan milleti altında bir millet olarak tanınması teklifinde bulunulmasına rağmen Mormon misyonerler bu teklife sıcak bakmayarak Mormonluğun Protestanlıktan çok farklı olduğunu Osmanlı yetkililerine kabul ettirmeye çalışmaktaydılar. Gelinek noktada Osmanlı topraklarındaki Mormonlar hiçbir zaman ayrı bir millet olmadı. Bu durum Mormon misyonerlerin faaliyetlerinde özgür olmasını engellemekteydi. Örneğin matbaa hizmetlerinden yoksundular. Ayrı bir millet olarak görülmedikleri için imtiyaz hakkı elde edememekteydiler. Basın yayın hizmetlerinin yoksunluğu

Mormon Misyonu'nun gelişmesine en büyük darbeyi vuran unsurlardan biriydi. Ayrıca sansürün had safhada uygulandığı bir dönem içerisinde Mormon misyonerlik faaliyetlerinin yoğunlaşmaya başlaması misyonun ülke dışından gelen yazınsal materyallere ulaşımını da olumsuz yönde etkilemekteydi. Utah'tan gönderilen kitaplar Osmanlı Devleti'nin sansür kurullarına takılarak varacağı noktaya ulaşması engelleniyordu.

II. Abdülhamit, padişahlığı döneminde Osmanlı millet birliğine çok önem veren ve bu amaç için de milletlerinin ihtiyaçlarını karşılamayı ve onların bir arada devlete karşı itaatkâr olmalarını sağlamaya çalıştı. Ancak onun döneminde ne yazık ki Ermeni isyanlarının sayıca artması hatta kendisine bile suikast girişiminde bulunulmasının yanında yine bu dönemde İmparatorluk topraklarının nerdeyse her alanı Katolik ve Protestan misyonerlik faaliyetine maruz kalmıştı. Önünde bir Amerikan misyonerlik tecrübesi bulunan II. Abdülhamid, direkt olarak Mormon misyonunu hedef alan bir engelleme çalışmasının içine girmedi. Daha çok bu misyonerlerin seyahat etmesini kısıtlamadan onların vardıkları bölgelerde toplantı yapmalarını kitap broşür gibi dini bilgiler içeren yazınsal materyaller dağıtmalarını engellemeye çalıştı. Osmanlı topraklarında bulunan her Mormon misyonerini izleyen birilerinin olması ve bu izlenimlerin devamlı merkeze bildirilmesi ile Mormon misyonerlerin atacağı bir sonraki adım önceden tespit edilmeye çalışılarak bu misyonerlerin özellikle Ermenileri hedef alan faaliyetleri önlenmeye çalışıldı. Hatta bazen de misyonerlerin tutuklanmaları kısa bir süre de olsa özgürlüklerinin ellerinden alındığı da meydana gelmişti (Akgün, 2014:251/255).

Mormon misyonerleri, faaliyetleri süresince özellikle Anadolu sahasında meydana gelen Ermeni isyanlarına tanıklık etmişlerdi. Bu isyanların Ermeni halkı içinde yaygınlaşmasının nedenlerini irdelemeye çalışan Mormon misyonerler, özellikle vatandaşları Protestan misyonerlerin Ermenileri eğitim yolu ile nasıl şekillendirmeye çalışarak Osmanlı Devleti'ne karşı ayrılıkçı hareketler içerisine soktuklarından LDS (Latter Day Saints) misyon merkezine gönderdikleri mektuplarında belirtmektedirler. Gelişen olaylara tarafsız kalmayı benimseyen Mormon misyonerler genellikle bu dönemde Osmanlı topraklarını terk etmeye çalışmışlar ve bulunduğu yeri terk edemeyenler ise isyan sürecinde ehemmiyetli

yerlerde bulunmaya özen göstermişlerdi. Ermeni isyanlarının gerçekleştiği yıllarda gözlemlerini Utah'taki Desert News, Millennial Star ve Desert Weekly gibi misyon yayınlarında yayınlayan Mormon misyonerler ABD'li Protestan misyonerler gibi Amerika'da Osmanlı aleyhine propaganda çalışması içerisine girmemişlerdi (Akgün, 2014:262/263). Osmanlı topraklarında Mormon Misyonu'nun faaliyetleri Amerikalı diğer misyoner grup olan Protestan Misyonu gibi bir düzen içerisinde değildi. Belli zamanlarda Mormon Misyonu'nda duraklamalar yaşandı. Oysaki Protestan misyonerlerde böyle bir durum söz konusu olmayıp misyonun devamının büyük bir önemi vardı. Ayrıca Protestan Misyonu bulunduğu bölgede uzun zaman diliminde gerçekleşebilecek hedeflerin peşinden koştukları için misyon sahasına tam anlamıyla yerleşmekteydiler (Kocabaşoğlu, 1991:67/69). Mormon Misyonu'nda bu durum söz konusu değildi. Devamlı hareket halinde olan Mormon misyonerler bir yerde en fazla bir veya iki yıl kalıp yeni bir yerde misyon başlatmak için seyahat ediyorlardı. İşte bu neden Mormon misyonerlerin toprak almasına da engel oluyordu. Osmanlı Devleti'nde bir yabancı'nın arazi veya ev sahibi olabilmesi için en az o bölgede 3 yıl ikamet etmesi gerekmekteydi. Mekân sıkıntısı içerisinde olan Mormon misyonerler bu ihtiyaçlarını Mormonluğa kazandırdıkları Ermeni ailelerinin evinde konaklayarak gideriyorlardı.

5.4 Mormon Misyonerlerin Başarısız Olmalarında Rol Oynayan Etkenler.

Osmanlı topraklarında ABD'li Protestan misyonerlerin elde ettikleri başarıya ulaşamayan Mormon misyonerlerin en büyük eksikliği bu sahada rakipleri gibi bir kurumsallaşma yapısını oluşturamamalarından ileri gelmekteydi. Mormonlara karşı ABD hükümetleri tarafından gösterilmeyen maddi ve siyasi desteğe her zaman rahatlıkla ulaşan Protestan misyonerler, Osmanlı topraklarında misyon merkezleri oluşturmadan önce en az yirmi yıl fizibilite çalışmasında bulunarak Osmanlı toplum ve devlet yapılarının incelenmesinde bulunup elde ettikleri bilgileri, sahaya sonra sürülmesi planlanan misyonerlerin başta dil olmak üzere bir çok farklı eğitiminde kullanan American Board gibi örgütler bu coğrafyaya kısa sürede adapte olarak en büyük rakipleri Katolik misyonerlere karşı kısa sürede kurumsallaşmaları sayesinde başarı elde ederek Protestanların ayrı bir millet olarak tanınmasını İngilizlerin Osmanlı üzerindeki siyasi baskısını işleterek elde etti. 1856 yılında Islahat

Fermanının ilan edilmesiyle çok rahat bir şekilde faaliyet gösteren American Board misyonerleri, İmparatorluğun birçok farklı alanına dağılarak misyon kurumları meydana getirip bu kurumların genişlemesi ve Osmanlı Ermenileri arasındaki propaganda faaliyetlerini belli bir sistem dahilinde gerçekleştirdi. Mormon Misyonu'nun başarı elde edememesinin nedeni Osmanlı topraklarında misyonun kurumsallaşmasına gidememesinden ileri de gelmekteydi. Aslında Mormon misyonerlerin Osmanlı coğrafyasında seyahat ederken kendilerine örnek olacak ya bir Protestan ya da bir Katolik misyon yapılanmalarıyla karşılaşmaktaydılar. Bu yapılanmaları örnek olarak benimsenerek aynı veya benzer misyon yapılanmasında bulunarak diğer misyonların yakalayabildikleri başarı Mormon misyonerlerce yakalanabilirdi. Fakat Mormon misyonerlerin Mormon dinini özellikle Protestanlıktan farklı görmeleri ve Mormonluğun sahip olduğu farklı uygulamalar bu dinin misyonerlik anlayışını da etkilemekteydi. Bu nedenle Mormon misyonerler hiçbir zaman ne Protestanlığı örnek aldılar ne de Osmanlı topraklarında Protestan misyonerlerin bir şubesi şeklinde çalıştılar.

Kurumsallaşma da zayıf olan Mormon misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki en önemli engellerinden biri de Mormon dinine kazandırdıkları Osmanlı Ermenilerinin Protestan Ermeniler veya Katolik Ermeniler gibi ayrı bir millet olarak Osmanlı Devleti tarafından tanınmaması idi. Mormon Misyonu'nun en önemli ihtiyacı olarak görülen fakat bir türlü gerçekleşemeyen resmi onama Mormon misyonerlerin Osmanlı coğrafyasının her alanında bir engel olarak karşılına çıkmaktaydı (Akgün, 2014:155/156). Hedef alınan herhangi bir topluluğun Mormon misyonerlere ilk sorusu Osmanlı Devleti tarafından kendilerinin ayrı bir millet olarak tanınıp tanınmadığı hususundaydı. Osmanlı topraklarına ayak basan ilk Mormon misyoner olan Joseph Sporri'den itibaren Mormon Misyonu'nda çalışan en faal misyonerlerden biri olan Ferdinand Hintze'ye kadar birçok Mormon misyoner Osmanlı Devlet adamları ile iletişime geçip Mormonların da bu devletin şemsiyesi altında özgürce yaşamasına ve Osmanlı Devleti'nin diğer gayri Müslimler için uygulanan başta vergi indirimleri olmak üzere okul açma, kilise meydana getirme ve en önemlisi dini toplanma ve ayin gerçekleştirme serbestleyesinin de kendilerine verilmesini ummaktaydılar. Osmanlı Devleti'nin ayrı bir millet olarak tanımadığı

Mormonlar birtakım avantajlardan yararlanamıyor ve bu durum misyonun cazibesini ve inandırıcılığını her geçen gün kaybetmesine neden oluyordu.

5.4.1 Mormon Bayan Misyonerlerin Gelişi

On dokuzuncu yüzyılın son yıllarına doğru Osmanlı topraklarında artmaya başlayan Mormon misyonerlik faaliyetleri içerisinde bayan Mormon misyonerlerin, misyonunun gelişmesi açısından oynadıkları rol aynı misyon sahasında görev yapan Protestan bayan misyonerler ile karşılaştırılınca sönük kalmaktaydı (Doğan, Sharkey, 2011:80/83). Bu durumun birçok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenlerden en önemlisi Osmanlı topraklarına ABD'den Mormon bayan misyonerin gönderilmeyişi veya gönderilmeye başlanılmasında çok geç kalınmış olmasıydı. Diğer nedenlere baktığımızda, Mormon dininin bayanları daha çok evde hizmet etmek, çocuk bakımıyla uğraşmak ve eşlerine yardımcı olmak gayesiyle daha çok ev hizmetlerinde kullanmaya yatkınlaştırması bayanları misyon çalışmalarından uzak tuttuğunu görmekteyiz. Eğitim düzeylerinin meslektaşları Protestan bayan misyonerlerden düşük oluşu, bağımsız misyon oluşturma tecrübesinin yetersiz oluşu ve misyon sahasındaki üstünlüklerini ABD'li Protestan bayan misyonerlere kaptırmış olmaları Mormon bayan misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini olumsuz etkilemesi bu ülkeye Utah merkezden bayan Mormon misyonerlerin gönderilmesini kısıtlamıştı (Akgün, 2014:241/243).

Osmanlı topraklarının Sivas, Zara, Antep ve Halep gibi belli alanlarında Mormon dininin yayılmasını hedefleyen Mormon misyonerler, çalışma alanlarının ne kadar kısıtlı olduğunun farkındaydılar. Erkek egemen Osmanlı Müslüman toplumunda benimsenmiş yaşam tarzı ve aynı yaşam tarzına kendisini adapte etmiş Ermeni toplumlari arasında çalışmalarını yoğunlaştıran Mormon misyonerler, toplumun belli bir kesimi ile ancak kahvehane gibi belirli alanlarda bir araya gelmek zorundaydılar (Charles, 2000:97/99). Bu zorunluluk misyonun gelişmesini olumsuz yönde etkilediğini tespit eden erkek Mormon misyonerler, aynı sahada bir nebze de olsa rakipleri konumunda bulunan ABD'li Protestan misyonerler arasında bulunan bayan misyonerlerin misyonun genişlemesinde erkeklerden daha etkin rol

üstlendiklerine de şahit olmaktadır. Mormon Misyonu'na katılacak olan bayan misyonerler sayesinde ne tür bir gelişme içinde olabileceklerini tahmin eden erkek Mormon misyonerler bu sıkıntılarını devamlı Utah'taki LDS (Latter Day Saints) merkeze bildirerek bu konuya çözüm üretilmesini istemekteydiler. 1897 yılında Mormon kilisesinin başkanı Wilford Woodruff, Mormon bayan misyonerlerin kıta dışı faaliyetlerine izin vererek bayanların da Mormon misyonerlik faaliyetleri içerisinde yer almasına izin verdi. Bu tarihten sonra dünyanın değişik alanlarında kurulan Mormon Misyonlarına bayan misyonerler gönderilmeye başlandı (Akgün, 2014:242).

Osmanlı topraklarına gelen Mormon bayan misyonerlerin sayısı oldukça düşüktü. 1900 yılından sonra Osmanlı'daki misyon sahalarına Utah'tan gönderilen bağımsız bayan misyonerlerden ilkinin Osmanlı topraklarına ulaştığı ilk tarih 1904 yılıdır. Bu tarihten önce bölgeye gönderilen sadece birkaç erkek misyoner eşleri ile birlikte Osmanlı topraklarına intikal etmişlerdi. Erkek Mormon misyonerlerinin eşleri ile birlikte misyon sahasına gitme gibi bir alışkanlıkları henüz oluşmamıştı (Lindsay, 1958:66/68). Seyahat masrafının artması ve diğer dini nedenler bu tecrübenin olgunlaşmasını geciktirmekteydi. Frederic A Hirs ve Joseph Booth eşlerini de misyon sahasına getiren ilk Mormon misyonerlerdi (Charles, 2001:247). Osmanlı topraklarına gelen bu ilk Bayan Mormon misyonerler bölgeye gönderilen bağımsız ilk Bayan Mormon misyonerlerden on yıl önce Osmanlı ülkesine gelmişlerdi. Meslektaşları ABD'li Protestan bayan misyonerler kadar aktif ve tecrübeli olmasalar da toplum içine karışmayı Mormon Misyonu'nun hedeflediği kitleler arasında Mormon Kitabı ve dininin tanıtılması için aile gezmeleri, sohbetler ve eğitim konularında eşlerine yardımcı olmaya çalışmaktaydılar. Ancak Osmanlı topraklarına gelen bayan Mormonların sayısının misyonun ilk dönemlerinde az oluşu bu bayanların misyonun gelişmesinden çok misyon içi iletişimin veya misyonun geri planındaki görevlerin yerine getirilmesinde kullanıldığı görülmektedir.

Mormon Misyonu'nun Osmanlı topraklarında etkin olmaya başladığı yıllar olan 1880'li yıllara gelindiğinde bölgeye daha önceden gelen ABD'li Protestan bayan misyonerlerin 50 yıl saha tecrübesi bulunmaktaydı. Eşleri ile birlikte 1823 yılında Osmanlı Beyrut'una ilk ayak basan ABD'li Protestan misyonerler özellikle bölgedeki

kız çocuklarının eğitimi ve bu çocuklarının ailelerinin misyonerlik faaliyetlerine maruz bırakılması konusunda bayan misyonerlik faaliyetlerinden hem yeterince hem de Protestan Misyonu'nun ilk aşamasından itibaren yararlanmayı bilmişlerdi (Van Den Berg, 2006:462). Diğer taraftan ABD'de meydana getirilen bağımsız bayan misyonerlik hareketi sonucu oluşan bir takım bayan misyon örgütlenmeleri de Osmanlı topraklarına bekar bayan misyoner göndermekteydi. Hem sayıca hem de eğitim düzeylerinin yüksek oluşu ABD'li Protestan bayan misyonerlerin misyon sahasında etkili olmalarını sağlayarak özellikle Protestan Misyonu'nun eğitim ve sağlık alanlarında elde ettiği başarısının ardında bulunan bayan misyonerlerin önemini göstermekteydi. Bu önemin farkında olan Mormon misyonerler her ne kadar bölgeye bayan misyonerlerin gönderilmesini istediyseler de misyonun kısa sürede kapatılması bayan Mormon misyonerlerin etkisini olumsuz yönde etkiledi.

5.4.2 Mormon Misyonunun Eğitim Ve Sağlık Boyutu

Mormon misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı topraklarındaki serüveninin kısa sürmesinin nedenlerinden biri de onları yerel halklar ile yüz yüze buluşturan eğitim, yetimhane, sağlık ve mesleki atölye gibi misyonun görevini yerine getirirken kullandığı araçlar üzerinde kurumsallaşmaya gidememesinden ileri gelmekteydi. Oysaki Mormon misyonerlerin kendileri gibi aynı ülkeden gelen Protestan meslektaşları özellikle okul ve sağlık kurumlarının önemini kısa sürede kavrayarak Protestan Misyonu'nun Osmanlı topraklarında gelişmesi için eğitim ve sağlık alanına mutlaka yönelmesi gerektiğini Boston'daki American Board merkezine bildirerek, misyonun bu alanlardaki ağını 1825'li yıllardan itibaren oluşturmaya başladılar. Kız çocuklarının eğitimini bölgede ileriki yıllarda oluşturulması planlanan Protestan nesiller için bir elzem olarak görmeye başlayan Osmanlı topraklarındaki American Board misyonerleri, bu ülkedeki misyon faaliyetlerine bayan misyonerleri de dahil ederek Osmanlı ülkesinin en ücra köşelerine bile çeşitli derecelerde okul ve hastane açmaya çalıştılar (Grabill, 1971:44/52).

American Board misyonerlerinin özellikle Osmanlı Türkiye ve Suriyesi'nde kısa zamanda başarı göstermesi her ne kadar okul ve hastane ağının genişlemesine

bağlamaya çalışsak da bu misyoner gurubun faaliyetlerinde yerel halktan da birtakım kimseler kullanması veya bu amaç için eğiterek misyoner yardımcısı konumuna getirmesi American Board misyonerlerinin Osmanlı yerel halkların arasına daha kolay sızmasını mümkün hale getirmişti (Anderson, 1872:198/199). Osmanlı İmparatorluğu'nun gayri-Müslim nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan Ermeniler arasında Protestanlığı yoğun bir şekilde yaymaya çalışan misyonerlerin Osmanlı Türkiyesi'ndeki faaliyetlerine karşılık bir diğer Protestan örgüt olan Church Missionary Society (CMS), Osmanlı'nın Ortadoğu topraklarında Anglikan Protestanlığını yaymaya çalışmaktaydı (Haidostian, 2011:34/35). 1850 yılında Osmanlı Devleti'nin ülkedeki Protestanları tanıyarak onlara bir defter açıp Millet Sistemi içerisine dâhil etmek zorunda kalması, ülkedeki Protestan misyonerlerin ne kadar kısa sürede hatırı sayılır bir Protestan nüfus meydana getirdiklerinin bir kanıtı olsa gerek. Osmanlı ülkesindeki Protestanların başta İngiltere olmak üzere ABD ve sonrasında Almanya tarafından himaye edilmeye başlanması Osmanlı Devleti'nin arzu etmediği bir takım iç siyasete müdahaleleri de beraberinde getirmeye başlamıştı. Monroe Doktrini ile kendisini Amerika kıtasına hapseden ABD, Fransa ve Rusya gibi devletlerin öncüsü olduğu himaye uygulamasını öğrenerek hem Osmanlı topraklarında hem de Ortadoğu'da açık kapı emperyalizm politikasını izlemeye başlamıştı. Osmanlı topraklarında din sayesinde oluşan diğer devletlerin varlığının yanında Amerikan varlığının da bu bölgede oluşturulup Amerikan emperyalizmine hizmet etmesini sağlamak için ABD, American Board misyonerlerine gizliden destek vermekteydi (Schölch, 1982:23/24). Ancak ABD siyasi ve maddi desteğini Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ABD'li Mormon misyonerlere göstermiyordu.

Maddi konuda önemli eksiklikler içinde olan Mormon misyonerler, Osmanlı misyonunun başarısız olmasında rol oynayan nedenler arasında maddi yetersizliklerin önemli rol oynadığını belirtmekteydiler. ABD'de cemaat olarak Protestanlardan sayıca az olmaları ve Protestanlığı yaymayı hedefleyen misyoner örgüt yapılanmasına Mormonların sahip olmaması Osmanlı topraklarında Mormon misyonerlerin ABD'li Protestan misyonerler kadar başarılı olmasını engelleyen faktörlerdi. Diğer taraftan Mormon Misyonu'nun uzun vadede gerçekleştirebilecek hedefleri benimsemesi yerine daha çok günü kurtarıcı kısa hedeflerin benimsenmesi Mormon misyonerlerin Osmanlı topraklarında dereceli okullar oluşturması yerine

cemaatine sadece okuma yazmayı öğreten okullar açmasını mümkün kılmıştı. Antep bölgesinde açılan Mormon mektebi de bu okullardan biriydi. Antep'teki Mormon cemaatinin okuma yazma ihtiyacının karşılanması için hazırlanan Sunday School, şehirde ABD'li Protestan misyonerlerin meydana getirmiş olduğu okul ağına ve bu ağın tepesinde bulunan Merkezi Türkiye Koleji (Central Turkey Collage)'nin seviyesinde değildi.

Mormon Misyonu'nun Osmanlı topraklarında her ne kadar kırk yıl faaliyet göstermesine rağmen ülkedeki Amerikan, Fransız ve Alman misyonların meydana getirdiği sağlık kurumlarının bu ülkelerin desteklediği misyoner örgütlerin elde ettiği avantajları elde edemedi. Eğitim alanında Osmanlı Devleti'nin eksikliklerini ve Osmanlı ülkesinde uygulanan millet sisteminin var olan açıklarını kullanarak başta Osmanlı gayri Müslim halkları etki altına almaya çalışan misyoner gurupları, meydana getirdikleri çeşitli okulların kendilerinin yerel halk tarafından benimsenmesinde önemli bir rol oynadığını görmüşlerdi. Böyle bir avantajı meydana getirdikleri hastanelerde daha fazla gören başta ABD'li Protestan misyonerler Osmanlı topraklarının özellikle merkezden uzak bölgelerinde hastane veya misyon sağlık evleri meydana getirerek Ermenilerin dışında misyon sahasında asıl nüfus olan Müslümanlara da Protestan propagandası yapılmaya başlanmıştı (Eddy, 1913:36/38). Mormon misyonerler inançları gereği sağlık kurumları açmak yerine Mormon din adamlarının sahip olduğuna inanıldığı iyileştirici güç ile hastaları ziyaret edip şifa dağıtmayı ummaktaydılar. Elbetteki bu anlayış Osmanlı'daki Mormon misyonunun merkezi konumunda bulunan Antep gibi kozmopolit bir nüfus yapısına sahip bir şehirde pek de rağbet görmedi. Kaldığı şehirde bulunan Amerikan Hastanesi'nin sağladığı olanaklar ve bu hastanede görev yapan Shepard gibi misyoner doktorların Antep dışındaki dış istasyonları gezerek şifa dağıtmaya çalışması bölge halkının Protestan misyonerleri daha çok benimsemesine neden oldu (Riggs, 2001:48/53).

5.4.3 Mormon Misyonerler ile ABD'li Protestan Misyonerlerin Karşılaşması

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde ABD'den gelen iki farklı misyoner gurubu iki farklı öğretiyi yaymaya çalıştı. Farklı zaman diliminde misyonerlik faaliyetlerine başlayan ABD'li Protestan ve Mormon misyonerler, belli bir dönem

aynı coğrafyada aynı zamanda görevlerini icra etmişlerdi. Osmanlı topraklarında ABD'li Protestan misyonerler ile iyi ilişkilere sahip olmayan ABD'li Mormon misyonerin en önemli hedefi Protestanlar gibi ayrı bir millet olarak Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmaktı (Doğan, 2013:48/53). Osmanlı topraklarına aynı ülkeden gelmelerine rağmen birbirine yabancı olan bu iki misyoner gurubun arasındaki husumet Osmanlı topraklarında zuhur etmemiş aksine uzun bir geçmişe dayanarak Amerika'da Mormonluğun ortaya çıkması ve yayılması ve yasaklanmaya çalışılması süreçlerinde meydana gelmiş ve bu düşmanlık Osmanlı topraklarına kadar taşınmıştı. Mormon misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı topraklarındaki macerası her ne kadar kısa sürse de misyonun 40 yıl gibi bir geçmişe sahip olması ve misyonda 30 ile 35 arasında Mormon misyonerin görev almasını sağlayacak bir zaman dilimine sahip olmasına engel olamamıştı. Mormon misyonunun kısa sürede kapanması sürecinde önemli bir etken olan ABD'li Protestan misyonerler, Mormon misyonerlerin Osmanlı topraklarında hem en önemli rakibi olmuşlardı hem de Mormon propagandasının engellenmesinde başrolü üstlenmişlerdi (Charles, 2001:240).

Amerika'daki Mormon karşıtlığını Osmanlı topraklarına da taşıyan ABD'li Protestan misyonerler özellikle Mormon misyonerlerinde hedef kitesinde yer alan Osmanlı Ermenilerini Mormon dinine karşı bir soğukluk beslemelerine sebep olarak Osmanlı topraklarının neredeyse en ücra köşelerinde bulunan Protestan misyon kurumlarında propagandaya maruz bırakılan Ermenileri Mormon din adamlarına karşı örgütlemeye çalışmışlardı (Akgün, 2014:202/206). Osmanlı ülkesini misyon sahası olarak seçen Mormon misyonerlerin kendi faaliyet sahalarında bulunan Osmanlı Ermenilerini mutlaka bir gün ziyaret edecekleri beklentisi içinde olan ABD'li Protestan misyonerler bu karşılaşmanın gerçekleşmesinden önce tedbir amaçlı olarak hem Osmanlı Devlet yetkililerine hem de Ortodoks din adamlarına Mormonlar hakkında ön bir bilgi vererek Mormon misyonunun yaygınlaşmasını engellemeye çalışmışlardı.

5.5 Mormon Misyonunun Osmanlı Suriyesi'ne Yönelimi

Anadolu'daki Mormon Misyonu'nun merkezi konumunda bulunan Antep'teki merkezin kapatılması 1907 yılında gerçekleşti. Antep'teki Mormon Misyonu bu tarihte misyon merkezini Halep'e taşıdı. Halep'e taşınan misyon ancak 1910 yılına kadar varlığını sürdürdü. Ocak 1910 yılında Halep'teki Mormon Misyonu, Utah'taki merkezden gelen Türkiye misyonunun kapandığı bildirgesi ile varlığına son verdi. Bu bölgedeki misyon ise Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki topraklarına yöneldi ve Hayfa'ya hareket etti (Lindsay, 1966:54/55). Türkiye Mormon Misyonu'nun kapanmasında artan Ermeni isyanları ve bu isyanlar sonucunda ortaya çıkan güvenlik sorunu önemli rol oynadı. Belli bir müddet Antep'teki misyona "Türkiye Misyonu" Halep'teki misyona da "Ermeni Misyonu" adını vererek varlığını iki farklı şube şeklinde sürdüren Mormon misyonu özellikle 1910'lu yıllardan itibaren ki özellikle 1909 Adana Ermeni isyanından sonra tümüyle Anadolu coğrafyasındaki faaliyetlerine son vermişti (Akgün, 2014:261/265).

Osmanlı topraklarında sadece Osmanlı Ermenilerinin bir bölümünü Mormon dinine kazandıran Mormon misyonerler Türkiye misyonunu kapatırken Anadolu'da bulunan Mormon Ermenilerin bir bölümünü Utah'ta Mormon cemaatinden elde edilen bağış sayesinde Utah'a gönderebildiler. Zara, Tokat ve Antep'ten Utah'a göç eden Ermeni aileler bulunmaktadır. Mormon misyonerler Anadolu'da bulunan diğer Mormon Ermenileri ise Antep'te toplayarak kısa süre içerisinde hazırlayıp yeni misyon merkezi olarak kabul görülen Halep'e taşıdılar (Akgün, 2014:279/281). Üç günlük bir yolculuktan sonra Halep'e gelen Mormon Ermeniler, I. Dünya Savaşı'na kadar bu bölgede Mormon misyonerler ile birlikte kaldı. Ancak savaşın devam etmesi ve bölgenin savaş sonrasında Osmanlı egemenliğinden çıkarak diğer Batılı devletler tarafından paylaşılması Mormon Misyonunu Halep'te durma aşamasına getirerek Mormon misyonerlerin misyonu Hayfa'ya taşınmasına neden oldu. Yeni bir coğrafyada yeni bir başlangıç yapan ve bölgede yeni aktörlerin ki özellikle Alman Templar cemiyetinin kolonileşme çalışmalarını örnek alan Mormon misyonerler kolonileşme faaliyetlerini günümüze dek farklı yollardan ve daha tecrübeli bir şekilde sürdürmektedirler (Lindsay, 1966:55).

SON NOTLAR

¹ Mormon misyonerler Amerika'dan Osmanlı topraklarına gelmeden önce Avrupa Mormon misyonunun merkezi konumunda bulunan Liverpool'a ulaşarak burada belli bir süre kalıp eğitim almaktaydılar.

² Osmanlı Devleti, 1884 yılından itibaren ülkeye gelen Mormon misyonerleri, diğer ABD'li Protestan misyonerler ile belli bir süre aynı statüde gördü. Fakat ilerleyen zamanlarda Mormon misyonerlerin Mormonluğun Osmanlı Devleti tarafından ayrı bir din olarak tanınması ve Osmanlı ülkesindeki Mormonların da ayrı bir millet olarak kabul etmesi için verdikleri uğraş artınca, Osmanlı yöneticileri Mormon misyonerlere daha farklı davranmaya başladı. Protestan misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı Devlet'inin toplum yapısına verdiği zararın had safhada olduğu bir dönemde yine ABD'den gelen başka bir misyoner yapısının Osmanlı topraklarında yapılanmasını tehlikeli bulan Osmanlı yöneticileri, Mormon varlığının ülkede oluşmasını engellemek için Mormon misyonerlerden gelen talepler sürüncemede bırakılmıştır. Osmanlı yönetici zümresinin Mormon misyonerlere bu şekilde davranmasının arkasında sadece toplum birliğini sağlama yönünde verilen uğraşlar yoktur aynı zamanda ülkede bulunan ABD'li Protestan misyonerlerin Mormon misyonerler aleyhinde belirttikleri beyanatlar ile Osmanlı yöneticilerini etkilemeleri de bulunmaktaydı. Bu konuda daha fazla bilgi için Bkz.: (Akgün, 2014: 206/221)

³ Osmanlı coğrafyasının büyük bir bölümünde bazen dağınık bazen de toplu bir şekilde yaşayan Ermeniler özellikle XIX. yüzyılda Osmanlı gayrimüslim milletlileri arasında Hristiyan misyonerlik faaliyetlerine en fazla maruz kalan millettir. Osmanlı Ermenileri arasında sadece Hristiyanlığın Katolik, Protestan ve Ortodoks mezheplerine adam kazandırmaya çalışan misyonerler değil aynı zamanda gümümüz Hristiyanlığından bağımsız bir şekilde gelişen ve ona karşı durmaya çalışan mezheplerin mensubu olduğu misyonerler de faaliyet göstermişlerdi. Mormon dinini propaganda etmeye çalışan misyonerlerin de Osmanlı ülkesindeki hedef kitlesi Osmanlı Ermenileri olmuştu. Osmanlı Devleti'nin yönettiği toplulukları Mormon dinine kazandırmak isteyen Mormon misyonerler, ülkedeki Müslümanların din değiştirmesinin yasak olması, genellikle şehirlerde yaşayan Yahudilerin, Rabbi denilen dini reisleri tarafından çok sıkı bir şekilde bir arada tutulmaya çalışılması,

şehirli Ermenilerin bu yeni dine sıcak bakmaması ve Osmanlı Devleti'nin Mormon misyonunun basın yayın yapmasına izin vermemesi Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Mormon misyonerleri hem Anadolu'nun iç kısımlarına hem de bu kırsal alanda yaşayan Ermenilere yönlendirdi.

⁴ Osmanlı topraklarında 1884 yılında başlayıp 1917 yılına kadar nerdeyse 40 yıl bilfiil faaliyette bulunan Mormon misyonerlerin Mormon dinine kazandırdığı insan sayısı oldukça az idi. Bu durumun çeşitli nedenleri olmasına rağmen bu nedenler arasında en göze çarpanı ise Mormon dininin Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmaması ve Mormon olan Osmanlı vatandaşlarının ayrı bir millet statüsüne konulmaması idi. Osmanlı ülkesinde Mormon dininin propagandasını yapan Mormon misyonerlerinin de devamlı yakındığı bu konu misyonun başarısız olmasında en etkili neden olduğu görülmektedir. Konu ile ilgili daha fazla bilgi için Bkz.: (Akgün, 2014: 183/192)

⁵ Osmanlı topraklarında Katolik ve Protestan misyonerlik faaliyetlerinin önemli ölçüde arttığı yüzyıl olan XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Anadolu'da ve Osmanlı Suriyesi'nde bulunan kadim Ermeni kiliselerinin ruhban sınıfları misyonerlerin gerçek niyetlerini öğrenir öğrenmez cemaatlerinin misyonerler ile ilişki kurmasını yasakladı. Cemaatinin bölünmesine seyirci kalmak istemeyen Ermeni kiliseleri bazı Patrikler döneminde aforoz cezalarının hayata geçirilmesini bile bir tehdit unsuru haline getirerek özellikle din değiştirmeye meyilli Ermenilerin sayısını düşük tutmak niyetindeydiler. Aforoz cezalarının farklı Ermeni yerleşim alanlarında bulunan kiliseler tarafından uygulanması özellikle Anadolu'da Ermeniler arasında bir korkunun yayılmasına neden oldu. Aforoz cezasının yaptırımlarına maruz kalmak istemeyen Ermeniler, Protestan misyonerler ile ilişkilerini bir taraftan kısarken diğer taraftan da bu misyonerlerin sağlamış olduğu imkânlardan yararlanmanın da yolunu aramaktaydılar. Ermeni Patrikliklerinin Protestan misyonerlere karşı takındıkları sert tavır zamanla da yumuşamaktaydı. Bu durumun en önemli nedeni ise Osmanlı mirasının nasıl paylaşılacağı konusunda Ermeni patriklerinin sahip oldukları öngörülerde Amerika'nın ön plana çıkmasından ileri gelmekteydi. Amerikan misyonerlerine bir dönem düşman olan bu ruhban sınıfı değişen konjüktürle birlikte artık kucak açmaya başlamıştı. Ermeni kiliselerinin

uygulamaya koyduğu aforoz cezalarına uğrayan Ermenilerin ne gibi yaptırımlara maruz kaldığı hakkında Bkz.: (Turan, 2008:405/438).

ALTINCI BÖLÜM

6. OSMANLI DEVLETİ'NİN PROTESTAN MİSYONLAR İLE MÜCADELESİ VE NUSAYRİLER ÖRNEĞİ

6.1 American Board'un Suriye Misyonunu Başlatması

Osmanlı topraklarında ilk Amerikan Protestan misyonerlik faaliyetleri 1820 yılında Filistin Misyonu'nun faaliyete girmesiyle başlamıştı. Filistin bölgesinde İngiliz Anglikan *Church Missionary Society* ve *London Jews Society* adlı Protestan misyoner örgütlerin bünyesinde faaliyet gösteren American Board'un Filistin Misyonu'nda görev alan ABD'li Protestan misyonerler, 1819 yılında bu misyonu Suriye bölgesine kaydırmışlardı (P.A.B.F.M.C. Reel 538:4,7,10). Meydana getirilen Suriye Misyonu'nun merkezi ise Beyrut idi (P.A.B.F.M.C. Reel 542:5,7). Filistin bölgesinden ayrılmanın nedeni ise American Board'un misyonerleri ile İngiliz Protestan misyonerler arasında bir fikir ayrılığıydı.

Suriye bölgesinde etkin olmaya çalışan ABD'li misyonerler, faaliyetlerinin başlangıç yıllarında yerel halk arasında dua okuma (Informal Preaching) ve İncil metinlerinin (Holy Book Tracts) dağıtılması görevini üstlenmişlerdi (Tibawi, 1963:145). Bu dönemde daha çok bölgede yaşayan yerel Müslümanlar ile doğu kiliseleri mensubu yerel Hıristiyan toplulukları hedef alan ABD'li misyonerler önemli bir başarı elde edemediler (P.A.B.F.M.C. Reel 545:3,6). Müslümanlar arasında başarı elde edilemeyişinin arkasında yatan neden, Osmanlı Devleti'nin çıkarmış olduğu iradeler ile Hıristiyan misyonerlerin Müslümanlar arasında faaliyet göstermesinin yasaklamasının yanında Müslümanların da din değiştirmesinin yasaklanmasıydı. Yerel Hıristiyan halklar arasında da başarı elde edemeyen ABD'li

misyonerlerin faaliyetlerine en önemli engel ise bu Hıristiyanların üyesi olduğu kiliselerin ruhban sınıfıydı. Misyonerlik faaliyetlerinin cemaatlerini dağıtmayı hedeflediğini fark eden bu sınıf, misyonerlerin cemaatleri arasında faaliyet göstermesini engellemek için şiddete bile başvuruyordu. Doğu kiliselerinin nefretini üzerine çeken misyonerler, yapılan saldırılara maruz kalmamak ve bölgede kendilerine gösterilen hoşnutsuzluğun dinmesi için faaliyetlerine bir süre ara verdiler (Anderson, 1861:223). 1825 yılına gelindiğinde American Board'un Malta ve Beyrut'a birer adet olmak üzere iki tam teşekküllü misyon istasyonu meydana getirilmişti (P.A.B.F.M.C. Reel 545:11, 17, 24). Yunan İsyanı'nın patlak vermesi ile birlikte Malta'daki misyon istasyonuna çekilen Suriye'de görevli ABD'li Protestan misyonerler, misyon çalışmasına verilen bu ara içinde gelecekte bölgede ne tür faaliyetlerde bulunulabilirin tartışmasını yaptılar (Makdisi, 1997:687).

6.1.1 Suriye Misyonunun Amacı

American Board örgütünün Suriye bölgesinde oluşturmuş olduğu misyonun iki önemli amacı vardı¹. Bu amaçlardan ilki, örgütün bölgeye göndermiş olduğu misyonerlerin propaganda faaliyetinde bulunarak bu bölgedeki Doğu Hıristiyanlığı mensubu olan yerel halklara Protestan dinin hak Hıristiyan dini olduğuna inandırmaktı (P.A.B.F.M.C. Reel 542:5, 10, 23). Bu nedenle Protestanlarca gerçek İncil olarak kabul edilen kutsal kitabın bu halklar arasında dağıtımını ve okunmasını sağlamak, bu bölgeye intikal ettirilen misyonerlerin başlıca hedefiydi (P.A.B.F.M.C. Reel 545:3). İkinci önemli amaç ise bölgede demografik çoğunluğu elinde bulunduran Müslüman nüfusu etkilemekti. Müslümanlar da ABCFM örgütünün hedef listesindeki en önemli kitleydi (P.A.B.F.M.C. Reel 545:30, 55). Müslüman inancı olan İslam dinini sapkın bir din olarak gören bu örgüt bu dinin üyesi olan Müslümanları da adeta kâfir olarak nitelemekte ve bu insanların kurtuluşa erdirilmesini kendisine görev saymaktaydı (Lindsay, 1965:148). Bu nedenle American Board'un misyonerleri, bölgede açtıkları okullara Müslüman çocuklarının da kayıt isteğinde bulunması için Müslüman ailelere ziyaretlerde bulunarak bu yönde telkinlerde bulunuyorlardı².

Okullar sayesinde başta çocukların bizzat kendilerine sonrasında bu çocukların arkadaşlarına ve en son olarak da ailelerine ulaşmayı hedefleyen misyonerler, Protestan öğretisinin bu topluluklar arasında yaygınlaşması için bu topluluklar ile iyi ilişkiler kurmanın yollarını aramaktaydılar. Okullarda verilen eğitimde kullanılan dili Arapça olarak kararlaştıran American Board, ilişkilerin devamlı sıcak tutulması için dilin ne derece önemli olduğunun farkındaydı (P.A.B.F.M.C. Reel 542:16, 19, 21). Bunun yanında okutulan dersler arasında Arap Tarihi ve Arap dil ve edebiyatı gibi dersler bölgede Arap kültürünün yeniden canlanmasını ve gelecekte oluşabilecek Arap milliyetçilik hareketinin temelini oluşturuyordu. ABD’li Protestan misyonerlerin Suriye bölgesindeki faaliyetlerinde üzerinde durdukları diğer bir konu ise misyonun şehir ve kasabaların çevresinde bulunan köy yerleşkeleri arasında kök salmasıydı. Suriye bölgesinde 50 yıl kadar misyonerlik görevinde bulunan misyoner Henry Jessup, bu tür yerleşim bölgelerinden gelen okul talebini hemen yerine getirdiklerini belirterek kendisinin misyon sahasında bulunan köylerde yaşayan halk arasında artık bir yatırımcı olarak görüldüğünü vurgulamaktaydı (Jessup, 2002:155). Köy yerleşim alanlarında açılan Amerikan okullarının sahip olduğu özgürlük ve misyon okullarının elinde bulundurduğu arazileri merkezi otoriteden izin almadan genişletme imkânı, misyonerler için köyleri daha cazip hale getiriyordu. Bu nedenle şehirlerde kurulan misyon istasyonlarına köylerde oluşturulan bu uç istasyonlar, ABD’li misyonerlere bölgede sistemli bir şekilde eğitim ağı kurma imkanı tanıyordu (Beşe, 2010:163; P.A.B.F.M.C. Reel 542:35, 39). Yıllar içerisinde bölgede açılan okullar, aynı zamanda öğrencilerin daha önceden kiliselerde edindikleri alışkanlıkları da değiştirerek Protestanlaşma doğrultusunda öğrencilere yeni kazanımlar sunmaktaydı.

6.1.2 Yunan İsyanı’nın American Board’un Suriye Misyonu’na Etkisi

1827–1828 yılları arasında vuku bulan Yunan Mora İsyanı, Osmanlı Devleti’ne zor günler geçirttiği gibi bu dönemde Beyrut merkezli Suriye bölgesinde Protestan misyonerlik faaliyeti yürüten ABD’li misyonerlere de zor günler yaşattı. İsyanın başlaması ile birlikte, Osmanlı Devleti’nin savaş pozisyonu alması ve özellikle ülkenin bu bölümünde bazı güvenlik açıkları meydana getirebilecek durumların söz konusu olmasından dolayı ABD’li misyonerler, faaliyetlerine bir

süreligine ara verdiler (P.A.B.F.M.C. Reel 545:17, 25, 36). Başlangıcından 1828 yılına kadar meydana getirdikleri okul, yetimhane ve misyon evlerini geçici olarak yerel Protestan cemaatlere terk ederek bu sürenin son bulmasını Malta adasındaki American Board'un misyonunda beklemeyi uygun gördüler. Lübnan'daki okulların kapatılması sonucunda öğrenciler dağıtıldı ve bu okullarda görevli olan Amerikalı misyonerlerin çoğu ABD'ye geri döndü (Makdisi, 2009:79). Bu dönem American Board'un Suriye bölgesinde görevli misyonerler için hem dil öğrenme hem de Suriye Misyonu'nun ileriki yıllarda nasıl bir şekil alabileceğinin tartışmasıyla geçti (Talhamy, 2011a:218; P.A.B.F.M.C. Reel 545:49, 55).

ABD'li misyonerleri, Suriye bölgesindeki görevlerini ifşa ederken destek aldıkları en önemli devlet ise kendi devletleri olan ABD olmayıp onun yerine İngiltere idi. 1830 yıllara kadar ABD'nin Osmanlı topraklarında resmi bir temsilcisi bulunmamaktaydı. Ancak 1836 yılından sonra ABD ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen antlaşmalar doğrultusunda ABD, ilk büyükelçisini İstanbul'a atadı. Bu dönemde İngiltere'nin de hem İstanbul hem de Beyrut'ta konsoloslugu vardı. American Board'un misyonerleri, İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi nüfuzunu kullanmak amacıyla bu dönemde İngiliz milletinin sahip olduğu haklardan yararlanmak için İngiltere himayesini tercih etti. Bu durum ABD'nin Osmanlı Devleti'nde resmi temsilci bulundurmasına rağmen uzun yıllar sürdü. Misyoner Henry Jessup, neden İngiltere himayesinin tercih edildiğini İngiltere'nin Osmanlı devlet adamları arasında korkutucu bir devlet olmasına bağlıyordu (Jessup, 2002:154). 1830 yılına gelindiğinde Yunan İsyanı bastırılmış fakat akabinde Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyanı baş göstermişti. Savaş sonrasında American Board'un Suriye Misyonu faaliyetlerine yeniden başlamış, geçici olarak kapatılan okullar tekrar açılmıştı (P.A.B.F.M.C. Reel 545:17,28).

6.1.3 İbrahim Paşa'nın Suriye Valiliğinin Protestan Misyonerlere Sağladığı Avantajlar

Kasım 1831 tarihinde Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Osmanlı Suriye'sini işgal etti ve bu işgal 1843 yılına kadar devam etti. Yunan İsyanı'nın bastırılmasından sonra Malta'da bulunan ABD'li misyonerler, Suriye

Misyonu'nun tekrar açılması için Beyrut'ta hareket ettiler. Yunan İsyanı, Suriye bölgesinde misyonerlik yapmakta olan Protestan misyonerlerin yanında diğer mezheplerin bölgede yaygınlaşması için uğraşan misyoner gurupları da etkiledi (James Bowen, 1872:119). Fakat American Board örgütü hem sayıca hem de sahip olduğu misyoner kurumları ile bölgede en etkili misyoner örgüttü. İbrahim Paşa'nın Suriye'yi eline geçirmesinden sonra bölgede uygulamaya başladığı batı tipi reformlar, özellikle ABD'li misyonerleri umutlandırdı (Jessup, 2002:155). Bu süreci, şimdiye kadar bölgede meydana getirdikleri okul ağını genişletmekte kullanılabilecek bir avantaj olarak değerlendiren ABCFM örgütü, çalışmalarını hızlandırdı.

On yıldan fazla bir süre Suriye'yi elinde bulundurun İbrahim Paşa, hâkimiyeti sırasında bölgede bulunan Sünni olarak kabul edilen milletlerden asker toplamaya başladı. Bu durum bölgedeki halk tarafından hoş karşılanmadı. Askere alınmanın ne demek olduğunu iyi bilen bölgedeki Dürzî ve Nusayri gibi Sünni milletten sayılan heteredoks guruplar isyan etti (Talhamy, 2010:177). İsyancıları kısa sürede bastıran İbrahim Paşa, ödün vermeden asker alımlarına devam etti. Bu durum Nusayri ve Dürzî gençlerinin bölgeden göç etmesine ve ayrıca kendilerini sakatlayarak Mısır ordusuna asker olarak alınmamak için yeni yöntemler geliştirmesine neden oldu. Bu yöntemlerden biri ise bölgedeki misyonerlere sığınmaktı. İngiliz himayesi altında faaliyet yürüten ABD'li misyonerler, bölgedeki bu karışıklık ortamında Dürzîler ve Nusayriler tarafından sığınılması en fazla tercih edilen limanlar arasındaydı. Osmanlı Protestanlarının koruyucusu olan İngiltere'nin sağladığı himaye ayrıcalığına nail olmak isteyen bu tür heteredoks guruplar, Mısır ordusuna alınmamak için din değiştirip Protestan olmayı bile denediler (Southgate, 1842:163). Özellikle ABD'li Protestan misyonerlere münacatta bulunarak, Protestan olmak istediklerini ve din değişimlerinin bölgedeki hâkim güç olan İbrahim Paşa'ya bildirilmesini talep ettiler. Bölgenin sahip olduğu demografik ve dini yapıyı iyi bilen İbrahim Paşa, bu tür girişimlerin sadece Mısır ordusuna asker olarak alınmamak için yapıldığını ileri sürerek din değiştirsin ya da değiştirmesin eli silah tutabilecek bütün Müslümanların orduya alınacağını belirtti (Talhamy, 2011 a:223/224).

6.2 American Board'un Nusayrilere Yönelmesi

1841 yılında Mısır İsyanı'nın Batılı devletlerin yardımıyla çözüme kavuşturulması sonucunda oluşan siyasi ortam, Batılı devletlere Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum hakkında bilgi vermek için yeterliydi. Bu durum, çökmekte olan İmparatorluğun topraklarına sahip olma mücadelesini, Batılı devletler arasında başlamasına neden oldu. Osmanlı Devleti'nin gayri-Müslim halklarının koruyuculuğunu üstlenme geleneği, İmparatorluğun Suriye bölgesine de sıçradı. Fransa, bölgedeki Katolik Marunîleri, Rusya Ortodoks Rumları ve İngiltere ise Suriye'nin büyük bir bölümüne ama çoğunlukla bölgenin güney kesiminde yoğunlukta yaşayan Dürzîleri himayesi altına aldığını bildirdiler. Mücadelede seçilen unsurların etnik özellikleri pek dikkate alınmayarak dini nitelikleri, Batılı devletler tarafından vurgulanmaya çalışılıp Osmanlı Devleti'nin iç meselelerine müdahil olmak, bu devletlerin asıl amacıydı. Fakat Suriye bölgesinde önemli bir kesimi oluşturan Nusayrilerin koruyuculuğunu (Patronising) üstlenen hiçbir Batılı devlet yoktu (Talhamy, 2011 a:218). Çoğunlukla Tripoli, Lazkiye (Latakiye) ve Nusayri Dağı denilen bölgede yaşayan Nusayrilerin, Batılı misyonerler ile ilk karşılaşmaları 1830 yılında vuku bulmuştu. Bölgede araştırma seyahatlerini gerçekleştiren bu misyonerler, Nusayriler arasında misyonerlik faaliyeti başlatmadan önce bu halkın değer yargılarının neler olduğunu öğrenmek için araştırmalar gerçekleştirmişlerdi (Alkan, 2012:27/29). Fakat bu araştırmalar sonucunda Nusayriler arasında American Board'un misyonerleri dışında kalıcı ve etkin bir misyonerlik faaliyeti gerçekleştiren bir misyoner örgüt olmadı. ABD'li misyonerler, 1843 yılında Filistin bölgesindeki misyonu tamamen kapatarak Lübnan ve Suriye'nin kuzey bölgesine yoğunlaşmak için Suriye Misyonu'nu oluşturdular (Beşe, 2010:167). Bu sırada Osmanlı Devleti'nde hâkim olmaya başlayan reform havası, devletin, Batılılaşma uğruna bazı değerlerinden ödün vermesini gerekli kılmaktaydı. 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi ve 1848 yılında İngiltere'nin baskılarıyla Osmanlı Devleti, topraklarında yaşayan Protestanları ayrı bir millet olarak kabul etmesi, başta American Board'un misyonerleri olmak üzere diğer misyon örgütleri önünde bulunan bütün engelleri kaldırarak daha fazla çalışma şevki aşılamıştı.

American Board'un misyonerlerin Suriye Nusayrileri ile ilk karşılaşmaları 1830 yılında gerçekleşmişti. Beyrut merkezli Suriye Misyonu'nun oluşumunun başlangıcı olan bu tarihten itibaren misyonerler bölgede yapmış oldukları geziler sırasında Nusayrilere konuk olmuş bu toplumun dini ve kültürel yapısının nasıl olduğu hakkında çeşitli araştırmalar yapma olanağı bulmuşlardı. Nusayrilerin, Osmanlı Devleti tarafından Sünni milletten sayılmasına rağmen pagan olarak görüldüğünü ve yaşadıkları bölgelerin gelişimi için devlet tarafından hiç bir yatırım yapılmadığını ve adeta güçlü bir ayrımcılığa tabii tutulduklarını tespit ettiklerini belirten ABD'li misyonerler, bu topluluğu bir an önce Protestanlığa kazandırmak için Nusayriler arasında misyonerlik faaliyeti başlatmak istediklerini belirtmekteydiler (Talhamy, 2011 a:222). Bu nedenle, bölgede faal olan misyonerlerden Isaac Bird, George Whiting ve William Thomson adlı American Board'un misyonerleri, örgütün Boston'daki merkezine ikna edici raporlar göndererek örgütün dikkatini bu bölgeye de çekmeye çalıştılar (Talhamy, 2011 a:223). Suriye'de yaşayan Müslüman grup arasında kabul edilen Dürziler, Nusayriler ve Ansariyeler ABD'li misyonerler için önemli bir çalışma alanı olarak benimsenmekle beraber misyonerlerin bu guruplar arasında çalışma isteği, American Board örgütünü, bölgede sadece yerel Hıristiyanlar için değil Müslüman guruplar için de misyon açmasına neden oldu.

6.3 Nusayriler Arasında Misyon Oluşturmaya Çalışan Diğer Misyoner Guruplar

Suriye bölgesinde yaşayan Nusayriler arasında misyonerlik faaliyeti yürütmek isteyen tek misyoner örgüt Protestan American Board örgütü değildi. İngiliz ve Fransız kökenli misyoner örgütler de Nusayriler ile ilgileniyordu. Amerikan misyonerlerinin Nusayriler arasındaki faaliyetlerinin yoğunlaşmaya başladığı dönemde hem İngiliz Anglikan hem de Fransız Katolik misyoner örgütlere bağlı misyonerler, bu gurubun kendi saflarına kazandırılması için çalışma içine girmiştiler (Talhamy, 2011 a:223; Lyde, 2012:34/39). Amerikan misyonerlerini kendilerine önemli bir rakip olarak gören Protestan Anglikan ve Katolik misyonerler, Nusayrileri kazanmak için meslektaşları olan ABD'li misyonerin izledikleri yolu takip ederek Nusayrilerin yerleşim alanlarında hizmet verecek sağlık klinikleri ve hastaneler inşa etmenin yanında ilköğretim alanında ki ihtiyaca

yoğunlaşmaya başladılar (Alkan, 2012:36/42). Bu durum Nusayriler arasında misyonerlik faaliyetinde bulunmak isteyen misyoner guruplar arasında adeta bir yarış havasının oluşmasını sağladı. 1850'li yılların başında Suriye bölgesini incelemek için bir gezi gerçekleştiren İngiliz Anglikan misyoneri Rahip Samuel Lyde, bu gezi esnasında bölgede Nusayrilerin yoğunlukta yaşadığı alanları da ziyaret ederek bağlı bulunduğu Anglikan kilisesinin sahip olduğu misyoner örgütlere tavsiyede bulunarak 1850 yılının başına kadar ciddi bir Hıristiyan misyonerlik faaliyetine maruz kalmamış bu milletin İngiliz misyoner örgütlerce Protestanlığa kazandırılması için harekete geçilmesi gerektiğini ısrarla belirtmekteydi (Lyde, 2012:52/58). Samuel Lyde, tavsiyesini desteklemek için yaptığı gözlemlerin sonuçlarını da ekleyerek, Nusayriler arasında incelemede bulunan American Board örgütüne bağlı birçok misyoner, örgüt merkezine göndermiş olduğu raporlarda örgütün bu insanları kazanmak için derhal harekete geçmesini ve misyon kurumlarının oluşturulmasının yanında gerekli olacak sayıda misyoner takviyesinde bulunulmasını istemelerine rağmen American Board örgütünün halen misyonerlerinin talepleri doğrultusunda gerekli olan girişimi başlatmadığını da vurgulamaktaydı (Lyde, 2012:59; Talhamy, 2011 a:224). Anglikan Kilisesinin bu fırsatı bir avantaja dönüştürmesi gerektiğinin üzerinde durarak, Amerikalılardan önce harekete geçilip bu halk arasında ilk ciddi misyonerlik faaliyetlerinin İngilizler tarafından başlatılmasını örgüte yaptığı önerilerde Lyde hep dile getiriyordu (Lyde, 2012:58/59). Ayrıca bununla da yetinmeyip bölgeyi ziyareti sırasında önemli Nusayri Şeyhleri ile görüşme olanağına kavuşan Samuel Lyde, şeyhlere yöneltmiş olduğu sorular ile İngilizlerin Nusayrilerin yaşadığı alanlarda okul açması söz konusu olursa Nusayrilerin bu okullara çocuklarını eğitim alması için göndermede ne kadar istekli olduklarını da ortaya çıkarmaya çalışmıştı. Samuel Lyde'ye göre eğer bu halk arasında Protestan İncilinin açık bir şekilde vaaz edilmesi yasaksa bu yasak ancak bu halk arasında eğitim misyonunun başlatılmasıyla delinebilirdi. Oluşturulacak olan misyoner eğitim kurumları başta çocukları etkisi altına alacak ve sonrasında bu çocukların aileleri ile ilişki kurulabilmesi için eğitim faaliyetlerinin bir köprü görevi üstleneceği öngörüsü de Rahip Samuel Lyde'ye aitti (Lyde, 2012:60; Beşe, 2010:172).

1850 yılının ortalarına doğru Samuel Lyde, Nusayrilerin yaşadığı bölgeyi ikinci defa ziyaret etti. Nusayriler arasında uzun yıllar kalarak Nusayri Şeyhleri ile iyi ilişkiler kurdu. Samuel Lyde, bu deneyiminin sonunda elde ettiği bilgiyi hem Beyrut'ta bulunan İngiltere Konsolosluğuna hem de Londra'da bulunan Anglikan Kilisesi'ne ilettili. Lyde, Nusayrilerin Protestanlaştırılması konusu üzerinde durarak, İngiliz misyonerlerinin kesinlikle bu bölgede etkili olmasını istiyordu.

Nusayriler Arasında açılacak misyon ve bu misyonun kontrolünde olacak eğitim merkezleri Anglikan kilisesi'ne insan kazandırmaktan başka bölgede İngiltere'nin de hakimiyetini sağlamlaştıracaktı (Lyde, 2012:61/63). Lyde'nin Nusayri Şeyhleri ile yapmış olduğu mülakatlarda elde ettiği görüşe göre Nusayri şeyhlerin misyonerlere karşı olmadığını hatta onları birer yatırımcı olarak gördüklerini bu yatırımların toplumlarını daha ileriye götürdüklerinin farkında olduklarının altını çiziyordu. Ayrıca Lyde'nin yapmış olduğu fizibilite çalışmasında İngilizlerin Nusayriler arasında diğer devletlere nazaran daha çok sevildiğini onların açacakları okullara gösterilecek ilginin çok daha fazla olması bu İngiliz misyonerini daha da çok şaşırtmıştı.

Lyde'e göre Nusayriler arasında meydana getirilecek misyonunun ve okulların en önemli amacı İngiltere için siyasi nüfuz alanı oluşturmaktan çok bu toplumu Protestanlaştırmak olmalıydı (Lyde, 2012:61/62). Ayrıca Lyde, Nusayrilerin, İngiliz Anglikan Kilisesi tarafından çok kolay bir şekilde Protestanlığı seçemeye ikna edilebilirdi. Bunun için Nusayriler arasında kaldığı süre içerisinde kendince bir takım nedenler üretmişti. İlk olarak Nusayriler, Osmanlı millet sistemi içerisinde Sünni millete devlet tarafından dâhil edilen diğer heteredoks guruplar gibi İngiltere'nin er ya da geç gelecekte Osmanlı toprakları üzerinde siyasi bir hâkimiyet kuracağına inanıyorlar ve saygı duydukları İngiliz Devleti'nin bir an önce bu topraklarda otorite kurmasını ümit ile bekliyorlardı (Talhamy, 2012:981). İkinci olarak Nusayrilerin Protestan İncili'ne saygı duyduklarını belirten Lyde'in üçüncü nedeni ise Nusayrilerin bir birlerine çok sıkı bir şekilde bağlı olduklarını, eğer İngiliz misyonerlerinin bu toplumun bir bölümünü etkilemeyi başarmaları dâhilinde bu etkinin bütün topluma yayılacağından emin olmasıydı (Talhamy, 2011 a:228). İngiliz Rahip Samuel Lyde, Nusayrilerin güvenini kazanmasına ve ayrıca

bağlı olduğu Anglikan kilisesini Nusayriiler arasında misyonerlik faaliyeti başlatması için ısrarlı telkinlerde bulunmasına rağmen bu topluluk arasında ciddi şekilde Protestanlaştırma faaliyetini başlatanlar ve bu faaliyetlerinde başarı kazananlar American Board'un misyonerleri oldu. Suriye'nin dağlık alanlarında izole ve Osmanlı Devleti'nin ilgisinin dışında bir şekilde yaşayan Nusayriilerin yaşadığı bölgelerde sadece Protestan misyoner örgütler okul açtılar. Bu okullarda uygulamaya çalıştıkları eğitim anlayışı ile Nusayriileri kazanmayı amaçladılar (Lyde, 2012:65).

Nusayri şeyhleri, misyonerlerin Nusayri çocukları için açmış oldukları okulların asıl amacını biliyorlardı. Bu okulların Nusayri toplumunu çağdaşlığa hazırlamak yerine eğitim verdiği çocukları Protestanlığa kazandıracaklarını sezdiklerinden dolayı misyoner okulların açılmasına karşı çıkmıyor ve hatta destekliyor gibi gözükerek yalnızca okulların denetiminin kendilerine verilmesini talep ediyorlardı. Ancak bu şart kabul edilirse misyonerlerin kendi bölgelerine eğitim alanında yatırım yapmalarını belirtiyorlardı. Elbetteki Nusayri şeyhlerin amacı gelecekte Nusayriliği unutmuş veya bu mezhebe karşı bir Nusayri gençliğinin yetişmesini izin vermek istememeleriydi (Alkan, 2012:34/36).

6.4 Nusayriilerin American Board Örgütünün Okullarını Tercih Etmelerinin Nedenleri

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Protestan misyonerler sanki bir cevher bulmuşçasına kendilerine ümit vaad edebileceğini tahmin ettikleri en ücra köşelere bile ulaşmaya çalıştılar. Bu dönemden sonra Osmanlı Devleti'nin Müslüman olarak kabul ettiği heteredoks gurupları hedef almaya başlayan Protestan misyonerler, Osmanlı Devleti'nin almış olduğu tedbirleri hiçe sayarak faaliyetlerini bu guruplara yönlendirmeye başladılar. 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın açıklanmasıyla birlikte daha rahat bir çalışma ortamına kavuşan Protestan misyonerler, Tanzimat Fermanı ile birlikte Müslüman olarak kabul edilen tüm halklara getirilen askeri zorunluluğu, misyonerlerin bu guruplara sızabilmek için bir açık kapı daha meydana getirmesini sağladı (Talhamy, 2012:981). Kendisini Dürzi, Alevi, Nusayri olarak kabul eden topluluklar arasında askerlikten muaf olmak isteyenlerden bazıları Protestan misyonerlerin öğretilerini benimseyip

misyonerler tarafından kendilerinin artık bu dinin bir üyesi olduğunu ve bu durumun devlete bildirilerek yabancılar gibi askerlikten muaf olduklarının belirtilmesini istediler. Protestanlığa geçişin ilk yaşandığı gurup olan Nusayrilerin yaşadığı bölge olan Suriye’de askere alım emrinin uygulanması bölgede yaşayan Nusayriler ve Dürzîler arasında Osmanlı Devleti’ne karşı nümayişlerin meydana gelmesine neden oldu. Kendilerini Müslüman olarak nitelendirmeyen bu gurupların devlet tarafından Sünni millet içinde Müslüman olarak görülmesi ve askerlik görevi ile yükümlü kılması sorunun asıl nedenini teşkil ediyordu. Suriye’de bu kanunun uygulanışı ancak 1850 yılına kadar gecikti. Her ne zaman Osmanlı Devleti Nusayriler arasından ordu için asker kaydetmeye çalışsa da Nusayrilerin tepkisiyle karşılaştı ve bu tepki çoğunlukla devlete karşı isyan ile sonuçlandı. Bu tür isyanlar ordu ile bastırılarak Nusayrilerden askere alınmalar devam etti. Yukarıda da belirtildiği gibi bazı Nusayriler Protestanlığı kabul ederek bu milletin sahip olduğu askere alınmama ayrıcalığından yararlanmak istediler. Protestan olmanın kendilerine bir takım ayrıcalıklar kazandıracağını düşünen bazı Nusayriler, başta askerlikten muaf olarak bedel ödemeye başlayacağını ve Protestanların koruyucusu olan İngiltere ve ABD’nin koruyuculuğu altına gireceklerini düşünüyorlardı. Ayrıca Protestan misyonerlerin daima kendi yanlarında olacağını düşündüklerinden, Osmanlı Devleti’nin Protestan olan bu Nusayri kesimine karşı alacağı sert tedbirleri en aza indirebileceğini umuyorlardı.

American Board’un misyonerlerinin Suriye Vilayeti’nde yaşayan Nusayriler arasındaki misyonerlik faaliyetlerinin başlamasının üzerinden birkaç yıl geçmesine rağmen misyonerler, halen Nusayrilerin Protestanlığı kabul edebileceğinden pek emin değildiler. Bu nedenle misyonerler, Nusayriler için başlatmış oldukları misyon çalışmalarında gayet ihtiyatlı davrandılar. Nusayrilerin hem dini kurtuluşlarının sağlanması hem de din değiştirme sonrasında karşılaşılabilecekleri sorunların çözümünde misyonun alabileceği pozisyonun ne olacağı hep tartışıla geldi. Bu durum, Nusayri toplumu için yapılan misyonerlik faaliyetlerin devam ettirilmesine degecek mi sorusunu gündeme getirmekteydi (Alkan, 2012:33/37).

Osmanlı Devleti, Suriye'de görev yapan valilerinin merkeze göndermiş oldukları şikâyetlerini dikkate alarak özellikle Nusayrilerin yaşadığı bölgelerde okul açma faaliyetinde bulundu. Fakat Nusayriler, bölgelerinde açılan devlet okullarına çocuklarını göndermeyip halen misyoner ve diğer yabancı okulları tercih etmekteydiler. Bu tercihin iki önemli nedeni vardı. Bu nedenlerden ilki, misyoner okullarının Nusayrilerden öğrenci kaydederken hiçbir resmi belgeye ihtiyaç duymamasıydı. Oysaki devlet okullarında kayıtlar resmi belgeler ile gerçekleştiriliyordu. Bu durum özellikle erkek Nusayri öğrencilerin devlet tarafından fişlenmesini kolaylaştırıyor ve gelecekte bu çocukların askere alınması için yer tespitlerinde devlete büyük kolaylık sağlıyordu (Talhamy, 2011 a:224/226). Çocuklarının asker olarak Osmanlı ordusuna alınması taraftarı olmayan Nusayri aileler, genellikle misyoner okullarını tercih ediyorlardı. Diğer bir neden ise, misyoner okullarının farklı alanlarda eğitim imkânı sunmasıydı. Devlet okullarının sadece dini eğitim verebileceğini bilen Nusayriler zaten bu eğitimi istemiyorlardı. 1880'li yıllara gelindiğinde sadece Suriye bölgesinde değil Osmanlı İmparatorluğunun diğer bölgelerinde ki başta Anadolu coğrafyasında sayıca artan misyoner okulları, İmparatorluğun toplumsal bütünlüğünü tehdit eder bir konuma ulaşmıştı. Osmanlı toplumu üzerindeki yabancı etkisinin bu kadar artması, başta Padişah olmak üzere birçok devlet adamını telaşlandırmış ve bir çözüm aramaya itmişti (Tibawi, 1966 b:164).

6.5 Osmanlı Devleti'nin Nusayriler Arasındaki Misyonerlik Faaliyetlerini Önlemeye Çalışması

Osmanlı Devleti, yabancı baskısından kurtulmak için işe misyonerlerin çok fazla etkin olduğu eğitim alanında bir takım kanunlar yürürlüğe koyarak özellikle misyoner okulların faaliyetlerini engellemeye çalıştı. Osmanlı Devleti, toprakları üzerinde açılan birçok misyoner kurumun ki başta okulların, ruhsat almadan yani kaçak olarak açıldığını ve daha sonra yine aynı yollardan genişletilmeye çalışıldığının farkındaydı³. 1858 yılının da çıkarmış olduğu kanun ile bu okulların ruhsat almalarını ve eğitim müfredatlarının Milli Eğitim bakanlığının uygun gördüğü şekilde değiştirilmesini ve Türk müfettişler tarafından denetleneceğini duyurarak bütün okulları bu kanuna uymaya zorladı. Kâğıt üzerinde başarılı olup fakat

uygulamada, yetişmiş dil bilen personelin bakanlık kadrolarında bulunmayışı ve kanunun uygulanabilirliğini mümkün kılacak finansal yapının oluşturulamaması, yabancı okulları kontrol altına alacak kanunun hayat bulmasını engelledi (Deringil, 1998:104/107). Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ni İmparatorluk topraklarında Amerikan misyonerlerinin okullaşmaya başlamasından 40 yıl sonra yürürlüğe koyan Osmanlı Devleti, 1869 yılında çıkardığı bu yasa ile eğitim sistemini güncellemenin yanında özellikle açılacak olan yüksek dereceli devlet okulları sayesinde eğitim sistemini Amerikan okullarından arındırmak istiyordu. 1869 yılında yayınlanan kanun ancak 1880'li yıllardan sonra uygulanabildi. Kanunun Suriye'de uygulanması sırasında Padişah tarafından yayınlanan bir ferman ile Müslüman çocukların yaşadığı alanlarda, devlet veya özel Müslüman okulları varsa bu çocukların yabancı okullara gönderilmesi yasaklandı (Tibawi, 1966:288).

Osmanlı Devleti'nin misyoner örgütlerin faaliyetlerine bu denli sert bir tavır takınması, misyoner örgütlerin ki özellikle de Protestan Amerikan misyonerlerin, Osmanlı Devleti'nin Sünni milleti içinde kabul edip Müslüman diye nitelendirildiği Nusayri, Dürzi ve Alevi'ler arasında da Protestanlaştırma faaliyetlerinde bulunmaya başlamasından ileri gelmekteydi. Osmanlı Devleti, artık sıranın Müslümanlara geldiğini bildiğinden dolayı Protestan misyonerlere karşı tedbirlerini sertleştirdi (Kieser, 2002:393/397). II. Abdülhamit, bu konu üzerinde ihtiyatla duran önemli bir padişahtı. Yabancı misyonerlerin, Osmanlı gayri Müslim milletlerin çocuklarını nasıl yetiştirdiklerini ve yetişen bu neslin nasıl Osmanlılık bilincinden uzaklaştırıldığını iyi bilen Sultan II. Abdülhamit, döneminde misyonerlere karşı başlattığı mücadelede misyonerlerin en önemli aracı da olan okullara karşılık modern devlet okulları inşa etmeyi denedi.

Sultan II. Abdülhamit, misyonerlerin Ermeniler arasındaki faaliyetlerinden dolayı bu milletin Katolik ve Protestan olarak ana mezhepleri olan Gregoryen mezhebinden ayrılma sürecini ve Ermenilerin Osmanlı millet sisteminden uzaklaştırılarak merkezi idareye karşı milliyetçilik unsurlar içeren isyanlarda rol almasını, süreç içinde değerlendirerek, aynı akıbetin Kürtler, Aleviler, Nusayriiler ve Dürzîlerin başına gelmesini istemediğinden dolayı misyonerlerin faaliyetlerini engellemeye çalıştı. Aslında, Sultan II. Abdülhamit dönemi, yabancı okulların en

yüksek sayıya ulaştığı dönem olmasına rağmen, Sultan'ın mücadelesi yabancı okulları direkt olarak kapatmaktan çok bu okullara karşı var olan talebi ortadan kaldırarak ihtiyacın devlet tarafından giderilmesi yönünde atılan adımları kapsamaktaydı. Ayrıca dönemin şartları düşünüldüğünde Sultan II. Abdülhamit'in uygulamaya çalıştığı denge politikasının gereği misyonerleri destekleyen ülkelerin ileriki dönemlerde Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan siyasi dış yardımı verebileceği düşünülürse bu Batılı devletlerin gücendirilmemesi de gerekirdi (Ortaylı, 1984:94/96).

Protestan misyonerler, Suriye'de faaliyetlerini daha da genişletmek ve nüfuzlarını özellikle Katolik misyonerlerin sahip olduğu nüfuzdan daha etkili kılmak için Suriye bölgesinde okul, hastane ve yetimhane gibi misyon kuruluşlarının oluşumuna hız verdi. Çünkü Protestan misyonerlerin Nusayrilerden aldıkları olumlu tepkiler, ümit vaat ederek misyonerleri üyesi oldukları misyoner örgütlere Nusayrilerin yaşadığı alanlarda yeni misyonların kurulması konusunda tavsiyede bulunmalarını sağladı. Halep'te uzun yıllar misyoner olarak görev yapan Rahip R. J. Dodds, kendisini Nusayrilerin arasında evindeymiş gibi hissettiğini belirterek Nusayri köyleri arasında serbestçe tek başına dolaşabildiğini ama bölgenin valisi konumunda bulunan Kamil Paşa'nın bu bölgede ancak yüz asker ile birlikte dolaşabileceğini belirtmekteydi. Bu gerçek, bölgede Osmanlı idaresinin etkin konumuna gelmesi için mücadele veren Kamil Paşa'yı sinirlendirerek merkez ile olan yazışmalarına yansımıştı. Kamil Paşa, Nusayrilerin yaşadığı bölgelerde ıslahat yapılarak yeni bir idari sistemin oluşturulmasını ve bu sistem ile birlikte Nusayrileri yabancılaştırılmasından çok devlete olan bağlılıklarını artırmak için harekete geçmek istiyordu. Bu isteğini İstanbul'daki merkez idareye bildirerek izin istedi fakat aldığı cevap ise bölgede vergilerin toplanması ve belirlenen yeni vergi kalemlerinin bölgeye yansıtılması idi (Jessup, 2002:378/380).

Osmanlı Devleti ise Nusayriler arasında Protestan misyonerlik faaliyetlerinin artmasını endişeyle karışıyordu. Osmanlı Devleti, 1873 yılında Nusayrilerin, Hıristiyanlıktan uzaklaştırılıp Sünnileştirilmesi için adım atmaya karar verdi. Alınan bu karar doğrultusunda aynı yıl, Lazkiye Kaymakamı, Amerika'nın şehirde bulunan Konsolosluğuna bir mektup göndererek Nusayrilerin yoğunlukta yaşadığı Bahluliya

köyünde 1868 yılında açılmış olan misyoner okulunu kapatılmasını talep etti. Lazkiye Kaymakamı, bu talebini dile getirirken kendisinin bölgede açılan Amerikan misyoner okullarından rahatsız olan Nusayrilerin kendisinden bu şekilde istekte bulunmalarından dolayı hareket ettiğini belirtmekteydi. Ayrıca bölgede açılan okulların kanunsuz bir şekilde açıldığına vurgu yaparak, Sultan II. Abdülhamit'in bu konuda çıkartmış olduğu kanunlara riayet edilmediğini ve bu durumun bu tür okulların kapanmasının bir diğer nedeni olduğunu açıklamıştı. Nusayri köyü olan Bahluliya'daki Amerikan misyoner okulunda çalışan misyonerler, Nusayrilerin, Osmanlı Devleti yetkililerinden Nusayrilerin hakim oldukları bölgede bulunan tüm misyoner okulların kapatılması için talepte bulduklarını duyunca büyük bir şaşkınlık yaşadılar. Bu şikâyetin, Osmanlı yetkililerinin Nusayrilere baskı yaptırılarak gerçekleştirildiğinden emin olan Amerikalı misyonerler, İngiliz diplomatlarından yardım isteyerek okulların kapatılmasını engellediler. 1873–1874 yılları arasında Suriye Valisi olarak görev yapan Halet Paşa, 1873 yılının Mart ayında merkeze bildirmiş olduğu şikâyetinde, görev yaptığı vilayette bulunan şehirlerde hiçbir devlet okulunun bulunmadığını ve bu durumun yerel halkın çocuklarını yabancı okullara göndermeye ittiğini belirterek bölgede açılan misyoner okulların ise bu sorundan doğan doğal bir sonuç olduğunu açıklamıştı. Halet Paşa, Sultan II. Abdülhamit'te bölgede halkın eğitim ihtiyacı doğrultusunda devlet eli ile okul açılması için adeta yalvarmaktaydı (BOA, A. MKT MHM:450-53, 29).

6.5.1 Osmanlı Suriye'sinde Görev Yapan Devlet Adamlarının Bölgedeki Yabancı Okullara Yaklaşımı

1871–1873 yılları arasında Suriye'de valilik makamında bulunan Suphi Paşa'nın Sultan II. Abdülhamit'e gönderdiği bir mektupta Suriye vilayetinin sınırları içinde yabancı misyoner örgütler tarafından kurulan misyoner ağının ne kadar yayılmış olduğunu vurgulayarak özellikle misyonerlerin Nusayriler ve Dürzîler arasındaki faaliyetlerinden bahsetmekteydi. Suriye Valisi Suphi Paşa'ya göre misyonerlerin bölgede açmış olduğu eğitim kurumlarında çocuklara verilen eğitimde Protestanlık propagandası yapılarak okula devam eden çocukların bu dine kazandırılması sağlanıyordu (BOA, A. MKT MHM:450-54). Nusayrilerin yoğun olarak yaşadığı bölge olan Tripoli Sancağı'nda Protestan misyonerlerin açmış

oldukları okullarda Nusayri çocuklarının Protestanlaştırılmaya başlanıldığını belirten Suphi Paşa, devlet tarafından Müslüman olarak kabul edilen Nusayrilerin, kendilerinin devlet tarafından bu şekilde sınıflandırılmalarına karşı olduklarını ve bu durumun misyonerler tarafından kullanılarak misyonerlerin Nusayriler arasında rahat bir şekilde hareket etmelerini sağladığını, mektubunda vurgulamaktaydı (BOA, A. MKT MHM:450-53). Ayrıca Suphi Paşa, bu durumun aşılabilmesi için devletin bölgeye Müslüman öğretmen göndermesini ve en az misyonerlerin verdiği kaliteli eğitim kadar eğitim verebilecek okulların devlet tarafından özellikle Nusayrilerin ve Dürzîlerin yoğunlukta yaşadığı köylere ve kasabalarda açılmasını tavsiye etmekteydi.

1873–1874 yılları arasında Suriye Valiliği görevinde bulunan Halet Paşa, yaptırmış olduğu incelemeler neticesinde Suriye bölgesinde bir yabancı misyoner örgütün bu bölgedeki Hıristiyan halk arasında faaliyet gösterdiğini tespit etmişti. Bu tespitin bir diğer önemli noktası ise misyonerlerin yasak olmasına rağmen faaliyet alanlarına Müslümanların yaşadıkları alanlara doğru genişletmesi idi. Müslümanların da misyonerlerin bir hedef kitlesi haline geldiğini gören Halet Paşa, özellikle Sünni Müslüman tebaa arasında gösterilen Nusayriler arasında Amerikalı misyonerlerin Nusayrileri, açtıkları okullar ile etkileyerek Protestanlaştırma niyetinde olduğunu gördü (BOA A. MKT MHM:475-44, 24). 1873 yılında Halet Paşa, bizzat padişaha müracaatta bulunarak Suriye Vilayeti'nde bu zamana kadar hiçbir devlet okulu bulunmadığını bu nedenle yerel Hıristiyanlar ve Nusayriler çocuklarını misyoner ve diğer yabancı okullara göndermek zorunda kaldıklarını bildirdi. Misyoner ve yabancıların bölgede sahip oldukları etkiyi kırmak için ivedi bir şekilde devletin bu bölgede, halkın her türlü düzeydeki eğitim ihtiyacını karşılayabilecek okulların açılması tavsiyesinde bulundu (BOA, A. MKT MHM:475-44, 24). Halet Paşa'nın valiliği sırasında özellikle Nusayriler arasında Protestanlığı kabul ederek kendilerini zimmî sınıfa dâhil etmek ve bu sınıfın, örneğin orduya alınmama ve bir takım vergilerden muaf olma gibi imtiyazlarından yararlanmak isteyen bir zümre türedi. Fakat Nusayriler arasında gelişen bu tür hareketlerin sadece askerlikten kaçmak için yapıldığı ve her ne sebeple olursa olsun Nusayrilerin askerlikten muaf olmayacaklarını belirten Halet Paşa, Nusayrilerin gerçekte kendi dinlerini yaşamak için nasıl takkiye yaparak Sünni Müslüman olduklarını bildiği için Nusayrilerin din değiştirmesinin de bir takkiye olarak askerlikten muaf tutulmaları için yapıldığını

öne sürmekteydi (Talhamy, 2011:227/228). Bazı Nusayrilerin din değiştirip Hıristiyan olduklarını, devletin resmi makamlarına yapılan başvurular sayesinde öğrenen Osmanlı Devleti, din değiştirdiğini iddia eden Nusayrilerin bu yeni statülerini hiç bir zaman onaylamadı. Ancak Protestan olduğunu iddia eden Nusayrilerin, American Board'un misyonerlerden bu konuda yardım istemesi ve misyonerlerin de direkt olarak Osmanlı Devleti ile görüşmeyip konuyu İngiltere ve ABD aracılığıyla çözmeye çalışması işin siyasi boyut kazanmasına neden olmaktadır. Özellikle İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi etkisi, Protestan misyonerlerin Osmanlı ülkesindeki faaliyetlerini daha akıcı hale getiriyordu. Osmanlı ülkesindeki Protestanların ve Dürzilerin koruyucusu konumunda bulunan İngiltere, ülkede Protestanların sayısının artması ile Osmanlı Devleti üzerindeki etkisinin de artacağını eşdeğer görüyordu. Bu nedenle İngiltere'nin işini kolaylaştıran ABCFM'li misyonerlerin karşılaşmış oldukları problemler siyasi baskı kullanılarak çözümlenmeliydi. Dönemin İngiltere Beyrut konsolosu olan Eldridge, Halet Paşa ile şahsen görüşerek Protestanlığı kabul eden Nusayrilerin gerçek niyette olduğuna Halet Paşa'yı inandırtarak bu Nusayrilerin din değişiminin resmen devlet tarafından kabul edilmesini sağlamıştı (BOA, ŞD. MIT:2271-49; Talhamy, 2011:227/228).

1878 yılının Mart ayından Ağustos ayına kadar Suriye Vilayeti'nde valilik görevini üstlenen Ahmet Cevdet Paşa, Suriye valiliği sırasında yapmış olduğu incelemeler sonucunda dönemin Osmanlı Padişahı Sultan II. Abdülhamit'e bölgede devlet okullarının kurulması için tavsiyede bulunan Suriye valileri arasındaydı (BOA, ŞD. MIT No. 2271-49). Osmanlı Devleti tarafından Nusayrilerin bulunduğu bölgede açılacak olan okullar Nusayrileri, misyonerlerden uzaklaştırıp devlete daha yakınlaştıracaklarını düşünen Ahmet Cevdet Paşa, görev süresinin kısıllığı yüzünden bölgede bu soruna kalıcı çözümler üretememişti (BOA, ŞD. MIT:2271-49). Ahmet Cevdet Paşa'dan sonra Suriye valiliğine atanan Mithat Paşa'da yeni görev yerindeki yıllarca gelişmekte olan yabancı etkisini görmüş ve bu etkinin azaltılması için başta misyoner okulları sorununa bir çözüm bulma çabası içine giren önemli devlet adamlarından biriydi. Dönemin Osmanlı Sadrazamı Said Paşa'ya Suriye Vilayeti'nde Nusayriler arasında açılan Amerikan misyoner okulları sayesinde bölgede Amerikan etkisinin gittikçe arttığını ve bu konuda bir çözüm üretilmesi gerektiğini belirtti

(Midhad, 1973:179/182). Suriye Valiliğinde görev yapan diğer Osmanlı diplomatlarının bölgede yayılan misyoner etkisinin en önemli aracı olarak okulların görülmesi, Mithat Paşa döneminde de tespit edilmişti. Mithat Paşa, bu sorunun tek çözümü olarak bölgede, devletin eğitim ihtiyacını mutlaka karşılaması gerektiğini eğer bunu yapmazsa yabancıların bu işi üstleneceğini ve o zaman da devletin bu konu hakkında şikâyette bulunmasına hakkı olmayacağını öngörmüştü (Shamir, 1968:374/378). Mithat Paşa, bölgede Osmanlı çıkarlarını gözetecek bir neslin yetiştirilmesinde kullanılacak devlet okullarının yaygınlaşması için ilk girişimi bölgenin ileri gelenlerini bir araya toplayarak bir yardım sandığı oluşturmakla başlattı. Bölgenin zenginlerinden elde edilecek bağışlar ile bölgede özellikle misyonerlerin yoğun bir şekilde faaliyet gösterdiği alanlarda halkın ihtiyacı olan okulların açılması için gayrette bulundu (Gross, 1979:272/274).

Mithat Paşa, Suriye Valiliği görevinde bulunduğu iki yıl süresinde 30 adet devlet okulu açmayı başardı (Midhad, 1973:184). Fakat açılan bu devlet okullarının bölgede yabancı etkisini azaltmada yetersiz kalacağını öngördüğünden dolayı Suriye Vilayeti'nde görev yapan kendisinden önceki valiler gibi Mithat Paşa'da Osmanlı Padişahı'na bu konudaki şikâyetlerini duyurmak zorunda kaldı. Suriye bölgesinin sahip olduğu stratejik konumun farkında olan başta İngiltere, Fransa, Rusya olmak üzere ABD ve Almanya gibi diğer Batılı devletlerin bölgede çıkarsal nüfuz alanları meydana getirmek için dış uzantıları olan misyoner örgütleri ve bu örgütlerin misyonerlerini adeta bir at yarışı edasında koşturduklarını tespit eden Mithat Paşa, durumun daha kötüye gitmemesi için Osmanlı Devleti'nin dizginleri bir an önce eline almasının gerekliliğinin altını çiziyordu (BOA, Y. PRK AZN:4-57). Bölgedeki Dürzîlerin İngiltere tarafından, Katolik Marunîlerin Fransa tarafından Ortodoks Rum ve Arapların Rusya tarafından ve Nusayrilerin ABD tarafından etki altına alındığını belirten Mithat Paşa, dağıtılan patent ve beratlar sayesinde bölgede millet sisteminin yıkılmaya yüz tuttuğunu da vurgulamaktaydı (Midhad, 1973:181/182).

Mithat Paşa'dan sonra Suriye Valiliği görevine 1880 yılında atanan ve bölgede 5 yıl aktif görev yapan Hamdi Paşa, görevine başlar başlamaz Lâskîye (Latakia) Mutasarrıflığından bir mektup aldı. Bu mektubunda bölgesinde artan Amerikan etkisinden şikâyet eden Mutasarrıf, bu etkinin kırılması için validen

yardım istedi. Lâskîye bölgesinde bulunan Amerikan Konsolosu'nun Mutasarrıflığın işlerine müdahale ettiğini ve bölgede yerleşik konumda olan Nusayrileri cesaretlendirerek bölgedeki yerel yönetim merkezlerine karşı saldırıda bulunmalarına neden olması şikâyet mektubunun ana konularıydı. Ayrıca Lâskîye Mutasarrıfı, Amerikan Konsolosluğu'nun bu hareketinin arkasında dini birtakım çıkarların olduğunu, özellikle Nusayrilerin yaşadığı bölgede devlet okulunun bulunmamasını bir avantaj gibi kullanarak bölgede açtıkları Amerikan misyoner okulları sayesinde hem bölgede Amerikan etkisini yayıyorlar hem de Nusayriler arasında Osmanlıcılık bilincinin azalmasına neden olduğunu iddia etmekteydi. Bunun yanında Amerika'nın diğer Batılı devletlerin kendi çıkarları için Osmanlı gayri-Müslim milletleri üzerinde uyguladığı korumacılık sistemine, Osmanlı ülkesinde Protestanların korunması ile dâhil olabileceğini bilmesi ve bu yöndeki misyonerlik faaliyetleri ile Protestanların sayısının artırılmasını hedeflemesi, Lâskîye Mutasarrıfı'nın değindiği diğer bir konuydu. Nusayrilerin önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Laskiye'de Amerikan etkisinin azaltılması, Nusayrilerin devlet yanlısı olması ve bölgede Protestanlığın yayılmasını engellemek için mutlaka devlet okullarının açılması gerektiğini Lâskîye Mutasarrıfı, yeni gelen valiye de bildirdi (BOA, Y. PRK UM:2-4).

6.5.2 Osmanlı Devleti'nin American Board'a Karşı Stratejisi

Osmanlı Devleti, Nusayriler arasında yıllar geçtikçe yoğunlaşan Protestan misyonerlik faaliyetlerine kayıtsız kalmamak için birtakım önlemler almaya kendisini mecbur hissetti. Bu nedenle, Suriye Vilayeti'ndeki gelişmelerden rahatsızlık hisseden İstanbul'daki yetkililer bir ferman hazırlatıp padişahın da onayını aldıktan sonra Nusayrilerin yaşadığı alanlarda şimdiye dek açılmış olan Amerikan Protestan misyoner okullarının kapatılmasını içeren emri Suriye Valiliğine iletti (Jessup, 2002:436). Nusayrilerin yoğun bir şekilde yerleşim alanı olan Lâskîye ve Nusayri Dağı bölgelerinde, ABD'li misyonerlerin 20 yıldan fazla bir süre içerisinde meydana getirmiş olduğu 25 okul, Osmanlı yetkili makamlarınca tek taraflı olarak kapatıldı (Tibawi, 1966:161). Çoğunluğu Amerikalı Presbiteryen ve Reformed misyonerleri tarafından desteklenen bu okulların kapatılması üzerine, ABD'li misyonerler, okulların tekrar açılması için gerekli izinlerin alınmasını İngiltere ve

ABD devletlerinin yanı sıra Londra Evangelikler Birliği (Landon Evangelical Alliance)'den istediler. Yapılan politik görüşmeler neticesinde Osmanlı Devleti gerekli izni siyasi baskılara boyun eğerek vermek zorunda kaldı. Bu karar üzerine misyoner okulları tekrar açıldı (Jessup, 2002:436). 1869 yılında Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ni çıkaran Osmanlı Devleti, bu kanun ile halkın eğitim problemini çözmek niyetindeydi. Fakat 1870'li yılların sonlarına gelindiğinde bile Suriye Vilayeti'nde sadece birkaç devlet okulu açılmıştı. Nusayrilerin yaşadığı alanlar yine Osmanlı Devleti'nin yatırımlarından pek fazla yararlandırılmamış ve Nusayrilerin çocuklarının eğitim alması için yeteri sayıda okul meydana getirilmemişti.

XX. yüzyılın başlarına geldiğinde bile Osmanlı Devleti, Suriye Vilayetinde yaşayan tebaasının eğitim ihtiyacını tam anlamıyla karşılayamıyordu. Suriye Vilayeti'ne vali olarak atanan Osmanlı diplomatlarının büyük bir bölümü bölgenin kalkınması için önemli girişimlerde bulunan ve bu girişimlerin gerçekleşmesi için var gücüyle çalışan kimseler olmasına rağmen imparatorluk topraklarının bu bölümünde eğitim alanında pek fazla bir başarıya imza atamadılar. Oysaki sorunun doğru bir şekilde tespiti ve mantıklı çözüm yollarının üretilmesini içeren önerilerinin devlet merkezine sunulmasında başarılı olan bu Osmanlı diplomatları, merkezin konu üzerine tam anlamıyla eğilmemesi ve çözüm önerilerinin gerçekleşmesini sağlayacak finansal durumdan yoksun oluş, bölgedeki yabancı etkisini en aza indirmede Osmanlı Devleti'ni başarısız kılmıştı. Suriye Vilayeti'ndeki misyonerlik faaliyetlerine son vermek isteyen Osmanlı Devleti, misyonerleri ancak misyonerlerin kullandığı en önemli silah olan okullara benzer okulların devlet tarafından bölgenin tüm yerleşim alanlarına yaymakla mümkün olabileceğini savunan valilerin üretmiş olduğu ortak çözümü, ancak II. Abdülhamit döneminde uygulayabilecekti (BOA, ŞD. MIT:2271-49).

Eğitim konusunda Osmanlı Devleti'nden gerekli ilgiyi göremeyen Nusayriler, aynı zamanda kendi bölgelerinde açılan yabancı misyoner okulların amacının da Nusayri çocuklarını eğitmekten çok bölgede Protestan bir neslin yetiştirilebilmesi için hazırlık yapmak olduğunu biliyorlardı. Yabancı okulların, cemaatlerinin parçalanmasında oynayacağı rolü tahmin edebilen Nusayri ileri gelenleri, dönemin

Suriye Valisi olan Halet Paşa'ya yazılı bir arzuhalde bulunarak yaşadıkları alanlarda devlet okullarının açılmasını istediler. Okulların yapılmasında kullanılacak paranın ise kendilerinden alınan vergilerden ve bölgenin zengin Nusayrilerinin yapacağı bağışlardan karşılanması gerektiğini bildirdiler. Osmanlı Devleti ise yapılacak okullar için harcanacak paranın vergilerden değil de zengin Nusayrilerin yapacağı bağışlardan karşılanacağını ve istendiği takdirde bu okullara verilecek isimlerin bağışçılarından isimlerinden seçilebileceğini belirtti. Fakat yıllar ilerledikçe Nusayrilerin yaşadıkları alanlarda ne bir devlet okulu ne de bir Nusayri zenginin verdiği bağış tarafından yapılan bir okul vücuda getirilemedi (BOA, ŞD MIT:2271-49)

6.5.3 Sultan II. Abdülhamid'in Protestan Misyoner Okulları ile Mücadelesi

Osmanlı Devleti, 1878'de imzalanan Berlin Antlaşmasının 62. maddesine dayanarak, İmparatorluk topraklarını bir ağ gibi saran misyoner okullarına dur demek istedi. Çünkü anlaşmanın bu maddesi Osmanlı Devleti'ne, tebaası olan Müslüman halk dâhil diğer gayri-Müslim halkların her türlü sorunu çözme hakkının kendisine verildiğini iddia ederek özellikle tebaası altında bulunan milletlerin din özgürlüğüne sahip olduğunu ve kimsenin başka bir insanın dinini değiştirmeye ve değiştirmeye yeltenmesinde hakkının olmadığını belirterek misyonerlerin bu maddeye karşı geldiklerini bildirmekteydi. Nusayrilerin de Müslüman olduğu Osmanlı Devleti tarafından resmen kabul edildiğine göre, Hıristiyan misyonerlerin ancak ve ancak Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan tebaası arasında faaliyet gösterebileceğine değinen Osmanlı bürokratları, Amerikalı misyonerlerin Nusayrilerin Protestanlaştırılması için açmış oldukları okulların kapatılmasını talep etti. Fakat bu iddiaya karşılık American Board'lu misyonerler, 1839 Tanzimat Fermanı'nın ve 1856 Islahat Fermanı'nın getirmiş olduğu haklar Osmanlı topraklarında yaşayan herkese özgürce istediği dini seçme ayrıcalığı verdiğini ve bu hakkın bu fermanlar sayesinde garanti altına alındığını belirterek, Osmanlı Devleti'nin kendilerine karşı geliştirdiği baskıdan kurtulmaya çalıştılar (Deringil, 1998:115).

1876 yılında Osmanlı tahtına geçen Padişah Sultan II. Abdülhamit, şehzadeliği sırasında devletin içinde bulunduğu durumu analiz etme imkânına sahip olduğundan dolayı, iktidara geçtikten hemen sonra acil olarak çözümlenmesi gerek meselelere yoğunlaştı. Devlet işlerinin bir dengede olmasını sağlayan II. Abdülhamit, acil olarak çözümlenmesi gereken konulardan birinin de devletin Hıristiyan tebaasının bütünlüğünü ve devlete olan bağlıklarının kaybedilmesinde büyük rol oynayan yabancı etkisini ki özellikle de ülke topraklarını işgal edercesine her tarafta faaliyet gösteren Amerikan misyoner okullarını, kontrol altına almayı hedefledi. Misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'ne verdiği zararı iyi tespit eden II. Abdülhamit, Islahat ve Tanzimat Fermanları aracılığıyla dikkatsiz bir şekilde yabancı unsurlara ve onların koruyuculuğunu üstlenen her millete imparatorluk toprakları içinde okul açma iznin verilmesini, devleti ne gibi bir tehlike ile karşı karşıya bıraktığını Osmanlı Padişahlarından ancak o görebilmişti (BOA, Y. PRK MF:2-57).

Döneminde uygulamaya çalıştığı denge politikası ile Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü uzun yıllar korumayı başaran II. Abdülhamit, ülkesindeki misyoner okullarını ani bir karar ile etkisiz hale getirmeye siyasal gücünün yetmeyeceğini iyi biliyordu. Çünkü denge siyasetinde ihtiyaç duyduğu Batılı devletlerin destekledikleri sivil teşebbüsler sonucu oluşturulan misyoner okul ve diğer kurumları, kendisine uluslararası politik sahada yalnızlık getirebilir. Bu tehlikeyi göz önünde tutan II. Abdülhamit, hem Batılı devletlerin tepkisini çekmeden hem de uluslararası kamuoyuna haklılığını gösterebilmek için uygun bir eğitim sistemi belirleyerek, misyonerlerin eğitim atağına karşılık kendi eğitim atağını döneminde başattı. 1880–1890 yılları arasında ülkenin eğitim sistemini düzenleyen birçok ferman yayınladı. Bu fermanların içerdiği yaptırımlar sadece Suriye bölgesi için değil İmparatorluğun misyonerlik faaliyetlerinden muzdarip diğer alanları için de zorunlu kıldı (Kodaman, 1980:96/98). Nusayriler arasında ABD'li misyonerlerin etkisini azaltmak için ruhsatsız okulları kapattı. Kurmuş olduğu denetim mekanizmasıyla okullardaki müfredattan öğretmenlere kadar birçok alanda misyonerlere zorluklar çıkartıldı. Ayrıca Suriye Vilayeti'nde yabancıların seyahat etmelerine kısıtlama ve kontrol zorunluluğu getirdi. Bu tür yapılanmaların altında yatan neden ise misyonerlerin hareket kabiliyetlerini azaltmak, okullaşmalarına engel olmak ve var olan okulların ruhsatsız olduklarını bahane ederek kapatmaktı (Gross, 1979:362/365). American

Board'lu misyonerler üzerinde baskı bu şekilde artarken diğer taraftan bölgede okullaşma atağı başlatılarak her türlü eğitim ihtiyacına cevap verebilecek ve modern eğitim müfredatına sahip okulların inşasına başlandı. Fakat bütün bu engellemelere rağmen American Board'lu misyonerler, kendilerini engelleyecek hiçbir şeyin olmadığını ve engellere boyun eğmeyeceklerini bildirerek özellikle Nusayriler arasındaki faaliyetlerine devam edeceklerini bildirmekteydiler. 1883 yılında bölgede yayınlanmakta olan *Muktataf* isimli bir dergiye göre 400 Nusayri köyünün bulunduğu Laskiye bölgesinde 50,000 Nusayri yaşamakta ve bu bölgede 18 adet Amerikan okulunun bulunduğu ve bu okullarda öğrenim gören 400 Nusayri çocuğunun bulunduğunu bildirmekteydi (Talhamy, 2011 a:232). Tripoli bölgesinde de durum Laskiye'den farklı olmayıp 1883 yılında bile bölgede bir devlet okulu bulunmayıp var olan okullar ise Amerikalıların olduğu, dergide verilen bilgilerden anlaşılmaktaydı (Talhamy, 2011 a:233).

6.5.4 Osmanlı Devleti'nin Suriye'deki American Board'un Okullarını Kapatma Girişimi

1884–1885 yılları arasında, Osmanlı Devleti, gerekli izin belgeleri bulunmayan yabancı okulların kapatılacağını duyurdu. Bu bilgi, Suriye Vilayeti'nde bulunan özellikle Amerikan okullarını idaresine bölgedeki Osmanlı yetkili makamları tarafından ulaştırıldı. Gerekli izin işlemleri için bu okulların bir an önce Osmanlı Devleti'ne başvurularının gerekliliği kendilerine belirtildi. Osmanlı Devleti, almış olduğu yeni kararlar sayesinde topraklarında yabancı bir okulun vücuda getirilmesini oldukça zorlaştırdı. Okul binasının nasıl elde edildiğinden bu okullarda çalışacak öğretmenlerin sahip olduğu diplomalarının devlet tarafından denk görülüp onaylanmasına kadar birçok aşılması güç aşamalar misyoner okulların karşılaşacağı en önemli handikaplar olacaktı.

Sultan II. Abdülhamit'in ortaya koyduğu bu zekice fikir, İmparatorluk topraklarında gerekli şartlar karşılandığı takdirde her ülkenin okul açabileceğini belirtmekle kalmayıp Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarında önden kurulmuş olan yabancı okullara da karşı olmadığını göstermekteydi. Bu okulların varlığını sürdürebilmesi yalnız tek bir şarta bağlanmıştı o da Osmanlı Devleti'nin koymuş

olduğu şartları taşımak kaydıyla mümkündü. Bu fikir, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ni hem yabancı basında hem de yabancı kamuoyunda yanlış algılanmasının da önüne geçiyordu. Müslümanlar ile Nusayrilerin birlikte yaşadığı Tripoli'nin kuzeybatısında bulunan **Husn** bölgesinde 4 Amerikan Okulu ve sadece Nusayrilerin yaşadığı köylerde bulunan 29 Amerikan Okulu kapatıldı. Hristiyan nüfusun bulunduğu bölgelerde açılmış olan Amerikan okullarına ise dokunulmadı (Tibawi, 1966 b:259/261; Talhamy, 2011 a:232/233). Ayrıca, Müslüman ailelerin çocuklarını Hristiyan okullarına göndermemeleri içinde ferman yayınlandı. Osmanlı Devleti, özellikle Nusayrilerin yoğunlukta yaşadığı bölgelerde hem kız çocukları için hem de erkek çocukları için ayrı ayrı okullar oluşturmak için gayret sarf etmeye başladı (Tibawi, 1969:181/182). Bunun yanında, ülkesindeki yabancı okulları kontrol altına alabilmek için Osmanlı Devleti tarafından alınan bir takım kısıtlamalar, ülkede uzun zamandan beri aktif olan fakat Osmanlı Devleti'nin öngördüğü şartlara namzet olmayan Suriye Vilayeti'ndeki okulların idari kadrosu ki özellikle Amerikan okulları, faaliyetlerine devam etme cesaretinden bu kısıtlamalar nedeniyle yoksun kaldılar (Gross, 1979:380/383). Bu konuda uzman olan Yveste Talhamy'nin görüşüne göre, Osmanlı Devleti, öteden beri hem Anadolu'da hem de Suriye bölgesinde Alevi sorunu ile karşı karşıyaydı. Özellikle Sünni Müslüman olarak nitelendirilen fakat Sünni akidelerinin büyük bir bölümünü ibadetlerinde uygulamayan daha doğrusu Heteredoks olarak varlığını sürdürmeyi hedefleyen toplulukları Sünnileştirmek istiyordu. Suriye Alevisi olarak tanınan Nusayrileri de Sünnileştirmek isteyen devlet, bu topluluk içine yayılan yabancı okulları bahane ederek bu okulları kapatıp yerine Sünni eğitim veren okulların ve dini eğitimin merkezi olan camilerin açılmasıyla bu hedefine ulaşmayı planlıyordu. Asıl amaç misyoner okullarını kapatmak değil, II. Abdülhamit'in Anadolu'daki Tunceli bölgesinde yürüttüğü Sünnileştirme politikasını bu bölgeye de yaymaktı (Talhamy, 2011 a:232). İstanbul'un Sünni uleması bu konuda II. Abdülhamit'e destek veren en önemli guruptu. Nusayriler arasındaki misyonerlik faaliyetlerinin etkisini azaltmak ve bu topluluğun batı kültürüne maruz kalmasını engellemek için özellikle Jabal al-Nusayri denen bölgede, Osmanlı Devleti okul ve cami yapımına hız verdi (Somel, 2001:272/276).

6.6 Osmanlı Suriyesi'nde Amerikan Okullarının Kapanması

Osmanlı Devleti, II. Abdülhamit döneminde ülkesindeki misyonerlik faaliyetlerine karşı başlatmış olduğu savaştan ne yazık ki galip çıkan taraf olmadı. Birçok Amerikan Okulu varlığını Sultan II. Abdülhamit'ten sonra da sürdürdü (Dennis, 1872:112). Osmanlı Devleti tarafından misyonerlik faaliyetlerini önleme yönündeki girişimler bu okulların kapatılması için yetersiz kaldı. Beyrut Valisi Ali Paşa, 1888 yılında İstanbul'a gönderdiği bir mektubunda bölgedeki Müslüman çocukların yabancı okullarda eğitim görmesinin mutlaka engellenmesi gerektiğini vurgulayarak, Osmanlı Devleti'nin misyonerler ile girmiş olduğu mücadele de başarısız olduğunu bu mektubunda dile getirmişti.

“Beyrut'ta geldiğinizde bu bölgenin kuzeyinde bulunan ve Nusayrilerin yoğunlukta yaşadığı Lâskîye, Tripoli ve bu yerleşim merkezlerinin civarında bulunan köylerde, çoğunluğu Amerikalılar tarafından kurulmuş birçok yabancı okullarla karşılaşsınız. Bu okullarda bölgenin yerleşik halklarından alınan binlerce çocuk eğitim görmektedir. Bu durumun en önemli nedeni ise bölgede hiçbir devlet okulunun bulunmamasından ileri gelmektedir. Özellikle Rüştîye, İdadi ve İptidai gibi okulların devlet tarafından oluşturulamamasından dolayı bu bölgedeki gençler, yabancı okullarda almış oldukları ilk eğitimlerinin ardından bölgede yine yabancılar tarafından oluşturulmuş yüksekokullara devam ederek bu çocukların yabancı bir kültürle yetiştirilmesine neden olmakta ve ayrıca bölgede yabancı etkisinin de artmasına neden olmaktadır” (Fortna, 2002:55/58).

1888 yılında Suriye bölgesinde faaliyet gösteren Amerikan okulları, Osmanlı Devleti tarafından kendilerine gönderilen tebligatlarda okulların kapatılacağını bildirilmekteydi. Çünkü okullardan yerine getirilmesi istenen okulu açma için gerekli izin ve ruhsatların yanında bu okullarda okutulacak kitapların uygunluğu hakkında gerekli belgelerin alınmadığına işaret etmekteydi. Suriye bölgesinde hizmet yılı yüksek olan ABCFM'li misyonerlerden biri olan Henry Jessup'a göre, Osmanlı Devleti, bu tür kısıtlayıcı uygulamalarını sadece Protestan Amerikan okullarını, hastanelerini ve yetimhanelerini kapatmak için kullanmaktaydı (Jessup, 2002:554). Diğer mezheplere ait, örneğin Katolik misyon kurumlarına karşı bu tür faaliyetlere girişilmemekteydi. Bu durum üzerine Suriye bölgesinde aktif misyonerlik yapan ABD'li misyonerler, Osmanlı Devleti'nin kendilerine karşı uyguladığı bu ötekileştirme politikasının son bulması için Beyrut Amerikan Büyükelçiliğe dilekçe

yazarak yardım istediler (Talhamy, 2011 a:222). Beyrut ve İstanbul'da bulunan Amerikan diplomatlarının devreye girmesiyle Osmanlı Devleti bir ferman yayınlamak zorunda kaldı. Bu ferman ile birlikte Osmanlı topraklarında şimdiye kadar açılmış olan Amerikan misyoner kurumları ki özellikle okullar, ruhsatları varmış gibi hareket edilerek tekrar açılmaları onandı sadece Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan halklarına hizmet vermek şartıyla. Amerikan okulları bu şartı kabul etmek istemediler. Sonuç olarak okulların şartsız bir şekilde açılmaları devlet tarafından kabul edildi (Talhamy, 2011 a:223).

1889 yılında Osmanlı Devleti, Nusayrilerin Hıristiyanlığa geçmesini engellemek ve bu topluluk arasında gelişen misyonerlik faaliyetlerini etkisiz kılmak için bir kere daha harekete geçerek birtakım önlemler almaya çalıştı. Nusayrileri, Sünni İslam'a kazandırmak için Nusayri köylerinde İptidai okulları açmaya başladı. Nusayriler arasında İptidai okulların açılması yönünde karar alan Osmanlı Devleti, bu karara rağmen hedefini gerçekleştiremedi. Lâskîye Mutasarrıfı Diya Bey'in 1890 yılında İstanbul'a gönderdiği bir mektupta, Diya Bey, bölgedeki Amerikan okullarının kapatılarak yerlerine Sünni din eğitimi veren okulların açılmasını önermekteydi. Fakat bu durum o kadar kolay değildi. Osmanlı Devleti ki özellikle dönemin iktidar koltuğunda oturan Sultan II. Abdülhamit'te tebaasının hiçbir şekilde yabancı unsurlar tarafından parçalanmasını istemiyordu. Ülke bütünlüğünün ve geçmişten gelen ahengin devam etmesine en çok bu dönemde ihtiyaç duyulduğunu vurgulayan II. Abdülhamit, İmparatorluğun devam etmesi için uygulamak zorunda kaldığı denge siyasetinin zorunlu kıldığı ödünleri, yanında tutmak istediği veya dengeleyici bir unsur olarak karşı tarafta tutmak istediği Batılı devletlere vermek zorundaydı. Osmanlı ülkesinde bulunan yabancı okulların ki özellikle Amerikan okullarının, kısa bir sürede etkisiz hale getirilememesinin en önemli nedeni buydu.

ABD, dünya siyasetinin akış yönünü değiştirebilecek bir güçle tarih sahnesine yeni çıkmış bir devlettir. II. Abdülhamit, bu gücü ülkesinin devamını sağlamada nasıl kullanabilirliğinin peşindeydi. Bu nedenle, ABD, gücendirilmeden hem uluslararası arenada Osmanlı'nın tarafında olmalıydı, hem de Osmanlı ülkesinde bulunan

Amerikan kurumlarının etki sahası coğrafi ve etnik genişlemesi önlenmeliydi. Tripoli Mutasarrıfı Haki Paşa'da Diya Bey ile aynı görüşleri paylaşarak Nusayriler arasındaki Amerikan okullarına ve American Board'lu misyonerlerin Protestanlaştırma faaliyetlerine, devletin büyük dikkat kesilmesini belirterek, bölgede devlet okullarının bir an önce açılmasını aksi takdirde, Osmanlı'nın Nusayrileri Hıristiyanlığa kaptıracağına altını çizmekteydi (BOA, Y. PRK AZN:4-57).

Osmanlı Devleti, Suriye bölgesinde görev yapmakta olan devlet adamlarının tavsiyelerini dikkate alarak en sonunda bu bölgede bulunan Nusayriler için devlet okulu açmaya başladı. 1891 yılında 10 adet devlet okulu açıldı. Bu okulların idareci ve öğretmen kadrosunda bulunan kişilerin hepsi Müslüman din adamlarından oluşmaktaydı (BOA, Y. PRK AZN:4-57). Bölgede müfettişlik görevinde bulunan Ali Raşid Efendi'ye göre eğer Nusayriler, cahillikleri ile baş başa bırakılırsa bu durum misyonerlerin ekmeğine yağ sürmek anlamına geleceğini bu nedenle Nusayri zenginlerinden mümkün oldukça eğitimde kullanılacak fonlar için para toplanmalı ve bu biriken meblağ ile devlet okulları açılması gerekliliğini bildirmekteydi. Suriye Vilayeti'nde Osmanlı Maarif Kurulu Başkanı olan Kemal Halil Bey'in 1892'de İstanbul'a gönderdiği bir raporda, kendisinden önce bu görevde bulunan diğer meslektaşları gibi bölgedeki Nusayriler arasındaki yabancı eğitim ağının kontrol altına alınması için devlet merkezine bir takım önerilerde bulunmaktaydı (BOA, Y. PRK MF:2-57). Müslüman çocuklarının başta Protestan okulları olmak üzere bölgede bulunan diğer yabancı okullara gönderilmemesi için bölgede cami ve okul yapılmasının önemi üzerinde duran Kemal Bey, ayrıca Nusayri ailelerin baskı altına alınarak çocuklarını bu tür okullara göndermeleri yasaklanmalı ve bu yasağa uymayan ailelerin de şiddetle cezalandırılması gerektiğini bildirmekteydi (BOA, Y. PRK MF:2-57).

1890'lı yıllarda Osmanlı Devleti, Nusayrilerin yaşadığı alanlarda 70 adet okul ve camii açtı. Okul ve camilerin açılışına paralel olarak Laskiye Mutasarrıfı Diya Bey, yetki bölgesinde bulunan Amerikan Protestan okullarını ruhsat belgeleri olmadığından dolayı kapatma yoluna gitti. Çalışma ruhsatı bulunmayan okulların kapatılması, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ni, bu okulları destekleyen başta İngiltere ve ABD olmak üzere birçok Batılı devletin müdahalesine maruz bıraktı. Diya Bey

döneminde 40'a yakın camii ve okul açılmıştı (BOA, Y. PRK AZN:4-57). Bu kurumlar sayesinde, Osmanlı Devleti tebaası olan Nusayrileri Sünnileştirmeyi umut ediyordu. 1890'lı yıllardan sonra Osmanlı Devleti'ni bu konuda sevindirici bir gelişme yaşandı. Suriye Vilayeti'nde bulunan Amerikan okulları yavaş yavaş kendiliğinden kapanmaya başladı (Dennis, 1872:154). Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu baskı ve American Board'un yaşadığı ekonomik kriz, okulların kapanmasının arkasında yatan en önemli nedenlerdi (Tibawi, 1966 b:189). 1890 yılından sonra American Board'u destekleyen finansal fonların zayıflaması, American Board'un Suriye Misyonu'nu pek fazla etkilemese de bölgede uygulanan eğitim sistemi üzerindeki olumsuz etkisi büyüktü. Nusayrilerin bulunduğu köylerde kurulan birçok Amerikan Okulu kapatılmak zorunda kaldı.

American Board örgütü, sahip olduğu okulların hemen hemen yarısını kapattı ve bu okullarda çalışan yerel öğretmenleri ve hizmetlileri işten çıkartıldı. Ayrıca bölgede görev yapan Amerikalı misyonerlere ödenen aylık ücretten kısıtlamalara gidildi (Talhamy, 2010:183). XX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Suriye Misyonu'nda çalışmakta olan Amerikalı misyonerler, faaliyet sahalarında görev yapan İngiliz Suriye Misyonu, Fransız Katolik Misyonu ve Rusların Ortodoks Rumlar ve Araplar arasındaki eğitim faaliyetlerinde çalışmakta olan meslektaşları ile olan rekabetteki gücünü kaybetti. Maddi olarak zayıflamaya başlayan ve bölgedeki rekabette Osmanlı Devleti'nin bütün engellemelerine rağmen üstün konumdayken, Suriye Vilayeti'nde çalışma şevkini yitiren American Board'un misyonerlerinin pasifleşmesi, bölgede ABD'nin de etkisini azaltmaktaydı.

XX. yüzyılın bitimine çok az bir süre kala, Nusayrilerin yaşadığı bölgelerde açılmış olan Amerikan okullarının da büyük bir bölümü American Board tarafından kapatıldı. Suriye Vilayeti'nde sadece birkaç Amerikan Okulu kaldı, onlarda ileriki dönemlerde misyonerlik faaliyetlerine son vererek daha çok bölgedeki gençlerin eğitimi için birer özel okula dönüştüler ve bazıları Beyrut Amerikan Üniversitesi şeklinde günümüze kadar ulaşabildiler (Mutlu, 2009:107/128; Talhamy, 2011 b:28/29).

6.7 American Board'un Nusayriler Arasında Sürdüğü Misyonun Sonucu

1900 yılına gelindiğinde Protestan American Board örgütüne bağlı misyonerlerin Suriye'deki Nusayriler arasındaki Protestanlaştırma faaliyetleri 40. yılını dolduruyordu. Bu uzun zaman dilimi içinde, American Board'lu misyonerler, gerek Suriye Misyonu'nun diğer alanlarında ve gerek Nusayriler arasında eğitim, sağlık ve yetimhane gibi misyonelik faaliyetlerinden önemli bir sonuç elde edemedi. Doğrusunu söylemek gerekirse başarısız olundu. Çünkü ABD'li Protestan misyonerlerin uğraşları sonucu hem Nusayriler arasından hem de yerel Müslüman kesimden önemli sayıda Protestanlığı kabul eden olmadı. Bu başarısızlığın iki nedeni vardı. Bu nedenlerden ilki ise her ne kadar Nusayriler, Osmanlı Devleti tarafından unutulduklarını, kötü davranışlara maruz kaldıklarını ve zorunlu olarak Sünni Müslüman sınıftan sayıldıkları konularında şikâyet belirtse de bu olumsuz durum Nusayrilerin ABD'li misyonerleri bir kurtarıcı gibi görmelerine de yol açmadı.

Protestan olmanın kendilerine askerlikten muaf olma, yabancı devlet koruması altına girme (İngiltere, ABD), bazı kalemlerdeki vergiyi ödememe gibi avantajlar sunacağına farkında olmalarına rağmen Nusayriler, Protestanlığa geçme konusunda isteksizdiler çünkü kendi dinlerine oldukça sadıktı ki birçok genç Nusayri, dinlerinin ne olduğu konusunda bir fikre sahip olmasa bile. Nusayriler arasında Protestan misyonerlik faaliyetlerinin üzerinden 40 yıl geçmesine rağmen sadece birkaç Nusayri Protestanlığa kazandırılabilirdi. Bu durumun ortaya koyduğu sonuca göre Nusayriler, her türlü misyonerlik faaliyetlerine karşı direnç göstererek, dinlerine sadık kalmayı başarmışlardı.

İkinci neden ise misyonerlik faaliyetlerinin Nusayriler arasında yoğunluk kazanmasından ötürü Osmanlı Devleti, karşılaşılabileceği olumsuzlukları önceden görerek durumu kendi lehine çözümlenebilecek bir takım arayışların içine girmesinden kaynaklanmaktaydı. Nusayriler arasında süregelen misyonerlik faaliyetlerini engellemede büyük oranda başarısız olan Osmanlı Devleti, tebaası olan Ermenilerin misyonerler tarafından kandırılıp Osmanlı toplumundan kopartılması akıbetinin Nusayrilerin de başına gelmesinden büyük bir endişe duymaktaydı. Fakat bu endişenin yersiz olduğunu, Nusayrilerin Protestanlıktan çok İslam'ı tercih etmesi

ile kanıtlayacaktı. Ancak, Nusayrilerin bir kısmının İslam'ı tercih etmesinin altında yatan neden Nusayrilikten vazgeçip gerçek Sünni Müslüman olmak değildi. Gerçek amaç ise takkiye yaparak Nusayriliklerini Sünni Müslüman sıfatı altında yaşamaktı. Bunun nedeni, hem Nusayriliklerini gizlice korumak ve yeni nesillere aktarılmasını sağlamak hem de Nusayri oldukları için Osmanlı Devleti'nin bir takım uygulamalarından kurtulmuş olmaları.

Nusayrilerin büyük bir bölümünün okuryazar olmaması ve çevresindeki toplumlardan izole bir şekilde yaşamasını zorunlu kılan coğrafi yerleşim alanlarının Nusayriler tarafından tercih edilmesine rağmen içinde buldukları politik durumun farkındaydılar. Değişen konjüktüre göre kendilerinin hangi safta yer alması gerektiğinin önceden kestirilmesi konusunda Nusayriler, geçmişten gelen önemli bir tecrübeye sahipti (Beşe, 2010:161). Halkın çoğunluğu Sünni Müslüman olan Osmanlı Devleti'nin bir parçası olduğunu bilen Nusayriler, Hıristiyan misyonerlerin ve bu misyoner gurupları destekleyen Batılı devletlerin kendilerine önemli ayrıcalıklar içeren tekliflerini sunmalarına karşın Nusayriler, Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak kalmayı tercih ettiler (Talhamy, 2011 a:230). Çünkü misyonerlerin bölgede kalıcı olmadıklarını iyi bilen Nusayriler, misyonerlere güvenip hareket ettikleri takdirde gelecekte tek başlarına kaldıkları zaman neyle karşılaşabileceklerini tahmin edebilmekteydiler. Bu nedenle sağlam adımlar atmayı tercih eden Nusayriler, çevrelerinde gelişen siyasi hareketlere her zaman kulak kabartmışlardı. Hıristiyan dinini tercih etmekten çok Sünni İslam sınıfı içinde kalmayı Nusayriliklerini yaşamak için önemli bir neden olarak gören Nusayriler, her fırsatta ve her ortamda Müslüman olduklarını dile getirerek böylelikle ayrımcılığa uğramadan takkiye yaparak Nusayriliklerini yaşayabiliyorlardı. Oysaki bu durum Hıristiyanlığı seçmeleri ile son bulacaktı çünkü Hıristiyan dininde takkiye yaparak Nusayriliklerini koruyamayacaklarını iyi biliyorlardı.

American Board'un Protestan misyonerlerinin Nusayri Dağı çevresinde yerleşik olarak yaşayan Nusayrilerin Protestanlaştırılması için açmış oldukları okullarda verilen eğitim de asıl amacına ulaşamamıştı. Açılan okulların ve bu yönde yapılan diğer yatırımların karşılığı hiç alınmadı. 1860'lı yıllarda başlayan eğitim faaliyetleri XX. yüzyıla gelindiğinde üzerinden kırk yıl geçmesine rağmen

Nusayriler arasında yetişen entellektüellerin sayısı halen çok azdı. Ayrıca Nusayriler, Suriye bölgesinde yaşayan diğer halklar dikkate alınırca bu coğrafyada bünyesinde en fazla okuma yazma bilmeyen insan barındıran kesimdi. Bu durum 1970'li yıllara kadar aynı vaziyette devam etti. Fakat 1970 yılında Nusayri kökenli Hafız Esad'ın başa geçmesiyle Suriye içerisindeki Nusayrilerin de durumu değişmeye başladı (Talhamy, 2011 a:231/232).

SON NOTLAR

¹ American Board örgütünün Osmanlı Suriye'sindeki teşkilatlanma yapısına baktığımız zaman gelişmiş güzel bir yapılanma olmadığını görürüz. Oldukça sistemli bir teşkilatlanma yöntemi izleyen örgüt, ilk etapta misyon kuracağı sahayı ve o sahanın üzerinde yaşayan toplumların genel özellikleri hakkında elde edebileceği tüm bilgileri toplar. Bu bilgiler bölgeye gönderilen ilk misyonerlerin yapmış oldukları fizibilite çalışmalarının sonucundan elde edilir. Misyonun kurulmasına karar verilmesinden sonra merkez istasyon olarak bölgenin en kalabalık noktası seçilir. Sonrasında Merkez istasyon, istasyon ve dış istasyon şeklinde örgütlenme yayılma gösterir. Ast-üst ilişkisi içerisinde bir zincir şeklinde birbiriyle iletişim içinde olan her misyoner ve her misyon kurumu yılın belli dönemlerinde toplanır, durum değerlendirmesi yaparak yayılım stratejisine yeni eklenimler katarak misyonun gelişimi hedeflenir. Bu süreç zarfında örgütün Boston'daki merkezine devamlı raporlar sunulur. Merkez bu raporları değerlendirerek misyonerlerin alacağı pozisyonu belirleyerek misyonerleri yönlendirir. Amerikan Board'un örgütlenmesi hakkında daha fazla bilgi için Bkz.: (Yücel, 2005)

² American Board örgütünün Ortadoğu'daki misyonunun amacıyla Müslüman kesim, Yahudiler ile birlikte ön sıradaydı. Fakat misyon, bu iki guruba yöneldiği ilk yıllarda büyük bir tepki ile karşılaştı. Yahudilerin din konusunda büyük bir hassasiyet göstermesi ve rabbi denilen din adamları tarafından organize edilmesinin yanında hahamların ortaya koyduğu aforoz tehditleri, Yahudilerin Protestan misyonerler ile iletişime geçmesini büyük oranda engelledi. Diğer taraftan Müslümanlar arasında din değiştirmenin yasak olması ve hatta idam ile cezalandırılması, Protestan misyonerlerin ki özellikle de ABD'li misyonerlerin, faaliyetlerinin ilk yıllarında hedef değiştirmesine neden olarak Osmanlı Suriyesi'nde Hıristiyan Araplara ve Sünni akide içinde sayılıp fakat uygulamada bir takım heteredoks özellikler gösteren Nusayri, Dürzi gibi unsurlara yönelmesine neden oldu. Fakat Protestan misyoner örgütleri, Ortadoğu'daki faaliyetlerinde Müslümanların peşini hiç bırakmadılar. Özellikle sağlık hizmetinde bir takım eksiklikleri olan başta Osmanlı Devleti ve bölgedeki diğer devletlerin meydana getirmiş olduğu kamu hizmeti boşluğu, misyonerler tarafınca hemen doldurularak Müslüman halka ulaşmada önemli bir avantaj elde ettiler. Müslüman halkın bölgedeki misyonerlere

karşı olan önyargısı zamanla kırılarak özellikle eğitim alanında misyoner okullarına olan ilgi Birinci Dünya Savaşından sonra bir hayli artarak bugün bile bu okulların Müslüman toplumlar tarafından oldukça tercih edilen bir kurum olmasını sağladı. Daha fazla bilgi için Bkz.: (Kieser, 2010).

³ Osmanlı Devleti, misyoner okullarının toplumun ayrıştırılması konusunda bu kadar etkili olabileceğini tahmin etmemekteydi. Tanzimat ve Islahat hareketleri sonrasında oluşan serbestlik bu okulların sayısını hızlı bir şekilde artırmıştı. Misyon kurumlarının hızlı bir şekilde yayılması II. Abdülhamid döneminde genel anlamda artsa da aynı dönemde Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahaleleri de artmaktaydı. II. Abdülhamid, misyonerlerin faaliyetlerini Müslümanlar arasında din değişim propagandası yapılmaması dışında serbest bırakmıştı. Fakat kendi döneminde zirveye ulaşan bu okulların ve diğer misyon kurumlarını kontrol altına almak için bu misyonların bağlı oldukları devletlerin Osmanlı Devleti ile olan ikili ilişkisine zarar vermeden birtakım kısıtlamalara yöneldi. Bu kısıtlamalar her ne kadar misyon kurumlarını bir süre durdursa da etkisinin azalmasına engel olmadı. II. Abdülhamid, misyoner kurumlarını doğrudan kapatmak yerine bu kurumları tercih eden halklarına aynı kalitede hizmet vermeyi hedefleyen devlet kurumlarını misyon kurumlarına paralel bir şekilde yapılandırmaya başlayarak özellikle eğitim alanında önemli projelere imza attı. Osmanlı Suriyesi'nin önemi merkezlerinde hastane ve okul açan Osmanlı Devleti aynı zamanda bölgenin önemli bir sorunu haline dönüşen ve misyonerlerinde bu durumdan yararlandığını gören devlet, kız eğitimi konusunda da girişimde bulunarak ufak yerleşim yerlerinde bile kız okullarının açılması için girişimlerde bulundu. Konu hakkında daha fazla bilgi için Bkz.:(Ünal, 2015:208; Kodaman, 1980:96/98; İhsanoğlu, 1999)

YEDİNCİ BÖLÜM

7. SURİYE BÖLGESİNİN OSMANLI TOPRAKLARINDAN AYRILMASINDA PROTESTAN MİSYONLARININ ROLÜ

7.1 Ortadoğu'dan Batıya Göç ve Protestan Eğitimi

Protestanlığın Ortadoğu topraklarında yayılması, her ne kadar bölgenin dini yapısı üzerinde bir etki meydana getirdiyse de yine aynı şekilde bölgenin demografik yapısı üzerinde de bazı dengelerin değişmesine de neden oldu. İçinde yaşadığı toplumun değer yargılarına, Protestan okullarında aldıkları eğitim sayesinde yabancılaşan bireyler, Protestanlığı benimsedikten sonra ki özellikle erkek öğrenciler, yaşadıkları bölgeden ABD'ye göç etmeye başladılar. Göç olgusunun, bölgede yaygınlaşmasına katkı sağlayan Protestan misyonerlik faaliyetleri, Protestanlığın bölgede meydana getirdiği olumsuz etkilerden biriydi (Van Den Berg, 2002:44). Kuzey ve güney Amerika ülkeleri, bölgedeki Protestan topluluklar tarafından en fazla tercih edilen ülkelerdi. Bu tercihin oluşmasında en önemli etken ise misyonerlik faaliyetlerinde bulunan ABD'li misyonerlerin birçok okulda verdikleri eğitimde Amerikan tarzı bir yaşam anlayışının benimsenmesi ve Amerikan ülkelerine özlem duyma hissiyatının yaygınlaştırılmasından ileri gelmekteydi. Günümüzde bu göç halen devam etmekte ve aksi yönde bir göç hareketinin gerçekleşmesi öngörülmemektedir¹.

Genellikle Protestan Amerikan ve İngiliz okullarının meydana getirmiş olduğu okullaşma ağının Osmanlı Suriyesi'nin büyük bir bölümünü kapsaması sonucu ortaya eğitilmiş genç bir nüfusun çıkmasına neden oldu. Bu kesim, eğitim aldığı

Protestan okullarında kendisine verilen müfredatta yer alan başta yabancı dil eğitimi olmak üzere edebiyat ve kültür derslerinin tesiriyle batı hayranı haline dönüştürüldü. Bu tesir, çok daha fazla bölgedeki Amerikan okullarının özellikle yüksek eğitim veren okullarında kendisini hissettirdi. Bu okullardaki bayan ve erkek misyoner öğretmenlerin birer model olarak, öğrencilere geldikleri bölgenin kültür ve yaşam tarzlarını da tanıtmaya çalışmaları, öğrencilerin düşüncelerinde farklı bir özenti meydana getirerek, mezuniyet sonrası bu bölgelere göçün önemli bir nedeni olmasına yol açtı (Van Den Berg, 2002:43/47). Ortadoğu Protestan halkları tarafından göç için tercih edilen ve kendileri için en uygun özelliklere sahip olan Anglo Sakson ülkelerin sunduğu sağlık, iş, güvenlik ve eğitim imkânlarının Ortadoğu ülkelerinde bulunmaması bu göçü kalıcı hale dönüştürmektedir.

Günümüzde Ortadoğu Protestanlarının en fazla rağbet ettiği ülkeler ABD ve Avustralya'dır. Ortadoğu'dan Batı'ya göç sadece bölgedeki Protestan nüfus için söz konusu değildir. Aynı zamanda bölgede yaşayan Hıristiyanlar da ilk fırsatta ABD başta olmak üzere diğer Avrupa ülkelerine ve Avustralya'ya göç etmek için çaba harcamaktadırlar. Örneğin halkının büyük bir bölümü Hıristiyan olan Lübnan'ın sahip olduğu Hıristiyan nüfusun yarısından fazlası yurt dışında yaşamaktadır (Badr, 2000:65).

7.2 Yabancı Dil Eğitiminin Osmanlı Suriyesi'nde Topluları Ayrıştırması

Filistin'deki öğrenci nüfus arasında ki özellikle kız öğrencileri arasında, yabancı misyon okullarının bu kadar popüler olmasının nedeni bir yabancı dil öğrenme bilgisini kazanmaktı. Filistin'de kız çocuklarının eğitim almasını fakat Arapça öğrenmesini istemeyen birçok aile mevcuttu. Üst sınıf ailelerin büyük çoğunluğu, kız çocuklarını genellikle yabancı misyon okullarında okutarak, orada öğretilen yabancı dil ile kız çocuklarını erkek Arap çocuklarından ayrı tutmayı hedeflemekteydiler. Kız öğrencilerin aileleri, çocuklarının diğer okullarda Fusha denilen Arapçayı öğrenip erkeklerle mektuplaşmasını ve sonrasında bir ilişki içine çekilmesini engellemek düşüncesiyle kız öğrencilerinin yabancı dille yetiştirilip kendi bölgelerindeki erkek toplumundan soyutlandırılıp adına leke gelmesini engellediklerini düşünmekteydiler (Greenberg, 2010:30). Filistin halkı arasında

yaygınlaşan bu görüş, bölgeyi ziyaret eden birçok yabancı tarafından da dile getirilmekteydi. Yabancı okulların bölge halkı üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri konusunda görüş bildirerek özellikle birçok okulun gereksizliğinden bahseden yabancı gözlemci ve seyyahlar, okulların zararları konusunda Filistin kamuoyuna katıldıklarını bildirmekteydiler. Bu gözlemcilerden bir tanesi 1906 yılında Kudüs'teki birçok yabancı okulun teftişini gerçekleştiren Alman O. Eberhard idi. Eberhard, yapmış olduğu gözlemler neticesinde birçok misyon okulunun ihtiyaç duyulmayan alanlarda açıldığını ve okullarda verilen eğitimin Arapça dışında neredeyse diğer tüm dillerde gerçekleştirildiğini belirtmekteydi. Bu durumu neden göstererek sorun üzerindeki düşüncesini şöyle dile getirmekteydi.

“Bu kadar gereksiz ve gerçek amacını gizleyen bir eğitim ordusuna başka bir yerde rastlayamazsınız. Verdikleri ne olduğu belirsiz yarım yamalak bilgiler sayesinde bölgedeki insanların bilgisinden çok batıl inançlarını artırmaya yarayan bu okullara yönelim aşkının nedeni nedir? İyi bir Arap olmak kötü bir Avrupalı olmaktan iyi değil mi?” (Greenberg, 2010:30).

Eberhard'ın, Kudüs'teki her dine mensup erkek öğrencilerin eğitim aldığı bir Katolik Ferer okulunu (Katholic Ferer School) ziyareti sırasında edindiği tecrübeyi şöyle dile getirmektedir. *“Okuldaki tüm dersler Arapça hariç Fransızca olarak öğretilmektedir. Okulun öğrencileri teneffüslerde dahi Arapça yerine Fransızca konuşmaktadır.” (Greenberg, 2010:30).*

Yafa bölgesinde yeteri sayıda ve neredeyse her düzeyde Fransız destekli Katolik okulunun bulunmasına rağmen, bölgedeki elit tabaka, kız öğrencilerinin ABD'li Protestan misyoner Bayan Arnott tarafından açılan Protestan okullarına göndermeye başlamışlardı. Tercihin, Fransız Katolik okullarından kayıp, Protestan okullarına doğru yönelmesinin altında yatan en önemli neden ise İngilizcenin bu Protestan okullarında öğretilmesiydi. XIX. yüzyılın sonuna doğru İngiltere'nin Ortadoğu coğrafyası üzerindeki etkisinin en üst seviyeye ulaşması bu emperyalist devletin başta dili olmak üzere kültürel ve sosyal alanlarda yayılımını oldukça yükseltti. Bölgenin geleceği hakkında fikir yürüten halk, Osmanlı Devleti'nin er geç yıkılacağını ve onun mirasının üzerine İngiltere'nin oturacağını tahmin etmekteydi. Bu nedenle bölgede hâkim yabancı dil olarak Fransızca değil İngilizce öngörülmekteydi (Greenberg, 2010:29/31).

Katolik ve Protestan misyon organizasyonları ile rekabet içinde olmanın bir parçası olarak bölgedeki Rus Ortadoks misyonu temsilcisi *Imperial Orthodox Palestine Society* adlı örgüt, faaliyet sahasında bir adım önde olabilmek için kız eğitimini yeni bir seviyeye taşıyarak bayan öğretmen yetiştiren yüksek okullar açmaya başladı. Bölgedeki yüksek öğrenim sunan tek misyon ABD’li American Board örgütünün 1866 yılında açmış olduğu Suriye Protestan Koleji’ idi. Daha sonra Fransız Katolik misyonu, Beyrut’ta bu okula karşılık olarak St. Joseph Üniversitesini açtı. Fakat Rusların direkt olarak öğretmen yetiştiren bir okulu, Beyt Yala’da 1890’da açması, o zamana kadar diğer misyonların başaramayıp ancak bölgenin İngiliz mandası altına girdikten sonra denedikleri bir yükseköğretim hizmetiydi (Tibawi, 1966a:169/172). Bayan öğretmen yetiştiren Rus okulunun eğitim süresi toplam sekiz yıldan oluşmaktaydı. Okula girmeye hak kazanan kız öğrencilerin mezun olduklarında, yaşları 18 ile 20 arasında değişmekteydi. 1898 yılında Imperial Orthodox Palestine Society’nin okulundan mezun olan 80 kız öğrencinin yüzde ellisi Rus okullarında öğretmen olmak için başvurmuştu (Greenberg, 2010:31). 1917 yılında Filistin bölgesinin İngiltere’nin manda yönetimi altına girmesiyle yapılan iskân çalışmalarında, manda yönetiminin açtığı okullarda ve Arap milliyetçiliğinin hâkim olduğu okullarda, Rus öğretmen okulundan mezun olan kız öğrenciler Arapçalarının iyi olmalarından dolayı istihdam edildi. Filistin bölgesinde Rus okulları dışında Protestan, Katolik ve Alman misyoner okullarında Arapça öğretilmiyordu artık. Bu okullarda Arapça yerine, İngilizce, Fransızca, İtalyanca veya Almanca öğretilmekteydi. Fransızca, Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılma döneminde bile Filistin bölgesinde oldukça popülerdi. Fransızcanın bu popülerliği, doğrudan Fransa’nın Osmanlı Devleti ile olan siyasi ve ticari ilişkilerinin bir hayli yüksek oluşundan ileri gelmekteydi.

Kudüs’te görev yapan Arap-Osmanlı görevlilerinin de bölgede yapmış olduğu teftişler gösteriyor ki Katolik okullarında Filistinli öğrencilere verilen eğitim, öğrenciler üzerinde o kadar etkili olmuş ki bu okullarda görev yapan Arap öğretmenler, öğrencilere milli unsurları bu nedenden dolayı öğretmedikleri hakkında şikâyette bulunmaktaydılar. Osmanlı Devleti’nin bölgede uygulamaya çalıştığı milli eğitim anlayışı olan (Al Terbiye al Vataniye Al Osmaniye) yabancı

okullar tarafından engellenmekteydi. Müslüman kız öğrencilere eğitim veren Osmanlı devlet okulları, Arapça eğitim yapabilen bayan öğretmen açığını bölgedeki Rus Ortodoks okullarından mezun olmuş bayan öğretmen adaylarından karşılamaktaydı². Fakat devlet okullarına olan talebin giderek düşmesi ve yabancı okullara olan talebin dil öğrenimi gibi nedenlerden dolayı artması, Rus okullarından mezun olan ve Arapçaya olan hâkimiyetleri ile ünlenen öğretmen adaylarının da zamanla değerlendirilemeyip bu kaynağın da yok olmasına neden olundu (Greenberg, 2010:32).

7.3 Osmanlı Suriyesi'nde Arap Milliyetçiliğinin Oluşumunda Protestan Misyonlarının Rolü

Osmanlı Devleti'nin Suriye Vilayetinde Protestan misyonerlik faaliyetinde bulunan ABD'li Protestan misyonerlerin bölgede inşa ettiği okul ağı ve bu okullardaki eğitim faaliyetleri, Osmanlı Suriyesi'nde yaşayan toplumlara, sosyal ve kültürel alan başta olmak üzere birçok alanda etkiledi. ABD'li misyonerlerin Osmanlı Suriyesi'ndeki Protestanlaştırma faaliyetlerinde uyguladıkları ilk yöntem, hedef alınan kitleye kendi ana dilinde Protestan İncili'ni okuma kabiliyetini kazandırmaktı. İncil'in Arapçaya çevrilmesi bu iş için yeterli değildi. ABD'li misyonerlerin yerel halk ile iletişim içerisinde olabilmeleri Arapça öğrenmelerinden geçmekteydi. Bu sorunu çözmek için bölgeye gelen ilk misyonerler hemen dil sorununu dili öğrenerek çözmeye çalıştılar.

Eğitim faaliyetlerinde kullanılacak materyalin basımı için matbaanın Malta'dan Beyrut'a getirilmesi ise yeterli bir çözüm olmayıp matbaanın Arap harflerine uyarlanması da gerekmekteydi. Misyonerler bu sorunu da matbaa makinesine uyumlu Arap harflerin dökülmesi ile üstesinden gelmeyi başardılar. Yazınsal alanda üretimin artırılması ile birlikte zaman içinde istenmeyen bir gelişme yaşandı. Arap dilinin yeniden canlanması beraberinde Arapçılık hareketini de getirmeye başlamıştı (Tibi, 1998:135). Başlangıçta edebi alanda yaşanan gelişme henüz siyasallaşmamıştı. Yani Arap milliyetçilik hareketi kendisini edebi alanda hissettirmeye başlamıştı fakat bu durum Arap milliyetçiliğinin siyasi alanda da bir Rönesans geçireceğinin de habercisiydi. Arap halklar arasında milli bilincin

uyanmasıyla birlikte yabancı olana karşı verilen mücadele, kendine ait mirasın yeniden keşfedilmesine yol açtı (Kayalı, 1998:17/18).

XIX. yüzyılın son yıllarına doğru Osmanlı Suriyesi'nde artan Arap milliyetçilik hareketine ivme kazandıran unsurlardan biri hiç kuşkusuz Amerikan misyon okullarıydı (Kayalı, 1998:30). American Board'un Suriye misyonunun ilk yıllarında bu okullarda Arap diline ayrılan ders saatlerinin bir hayli fazla olması ve hatta bölgedeki yüksek eğitim veren kolej tipi Amerikan okullarında misyonun ilk yıllarında eğitim dilinin Arapça olarak benimsenmesi, bu dilin bir Rönesans yaşamasına neden oldu (Anderson, 2011:26/27). Dilin yaygınlaşması ve halk arasında kültürü ve benliği koruma ve sürdürebilmek için gerekli bir araç olarak algılanmaya başlanması, Arap milliyetçilik hareketinin ivme kazanması ve yaygınlaşmasında önemli rol oynadı (Soy, 2004:186). Her ne kadar misyon okullarında Hıristiyan azınlıkların eğitim gördüğü bilinse de bu okullarda önemli ölçüde Müslüman öğrenciler de bulunmaktaydı. Bölgedeki Amerikan okullarında istihdam edilen yerel yardımcıları içinde önemli bir yeri olan Arap entelektüellerinin de istihdam edilmesi, milliyetçilik hareketinin gelişmesine katkı sağlayan diğer önemli bir unsurdu (Antonius, 1938:39/41). Amerikan okullarının eğitim kadrosunda bulunan yerli veya Amerikan eğitimcilerinin Arap diline yaptıkları çeviriler, Arapçanın bu dönemde bir hayli zenginleşmesini sağladı. Edebiyat alanında da gelişen Arapça, bölge halkı tarafından öncelikli tercih edilen dil halini aldı (McCarthy, 2001:152/153).

Uygulamakta olduğu stratejisini eğitim faaliyetlerini artırma yönünde değiştirerek, yerel halkın yaşadığı her alanda okullaşma yoluna giden ABD'li Protestan misyonerler, özellikle kız çocuklarının eğitimine büyük önem verdiler (Othman, 2012:52/53). 1866 yılından sonra ise bölgede ihtiyaç hissedilen yüksek eğitimi sağlamak için kolejlerin açılmasına başlandı. 1866 yılında açılan Suriye Protestan Koleji (Syrian Protestant Collage) ki daha sonra Beyrut Amerikan Üniversitesi (American University of Beirut) adını alacak, bölgedeki bu açığı kapatmak için kullanıldı. Bu okul başta olmak üzere, Ortadoğu coğrafyasının diğer bölgelerinde yüksek eğitim vermek amacıyla kurulan Amerikan okulları, Arap milliyetçiliğinin oluşumunda önemli bir role sahipti. Arap hareketinin öncü liderleri

ve kadrosu bu tür okullarda yetiştirilmişti (Tibi, 1998:135). ABD’li Protestan misyoner eğitimciler bu okullarda, dil, tarih ve edebiyat derslerinde Arap medeniyetini yücelterek Osmanlı boyunduruğu altında yaşamamak için harekete geçilmesi yönünde Arap aydınlanmasının başlangıcını oluşturmaktaydılar. Araplar arasında Osmanlı Devleti’ne karşı misyonerlerce geliştirilen nefret, bağımsız Arap devletlerinin kurulması isteğiyle birleşince 1917 yılından itibaren Arap isyanları kendisini göstermeye başlamıştı.

ABD’li misyonerlerin Suriye’ye en önemli katkıları eğitim ve yine eğitim kanalıyla bölgeye getirdikleri matbaa olmuştu. 1834 yılında Malta adasında bulunan misyon matbaasının ABD’li misyonerler tarafından American Board örgütünün Beyrut merkezli Suriye Misyonu’na taşınması, bölgedeki eğitim faaliyetlerine önemli bir ivme kazandırdı. Matbaa sayesinde bölgedeki Amerikan okullarının yazınsal tüm materyali, İncil kopyaları ve halkı bilgilendirici yönde hazırlanmış broşürler basılmaktaydı.

Suriye Protestan Koleji öğretmenleri başta olmak üzere bölgedeki diğer Amerikan okullarında görev yapan misyonerlerin çeviri alanındaki motivasyon ve yetenekleri, Suriye misyonuna getirilen matbaa sayesinde artmış, birçok bilim dalında çeviri eserlerin misyonerler tarafından yayınlanması sağlanmıştı. Suriye’deki yazınsal hayat, misyon matbaalarından çıkan eserler ile güçlenerek iletişim alanındaki ilerlemeyi hızlandırmış ve aynı zamanda halkın Arap edebiyatına olan ilgisi tekrar uyandırılmıştı. Bu araç sayesinde misyon okullarında Arap dilinin gelişmesi için bir çok farklı yabancı eser bu dile kazandırılarak dilin gelişmesi sağlandı. Bunun yanında özellikle bölgedeki Amerikan yüksek okullarından mezun olan yerel Arap zümrenin, ortak bilinç oluşturma çalışmaları içinde yer alan yazınsal materyalin halk arasına yayılmasıyla birlikte kimliklerini sorgulamaya başlayan Araplar, Arap kültürünün zengin olduğuna dair bir bilincin gelişmesine katkı sağladılar. Arapçılık akımının ön saflarında çarpışan ve bu akımın tüm Arap dünyasına yayılmasını hedefleyen gurup ise genellikle Amerikalı misyonerlerin Beyrut merkezli Lübnan bölgesinde açmış oldukları okullarda eğitim görüp mezun olan öğrencilerdi (McCarthy, 2001:153).

Suriye Protestan Koleji dâhil, bölgedeki birçok Amerikan okulunda eğitim dilinin Arapça olarak belirlenmesi ve bu konu üzerinde ısrarla durulması, ABD’li misyonerlerin Protestanlaştırma faaliyetlerinin yanında, bölgede Arap uyanışını da hedeflediklerini göstermektedir. Bu nedenle ABD’li misyonerler, Arap kültürü, tarihi ve edebiyatı alanlarında daha çok çeviri eserler yayımlayarak bölgede Arap milliyetçiliğinin zeminini hazırladılar. Arapça gazete, süreli dergiler ve magazin yayınları, misyon matbaalarında basılmaya başlandı. Bu yayınların editörlüğünü ABD’li misyonerler ile birlikte çalışan bölgedeki Amerikan koleji mezunları olan genellikle Hıristiyan Araplardı. Ayrıca Suriye Protestan Koleji, bölgede oluşan entelektüel sınıfın devamlı buluşma merkezi olarak bölgedeki bütün fikrîsel akım ve gizli cemiyet oluşumlarının yuvası haline gelmişti. Edebi ve diğer alanlarda meydana getirilen entelektüel sınıfın dışında, Osmanlı Devleti’nden ayrılıp bağımsız bir Arap Devleti kurmak için ABD’li misyonerlerin başlattığı milliyetçilik cereyanına kapılan çok sayıda Arap öğrenciyi içeren bir grup da tesis edilmişti.

Arap edebiyatının gelişmesiyle birlikte Arap dilinin diğer dillerden üstünlüğü ve Arap kültürünün yine çevresindeki kültürlerden farklı olduğunu kabul etmeye başlayan eğitimli Arap gençleri bu akımın tüm Araplar tarafından benimsenmesi için 1880 yılından itibaren irili ufaklı dernekler ve kulüpler kurmaya başladılar (McCarthy, 2001:153). Bu tür hareketler Osmanlı Devleti'nin Arap halkları arasında merkezi otoriteden uzaklaşma eğilimine yönelmelerine neden olarak bağımsızlık isteyen bir takım grupların seslerini yükseltmesine neden olmaktadır. Arap entelektüellerinin örgütlenmeye başladığı bu dönemde ilk teşkilatlanma Suriye Protestan Koleji adıyla Beyrut'ta kurulan fakat daha sonra Beyrut Amerikan Koleji olarak anılacak olan yüksekokulun mezunları tarafından oluşturuldu. Arap ayrılıkçı hareketinin tüm Arap coğrafyasına yayılmasını hedefleyen bu örgütlenmeler, Osmanlı Devleti'nin takibatına uğramamak için yurtdışında da şubeler açmaya çalışılırsa da bu hareketin uzun süreli ve tüm Arap unsurlar tarafından benimsenmesini sağlayamadılar.

American Board'un Suriye Misyonu'nda görev yapan ABD'li Protestan misyonerlerin, bölgede meydana getirdikleri eğitim kurumlarında, öncelikle

kendilerine yardımcı olarak yerel halktan seçip yetiştirdikleri öğrencilerin başarılı olması, misyonerlerin başarılı olmasında önemli bir etkendi. Misyonerler ile birlikte aynı çatı altında Protestanlığa hizmet için gayret gösteren yerel entelektüellerden Ahmed Al Şidyak, 1871 de Arap dünyasına ilk önemli gazeteyi kazandırdı (Khalidi, 1991:192; Antakly, 1976:116/120). Gazetenin siyasi içeriğinin dünya siyasetinin eleştirilmesini de kapsadığından dolayı Ahmed Al Şidyak, Beyrut'tan sürgüne gönderildi. Kariyerinin önemli bir bölümünü İstanbul'da geçiren Ahmed Al Şidyak, çeviri başta olmak üzere basım yayın alanında birçok esere imza attı. Arabizim hareketinin önemli bir temsilcisi olan Butrus Al Bustani, ABD'li Protestan misyonerler tarafından kendilerine yardımcılık görevinde bulunması için yetiştirilen bir diğer önemli şahsiyeti (Antakly, 1976:118/119). Bustani, Arap milliyetçilik hareketinin önde gelen yazarlarından biri olarak sahip olduğu edebi kişiliğiyle de milliyetçilik hareketini şiirlerinde işlemekten kaçınmayan önemli bir insandı³. Çağdaşı, Al Yazıcı gibi, Al Bustani de Katoliklikten Protestanlığa kazandırılan ve sonrasında misyonerlere yardımcılık görevi için yetiştirilen yerel bir entellektüeldi. Çoğunlukla Marunîler arasında çalışan Al Bustani, ABD'li misyonerlere okul teftişlerinde, kitap çevirilerinde ve bölgede Protestanlığa kazandırılmış yerel toplulukların ibadet ihtiyaçlarını karşılamak için Protestan kiliselerinin oluşumunda görev alarak yardımcılık görevini ifşa etmekteydi. Etimoloji alanında önemli çalışmaları bulunan Al Bustani, Arap dili üzerine hazırlamış olduğu sözlüklerle de tanınan bir isimdi (Abu Manneh, 1980:292/294). Yazınsal alanda oldukça etkili bir kalem olarak nitelendirilen Al Bustani, misyoner okulları başta olmak üzere diğer okullarda da eğitim müfredatında ders kitapları olarak çok uzun süre kullanılan ansiklopedik çalışmaları, bugün dahi Arap dünyasında önemli klasikleri arasında yerini almıştır.

ABD'li misyonerlerin sadık bir yardımcısı olan Al Bustani'nin Suriye'nin kültürel hayatına yaptığı diğer önemli bir katkı ise Beyrut'ta Medrese al Vataniye adlı milli bir okulun meydana getirilmesiydi (Antakly, 1976:116/117). Al Bustani'nin açtığı bu okul bölgedeki halk arasında giderek şöhret kazandı çünkü okulun bölgedeki tüm halklara açık olması, öğrenci kaydederken ayrımcılık yapmaması ve okulda bölgedeki tüm dinlerin temsil edilmesi bu şöhreti haklılaştıran önemli

etkenlerdi. Suriye bölgesinde, gösterilen dini toleransın önemine vurgu yapmaya özen gösteren Suriye'nin Sesi (Nafir Surriyah) adlı gazeteyi neşr eden Butrus Al Bustani, bölgedeki halk tarafından Arap Milliyetçiliğinin babası olarak nitelendirilmekteydi (Baktıaya, 2009:239/242). Antinious, Al Bustani'nin bu gazetesini Arap dünyasında şimdiye kadar yayınlanan ilk politik yayın olarak değerlendirmekteydi. Al Bustani daha sonrada bir takım gazeteler yayınlamaya devam etti. Bu gazeteler arasında (Al Cinan) ve (Al Cunniah) gibi dönemin sosyal kültürel ve siyasi nabzını tutan yayınlardı. Suriye'de gelişmekte olan milliyetçilik bu yayımlar sayesinde zirve noktasına ulaşmaya başlamıştı. Arap Milliyetçiliğinin çıktığı yolculukta, özellikle Hıristiyan Arap entellektüellerin, yazın alanındaki faaliyetleri bu harekete hız kazandıran önemli bir faktördü (Antakly, 1976:116/120).

Ayrılıkçı Arap hareketini başlatan ilk örgütlenme 1875 yılında Suriye Protestan Koleji öğrencileri arasında gelişti. Bu örgütlenmenin ilk yıllardaki üyeleri genellikle Hıristiyan Araplardan oluşmaktaydı fakat daha sonra Dürziler ve Müslümanlar da örgüte üye olmaya başladı. Osmanlı Suriyesi'nin diğer şehirlerinde de şubeler açmaya çalışan örgüt elemanları Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler nedeniyle yurt dışına veya Mısır'a yönelmelerini gerekli kıldı. Bu nedenle birçok farklı amaçlar güden farklı ülkelerde yasaklanmış örgütlerin bu dönemde yuvalandıkları yer olan Paris, ayrılıkçı Arap hareketinin önemli bir destinasyonu haline geldi. Hem misyon okullarında hem de Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde batı tarzlı eğitim almış öğrencilerin oluşturduğu yahut destekledikleri bu örgütlerin en önemli hedefi din ve farklılıkların vurgulanmadığı bağımsız bir Arap ulus devleti meydana getirme fikri taşımaktaydılar (Bilgenoğlu, 2007:57/59). Ayrılıkçı Arap hareketinde Tanzimat'a kadar olanki dönemde misyon ve batıdaki okullarda eğitim almış Hristiyan Arap kesimi önemli bir yekûn oluştururken durum Tanzimat'tan sonra bölgede açılan okullar sayesinde hareketi devam ettiren kesimin Müslümanların eline geçmesine neden oldu (Tibi, 1998:143).

ABD'li misyonerlerin Suriye Vilayeti'nin önemli bir şehri olan Beyrut'ta yüksek eğitim veren bir okul meydana getirmesi, Protestan misyonerlerin bu bölgedeki rakipleri olan Katolik misyonerleri de tedirgin etmeye başlamıştı.

(Baktıaya, 2009:146/147). Katolik ilk ve ortaokullarında okuyan öğrencilerin sonraki yıllarda yüksek eğitim alma ihtiyaçlarını karşılamak için Protestan okullarına yönelmelerini istemeyen Katolik misyonerler, Amerikalıların koleji karşılık kendileri de Beyrut'ta St. Josef Üniversitesini açtılar (Baktıaya, 2009:146/147). Katolik misyonerler gibi ABD'li Protestan misyonerler de cemaatlerinin üyelerini, mücadele içinde oldukları karşı tarafın okuluna kaptırmak istememekteydi. ABD'li misyonerlerin Suriye Protestan Koleji'ni açması, indirekt bir etki meydana getirerek Beyrut'un yüksek eğitim veren iki önemli okula kavuşmasını sağladı. Her iki misyoner destekli okul da zaman içerisinde önemli başarılar imza attı (Baktıaya, 2009:147). Aralarındaki rekabet ortamından doğan ürünler ve yeni Batılı anlayışlar, bu okulların bulunduğu coğrafyaya farklı bir hava katmaktaydı. Fakat her iki okulda Suriye'ye farklı alanlarda kazanımlar sunmaktaydı. Amerikan koleji, Arap kültürüne vurgu yaparak bölgede liberal bir ortamın oluşmasının yanında Arap milliyetçiliğinin gelişimini de verdiği eğitimle desteklemekteydi. Oysaki Fransa destekli Katolik St. Joseph Üniversitesi, Fransız kültürü ve yaşam tarzının bölgede yayılması için gayret sarf etmekteydi. Ayrıca üniversitenin bulunduğu Lübnan bölgesinin bağımsız bir ülke haline dönüşmesi için Fransa Devleti ile birlikte ortak hareket eden üniversite yönetimi, milliyetçi Arap cemiyetleri tarafından da dışlanmaktaydı. Zaman ilerledikçe Suriye'deki misyoner okulları ki özellikle yüksek eğitim veren Katolik üniversitesi ile Amerikan Protestan koleji, bölgede farklı değerlere sahip iki toplumun oluşmasına neden oldu (Antakly, 1976:117/118).

Arap milliyetçilik hareketinin liderliği konumunda bulunanların, sahip oldukları hayallerin ve amaçların Osmanlı Devleti tarafından gerçekleştirilmesi için talepte bulunmaları, Osmanlı Devleti'ni yeni bir problemle karşı karşıya getiriyordu. Bu nedenle Sultan II. Abdülhamit, imparatorluk topraklarının her alanında merkezi otoriteye karşı meydana gelebilecek birleşmelerden, siyasi oluşumlardan, bireysel başkaldırıdan ve basında ortaya çıkabilecek bir muhalefet eleştirisinden önceden haberdar olmak ve önlem almak amacıyla kendi şahsına bağlı gizli polis teşkilatını kurdu. Ülkenin dört bir yanına dağılmış yabancı okulları gözetim altında tutmak için okulların düzenli teftişini gerçekleştirmek için bir yapılanma içine girerek eğitim konusunda bir takım kısıtlayıcı kanunlar hazırlattı. Özgürlük, bağımsızlık,

muhtariyet, özerklik ve âdemi merkezçilik gibi konuların işlendiği makalelerin yayımlanmasına izin vermeyerek basının sansür uygulamasını zorunlu kıldı. II. Abdülhamit'in yönetimi zamanında alınan bu tedbirler, Osmanlı Suriye'sinde yaşayan Arapların, devlete karşı olan dirençlerini daha da güçlendirdi. Bunun yanında bölgede yaşayan Hıristiyan kesim, Müslüman Araplar ile birleşerek Osmanlı boyunduruğundan kurtulmak için ortak hareket etme kararı aldılar. 1908 yılından sonra, Filistin'de basın hayatının yaygınlaşması ile birlikte özellikle yerel entelektüel kesim, kendi bölgelerinde meydana getirilen yabancı okulların topluma verdiği zararı gözlemlemeye ve sonrasında da eleştirmeye başlamaktaydılar (Greenberg, 2004:8/10).

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Osmanlı Suriye'sinin içine aldığı Lübnan, Filistin ve bugünkü Suriye'nin, Fransız ve İngilizler arasında taksim edilip manda şeklinde yönetileceğini öğrenen Araplar, kendilerine verilen bağımsızlık sözünün yerine getirilmediğini görünce hayal kırıklığına uğradılar. Arap hareketinin lideri konumunda görülen Prens Faysal, Araplara verilen bir takım sözlerin yerine getirilmesi ve Arap haklarının muhafaza edilmesi için Paris'te düzenlenen konferansa katıldı. Faysal, konferansta otururken yanında önemli bir isim bulunmaktaydı. Bu isim, Suriye Protestan Kolejinin kurucusu olan Amerikalı Protestan misyoner Danel Bliss'in oğlu olan Howard Bliss idi. Bu kişi, görev yaptığı coğrafyayı her yönüyle iyi bilmesinden ötürü konferanstaki Amerikan delegelerine danışmanlık yapması için davet edilmişti. ABD'li Protestan misyonerlerin Osmanlı Suriyesi'ndeki faaliyetlerinin yüz yıla yakın bir maziye sahip olması ve bu mazi içerisinde Arap milliyetçilik hareketinin gelişiminde misyonerlerin önemli bir rol oynaması, Amerika'nın Arap hareketine sempati ile bakmasına neden olmaktaydı. Konferansta, savaş sonunda Osmanlı azınlıklarının kendi coğrafyaları içinde bağımsız bir devlet yapılanması içine girmelerine büyük devletlerin izin vermesi tavsiyesinde bulunan Bliss, Büyük Suriye olarak tabir edilen coğrafyada yaşayan Araplara da ya kendi geleceklerini tayin hakkı (Self Determination) verilmeli ya da kendilerini memnun edebilecek bir özerklik tanınması konusunda fikir beyan ederek Amerika'nın Arap Hareketi yanında olduğunu gösterdi (Zachs, 2005:259/262).

Kendisi gibi bir Presbiteryen olan ve 1919 Paris Barış Konferansında özellikle İngiltere ve Fransa'nın Suriye bölgesini yönetme konusundaki isteklerine karşı gelmede başarısız olan Amerikan Başkanı Woodrow Wilson gibi Bliss'de konferansta alınacak kararların, Arap hareketinin istekleri doğrultusunda gerçekleşmesi için harcadığı çabalarında başarısız oldu. Bliss ve arkadaşı Prens Faysal, konferansta alınan kararlar gereği Suriye'nin İngiltere ve Fransa arasında paylaşıldığını seyretmek zorunda kaldı. Bölgede meydana getirilen yeni statüko, ancak II. Dünya savaşından sonra değişen şartlar gereği yerini bağımsız Arap devletçiklerine bırakacaktı. Paris Antlaşması sonrası ortaya çıkan sonuç, Arap milliyetçilik hareketinin geçici bir çıkmaza girmesine neden oldu. Arap liderleri arasında yaşanan hayal kırıklığı, oldukça sarsıcıydı. Bu durum aynı zamanda başta Hoeward Bliss ve Suriye Protestan Koleji öğretmenleri olmak üzere Suriye misyonunda görev yapan diğer ABD'li misyonerler arasında da yaşandı (Dodge, 1958).

Suriye, Lübnan ve Filistin bölgelerinin, bu bölgelerde yaşayan halkların istekleri dışında başka güçler tarafından, işgal edilmesi ve sonrasında himaye altına alınması her ne kadar kısa süreli bir şaşkınlığa neden olsa da bölgede yaşayan yerel Hıristiyan Araplar, bu şaşkınlıktan kısa sürede kurtulup, Arapçılık hareketinin filizlenmesinde rol oynayan Batılı eğitim kurumlarına tekrar sarılmayı uygun gördüler. Amerikan okullarında eğitim alan Arap entellüktelleri, dili ve basını nasıl kullanacakları konusunda yeterli bilgiye sahiptiler. Zaten basın ve yayın konusunda ileri teknikler ve araçlar bu kişiler tarafından misyonerlerin yardımıyla da Arap milliyetçilik hareketinin gelişimi ve bu gelişimi hazırlayacak örgütlerin oluşumunda kullanılmıştı. Daha da ötesi Beyrut'ta bir Amerikan Üniversitesi vardı ve varlığını halen koruyordu. Bu kurum aynı zamanda bölgedeki Amerikan varlığının da bir temsilcisiydi.

Suriye Protestan Koleji veya diğer adıyla Beyrut Amerikan Üniversitesi her zaman Arap edebiyat ve politik dünyasının ve ayrıca Arap milliyetçilik hareketinin merkezi oldu (Antakly, 1976:148/155). Bu nedenle Beyrut Amerikan Üniversitesi, bölgenin aydın zümresinin oluşturulmasında önemli adımlar kaydetti. Bölgenin İngiltere ve Fransa tarafından paylaşılıp himaye altına alındığı bu dönem de ise

Beyrut Amerikan Üniversitesi, bölgenin geleceğinin şekillenmesinde rol oynayacak başbakan, bakan, devlet adamı, büyükelçi ve yazar gibi önemli şahsiyetlerin ortaya çıkartılması için üstlendiği misyonuna devam edecekti (Hanssen, 2005:62/66). Suriye ve Lübnan'da okuryazar oranının diğer Arap ülkelerine göre fazla oluşu ve özellikle edebi alanda verilen ürünlerin yine diğer Arap devletlerine nazaran yüksek oluşunun en önemli nedeni ise ABD'li misyonerlerdi (Antakly, 1976:148/155).

Arap milliyetçilik hareketinin liderliği konumunda bulunanların, sahip oldukları hayallerin ve amaçların Osmanlı Devleti tarafından gerçekleştirilmesi için talepte bulunmaları, Osmanlı Devleti'ni yeni bir problemle karşı karşıya getiriyordu. Azınlıkların Fransız milliyetçilik akımından etkilenerek merkezi otoriteye karşı isyan girişimlerini daha çok Rumeli topraklarında tecrübe eden Osmanlı Devleti, dağınık yerleşikli ve birbirleri ile husumet içinde olan Suriye Vilayeti'ndeki Müslüman Arapların, merkezi otoriteye karşı birleşerek bağımsızlıkları için örgütlenmeleri, Osmanlı Devleti'ni oldukça şaşırtmıştı. Suriye'deki merkezi otoritesini güçlendirmek ve bir daha Mehmet Ali Paşa'nın bölgeyi işgal etmesi benzerinde bir tecrübeye mazhar olmamak için Osmanlı Devleti, bölgeye yeni valiler atayarak, kendisine karşı vuku bulabilecek ayrılıkçı hareketlerin önünü kesmek istiyordu. Diğer taraftan Suriye bölgesindeki yabancı okullarda yüksek eğitim alarak bölgenin elit tabakasında kendisine yer edinen ve Arapçılığın doğuşunda rol oynayan gizli örgütlenmelerde, lider kadrosu dâhil birçok alanda görev alan kesim, talepleri Osmanlı Devleti tarafından karşılanmayınca giderek büyümekte ve daha fazla ayrıcalıklara sahip olmak için hedef genişletmekteydi. Böyle bir süreçte Osmanlı tahtına 1876 yılında çıkan Sultan II. Abdülhamit, imparatorluğunu bir arada tutmanın planlarını yapmaktaydı.

XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için oldukça yıkıcı geçmeye başlamıştı. Uzun süren savaşlar ve bu savaşların çoğunda alınan yenilgi ile birlikte gelen maddi borçlanma, devletin içte ve dışta siyasi hayatını baltalamakta devletin yönetim erkinin bağımsız hareket etmesini engellemekteydi. Osmanlı azınlıklarının, bu yüzyılda milliyetçilik cereyanlarına kapılıp merkezi otoritenin üstünlüğünü kabul etmeyip isyan opsiyonunu gündemlerine alması, anti devlet yapılanmalarının İmparatorluğun neredeyse her coğrafyasında kendini hissettirmesine neden

olmaktaydı. Beyrut ve Kahire gibi Ortadoğu'nun önemli şehirlerinde kümelenen, kimi sürgüne gönderilmiş kimi vatanından kaçmak zorunda kalmış, Arap entelektüellerinin bu merkezlerde çıkardıkları gazetelerde II. Abdülhamit'in şahsına ve yönetim anlayışına karşı kaleme aldıkları yazılarda kullanılan eleştirisel üslubun giderek artması, aynı şekilde Arap uyanış hareketinin de arttığının bir göstergesiydi. 1878'de II. Abdülhamit, parlamentoyu askıya aldı. Milletvekillerinin bir bölümünü sürgüne bir bölümünü hapse gönderdi ve hatta kendi fikirleri ile uyuşmayan devlet personelinin idam ettirdi. Devlet yönetim aygıtının farklı düşünenleri dışlaması veya ötekileştirerek ayrımcılığa maruz bırakmasının yanında uygulanan şiddet, muhalif hareketin ya yer altına inmesine neden oldu ya da muhalif olanlar, güvenlikleri gereği İmparatorluğun komşularına sığındılar. Suriye Protestan Koleji mezunlarından bir bölüm ise II. Abdülhamit yönetimine karşı sürdürdükleri muhalif tavır nedeniyle Beyrut'tan Kahire'ye sığınmak zorunda kalmışlardı (Hourani, 1990:34/37). İşte bu nüve, devrin yönetimine karşı Arap dünyasında matbaayı kullanarak gazete basan ve muhalefetliklerini bu gazetelerde yansıtan ilk guruptu.

1908 yılında, İmparatorluğun toprak bütünlüğünü Padişah Sultan II. Abdülhamit'ten başka düşünenler de vardı, İttihatçılar. Padişahın tahttan indirilmesi için yaptıkları darbe girişiminde başarılı olan İttihatçılar, Padişahı tekrar meclisi açması, kişisel hak ve özgürlüklerin korunması, basın üzerindeki sansürün kaldırılması ve anayasal düzenin tekrar kurulması yönünde karar alması için zorladılar (Kayalı, 1998:65/67). Kararların alınmasını kabul eden II. Abdülhamit, karşı bir darbe girişiminde bulunmaya teşebbüs etme ihtimalinin mevcut olması nedeniyle sürgüne gönderildi. Böylelikle Osmanlı yönetim mekanizmasının arkasındaki güç İttihat Terraki'nin eline geçti. Fransız İhtilalının yaydığı fikirler ile beslenen İttihat Terraki, imparatorluk sathında bu fikirlerini gerçekleştirmek istemekteydi.

İmparatorluğun Balkan ve Suriye coğrafyasında olgunlaşmaya başlayan ayrılıkçı fikirlerin, ayrılıkçı bir harekete dönüşmesi İttihat Terraki'nin hedeflerini icra etmesine engel olarak baskıcı bir yönetim anlayışına bürünmesine neden oldu. Osmanlı topraklarında yaşamakta olan halkların eşit bir şekilde ve bir birlik içinde yaşayarak İmparatorluğun devamını hayal eden İttihatçılar, farklı bölgelerden gelen

milliyetçi isyan haberlerini duyunca hayal kırıklığına uğradılar. Hedeflerini, İmparatorluğun bütünlüğünü koruma olarak değiştiren İttihatçı siyasetleri ve entelektüelleri, II. Abdülhamit'in uyguladığı baskıcı yönetim anlayışını aratır bir şekilde ülkeyi yönetmeye başladı. Sivil cemiyetleri kapatıp, gizli cemiyet oluşumlarını engelleyen İttihatçılar aynı zamanda da basın üzerinde etkili olabilecek bir sansür politikası da benimsediler. Giderek Rum, Ermeni ve Araplar arasında yayılan milliyetçilik akımına karşılık İttihatçılar da Türkçülük akımını benimsediler. İttihatçıların Araplara karşı uyguladıkları milliyetçi ve faşist yaklaşım, bu dönemde Arap halkları arasında Arapçılık ateşini öyle bir körükledi ki, II. Abdülhamit'ten beri yanan bu ateş bu dönemde bile bu kadar parlamamıştı (Soy, 2004:200/201).

7.4 Osmanlı Devleti'nin Protestan Misyoner ile Mücadelesi

Osmanlı Devleti, toprakları üzerinde kurulmuş yabancı misyon okullarının, faaliyette buldukları sahada Osmanlı halkları üzerinde bıraktığı etkiyi görünce bu okullara karşı korku içeren şüpheli bir anlayış ile yaklaşmaya başladı. Ülkesinde faaliyet gösteren misyoner örgütlerin, özellikle hangi alanlarda gelişip yayıldığını tespit ederken eğitim ve sağlık alanında tam anlamıyla yerine getirmek istediği görevini isyanlar ve savaşlar nedeniyle aksatması nedeniyle misyonerlerin bu görevi üstlenmeye çalıştığını tespit etti (Günay, 1995:92/95; Akyüz, 1970:124/127; Cetin, 1983:198). Bu yönde önlemler alamaya çalışan Osmanlı Devleti, devlet destekli birçok okulun imparatorluğun değişik alanlarında açılması için girişimlerde bulunmaya başladı. 1836 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile reform sürecine giren Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı akabinde 1856 yılında ilan ettiği Islahat Fermanı ile reform sürecini devam ettirmeye çalıştı. Osmanlı Devleti, Hıristiyan azınlıklarına verdiği haklar sayesinde uzun bir süre yürürlükte olan millet sistemini ilga etmeye başlayarak her azınlık guruba kilise ve Osmanlı Devleti'nin gözetimi altında kalmak suretiyle okul açma izinleri verdi. Tam anlamıyla otonom bir statüye kavuşamayan Osmanlı Hıristiyan azınlıkları, başta Protestan ve Katolik misyonerlerin meydana getirmiş oldukları okulların neden olduğu cemaat bölünmelerine bir nebze de olsa engel olma ümidi edindi. Osmanlı Devleti, eğitim alanındaki eksikliklerini batı tarzında gidermek için bir an evvel girişimlerde bulunmaya başladı. 1869 yılında Safvet Paşa'nın başkanlığı altındaki komisyonun

hazırladığı nizamname, ancak on yıl sonra II. Abdülhamit döneminde yürürlüğe sokuldu (Altın, 2008:273). Fransa ekolünden esintiler taşıyan bu nizamname ile ilkokul zorunlu hale getirilerek 12 yaş altı tüm çocukların eğitim almasını mecburi kılmaktaydı. Nizamnamenin maddelerine baktığımızda;

1. İlköğretimi zorunlu hale getiriyordu.
2. Okulları muhtelif kısımlara ve derecelere ayırıyordu.
3. Bin evden fazla yerleşim yerlerinde idadî açılıyor, 500 ev bulunan kasabalarda rüştiye açılması hedefleniyordu. Sıbyan okulları ise her köyde ve her mahallede bulunacaktı. Ayrıca İstanbul’da bir Darülfünun açılması tasarlanıyordu.
4. Eğitim-öğretim işini bir düzene koymaya çalışıyordu.
5. Öğretmenlerin iyi yetişmeleri ve itibarlarının artırılması için çareler arıyordu.
6. Maarif Nezareti teşkilatında da yenilikler getiriyor, vilayet maarif meclisleri teşkil ediyordu
7. Öğrencileri daha iyiye motive edecek yeni kaide ve usuller getirmeye çalışıyordu.
8. Eğitim- öğretim giderleri için halkın da maddi katkıda bulunması için tedbirler alıyordu.
9. İlmî faaliyetlerde bulunan kurum ve kuruluşların yaygınlaştırılması amaçlanıyordu.
10. Eğitimin maddi yönü için halkın yardımı isteniyordu (Altın, 2008:271/283).

Yukarıda maddeler halinde verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere **1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi** hemen hemen bütün yönleriyle ilgilenmekte, daha önce var olan problemlere o günün şartlarında çözüm üretmeye çalışmaktaydı. Ayrıca eğitimin temelini teşkil eden öğretmen yetiştirilmesi meselesi, Nizamname’de yer alan konulardandı. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, imparatorluk topraklarındaki kız çocuklarının eğitim ihtiyacının da karşılanması yönünde bir takım maddeler içererek bu sorunun Osmanlı Devleti tarafından resmen tanındığının da bir göstergesiydi (Altın, 2008:274). Şehir, kasaba ve köylerde açılacak olan İptidaiye okullarının kız öğrenciler için ayrı erkek öğrenciler için ayrı olarak toplam iki ayrı

okul binası şeklinde inşa edilmesi bu nizamnamede belirtilmişti. Okul binalarının cinsiyet yönünden ayrılarak maddi külfetin artmasına neden olduğu, Osmanlı Devleti tarafından bilinmekteydi. Bu nedenle yerleşim alanlarında kurulan Maarif Meclislerini oluşturarak, yerleşim yerindeki sakinlerin maddi imkânlarının düzeyine göre hareket edilmesini emretmekteydi. Aksi takdirde tek okul binası yapıp eğitimin karma bir şekilde devam ettirilmesini ve mutlaka kız çocuklarının da verilecek olan eğitim hizmetinden yararlandırılmasını talep etmekteydi (Greenberg, 2010:33).

1869 Eğitim Nizamnamesi, kız çocuklarının eğitimi üzerine ciddi bir şekilde eğilerek, kız çocuklarının İptidaiye sonrası olan yüksek eğitime de dâhil edilmesinin önemini de vurgulamaktaydı. Nizamname, her şehirde kız çocuklarına bir üst eğitimi verecek olan Rüştiye okullarının da açılmasını gerekli kılmaktaydı. Devlet destekli İdadiye okullarının Osmanlı Devleti'nin her şehrinde açılmasına ek olarak bu okullarda eğitim 3 yıllık bir dönemi kapsamaktaydı. Diğer taraftan daha düşük seviyedeki okullara nazaran yeni açılan ve bir üst düzey eğitim vermesi hedeflenen bu tür okullardan, Osmanlı toplum yapısına uygun olarak azınlıklar ile Müslümanları bütünleştirici bir rol oynaması beklenilmekteydi. Kız çocuklarının bir üst düzey eğitimi için düşünülen İdadiye okullarının, İmparatorluğun birçok bölgesine yayılmasını sağlama projesi hiçbir zaman hayat bulmadı. Sadece İstanbul'da 1880 yılında bir okul açıldı, bu okulda, kayıt olan öğrenci sayısının azlığı nedeniyle 1911 yılında tekrar açılana dek kapalı kaldı. Maarif Nizamnamesi, Osmanlı Devleti'nin kız eğitiminde yaşadığı en büyük sorun olan bayan öğretmen eksikliğini de gidermek için İmparatorluğun belirli alanlarında bayan öğretmen yetiştirecek olan Dârülmuallimât okullarının açılmasına karar verildi. Osmanlı Devleti'nin asıl amacı kız eğitiminde, eğitimin her seviyeye yaygınlaştırılmasının yanında bayan öğretmen açığının da giderilmesiydi. 1870 yılında açılan bayan öğretmen yetiştirme okulu, öğrencilerini sınavla kabul ederek sınavı geçen öğrencilere belirli bir süre devletin istediği yerde mecburi hizmeti yerine getirme karşılığında burs bağlanıyordu.

Osmanlı Devleti, 1869 yılında çıkarmış olduğu Maarif Nizamnamesini, 1870 yılının ilk aylarında uygulamaya koydu. Bu nizamname ile bir yandan Suriye ve

Filistin topraklarındaki Katolik ve Protestan misyon okullarını kontrol altında tutmayı planlarken diğer bir taraftan da bölgedeki devlet okullarının sayısını artırmaya yöneldi (Somel, 2001:157/162). Osmanlı Devleti, özellikle kız çocuklarının yabancı misyonlar tarafından ne şekilde eğitildiğini takip etmekteydi. Yabancı misyon okullarında eğitime tabi tutulan kız öğrencilerin, bölgenin geleceğinde nasıl bir rol üstleneceğini tahmin eden Osmanlı yetkilileri, devletin kız eğitimine önem vermesini sağlayarak özellikle Filistin bölgesinin değişik alanlarında bir çok kız okulunun temelini atılmasını sağladılar. Filistin bölgesinde Osmanlı Devletinin okullaşma faaliyeti yürütmesini en temel nedeni ise bu bölgede yaşayan halkların Osmanlı'dan koparılmasını engellemek ve Osmanlı toplum birliğini sağlamaktı (Işık, 2005:416/419). Filistin bölgesinde açılan devlet okulları, Osmanlı Devleti'nin bölgede izlemekte olduğu siyasetin bir yansıması ve yabancı misyon okulları ile girişilen mücadelenin en önemli argümanlarındanı. 1875–1890 yılları arasında Osmanlı Devleti, bölgede birçok okul vucuda getirdi. Kız okulları ise önemli şehir merkezleri olan Nablus, Acre, Hayfa, Nezarat ve Tiberya'da açıldı. XIX. yüzyılın sonuna doğru, Osmanlı Devleti, bölgede ihtiyaç duyulan yüksekokulları açmaya başladı. Kız Rüştüye okulları da devletin okullaşma ağında yerini aldı. Kudüs, Hebron, Hayfa, Gaza ve Akre Osmanlı Devleti'nin Kız Rüştüye okullarını açtığı önemli şehirlerdi. Açılan bu okulların her birinde elli ile yüz arasında öğrenci kitlesine eğitim verilmekteydi (Greenberg, 2010:36/37).

Maarif Nizamnamesi ile Osmanlı Devleti, devlet destekli eğitimin, Müslüman halk arasında yaygınlaşarak toplumun bu kesiminin eğitim alanındaki ihtiyacının karşılanmasında yabancı okullara olan bağımlılığı ortadan kaldırmayı hedeflemekteydi. Müslüman nüfusunu, Katolik ve Protestan misyoner okullarından uzak tutmaya çalışan Osmanlı Devleti, aynı zamanda izlemekte olduğu eğitim politikası ile de devletin yönetimi altında bulunan Hıristiyan milletlerin de devlete olan bağlılıklarının artırılması amaçlanmaktaydı. Deringil'in de belirttiği gibi, Maarif Nizamnamesi aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne yabancı okulları kontrol yetkisi de vererek devletin bu okullar üzerinde yapacağı denetimler ile arzulanan kontrol mekanizmasının oluşumunu sağlayacaktı (Deringil, 1998:68). Maarif Nizamnamesinin içerdiği kanunlar ve yönetmelikler gereği imparatorluk topraklarında eğitim hizmeti veren her türlü özel okul, müfredatını, öğretmen

sayısını, öğretmenlerin şahadetnamelerini ve okul binasının özelliklerini Milli Eğitim Bakanlığına göndermek zorunda bırakarak aynı zamanda bu okulların Osmanlı Devleti tarafından atanan müfettişler ile de denetlenmesini mümkün kılmaktaydı. 1858 yılından önce alınan kararlar doğrultusunda Osmanlı Devleti, topraklarında açılan yabancı okullardan ruhsat istemeye başlayarak, okulların kayıt altına alınmasını gerekli kılmıştı. Okulların kısa sürede ruhsatlandırılmasını aksi takdirde okulların kapatılabileceği izlenimini uyandıran Osmanlı Devleti, 1880 yılına gelindiğinde yabancı okullarda işlenen derslerin oluşturmuş olduğu okul ders müfredatını ve ders kitaplarını, meydana getirmiş olduğu eğitim komisyonu ile kontrol etmeye başladı. 1887 yılında gelindiğinde Osmanlı Devleti bir adım daha ileriye giderek ülkesindeki yabancı okulların denetimini sağlamak için bir müfettişlik sistemi geliştirdi (Öke, 1982:331/333). 1894 yılında ise yeni bir eğitim kanunu hazırlayıp yürürlüğe sokan Osmanlı Devleti gayri Müslim okullarında Türkçenin öğretilmesini ve bu dersin de Türk öğretmenler tarafından verilmesini mecbur kıldı.

Osmanlı Devleti, eğitim sistemini merkezileştirmek ve yabancı misyon okullarının kontrol altına alınmasını sağlamak için uygulamaya koyduğu kanunlaştırma ile baskı altına alma girişimi, her ne kadar ilk dönemlerde etkili olabildiyse de uzun vadede istenilen sonucu veremedi. Osmanlı yetkilileri, özellikle yabancı okulların ülke içinde bulunan yabancı devlet konsoloslukları tarafından ciddi bir şekilde desteklendiğini ve bu okullara Osmanlı toplum yapısının bütünlüğü için gelecekte bir tehdit oluşturabileceği gözüyle bakmaktaydılar. Gerçektende Osmanlı topraklarının dört bir yanında açılmış olan yabancı ülke konsolosluklarının Osmanlı siyasi hayatı üzerinde önemli bir etkisi vardı. Tibawi'nin de belirttiği gibi, Osmanlı ülkesindeki konsololar, Osmanlı siyasetine o kadar bulaşmışlardı ki hükümete veya padişaha baskı yaparak ülkedeki yabancı okulların gelişimine ve faaliyetlerine engel olmayacağı düşünülen brokratların iktidara gelmesini sağlayabiliyorlardı. 1853 yılında Kudüs'te görevli olan İngiliz Büyükelçisi olan James Finn'in tavsiyesi doğrultusunda Nablus'taki Rum Ortodoks cemaatini etkileyerek bölgedeki Protestan misyonerlere karşı saldırıya geçmelerine neden olan Osmanlı müftüsü görevinden alınarak Protestan misyonerlerin faaliyetlerine sessiz kalan bir yetkilinin atanması özellikle İngilizlerin Osmanlı siyasetinde ne kadar etkili olduğunu gösteren önemli bir kanıttı. Bu kanıt aynı zamanda yabancı konsoloların Osmanlı ülkesindeki

misyoner örgütler ile ne tür bir ilişki içinde olduğunun da kanıtıydı (Greenberg, 2010:43).

Osmanlı Devleti, ülkesindeki misyoner okulları ve diğer gayri Müslim tebaaya ait özel okulları kontrol altında tutmak için bir takım kanunnameler hazırladı. Diğer bir taraftan ise özellikle misyoner okulların eş değerinde devlet okulları meydana getirerek halkının misyoner okullarına yönelmesini engellemeyi hedefledi. Osmanlı Devleti'nin misyoner okulları ile girmiş olduğu mücadele, ilk dönemlerde nicelik olarak devlet okullarının sayıca misyoner okullarına ulaşması hedeflendi. Fakat nitelik yönünden de gizliden bir mücadele bulunmaktaydı. Bu mücadele ise Osmanlı Devleti okullarının vermiş olduğu eğitim ile ülkedeki misyoner okullarının sağladığı eğitim arasındaki modernlik farkından kaynaklanmaktaydı. Bu fark, doğu batı kavgasını da beraberinde getirmekteydi.

7.5 Büyük Suriye'nin Osmanlı Yönetiminden Ayrılmasında Protestan Misyonlarının Rolü

Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında bulunan Araplar arasında, Osmanlı Devleti'ne karşı bir öfkenin olgunlaşmasına rağmen Araplar tam bir fikir içinde olmayıp farklı ideolojileri benimseyerek milliyetçilik hareketlerini bu ideolojilere göre yönlendirmekteydiler. Çoğunluğu Müslüman olan Osmanlı Arap halklarının önemli bir kesimi Osmanlı Devleti'nden ayrılmayı kesinlikle düşünmüyordu (McCarthy, 2001:188). Fakat diğer taraftan Lübnan'daki Marunîler, umutlarını Fransızların bölgeyi işgal etmesine bağlayarak işgal sonrası kendileri için çok önemli olan Fransız korumasını elde edebileceklerini tahmin etmekteydiler. Hıristiyan Arap milliyetçilerinin çoğunluğu ise nasıl hareket edecekleri konusunda kararsız olmakla birlikte etkili bir sonuç elde edebilmek için hangi yolun benimsenmesinde fikir ayrılığı içindeydiler (Fleischmann, 2002:418). Birinci dünya savaşının patlak vermesiyle birlikte Arap milliyetçilik hareketi, hem daha fazla destek buldu hem de Arap milliyetçileri arasında ortak bir fikrin benimsenmesini sağladı. Fakat Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi, Arap dünyasında yine fikir ayrılıklarının yeşermesine neden oldu (Talhami, 2001:67/69).

İttihat Terraki Partisi'nin genç liderleri, İngiltere'nin kısa süre içinde içine sızması muhtemel olan Arap nüfusunun yoğun olduğu Osmanlı eyaletlerinden, işgallere karşı destek elde etmek için umutsuz bir çabanın içine girdi. Suriye'deki Osmanlı ordusunun başında bulunan Cemal Paşa, bölgedeki Arap ileri gelenlerinin desteğini elde edebilmek adına çeşitli yanlış propaganda girişimlerinde bulunarak Arapların bu kutsal savaşa yani cihat çağrısına mutlaka olumlu yanıt vereceği beklentisi içindeydi (Kushner, 1987:283; Abu-Manneh, 1980:291). Cemal Paşa aynı zamanda Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu olan Prens Faysal'ı da Suriye'ye çağırarak onunla Arapların savaş sırasında Türklere vereceği askeri destek konusunda konuştu. Suriye'de bulunan Faysal, bu sırada bölgedeki Arap milliyetçilik hareketinin liderleri ile tanıştı. Bölgede sürdürülmekte olan propaganda da Osmanlı aleyhinde gelişmeye başlayarak, Arap liderlerin ve Faysal'ın Türklere güvenmesine neden oldu (Marshall, 1863:168). Faysal, aniden siyasi ve milliyetçi bir Arap partisi olan Al Fatat'ın üyesi oldu (Antakly, 1976:123/125). Birinci Dünya savaşından sonra Arapların bağımsızlıklarını kazanmaları yönünde uygun bir ortamın oluşması için İtilaf Devletleri ile işbirliğinde olacağını belirten Faysal, partiye desteğinin her zaman süreceğini açıkladı. Araplardan gelen istek doğrultusunda harekete geçen İngiltere, Faysal'dan gelen isteklere tepkisiz kalmayarak, savaşın cereyan ettiği bu çöl ile kaplı topraklarda Arapları da müttefiki olarak gördüklerini ve İttifak devletlerine karşı hep birlikte mücadele içinde olacaklarını belirtmekteydi.

Prens Faysal'ı devamlı yanında tutmayı hedefleyen Cemal Paşa, Faysal'ın kısa süre içinde Arap milliyetçilerine katılmasını Osmanlı Devleti'ne karşı bir ihanet olarak gördü. İntikam almak için Beyrut ve Şam'da askeri operasyonlar düzenleyerek bu şehirlerde yaşayan Arap milliyetçilik hareketinin liderlerini yakalatarak idam ettirdi. İttihat ve Terraki Partisinin, Osmanlı Devleti'nin Arap nüfuzuna karşı takınmış olduğu baskıcı tavır ve savaşın hemen arifesinde Cemal Paşa'nın Suriye'de gerçekleştirdiği ve genellikle idamla sonuçlanan askeri operasyonları, Arap milliyetçilik hareketini daha da hızlandırarak milliyetçiler arasında bu defa Osmanlı Devleti'nden tümüyle kopma fikrinin yayılmasına neden oldu.

1908 yılından sonra, Filistin'de basın hayatının yaygınlaşması ile birlikte özellikle yerel entelektüel kesim, kendi bölgelerinde meydana getirilen yabancı

okulların topluma verdiği zararı gözlemlemeye ve sonrasında bu okulları da eleştirmeye başlamaktaydılar. Jaffa’da yetim Rum Ortodoks kızlarının oluşturmuş olduğu derneğin katkılarıyla yayınlanan *Filastin* gazetesindeki bir makaleye göre;

“kız çocuklarının eğitimi her ne kadar gerekli ve öncelikli olsa da kız çocuklarımızı yabancı okullara göndermek zorunda olmamalıyız çünkü bu okullar çocuklarımızın başta dilini ve kültürünü değiştirerek bu öğrencilerin milletine ve yaşadığı topraklara yabancılaşmasını neden oluyolar” eleştirisinde bulunulmaktaydı (Haddad, 1994:108; Greenberg, 2010:45/48).

Yerel halk, Filistinli çocukların Katolik ve Protestan okullarında aldıkları eğitime devam etmesi sonucu gelenek görenek ve kültürlerini unutacakları yönünde bir korkuya sahipti. Filistin’de yabancı okulların bu denli yaygın ve etkili olmalarından yakınan sadece entelektüel kesim değildi. Kamuoyunda da ortak bir fikir cereyana gelerek, misyoner okullarında alınan eğitimin toplumu böldüğü ve okullarda okuyan genç dimağların, birer batı hayranı haline getirilmesiyle doğduğu topraklara yabancılaşan bir neslin temellendirildiği yönünde bir görüş hâkim olmaya başladı. Filistin’deki yabancı okulların ne tür bir amaca hizmet ettiğini zaman içerisinde idrak etmeye başlayan yerel halk bu okulların, Filistin topraklarının aynı zamanda Batılı devletlerarasında siyasi bir şekilde paylaşılmasını sağlamak için ortam hazırlığı içerisinde olduklarından da şüphe duymaktaydı (Greenberg, 2010:47/51).

SON NOTLAR

¹ Protestan misyonların meydana getirmiş olduğu okul ağı içerisinde yer alan çeşitli seviyedeki okullar özellikle Birinci Dünya Savaşı arifesinde bölgeden batıya göçü hızlandırmıştı. Bu okullarda eğitim alan genç nesil, yükseköğrenim kademesinden sonra ya daha fazla eğitim için ya da misyoner eğitimi alabilmek için yurt dışına gönderilmiş fakat giden kişilerin çoğu özellikle ABD’li misyonerlerin beklentileri dışına çıkarak kendi bireysel hedeflerinin peşinde koşmuştur. Protestan misyonerlerin, Ortadoğudaki göç konusunda üzerinde etkili olduğu guruplar genellikle Hristiyan Araplar ve Osmanlı Devleti’nin Sünni guruptan saydığı heteredoks guruplar olmuştur. Konu hakkında daha fazla bilgi için Bkz.: (Van Den Berg, 2002; Badr, 2000)

² Osmanlı Devleti, Suriye bölgesindeki okullarında kız çocuklarının da eğitim almasını istiyordu. Fakat bu okullarda görev yapacak Arapça bilen, Osmanlı kız eğitim okullarından mezun olmuş öğretmen bulmakta zorlanmaktaydı. Bu nedenle Osmanlı Suriye’inde kız çocuklarının eğitimi genellikle yabancı misyon okullarınca karşılandı. Elbetteki bu çocuklar Osmanlı Devleti’nin istediği eğitimin dışında bir eğitim aldı. Bölgede açılan Rus okulları özellikle Ortodoks milletinin ihtiyacı olan eğitimi karşılamaya yönelik adımlar attı. Her ne zaman Katolik ve Protestan misyonlar bölgede yükseköğitime yöneldiklerinde Rusya bu durumdan geri kalmamak için hamle yaptı. Rus okullarında temel eğitim dili Arapça olarak belirlendi. Arapça’nın eğitim dili olduğu Rus yüksekokullarından mezun olan bayan öğretmen adayları, Arapçalarının kuvvetli olmasından dolayı Osmanlı Devleti tarafından bir süreliğine istihdam edilerek bölgedeki Osmanlı okullarında kız eğitiminin gerçekleşmesini sağladılar. Bkz.: (Womack, 2013; Hopwood, 1969)

³ Butrus al Bustani hakkında daha geniş bilgi için Bkz.: (Baktıaya, 2009:237/261)

SEKİZİNCİ BÖLÜM

8. OSMANLI SURİYESİ'NDEN GÜNÜMÜZE BÖLGEDEKİ PROTESTAN MİSYONLARIN GELİŞİMİ

8.1 Birinci Dünya Savaşı ve Protestan Misyonlarının Durumu

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıl olan 1914'te Ortadoğu bölgesinde etkin olan Protestan misyoner örgütler, savaşın başladığı döneme kadar hiç elde edemedikleri imkânlarla sahip olmaya başladılar¹. Bu imkânlar sayesinde Protestan misyonerler, Ortadoğu'nun her tarafına sızmayı başarabildiler. Bölgedeki Protestan kiliselerinin sayısı giderek artıyor, İngiltere ve ABD'nin siyasi himayesini talep eden birçok Hıristiyan Osmanlı vatandaşı bu kiliselere koşmaya başlamıştı. Protestan misyonerler bu dönemde doğu kiliseleri ile olan ilişkilerini de geliştirme şansı bulmuşlardı. Bu gelişmenin altında yatan neden elbette savaş sonrası durumun ne olacağı hakkında var olan belirsizlikti. Protestan misyonerler ile iyi ilişkiler kurmaya çalışan doğu kiliselerinin ruhban sınıfı, savaştan İngiltere ve ABD'nin galip olarak çıkacağını, Osmanlı Devleti'nin ise parçalanacağı konusunda emin olarak hareket etmeye başlamışlardı. İngiliz ve Amerikan yardımı alabilmek için bir zamanlar kiliselerinden kovdukları Protestan misyonerlere şimdi kucak açıyorlardı (Barton, 1919:12/18). Fakat savaşın başlamasıyla birlikte Protestan misyonerlerin planları umdukları gibi gitmemeye başladı. Misyonerler tarafından verilen eğitim, istenmeyen bir şekilde Arap, Ermeni ve Süryani milliyetçiliğini tetikledi (Vovchenko, 2013:904/906). Bu durum özellikle Osmanlı Devleti'ni olumsuz

etkileyerek uyruğu altındaki azınlıkların Osmanlı Devleti'ne başkaldırmalarına neden oldu. Osmanlı Devleti, toprakları dâhilinde faaliyet gösteren misyoner guruplarından özellikle Protestanlığı yayma amacı içinde olanlara, şüpheli gözle bakmaya başlayarak Protestan misyonerlerinin hareketlerini hem engelleme hem de kontrol altında tutmak için bir takım fermanlar yayınladı. Savaşın meydana getirdiği olumsuz sonuçlar nedeniyle Protestan propagandasının özellikle Müslüman kesime daha kolay ve etkili bir şekilde yapıldığı alanların başında olan misyon hastaneleri, savaş sırasında Osmanlı Devleti tarafından işgal edildi. Aynı akıbete stratejik noktalardaki Protestan misyon okulları da uğradı. Ortadoğu'daki Protestan misyonların faaliyetlerinin yol açtığı bir diğer olumsuzluk ise bölgeden Batılı devletlere ki özellikle Amerika'ya, yapılan göçtü (Tejirian, v.d., 2013:111/115; Badr, 2000:67).

Osmanlı topraklarında açılan Protestan misyonuna bağlı yüksekokullarda eğitim alan Ermeni, Bulgar ve Arap gençlerinin bu tür okullarda kendi dil ve tarihlerine önem vermelerinin yanında misyonerlerin de bu tür dersleri müfredatlarında ağırlıklı olarak işlemesi, bu okulların milliyetçilik fikrinde olan gençlerin dernekleştiği alanlar olmasını sağladı. Osmanlı toplumunun ayrıştırılmasında rol oynayan Protestan misyonerler, bölgeden dışarıya yapılan göç nedeniyle bölgedeki Hıristiyan sayısının düştüğünü ve bu durumun Hıristiyanların elini daha da zayıflattığını görmeye başladılar. Göçün engellenmesi için önlemler almaya gayret göstermeye başlayan Protestan misyonerler, eğitim verdikleri gençlerin, doğdukları bölgede kalmaları için ihtiyaç duyulan iş imkanlarını misyon bölgelerinde oluşturmaya çalıştılar. Osmanlı Suriye'sinin modernizasyonu çerçevesinde gerçekleştirilen üst ve alt yapı yenilenmeleri misyonun birazda bu amaç için yaptığı faaliyetlerdi (Anderson, 2011:78).

Birinci dünya savaşı sırasında Protestan misyonerlerin büyük çoğunluğu misyon alanlarını terk ederek geldikleri ülkeye geri döndüler. Misyon alanlarında kalma cesaretinde bulunan misyonerler ise savaş sonrası oluşan ortamda savaştan zarar görmüş Osmanlı azınlıkları olan Ermeni, Süryani ve Rumlar için dışarıdan gönderilen yardımların organizasyonunda çalışmaya başladılar. Ortadoğu'nun farklı bölgelerinde savaş nedeniyle Protestan misyon çalışmaları ya askıya alındı ya da sonlandırıldı (Barton, 1919:19).

8.2 Manda Dönemi ve Protestan Misyonların Durumu

8.2.1 Amerikan Mandası Tasarısı ve Protestan Misyonlar

Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan siyasi ortam ve Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik olarak ayrılması sonucu gündemde olan Osmanlı mirasının paylaşılması konusu Osmanlı Suriyesi'nde etkin olan ABD'li Protestan misyonerlerin hem umutlarını artırmış hem de ABD'nin Ortadoğu'da varlık göstermesinin önünü açma ihtimali vermiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında misyon sahalarını çoğunlukla terk edip ABD'ye dönen bir çok misyoner, Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıkması ve Ortadoğu'daki topraklarının paylaşımı söz konusu olması bu misyonerleri tekrar Osmanlı topraklarına yönlendirerek yarım bırakmak zorunda kaldıkları Protestan propagandasına daha fazla bir umutla yeniden başlamalarına neden oldu. Öteden beri Osmanlı Türkiye'sinde ve kuzey Suriye topraklarında genellikle Ermeniler arasında önemli misyonerlik faaliyetinde bulunan ABD'li Protestan misyonerlerin üyesi olduğu American Board adlı örgüt, Osmanlı Devleti'nin bu bölgesinde ABD'nin Ermeniler adına bir manda kurma ihtimali üzerinde yoğunlaşmaktaydılar (Kieser, 2008:75/78).

Self determinasyon (kendi kendini yönetme) hakkının savaş sonrası Osmanlı azınlıklarına verilmesini ve özellikle Osmanlı Ermenilerinin bu hakka nail olmaları gerekliliğine inanan ABD'li misyonerler, bu yönde yayınlar ve kampanyalarda bulunarak ABD başkanı Wilson'nun ilgisini bu yöne çekmeye çalışarak ABD'nin Osmanlı Devleti'nin doğal zenginliklere sahip bu bölgesinde Ermenilerin belli bir süre zarfında kendilerini idare edebilecek tarihe kadar mandaterlik üstlenmesi için çalışmalarda bulunmaktaydılar. ABD başkanı Wilson her ne kadar bu bölgede oluşturulacak Amerikan mandasını istese de bölgeye durumun değerlendirmesini yapmak için gönderdiği heyetlerden gelen bilgiler kurulması planlanan Amerikan mandasının çok masraflı olacağı, ABD ile manda bölgesi arasındaki mesafenin bir takım masraf kalemlerini artıracığı yönündeki bilgiler manda sisteminin kurulmasına engel olmaya başlamıştı. ABD başkanı Wilson, King Crane ve General Harbord

heyetlerini Osmanlı topraklarına göndererek Amerikan mandasının kurulması planlanan alanda inceleme yapılmasını sağlamıştı. King Crane heyeti Suriye ve Filistin bölgesinde General Harbord heyeti ise Doğu Anadolu'da 1919 yılında incelemeler yaptı (Ayışığı, 2004:23/25). Bu incelemeler neticesinde King Crane heyeti Suriye'de Amerikan mandasının kurulabileceğini belirtirken General Harbord ise Anadolu'nun Amerikan mandası için uygun olmadığını, adına manda himayesi kurulması planlanan Ermenilerin, Anadolu'nun hiçbir yerinde nüfus olarak üstün olmadığını ve Anadolu'da gerçekleşmekte olan milli kurtuluş hareketinin çok ciddi bir şekilde vuku bulmakta olduğunu vurgulayarak Amerika'nın dünyanın bu bölgesinde manda oluşturmasının gerekli olmadığını vurguladılar. Bu heyetlerden özellikle General Harbord heyetinin aldığı karar, uzun zamandan beri Anadolu'nun nerdeyse her bölgesinde Protestan propagandası yürütmekte olan American Board misyonerlerini hayal kırıklığına uğrattı (Kieser 2002:398).

Anadolu'da gelişen milliyetçi cephe ve bu cephenin giderek daha etkin bir hal alması görev yeri Anadolu olan özellikle ABD'li Protestan misyonerler için bir süre daha belirsiz bir ortamın oluşmasına neden oldu. Bu dönemi daha çok yardım faaliyetleri içerisinde geçirmeye çalışan misyonerler başta yetimhane olmak üzere daha çok sağlık alanında hizmet vermeye çalıştı (Grabill, 1974:112/115). Bu dönemin en önemli yardım organizasyonu daha çok Ermeni yetimleri arasında faaliyet gösteren Yakın Doğu Yardım Cemiyeti (Near East Relief) diğer bir ifadeyle American Committee for Armenian and Syrian Relief adlı örgüt 1919 yılından itibaren özellikle Ermeni Tehciri sonrasında Suriye'ye göç eden Ermenilerin durumları ile uğraşarak bünyesinde bulunan misyonerler ile propaganda faaliyetlerine devam etmiştir (Ayışığı, 2004:192/194).

Milli mücadele sonrasında yeni oluşan Türkiye Cumhuriyeti'nden Protestan misyoner gruplar oldukça umutluydular. yeni doğmuş bu ülkenin kalkınmasında ve çağdaşlaşmasında geçmişte olduğu gibi şimdi de rol oynamak isteyen Protestan misyonerler bu yolla hali hazırda sahip oldukları misyon alt yapısını tekrar dereye sokarak propaganda faaliyetlerine kaldıkları yerden devam etmek istemekteydiler. Fakat Osmanlı Devleti'nin son dönemlerde bu sorunla nasıl uğraştığını bilen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal, Lozan Antlaşması sırasında aldığı

karar ile bu sorunu öngörüsü sayesinde çözmeye çalışmış Protestan misyonerlerin hayallerini boşa çıkartmayı bilmiştir. American Board adlı örgüt Türkiye'deki misyon kurumlarında eskisi gibi dini faaliyet yürütemeyeceğini anlayınca bu ülkedeki misyon kurumlarının bir çoğunu başka ülkelere taşıyarak kapattı. Laik eğitim anlayışını benimsemek zorunda bırakılan American Board, köklü eğitim kurumlarını bu alanda hizmet için devam ettirme kararı aldı (Kieser, 2002:402). Bir zamanlar okullarına Müslüman öğrenci bulamayan Protestan misyonerler, yeni kurulan bu ülkede verdikleri batı eğitimi ve buna ek olarak yabancı dil öğretiminin bu okullarda iyi bir şekilde uygulanması bu okullara özellikle Müslüman kesimden büyük bir ilginin oluşmasını sağladı.

Mondros Antlaşması sonrası Suriye bölgesinde manda yönetimini kuran Fransa, bölgedeki Katolik misyonunun güçlenmesini sağlamaya çalıştı. Lübnan bölgesinde çoğunlukta yaşayan Katolik Maruniler arasında Fransız misyonunun gelişmesi bu dönemde hız kazanmıştı. Buna karşın bölgedeki Protestan misyonerlerin önemli bir kısmını oluşturan ABD'li misyonerler eskiden olduğu gibi Suriye bölgesindeki faaliyetlerini daha çok Beyrut merkezli bir coğrafyada gerçekleştirmekteydiler. Bu dönemde ABD'li misyonerler 1922 yılından itibaren özellikle Türkiye'deki bazı okulları Halep gibi kuzey Suriye'nin önemli yerleşim alanlarına taşımaya çalıştılar (Kennedy, 2008:38/42). Örneğin Fransızların Antep işgali sırasında Fransız askerlerinin karargahı konumuna getirilen Merkezi Türkiye Koleji, bölgede meydana gelen Ermeni isyanlarının oluşumunda da rol sahibi olması itibariyle işgal sonrasında bölgeden ayrılarak Halep'e göç etmiştir. Daha sonra Halep Amerikan Kögoleji adını alan bu okul günümüze kadar varlığını sürdürebilmiştir. Türkiye'de elde ettiği tecrübe ve oluşturduğu kütüphanesini de beraberinde götüren kolej yönetimi bu kolejin Türk tarihinde Sürgündeki Kolej adı ile anılmasına neden olmuştur. Diğer taraftan 1866 yılında kurulan Suriye Protestan Koleji günümüzdeki adıyla Beyrut Amerikan Üniversitesi varlığını günümüze kadar sürdürmektedir. Bu eğitim kurumu bulunduğu coğrafyada yüksek eğitim veren ve yabancı dil eğitimine verdiği önem ile statüsünü koruyarak bölge toplumları arasında en fazla rağbet gören yabancı eğitim kurumlarının başında gelmektedir.

8.2.2 İngiltere'nin Filistin Mandası ve Protestan Anglikan Misyonu

1917 yılında İngiltere Ordusunun komutanı General Edmund Allenby ve askerleri Kudüs'ü işgal ederek Filistin bölgesinde İngiliz manda yönetiminin başladığını ilan ederken, İngiliz Anglikan Protestan din adamları, Protestan misyoner örgütler ve bu örgütleri destekleyen topluluklar, "Holy Land" diye adlandırdıkları Kutsal Topraklar olarak bilinen Filistin bölgesinin tekrar Hıristiyanlığa kazandırılması olasılığının ortaya çıkmasına çok sevindiler. General Allenby'in Kudüs'e girişi, 18. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Filistin bölgesinde Protestan misyonerlik faaliyeti yürütmekte olan İngiliz Anglikan Protestan misyoner örgütlerin, bölgedeki yoğunluklarını ve misyoner sayılarını artırmada da bir dönüm noktası oldu. Fakat aynı zamanda bu işgal, İngiltere hükümetinin bölgeyi ellinde tutmak için uygulamaya çalıştığı politik manevralara karşı bölgedeki misyonerler ve bu misyonerleri destekleyen başta Londra olmak üzere ülkedeki cemaatlerin, devlet ile anlaşmazlık yaşamasına da neden oldu (Robson, 2011:458).

XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ki özellikle Osmanlı Devleti'nin 1856 yılında ülkedeki Protestanları ayrı bir millet olarak resmen kabul edip millet sistemine dâhil ettikten sonra, ülkedeki Protestan örgütlerin bünyesinde bulunan yönetici zümresi ve misyonerler, Osmanlı Devleti ile İngiltere hükümetleri arasında arabulucu rolü üstlenmişlerdi. İngiltere'de Protestanlık dininin yayılmasını hedefleyen misyoner teşkilatlarının artması, bu teşkilatlarda görev alan misyonerlerin ve üyesi oldukları kiliselerin Filistin bölgesine olan ilgisini de artırdı. Bu ilginin en önemli nedeni bölgenin merkezinde bulunan Kudüs'ün Hıristiyanlığın ilk çıkış noktası olmasının yanında Protestan İncil'inin sahip olduğu tarihi olayların bu bölgede gerçekleşmesinin bölgeye vermiş olduğu kutsallık önemli rol oynamaktaydı. Ayrıca bölgede ileriki dönemlerde vuku bulması tahmin edilen dinde yeniden canlanma (Restorationnist) hareketi, Yahudilerin Protestanlığı kabul ederek tekrar Hıristiyan olmalarını sağlayıp ve İncil'de belirtilen anavatanları olan Filistin

topraklarına tekrar geri dönmelerinde etkili olabileceği ütopyası, bu ilginin bir diğer kaynağıydı (Kieser, 2010:45/48).

Filistin bölgesinde, XIX. yüzyılın başından itibaren İngiliz misyonerlik faaliyetleri ile başlatılmış olan Protestanlaşım hareketinin ilk yıllarındaki hedefi bölgede yaşayan Yahudilerdi. Daha sonra bu hareket, sağlam adımlar ile kapsamak istediği toplulukları genişletmek amacıyla bölgedeki Müslüman ve Ortodoks Arap Hıristiyanlar arasında Protestan misyonerlik faaliyetlerini başlattılar. İngiliz misyoner örgütlerin bölgeye göndermiş olduğu misyonerlerin sayısı artınca ve bu artışa bağlı olarak bölgede Protestan varlığının oluşmaya başlaması, Kudüs'te İngiliz Konsolosluğunun kurulması ile sonuçlandı. İngiliz konsolosluğunun misyonerlere vermiş olduğu cesaret ve misyonerlerin bölge hakkında sahip olduğu bilgi birikimi ve tecrübe, zaten Osmanlı millet sistemi içerisinde yer alan Protestanları himayesi altına alan İngiltere'nin bölge hâkimiyetini güçlendiriyordu (Robson, 2011 b:85/88). Bu nedenle bölgede Protestan varlığının oluşumu İngiltere için gerekliydi ve misyonerlere gerekli yardım Protestanlık için yapılmalıydı.

Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde Filistin bölgesinde manda sistemi kurmayı planlayan İngiltere, Avrupa kıtasında yaşayan Yahudiler için bölgede bağımsız bir devlet kurma vaadinde bulunmayı kendisine atfederek, Protestanlığı yayma amacıyla olan Evangeliklerin *Kutsal Topraklar* olarak bellediği Filistin bölgesinde, şartların kendisi için olgunlaşmasında önemli bir görev üstleneceğini bildiği Protestan misyonerlik faaliyetlerine daha fazla destek verdi. Fakat İngiltere'nin Filistin bölgesi üzerinde kurmayı planladığı manda yönetimi, birçok İngiliz misyoner tarafından olumlu karşılanmayacak ve hatta İngiliz Protestan misyoner örgütleri arasında bile bir takım görüş ayrılıkları oluşmasına zemin hazırlayacaktı.

İngiltere'nin Filistin bölgesi üzerinde kurmuş olduğu manda sisteminin oluşumu sürecinde, İngiltere'nin bundan sonraki politikasının ne olabileceği sorunu, hem bölgede faaliyette bulunan Protestan misyonerler hem de İngiltere'deki Evangelikler arasında bu meseleye karşı üç türlü bir yaklaşımın ortaya çıkmasına neden oldu. 1917–1948 yılları arasında Canterbury Başpiskoposu (Archbishop of

Canterbury), kendisini İngiltere Devleti'nin dini temsilcisi sıfatı ile nitelendirerek, İngiltere'nin Dış İşleri Bakanlığının Filistin ile ilgili meselelerde nasıl bir yol izleyeceğinin ipuçlarını elde etmeye çalışmaktaydı.

Filistin bölgesinde İngiliz mandasının kurulmasından evvel bile İngiltere Protestan kiliseleri ve misyoner örgütler İngiliz Devleti'ne bu bölgenin İngiliz Protestanları arasında ve İngiliz Protestanlığı için ne kadar önem arz ettiğini belirtmeye çalışmıştı. Ayrıca İngiltere'deki Protestan misyoner örgütler ve topluluklar, İngiltere'nin bölgede kurmaya çalıştığı yönetime etkinlik kazandırmak ve İngiltere'nin bölgede kalıcı olmasını sağlamak için gerekli olan İngiliz halkının desteğini sunacaklarını da açıklamışlardı (Luckhoff, 1998:36/38). Fakat bölgede İngiliz himayesinin 1917 yılından itibaren başlaması beraberinde bir takım sorunları da getirdi. Bölgede misyonerlik faaliyeti yürüten İngiliz Protestan örgütler, kendilerini İngiliz Devleti'nin bölgede uygulamaya çalıştığı politikanın meydana getirdiği sınırlamalar içinde buldular. Bu sınırlamalar, Protestan misyonerlerin bölgedeki hareket kabiliyetine kısıtlama getirmeye başlamıştı. Bu durum, devlet ile misyonerler arasında gelişmesi umulan ilişkilerin, misyonerlerin zararına doğru şekillenmesine neden oldu (Robson, 2011:467).

XIX. yüzyılda Ortadoğu coğrafyası Avrupalı emperyalist devletlerin ve emperyalist olmaya aday olmak isteyen diğer devletlerin nüfuz mücadelesine sahne olmaya başlamıştı. Bu yüzyılda İngiltere, diğer devletlerin Ortadoğu'ya göstermiş olduğu ilgiden çok daha fazla ilgi duyuyor ve bölgede önemli bir güç odağı olmak için nerdeyse her yolu deniyordu. Yine bu yüzyılda, Filistin bölgesine ilgi duyan kesimlerin çeşitliliği giderek artmaya başladı. Katolik, Ortodoks ve Protestan misyoner örgütlerin bölgede misyonerlik faaliyetinde bulunmaları ile beraber bu örgütlerin geldikleri ülkelerde propaganda için bölgenin demografik, sosyo-kültürel ve arkeolojik yapısını tanıtıcı yazıların yer aldığı periyodiklerin yayınlanması ile bölgeyi ziyaret eden turist, hacı ve entelektüellerin sayısında önemli bir artış yaşandı. Ayrıca bu durum, diğer ülkelerde ki özellikle Amerika ve İskandinav ülkelerinde oluşan Protestan misyoner örgütlerin bölgeye intikal etmesini de hızlandırdı.

Protestan misyonerlerin Filistin bölgesinde Protestanlığa kazandırmak istedikleri ilk topluluk özellikle Kudüs ve çevresinde yaşayan Yahudilerdi. XIX. yüzyılın sonlarına doğru dinde yeniden canlanmanın ancak Protestanlığın yayılması ile gerçekleşebileceğini sav edinen misyoner guruplar için Kudüs önemli bir başlangıç noktasıydı. Bu akımla birlikte Protestan misyonerlerin hedef kitlesi haline dönüşen Yahudiler, ilk olarak kendilerine gönderilen Hıristiyan dinini kabul etmedikleri için bu misyoner örgütler tarafından Protestanlaştırılması en fazla arzulanan topluluk haline dönüşmüştü (Masters 2001:69). Yahudilerin Filistin topraklarına geri dönüşünün gerçekleşmesini savunan misyoner örgütler, bu amaç çerçevesinde özellikle İngiltere ve ABD’de kamuoyu oluşturma çalışmaları, girerek bu ülkelerde bu fikrin kök salmasını sağladılar. Protestan misyoner örgütler ve cemaatler arasında Filistin bölgesine ve bu bölgenin barındırdığı Yahudi tarihine karşı giderek artan bu ilginin kökü, Protestanlık öğretisinin vurguladığı İsa Peygamberin bir kurtarıcı Mesih olarak tekrar yeryüzüne ineceği ve görevine Kudüs’ten başlayacağını bildirmesiydi. Protestan İncil’inin belirtmekte olduğu bu varsayımların hayat bulabilmesi Yahudilerin, kutsal topraklara yani yeni tabiriyle İncil ülkesine tekrar geri dönmesi şartı ile gerçekleşebileceğini savunan Protestan misyonerler, XIX. yüzyıl boyunca Ortadoğu coğrafyasında faaliyet göstermedikleri ülke ve topluluk kalmadı (Elias, 2012:570).

Osmanlı İmparatorluğunun diğer sahalarında olduğu gibi Filistin topraklarında Protestan misyonerlik faaliyeti yürüten İngiliz, Amerikan, Alman ve İskandinav asıllı misyon örgütleri, Müslüman ve Yahudilerin Protestanlığa kazandırılması için vermeye çalıştıkları uğraş hemen bir takım engellemeler ile karşılaştı. Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda sahip olduğu sınırlar içerisindeki toprakların büyük bir bölümüne nüfuz etmiş misyoner örgütlerin, millet sistemi içinde yer alan zimmîler arasında din değiştirme propagandası yapmalarına ilk yıllarda pek önem vermemişti. Fakat bu tür örgütlerin Müslümanlar arasındaki faaliyetlerini engellemek için Müslümanların din değiştirmesini resmen yasaklayarak önlem almaya çalışmıştı. Yahudiler ise bu tür propagandalara tepkisiz kalmayı tercih edip misyonerlerin içlerine sızmasını engellemek amacıyla Yahudi hahambaşısı tarafından devamlı uyarılmaktaydı. Filistin bölgesindeki Yahudilerin Protestanlaştırılması görevini üstlenmiş olan Londra kökenli London Jews Society

(LJS) adlı misyoner örgüt XX. yüzyıl boyunca pek fazla başarı elde edemese de Yahudiler arasında misyonerlik faaliyetini sürdürdü. Fakat diğer taraftan, Müslümanlar ve Yahudiler arasında çalışma yürüten diğer Protestan misyoner örgütler ki örneğin bölgede etkin olan Church Missionary Society, hedef kitlesini bölgede yaşayan Hıristiyan Araplar olarak belirledi. Böylelikle bu gurup üzerinde etkili olan Katolik misyonerlere karşı bir harekât başlatarak hem bölgede Katolikliğin yayılmasını engelleyecekler hem de Katolikliği seçen veya seçmek üzere olan bireylerin Protestanlaştırılarak tekrar kazanılması sağlanacaktı (Fieldhouse, 2008:48/50). Filistin bölgesinde Protestan varlığının temelini atan İngiliz misyonerlere 1830 yılından itibaren Prusya Devleti'nin desteklediği Protestan Alman misyonerlerin de katılmasıyla bölgede oluşan Protestan birliği Katolikliğe karşı savaş başlattı (Verdeil, 2006:24/26). Filistin bölgesinde Protestan misyonerlik faaliyeti içinde olan İngiliz, Alman, ABD ve İskandinav kökenli misyoner örgütler, bölgede dejenere olan Hıristiyanlığın Protestanlık ile revize edilmesi konusunda ortak bir fikre vardılar. Katoliklik dâhil diğer mezheplere bölünmüş halklar için Protestanlığın alternatif yol olduğunu, özellikle de Katolik inancına karşı bu yolun savunulması gerektiğini ve Protestanlığın Avrupa'daki formunun bu bölge içinde uygulanması konusunda intibak sağladılar.

İngiltere'nin Filistin bölgesine karşı göstermiş olduğu ilgi hem siyasi hem de dini öğelerden oluşmasına rağmen İngiltere hükümetleri için asıl önemli olan Filistin bölgesinin sahip olduğu stratejik konumdu (Robson, 2011:459/460). İngiltere hükümetleri, bölgedeki demografik yapıyla pek fazla ilgilenme taraftarı olmayıp bölgedeki siyasi yapının kendi çıkarı doğrultusunda şekillenmesinde misyonerleri kullanarak devletin aleyhine bir kamuoyunun oluşumunu engellemeye çalışmıştı. İngiltere Dış İşleri Bakanlığı için Filistin, sahip olduğu konum gereği İngiltere'nin başta Hindistan olmak üzere diğer sömürgelerine giden yolun kontrolünün sağlanması için vazgeçilemez bir unsurdur (Robson, 2011:459/460). Filistin bölgesinde yerleşik olan Yahudiler ve diğer Hıristiyan unsurlar, İngiltere için sadece Osmanlı Devleti'nin etkin olduğu arenada politik çıkarlar elde edebilmek ve bu çıkarlar sayesinde sahip olduğu sömürge imparatorluğunu diğer Batılı devletlerden korumak ve genişletmek için bir bahane yaratılmasında kullanılabilirdi. Bu nedenle İngiltere, Filistin topraklarını ele geçirmek ve elde tutmak uğruna kullanabileceği her

aracı, araç olanlara sezdirmeden onları yönlendirerek Osmanlı Devleti'nde kendi bahanesini oluşturabilmek için Protestanlığı kullandı. Protestan misyonerler için Filistin'in ve özellikle Kudüs'ün büyük bir önemi vardı. Bu önem Protestan İncil'inde bahsi geçen hikâyelerin çoğunlukla bu bölgede gerçekleşmesinde ileri gelmekteydi. Protestan İngiliz misyonerleri, Filistin bölgesinde misyonerlik yaptıkları dönemde aynı zamanda bölgenin arkeolojik özellikleri üzerinde durarak her fırsatta kazı çalışmalarında bulundular. Bu kazıların asıl amacı, elde edilecek bulgular ile Protestan İncil'inde bahsedilen alanlar ile aynı olduğunu vurgulayıp savundukları Protestanlığın gerçek Hıristiyan dini olduğunu tüm dünyaya duyurmaktı (Oren, 2007:182/184). Adeta diğer misyoner guruplara meydan okurcasına, Protestan misyonerler İncillerinin doğruluğunu ispatlamak için bilimsel veriler elde etmeye çalışarak bölgede birçok sahada arkeolojik kazılar yaptılar, bu durum öyle bir hal aldı ki arkeoloji alanında Biblical Arceology isminde bir disiplinin ortaya çıkmasını sağladılar. Ortadoğu coğrafyasının büyük bir bölümünde hâkim olan Ortodoks Hıristiyanlığı, bölgede tarihi bir geçmişe sahipti. Doğu Hıristiyanlığının merkez kilisesi konumunda bulunan Rum Ortodoks kilisesinin Araplar arasında azımsanamayacak kadar bir taraftar kitlesi mevcuttu. İngiliz Protestan misyoner örgütlerin Filistin bölgesindeki Ortodoks grup ile olan ilişkisi çok eski yıllara dayanmamaktaydı. Bu nedenle bölgedeki Ortodoks kiliselerine ve mensuplarını hedef alacak bir Protestanlaştırma faaliyeti içinde bulunmaları, yoğunlukta değildi. Fakat Protestan İncil'inin içinde geçen hikâyelerin gerçekleştiği Filistin topraklarının büyük bir bölümü bölgede dağınık bir şekilde yerleşmiş Rum Ortodoks kiliselerinin yönetimi altında idi (Andrew, 2004:79/80).

XIX. yüzyılın Avrupa'sında Protestanlık dininde misyonerler tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan aydınlanmanın kökü mutlaka Filistin topraklarına ki özellikle de Kudüs'e uzanmalıydı. Ancak böylelikle Protestan İncil'inin gerçekliği ve kabul edilebilirliği sağlanmış olacaktı. İngiliz Protestan misyonerlerinin Filistin bölgesine göstermiş oldukları ilgi, Ortadoğu'nun diğer bölgelerine göstermiş oldukları ilgiden çok fazla ve farklıydı. Mısır ve Lübnan'da kurmuş oldukları Protestan misyonu, bölgedeki yerel Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında faaliyette bulunarak genellikle misyonerlikten çok bu toplulukların bireyleri tarafından İngiliz hükümetlerinden talep edilen siyasi himayeyi sağlama ve Osmanlı Devleti'nden

bölgedeki halkın refahı için reformların yapılmasını talep etme işi içinde bir arabuluculuk görevi üstlenmişti. Fakat İngiliz misyonerlerin Filistin topraklarını kutsal topraklar (Holy Land) olarak görmesi ve Protestanlığın bu bölgeden başlanarak yayılması gerektiğine inanmaları, bölgenin diğer misyon alanlarından farklı bir şekilde algılanmasına neden oldu. XIX. ve XX. yüzyılların Protestanlığın çağı olduğuna inan İngiliz misyonerler, Filistin bölgesinin diğer dinlerden arındırılması gerekliliği konusunda karar alarak, başta Katolik olmak üzere Ortodoks kiliselerinin sahip olduğu cemaatler ve sonrasında Müslümanlar hedef alınarak misyon çalışmalarına, bu halkların kurtarılması için mücadeleye başladılar. Asıl amaç ise bölgede Batılı modern bir Protestanlığın hâkim olmasını mümkün kılmaktı.

8.2.2.1 Protestan İngiliz Misyonu ve Balfour Deklarasyonu Arasındaki İlişki

1917 yılında, İngiltere'nin Filistin toprakları üzerindeki politik ve dini menfaatleri bir belge üzerinde bir araya geldi. Bu belge, XX. yüzyıldan itibaren Ortadoğu coğrafyasının şekillenmesinde büyük bir role sahip olacak Anglo-Amerikan işbirliğinin Filistin bölgesindeki hâkimiyetinin resmi belgesi olacaktı. Balfour Deklarasyonu, İngiliz Dışişleri sekreteri Arthur Balfour'un Siyonist lider Walter Rothschild'e gönderdiği mektupta İngiltere Devleti'nin Filistin'de bir Yahudi anavatanı kurulması fikrini destekleyeceğini bildiren bir belgeydi (Schneer, 2011:38/39). Filistin bölgesi, sahip olduğu stratejik konum nedeniyle İngiltere için yüksek önem arz eden bir coğrafi alandı. Bu alanın elde tutulması, İngiltere'nin himaye sonrası bölge için belirleyeceği siyaset ile ilgiliydi. Bölge için uygulanacak politik hareketlerin belirlenmesinde dönemin siyasilerinin oynayacağı rol kadar önemli olan bir diğer unsur ise İngiliz aydınlarının bölgenin geleceği ile ilgili ortaya koyacakları fikirlerdi. İngiltere'nin himayesi altına geçen Filistin bölgesine karşı büyük bir sempati duyan Batılı toplumların bölgeye yerleştirilmesinin sağlanması, bölgedeki İngiliz varlığını büyük oranda destekleyeceği fikri, İngiliz aydınları arasında hâkim oldu. Yine bu gurup arasında oluşan diğer bir fikir ise mevcut İngiliz Hükümetine tavsiye niteliği taşıyarak, hükümetin Siyonizm'e destek vermesi gerektiği idi (Robson, 2011:466). Çünkü Yahudilere sunulacak bu siyasi destek, ABD'de yaşayan Yahudilerin ABD hükümetine baskı yaparak ABD'nin savaşa girmesini kolaylaştırabilecekti. Protestan aile yaşantısı içinde (Evangelic Household)

yetişen Lloyd George ve Arthur Balfour, Yahudilerin Filistin bölgesine dönmesini, bölgenin Yahudi anavatanına dönüşümünü ve Yahudilerin Protestanlığa kazandırılarak dini kurtuluşlarının sağlanmasını savunan Reformist geleneğinden gelen siyasetçilerdi. XIX. yüzyılda İngiltere’de hâkim olan Protestan akım, Yahudiler için Filistin’de bir anayurt inşa edilmesi görevinin sorumluluğunu üstlenmişti. Balfour Deklarasyonu, bu sorumluluğun bir yansımasıydı. İngiltere, bölgedeki egemenliğini sürdürmek için acil siyasi ihtiyaçları karşılamak için Yahudilerin ortaya koyacakları yararlılıkları görmezden gelemezdi.

İngiliz ordusu, Şubat 1917 tarihinde Kudüs’ü işgal etti. İşgalin hemen sonrasında askeri bir yönetim oluşturuldu. Kudüs’ün İngilizler tarafından işgali, 1920 yılında Osmanlı heyetinin Sevr Antlaşmasını imzalamasıyla resmîyet kazandı. Geleneksel İngiliz kolonicilik anlayışından çok Filistin bölgesinde teknik bir manda himaye yöntemi tercih edildi. Yeni kurulan Birleşmiş Milletler (League of Nations) gözetiminde gerçekleştirilen İngiltere’nin Filistin manda yönetimi, bölgenin refah düzeyini artırıp bu sahada yaşayan unsurların ileride bağımsız olmalarına yardım edileceği sözünü cemiyete bildiren İngiltere, arka planda bölgede geleneksel koloniciliğini sürdürmeye çoktan başlamıştı. İngiltere, 1917 yılında Filistin’de manda idaresi kurduktan sonra bölgenin kolonizasyonu yönünde adımlar atmaya başladı. Gerçek şu ki İngiltere, manda ve kolonizasyon arasında bir fark görmüyordu. Fakat Milletler Cemiyeti’ne iyi görünmek için manda sisteminden yana olduğunu her fırsatta dile getiriyordu. Balfour Deklarasyonu’nu uluslar arası kanunlar çerçevesine oturtarak Filistin bölgesinde Yahudi vatanının kurulmasını asıl amaçmış gibi yansıtip bölgenin kontrolünü uzun yıllar elinde tutmayı hedefleyen İngiltere, ülkedeki Protestan ruhban sınıfının ve misyon liderlerinin desteklerini de alarak asıl amacını bir nevi gizliyordu (Schneer, 2011:77/79).

İngiltere dış siyasetinde önemli bir etkiye sahip olan Anglikan Protestan misyonu ve bu misyonun cemaatleri sayesinde oluşturabileceği kamuoyu baskısı, İngiltere’nin Filistin politikasının şekillenmesinde de önemli bir rol üstlenmişti. Filistin bölgesinde Yahudi vatanının oluşumu için desteğini ve tavsiyelerini hükümete bildiren Protestan misyon ileri gelenleri aynı zamanda dünya üzerinde diğer Yahudilerin de yeni kurulacak bu vatana ulaşmasında kolaylıklar

sağlanmasının altını da çiziyordu. Fakat bu misyon önderleri, fikirlerini savunurken bu fikirlerin gerçekleşmesi sonrasında Filistin nüfusun yüzde doksanını oluşturan Müslüman Araplardan gelecek tepkiyi hesaba katmamışlardı.

1920 yılında Kudüs'teki İngiliz manda yönetiminin başına atanan Yahudi kökenli İngiliz diplomat Sir Herbert Samuel, İngiltere'nin Filistin bölgesinde oluşturacağı koloni devletinin temellerini atmak için çeşitli alanlarda yeniden organizasyonlara gitti. İngiltere'nin Filistin hakkındaki tavrı kesinleşmeye başlayınca bölgede nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Arapların da gelişmekte olan duruma karşı tepkileri giderek artmaya başladı. Bölgede kurulmak istenen İngiliz mandası ve bu manda sonrasında Yahudilerin bölgeye göçünün kolaylaştırılarak bölgenin Yahudi yerleşimine açılması, Arapların gösterdikleri tepkinin ana konusunu oluşturmaktaydı. Bu tepkinin Araplar arasında daha fazla taraftar bulması ve daha şiddetli bir şekilde dile getirilmesinde ise bardağı taşıran son damla Filistin'de Yahudi Devleti'nin kurulmak istenmesiydi (Robson, 2011:465/467). Tepkilerini tüm dünyaya duyurmak isteyen bölgenin yerel Müslüman Arapları, protesto mitingleri düzenlemenin yanında Birleşmiş Milletler Cemiyeti'ne itiraz dilekçeleri de gönderdiler. Ayrıca uluslararası hukuk organlarına müracaatta bulunarak bu konuda haksızlığın giderilmesi için talepte bulunmaya çalıştılar. Londra ve Cenova'ya temsilci gönderen Araplar haklıklarını dile getirmeyi de ihmal etmediler (Schneer, 2010:112/114). Bu dönem süresince Filistin bölgesinin Yahudi yerleşimine açılmasını en fazla isteyen grup olan Avrupalı Yahudiler, bölgenin politik geleceğinin düşünüldüğü bu dönemde gündemi işgal eden en önemli unsur olmaya başlamıştı (Robson, 2009:65/68).

8.3 Ortadoğu'daki Protestan Kiliselerinin Gruplaşmaları

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı mirası üzerinde kurulan devletlerin içinde yer alan çeşitli mezheplere bağlı kiliseler bir takım organizasyonların bünyesine dâhil olarak bu organizasyonların aldıkları kararlara göre hareket etmeye başladılar. Bağımsız misyonerlik faaliyetlerinin yürütülmesi bu dönemden sonra tehlikeli bir hal alarak, bu tür faaliyetlerin kilise çatısı altında yürütülmesi fikri uygun görülmeğe başlanmıştı. On dokuzuncu yüzyılın başından

itibaren bu bölgede oluşmaya başlayan Protestan varlığı, sonuç olarak bölgedeki diğer Hristiyan mezheplerine bir alternatif olarak tanıtılmış ve kilise organizasyonlarını meydana getirmişti. Osmanlı Suriyesi'nde görev yapan Protestan misyoner örgütlerden en etkili olan American Board örgütü bölgede yeni Protestan kiliselerinin açılmasına misyonun ilk dönemlerinde karşı çıkmış daha çok bölgede var olan kiliselerin reforme edilerek Protestanlığa kazandırılması fikri benimsenmişti. Fakat yerel kiliselerin misyonerlere karşı önemli bir direnç göstermesi American Board örgütüne bağlı misyonerlerin meydana getirdiği Protestan cemaatler için kilise oluşumunun önünü açtı. Böylelikle Protestan kiliselerin yayılım sahası şekillenmeye başladı.

Ortadoğu bölgesinde yer alan kiliseler yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra kendi mezhep ve alt mezheplerine bağlı kiliseleri bir çatı altında tutmaya başlayarak bir kilise ağı meydana getirmeye çalıştılar². Burada hedeflenen durum kiliselerin daha etkin bir şekilde hizmet sunması ve yetki alanlarının belirlenmesinde kolaylık sağlanmasıydı. 1950'den sonra Protestan misyonerlik faaliyetleri kilise çatısı altından yürütülmeye başladığından dolayı oluşturulan bu ağ aynı zamanda Protestan misyonunun işleyişine olumlu katkı sağlamaktaydı. Kilise organizasyonları her ne kadar şekillenme ve gruplaşma sürecinde Hz. İsa'nın tabiatı hakkında süregelen Monofizit ve Diofizit tartışmaları baz alsa da ileriki yıllarda bu tartışmanın bir kenara itilerek organizasyonun hem doğu hem de batı gerçek kiliselerini bünyesine kattığını görmekteyiz. Şimdi bu organizasyonların en önemlilerinden bir kaçına bakalım.

Word Council of Churches:Kısaca (WCC) olarak da bilinen bu organizasyonun amacı dünyadaki tüm Hristiyanları bir çatı altında toplamaktır. Bu amaca sahip diğer kiliseleri bünyesinde barındırmaya çalışan WCC, modern ekümenlik diye tabir ettiği temsil anlayışı olan ekümenliği savunmaktadır. 1948 - 1950 yılları arasında kurulan bu organizasyon dünya çapında kısa sürede genişlemiştir. Hristiyan kiliselerini ve Hristiyan dininin tüm mezheplerini bir araya getirmeyi hedefleyen WCC, 110 ülkede faaliyette bulunarak 500 milyon Hristiyan'ı bünyesine dâhil etmiştir. WCC'ye üye olan kiliselerin büyük bir bölümü her ne kadar Ortodoks kiliseler olsa da başta Protestan ve bu mezhebin alt mezhepleri olan

Baptist, Metodist, Evangelist, Reform, Luteran ve Anglikan kiliseler de bu birliğin içerisinde yer almaktadır. Ayrıca diğerk bağımsız ve birleşik kiliseler (United and Independent Churches) bu organizasyonun diğerk üyeleri arasında yer almaktadır. 2013 yılının sonuna gelindiğinde WCC'nin dünya üzerinde 345 kilisesi bulunduğu kaydedilmiş olup bu kiliselerin Avrupa, Kuzey Amerika, Afrika ve Ortadoğu'da yer aldığı belirtilmiştir³.

Middle East Council of Churches:MECC olarak da bilinen bu Ortadoğu Kiliseler Konsülü, 1974 yılında Kıbrıs Rum Kesimi'nde kuruldu. Konsülün ana merkezi Lübnan'ın başkenti olan Beyrut'tadır. Ortadoğu'da yer alan Hristiyan kiliselerden doğu Rum Ortodoks kiliseleri, Kıpti ve Ermeni, Süryani, Malankar, Eritre, Etiyopya kiliseleri ve bölgedeki Protestan Evangelik kiliselerini bünyesinde barındırır. Bu örgüt, 50. kuruluş yıl dönümünde bölgedeki Katolik kiliselerine de kapılarını açmıştır. Örgütün, Kahire, Amman, Şam, Kudüs ve Tahran'da temsilcilikleri bulunmaktadır. MECC, toplamda 14 ülkede temsil edilmekte ve genellikle kuzey Afrika, İran Körfezi, Levant ülkelerinde bulunan 14 milyon Hristiyanı da temsil etmektedir.

Ortadoğu Kiliseler Konsülü (MECC) bünyesinde 4 ana kilise ailesine bağlı diğerk kiliseleri barındırır.

Ortadoğu Ortadoks Doğu Kiliseleri Ailesi

- Kilikya Ermeni Kilisesi -Katigikosluğu-
- Ortodoks Kıpti Kilisesi
- Ortodoks Suriye Kilisesi

Ortadoğu Doğu Rum Kiliseleri Ailesi

- İskenderiye ve tüm Afrika'nın Rum Ortodoks Patrikhanesi
- Rum Ortodoks Antakya Kilisesi
- Kudüs Rum Ortodoks Kilisesi

- Kıbrıs Kilisesi

Ortadoğu Katolik Kilise Ailesi

- Lübnan Katolik Maruni Kilisesi
- Kilikya Katolik Ermeni Kilisesi
- Babil Katolik Keldani Kilisesi
- İskenderiye Katolik Kıpti Kilisesi
- Kudüs Katolik Melkit Kilisesi
- Kudüs Latin Patrikliği ve Latin Kilisesi
- Antakya Katolik Suriye Kilisesi

Ortadoğu Evangelik Ailesi

- Mısır Evangelik Kilisesi
- Ortadoğu ve Kudüs Episkopal Kiliseleri
- Mısır Diyakozluğu
- Kudüs Diyakozluğu
- İnan Körfezi ve Kıbrıs Diyakozluğu
- İnan Diakozluğu
- Sudan Episkopal Kilisesi
- Sudan Evangelik Kilisesi
- Ürdün Kutsal Topraklar Evangelik Luteran Kilisesi
- İnan Evangelik Sinod Kilisesi
- Suriye ve Lübnan Milli Evangelik Sinodu Kiliseleri
- Lübnan Milli Evangelik Kiliseler Birliği
- Sudan Presbiteryen Kilisesi
- Yakın Doğu Evangelik Ermeni Kiliseler Birliği
- Cezayir Protestan Kilisesi
- Tunus Reform Kilisesi
- Kuveyt Milli Evangelik Kilisesi⁴

8.4 Günümüz Teknolojisinin Protestan Misyonerlik Hareketinde Kullanımı

Protestan misyoner guruplarının tarih sahnesine çıkmalarından beri Hristiyanlığın diğer mezhepleri olan Katolik ve Ortodoks misyoner guruplarına oranla teknolojiyi ve elindeki imkânları en iyi kullanan misyoner gurupları olmayı başarmışlardır. Günümüzde gelişen teknolojiye ayak uydurmasını bilen Protestan misyoner örgütleri, üyeleri ve cemaatleri arasında başta iletişimin sağlanması konusu olmak üzere bilgilendirme ve bireyleri Protestanlığa kazandırma aşamasında teknolojiyi çok iyi kullanmaktadırlar. Yazınsal, görsel, işitsel ve çevrimiçi olarak hedeflediği kitleye ulaşmaya çalışan Protestan misyonerler, bu tür teknolojilerin kullanımını kendileri tarafından yürütülmesini sağlamak için de önemli bir eğitimden geçmektedir. Öteden beri misyonerlik faaliyetlerinin en önemli sıkıntılarında biri olan yerel dilleri öğrenme konusu günümüz teknolojileri sayesinde önemli ölçüde aşılmış olup uzaktan eğitim imkânının bu sorunun çözümlenmesinde anahtar görev üstlenmesi sağlanmıştır. Çağın gelişmesi ile birlikte kendisini de yenileme çabasında olan Protestan misyoner örgütleri öncelikle bilgi işlem alt yapısına büyük önem vererek faaliyette buldukları coğrafyada misyonerleri ile olan iletişiminin sağlanması misyonerlerin ihtiyaçlarının kısa sürede çözümlenmesini sağlamış ve bu misyonerlerin daha faal bir şekilde propaganda işlerine yoğunlaşmasını imkân tanımıştır.

Protestan misyoner örgütler, üyeleri olan kadın ve erkek misyonerlerinin eğitimine büyük önem vermişlerdi. Görevlendirildiği misyon sahasına ulaşmadan evvel misyonerler gönderilecekleri bölgede yaşayan halkların başta yerel dilleri hakkında olmak üzere bu halkların diğer zafiyetleri ve yaşadıkları coğrafya hakkında önemli bir eğitimden geçirilirdi. Bu gelenek halen devam ettirilerek bu eğitimin çağın teknolojisini de kapsamı gerekli kılınmıştı. Bu nedenle özellikle Protestan misyoner örgütler, misyoner eğitim merkezlerini güncelleyerek yeni teknolojilerin öğretilmesini de sağladılar. Bilgisayar, İnternet, Radyo, Televizyon ve basılı medya oluşturucu ekipmanların kullanılması günümüz Protestan misyonerlik faaliyetlerinin önemli bir bölümünü oluşturan propaganda faaliyetlerinin vazgeçilmez araçları halini

almışlardır. Frekans sağlayıcı ve kanal sahibi olma olanaklarına sahip olan misyoner örgütler, önemli harcamalar yaparak görsel propaganda materyallerinin oluşması için çalışarak geçmişte olduğu gibi günümüzde de hedeflenen kitleyi bu yayınlar ile etkilemeye çalışmaktadırlar.

Web sitesi, blog yazarlığı, radyo programları, televizyon programları, cep telefonu uygulamaları, bilgisayarda anlık iletişimi sağlayan yazılımlar bugün özellikle yenilikçi Protestan misyonerler tarafından oldukça etkili kullanılmaktadır. Bu durum sadece Protestan misyoner örgütler arasında gerçekleşmeyip yine yenilikçi misyoner örgütlere sahip Mormon misyonerler tarafından da uygulanmaktadır. Ar-Ge merkezleri oluşturan bu örgütler merkez kilise ile misyonerleri arasında iletişim sağlayarak misyonerlerden anlık bilgi almaktadırlar. Böylelikle değişen misyon stratejisi iyi yönde geliştirilmektedir. Geçmişte olduğu gibi yerel misyonerlerinde eğitimine bu teknolojiler kullanılarak da devam edilmekte ve yerel personelden elde edilecek performansın artırımı sağlanmaya çalışılmaktadır⁵.

Günümüz Ortadoğu bölgesinde ve özellikle de Osmanlı mirası üzerinde kurulmuş Suriye, Lübnan ve bugünkü İsrail ve Filistin bölgelerinde Protestan misyonerler propaganda faaliyetlerini artık bu teknolojileri kullanarak daha etkili bir şekilde yürütmektedirler. Televizyon ve Radyo'nun yanında bölgede internetin de yaygınlaşması Protestan misyonerlerin görevlerini icra ederken pozitif bir katkı sağlamaktadır (Schnabel, 2008:413). Genellikle bu tür yayın yapan merkezler Protestan örgütler tarafından yayın yapılan ülkenin dışında meydana getirilerek hedef alınan toplulukların ait oldukları kilise ve diğer dini grupların eleştirisine maruz kalınmamaktadır. Geleneksel olarak süre gelen İncil ve İncil ayetlerinin dağıtımı Protestan misyonerler tarafından süre gelmekle birlikte hedeflenen halk arasında, diğer basılı medya materyalleri modern ve ilgi çekici bir hale getirilerek dağıtılmaktadır (Schnabel, 2008:413/417).

Ortadoğu coğrafyasının hemen hemen her ülkesinde faaliyet gösteren Protestan misyonerler başta Arapça olmak üzere bölgede konuşulan diğer ana ve yerel dillerde propaganda faaliyetleri yürütmektedirler. Kilise çatısı altında organize olan misyonerler, bu kiliselerin cemaatlerini artırmak, var olanı elde tutmak ve cemaatin

başta eğitim olmak üzere diğer alanlardaki ihtiyacını karşılamak için yukarıda belirttiğimiz teknolojilerden azami ölçüde yararlanılmaktadır. Ayrıca, gelişen web tabanlı uygulamalar uzaktan eğitimi kolaylaştırmış ve bu kolaylık Protestan misyonerlerin hedeflediği kitleleri eğitim yoluyla da elde etmesine olanak tanımıştır. Bu tür teknolojilerin gelişmesi önemli bir bilgi birikimini de beraberinde getirerek propaganda faaliyetlerinin sürdürüldüğü alan hakkında veritabanlarının oluşumu sağlanmış ve bunların güncellenmesine önem verilmiştir. Bu tür bir bilgi birikimi Protestan misyonerlerin ileriki aşamalarda nasıl bir strateji belirlemeleri yönünde kendilerine yardımcı olmaktadır. Bugün dahi bu tür örgütlerin internet siteleri incelendiğinde ne tür bir faaliyet içinde oldukları açıkça öğrenilebilmektedir⁶.

8.5 Günümüz Suriye Sivil Savaşı ve Protestan Misyonerlik Faaliyetleri

2011 yılından itibaren süre gelen Suriye iç savaşı ve bu savaş ile birlikte bölgede meydana gelen güvensizlik ortamı bölgeden batıya ki özellikle Avrupa ülkelerine doğru bir göç başlattı. Bu tür güvensizlik ortamı ve otorite boşluğu misyoner grupların istediği ortamların başında gelmektedir. Belirlenen misyon sahalarında rahat bir şekilde hareket etmeyi seven Protestan misyonerler, bu tür durumlarda halkın içinde bulunduğu ruh halini iyi analiz ederek propaganda faaliyetinin şeklini belirlemekte pek fazla güçlükle karşılaşmazlar⁷. Başta açlık, barınma ve giyim gibi temel ihtiyaçlar konusunda gelen ihtiyaç taleplerini karşılamayı hedefleyen Protestan misyonerler daha sonrasında finansal, eğitim ve siyasi sığınma taleplerini karşılamaya yönelik hareketler içine girerler. Günümüz Suriye'sinde oluşan bu ortam misyonerlerin ki özellikle de Protestan misyonerlerin ülkenin çeşitli alanlarında ve genellikle de devlet otoritesinden uzakta yuvalanmayı tercih etmelerine neden olmaktadır. Kilise çatısı altında düzenlenen yardım kampanyaları ve bu kampanyaların gerçekleşmesinde rol oynayan kiliseler ve sivil organizasyonlar, web sitelerinde nasıl bir faaliyet içinde oldukları hakkında önemli ipuçları vermektedirler. Bu tür bilgilere Ortadoğu'da faaliyet gösteren misyonerlerin bağlı oldukları kiliselerin web adreslerinden ulaşabiliriz⁸.

Suriye iç savaşı, 2003'teki ABD-Irak savaşı sürecindeki gibi Ortadoğu bölgesindeki ülkelere batıdan birçok misyonerin gelmesine yol açtı⁹. Genellikle yabancı ülkelere düzenlenen yardım kampanyaları sonucunda elde edilen bağış, giysi ve yiyecek gibi yardımların Suriye savaşından kaçıp komşu ülkelerin sınırlarında meydana getirilen kamplara yerleşen veya tehlikeyi göze alıp Suriye'nin iç bölgelerine çekilen halklara ulaşarak aynı zamanda kilise yardımı adı altında bu kişilere dini propaganda uygulamaktadırlar. Kamplarda sadece Protestan erkek misyonerler görev yapmamakta aynı zamanda bayan misyonerler de görev yapmaktadırlar. Daha da ötesi misyonerlik görevi üstlenen ve mensubu oldukları kilise tarafından bölgeye gönderilen evli çiftler bile savaş nedeniyle içinde bulunduğu olumsuz durumdan bir an önce çıkmak niyetinde olan herkesin yardımına koşar gibi görünerek Protestanlık propagandasını gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar.

İç savaşın uzun sürmesi bölgeden göç etmek niyetinde olan yerel halkın bu isteğini bir an önce gerçekleştirmek istemesine neden olarak bölgeden batıya farklı rotalardan oluşan göç yollarının ortaya çıkmasına neden oldu. Bu göç yollarının önemli noktalarında konuşlanan Protestan misyonerler, propagandalarını Suriyeli başta olmak üzere bölgedeki diğer ülkelere kaçıp Batılı ülkelere yerleşme hayali taşıyan mültecilere yöneltmekten geri durmamaktadırlar. Günümüz teknolojisini iyi kullanan Protestan misyonerler, Protestanlığı kabul etmeye meyilli kişilerin tespitini gerçekleştirerek bu kişilerin takibatını devam ettirip gittikleri Batılı devletlerde bulunan meslektaşlarını devreye sokarak bu kişilere propagandanın devam ettirilmesine çaba harcamaktadırlar.

Osmanlı Suriyesi'nde Protestan misyonların nüfuz mücadelesini incelediğimiz bu araştırmamızda gördüğümüz Protestan misyoner örgütler ve bu örgütlerin mensubu olan misyonerlerin temel hedefinde Müslümanlar ve dolayısıyla Asya kıtasının Protestanlaştırılması yer almaktadır. Tarihte bu amacın gerçekleşmesi pek mümkün gözükmemiştir çünkü Müslümanlar arasına misyonerlerin girmesi pek mümkün olamamıştır. İslam dinini bu coğrafyada hezimete uğratamayan Protestan misyoner gurupları bölgede yaşayan kadim Hristiyan guruplarına yönelerek tatmin kârlığını bu yönde geliştirmeye çalışmıştır. Fakat günümüzde durum tersine işlemeye başlamıştır. Geçmişte Müslümanları Protestanlığa kazandırmak için büyük çaba sarf eden

misyonerlere bu hedef çok uzaktı. Suriye iç savaşı ile birlikte göç dalgasına kapılan veya savaş alanında önemli ihtiyaçlarının giderilmesi için çözüm yolu arayan ya da kendisinin yurt dışına özellikle de Avrupa devletlerine gönderilmesini mümkün kılacak her yolu denemeye hazır bazı Müslümanlar, Protestan misyonerlerin yardım adı altında propaganda faaliyetlerine maruz kalarak din değiştirme tekliflerine olumlu cevap vermek zorunda bırakılmaktadırlar. Hatta daha ileri gidilerek bu tür kişiler için yabancı devletlerden oturma izinlerinin alınabilecekleri vaadinde bulunarak daha fazla Müslümanın Protestanlığa kazandırılması sağlatılmaya çalışılmaktadır.

SON NOTLAR

¹ Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı süreçte Protestan misyonerler iki farklı durum ile karşı karşıya kaldılar. Savaşın misyonlar üzerinde hem olumlu hem de olumsuz bir etkisi hissedilmeye başlandı. Olumlu etkisinden bahsetmek gerekirse başta doğu kiliselerinin ruhban sınıfı, Protestan misyonerlere göstermiş olduğu aşağılayıcı tavrı yerini daha konuksever bir yaklaşıma bıraktı. Osmanlı Devleti'nin savaştan mağlup olarak çıkacağına duyulan inanç veya bu yönde yapılan propagandanın bölgedeki halkı etkileyerek oluşan algının bu yönde olması, ABD, İngiltere ve Almanya kökenli Protestan misyonerlerin saygıyla karşılanmasına neden oldu. Savaş sonrasında bu üç devletin ve bölgedeki Katoliklerin koruyucusu olan Fransa'nın Osmanlı mirasının paylaşımında söz konusu olabileceğini düşünen bölge halkları misyonerlere karşı daha olumlu bir şekilde yaklaşmayı tercih etmeye başladı. Doğu kiliselerinin ruhban sınıfları, misyonerlerin daha rahat bir şekilde çalışmalarını ve şiddetle karşı çıktıkları Protestan okullarının genişletilmesini veya yenilerinin açılmasına ses çıkarmayarak hatta desteklerini bile sunmaya çalışarak, savaş sonrası oluşacak ortamdan çıkar elde etmeyi planlamaktaydılar. Protestan misyonerlerin savaş sırasında karşılaştıkları olumsuz durum ise daha farklıydı, birbirlerine savaş ilan eden Almanya, İngiltere ve ABD, Ortadoğudaki misyonerlerinin de farklı davranmasına neden oldu. Bu durumdan en fazla etkilenen Protestan Alman misyonerleri, misyon sahalarını terk ederek orduya katılmak zorunda kaldılar. Diğer taraftan Osmanlı Devleti, topraklarındaki yabancı okul hastane ve yetimhane binalarına el koyarak bu varlıkların ordu tarafından kullanılmasını sağladı. Konu hakkında daha fazla bilgi için Bkz.:(Barton, 1919: 1/35)

² Ortadoğu Kiliseler Konsülü olarak bilinen Middle East Council of Churches bu örgütlenmelerin başında gelmektedir. Örgüt hakkında daha fazla bilgi için Bkz.:<http://mecc.org/> 25.02.2016

³ Dünya Kiliseler Birliği World Council of Churches adlı organizasyon bünyesinde bulunan kiliseler hakkında daha fazla bilgi almak ve bu kiliselerin bölgesel olarak yayılım alanlarını tespit etmek için Bkz.:<https://www.oikoumene.org/en/member-churches> 25.02.2016

⁴ <http://mecc.org/content/member-churches> 25.02.2016

⁵ Günümüz misyonerlik anlayışının ne şekilde geliştiğini ve teknoloji ile nasıl harmanlandığının en önemli örneğini veren Mormon misyonerlik faaliyetleri, teknoloji sayesinde daha verimli hale getirilmeye çalışılmaktadır. Bu konuda daha fazla bilgi için Bkz.:<https://tech.idorg/blog/703-technology-on-a-mission-a-qsacred-opportunityq>, <http://www.millennialmormoncom/missionary-work-technology-driven-world/> 25.02.2016

⁶ Protestan propaganda faaliyetlerini Ortadoğu'daki Müslüman kesime de uygulayan bazı Protestan kiliselerin web adresleri.

<http://www.kirche-in-not.de/>

<https://www.orientdienst.de/>

⁷ Misyonerlik faaliyetlerinde kullanılan araçlar hakkında daha fazla bilgi için Bkz.:<http://www.gfa.org/donation/browse/items/tools-for-missionaries/> 25.02.2016

⁸ Ortadoğu bölgesindeki kiliseler hakkında daha fazla bilgi için Bkz.:<http://www.merf.org/> 25.02.2016

<http://aiceme.net/> 25.02.2016

<http://www.evangelicalfellowship.ca/MiddleEastRefugees> 25.02.2016

<http://www.globalministrieorg/mee/> 25.02.2016

⁹ 2003 Irak – ABD savaşı sırasında Irak'a gidiren ABD askerlerinin sayısından fazla ABD'li misyonerin Irak'a girdiğini iddia eden Broward Liston 2003 yılında Time dergisine verdiği mülakatta bu iddiasını dile getirerek Protestan misyonerlerin halen Ortadoğu'ya ilgi duyduğunu belirtmektedir. Röpotajın tamamını okumak için Bkz.:<http://content.time.com/time/world/article/0,8599,443800,00.html> 18.03.2016

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu, Batılıların Levant diye nitelendirdiği ve günümüzde de Ortadoğu diye adlandırılan coğrafyada, dört yüzyıldan fazla bir hâkimiyet yaşadı. Aynı zamanda Bilad-ı Şam olarak da bilinen Büyük Suriye (Great Syria), Osmanlı Suriyesi olarak tabir edilen coğrafya, günümüzde dünyanın en sıkıntılı bölgesi olarak anılmaya başlandı. Günümüz Suriyesi, *Lübnan ve Filistin ve hatta Ürdün'ün kuzey bölümünü kapsayan Osmanlı Suriyesi*, Osmanlı yönetiminin hâkim olduğu zaman diliminin büyük bir bölümünü barış ve huzur içerisinde geçirdi. Bölgenin Osmanlı Devleti'nden ayrılmasında rol oynayan etkenlerden biri olan misyonerlik faaliyetleri, Batılı devletlerin bölgede oluşturmak istedikleri nüfuz sahalarının inşasında bir araç olarak kullanıldı. Zamanı geldiğinde bir temsilci, bir ajan, bir öncü ve bir danışman görevi üstlenen misyonerler, kendilerine destek sunan devletlerin emperyalist uzantıları olmaktan kendilerini alamayarak gerçek görevleri olan Hıristiyanlığı, yaymak yerine emperyalist hedeflerine ulaşmak için bir yol olarak kullandılar. Osmanlı Suriyesi'nde Protestan misyonerlerin faaliyetlerini konu aldığımız bu çalışmamızda, bölgenin Osmanlı sınırlarından nasıl ayrıldığına farklı bir pencereden bakmaya çalışarak özellikle yabancı etkisinin bir devletin vatandaşları üzerinde ne tür bir etki meydana getirebileceğini ve bu etkinin o devletin parçalanmasında nasıl kullanıldığını anlamaya çalıştık.

Üç dinin merkezini ve bu dinleri yayan peygamberlerin hayat sürdüğü Ortadoğu topraklarının önemli bir bölümünü oluşturan Suriye, Filistin ve Lübnan, geçmişte olduğu gibi bugün dahi Hıristiyan misyonerlik faaliyetlerinin temel hedef aldığı coğrafyalardır. Bu bölgelerde bir türlü oluşturulamayan barış ortamı ve güvenlik sistemi, bölgeye nüfuz etmek isteyen veya bölgede önceden varlık oluşturmuş ve bu varlığın devamını sağlamak isteyen misyoner örgütlerin bölgeye olan ilgilerini hep canlı tutmuştur. Bu ilgi aynı zamanda Batılı devletlerin de bölge üzerindeki emellerinin de halen önemini koruduğunun da bir kanıtı olsa gerek. Günümüzde Batılı devletler, Ortadoğu'da meydana gelen toplumsal olaylara pek

fazla müdahale etmeyip mevcut durumun daha da kötüye gitmesini İslam dininin bu coğrafyadan adeta silinmesini ister gibi durmaktadır. Her ne kadarki askeri ve siyasi bir hareketten kaçınan batı, birer sivil girişim olarak yansıtılmaya çalışılan yardım dernekleri adı altında birçok misyonerin bölgeye intikal etmesini sağlamaktadır. Bölgenin çeşitli alanlarında oluşturulan mülteci kampları, Hristiyan propagandasının yapıldığı en önemli alanların başında gelmektedir. Bu kamplarda yaşayan veya kamp dışında kalıp yardıma muhtaç olan Müslümanlara misyonerler tarafından yapılan yardımlar, adeta bu insanları misyonerlere karşı minnet borcu altına sokarak misyonerlerin propaganda içeren etkinliklerine katılmayı zorunlu kılmaktadır. Bugün bu tür etkinliklerin internet ortamındaki videolarına ulaşmak çok kolaydır. Müslüman devletler, halklarının bu şekilde etki altına alınmasına ses çıkarmamakta dışarıdan gelen yardımlara masum bir elin uzattığı yardım gözüyle bakarak saf duygularla hareket etmektedir.

Tarih, sadece geçmişi açıklamaya çalışan bir bilim dalı değildir. Toplumların geleceğine yön vermesinde onu şekillendirmeye çalışmasında kullanılacak en önemli araç tarih bilimi olmalıdır. Bugün, mutlaka tarih okuması gereken kişiler, Ortadoğu bölgesinde yaşamaktadır. Osmanlı Devleti'nin iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Bugün batı, Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'da uyguladığı yönetim anlayışını araştırarak çok küçük bir askeri güçle bu kadar büyük bir coğrafyayı nerdeyse sorunsuz bir şekilde dört yüzyıl nasıl idare ettiğini öğrenmeye çalışmaktadır. Ortadoğu bölgesinde yaşayan kadim kiliselere mensup Hristiyan nüfus, geçmişte Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bu coğrafyada barış içinde yaşadı, kilisesini korudu ve cemaatinin varlığını günümüze değin sürdürdü. Her ne zaman ki batı Osmanlı Devleti üzerinde hegemonya oluşturmaya başladıysa Osmanlı azınlıkları da bu hegemonyadan yararlanmak istediler. Batılı Hristiyan misyonerlerin birer batı temsilcisi rolünde bu azınlıklar ile iletişim kurmaya başlaması başta bu azınlıkların cemaat bütünlüğünü bozarak millet sisteminden kopmasına yol açtı. Batılı misyonerlerin bile gıpta ettiği Osmanlı topraklarındaki özgürlük ortamı, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren yerini batı etkisiyle birlikte anarşiye bıraktı.

Bugün bu anarşi ortamı devam etmektedir. Üzerinde uzlaşma sağlanacak milli değerlerden yoksun bırakılmış Ortadoğu halkları, farklı din ve mezheplere

bölünmüşlüğün acısını çekmekte, Batılı misyonerlerin ellerini ovuşturarak beklediği ortama zemin hazırlama mecburiyeti içindedir. Ortadoğu bölgesinde meydana getirdikleri okul hastane, yetimhane, bakım evleri, halk eğitim merkezleri ve dersane araçlarını kullanarak toplumun içine sızmayı on dokuzuncu yüzyıldan itibaren hedef edinen Protestan misyonerler, rakipleri Katolik misyonerler ile karşılaştırılınca geçmişte olduğu gibi günümüzde de daha aktif bir şekilde faaliyetlerine devam etmektedir. Günümüz teknolojilerini üretken bir şekilde kullanmaya çalışan Protestan misyonerler uydu, internet, tv, radyo ve masaüstü yayıncılık gibi kitle iletişim araçlarını kullanarak Ortadoğu bölgesinde nerdeyse en ücra alanlara ulaşmayı başarmışlardır. Geçmişten gelen tecrübe ve bölgede oluşturmuş oldukları Protestan varlığı artık bölge ülkeleri tarafından yadsınmamaktadır. Köklü bir geçmiş, Protestan Batılı devletlerin maddi ve siyasi desteği ile hareket eden Protestan misyoner gurupları özellikle 1993 ve 2003 Irak-ABD savaşları ile birlikte Ortadoğu bölgesine adeta bir seferberlik düzenlemiş bölgeye Amerikan askerinden çok misyonerin gönderildiği Time dergisi gibi saygın ABD kökenli medya devleri tarafından bile doğrulanmıştır.

Geçmişte olduğu gibi bugünde Katolik – Protestan çatışması gizliden Ortadoğu toprakları üzerinde sürdürülmektedir. Misyonerler arasında bu mücadele birbirlerinin kilisesinden adam kapma şeklinde cereyan ederek Ortadoğu'nun kadim Keldani, Süryani, Kıpti, Gregoryan, Asuri, Nasturi ve Rum Ortodoks kiliselerine mensup Hristiyanların propagandaya mahsur kalmasına neden olmaktadır. Roma Katolik kilisesinin Ortadoğu bölgesinde Marunî Kilisesi gibi Uniate (Katolik inancını benimsemiş, Roma'ya bağlı) kiliseler meydana getirerek tarihsel emeli olan tek kilise tek Papa'nın hükümdarlığını tüm dünyaya yayma amacını bu bölgede geçerli kılmak için Katolik misyonerlerin faaliyetleri devam etmektedir. Diğer taraftan da Protestan misyonerler bölgede hâkim olan başta İslam ve Şark Hristiyanlığına son vermek ve Yahudileri Protestanlığa kazandırarak Hz. İsa'nın yeryüzüne ikinci defa gelmesinden önce ortamı hazırlama görevi üstlenerek hareket etmektedir. Ortadoğu'da misyonerlik faaliyetleri eskisinden daha güçlü bir halde varlığını korumakta ve her geçen gün geliştirmektedir çünkü bölgenin yıllardan beri içinde olduğu durum misyonerlere bu hareket serbestliğini kazandırmaktadır.

Türkiye, Osmanlı mirasını devralmış bir devlet edasıyla hareket ederek bölgede önemli bir güç olduğunu her fırsatta dile getirmeye çalışmaktadır. Ortadoğu'da dönen dolapların neler olduğunu bilen Türkiye, demokrasi tecrübesiyle bölgede daima gıpta ile anılan bir devlet konumuna ulaşmıştır. Ancak bölgede İslam'ın gelişmesine paralel Türkiye'nin de etkinliğini artırmasını kabul etmeyen güçler, özellikle Suriye, Mısır, Irak, Lübnan ve Libya'da Türkiye aleyhtarı propagandalar yürütmektedir. Kendisini İslami cihat örgütleri kategorisinde değerlendirerek insanlığa yaptığı zulümlerle övünüp hareket eden sözde örgütleri kanıt gösteren misyoner medyası, hem Batı'da hem de dünyanın diğer alanlarında İslam'ı karalama kampanyası yürütmektedirler.

Türkiye, Suriye'de 2011 yılından itibaren meydana gelen iç savaşın neden olduğu göç hareketinde büyük ölçüde mülteci kabul ederek Batılı devletlerin göze alamadığı sorumluluğu yüklenerek tüm dünyadan saygı görmekte ve İslam dininin özünü tüm dünyaya yansıtmaktadır. İslam dünyasının en kötü günlerini yaşadığı bu günlerde, dünya Müslümanlarının bir arada ortak bir akıl etrafında hareket etmesi gerekmektedir. Bütünlüğü bozabilecek unsurlar göz ardı edilmeden incelenmeli ve ona göre tedbirler alınmalıdır. Misyonerlik faaliyetlerinin Müslüman dünyasına verdiği zararlar dikkatle incelenmeli misyonerlerin topluma nüfuz etmeye çalışırken araladıkları kapılar bir bir onarılmalıdır. Osmanlı Devleti, bu kapıları kapatırken biraz geç kaldı, kamu hizmetinin onarılmasını, eğitim ve sağlık gibi halkın ihtiyaçlarına eğilmeyi yüzyılın sonunda gündemine aldı. Bu tecrübe Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında önemli rol oynadı. Toplum birliğine büyük önem veren Sultan II. Abdülhamid, bu birliğin bozulmasında önemli payı olan misyonerlik faaliyetlerinin önemini anladığında ülke topraklarında yabancı bir okulun olmadığı bir alan kalmamıştı. Osmanlı Devleti, on dokuzuncu yüzyılda savaşlardan çok bu sorunlar ile uğraştı. Devleti savaşlar değil, berat, yabancı himayesi, dış müdahale, iç isyanlar, milliyetçilik, misyonerlik faaliyetleri, kutsal yerler sorunu gibi meseleler yıprattı. Bu tecrübe hem Türkiye'nin önünde hem de Müslüman dünyasının önünde önemli bir derstir. Türkiye bu dersi kullanarak İslam dünyasında barışçıl ve toplumları bir araya getireci bir rol üstlenebilir. Elbetteki bu öyle kolay olmayacaktır. Fakat zamanla Müslüman dünyasının büyük bir bölümünü içinde barındırdığı

Ortadoğu ülkeleri ile iyi ilişkiler gerçekleştirilebilir. Ortak tarihe vurgu yapılarak geçmişten dersler çıkarılıp bu coğrafyanın İslam medeniyeti ile ilerleyişi sağlanmaya çalışılarak refah bir ortam sağlanabilir. Türkiye, teknolojisi ve tecrübesiyle bugün zaten bu coğrafyada tanınan bir ülke, bu coğrafyanın halkı Türkiye'yi bir Avrupa devleti gibi görmekte, bu avantaj kullanılarak bu coğrafyanın misyonerlere açık olan kapıları kapatılabilir.

2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaş 2015 yılının sonuna doğru nerdeyse dördüncü yılını doldurdu. Suriye halkının büyük bir bölümü savaştan etkilenmemek için başta Türkiye olmak üzere komşu ülkelere sığınarak mülteci konumuna düştü. Suriye'deki iç savaşın uzaması ve Batılı güçlerin, çıkar elde etme ümidinin pek fazla olmadığını tahmin ettiği bu coğrafyada gereksiz yere sorumluluk alıp diğer doğu bloku ülkeler ile bir çatışma içerisine girmekten kaçınarak taşın altına elini sokmak istememesi, komşu ülkelerde mülteci olan Suriyelilerin geri dönüş umutlarının tükenmesine neden olmaktadır. Nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan Suriye'nin mülteci konumuna düşmemek için ülkedeki savaşın tüm sert sonuçlarına göğüs gererek yaşadıkları yerlerde kalmak için mücadele eden kesimi de artık ülkeden göç etmenin planlarını yapmaya başlamıştır. Hedef alınan göç istikameti Avrupa olmasına rağmen bu kıtada bulunan fakir devletler yerine refah seviyesi yüksek başta Almanya olmak üzere Fransa, Hollanda, İngiltere, İtalya ve İskandinav ülkeleri Suriyeli mültecilerin yeni bir hayat kurmak istedikleri yaşam alanlarıdır. Türkiye'de bulunan Suriyeli mültecilerin büyük bir bölümü de Türkiye'de yerleşmek yerine imkânların olgunlaşması ile batıya göç etmek niyetindedir. Batıya olan göç hareketine her ne kadar Batılı devletler karşı çıkıp sert önlemler almaya çalışsa da hedeflenen batı ülkelerine ulaşan Suriyeli mültecilerin yardım gördükleri ilk kurumlar genellikle kilise destekli misyoner kuruluşları olmaktadır.

Mezheplerine her türlü yoldan insan kazandırmayı hedefleyen Hristiyan misyonerler, oluşan imkânları değerlendirerek Suriyeli göçmenlerin göç yollarındaki duraklardan itibaren mülteciler ile iletişimde olarak mültecilerin birçok ihtiyacına kiliselerden aldıkları destekler ile cevap vermeye çalışarak Hristiyanlık propagandası yapma görevini yerine getirmektedirler. Siyasi ve resmi hareketler içinde bulunmayarak faaliyetlerini birer sivil oluşum içinde gerçekleştirdikleri izlenimi

uyandırarak hem mültecilerin dikkati pek fazla uyandırılmamakta hem de devlet yöneticileri tarafından dikkate alınmamaya çalışan misyoner guruplar, Suriyeli mültecilere Protestan ve Katolik propagandası yapmaktadırlar. Türkiye gibi nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan ülkelerde bulunan Suriyeli mülteciler ile ilgilenmede Müslüman kesimden gelebilecek tepkiler nedeniyle tereddüt yaşayan Hristiyan misyonerler, belirlenmiş göç yolu noktalarında hareket serbestliği içinde propagandalarını gerçekleştirmektedirler. Diğer taraftan Batılı ülkelere ulaşan mültecilerin karşılaşacakları sorunları önceden tahmin edip bu sorunların çözümünde kullanılan yardımların Hristiyanlığa atfedilerek sağlandığının vurgulanması, misyoner gurupların izledikleri bir diğer yöntemdir. Bu yollun izlenilmesindeki amaç, yardım alan mültecilerin mutlaka kilise ile ilişkilendirilmesi sağlamaktır. Oluşacak bu ilişkinin devamının sağlanmasında da yardımların kilise tarafından kilise arazisi içerisinde gerçekleştirilmesine devam edilecektir. Yüzyıl önce olduğu gibi, mültecilerin Batılı ülkelere yerleşmesinden sonra bir diğer planlı uygulama olan eğitim faaliyetleri özellikle Suriyeli mültecilerin çocukları için tekrar devreye sokularak kilise-okul birlikteliğinde bu çocuklar hem dinlerinden kopartılacaklar hem de kendi öz ananelerine yabancılaştırılacaktır. Katolik ve Protestan misyonların uzun yıllar mücadelede bulunarak bir türlü etki altına alamadıkları Ortadoğu'nun Müslüman nüfusu bugün misyonerler tarafından ulaşılabilir bir hedef olarak görülmektedir. Misyonerler bu fırsatı mutlaka değerlendirmeye çalışacaklardır.

Millet birliğini, devletin dirlik ve bütünlüğü şeklinde gören II. Abdülhamit, kendisini Osmanlı halklarını bir arada tutmak için ülkesinde Hristiyanlık (Katolik ve Protestan) propagandası faaliyetinde bulunan misyonerlerin sunmaya çalıştığı hizmetleri vermeye ve iyileştirmeye adanmıştı. Osmanlı Suriyesi'nde çok kaliteli okullar ve hatta Tıp Fakültesi bile açtı. Osmanlı Suriyesi'ndeki halklar arasında ayırım gözetmeksizin herkesin devletin sunduğu bu hizmetlerden yararlandırılması sağlatıldı. Yirminci yüzyılın ilk yıllarına gelindiğinde Suriye'deki Amerikan okulları talep oluşmadığından dolayı kapanmaya başladı. Cemal Paşa'nın valiliği sırasında bölgede yapılan alt ve üst yapı yenilikleri, yeni yolların inşası, demiryolunun bölgeden geçirilmesi gibi girişimler bölgenin tarihinde ender rastlanabilecek reform atılımlarıdır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte bölgedeki Osmanlı yatırımların sekteye uğraması ve savaş sonrasında bölgenin Osmanlı yönetiminden

ayrılıp Batılı emperyalist devletlerin egemenliğine geçmesi bölgedeki ayrılıkçı düşüncede olanların sahip olduğu modernleşme hayalini canlandırmadı.

Suriye'nin Fransa mandası, Filistin'inin İngiltere mandası ile yüzleşmesi bölge halklarının “batı” kelimesinin anlamını tekrar sorgulamasına neden oldu. Manda döneminde bölgenin Protestan ve Katolik misyonerlik faaliyetlerini daha yoğun yaşaması, oluşan kimlik, dil ve din sorunlarının birer ayrımcılık aracına dönüşmesine neden olarak bölgede günümüze kadar gelen problemlerin temeli oldu. İşgaller ve sonrasında gelen manda yönetimleri dönemlerinde modernleşmeyi uman ve eski idarecisi olan Osmanlı Devleti'nin uygulamalarını beğenmeyen bugünkü Ortadoğu, Osmanlı Devleti'nin bölgede 400 yıl sağladığı huzura özlem duymaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, A. MKT. MHM: 700-5

BOA, A. MKT MHM: 450-53, 29

BOA, A. MKT MHM: 475-44,

BOA, BEO: 294-21989

BOA, ŞD. MIT: 2271-49,

BOA, ŞD. MIT: 2271-49,

BOA, Y. PRK AZN: 4-57, 7

BOA, Y. PRK MF: 2-57, 5

BOA, Y. PRK UM: 2-4, 8

BOA, Y. PRK UM: 19-70

BOA, HR. SYS: 2168-46

BOA, HR, SYS: 2884-46

BEO, AYN. D: 1633-489

Bilkent Üniversitesi American Board Arşivi

P.A.B.F.M.C. Reel 538. No:4.7.10

P.A.B.F.M.C. Reel 542. No:5.7.11.13.16.19.21.23.2628.31.32.34.36.39.40.42.44

P.A.B.F.M.C. Reel 545. No:3.18.20.21.23.25.27.28.31.33.37.39.43.45.46.48-50.52.56.58-72,

Missionary Herald Magazine Online Arşivi

“Letter From Mr. Fisk, Alexandria, February 10, 1822,” American Board of Commissioner for Foreign Mission The Missionary Herald. (Boston:Samuel T. Armstrong. Vol. 18 No. 2 July 1822): 218

Report of the Prudential Committee” American Board of Commissioner for Foreign Mission The Missionary Herald. (Boston:Samuel T. Armstrong. Vol. 16, Dec.1820): 265-268

American Board of Commissioner for Foreign Mission The Missionary Herald. (Boston:Samuel T. Armstrong. Vol. 15 (Dec.1819): 295-296

American Board of Commissioner for Foreign Mission “The Missionary Herald.” Vol. 15 No. 2 (Feb 1819): 93

American Board of Commissioner for Foreign Mission The Missionary Herald. (Boston:Samuel T. Armstrong. Vol. 15 Dec.1819): 295-296

American Board of Commissioner for Foreign Mission The Missionary Herald. (Boston:Samuel T. Armstrong. Vol. 16 June 1820): 123

“Mission to the Jews of Turkey.” American Board of Commissioner for Foreign Mission “The Missionary Herald.” Boston Mas Vol. 29 No. 12 (Dec. 1833): 442

Extracts from a Communication of Messr Bird, Smith, and Thomson” American Board of Commissioner for Foreign Mission “The Missionary Herald.” Vol. 30 No. 11 (Nov 1834): 410

“Letter from Mr. Goodell, dated Malta, July 1830.” American Board of Commissioner for Foreign Mission “The Missionary Herald.” Vol. 26 No. 12 (Dec. 1830): 373

American Board of Commissioner for Foreign Mission “The Missionary Herald.” Boston Mas Samuel T. Armstrong. Palestine Mission Missionary Herald. Vol 16 Dec 1820, 265-268

“Objects of the Missions to the Oriental Churches, and the means of Prosecuting Them.” American Board of Commissioner for Foreign Mission “The Missionary Herald.” Vol. 35 No. 1 (Jan 1839): 39

American Board of Commissioner for Foreign Mission “The Missionary Herald.” Vol. 70 No. 3 (March 1874): 74

American Board of Commissioner for Foreign Mission “The Missionary Herald.” Vol. 71 No. 8 (August 1875): 223

American Board of Commissioner for Foreign Mission “The Missionary Herald.” Vol. 70 No. 3 (March 1874): 73

Smith, Judson “Central Turkey College at Aintab.” American Board of Commissioner for Foreign Mission “The Missionary Herald.” 96 No. 6 (June 1900): 224

“A letter from Mr. Green dated 18 January.” American Board of Commissioner for Foreign Mission “The Missionary Herald.” Vol. 72 No. 4 (April 1876): 383

İnternet Kaynakları

Archbishop of Canterbury (2013). İçinde *Wikipedia, the free encyclopedia*. Available online http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Archbishop_of_Canterbury&oldid=581761327, 18 Temmuz 2013.

Church Mission Society (2014). İçinde *Wikipedia, the free encyclopedia*. Available online at http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Church_Mission_Society&oldid=608014306, 10 Temmuz 2014.

Daniel Bliss (2013). Available online at <https://www.aub.edu.lb/president/Documents/biographies/Daniel%20Blishtm>, updated on 9/20/2013, 30 Kasım 2015.

Gagosian, Josiah, *American Gospel Selling Mormon Salvation in the Ottoman Empire*. <http://thearmenite.com/2015/06/american-gospel-selling-mormon-salvation-in-the-ottoman-empire-josiah-gagosian/>, 12 Haziran 2015.

Imperial Orthodox Palesitine Society: <http://ippo.ru/history/name/>, 4 Mayıs 2015.

Saudi Aramco World: Wind From The West (2015). Available online at <http://www.aramcoworld.com/issue/196906/wind.from.the.west.htm>, updated on 4/23/2015, 23 Nisan 2015.

The Jewish Outreach Institute. Available online at <http://www.joi.org/qa/whatisrabbi.shtml>, 30 Kasım 2015.

The German settlers who left their mark on Palestine (2013). *BBC*. Available online at <http://www.bbc.co.uk/news/magazine-22276494>, 11 Ağustos 2013.

Wikipedia:Doğu Katolik Kiliseleri. Available online at http://tr.wikipedia.org/wiki/Do%C4%9Fu_Katolik_Kiliseleri, 4 Mart 2015.

Wikipedia:Arapça. Available online at <https://tr.wikipedia.org/wiki/Arap%C3%A7a>, 2 Temmuz 2015.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Aforoz>, 10 Nisan 2016.

<https://tech.idorg/blog/703-technology-on-a-mission-a-qsacred-opportunityq>, 18 Şubat 2016.

<http://www.millennialmormoncom/missionary-work-technology-driven-world/>, 11 Ocak 2016.

<http://www.kirche-in-not.de/>, 25 Ocak 2016.

<https://www.orientdienst.de/>, 25 Ocak 2016.

<http://www.gfa.org/donation/browse/items/tools-for-missionaries/>, 25 Ocak 2016.

<http://www.merf.org/> 25 Ocak 2016.

<http://aiceme.net/>, 20 Şubat 2016.

<http://www.evangelicalfellowship.ca/MiddleEastRefugees>, 22 Şubat 2016.

<http://www.globalministrieorg/mee/>, 25 Şubat 2016.

<http://content.time.com/time/world/article/0,8599,443800,00.html>, 18 Mart 2016.

Telif Eserler

Abu-Manneh, Butrus, "The Christians between Ottomanism and Syrian Nationalism: The Ideas of Butrus Al-Bustani," *International Journal of Middle East Studies*, S. 11, (1980), 287–304.

Abu J., Kamel, "The Millet System in the Nineteenth-Century Ottoman Empire," *The Muslim World*, S. 57, (1967), 212–223.

Ainsworth, William Francis, *Travel and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia*, London: W. Parker, 1842.

Aksu, Ayşe, *Osmanlı'da İki Amerikalı Misyoner Levi Parsons ve Pliny Fisk'in Anadolu ve Kudüs Seyehat Raporları*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2015

Akyüz, Yahya, "Abdülhamit Devri'nde Protestan Okulları ile İlgili Orijinal İki Belge," *A. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 3, (1970), 121-128.

Akgün, Seçil Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Mormon Misyonerler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Alan, Gülbadi, "Protestan Amerikan Misyonerleri. Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi," *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, (2001), 153–181.

Alkan, Necati, "Fighting for the Nusayrī Soul: State, Protestant Missionaries and the 'Alawīs in the Late Ottoman Empire," *Die Welt des Islams*, S. 52, (2012), 23–50.

Altın, Hamza, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri," *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13, (2008), 271–283.

Altundağ, Şinasi, *Kavalalı Mehmet Ali paşa isyanı. Mısır meselesi, 1831-1841*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Anderson, Betty, *The American University of Beirut: Arab Nationalism and Liberal Education*, Texas: University of Texas Pres, 2011.

Anderson, Rufus, *Missionary Paper: Promised Advent of the Spirit for the World's Conversion*, Boston: Crocker & Brewster, 1841.

_____, Rufus, *Memorial Volume of the First Fifty Years of the American Board*

of Commissioners for Foreign Mission, Boston: The Board, 1861.

_____, Rufus, *Foreign Missions: Their Relations and Claim*, New York: Charles Scribner, 1869.

_____, Rufus, *History of the Mission of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Oriental Churches*, Boston: Congregational Publishing Society, 1872.

Antakly, Waheeb George, *American Protestant Educational Missions: Their Influence on Syria and Arab Nationalism 1820-1923*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), American University, School of Education, 1976.

Antonius, George, *The Arab Awakening: The Story Of The Arab National Movement*, America: Simon Publication, 2001.

Aydın, Mehmet, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 1999.

Ayışığı, Metin, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye’ye Gelen Amerikan Heyetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004.

Bacha, Nahla Nola, Rima Bahous, “Foreign Language Education in Lebanon: A Context of Cultural and Curricular Complexities,” *Journal of Language Teaching and Research*, S. 2, (2011), 1320-1328.

Badem, Candan, *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*, Boston: Brill Academic Publisher, 2010.

Badr, Habib, “The Protestant Evangelical Community in the Middle East: Impact on Cultural and Societal Developments,” *International Review of Mission*, S. 89, (2000), 60–69.

Bağış, Ali İhsan, “İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasisinin Çaresizliği,” İçinde, İsmail Sosyal (Ed.): *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (1999), 45–55.

Bailey, Jack, *Inside a Mormon Mission The candid story of a faithful Mormon missionary*, Salt Lake City: Hawke, 1976.

Baktıaya, Adil, "Syrian Protestant College's Struggle Legitimacy as Reflected in Archival Sources," *Int. Rev. Turkology*, S. 1, (2008), 25–40.

_____, Adil, *Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu: Sosyo-Ekonomik Değişim Ve Siyasi Düşünce*, İstanbul: Bengi Yayınları, 2009.

Bartlett, Samuel Colcord, *Sketches of the Missions of the American Board*, Boston: The Board, 1872.

_____, Samuel Colcord, *Historical Sketch of the Missions of the American Board in Turkey*, Boston: ABCFM, 1878.

Barton, James L, "The Effect of the War on Protestant Missions," *The Harvard Theological Review*, S. 12, (1919), 1–35.

_____, James L, *Educational Missions*, Yayın yeri yok: Kessinger Publishing, 2010

Bar-Yosef, Eitan, "The Last Crusade? British Propaganda and the Palestine Campaign, 1917-18," *Journal of Contemporary History*, S. 36, (2001), 87–109.

_____, Eitan, *The Holy Land in English culture 1799-1917. Palestine and the Question of Orientalism*. Oxford, New York: Clarendon Press, 2005.

Bashshur, Munir A, "Higher Education and Political Development in Syria and Lebanon," *Comparative Education Review*, S. 10, (1966), 451–461.

Bayar, Dodge, *American University of Beirut: A Brief History of the University and the Land Which it Serves 1866-1941*, Beyrut: Khayat, 1958.

Ben-Arieh, Yehoshua, Moshe Davis, (Ed), *Jerusalem in the Mind of the Western World, 1800-1948*, Westport: Conn, 1997.

_____, Yehoshua, *Jerusalem in the 19th Century. The Old City*, Jerusalem: Yad Izhak Ben Zvi Institute, 1984.

Berkes, Niyazi, *Türkiye 'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Beşe, Ahmet, "İngiliz Amerikan Kayıtlarında Nusayriler," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, S. 54, (2010), 159–182.

Beşirli, Mehmet, "Kudüs'te Almanlar Tarafından Kurulan Bazı Hayır Müesseseleri ve Ortaya Çıkan Vergi Sorunları," *Cıpan M.; Hüseyin M. (Ed): I. Uluslararası*

Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk Alman İlişkileri Sempozyumu, 8-10 Ekim 2009, Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (2010), 103–114.

Beydilli, Kemal, *II. Mahmud Devri'nde Katolik Ermeni Cemâati ve Kilisesi'nin Tanınması (1830)*, Cambridge: Harvard Üniversitesi, 1995.

Bilgenoğlu, Ali, *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*, Antalya: Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2007.

Bliss, Frederick Jones, *The Reminiscences of Daniel Bliss*, New York: Fleming H. Revell Company, 1920.

Boogert, Maurits H. van den, *Capitulations And The Ottoman Legal System: Qadis, consuls And Beraths In The 18th Century*, Leiden, Boston: Brill Academic Pub, 2005.

Bond, Alvea. *Memoir of the Rev. Pliny Fisk, A. M.:Late Missionary to Palestine*, New York: Crocker and Brewster, 1828.

Bosworth, Edmund, “The Land of Palestine in the Late Ottoman Period as Mirrored in Western Guide Books,” *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)* S. 13, (1986), 36–44.

Bozkurt, Abdurrahman, “Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki Katolikleri Himaye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi,” *Tarih Dergisi*, S. 52, (2012), 123–150.

Bozkurt, Gülnihal, *Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.

Brown, Arthur, *A History of the Foreign Missionary Work of the Presbyterian Church in the United States of America*, New York: Revell, 1937.

Braude, Benjamin, “Foundation Myths of the Millet System,” İçinde, Benjamin Braude, Bernard Lewis (Ed), *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*. New York: Holmes & Meier Publisher, 1982.

Burckhardt, John Lewis, *Travel in Syria and the Holy Land*, London: John Murrey, 1822.

Buzpınar, Ş. Tufan, "Filistin Meselesinin Ortaya Çıkışında İngiltere'nin Rolü," *Türkiye Günlüğü* S. 68, (2002), 17–23.

_____, Ş. Tufan, "Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri," *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 10, (2003), 107–120.

Campos, Michelle U, *Ottoman Brother Muslims, Christians, and Jews in early twentieth-century Palestine*, Stanford, Calif: Stanford University Pres, 2011.

Carmel, Alex, *Christen als Pioniere im Heiligen Land*. Basel: Friedrich Reinhardt, 1981.

_____, Alex. "Der Missionar Theodor Fliedner als Pionier deutscher Palästina-Arbeit," *Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte*, S.14, (1985a), 191–220.

_____, Alex, "Competition, Penetration and Presence: Christian Activity and its Influence in Palestine," İçinde: Yehoshua Ben Arie and Israel Bartal, (ed), *The History of Eretz Israel, the Last Phase of Ottoman Rule (1799-1917)*, Jerusalem: Keter, (1983), 109-154.

_____, Alex, "The Activities of the European Powers in Palestine," *Asian and African Studies*, S. 19, (1985b), 43–91.

Cetin, Atilla, "Maarif Nazırı Ahmet Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkındaki Raporu," *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlarından, S. 10-11, (1983), 193–219.

Cevzilliler, Erkan, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde İngiliz Okullarına Dair Bir İnceleme," *Tarihin Peşinde*, S. 12, (2014), 119–155.

Charles, David, "You had the Alps, but We the Mount of Olives", *Mormon Missionary Travel in the Middle East (1884-1928)*, *Mormon Historical Studies*, S. 1, (2000), 93–126.

_____, David, "The Day the Brave Sons of Mohamed Saved a Group of Mormons," *Brigham Young University Studies*, S. 4, (2001), 237–250.

Chartier, Roger, *The Cultural Origen of the French Revolution*, Durham NC: Duke University Pres, 1991.

Clark, Peter, "Empire and Education under the Ottomans: Politics, Reform and

Resistance from the Tanzimat to the Young Turks,” *Asian Affairs*, S. 44, (2013), 292–294.

Cleveland, William L, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev: Mehmet Harmanacı, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.

Cooper, Anthony Ashley, “State Prospects of the Jews,” *The Quarterly Review*, S. 63, (1839), 166–192.

Cramer, Valmar, *Ein Jahrhundert Deutscher Katholischer Palästina Mission, 1855-1955*, Köln: J. P. Bachem, 1956.

Crawford, Elva Bogert, “Deutsche Interessen in Syrien und Palastina 1841-1898,” *American Historical Review*, S. 95, (1990), 216-255.

Crombie, Kelvin, *For the Love of Zion: Christian Witness and the Restoration of Israel*, London: Hodder & Stoughton, 1991.

_____, Kelvin, *A Jewish Bishop in Jerusalem: The Life Story of Michael Solomon Alexander*, Jerusalem: Nicolayson's Ltd, 2006.

Çağrı, Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara: İmge Yayınları, 2001.

Çatalbaş, Resul, “Anglikan (İngiliz) Misyoner Teşkilatlar”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, (2012), 121–138.

Çelik, Kürşat, “Misyonerlerin Suriye’de Sağlık Alanındaki Faaliyetleri İle Şam Tıp Fakültesinin,” *Jass*, S. 8, (2014), 139-164.

Kildani, Hanna, *Modern Christianity in the Holy Land: Development of the Structure of Churches and the Growth of Christian Institutions in Jordan and Palestine*, USA: Author House, 2010.

Dalyan, Murat G, “Amerikan Misyonerliğinde Kadın ve Kadının Rolü Ortadoğu Örneği,” *Turkish Studies*, S. 6, (2011), 341–358.

Danacıoğlu, Esra. “Osmanlı İmparatorluğu’nda American Board Okulları ve Ermeniler”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 3, (2000). 131–144.

Daniel, Robert L, *American Philanthropy in the Near East 1820-1960*, Athens: University of Ohio Pres, 1970.

_____, Robert L, “American Influences in the Near East before 1861,” *American Quarterly*, S. 16, (1964), 72–84.

Demiryürek, Halim, İsmail Ediz, “II. Wilhelm’min Osmanlı Devletini Ziyaretinin İngiliz Basınındaki Yansımaları,” İçinde *Cıpan Mustafa, Hüseyin Muşmal (Ed):I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk Alman İlişkileri Sempozyumu*, 8-10 Ekim 2009. Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (2010), 188–201.

Denecke, Dietrich, “German Motivation. Concepts, and Activity in the Exploration and Development of the Cultural Landscape in Nineteenth-Century Palestine,” İçinde, Haim G. (Ed.): *Germany and the Middle East: Past, Present, and Future*. Jarusalem: The Hebrew University Magnes Press, (2003). 185–199.

Dennis, James, *A Sketch of the Syria Mission*, New York: Mission House, 1872

Deringil, Selim, *The Well-Protected Domains:İdeology And The Legitimation Of Power In The Ottoman Empire, 1876-1909*, London: I.B. Tauri, 1998

Doğan, Mehmet Ali, “From New England into New Lands :The Begining of a Long story,” Mehmet A. D., Heather J. (Ed): *American missionaries and the Middle East. Foundational encounter*, Salt Lake City: University of Utah Press, (2011), 3–33.

_____, Mehmet Ali, Heather J. Sharkey, *American missionaries and the Middle East Foundational Encounter*, Middle East Studies Association of North America. Salt Lake City: University of Utah Pres, 2011.

_____, Mehmet Ali, *American Board Of Commissioners For Foreign Missions (Abcfm) And “ Nominal Christians ”: Elias Riggs (1810-1901) And American Missionary Activities In The Ottoman Empire*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Utah: The University of Utah, 2013.

Douwes, Dick, *Ottomans in Syria: A History of Justice and Oppression*, London/New York: I.B. Tauri, 2000.

Early, Edward, “American Missions in the Near East,” *Foreign Affairs*, S. 7, (1929), 398–417.

Eddy, David Brewer, *What Next in Turkey: Glimpses of the American Board's Work in the Near East*, Boston: American Board, 1913.

Ekinci, Abdullah, "Ortadoğu'da Ortaya Çıkan Heterodoks Akımların Tarihsel Arka Planı," *Türk Dünyası Tarih Araştırmaları*, S. 141, (2005), 83–98.

Elsbree, Oliver Wendell, "The Rise of the Missionary Spirit in New England, 1790-1815," *The New England Quarterly*, S. 1, (1928), 295–322.

Erdoğan, Dilşen İnce, *Amerikan Misyonerlerinin Faliyetleri ve Van Ermeni İsyanları (1896)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.

Eroğlu, Ahmet Hikmet, "Hıristiyanlığın Bölünme Sürecine Bir Bakış," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 41, (2000), 309–325.

Etteldorf, Raymond, *The Catholic Church in the Middle East*, New York: The Macmillan Company, 1959.

Farah, Ceasar E, "Protestantism and Politics: The 19th Century Dimension in Syria," David Kushner (Ed.): *Palestine in the Late Ottoman Period*, Leiden: BRILL, (1986), 320–322.

Favreau, Lilliea, Luise Marie, "The German Empire and Palestine: German pilgrimages to Jerusalem between the 12th and 16th century," *Journal of Medieval History*, S. 21, (1995), 321–341.

Felgentreff, Ruth, "Kaiserswerther Diakonissen in Jerusalem und Anderswo im Morgenland," Ronecker, Karl H, v.d., (Ed.): *Dem Erlöser der Welt zur Ehre: Festschrift zum hundertjährigen Jubiläum der Einweihung der evangelischen Erlöserkirche in Jerusalem*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, (1998), 72–80.

Fieldhouse, D. K, *Western imperialism in the Middle East 1914-1958*, Oxford, New York: Oxford University Pres, 2006.

Fildis, Ayşe Tekdalü, "The American Board's Vision of Protestant Anatolia and Fostering Armenian Nationalism 1810–90," *Middle Eastern Studies*, S. 48, (2012), 735–747.

Fleischmann, Ellen, "The Impact of American Protestant Missions in Lebanon on the Construction of Female Identity, c. 1860-1950," *Islam and Christian-Muslim Relations*, S. 13, (2002), 411–426.

- _____, Ellen, *The Nation and Its "new" Women: The Palestinian Women's Movement, 1920-1948*, California: University of California Press, 2003.
- Foerster, Frank, *Mission im Heiligen Land: Der Jerusalems-Verein zu Berlin 1852-1945*, Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1991.
- Fortescue, Adrian, *The Eastern Churches Trilogy: The Uniate Eastern Churches*, Piscataway: Gorgias Press, 2001.
- Fortna, Benjamin, *Imperial Classroom: Islam, the State, and Education in the Late Ottoman Empire*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Frantzman, Seth J, Glueckstadt W. Benjamin, v.d., "The Anglican Church in Palestine and Israel. Colonialism, Arabization and Land Ownership," *Middle Eastern Studies*, S. 47, (2011), 101–126.
- _____, Seth J, Ruth Kark, "The Catholic Church in Palestine/Israel: Real Estate in Terra Sancta," *Middle Eastern Studies*, S. 50, (2014), 370–396.
- Frankl, Ludwig, *To Jerusalem*, Viena: Knappelmacher, 1859.
- Frazer, Charles A, *Catholics and Sultans: The church and the Ottoman Empire 1453-1923*, London: Cambridge University Press, 1983.
- Freytag, Dr, "German Missions To Moslems In The Balkans And The Near East," *Muslim World*, S. 17, (1927), 394–400
- Friedman, Isaiah, *Germany, Turkey, and Zionism 1897-1918*, USA: Transaction Publisher, 1997.
- Friedman, Yaron, *Islamic History and Civilization, Nuṣayrī- 'Alawīs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*, Boston, MA, USA: Brill Academic Publisher, 2010.
- Fromkin, David, *A Peace To End All Peace. The Fall Of The Ottoman Empire And The Creation Of The Modern Middle East*, New York: H. Holt and Co, 2009.
- Gallagher, Nancy E, *Quakers in the Israeli-Palestinian conflict. The dilemmas of NGO humanitarian activism*. Cairo, New York: American University in Cairo Press: 2007.

Geldbach, Erich, "The German Protestant Network in the Holy Land", Davis, M., Ben-Arieh, Y. (Ed.): *With Eyes Toward Zion. Western Societies and the Holy Land*. London: Preeger, (1991), 150–169.

Gencer, Mustafa, *Imperialismus Und Die Orientalische Frage*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

_____, Mustafa, "The Congress of Berlin (1878) in Context of the Ottoman-German Relations," *Tarihin Peşinde*, S. 12, (2014), 293–313.

Gerber, Halil, *Ottoman Rule in Jerusalem, 1890–1914*. Berlin: K. Schwarz, 1985.

Gidney, William Thomas, *The History of the London Society for Promoting Christianity Amongst the Jews: From 1809 to 1908*, London: London Society for Promoting Christianity Amongst the Jew, 1908.

Gilbar, Gad G, *Ottoman Palestine, 1800–1914: Studies in Economic and Social History*, Boston: Brill Archive, 1990.

Gilley, Sheridan, "Introduction", İçinde Sheridan Gilley, Stanley, Brian (Ed): *The Cambridge History of Christianity: World Christianities c.1815-c.1914*. Cambridge: Cambridge University Press, (2006), 1–9.

Goren, Haim, "The German Catholic Holy Sepulchre Society: Activities in Palestine," Moshe D.(Ed.): *Jerusalem in the Mind of the Western World (With Eyes Toward Zion)*, London: Praeger, (1997), 155–172.

Grabill, Josef L, *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, Minneapolis: University of Minnesota Pres, 1971.

Grant, Ashel, *The Nestorians or the Lost Tribes*, London: John Murrey, 1841.

Greenberg, Ela, "Educating Muslim Girls in Mandatory Jerusalem," *International Journal of Middle East Studies*, S. 36, (2004), 1–19.

_____, Ela, *Preparing the Mothers of Tomorrow. Education and Islam in Mandate Palesitine*, Austin: University of Texas Pres, 2010.

Gross, Max L, *Ottoman Rule in the Province of Damascus, 1860-1909*, Georgetown: Georgetown University, 1979.

Gurock, Jaffery, *American Zionism: Missions and Politics: American Jewish History*, London: Taylor & Francis, 2014.

Günay, Selçuk, "II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan'da Arap Ayrılcı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 28, (1995), 85–108.

Haddad, Mahmoud, "The Rise of Arab Nationalism Reconsidered.," *International Journal of Middle East Studies*, S. 2, (1994), 201–222.

Haidostian, Paul, "The Future of Congregationalism in the Middle East," *International Congregational Journal*, S. 2, (2011), 32–38.

Haktan, Birsen, "Fransız Misyonerler Tarafından İstanbul ve Levant Misyonunun Oluşturulması," *Turkish Studies*, S. 4, (2014), 207–223.

Hallote, Rachell, *Bible, Map, and Spade: The American Palestine Exploration Society, Frederick Jones Bliss, and the Forgotten Story of Early American Biblical Archaeology*, Pistacataway: Gorgias Press LLC, 2006.

Handy, Robert T, *The Holy Land in American Protestant Life, 1800-1948. A documentary history*, New York: Arno Press (American-Holy Land studies), 1981.

Hanssen, Jens, *Fin de siècle Beirut: Making of an Ottoman Provincial Capital*, Oxford: Oxford University Pres, 2005.

Hauser, Julia, *German Religious Women In Late Ottoman Beirut. Competing mission* Leiden: Koninklijke Brill NV (Studies in Christian Mission, 45), 2015.

Haydaroğlu, İlknur Polat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme," *Bellekten*, S. 203, (1990), 627–652.

Heyer, Friedrich, *2000 Jahre Kirchengeschichte des heiligen Landes: Märtyrer, Mönche, Kirchenväter, Kreuzfahrer, Patriarchen, Ausgräber und Pilger*, Münster: LIT Verlag, 2000.

Hitti, Philip K, *History of Syria*, New York: Macmillan Company, 1951.

_____, Philip K, *Lebanon in History from the Earliest Times to the Present*, New York: Macmillan Company, 1967.

Holsten, Walter, "Israel und Palastina im Missionsdenken des 19. Jahrhunderts," *Evangelische Theologie*, S. 14, (1954), 212–226.

Holtrop, Pieter N, Hugh McLeod, *Missions And Missionarie The Ecclesiastical History Society*: The Boydell Pres, 2000.

Hopwood, Derek, *The Russian Presence in Syria and Palestine, 1843-1914*. Oxford: Oxford University Pres, 1969.

Hourani, Albert, "The Ottoman Background of the Modern Middle East", İçinde Kemal Karpat (Ed.). *The Ottoman State and Its Place in World History*, Boston: BRILL, (1974), 61–79.

_____, Albert, "The Arab Awakening Forty Years After", Derek H. (Ed.): *Studies in Arab History, 1978-87*, London: Maacmillan, (1990), 33–40.

_____, Albert, *A history of the Arab people* New York, NY: Warner Book, 1992.

Hummel, Thomas C, "The Christian Protestant Presence in the Middle East," *Bulletin of the Royal Institute for inter-faith studies*, S. 2, (2005), 193–223.

Hunt, Lynn, *Politics, Culture and Class in the French Revolution*. Berkeley: University of California Press, 1984.

Hutchison, William R, *Errand to the world. American Protestant thought and foreign mission* Chicago: University of Chicago Press, 1993.

Hüseyin, Erdem, *Hıristiyanlık'ta Kongregesyonel Akımın Ortaya Çıkışı ve Görüşleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Işık, Ramazan, "1820-1950 Yılları Arasında Suriye ve Lübnan'da Protestan Misyonerlerin Kadınlara Yönelik Faaliyetleri," *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, (2010), 167–187.

_____, Ramazan, "Osmanlının Son Dönemlerinde Marunîlerin Lübnan'da Bağımsız bir Hıristiyan Devleti Kurma Girişimlerinin Fikri Temelleri," *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilgiler Dergisi*, S. 2, (2005), 413–432.

_____, Ramazan, "Mormonluk ve Mormon Kilisesi Üzerine bir Araştırma," *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, (2006), 165–190.

İnalçık, Halil, Donald Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, London: Cambridge University Press, 1994.

İnan, Uğur, *Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.

İskefiyeli, Zeynep, "Misyonerliğe Adanmış Bir Ömür: Joseph Kingsbury Green," *History Studies*, S. 4, (2013), 281–300.

Jessup, Henry H, *The Women of the Arabs*, New York: Dodd & Mead, 1873.

_____, Henry H, *Fifty-three Years in Syria*, New York: Garnet, 2002.

Jeynes, William, David W Robinson, *International Handbook of Protestant Education* Netherlands: Springer, 2012.

Jordan, Lois H, *Ramallah Teacher. The life of Mildred White, Quaker missionary*. Indiana: Lois Harned Jordan, 1995.

Kaminsky, Uwe, "German Home Missions Abroad. The Orient Arbeit of the Deaconess Institution Kaiserwerth in the Ottoman Empire," Heleen Murre Van Den Berk. (Edt.): *New Faith in Ancient Lands Western Missions in the Middle East in the Nineteenth and Early Twentieth Centurie*, Leiden: BRILL, 2006, 191–211.

Kampffmeyer, Georg, "Mission und Islam im arabischen Orient," *Die Welt des Islams*, S. 16, (1934), 6–22.

Kane, Eileen M, "Pilgrims, Piety, and Politics: The Founding of the First Russian Ecclesiastical Mission in Jerusalem," Martin T., Michael M. (Edt): *Christian Witness Between Continuity and New Beginnings: Modern Historical Missions in the Middle East*: LIT Verlag Münster, 2006, 177–198.

Kark, Ruth, "Millenarism and Agricultural Settlement in the Holy Land in the Nineteenth Century," *Journal of Historical Geography*, S. 1, (1983), 47–62.

_____, Ruth, *American consuls in the Holy Land, 1832-1914*, North American ed. Jerusalem, Detroit: Magnes Press, Hebrew University; Wayne State University Press (America-Holy Land monographs series), 1994.

_____, Ruth, "The Impact of Early Missionary Enterprises on Landscape and Identity Formation in Palestine, 1820-1914," *Islam & Christian-Muslim Relations*, S. 2,

(2004), 209–235.

_____, Ruth, “Missionary Societies in the Holy Land in an International Context,” *Deutche in Palästina und ihr Anteil an der Modernisierung des Lande* Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, (2008), 14–29.

_____, Ruth, Haim Goren, “Pioneering British exploration and scriptural Geography: The Syrian Society/The Palestine Association,” *The Geographical Journal*, S. 3, (2011), 264–274.

_____, Ruth, Haim Goren, v.d., “The Impact of Early German Missionary Enterprise in Palestine on Modernization and Environmental and Technological Change, 1820-1914,” İçinde Martin Tamcke, & Micheal Marten, (Edt.), *Christian Witness Between Continuity and New Beginning Modern Historical Missions to the Middle East*, , (2006), 145–177.

_____, Ruth, Shlomit Langboim, “Missions and Identity Formation among the People of Palestine. The Case of the Jewish Population,” İçinde *The Social Dimension of Christian Missions in the Middle East: Historical Studies of the 19th and 20th Centuries*, (2010), 101–120.

_____, Ruth, Seth J. Frantzman, “American Communes and the Holy Land,” *Communal Societies: Journal of Communal Studies Associations*, S. 1, (2008), 55–84.

Kavas, Ahmet, “Afrika Misyonerleri Cemiyeti. Beyaz Babalar (Peres Blancs),” *Milel ve Nihal*, S. 2, (2004), 9–39.

Kawerau, Peter, *Amerika und die orientalischen Kirchen. Ursprung und Anfang der Amerikanischen Mission unter den National kirchen Westasien*, Berlin: Walter De Greytur, 1958.

Kayalı, Hasan, *Jön Türkler ve Araplar. Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, Istanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayinlari, 1998.

Kedourie, Elie, *England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire, 1914-1921*, London: Westview Press, 1956.

Kenanoğlu, Macit, *Osmanlı Millet Sistemi. Mit ve Gerçek*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2004.

Kennedy, Judd W, *American Missionaries in Turkey & Northern Syria and the Development of Central Turkey and Aleppo Colleges, 1874 - 1967.*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Collage of Villiam, Virginia, 2008.

Khalaf, Samir, *Protestant Missionaries in the Levant: Ungodly Puritans, 1820-1860*, Canada: Routledge, 2012.

Khalidi, Walid, *Before Their Diaspora A photographic history of the Palestinians, 1876-1948*, Beirut: The Institute for Palestine Studies, 1984.

Kılıç, Selami, "Ermeni Dostu Olarak Tanınan Bir Alman Din Adamı Dr. Johannes Lepsius," *Atatürk Araştırmaları Dergisi*, S. 51, (2001), 585–603.

Kılıç, Sezen, *Türk Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları (1822'den 1945'e Kadar)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2005.

Kieser, Hans Lucas, *İskalanmış Barış, Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

_____, Hans Lucas, *Nearest East: American Millennialism and Mission to the Middle East*. Philadelphia: Temple University Press, 2010.

_____, Hans Lucas, "Mission as Factor of Change in Turkey (nineteenth to first half of twentieth century)," *Islam and Christian–Muslim Relations*, S. 4, (2002), 391–410.

Kocabaşoğlu, Uygur, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika.19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul: Arba, 1991.

_____, Uygur, *Majestelerinin Konsolosları: İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980.

Konan, Belkıs, "Osmanlı Devletinde Protégé (Koruma) Sistemi," *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 58, (2009), 189–229.

Kramer, Martin, *Arab Awakening and Islamic Revival*, London: Transaction Publ, 2008.

Kreutz, Andrej, *Russia in the Middle East: Friend Or Foe?* Michigan: Greenwood Publishing Group, 2007.

Ksikira, Constantia, "Evangelising the Orient; New England Womanhood in the Ottoman Empire, 1830-1930," *Archivum Ottomanicum*, S. 16, (1998), 279–292.

Kushner, David, "The Ottoman Governors of Jerusalem 1864-1914", *Middle Eastern Studies*, S. 3, (1987), 274–290.

Küçük, Mehmet Alparslan, "Anadolu'da Protestan Ermeni Milleti'nin Oluşumu," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, (2009), 153–186.

Kütükoğlu, Mübahat, *Berat*, TDV İslam Ansiklopedisi, vol. 5, 1992.

Laurie, Thomas, *Historical sketch of the Syria Mission*, USA: American Board of Commissioners for Foreign Mission Press, 1862.

Lee, Rosa C, *The Story of the Ram Allah Mission*, Richmond: Board of Foreign Missions of the Yearly Meeting of Friends for New England, 1912.

Lee, Mordecai, "Governing the Holy Land", *Public Administration in Ottoman Palestine, 1516-1918*," *Digest of Middle East Studies*, (2000), 1–28.

Leest, Charlotte Van Der, *Conversion and Conflict in Palestine: The Missions of the Church Missionary Society and the Protestant Bishop Samuel Gobat*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Leiden University, Faculty of Religious Studies, 2008.

Lefebvre, Georges, *The Coming of the French Revolution*. New Jersey: Princeton University Press, 1967.

Lewis, Bernard, *Ortadoğu: İki Bin yıllık Ortadoğu Tarihi*, 9. Baskı. Ankara: Arkadaş Yayınları, 2013.

Lindner, Christine B, "Colonial Encounters among English and Palestinian Women, 1800–1948," *Middle Eastern Studies*, S. 5, (2010), 782–785.

_____, Chrisitne. B, *Negotiating the Field: American Protestant Missionaries in Ottoman Syria, 1823 to 1860*, Edinburg: Edinburg University, 2009.

Lindsay, Rao H, *Nineteenth Century American Schools in the Levant: A Study of Purposes*, Michigan: University of Michigan, School of Education, 1965.

_____, Rao H, *A History of the Missionary Activities of The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints in the Near East, 1884-1929*, Utah: Brigham Young University, 1958.

_____, Rao H, "The Dream of Mormon Colony in the Near East," *Dialogue: A Journal of Mormon Thought*, S. 1, (1966), 50–68.

Lipman, Vivian D, *Americans and the Holy Land through British Eyes, 1820-1917: A Documentary History*, London: V.D., 1989.

Langboim, Schlomit, *The Jewish Response to the Missionary Activity in Eretz Israel, 1882-1917*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), The Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem, 2007.

Loosley, Emma, "Archaeology and Cultural Belonging in Contemporary Syria: The Value of Archaeology to Religious Minorities", *World Archaeology*, S. 4, (2005), 589–596.

Löffler, Roland, *Protestanten in Palästina Religionspolitik, Sozialer Protestantismus und Mission in den Deutschen Evangelischen und Anglikanischen Institutionen des Heiligen Landes 1917-1939*, Stuttgart: Kohlhammer, 2008.

Luckhoff, Martin, *Anglikaner und Protestanten im Heiligen Land: Das gemeinsame Bistum Jerusalem (1841-1886)*, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 1998.

Lybarger, Loren D, "For Church or Nation? Islamism, Secular-Nationalism, and the Transformation of Christian Identities in Palestine," *Journal of the American Academy of Religion*, S. 4, (2007), 777–813.

Lyde, Samuel, *The Ansyreeh and Ismaeeleh: A Visit to the Secret Sects of Northern Syria, with a View to the Establishment of Schools*, London: Hurst and Blackett Publishers, 1853.

Makdisi, Ussame, *Reclaiming the Land of the Bible: Missionaries, Secularism, and Evangelical Modernity*," *The American Historical Review*, S. 3, (1997), 680–713.

_____, Ussame, *Artillery of Heaven: American Missionaries and the Failed Conversion of the Middle East*, United States of America: Cornell University Press, 2009.

- Malki, Elias, *Protestant Education in the Middle East*, İçinde William Jeynes, David W. Robinson (Ed): International Handbook of Protestant Education, Netherlands: Springer, (2012), 569–572.
- Ma'oz, Moshe, *Middle Eastern Minorities Between Integration and Conflict*, Washington, DC: Washington Institute for Near East Policy, 1999.
- March, Abe F, *To Beirut And Back: An American in the Middle East*, Publish America: America, 2006.
- Marshall, Thomas William M, *Christian Missions; Their Agents and Their Results*, London: Longman, Green. 1863
- Marten, Micheal, *Attempting to Bring the Gospel Home: Scottish Missions to Palestine, 1839-1917*, London: I. B. Tauri, 2006.
- Masters, Bruce, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World The Roots of Sectarianism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Maughan, Steven, *Mighty England Do Good: Culture, Faith, Empire, and World in the Foreign Missions of the Church of England, 1850-1915*, Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company, 2014.
- McCarthy, Justin, *Osmanlı'ya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2001.
- McKale, Donald M, "Germany And The Arab Question Before The World War I," *Historian*, S. 2, (1997), 311–325.
- Meyer, Edina, “Die Dormition auf dem Berg Zion in Jerusalem, eine Denkmalskirche Kaiser Wilhelms II. im Heiligen Lande”, *Architectura*, S. 14, (1984), 149–170.
- Midhad, Ali Haydar, *The Life of Midhad Pasha*. New York: Arno Press, 1973.
- Mirbach, Freiherr E, *Die Reise des Kaisers und der Kaiserin nach Palästina*, Berlin: E. Mittler, 1899.
- Moscrop, John James, *Measuring Jerusalem: The Palestine Exploration Fund and British Interests in the Holy Land*, Leicester: Leicester University Press, 2000.

- Mutlu, Şamil, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul: Gökkuşbu, 2005.
- _____, Şamil, "Beyrut Vilayeti'nde Amerikan Misyoner Okulları ve Suriye Protestan Koleji," *Tarih Dergisi*, (2009), 107–128.
- Naili, Falestin, "Before the Templers: The millenarist settlement in Artas," *Jerusalem Quarterly*, S. 50, (2012), 37–46.
- Nassar, Issam, *European Portrayals of Jerusalem: Religious Fascinations and Colonialist Imagination*, New York: Edwin Mellen Press, 2006.
- Neill, Stephen, *A History of Chrisitan Mission*, New York: Penguin Book, 1986.
- Nelson, William, *Silver Chimes in Syria Glimpses of a Missionary's Experience* Philedelfia: Westminister Press, 2013.
- Obenzinger, Hilton. "Holy Land Narrative and American Covenant: Levi Parsons, Pliny Fisk and the Palestine Mission," *Religion & Literature*, S. 2/3, (2003), 241–267.
- Okkenhaug, Inger Marie, "Gender and Missions in the Middle East," *Social Sciences and Missions*, S. 1, (2010), 1–6.
- _____, Inger. Marie *To Give the Boys Energy, Manliness, and Self-Command in Temper: The Anglican Male Ideal and St. George's School in Jerusalem, c.1900– 40*. İçinde Inger Marie Okkenhaug, Ingvild Flakerud (Ed): *Gender, Religion and Change in the Middle East. Two Hundered Years of History*, New York: Berg, (2005), 47–68.
- Oren, Micheal, *Power, Faith and Fantasy: America in the Middle East, 1776 to the Present*. New York: Norton, 2007.
- Ortaylı, İlber, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler," *TODAİE*, S. 3, (1982), 88–96.
- _____, İlber, "19. Yüzyılın sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar," *Osmanlı Araştırmaları*, S. 4, (1984), 89–113.
- _____, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. 9. Baskı. İstanbul: Alkım Yayınları, 2006.
- Othman, Enaya. "Meeting at Middle Ground" *American Quaker Women's Two*

Palestinian Encounters," *Jerusalem Quarterly*, S. 50, (2012), 47–65.

Öke, Kemal Mim, "The Ottoman Empire, Zionism, and the Question of Palestine (1880-1908)," *International Journal of Middle East Studies*, S. 3, (1982), 329–341.

Öztürk, Ayhan, "Amerikan Bord'un Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devletinde Kurduğu Misyonlar," *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, (2007), 63–74.

Penrose, Stephen, *That They May Have Life: The Story of the American University of Beirut: 1866-1941*, Beirut: American University of Beirut, 1970.

Peri, Oded, *Christianity Under Islam in Jerusalem The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Time*, Leiden, Boston, Köln: BRILL, 2001.

Perry, Yaron, *British Mission to the Jews in Nineteenth-Century Palestine*, London, Frank Cas, 2003.

Petermann, Julius Heinrich, *Reisen im Orient*, Leipzig: Veit, 1860.

Philips, Clifton, *Protestant America and the Pagan World: The First Half Century of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1810 - 1860*. Cambridge: Harvard Univ. Press, 1969.

Pikkert, Pieter, *Protestant Missionaries to the Middle East*, Hamilton, Ont: WEC, 2008.

Pittman, Lester, *Missionaries and Emissaries: The Anglican Church in Palestine*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Virginia: University of Virginia, 1998,

Porter, Andrew, "Cultural imperialism' and protestant missionary enterprise, 1780–1914," *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, S. 3, (1997), 367–391.

_____, Andrew, *Imperialism, Altruism, and Missionary*. İçinde Simon, Eleanor H. Tejirian, Reeva Spector (Ed): *Altruism and Imperialism: Western Cultural and Religious Missions in the Middle East*. New York: Columbia University Press, 2002, 1–13.

_____, Andrew, *Religion Versus Empire: British Protestant Missionaries and Overseas Expansion, 1700-1914*, Manchester: Manchester University Pres, 2004.

Quataert, Donald, *The Ottoman Empire, 1700–1922*, Cambridge: Cambridge

University Press, 2008.

Reeves, Ellington B, "Women, Protestant Missions, and American Cultural Expansion, 1800 to 1938: A Historiographical Sketch," *Social Sciences and Missions*, S. 2, (2011), 190–206.

Reeves, Ellington Barbara, Kathryn Kish Sklar, v.d., *Competing Kingdoms: Women, Mission, Nation, and the American Protestant Empire, 1812–1960*, Durham: Duke University Press, 2009.

Richter, Julias, *A History of Protestant Missions in the Near East*. USA: Oliphant, Anderson & Ferrier, 1910.

Riggs, Alice Shepard, *Shepard of Aintab*. Princeton: Gomidas Institute, 2001.

Robert, Dana Lee, *American Women in Mission: A Social History of Their Thought and Practice*, Atlanta: Mercer University Press, 1996.

Robson, Laura, *The Making of Sectarianism: Arab Christians in Mandate Palestine*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. America: Yale University, 2009.

_____, Laura, "Church, State, and the Holy Land", *British Protestant Approaches to Imperial Policy in Palestine, 1917-194*," *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, S. 3, (2011a), 457–477.

_____, Laura, *Colonialism and Christianity in Mandate Palestine*. Texas: University of Texas Press, 2011b.

_____, Laura, "Archeology and Mission: The British Presence in Nineteenth-Century Jerusalem," *Jerusalem Quarterly*, S. 40 (2000), 5–17.

Rogers, Stephanie, *Inventing the Holy Land American Protestant pilgrimage to Palestine, 1865-1941*, Lanham, Md: Lexington Book, 2011.

Sabra, George, *Truth and service: a history of the Near East School of Theology*, Beirut: Librairie Antoine, 2009.

Salt, Jaremy, *Imperialism, Evangelism and the Ottoman Armenians, 1878-1896*, New York: Psychology Press, 1993.

Satış, İhsan, *XIX. Yüzyılda Kutsal Yerler Sorunu Osmanlı Devleti, Kudüs ve Hristiyanlık*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas Sosyal

Bilimler Enstitüsü, 2015.

Schellner, Ludwig, *Reisebriefe aus heiligen Landen*. Köln: Mendelsohn, 1910.

Schlicht, Alfred, *Frankreich und die Syrischen Christen 1799-1861*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1891.

Schmidt, Clausen K., *Vorweggenommene Einheit: Die Gründung des Bistums Jerusalem im Jahre 1841*, Berlin: Lutherisches Verlagshaus, 1965.

Schneider, Ladislaus, "Ein Wohlgemeintes Wort an Katholiken Deutscher Zunge für das Heilige Land," *Sonntagsblatt für das katholische Volk*, (1880), 130–134.

Schneider, Suzanne, "The other partition: religious and secular education in British Palestine," *Critical Studies in Education*, S. 1, (2014), 32–43.

Schölch, Alexander, *Europa und Palästina 1838-1917*. İçinde Mejcher, Helmut, Alexander Schölch, (Ed.): *Die Palästina-Frage 1917-1948*. Paderborn: Ferdinand Schoeningh, (1981), 11–46.

_____, Alexander, *European Penetration in the Economic Development of Palestine, 1856-82*. İçinde Roger Owen (Ed.): *Studies in the Economic and Social History of Palestine in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, London: Oxford, (1982), 10–87.

_____, Alexander, "Britain in Palestine, 1838-1882: The Roots of Balfour Policy," *Journal of Palestine Studies*, S. 1, (1992), 39–56.

Schöllgen, Gregor. *Imperialismus und Gleichgewicht: Deutschland, England und die Orientalische Frage 1871-1914*, Munich: Oldenbourg, 1984.

Shamir, Shimon, "The Modernization of Syria: Problems and Solutions in the Early Period of Abdulhamid," İçinde William R. Polk ve Richard L. Chambers (Ed.): *Beginnings of Modernization in the Middle East*. Chicago: University of Chicago Press, 1968, 333-381.

Schnabel, Eckhard J., *Paul the Missionary: Realities, Strategies and Methods*, Downers Grove, Ill. : IVP Academic, 2008.

Schneer, Jonathan, *The Balfour Declaration: The Origins of the Arab-Israeli Conflict*, Çev: Akkoyunlu, A. Cevat İstanbul: Kırmızı Kedi (Kırmızı Kedi Yayınevi Tarih, 141), 2010.

Sharkey, Heather J., "Christians among Muslims: The Church Missionary Society in the Northern Sudan," *The Journal of African History*, S. 1, (2002), 51–75.

Silberman, Neil Asher, *Digging for God and Country: Exploration, Archeology, and the Secret Struggle for the Holy Land, 1799-1917*, New York: Knopf, 1982.

Sinno, Abdel Rauf, "Deutsche Interessen in Syrien und Palästina 1841-1898: Aktivitäten Religiöser Institutionen, Wirtschaftliche und Politische Einflüsse," *Studien zur modernen islamischen Orient*, vol. 3. Berlin: Baalbek Verlag, (1982), 1–163.

Smart, William B, *Mormonism's last colonizer The life and times of William H. Smart*, Logan, Utah: Utah State University Pres, 2008.

Somel, Akşin, *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire, 1839-1908: Islamization, Autocracy, and Discipline*, Boston: BRILL, 2001.

Sonyel, Salahi R., "Tanzimat And Its Effect on the Ottoman Empire," *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 31 Ekim-3 Kasım 1989*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVI. Dizi,-Sa.5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, 373–378.

_____, Salahi R., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Koruma (Protégé) Sistemi ve Kötüye Kullanışı," *Bellekten*, S. 213, (1991), 359–370.

_____, Salahi R., *Minorities and The Destruction of the Ottoman Empire*, Ankara: Turkish Historical Society Printing House (129), 1993.

Southgate, Horatio, *Narrative of a Tour through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia, With Observations on the Condition of Mohammedanism and Christianity in Those Countries*, London, New York: Tilt and Bogue, 1842.

Soy, Bayram, "Arap Milliyetçiliği", *Ortaya Çıkışından 1918'e kadar*," *Bilig*, S. 30, (2004), 173–202.

Spagnolo, John P., "French Influence in Syria Prior to World War I: The Functional Weakness of Imperialism," *The Middle East Journal*, Sayı:1, (1961), 45–62.

Speer, Robert, *Missions and Politics in Asia Studies of the Spirit of the Eastern Peoples, the Present Making of History in Asia, and the Part Therein of Christian Missions*, New York: Fleming H. Revell Company, 1898.

Stanley, Brian, *The Bible and the Flag: Protestant Missions and British Imperialism in the Nineteenth and Twentieth Centurie*, Michigan: Apollo, 1990

_____, Brian, *Missions, Nationalism, and the End of Empire*, Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2003.

Stavrou, Theofanis George, *The Russian Imperial Orthodox Palestine Society, 1882-1914*, Indiana: Indiana University Press, 1961.

_____, Theofanis George, *Russian interests in Palestine:1882 - 1914; a study of religious and educational enterprise*, Thessalonike: Inst. for Balkan Studie, 1963.

Stoecker, Helmut, Helmut Nimschowsky, "Morocco 1898-1914," İçinde Helmut Stoecker (Ed.): *German imperialism in Africa. From the beginnings until the Second World War*, London, Atlantic Highlands, N.J.: C. Hurst; Humanities Press International, (1986), 230–249.

Stransky, Thomas, "Origins of Western Christian Missions in Jerusalem and the Holy Land," İçinde: Yehoshua Ben-Arieh, Davis, Moshe (Ed.): *Jerusalem in the Mind of the Western World, 1800-1948*. Westport: Praeger Conn, 1997.

Strong, William E, *The Story of the American Board*, Boston: The Pilgrim Pres, 1910.

Şişman, Adnan, *XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde yabancı devletlerin kültürel ve sosyal müesseseleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.

Talhami, G. Hashem, *Syria and the Palestinians: The Clash of Nationalism* Florida: University Press of Florida, 2001.

Talhamy, Yvette, "The Fatwas and the Nusayri Alawis of Syria," *Middle Eastern Studies*, S. 2, (2010), 175–194.

_____, Yvette, "American Protestant Missionary Activity among the Nusayris (Alawis) in Syria in the Nineteenth Century," *Middle Eastern Studies*, S. 2, (2011a), 215–236.

_____, Yvette, "Conscription among the Nusayris ('Alawis) in the Nineteenth Century," *British Journal of Middle Eastern Studies*, S. 1, (2011b), 23–40.

_____, Yvette, "The Nusayri and Druze Minorities in Syria in the Nineteenth Century The Revolt against the Egyptian Occupation as a Case Study," *Middle Eastern Studies*, S. 6, (2012), 973–995.

Tamcke, Martin, "Johann Worrlein's Travels in Palestine," İçinde *Modern Historical Missions in the Middle East*, Münster: Transaction Publisher, 2006.

Taylor, Alan R., *The American Protestant Mission and the Awakening of Modern Syria, 1820-1870*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Georgetown University, Georgetown, 1957.

Tejirian, Eleanor H., Simon Reeva Spector, *Conflict, Conquest, and Conversion: Two Thousand Years of Christian Missions in the Middle East*, Columbia: Columbia University Press, 2013.

Tekeli, İhan, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi (154, 7), 1999.

Thayer, Lucius Ellsworth "The Capitulations of Ottoman Empire and The Question of Their Abrogation As It Effects The United States," *The American Journal of International Laws*, (1923), 207–229.

Thompson, Elizabeth Maria Bowen, *The Daughters of Syria: A Narrative of Efforts by the Late Mr Bowen Thompson, for the Evangelization of the Syrian Females*, London: Seeley Jackson, & Halliday, 1872.

Tibawi, Abdül Latif, "Educational Policy and Arab Nationalism in Mandatory Palestine," *Die Welt des Islams*, S. 1, (1955), 15–29.

_____, Abdül Latif, "Arab Education in Mandatory Palestine: A Study of Three Decades of British Administration," *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, S. 4, (1957), 590-591.

_____, Abdül Latif, "The American Missionaries in Beirut and Butrus al-Bustani," İçinde Albert Hourani (Ed.): *Middle Eastern Affairs*, London: Chatto and Windus, (1963), 144–146.

_____, Abdül Latif, "Russian cultural penetration of Syria - Palestine in the nineteenth century (Part I)," *Journal of The Royal Central Asian Society*, S. 2, (1966a), 166–182.

_____, Abdül Latif, *British Interests in Palestine 1800-1901: A Study of Religious and Educational Enterprise*, Oxford: Oxford University Press, 1961.

_____, Abdül Latif, *American Interest in Syria: 1800-1901: A Study of Educational, Literary and Religious Work*, London: Clarendon Press, 1966b.

_____, Abdül Latif, *The Genesis and Early History of the Syrian Protestant College*. Edited by Fuad Sarruf Tamim. Beirut: American University of Beirut, 1967.

_____, Abdül Latif, *A modern history of Syria, including Lebanon and Palestine*. London: Macmillan, 1969.

Tibi, Bessam, *Arap Milliyetçiliği*, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998.

Trumpener, Ulrich, "Germany and the End of the Ottoman Empire," İçinde Marian Kent (Ed.): *Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, London: Frank Cass Publishers, (2005), 107–136.

Turan, Ömer, "Amerikan Misyonerlerine Ermeni Patrikhanesi'nin Tepkisi," İçinde Edt.: Metin Hülügü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, EUSAS II, Cilt:3, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, (2008), 405-438.

_____, Ömer, "Osmanlı'nın Son Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Amerikan ve Alman Misyonerlik Faaliyetleri ve Rekabeti," İçinde Ramazan Çalık, Mustafa Çıpan, Hüseyin Muşmal, Claus Schönig (Ed.): *I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk Alman İlişkileri Sempozyumu*, C. 1, Konya: Konya Valiliği Yayınları, (2010). 478–504.

Turtle, Henry John, *Quaker service in the Middle East With a history of Brummana High School, 1876-1975*, London: Friends Service Council, 1975.

Ünal, Uğur, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri 1897-1907*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2015.

Vahapoğlu, Hidayet, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990.

Van Den Berg, Heleen Murre, "Migration of Middle Eastern Christians to Western Countries and Protestant Missionary Activities in the Middle East. A Preliminary Investigation," *The Journal of Eastern Christian Studies*, S. 1/2, (2002), 39–49.

_____, Heleen Murre, "Simply by Giving to them Maccaroni. Anti Roman Catholic Polemics in early Protestant Missions in the Middle East, 1820-1860," İçinde Martin Tamcke, Michael Marten (Ed): *Christian Witness Between Continuity and New Beginnings*, Modern Historical Missions in the Middle East, Münster: LIT Verlag Münster, (2006a), 63–80.

_____, Heleen Murre, "The Middle East Western Missionaries and the Eastern Churches, Islam and Judaism," İçinde Sheridan Gilley, Stanley, Brian (Ed): *The Cambridge History of Christianity: World Christianities c.1815-c.1914*, Cambridge: Cambridge University Press, (2006b), 458–472.

_____, Heleen Murre, "Interpreting Welfare and Relief in the Middle East Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia," Book Review, *Church History and Religious Culture*, S. 1-3, (2009), 415–416.

_____, Heleen Murre, "An Inheritance with Sarah: Women in the church of the East (1500-1850)," İçinde Vinzenz Von Lerin (Ed.): *Internationale Kirchliche Zeit Schrift*, vol. 3. 3 volume Bern: Stampfli Publikationen AG, (2010a), 190–208.

_____, Heleen Murre, "Our Jarusalem Bertha Spafford Vester and Christianity in Palestine during the British Mandate," İçinde Rory Miller (Ed.): *Britain, Palestine, and Empire: The Mandate Year*, London: Ashgate Publishing, Ltd, (2010b), 67–85.

_____, Heleen Murre, "The Study Western Mission in the Middle East (1820-1920)," İçinde Norbert Friedrich, Uwe Kaminsky, Roland Löffler (Ed): *The Social Dimension of Christian Missions in the Middle East: Historical Studies of the 19th and 20th Centurie* Stutgart: Franz Steiner Verlag, (2010c), 35–55.

_____, Heleen Murre, "Mesopotamian Chrisitanity," İçinde George Thomas Kurian (Ed.): *The encyclopedia of Christian civilization*," Malden, MA: Blackwell Pub. Ltd., (2011a), 1484–1490.

_____, Heleen Murre, "Syriac Orthodox Church" İçinde George Thomas Kurian (Ed.): *The encyclopedia of Christian civilization*, Malden, MA: Blackwell Pub. Ltd., (2011b), 2304–2309.

_____, Heleen Murre, "Nineteenth-Century Protestant Missions and Middle Eastern Women: An Overview," İçinde Inger Marie Okkenhaug, Ingvild Flakerud (Ed): *Gender, Religion and Change in the Middle East. Two Hundred Years of History*, New York: Berg, (2005), 103–122.

_____, Heleen Murre, "Why Protestant Churches? The American Board and the Eastern Churches Missions Among 'Nominal' Christians (1820-1870)," İçinde Pieter Holtrop, Hugh McLeod (Ed): *Missions And Missionaries*, United Kingdom: The Boydell Press, (2000), 98–111.

Verdeil, Chantal, "Between Rome and France Intransigent and Anti Protestant Jesuits in the Orient The Beginning of Jesuit Missions of Syria 183-1864," İçinde Martin Tamcke, Michael Marten (Ed.): *Christian Witness Between Continuity and New Beginnings: Modern Historical Missions in the Middle East*, Münster: LIT Verlag (2006), 23–32.

Vogel, Lester I., *To See A Promised Land: Americans and the Holy Land in the Nineteenth Century*, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2010.

Vovchenko, Dennis, "Creating Arab Nationalism? Russia and Greece in Ottoman Syria and Palestine (1840–1909)," *Middle Eastern Studies*, S. 6, (2013), 901–918.

Walker, Mary A., "The American Board and the Oriental Church A Brief Survey of Policy Based on Official Documents," *International Review of Mission*, (1976), 214–223.

White, Ann, "Counting the Cost of Faith: America's Early Female Missionaries," *Church History*, S. 2, (1988), 19–30.

White, Daughton, *In God's Empire: French Missionaries and the Modern World*, Oxford: Oxford University Press, 2012.

Williams, George, *The Holy City: Historical, Topographical, and Antiquarian Notices of Jerusalem*, London: J.W. Parker, 1849.

Womack, Deanna F, "Imperial Politics & Missionary Practices: Comparative Transformations in Anglo-American and Russian Orthodox Missions in Syria-Palestine," *ARAM*, S. 25, (2013), 1–18.

_____, Deanna F, "Syrian Protestants& the Case of the Beirut Church. Re-imagining the American Missionary Encounter in Ottoman Syria," *Syrian Studies Association Bulletin*, S. 1, (2014), 1–9.

Yarç, Güler, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Hastaneleri," Ramazan Ç., Mustafa Ç., Hüseyin M., Claus (Ed): *I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk Alman İlişkileri Sempozyumu*, Cilt 1. Konya: Konya Valiliği Yayınları, (2010), 505–525.

Yazbak, Mahmood. "Templars as Proto-Zionists? The "German Colony" in Late Ottoman Haifa," *Journal of Palestine Studies*, S. 4, (1999), 40–54.

Yetişkin, Memet, "The Ottoman Way of Governing Multi-Ethnic and Multi-Religious Communities," *OTAM*, S. 21, (2007), 135–168.

Yetkiner, Cemal, *American Missionaries Armenian Community and the Making of Protestantism in the Ottoman Empire 1820-1860*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), The City University Of New York, New York, 2010.

Yorulmaz, Şerife, "Osmanlı-Fransız İlişkileri Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanmaları (19. ve 20. Yüzyıl Başları)," *OTAM*, (2000), 747–764.

Yücel, İdris, *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Bord'un Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2005.

Zachs, Fruma, "Toward a Proto-Nationalist Concept of Syria? Revisiting the American Presbyterian Missionaries in the Nineteenth-Century Levant," *Die Welt des Islams*, S. 2, (2001), 145–173.

_____, Fruma. "From the Mission to the Missionary: The Bliss Family and the Syrian Protestant College (1866-1920)," *Die Welt des Islams*, S. 2, (2005), 255–291.

EKLER

Tablolar

Tablo 1 Nablus'taki İngiliz okulları (Cevzîliler, 2014)

Nablus	2 (Kız), 2(Erkek)	İngiliz Cemiyeti	Protestan	1856	Ruhsatsız
Nablus - Rafıdyá	3	İngiliz Cemiyeti	Protestan	1860	Ruhsatsız
Nablus - Zıbab	1 (Kız)	İngiliz Cemiyeti	Protestan	1874	Ruhsatsız
Nablus - Berka	1 (Kız)	İngiliz Cemiyeti	Protestan	1874	Ruhsatsız
Nablus - Sebtiye	1 (Erkek)	İngiliz Cemiyeti	Protestan		Ruhsatsız
Nablus - Beyt-i emrin	1 (Erkek)	İngiliz Cemiyeti	Protestan		Ruhsatsız
Nablus - Nısf-ı cebel	1 (Erkek)	İngiliz Cemiyeti	Protestan	1884	Ruhsatsız
Nablus - Tuyas	1 (Erkek)	İngiliz Cemiyeti	Protestan		Ruhsatsız
Nablus - Gahm	1 (Erkek)	İngiliz Cemiyeti	Protestan		Ruhsatsız

Tablo 2 Halep'teki İngiliz Anglikan okulları (Cevzîliler, 2014)

Bulunduğu Yer	Tesis Tarihi	İsmi veya Tesis Eden Cemiyet	Ruhsat Tarihi
Halep	1854	İngiltere Presbyterian Kilisesi	1850/1851
Halep		İngiliz Protestan	1 Mart 1902
Halep		Amerikalı Protestan	Ruhsatsız
Antakya	1876	İskoçya ve İrlanda Presbyterian Kilisesi	Ruhsatsız
Antakya	1882	İngiliz Protestan	Ruhsatsız
Antakya	1884	İngiliz Protestan	Ruhsatsız
İdlib	1900	İskoçya ve İrlanda Presbyterian Kilisesi	16 Aralık 1900

Tablo 3 Beyrut Amerikan Üniversitesinin tıp bölümünde okutulan dersler (Çelik, 2014)

Birinci Yıl	Fizik, Organik ve İnorganik Kimya, Tıp Tarihi, Anatomi, Histoloji
İkinci Yıl	Anatomi, Deontoloji, Tıp Müfredatı, Tedavi Usulleri, Eczacılık, Hijyen, Uygulamalı Klinik Eğitimi
Üçüncü Yıl	İç ve Dış Hastalıklar Teorik ve Uygulamalı, Anatomi, Bulaşıcı Bakteri, Genel Cerrahi, Göz Hastalıkları, Doğum, Kadın ve Çocuk, Cildiye, Teorik ve Uygulamalı Klinik Eğitimi
Dördüncü Yıl	İç ve Dış Hastalıklar, Uygulamalı Hasta Tedavisi, Genel Cerrahi, Teorik ve Uygulamalı Klinik Eğitimi, Tıp Kanunu

Tablo 4 Beyrut'taki İngiliz okulları (Cevziziler 2014)

Bulunduğu Yer	Okul Sayısı	İsmi veya Tesis Eden Cemiyet	Tesis Tarihi	Ruhsat Tarihi
Beyrut	6 (Kız)	Suriye İngiliz Okulları	1860	1848/1849
Beyrut	2 (Erkek)	Suriye İngiliz Okulları	1860	1848/1849
Beyrut	1 (Kız)	Scotland İngiliz Cemiyeti	1866	Ruhsatsız
Beyrut	1 (Erkek)	Scotland İngiliz Cemiyeti	1865	Ruhsatsız
Beyrut	1 (Erkek)	"St. Jorj" Sanayi Okulu, Scotland İngiliz Cemiyeti	1868	Ruhsatsız
Beyrut - Sur	1 (Erkek)	Suriye İngiliz Okulları	1860	1848/1849

Tablo 5 Akka'daki İngiliz cemiyetlere bağlı okullar (Cevzilliler 2014)

Akkâ	1 (Kız)	ChurchMissionary Society		Ruhsatsız
Akkâ	1 (Erkek)	ChurchMissionary Society		Ruhsatsız
Akkâ - Kefer-Yassif	1 (Erkek)	ChurchMissionary Society		Ruhsatsız
Akkâ - Taberiye	1 (Kız)	Edinburgh Galilee Mission		29 Aralık 1891
Akkâ - Taberiye	1 (Erkek)	Edinburgh Galilee Mission		29 Aralık 1891
Akkâ - Safed	1 (Kız)	Scottish Mission Society		29 Aralık 1891
Akkâ - Safed	1 (Kız)	London Church Society	1883	Ruhsatsız
Akkâ - Safed	1 (Erkek)	London Church Society	1883	Ruhsatsız
Akkâ - Hayfa	1 (Kız)	Jerusalem and the East Mission		30 Ocak 1896
Akkâ - Hayfa	2 (Kız)	ChurchMissionary Society		Ruhsatsız
Akkâ - Hayfa	1 (Erkek)	ChurchMissionary Society		Ruhsatsız
Akkâ - Şifaamr	1 (Kız), 1(Erkek)	ChurchMissionary Society	1872	Ruhsatsız
Akkâ - Şifaamr - Ablin	1 (Kız), 1(Erkek)	ChurchMissionary Society	1872	Ruhsatsız
Akkâ - Nasıra	5 (Kız), 1(Erkek)	İngiliz Protestan Cemiyeti	1865/1866	Ruhsatsız
Akkâ - Nasıra - Kefer Kena	1 (Kız), 1(Erkek)	İngiliz Protestan Cemiyeti	1861/1862	Ruhsatsız
Akkâ - Nasıra - Mecdel	1 (Kız), 1(Erkek)	İngiliz Protestan Cemiyeti	1864/1865	Ruhsatsız
Akkâ - Nasıra - Reyne	1 (Kız), 1(Erkek)	İngiliz Protestan Cemiyeti	1865/1866	Ruhsatsız
Akkâ - Nasıra - Malûl	1 (Kız)	İngiliz Protestan Cemiyeti	1882/1883	Ruhsatsız
Akkâ - Nasıra - Yafa	1 (Kız)	İngiliz Protestan Cemiyeti	1865/1866	Ruhsatsız

Tablo 6 Şam'da çeşitli Anglikan misyon örgütlere bağlı okullar (Cevizliler 2014)

Bulunduğu Yer	Okul Sayısı	Tesis Tarihi	İsmi veya Tesis Eden Cemiyet	Ruhsat Tarihi
Şam - Bâb Tuma	1 (erkek)	1847	Irish Presbyterian Mission	26 Ekim 1893
Şam - Harab	1 (kız)	1853	Irish Presbyterian Mission	26 Ekim 1893
Şam - Hare-el men	2 (kız)	1867	British Syrian School	3 Temmuz 1868
Şam - Tâli'-el fikh	1 (kız)	1868	British Syrian School	3 Temmuz 1868
Şam - Bâbü'l-musalla	1 (erkek)	1875	British Syrian School	3 Temmuz 1868
Şam - Kameriyye	1	1871	London Jews Society	3 Temmuz 1868
Nebek	1	1857	Irish Presbyterian Mission	2 Mayıs 1894
Nebek - Deyru'l-atyye	1	1857	Irish Presbyterian Mission	2 Mayıs 1894
Nebek - Yabrud	1	1896	Irish Presbyterian Mission	2 Mayıs 1894
Vâdiu'l-acem - Aynü'ş-şuarâ	1	1863	Irish Presbyterian Mission	23 Mayıs 1897
Vâdiu'l-acem - Beludan	1	1874	Irish Presbyterian Mission	23 Mayıs 1897
Vâdiu'l-acem - Arne	1	1878	Irish Presbyterian Mission	23 Mayıs 1897
Vâdiu'l-acem - Cedide	1 (erkek)	1884	ChurchMissionary Society	Ruhsatsız
Raşiya	1 (kız), 1 (erkek)	1863	Irish Presbyterian Mission	23 Mayıs 1897
Raşiya - Zuhru'l-ahmer	1	1875	Irish Presbyterian Mission	23 Mayıs 1897
Raşiya - Kefer Kavk	1	1882	Irish Presbyterian Mission	23 Mayıs 1897
Salt	1 (kız), 1 (erkek)	1870	ChurchMissionary Society	10 Eylül 1900
Aclun - Husn	1 (kız), 1 (erkek)	1884	ChurchMissionary Society	Ruhsatsız
Hums - Karye-teyn	1	1873	Irish Presbyterian Mission	23 Mayıs 1897
Hasbiya	1	1863	British Syrian School	1869
Baalbek	1 (kız)	1874	British Syrian School	1869
Haresta	1	1897	British Syrian School	1869

Tablo 7 Filistin bölgesindeki Protestan misyonların açtıkları okullarda eğitim alan kız öğrencilerin sayısı hakkında (Greenberg 2010).

<i>Location</i>	<i>School</i>	<i># Pupils c. 1896</i>	<i># Pupils 1900/1901</i>
French Schools			
Acre	Sisters of Nazareth	220	250
Shfa Amr	Sisters of Nazareth	150	X
Haifa	Sisters of Nazareth	250	150
Nazareth	Sisters of Nazareth	210	150
Nazareth	Sisters of St. Joseph	110	60
Jerusalem	Sisters of the Rosary	20	X
Jerusalem	Sisters of Zion	187	150
Jerusalem	Sisters of Charity	20	X
Jerusalem	Sisters of St. Joseph	395	120
Bethlehem	Sisters of St. Joseph	445	272
Ramallah	Sisters of St. Joseph	110	X
Jaffa	Sisters of St. Joseph	220	X
Ramleh	Sisters of St. Joseph	70	X
German Schools			
Haifa	German Catholics	X	30
Jerusalem	Talitha Kumi	X	118
Jerusalem	Schmidt's College		
Jerusalem	German orphanage	X	34
English Schools			
Nazareth	English, intermediate	X	98
Nazareth	English, primary	X	83
Acre	English	X	150
Kafr Yasif	English	X	70
Haifa	English	X	150
Nablus	English	X	30
Jaffa	Tabeetha	X	69
Lod	Unspecified Protestant	X	60
Ramla	Unspecified Protestant	X	60

Tablo 8 Osmanlı Suriye'sinde faaliyet gösteren Alman misyon kurumları (Yarcı, 2010)

Cemiyet Adı	Kurulduğu-Faal Olduğu Yer	Kurucuları	Faaliyet Alanı
Deutscher Verein für das Heilige Land (Mukaddes Topraklar için Alman Birliği)	Filistin	Templer Cemiyeti'nin Filistin'deki faaliyetlerine yardım eden Almanlar tarafından kuruldu.	Filistin'deki Almanlar adına dini ve kültürel müesseseler tesis etmek
Hilfs Verein der Deutschen Juden (Alman Musevileri Yardımlaşma Derneği)	Filistin		Musevilerin Kutsal topraklara gelmesini organize etmek
Verein der Freunde des Medizinischen Liebeswerkers in Urfa (Urfa tıbbi Şefkat Çalışmaları dostları)	İsviçre 1907	Urfa'da Alman Hastanesinin kurucuları, mensupları ve dostları	Urfa Alman Hastanesine ve Dom teşkilatına yardımda bulunmak
Deutscher Hilfsverein in Bagdat (Bagdat Alman Yardımlaşma Derneği)	Bağdat	Personellerinden bazıları casusluk yaptıkları şüphesiyle göz altına alındı	
Anglo-Prussian Piskoposluğu	Kudüs		Kudüs'te Anglo Prussian piskoposluğunu kurmak ve devam ettirmek
Saint Şarl Buruma (Sen Şal Bruma Alman Cemiyeti)	Kudüs ve Şam		
Gemano İsrailiyet (Alman Musevi Cemiyeti)	Filistin		Fakir Musevilere yardım etmek
Templar Cemiyeti	Filistin		
Deutsch Orient Mission (Alman Doğu Cemiyeti)	Almanya-Maraş	Lepsius	Urfa Alman hastanesini tesis etmek
Saint Jean (Sen Jan Tarikatı)			
Kaiserwert Diakonissis (Alman Yardım Cemiyeti, Kayzer Diyakonizleri)	Munster-Almanya	Theodor Fliedner	
Horaf Biraderleri Cemiyeti	Kudüs		Cemiyet üyeleri Kudüs'te Cüzzamlılar için tedav merkezi meydana getirdi.
Arz-ı Mukaddes Alman Cemiyeti ve Arz-ı Filistin Alman Cemiyeti	Filistin		Köln'den yardım almaktaydı
Alman Katolik Cemiyeti	Kudüs,		

Tablo 9 Filistin'de bulunan İngiliz okulları (Cevizliler 2014)

Bulunduğu Yer	Kız Okulu Sayısı	Erkek Okulu Sayısı	Tesis Tarihi	İsmi veya Tesis Eden Cemiyet	Ruhsat Tarihi
Kudus-i Şerif		1	1839	Sımai Okulu, London Jews Society	Ruhsatsız
Kudus-i Şerif	1		1856	London Jews Society	21 Ocak 1891
Kudus-i Şerif		1	1857	London Jews Society	Ruhsatsız
Kudus-i Şerif		1	1853	Church Missionary Society	26 Temmuz 1893
Kudus-i Şerif	1		1876	Church Missionary Society	Ruhsatsız
Kudus-i Şerif		1	1876	Church Missionary Society	Ruhsatsız
Kudus-i Şerif	1		1888	Anglican	Ruhsatsız
Kudus-i Şerif		1	1899	Anglican	Ruhsatsız
Kudus-i Şerif	1		1873	Anglo Jews Association	4 Kasım 1893
Yafa	1		1863	Tabita Mission School	17 Aralık 1897
Yafa		2	1865		Ruhsatsız
Yafa		1	1890	Sıbyan Mektebi	Ruhsatsız
Gazze	1		1868		Ruhsatsız
Gazze		1	1868		Ruhsatsız
Remle	1		1860		Ruhsatsız
Remle		1	1860		Ruhsatsız
Remle		1	1868		Ruhsatsız
Remle		1	1878		Ruhsatsız
Beytu'l-lahm	1		1878	Enstitü, Church Missionary Society	6 Temmuz 1887
Birzid	1		1880		Ruhsatsız
Birzid		1	1880		Ruhsatsız
Leyda	1		1860		Ruhsatsız
Tayyibe	1		1878		Ruhsatsız
Aynefa		1	1880		Ruhsatsız
Abud		1	1878		Ruhsatsız

Resimler

Resim 1 Katie Gabriel ve Quaker misyonuna ait Ramallah'taki Friends Girs School'un ilk öğrencileri. Osmanlı Suriyesi'nden olup sonradan misyonerlerin etkisiyle Protestanlığa geçen Katie Gabriel, Lübnan'daki Protestan okullarında aldığı eğitim sonrası misyoner yardımcısı olarak birçok okulda görev aldı. Ramallah'taki Quaker (Kuveykir) misyonunun Friends Girs School adlı okulun gelişmesinde misyonerlere önemli katkı sağladı. 1889-1906 yılları arasında Katie Gabriel bu okulda başöğretmen görevini üstlenmişti. Kaynak: (Lee, 1912:27)

*Resim 2 Amerikan Quaker (Kuveykir) misyonuna bağlı bir okul, Ramallah, 1898 civarı
Kaynak: (Lee, 1912:29)*

Resim 3 Amerikan Quaker misyon okulu ve kız öğrencileri 1937 Kaynak: (Othman, 2012:47)

Resim 4 Ramallah'taki Quaker misyonuna bağlı bir diğer kız okulu, Kaynak : (Othman, 2012:49)

Resim 5 Kuds'ü ziyaret eden Rus hacı adayları, Kaynak: (Orthodox Pilgrim center "Russia in Colors" in Jerusalem Arşivi)

Resim 6 Imperial Orthodox Palestine Society örgütünü Beyit Yala'daki kız okulu, Kaynak: (Orthodox pilgrim center "Russia in colors" in Jerusalem Arşivi)

Resim 7 Imperial Orthodox Palestine Society örgütünün Suriye Homs şehrindeki erkek okulu, Kaynak: (Orthodox Pilgrim center "Russia in Colors" in Jerusalem Arşivi)

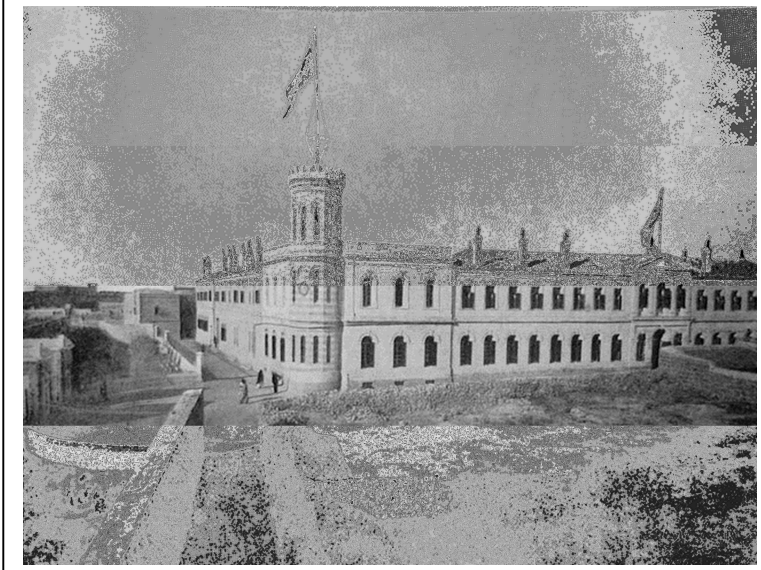
Resim 8 Tripoli'deki Ortodoks Rus Misyonuna bağlı erkek okulu, Kaynak: (Orthodox pilgrim center "Russia in colors" in Jerusalem Arşivi)

Resim 9 Filistin'deki Rus misyonuna bağlı bir erkek okulu, öğrenci ve öğretmenleri ile birlikte, 1889. Kaynak: (Orthodox Pilgrim Center "Russia in Colors" in Jerusalem Arşivi)

Resim 10 Kudüs'teki Rus konsülü, Kaynak: (Orthodox pilgrim center "Russia in colors" in Jerusalem Arşivi)

*Resim 12 Kudüs'teki Russian Ecclesiastical Mission binası,
Kaynak: (Russia In Colors In Jarusalem Arşivi)*

Resim 11 Kudüs'te Ortodoks Rus Misyonu tarafından yönetilen sadece kız çocuklarının eğitim aldığı bir okul ve öğrencileri. Kaynak: (Orthodox pilgrim center "Russia in colors" in Jerusalem Arşivi)

Resim 13 Russian Ecclesiastical Mission in Jerusalem
Kaynak: (Orodoks Hacılarn Merkezi Kudüs "Russia in colors" in Jerusalem Arşivi)

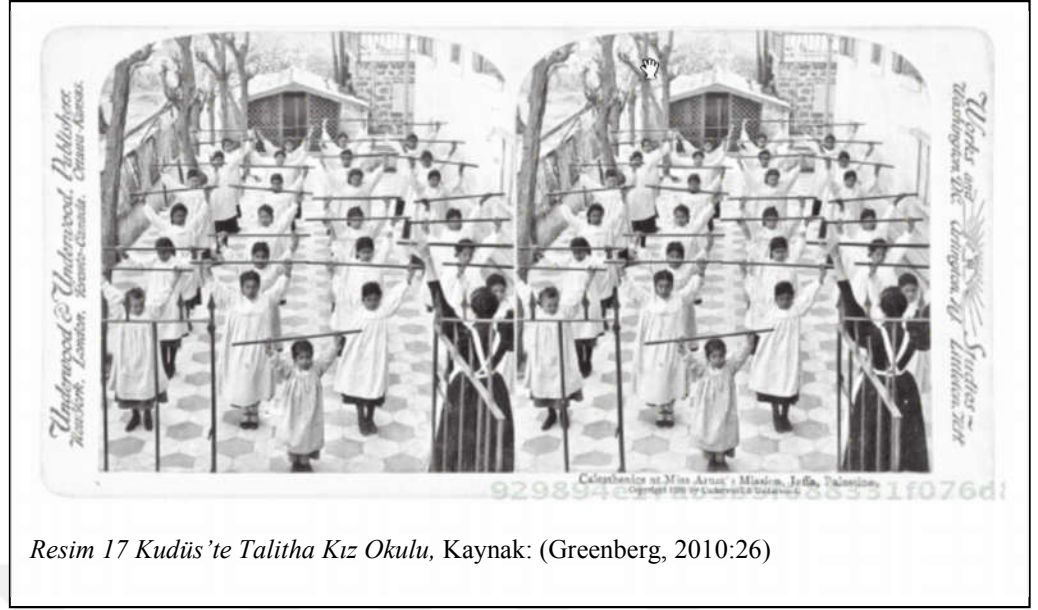
Resim 14 Filistin Rus Misyonu
Kurucusu Uspenski Kaynak :
(Orthodox pilgrim center "Russia in colors" in Jerusalem Arşivi)

Resim 16 Suriye Protestan Koleji diğer adıyla Beyrut Amerikan Üniversitesi Kaynak: (International Encyclopedia of the First World War)

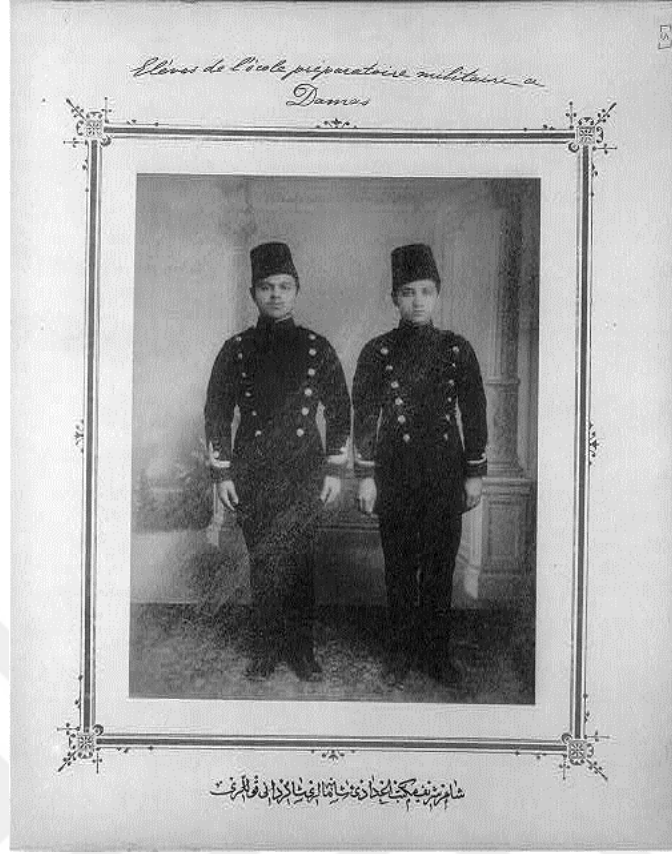
Resim 15 Kudüs'te yer alan İncil'de bahsedildiği tahmin edilen tarihi kalıntıları ziyaret eden bir turist gurubu ve onlara klavuzluk eden bir yerli, 1880, Kaynak: (Robson, 2000:5)

Resim 17 Kudüs'te Talitha Kız Okulu, Kaynak: (Greenberg, 2010:26)

Resim 18 Amerikan Quaker misyonunun "Girls Training School" adlı okulun kız öğrencileri Ramallah Filistin, Kaynak: (Othman, 2012:58)

Resim 19 Osmanlı Rüşdiyesi, Şam-i Şerif Rüşdiye-i Askeri-i, Şam, Kaynak: (Library of Congress II. Abdülhamid Arşivi)

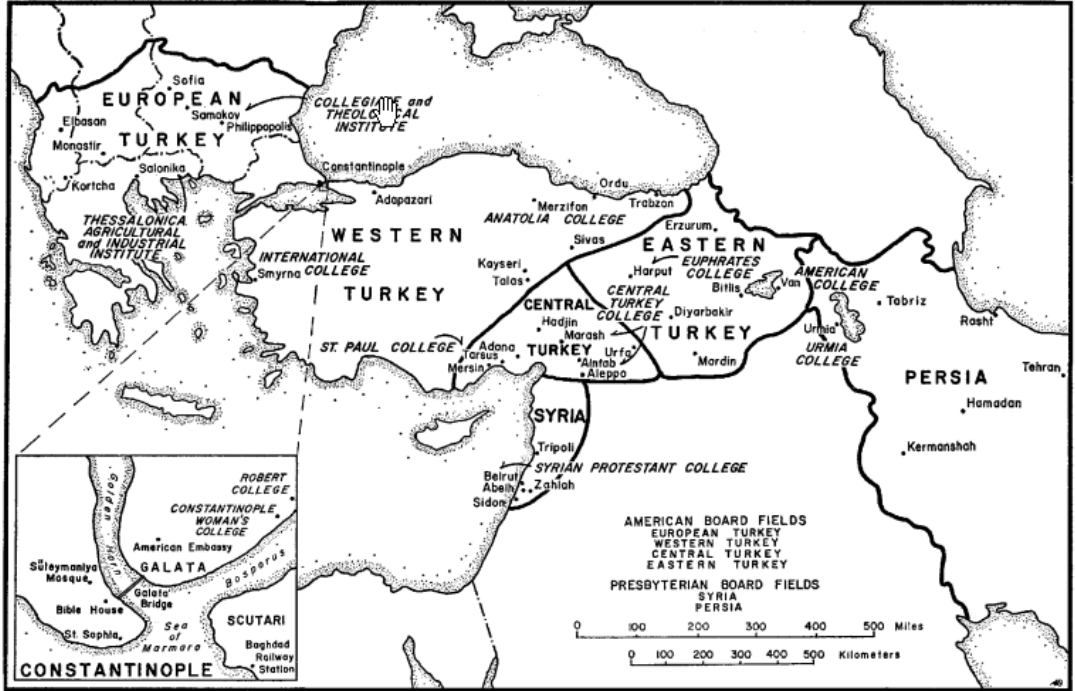
Resim 20 Şam-i Şerif Mekteb-i İdadi-i, Şam, Kaynak: (Library of Congress II. Abdülhamid Arşivi)

MISSIONARIES IN BEIRUT, 1871

Back Row (Beginning at left): James S. Dennis, George E. Post, H.H. Jessup, Samuel Jessup, William Bird.
Front Row: Dr. Van Dyck, S.E. Calhoun, W.W. Eddy, D. Bliss, William M. Thomson

Resim 21 Beyrut'ta görevli American Board misyonerleri, Kaynak: (Jessup, 1910:412)

Map 2. Mission fields, stations, and colleges, 1914

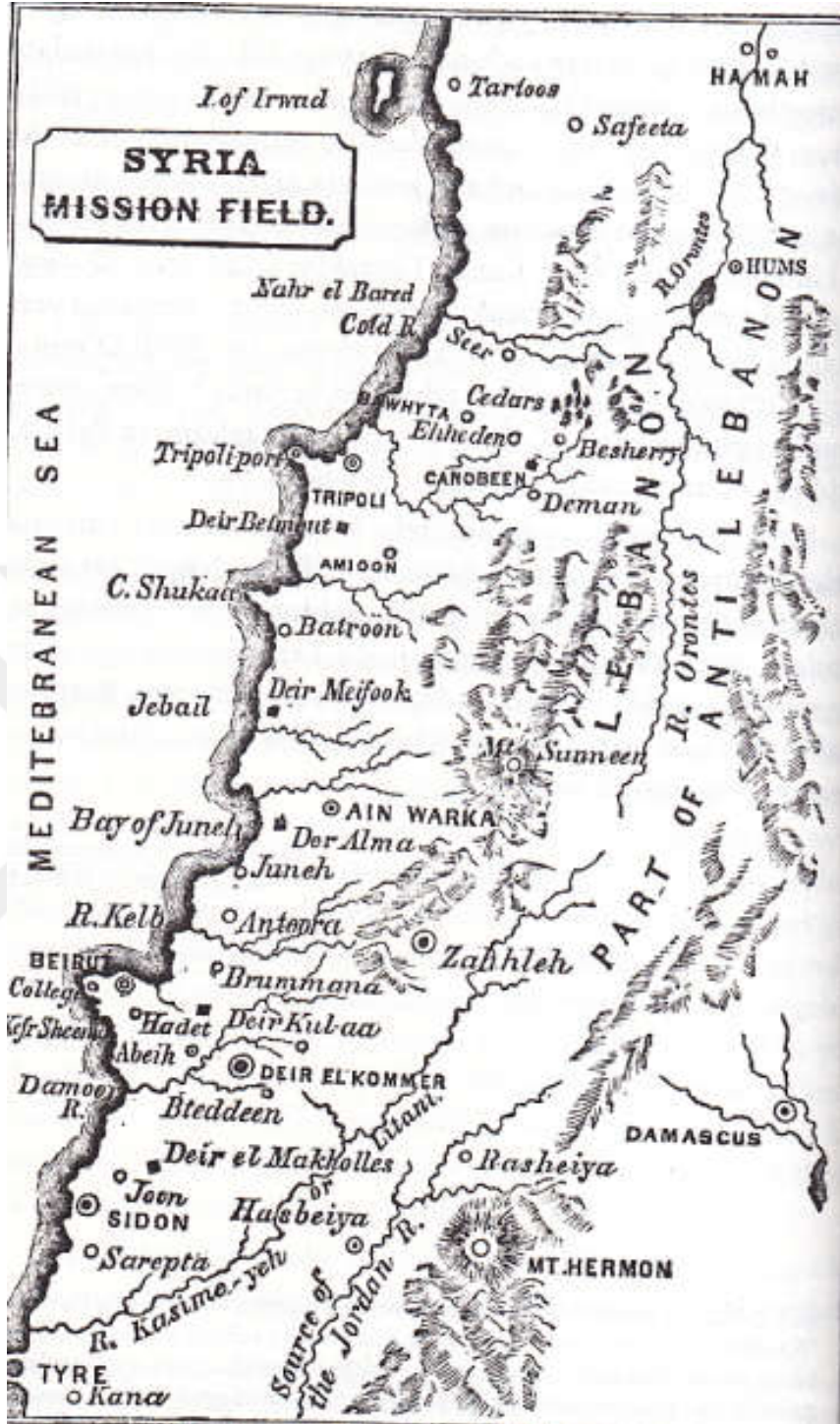
Resim 22 American Board'un 1914 yılında Osmanlı Suriyesi ve Anadolu'daki Protestan misyonunun yapılmasında misyon istasyonları ve kolejler, Kaynak: (Grabill, 1971:17)

Resim 23 Levi Parsons 18 Temmuz 1792 yılında Kaliforniya Goshen'de doğdu. 1808'de kaydolduğu Vermont'taki Middlebury Kolej'den mezuniyeti sonrasında 1812'de Andover İlahiyat Okulu'na başladı. 1815'te Piskopos Griswold'den ders almak üzere Rhode Island'a gitti. Ertesi sene papazlığa atandı. Massachussetts Marblehead'de ve Vermont'un kuzey bölgelerinde vaizlik yaptı. 1817 yılında Virginia'ya gitti. Eylül 1817 yılında American Board'un ilk Filistin misyoneri olarak Boston'da törenle atandı. Hizmetin ön çalışması gereği Vermont eyaletinin misyonerlik cemiyetinin nezaretinde altı ay çalıştı. Bu süreçte 24 adet kasabayı ziyaret etti. 32 cemiyet kurdu ve yaklaşık 3.000 dolar yardım topladı. American Board yararına bir temsilcilik açtı. Kâfir ülkelerde harcanmak üzere 6.000 dolar bağış topladı. Görev yeri Filistin'e gitmek üzere Kasım 1819'da Pliny Fisk ile yola çıktı. Şubat 1822 yılında İskenderiye'de hayatını kaybetti. Kaynak: (Aksu, 2015:106).

Resim 24 24 Haziran 1972'de Massachussetts Shelburn'de doğdu. Middlebury Kolej ve Andover İlahiyat Okulu'nu bitirdi. 1818 yılında American Board misyoner teşkilatına kabul edildi. Görev yeri Filistin olarak belirlendikten sonra arkadaşı Levi Parsons ile birlikte 15 Ocak 1820 yılında İzmir'e ayakbaştılar. Görev bölgesi Beyrut'ta 1825 yılında öldü. Beyrut Amerikan Üniversitesinin binalarından biri olan Fisk Hall, ona ithaf edilmiştir. Kaynak: (Aksu, 2015:105).

Resim 25 American Board'un Suriye Misyonu, Kaynak: (Aksu, 2015:94)

Resim 26 İngiliz Anglikan Aziz George Erkek Okulu (St. George's British Anglican School for Boys) 1899 yılında Kudüs'te Anglikan İngiliz misyonerler tarafından kuruldu. 19. yüzyılda bölgede açılan Protestan İngiliz ve Amerikan okullarından biri olan Aziz George erkek okulunun öğrencileri bölgedeki Filistinli Protestan ailelerden oluşmaktaydı. Ayrıca Aziz George erkek okulu bölgedeki Müslüman aileleri, çocuklarını gönderdiği Hıristiyan okullardan da biriydi. Okulun müslüman öğrenci sayısı Birinci Dünya Savaşına kadar önemli bir artış göstermekteydi. Yukarıdaki fotoğraf okulun 1906 yılı eğitim öğretim döneminde çekilmiş olup okulun eğitim kadrosu ile öğrenciler yer almaktadır. Kaynak: (Khalidi, 1984:74).

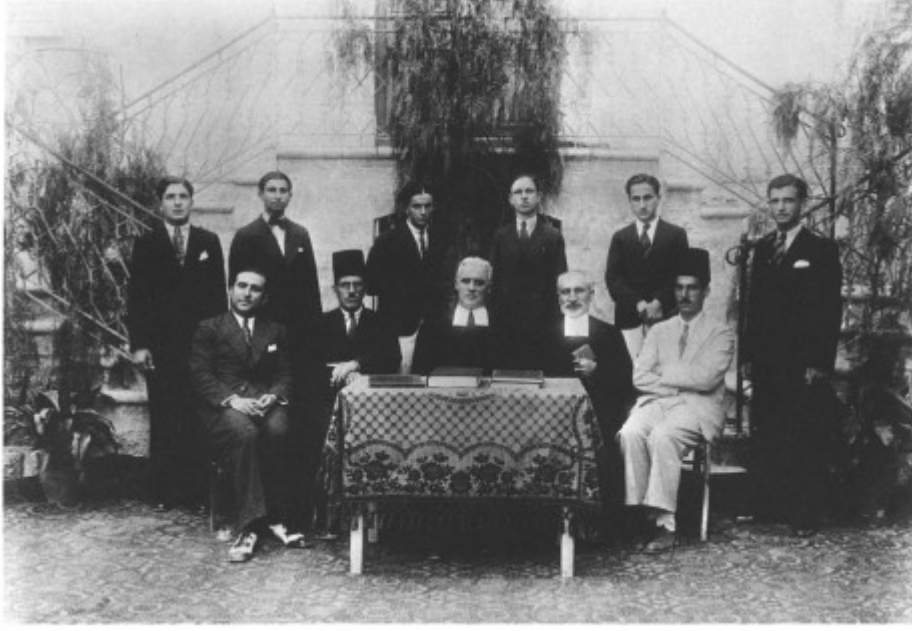
*Resim 27 Ortodoks Hristiyan Kız Okulu, 1858 yılında Betlehem yakınlarında bulunan Beyt Yala'da kurulan bu okul, bölgedeki Rus varlığının desteğiyle kurulmuş bir kız okuludur. 1906 yılında çekilmiş bu fotoğrafta öğrenciler geleneksel kıyafetlerini giymelerine rağmen okul eğitim kadrosu başı açık giyim şekillerini devam ettirmektedirler. Okulun masraflarının büyük bir bölümü dönemin Rus Çariçesi **Czarina Marya Aleksandrovna** tarafından karşılanmaktadır. Kaynak: (Khalidi, 1984:71).*

Resim 28 Desturiye Okulu (Constitutional School) 1909 yılında Filistin'de özel girişimler sonucu kurulan bir okuldur. 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet sonrası bu adı alan okul, Osmanlı Devleti'nde açılan ilk özel okullardan biridir. Okulunu kurucusu ve aynı zamanda müdürü konumunda bulunan Halil Sakakin, Filistin'de tanınmış bir entelektüel olup aslen Ortadoks Hıristiyan cemaatine bağlıdır. Bu dönemde Osmanlı Devleti tarafından açılan okulların sayısının artmasına paralel olarak yine devlet kontrolünde olup özel girişim sonucu açılan okulların sayısında da bir artma görülmektedir. **Desturiye Okulu**, disipline önem veren ve müfredatında uyguladığı çağdaş ve laik sistemi ile Filistin'de ilk özel okul girişimlerinin öncülerindedir. Kaynak: (Khalidi, 1984:72).

Resim 29 Kudüs Kız Koleji (Jerusalem Girls Collage), 1920 yılında İngiliz Anglikan misyonerler tarafından kurulmuştur. Okulun öğrencilerinin büyük bir bölümü Filistinli Hıristiyan ve Müslümanlardan oluşmaktadır. Okulun eğitim kadrosu resimde üstten ikinci sırada yer alan bayan misyonerlerdir. Kaynak: (Khalidi 1984:163).

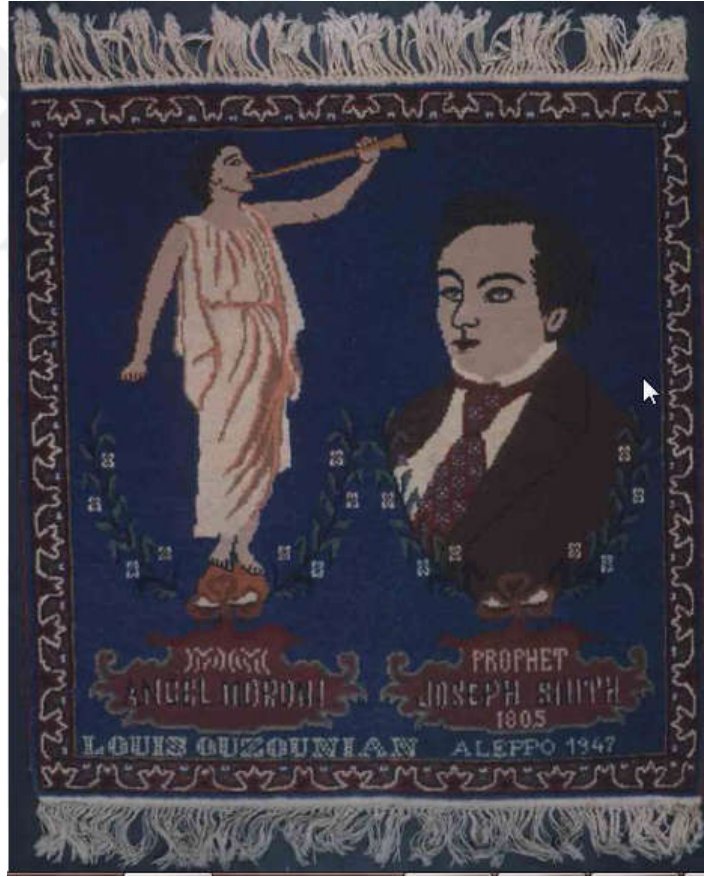
Resim 30 Kudüs Fereres Koleji (Colalge des Freres in Jarusalem) 1875 yılında Filistin'deki Katolik varlığı tarafından kurulan okulun 1934 yılındaki resmidir. Resimde okulun öğretmenleri ve mezunları yer almaktadır. Kaynak: (Khalidi, 1984:175).

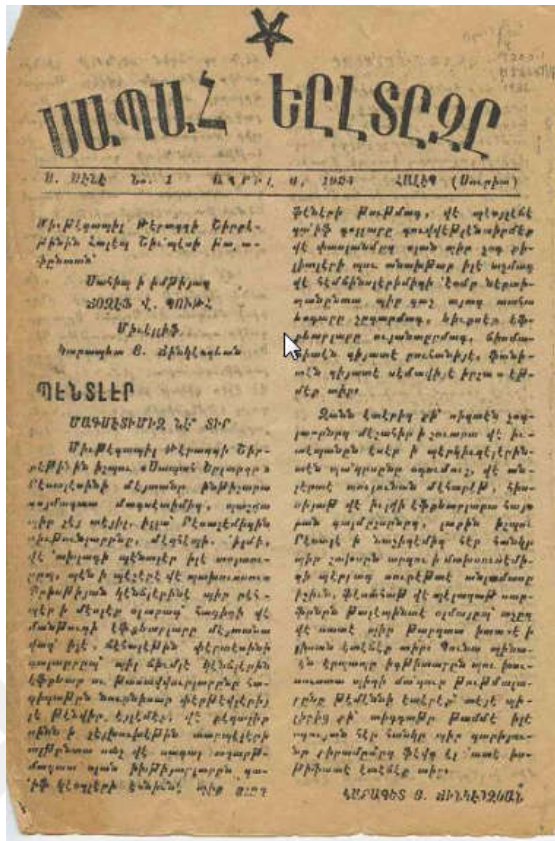
Resim 31 Almanya'nın Ortadoğu toprakları ile ilgilendiğinin bir sembolü olan Kaiser II. Wilhelm'in 1898 yılında gerçekleştirdiği Kudüs ziyareti, aynı zamanda bölgede etkin olan diğer Batılı devletlere de bir göndermeydi, Kaynak: (Khalidi, 1984:43).

Resim 32 Antep'teki Mormon cemaati, 1909,
Kaynak: (Charles, 2001)

Resim 33 Halep Mormon cemaatinin dokuma alışmaları
Kaynak: <https://history.ldorg/exhibit/1921-lds-armenian-exodus?lang=eng#mv21>, Ulaşım: 16.12.2015

Resim 34 Ermeniler için Mormon misyonerler tarafından hazırlanmış "Sabah Yıldızı" adlı gazete
 Kaynak: <https://history.ldorg/exhibit/1921-lds-armenian-exodus?lang=eng#mv213>,
 Ulaşım: 16.12.2015

Resim 35 Mormon Ermenilerin Antep'ten Halep'e göçü, Kaynak: <https://history.ldorg/exhibit/1921-lds-armenian-exodus?lang=eng#mv0>, Ulaşım: 16.12.2015

Selected Turkish Mission Sites

Resim 36 Osmanlı Türkiyesi'nde Mormon misyonerlerin misyon merkezleri
Kaynak: (Charles, 2001)

Resim 37 Mormon misyonunun Osmanlı topraklarında yayılım alanları (1884-1928) Kaynak: (Charles, 2000:101)

Resim 38 Joseph Wilford Booth, Osmanlı Türkiyesi'nde Ermeni misyonunda görev alan Mormon misyoner. Kaynak: Courtesy of LDS Church Historical Department Archives

Resim 39 Rebecca (Reba) Moyle Booth, Osmanlı Türkiyesi'nde Ermeni misyonunda görev alan tek bayan Mormon misyoner. Kendisi kocasına eşlik ederek Mormon misyonunun Anadolu ve Suriye coğrafyasında belirli aralıklarla açılan Mormon misyonlarında görev aldı. Kaynak: Courtesy of LDS Church Historical Department Archives

*Resim 40 Joseph M. Tanner Osmanlı topraklarına ayak basan ilk Mormon misyonerlerinden,
Kaynak: Courtesy of LDS Church Historical Department Archives*

*Resim 41 Thomas P. Page Kudüs'te görev alan Amerikalı Mormon misyoner.
Kaynak: Courtesy of LDS Church Historical Department Archives*

*Resim 42 Ferdinand Hintze Osmanlı topraklarında Mormon misyonunun yayılmasında, Anadolu ve
kuzey Suriye'de Mormon misyon merkezleri kuran ve Osmanlı Ermenileri arasında Mormonluğun
yayılmasında önemli rol oynayan misyoner
Kaynak: Courtesy of LDS Church Historical Department Archives*

Resim 43 Antep'teki Mormon cemaati üyeleri Kaynak: <https://history.ldorg/exhibit/1921-lds-armenian-exodus?lang=eng#mv0>, Ulaşım: 16.12.2015

Resim 44 Antep'te görev yapan ve daha sonra Mormon misyonunun Suriye'ye taşınması ile bu bölgede kurulan yeni misyonda görev alan Joseph Booth ve ailesi, Kaynak: <https://history.ldorg/exhibit/1921-lds-armenian-exodus?lang=eng#mv0>, Ulaşım: 16.12.2015

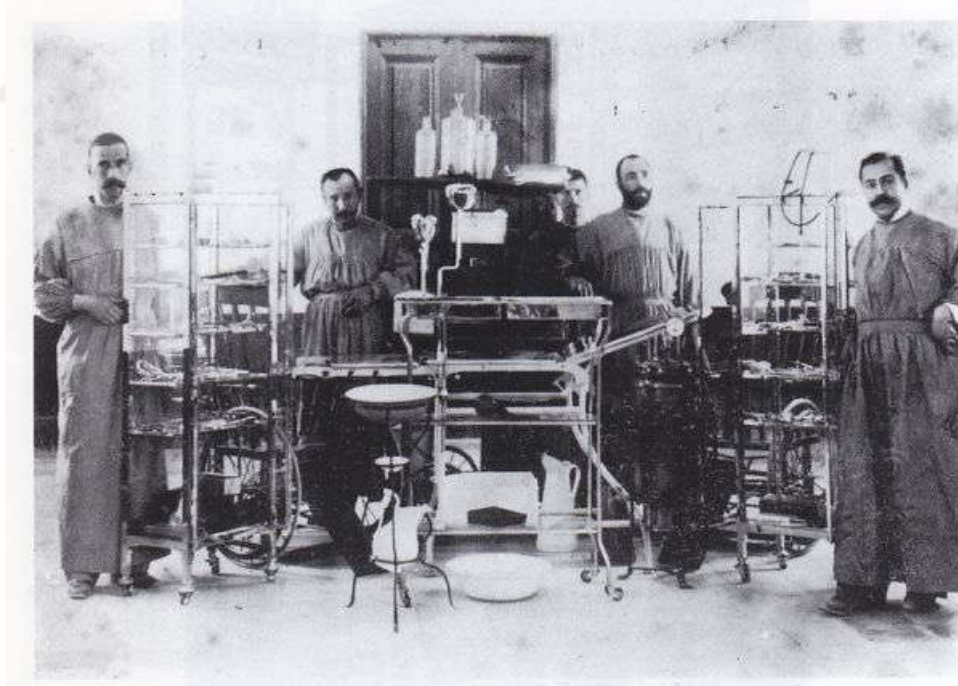
Resim 45 Şam Mekteb-i Tıbbiyesi'nin yeni binasında resmi kürşad günü, Kaynak: (İhsanoğlu, 1999)

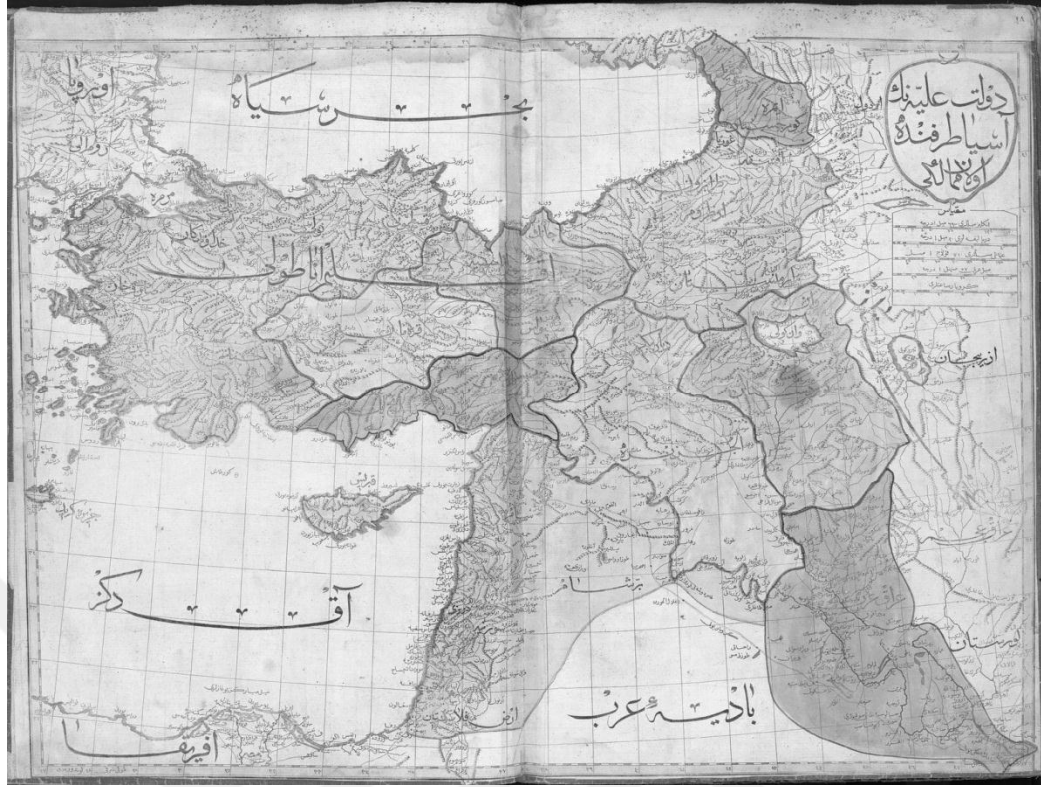
Resim 46 Beyrut Osmanlı Tıp Fakültesi ebelik sınıfı öğrencileri ile Halide Edip Adıvar ve Dr. Ali Vehbi Türküstün, Kaynak: (İhsanoğlu, 1999)

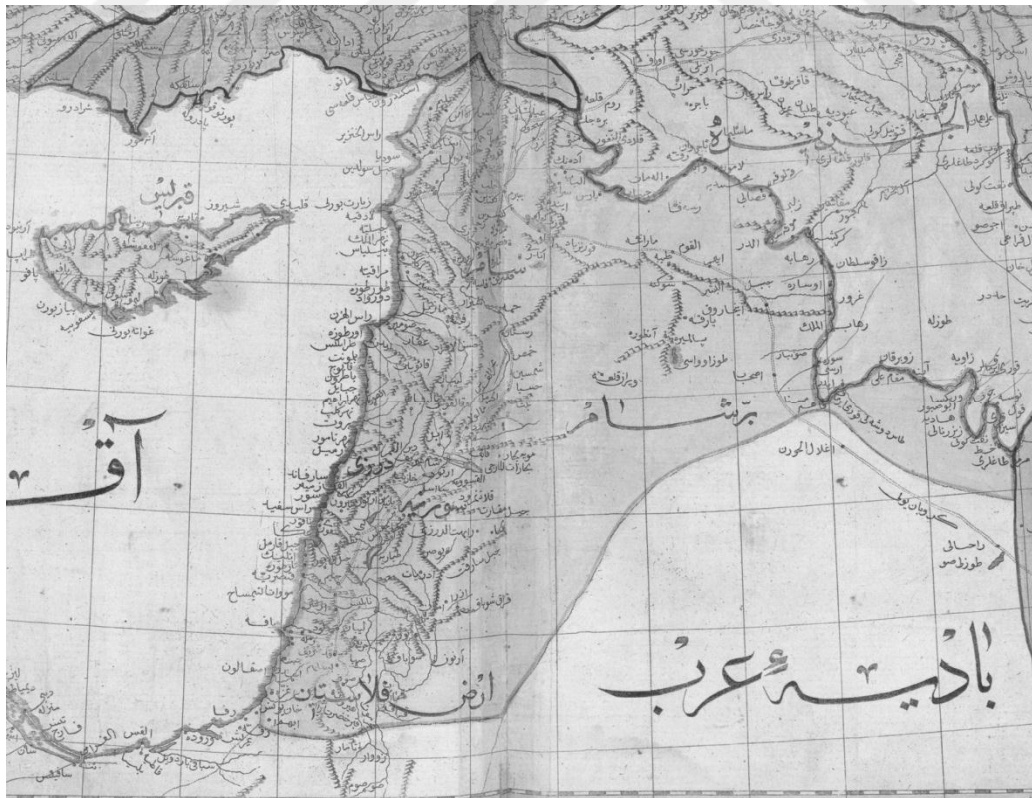
Resim 47 Beyrut Osmanlı Tıp Fakültesi Öğrenci ve Öğretmenler, Kaynak: (İhsanoğlu, 1999)

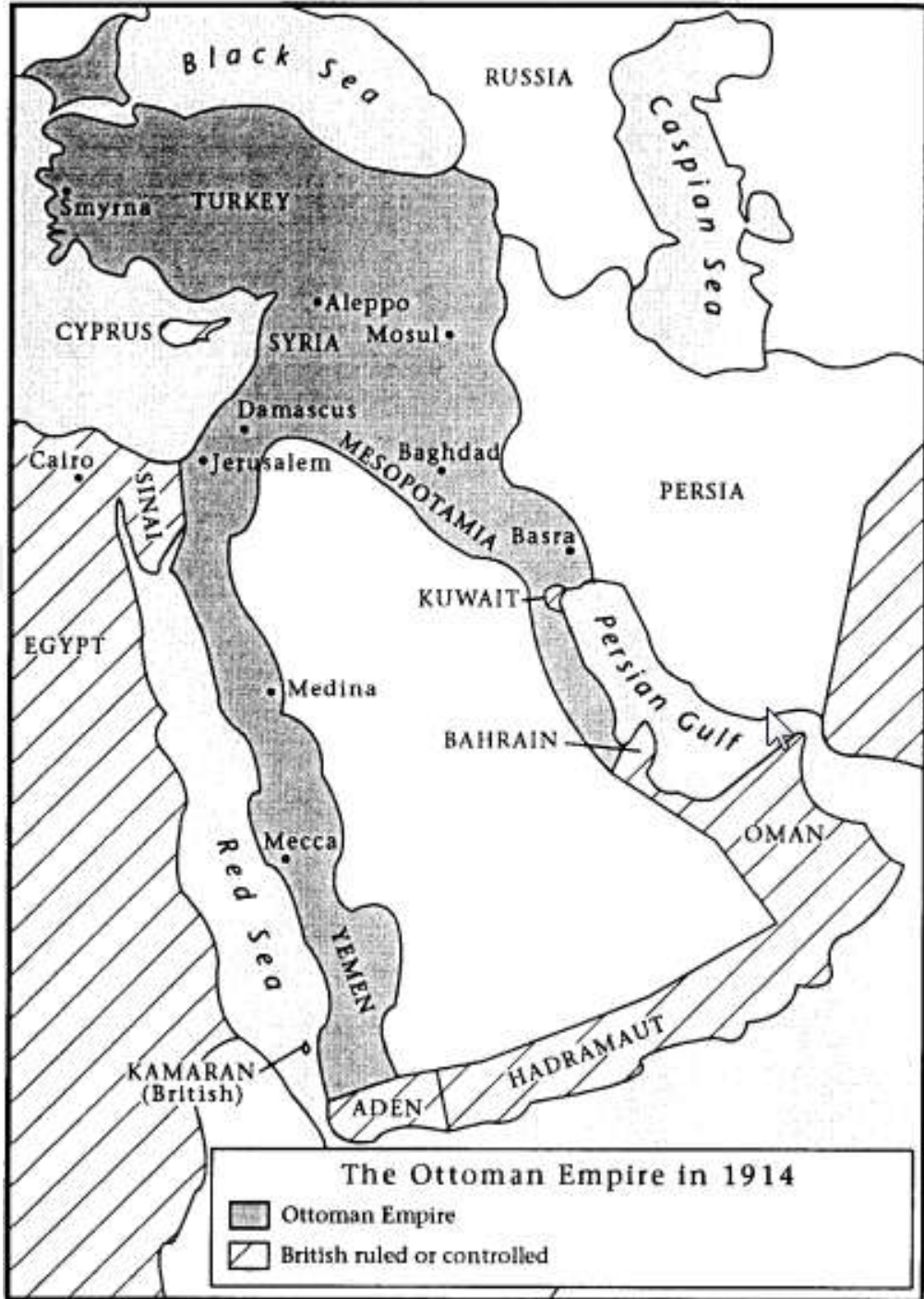
Resim 48 Şam Hamidiye gureba Hastanesi cerrahi aletler, 1900 yılları, Kaynak: (İhsanoğlu, 1999)

Resim 49 Osmanlı haritası, Kaynak: midafternoonmap.com Ulaşım 05.07.2015

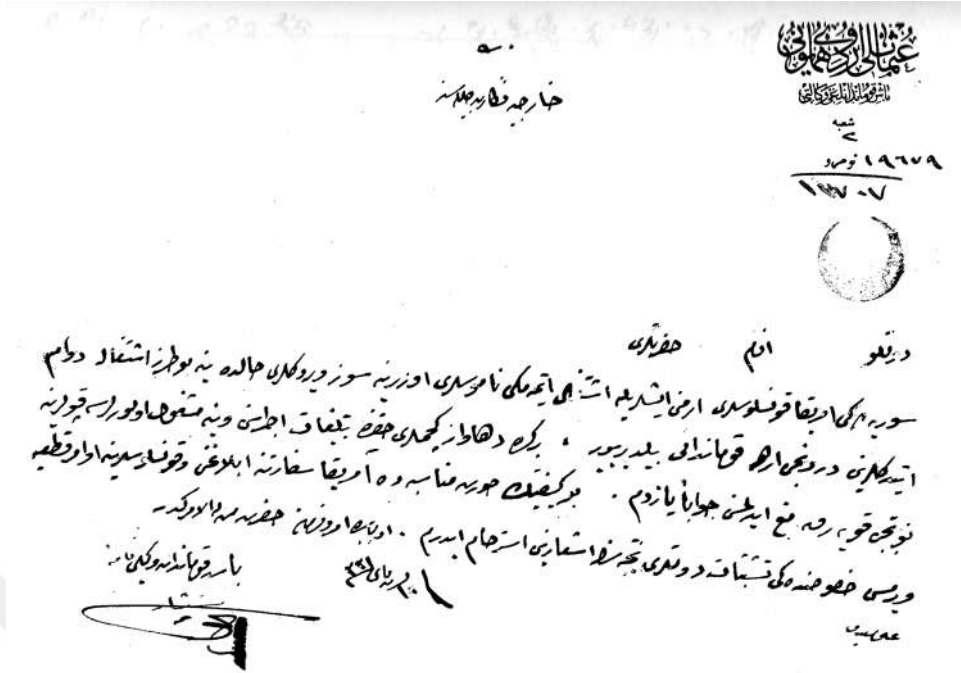

Resim 50 Osmanlı Suriyesi, Kaynak: midafternoonmap.com Ulaşım 05.07.2015

Resim 51 1914 Osmanlı İmparatorluğu sınırları, Kaynak: (McKale, 1997:313)

Belgeler

SURİYE'DEKİ AMERİKA KONSOLSLARININ ERMENİ İŞLERİYLE İLGİLENMEYİ SÜRDÜRDÜKLERİ

Suriye'deki Amerika konsoloslarının Ermeni işleriyle ilgilenmeyi sürdürmemeleri için Amerika Büyükelçiliği'ne uygun bir şekilde sözlü tebligatta bulunulduğu

Osmanlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube: 2
Numara: 19679/13707

Hariciye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletli efendim hazretleri

Suriye'deki Amerika konsolosları Ermeni işleriyle iştiğâl etmemegi namusları üzerine söz verdikleri hâlde yine bu tarz-ı iştiğâle devam ettiklerini Dördüncü Ordu kumandanı bildiriyor. Bir kere daha vazgeçmeleri hakkında tebligât icrasını ve yine meşgul olurlarsa kapılarına nevbetçi koyarak men' edilmesini cevaben yazdım. Bu keyfiyetin suret-i münasibede Amerika Sefâret-i'ne iblâğım ve konsoloslarına evâmir-i kat'îye vermesi hususundaki teşebbüsât-ı devletleri neticesinin iş'ânını istihâm ederim. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 10 Teşrîn-i Sâni sene [1]331

Başkumandan Vekili nâmına
Müsteşar
(İmza)

**

خارجی نظارتی دولتوں اور روسیہ کے ساتھ سفارتی

پندرہم
برصغیر ہندوستان
کراچی

۵۱۲۲
۲۵۶

جدا
موسیٰ مورخہ طوائف
ملفوظ

دولت انجمن

واری محتاجینہ اعانہ درجہ مقصدیہ آریقاہ تکون اید قومیتہ حضورنہ آریقانہ و سعادت سفیرانہ
موسیٰ مورخہ طوائف لہر فندہ ایراد ایدریہ نظمی محوی . نیویورک تریسولہ فرتہ سنہ برقطوعہ لقاہ سہلہ تقسیم
قائمہ ولین امر و فرمانہ حضرت مدہ الامداد

مستور اول سفیری
اعرابیہ

۶ حرز ۹۱۷

خارجی نظارتی
ترجمہ سفیری

خارجی نظارتی سفیرانہ ۶ حرز ۹۱۷ تاریخہ استرقولم سفارتیہ وار دوتہ ۱۵۶ اندولوزیہ
ترجمہ سفیری نظریہ تک ترجمہ

اریقانہ و سعادت سفیرانہ موسیٰ مورخہ طوائف . موسیٰ واری محتاجینہ اعانہ درجہ مقصدیہ تکون اید قومیتہ حضورنہ آریقانہ و سعادت سفیرانہ
ایراد ایدریہ نقطہ رہ برقرسی جہانگیر دبا یوزنہ آیدیکہ تریسولہ و لغز ایدریہ طروی جہانگیرانہ سہلہ آید زیادہ درام اید و سہلہ یادریہ
دبا بدوہ ترسیا ہولہ نقل صدم ایدریہ . آریقانہ جہانگیرانہ آریقاہ لہر فندہ موسیٰ مورخہ طوائف . آریقانہ و سعادت سفیرانہ
کونکہ رہ برقرسیہ برکت لہر فندہ اہالی مذکورہ اند . موسیٰ واریقانہ لہر فندہ اہالی برکت لہر فندہ . موسیٰ مورخہ طوائف
نہ تا سہلہ جہانگیرانہ ہالہ ایدریہ ہم نہ در سہلہ اہالیہ سہلہ معاوضہ برکت لہر فندہ . موسیٰ مورخہ طوائف
آریقاہ اہالیہ دعوت ایدریہ ہر فندہ برکت لہر فندہ اہالیہ ہر فندہ اہالیہ ایدریہ ہم . آریقاہ واریقاہ اہالیہ
جہانگیرانہ موسیٰ واریقاہ اہالیہ معاوضہ ہر فندہ اہالیہ ہر فندہ اہالیہ ہر فندہ اہالیہ ہر فندہ اہالیہ ہر فندہ اہالیہ
تبع ایدریہ ہر فندہ اہالیہ ہر فندہ اہالیہ ہر فندہ اہالیہ ہر فندہ اہالیہ ہر فندہ اہالیہ ہر فندہ اہالیہ ہر فندہ اہالیہ
اعانہ ہر فندہ اہالیہ ہر فندہ اہالیہ ہر فندہ اہالیہ ہر فندہ اہالیہ ہر فندہ اہالیہ ہر فندہ اہالیہ ہر فندہ اہالیہ
ایہ حکمہ

**AMERİKA'NIN ESKİ İSTANBUL BÜYÜKELÇİSİ
MORGENTHAU'NIN SURIYE VE ERMENİSTAN AHALİSİ
İÇİN YARDIM TOPLAMA GİRİŞİMİ**

Amerika'nın eski İstanbul Büyükelçisi Morgenthau'nun, Suriye ve Ermeni muhtaçlarına yardım toplamak maksadıyla kurulan Amerikan komitesi huzurunda yaptığı konuşmada Suriye ve Ermenistan'ın herhangi bir hükümetin müstakil birer parçası olacağını, bu sebeple

10 milyon dolar toplanabilmesi hususunda Amerikan halkını bu memleketlerin ahalisine acilen yardımda bulunmaya çağırdığı

Stockholm Sefâret-i Seniyyesi

Aded: 5133/456

Hulâsa: Mösyö Morgenthau'nun nutku

Hariciye Nâzırı Devletli Ahmed Nesimi Beyefendi Hazretleri'ne

Devletli efendim hazretleri

Suriye ve Ermeni muhtacînine iâne derci maksadıyla Amerika'da teşekkül eden komite huzurunda Amerika'nın Dersaâdet Sefir-i esbaki Mösyö Morgenthau tarafından irâd edilen nutku muhtevî *New York Tribune* gazetesinin bir maktû'ası leffen pîşgâh-ı sâmililerine takdim kılınmıştır. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 6 Haziran sene [1]917

Stockholm Sefiri
İsmail Canbolat

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Tercüme Müdüriyeti

Hariciye Nezâret-i Celîlesi'ne

*6 Haziran sene [1]917 tarihiyle Stockholm Sefâreti'nden
vârid olan 456 numaralı Türkçe tahrirâta melfûf maktû'anın tercümesidir.*

Amerika'nın Dersaâdet Sefir-i esbakı Mösyö Morgenthau Suriye ve Ermeni muhtacînine îâne derci maksadıyla teşekkül etmiş olan Amerikan komitesi huzurunda irâd ettiği nutukda demokrasi cereyânlarının dünya yüzünde gitdikçe tezyîd-i kuvvet ve nüfuz ettiğinden dolayı Harb-i Umumî'nin beş-altı aydan ziyade devam edemeyeceğini beyân etmiş ve bilâhare Türkiye ahvâline nakl-i kelâm ederek demiştir: "Amerika'nın harbe müdahalesi Türkiye ahalisi tarafından memnuniyetle telakki edilmiştir. Zira bunun Türkiye'de hükûmetin demokratik bir şekil almasına yardımcı olacağından ahali-i mezkûre emindir. Suriye ve Ermenistan'ın herhangi bir hükûmetin birer uzv-ı müstakillini teşkil edeceklerini size te'min edecek olur isem mübâlağa etmiş olmayacağım. Mezkûr memleketler ahalisine serf'an muâvenetde bulunmak lâzım geldiğinden bu maksadla on milyon dolar îâne cem'i hususunda Amerika ahalisini davet ederim. Bu kadar bir meblağ elzem olup Amerika ahalisinin bu davetime icabet edeceğinden eminim. Bâr ne kadar ağır olursa olsun Amerika Hükûmeti harbin hitâmına değin Suriye ve Ermeni ahalisinin himaye ve muhafazasına mecbur olup îâne cem'inin büyük bir mahzuru dâ'î olmayacağına kâni'dir. Ahali-i mezkûre ile vasıta-i tebliğ olan Bulgaristan ile Türkiye'nin bizimle ihtilâfda bulunmayacaklarını ümid ederim".

Birçok günler devam edecek olan bu konferansda ilk evvel on milyon dolar îânenin cem'i için faaliyete başlanmasına karar verilmiştir. Hâzır bulunan kadın ve erkek kırk kişi Amerika'nın muhtelif mahallerinde bu maksadla komiteler te'sis ve konferanslar tertib edeceklerdir.

6 Haziran sene [1]917

Amerika'ya kaçarak bir süre sonra ikamet izni alan ve tâbiyet değiştiren Ermenilere pasaport verilmiş olsa bile Osmanlı ülkesine kabul edilmeyeceklerine dair çıkan irâde üzerine iki ülke arasındaki görüşmelerin sürdüğü

Hariciye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletli efendim hazretleri

Amerika'ya firar eden Ermeniler ale'l-ekser biraz müddet orada ikamet ve tebdil-i tâbiyet etdikden sonra Memâlik-i Şahane'ye avdetle ihlâl-i asayiş müeddî harekât-ı mefsedetkârânede bulunmalarına mebnî ba'demâ Amerika tâbiyetine girmiş olan o gibi Ermenilere Memâlik-i Şahane'ye avdetleri için hükûmet-i müşârunileyhâca pasaport verilse bile kendilerinin Memâlik-i Osmaniyye'ye kabul edilmeyeceklerinin hükûmet-i müşârunileyhâya beyân olunması hakkında şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i hazret-i Hilâfet-penâhî mantûk-ı celîline tevffîkan sebk eden tebligât üzerine Amerika Hariciye Nezâreti'yle teâti olunan tekârîr suretlerinin gönderildiğine dair Washington Sefâret-i Seniyyesi'nden meb'ûs iki kıt'a tahrirât ile melfûfu tercümelerinin leffiyile vârid olan 13 Rebûlevvel sene [1]311 tarih ve bin beş yüz altmış altı numaralı tezkire-i devletleri mütâlâa olundu. Bu husus ile tâbiyet meselesi hakkında Dersaâdet Amerika sefiri ile bi'l-müzâkere neticesinin iş'ârına himmet buyurulması siyâkında tezkire-i senâverî terkîm olundu, efendim.

Fî 17 Rebûlevvel sene [1]311 - Fî 15 Eylül sene [1]309 / [27 Eylül 1893]

Sadırazam ve Yâver-i Ekrem

BEO. AYN. d, 1633/s. 489

۴

حربی رده قانقن اسماعیل بکده کوزلیسه و صاحب مکتوبه شکره بر طرفه انستام بر او ارفق ایسم دیات اسلامی با
 اهل دیار بر فرم مکتوبه کرده اول جامع کدوب نماز قید برضی و قیامتله دخی بلدیکن بر بریده با اعلیه اولاد قسطن
 ریاتی اوکر تپه جت اولده مکانک انشی اهر و الزم اولوب بولنه هه معارفیسه بالدم عرق اولدنی و قید جزویاتده
 عیال اولدنی بولنه ایلد برش باید بیجیح و مکتوبه کزو فالوره ایسه جیلده املک هبا اولدنی کج جامعده صرف اولدنی اولد
 هبا اولدنی لیرا طائفه مرقوم اولد نماز قید بیلانه بولنه بلدیسه جت مکتوبه مکتوبه امانه ایسه جامعده قانقن س وار
 دیورالی کران و مراد ولایت با ایلد ایسم بر فرم کوریلد عامه و ولایت معارف صبریک عزتو کوردی به بن لری بوکره مازونا و
 در سعاده کتبه و شرطانده نه مخارج اولدنی بیلک جمله س مراد بن لری راقف اولدنی اولد دخی تفصیلاً ادره سوار خیر
 عظیمی نیج سوز بر اعلیوب بولنه دو کج مطلوب اولد استفاده عطفه نه ضایع ایندیرلسن خصوصه مسخره جیلده احضار لیرنه اولد
 اولغا تقسیم اولدنه بوجده اسیلرک حرکانه نه تلفیقی دخی شکره اسخیم ایسم اولدنی امروزه حضرت نه اولدنی
 ایسم اولدنی با ایلد ایسم
 مکتوبه
 مکتوبه

BOA, Y.P.R.K.UM 19-70 dosyası, Lazkiye'deki Nusayriler, Misyonerler ve Osmanlı Devleti arasındaki mücadele hakkında.

ÖZGEÇMİŞ

Öğrenci No : 115268101
TC No : 10416077602
Adı Soyadı : Celal Öney
Doğum Yeri ve Tarihi: Siverek/Şanlıurfa 01/07/1974
Email : celaloney@gmail.com
Tel : +0905054858956
Medeni Durum : Evli, iki çocuk babası
Askerlik Durumu : Yaptı
Meslek : 2001- MEB Tarih Öğretmeni
Eğitim Durumu : Lisans- Balıkesir Üni. Tarih Öğretmenliği 2001
Yüksek Lisans, Balıkesir Üni., Tarih -2010
Doktora, Harran Üniversitesi Tarih-2016
Yabancı Dil Bilgisi : İngilizce (Çok İyi) ÜDS 78,5
Almanca (Çok İyi)
Bilgisayar Bilgisi : Microsoft Office (Çok İyi)
Adobe InDesign (Çok İyi)
Adobe Photoshop (Çok İyi)
Open Journal System (Çok İyi)
Web Tasarım Programları (Çok İyi)
Content Management Systems (Çok İyi)